

Kuchnia odświętna

*Słownik języka i kultury
mieszkańców okolic Konina*

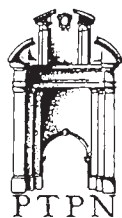
POZNAŃSKIE TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ NAUK

Kuchnia odświętna

*Słownik języka i kultury
mieszkańców okolic Konina*

pod redakcją

Błażeja Osowskiego

POZNAŃ 2024

WYDAWNICTWO POZNAŃSKIEGO TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ NAUK

POZNAŃSKIE TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ NAUK
www.ptpn.poznan.pl

dystrybucja@ptpn.poznan.pl

Główny Redaktor wydawnictw PTPN

Jakub Kępiński

Recenzent

dr hab., prof. IJP PAN Anna Kostecka-Sadowa

dr hab. Monika Kresa, UW

Redakcja językowa i korekta

Maria Wlazło

Projekt okładki, skład

Dariusz Wierzbicki

Publikacja z serii *Wielkopolskie słowniki regionalne*

Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa
Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach
2018–2023, nr projektu 0060/NPRH7/H11/86/2018, kwota 787 831.

Copyright © Błażej Osowski & Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk,
Poznań 2024

ISBN 978-83-7654-564-6

e-ISBN 978-83-7654-572-1

DOI 10.56091/KO-WSR.10

Wstęp

ZASADY KORZYSTANIA ZE SŁOWNIKA

Niniejszy słownik powstał na podstawie nagrań rozmów przeprowadzonych między listopadem 2019 roku a listopadem 2021 roku. Wywiady przeprowadzone zostały wg metody kwestionariuszowej, jednak starano się pozostawić jak najwięcej możliwości do swobodnych wypowiedzi informatorów. Rozmowy przeprowadzali wolontariusze (uczniowie Szkoły Podstawowej im. Juliusza Słowackiego w Golinie oraz I Liceum Ogólnokształcącego im. Tadeusza Kościuszki w Koninie), którzy zostali poinstruowani przez nauczycieli (panie Irenę Elantkowską i Arletę Wydrzyńską-Roszak oraz pana Władysława Piotrowskiego¹), którym z kolei zasady wywiadów dialektologicznych przedstawił autor tych słów. Byłem również jednym z przeprowadzających rozmowy. Utrwalono w ten sposób 2896 minut nagrań, które następnie zostały przetranskrybowane w Pracowni Dialektologicznej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Kwestionariusz, według którego przeprowadzono wywiady, miał charakter tematyczny i poświęcony był tradycyjnym zajęciom gospodarza i gospodyni. Jednak sytuacja na wsi jest obecnie bardzo odległa od warunków istniejących np. w latach 50. XX wieku, dlatego poza dokumentowaniem historii życia codziennego małych ojczyzn celem tego słownika było także zebranie informacji na temat zmieniającego się świata – rozwoju technologii, zmian gospodarczych i społecznych, przemysłów informatorów na ten temat. W związku z tym w publikacji obok słownictwa tradycyjnych gwar, znajdzie Czytelnik leksykę polszczyzny potocznej, książkowej czy specjalistycznej.

Jeśli chodzi o temat kwestionariusza, to niekiedy trudno rozdzielić męską i kobiecą sferę działania, w związku z tym należało podjąć subiektywne decyzje. W ich wyniku w niniejszym słowniku znajdują się następujące tematy związane z kulinarnymi zajęciami gospodyni: kuchnia odświętna (okoliczności rodzinne i doroczne,

¹ W tym miejscu chciałbym serdecznie podziękować wymienionym nauczycielom, uczniom oraz wszystkim uczestnikom nagrań, bez których nie powstałaby ta publikacja.

potrawy, w tym desery, ciasta i owoce), reakcje organizmu związane z jedzeniem, zioła i ich funkcje leczniczo-żywnieniowe, nazwy posiłków, określenia miar (w tym pełniące niekiedy tę funkcję jednostki czasu do tygodnia włącznie), ocena jakości potraw, nazwy rodzinne i nazwy osób ze względu na stosunek do jedzenia². Dało to łącznie 717 haseł.

Pewien problem stanowiły także jednostki wieloznaczne, w których część podznaczeń łączyła się z męską, a część – z kobiecą sferą funkcjonowania. W takich wypadkach starano się klasyfikować jednostkę na podstawie liczby poszczególnych podznaczeń i cały leksem umieszczać w jednym tylko słowniku, by nie mnożyć haseł ponad potrzebę. Nie zawsze jednak było to możliwe, gdy wyraz oznaczał realia istotne zarówno dla działań gospodyni, jak i gospodarza – w takich wypadkach znaczenia leksemu zostały podzielone pomiędzy dwie publikacje.

Każdy artykuł hasłowy składa się z czterech elementów (wyraz hasłowy, informacja gramatyczna, definicja, cytaty i lokalizacja) i ponadto może być uzupełniony o dwie dalsze (informacja stylistyczna, odsyłacz):

- 1) Wyraz hasłowy – zapisany kapitalikami i czcionką pogrubioną. W niektórych wypadkach w tym miejscu podajemy warianty fonetyczne hasła (kolejność wariantów wg liter alfabetu); ponadto w przypadku czasowników na postać hasłową składają się formy aspektowe (wariantem głównym jest forma niedokonana, którą ujęto w nawias, jeśli w materiale zanotowano tylko formę dokonaną). W wariantach nie uwzględnia się cech fonetycznych występujących w końcówkach fleksyjnych, np. *chapsno^ńć* sprowadzono do hasła *chapsno^ńć*, oraz uproszczeń w wygłosie, które często występują tylko w określonych formach odmiany.
- 2) Informacja gramatyczna – zawsze podano część mowy, do której należy dany wyraz, niekiedy także dodatkowe informacje o jego formie (rodzaju, niepełnej odmianie). Za pomocą słowa *fraza* oznaczono połączenia wielowyrazowe.
- 3) Informacja stylistyczna – tylko przy hasłach użytych jako zdrobnienia³, zgrubienia, przenośnie, eufemistycznie itd.

² Leksyka związana z zajęciami męskimi zgromadzona została w osobnym tomie – *Prace gospodarza i zajęcia pozadomowe. Słownik języka i kultury mieszkańców okolic Konina*. Są to następujące zakresy tematyczne: prace polowe, chwasty i ich usuwanie, szkodniki upraw, prace przy zwierzętach (bez krowy, którą najczęściej zajmowała się kobieta) i ich umaszczenie, świnioobicia, narzędzia służące do wymienionych wcześniej czynności, alkohol i kultura picia (w tym traktowanie alkoholu jako lekarstwa), studnia, dzikie zwierzęta i polowanie, ryby, grzyby, drzewa, transakcje handlowe, jednostki czasu (od miesiąca).

Bogactwo zebranego materiału pozwoliło również na opracowanie tematu *Kuchnia codzienna*, którego publikacja przesunięta została na czas późniejszy.

³ Kłopoty sprawia rozróżnienie użyć zdrobniałych i spieszczonych, ponieważ te odcienie znaczeniowe często współwystępują. O ile było to możliwe, przyjęto, że zdrobnienia wskazują na obiekty mniejszych rozmiarów, pozytywna ekspresja może być tu jedynie dodatkami, z kolei spieszczenia – nie odnoszą się do rozmiarów przedmiotu, a ich forma ma jedynie wyrażać pozytywny stosunek mówiącego.

- 4) Definicja⁴ – zapisana w cudzysłowie definicyjnym. Podznaczenia oddzielone są kolejnymi pogrubionymi liczbami, a niewielkie modyfikacje znaczeniowe – literami.
- 5) Cytat i lokalizacja – fragment wypowiedzi pokazujący użycie hasła w kontekście podawany jest po dwukropku i zapisywany kursywą, po nim następuje nazwa miejscowości zapisana w nawiasie. Lokalizacja przypisana jest do konkretnej formy wyrazowej hasła, dlatego może się zdarzyć, że w jednym hasle nazwa danej miejscowości występuje kilka razy. Jeśli pojawia się tylko lokalizacja, oznacza to formę zgodną z literacką lub wyrazem hasłowym – dla oszczędności miejsca nie powtarza się jej w sekcji cytatów.
- 6) Odsyłacze – oznaczone jako > wskazują na wariant główny hasła lub hasło wielowyrazowe (frazę). Dodano także odsyłacze od postaci ogólnopolskiej, która nie jest poświadczona w materiale, do formy materiałowej, jeśli ta jest rzadka lub bardzo odległa od przyzwyczajzeń użytkownika polszczyzny, np. OSP odsyła do hasła zgodnego z wymową *loespe*, a graficznie zapożyczona *pizza* do hasła zgodnego z wymową *picca*. Z kolei znak ☞ odsyła do materiału ilustracyjnego znajdującego się na końcu książki.

W publikacji stosujemy zapis uproszczony zgodny z zasadami przyjętymi w Pracowni Dialektologicznej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza⁵. Dla oddania cech wymowy wykorzystywane są znaki alfabetu ogólnopolskiego. Odmienności w stosunku do ortografii ogólnej są następujące:

- litera *ó* oznacza nie tylko tzw. *o* z kreską (*ó* zamknięte), lecz także podwyższoną artykulację *o*, np. *śłońce*, *móm* ‘mam’, *robióm* ‘robią’,
- litery *ą* i *ę* stosuje się do oznaczenia wymowy synchronicznej, np. *chcą*, *robią*, *gęś*, *gąska*, oraz na oznaczenie połączeń *oł*, *ol*, *eł*, *el* (np. *ciął*, *cięła*, *cięli* – w wymowie *ciół*, *ciela*, *cieli*); w wypadku wymowy asynchronicznej pojawia się zapis ukazujący barwę samogłoski w połączeniu z elementem nosowym zapisywanym w indeksie górnym (*be^mben*, *zwióⁿzywać*, *świyⁿta*),
- w indeksie górnym zapisywana jest także wymowa osłabiona (*ni^ejadek*, *s^{ch}łodzić*) lub pośrednia (*z całe^ygo*, *te^yż*),
- litera *ł* oznacza każde *u* niesylabiczne, występuje więc zarówno w słowach *łopata*, *chłopiec*, jak i *łokno*, *rełmatyzm*, ponieważ głoska ta brzmi w nich tak samo,

⁴ Definicja ma przede wszystkim charakter kontekstowy, tj. układana jest na podstawie zebranego materiału. W słowniku zatem pojawiają się tylko te znaczenia hasła, które wchodzą w określony wcześniej zakres tematyczny, np. przy hasle *kawaler* odnotowano znaczenie ‘młody, niezonaty mężczyzna’, ale już nie ‘adorator’, ‘rycerz’ czy ‘osoba odznaczona orderem’.

⁵ Rozwiązania poszczególnych badaczy nieco się różnią między sobą – np. w sposobie zapisu *u* niezgłoskotwórczego, przez *u* lub *ł*.

- dźwięczność oddawana jest w przypadkach fonetyki międzywyrazowej typu krakowsko-poznańskiego (*jez aparat, tag robie*) oraz jeśli odbiega od form ogólnopolskich, ale nie jest uwarunkowana fonotaktycznymi właściwościami polszczyzny (zapisujemy więc *należnik, slizgi, ofinie*, ale nie *łafka, chlep*),
- znak *v* wprowadzony został dla odróżnienia dźwięcznej wymowy spółgłoski wargowo-zębowej od bezdźwięcznej (*w*).

W zapisie stosujemy także znaki interpunkcyjne:

- łącznik dla oznaczenia wymowy rozdzielnej (*dżem* vs. *d-żem*) lub uproszczonej, pomijającej jakieś głoski (*ugotowa-abo* zamiast *ugotowała albo*),
- wielokropek po literze sygnalizuje wyraz urwany, otoczony dwiema spacjami – pauzę artykulacyjną (nie stosujemy kropek i przecinków), w nawiasie kwadratowym – fragment pominięty,
- wykrzyknik i pytajnik używane są w swej zwyczajowej funkcji; jeśli ujęte są w nawias, sygnalizują poprawność formy lub wątpliwość, co do jej odczytania, znaczenia itp.,
- nawias kwadratowy służy do uzupełnień od redaktora oraz zapisania kwestii eksploratora wewnątrz wypowiedzi informatora.

Wielkie litery pojawiają się w nazwach własnych. Ze względu na to, że wypowiedzi języka mówionego mają bardziej płynną strukturę składniową od tych zapisanych, ich jednostki składniowe są trudniejsze do wyodrębnienia i nie zawsze mają postać zdania znanego z polszczyzny literackiej – tym samym nie zawsze można wskazać na początek i koniec takiej wypowiedzi, por.: *pamieⁿ tam że za dziecka za dziecka jak ze studni cioⁿgnęliśmy wodę to była najlepsza woda nie gotowaliśmy jo^m ona latem była bardzo chłodna do picia coś w podobie ale dużo lepsza smakiem niż nasza mineralna ... (Ruda), no z jabłek? ... to wkładasz to ... kroisz ... jabka na cztery czeⁿści ... wy... i w... wkładasz do... do tego ... do garka zagotujesz później w słoiki bo ... przeważnie ... przedtym to robili że z... wkładali do ... słoików jabka ... i późni zalewali wodom ... już ... tego i ... cukier ... cz... tam jakieś tam przyprawy możesz tam cy... cynamon czy goździg i ... kiedyś jeszcze jak tegó to nie były to były te weki właśnie ... nie? ... że pod gumke i spryⁿżynka była do tegó ... i wkładało sie w garnek sie zagotowały ... i wtedy czszymały całó^m zime ... [...] i to był kompot ... (Pogorzałki). Z tego powodu z kolei pauzy artykulacyjne oznaczane są przez wielokropek oraz nie stosuje się kropek i przecinków. Konsekwencją tego jest również niezapisywanie wielkiej litery na początku wypowiedzi.*

SKRÓTY

Bez l.poj. – bez liczby pojedynczej
 Czas. – czasownik
 Często w l.mn. – często w liczbie mnogiej
 Ekspres. – ekspresywnie
 Eufem. – eufemistycznie
 Książk. – książkowo
 Licz. – liczebnik
 Pejorat. – pejoratywnie
 Pieszcz. – pieszczotliwie
 Pot. – potocznie
 Przen. – przerośnie
 Przym. – przymiotnik
 Przysł. – przysłówek
 Rzecz. – rzeczownik
 Rzecz. zbior. – rzeczownik zbiorowy
 Wykrzyk. – wykrzykrznik
 Zdr. – zdrobnienie
 Zgrub. – zgrubienie

INFORMATORZY I ZBADANE MIEJSCOWOŚCI

Konin to średniej wielkości miasto położone w Polsce centralnej. Jego okolice dialektalnie przynależą do Wielkopolski, choć w przeszłości tereny te określane były również jako *pogranicze Kujaw* (Kazimierz Nitsch) i *Kujawy borowe* lub *południowe* (Zenon Sobierajski), a Stanisław Urbańczyk i Z. Sobierajski używali określenia *Wielkopolska wschodnia*. Poszczególnych badaczy różniły nie tylko stosowane określenia, lecz także wyznaczane przez nich granice tego terenu⁶. Więcej informacji o dawnych i współczesnych badaniach gwaroznawczych okolic Konina znajduje się w następnej sekcji.

Aby pozyskać materiał na potrzeby słownika, przeprowadzono rozmowy w okolicach Konina (30 miejscowości z terenu powiatu konińskiego, cztery – z tureckiego i jedna – z kaliskiego). W badaniu uwzględniono zarówno osoby mieszkające na wsi, jak i w mieście, by oddać pełen obraz języka mieszkańców okolic Konina. Poza

⁶ Szczegółowiej na ten temat: B. Osowski, *Projekt zbioru tekstów gwarowych ze wschodniej Wielkopolski – część północna*, [w:] *Dialog pokoleń w języku potocznym, w języku wsi i miasta, w literaturze, w publicystyce, w tekstach kultury*, pod red. E. Wierzbickiej-Piotrowskiej, Warszawa 2015, s. 359–369.

tym, z wyłączeniem stolicy powiatu mamy do czynienia z miastami małymi, które utrzymują intensywne związki z okolicznymi wsiami.

W kilku miejscowościach przeprowadzono więcej niż jedną rozmowę lub rozmawiano z więcej niż jednym informatorem, dlatego liczba informatorów (65) przewyższa liczbę zbadanych miejscowości (35). Zbadano więcej kobiet niż mężczyzn i głównie osoby z drugiego pokolenia⁷.

Podział informatorów wg płci i wieku

Informatorzy (razem 65 osób)			
wg płci		wg wieku	
kobiety	50	1921–1945	9
mężczyźni	15	1946–1970	36
		1971–1995	11
		bez danych	9

Spis zbadanych miejscowości oraz informatorów⁸:

- **Borowo** – K 1940. Wieś w gm. Krzymów, licząca 481 mieszkańców.
- **Budziszław Kościelny** – K 1955. Wieś w gminie Kleczew licząca 1385 mieszkańców. Wzmiankowana po raz pierwszy w 1356 roku. Z miejscowością związane są tzw. żywoty budziszławskie – dwa utwory hagiograficzne rzekomo znalezione pod koniec XIX wieku, a przez historyków uważane za mistyfikację. We wsi mieszkała pisarka Maria Krzymuska; urodziła się tam także jej córka Maria Krzymuska-Iwanowska, która również zajmowała się pisarstwem. Z Budziszławia pochodzą weterani walk o Monte Cassino – Wojciech Andrzejewski i Stefan Domeracki. Do zabytków należy wiatrak koźlak z 1858 roku⁹.
- **Dąbrowica** – K 1942. Wieś w gminie Rzgów licząca 105 mieszkańców.
- **Główiew** – K 1939; K 1953; K 1954. Wieś w gminie Stare Miasto licząca 645 mieszkańców. Po raz pierwszy wymieniona jako *villa Glowewo* w łacińskim dokumencie wydanym w 1283 roku w Gnieźnie przez króla Przemysła II¹⁰.

⁷ Przedziały pokoleniowe wyznaczono za: J. Sierociuk, *Założenia metodologiczne badań języka wsi*, [w:] *Poznańskie spotkania językoznawcze*, t. 11, pod red. Z. Krążyńskiej i Z. Zagórskiego, Poznań 2003, s. 133.

⁸ Najpierw podajemy informacje o rozmówcach (płeć oraz rok urodzenia; dane oddzielone przecinkiem oznaczają osoby uczestniczące w tej samej rozmowie, oddzielone średnikiem – uczestników różnych nagrań), a następnie po kropce – skrócony opis miejscowości. Dane o ludności czerpiemy z serwisu <https://www.polskawliczbach.pl/> (wyjątkami są Janów, Maliniec, Pogorzalki, Wilczyn). W kilku przypadkach nie udało się ustalić liczby mieszkańców.

⁹ https://pl.wikipedia.org/wiki/Budzisz%C5%82aw_Ko%C5%9Bcielny.

¹⁰ <https://pl.wikipedia.org/wiki/G%C5%82%C3%B3wiew>.

- **Golina** – K 1946; M 1947, K 1952, K 1965; K 1956, K 1965, K 1985, K 1987, M 1985, M 1988; K – b.d. Miasto liczące 4321 mieszkańców, ośrodek gminy. Prawa miejskie uzyskała w 1362 roku na mocy przywileju Kazimierza Wielkiego. Była miastem prywatnym – siedzibą rodu Golińskich, a następnie Żychlińskich. Po rozbiorach znalazła się w zaborze pruskim, w latach 1807–1815 – w Księstwie Warszawskim, a po roku 1815 należała do Królestwa Kongresowego. Po powstaniu styczniowym, w 1870 roku, Golina utraciła prawa miejskie, które przywrócono w 1921. Do cennych zabytków należą zespół dworsko-pałacowy z XIX wieku oraz drewniany kościół z wieku XVIII. Gmina ma charakter rolniczy, w samym mieście rozwija się mały przemysł oraz ośrodki usługowe¹¹.
- **Goranin** – K 1955. Wieś w gminie Ślesin licząca 62 mieszkańców. Podczas powstania styczniowego rozegrały się tu dwie potyczki dowodzone przez Kazimierza Mieleckiego i Edmunda Calliera¹².
- **Grodziec** – K 1971. Wieś licząca 1702 mieszkańców, ośrodek gminy. Stara wieś, po raz pierwszy wzmiankowana w 1398 roku, własność szlachecka rodu Grodzieckich, który w XVI/XVII wieku należał do grona światlejszej szlachty dawnego powiatu konińskiego. Jej przedstawicielem był Adam, znakomity poeta, utrzymujący bliskie kontakty z reformatorami kościoła w Szwajcarii. Do najważniejszych zabytków wsi należy pałac z drugiej połowy XVIII wieku wraz z oficyną wybudowaną na początku wieku XIX; pod koniec tego stulecia wybudowane zostały neogotycki kościół rzymskokatolicki oraz neogotycki kościół ewangelicki¹³.
- **Grzymiszew** – K 1974. Wieś w gminie Tuliszków (pow. turecki), licząca 1340 mieszkańców. Najstarsza pisana wzmianka o istnieniu wsi szlacheckiej Grzymiszew pochodzi z 1411 roku. Miejscowość otrzymała prawa miejskie przed 1443 rokiem i była miastem prywatnym. Ośrodek się nie rozwijał i ostatnia znana wzmianka o Grzymiszewie jako mieście pochodzi z 1685 roku. Dokładna data utraty praw miejskich nie jest jednak znana. Wśród zabytków Grzymiszewa znajduje się grobowiec Pułaskich, zespół dworski rodziny Pułaskich (obecnie jedynie w postaci parku, ponieważ dwór został rozebrany) oraz kościół Narodzenia Najświętszej Maryi Panny i św. Barbary z 1949 roku (poprzedni z 1785 wystawiony przez Izabelę Gajewską z Mycielskich został w 1943 roku rozebrany przez Niemców, a jeszcze wcześniejsza świątynia z 1443 roku spłonęła w XVIII wieku)¹⁴.

¹¹ <https://powiat.konin.pl/miasto-i-gmina-golina>.

¹² [https://pl.wikipedia.org/wiki/Goranin_\(powiat_koni%C5%84ski\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Goranin_(powiat_koni%C5%84ski)).

¹³ <https://powiat.konin.pl/gmina-grodziec>.

¹⁴ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Grzymiszew>.

- **Ignacewo** – M 1944. Wieś w gminie Ślesin licząca 211 mieszkańców. W czasie powstania styczniowego rozegrano tu dwie bitwy, które upamiętniał pomnik z 1918 roku – zniszczony w czasie drugiej wojny światowej przez Niemców, w nowej postaci został odsłonięty w 1957 roku¹⁵.
- **Janów** – K 1958. Wieś w gminie Grodziec licząca 80 mieszkańców.
- **Jaroszewice Rychwalskie** (w słowniku: Jaroszewice) – M 1947, K – b.d. Wieś w gminie Rychwał licząca 366 mieszkańców.
- **Józwin** – M 1948, K – b.d.; K 1949; K 1951. Wieś w gm. Kazimierz Biskupi, licząca 170 mieszkańców. Przed wojną istniał tu folwark, na bazie którego utworzono później Państwowe Gospodarstwo Rolne¹⁶.
- **Kazimierz Biskupi** – K 1950. Wieś licząca 4095 mieszkańców, ośrodek gminy. Założony najprawdopodobniej przez Kazimierza Odnowiciela, w okresie 1237–1504 był własnością biskupów lubuskich. Pod koniec XIII wieku uzyskał prawa miejskie, które utracił w okresie zaborów w 1870 roku. W czasie wojen szwedzkich (1655–1660) miasto zostało zniszczone przez Szwedów. Podczas drugiej wojny światowej na terenie gminy doszło do eksterminacji ludności polskiej i żydowskiej. Pomimo odkrywek kopalni węgla brunatnego gmina zachowała rolniczy charakter. Do zabytków wsi należą romański kościół św. Marcina z końca XII wieku, późnogotycki kościół Pięciu Braci Męczenników i św. Jana Chrzciciela, drewniany kościół św. Izaaka z 1783 roku, głąz ku czci Johanna Reinholda Patkula – przywódcy opozycji inflanckiej skierowanej przeciw Szwedom, który został zgłodzony w Kazimierzu w obecności króla szwedzkiego Karola XII w 1707 roku¹⁷.
- **Kolonia Wilczogóra** – K 1955. Wieś w gminie Wilczyn.
- **Konin** – M 1949; K 1948; K 1951; K 1976. Miasto na prawach powiatu liczące 68 112 mieszkańców, w latach 1975–1998 siedziba województwa konińskiego. Uzyskał lokację miejską przed 1293 rokiem; początkowo był osadą strzegącą brodu na trakcie między Kaliszem a Kruszwicą. W 1418 roku w mieście pojawiła się ludność żydowska, która z czasem postawiła synagogę. W XVII wieku Szwedzi złupili miasto, spalili zamek. Konin nawiedziły także epidemie i pożary. Podczas powstania styczniowego w okolicach Konina miało miejsce kilka potyczek; po jego zakończeniu miasto zostało objęte represjami, pojawił się m.in. 13. pułk kargopolski, dla którego wybudowano na początku XX wieku prawosławną cerkiew Trójcy Świętej (zniszczoną w dwudziestolecie międzywojennym). W 1922 roku otwarto linię kolejową Strzałkowo–Kutno, co umożliwiło połączenie Poznania i Warszawy oraz przyniosło krótkotrwałe ożywienie gospodarcze. W czasie drugiej wojny światowej Konin był siedzibą

¹⁵ [https://pl.wikipedia.org/wiki/Ignacewo_\(powiat_koni%C5%84ski\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Ignacewo_(powiat_koni%C5%84ski)).

¹⁶ [https://pl.wikipedia.org/wiki/J%C3%B3zwin_\(gmina_Kazimierz_Biskupi\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/J%C3%B3zwin_(gmina_Kazimierz_Biskupi)).

¹⁷ <https://powiat.konin.pl/gmina-kazimierz-biskupi>.

niemieckich władz powiatowych (teren włączony do III Rzeszy w ramach Kraju Warty). Okres wojny przeżyło jedynie 200 konińskich Żydów, podczas gdy w 1939 roku stanowili oni 21% spośród ok. 12 000 mieszkańców. Od roku 1953 rozpoczął się gwałtowny rozwój miasta związany z odkryciem złóż węgla brunatnego, następnie z powstaniem elektrowni i huty aluminium. Obecnie trwa deindustrializacja i depopulacja miasta. Miasto dzieli się na dwie części – tzw. Stary Konin (część historyczna) położony jest na lewym brzegu Warty i prawobrzeżny tzw. Nowy Konin (dzielnice, których budowę rozpoczęto po 1949 roku). Do ważniejszych zabytków miasta należą: Słup Koniński – najstarszy znak drogowy w Europie Środkowo-Wschodniej, gotycki kościół św. Bartłomieja, zespół klasztorny oo. reformatów wybudowany w 1733 roku, klasycystyczny ratusz z XVIII/XIX wieku, synagoga wybudowana w 1825–1829 roku, kościół ewangelicko-augsburski Świętego Ducha z XIX wieku, dworek pisarki Zofii Urbanowskiej z drugiej połowy XIX wieku¹⁸.

- **Kragoła** – K 1952, K 1953; K 1959. Wieś w gminie Stare Miasto licząca 423 mieszkańców.
- **Maliniec** – K 1946. Wieś po raz pierwszy opisana w 1384 roku, od 1976 roku włączona jako dzielnica przemysłowa w obręb Konina¹⁹. Obecnie licząca 227 mieszkańców. W latach 1966–2009 działała tu Huta Aluminium Konin. Znajduje się tu także dwór rodziny Kwileckich zdewastowany przez Armię Czerwoną²⁰.
- **Milew** – M 1937; K 1941. Dawna wieś, dziś funkcjonująca w ramach Rychnawa jako ulica Milewo.
- **Modła Królewska** (w słowniku: Modła) – K 1956. Wieś w gminie Stare Miasto licząca 330 mieszkańców.
- **Nowa Wieś** – K 1975. Wieś w gminie Sompolno licząca 499 mieszkańców.
- **Paprotnia** – M 1956, K – b.d. Wieś w gminie Krzymów licząca 672 mieszkańców. Dawniej działała tu żwirownia, której teren po zamknięciu przekształcono w Centrum Sportów Ekstremalnych²¹.
- **Podgór** – K 1977. Wieś w gminie Kramsk licząca 202 mieszkańców.
- **Pogorzałki** – K – b.d. Wieś w gminie Kramsk licząca 101 mieszkańców.
- **Posada** – K 1954. Wieś w gminie Kazimierz Biskupi. W miejscowości znajduje się eklektyczny pałac o cechach neogotyckich z końca XIX wieku położony w dziewiętnastowiecznym parku. Ostatnim właścicielem pałacu był Karol

¹⁸ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Konin>.

¹⁹ Choć Maliniec i Milewo są obecnie częściami miast, to jednak informatorzy podali właśnie je jako miejsce zamieszkania. Postanowiliśmy uszanować ich odpowiedzi przy określaniu lokalizacji form językowych.

²⁰ [https://pl.wikipedia.org/wiki/Maliniec_\(Konin\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Maliniec_(Konin)).

²¹ <https://powiat.konin.pl/gmina-krzymow>.

- Kowalski-Wierusz herbu Wieruszowa – polski malarz i działacz niepodległościowy. W Posadzie znajduje się także kościół św. Alberta Chmielowskiego²².
- **Rosocha** – M 1946, K – b.d. Wieś w gminie Golina licząca 325 mieszkańców.
 - **Ruda** – M 1940; K 1973. Wieś w gminie Tuliszków (pow. turecki) licząca 219 mieszkańców.
 - **Rychwał** – M 1951; K 1956; K 1983. Miasto liczące 2356 mieszkańców, ośrodek gminy. Pierwsza wzmianka o Rychwale pochodzi z 1394 roku. Na przełomie XIV/XV wieku miejscowość uzyskała prawa miejskie i stanowiła szlachecką własność prywatną. W tym samym czasie istniał zamek obronny zbudowany na sztucznej wyspie na jeziorze będący własnością Jana z Rychwała, który swą córkę Annę wydał za przedstawiciela jednego z najpotężniejszych rodów wielkopolskich – Marcina Zarembę ze Sławska. W XVIII wieku funkcjonowała w Rychwale gmina żydowska, licząca 120 mieszkańców. Żydzi, po początkowych trudnościach, w drugiej połowie XVIII wieku zaczęli osiągać sukcesy ekonomiczne. Po rozbiorach miasto przypadło zaborowi pruskiemu, a ostatecznie po kongresie wiedeńskim stało się częścią Królestwa Kongresowego. Po upadku powstania styczniowego w wyniku represji w 1870 roku utraciło prawa miejskie, a odzyskało je dopiero w okresie międzywojennym. W 1936 roku Rychwał liczył 2528 mieszkańców, z czego 2155 Polaków, 275 Żydów i 54 Niemców. Obecnie gmina ma charakter wybitnie rolniczy – 79,4% powierzchni stanowią grunty rolne²³.
 - **Rzgow** – K 1954. Wieś licząca 668 mieszkańców, ośrodek gminy. Pierwsze wiarygodne wzmianki historyczne o Rzgowie pochodzą z XIII wieku. Wieś stanowiła wówczas własność klasztoru cystersów w Łądzie, później zaś stała się wsią szlachecką. W miejscowości znajduje się zabytkowy, drewniany kościół św. Jakuba z XVI wieku. W gospodarce gminy dominuje rolnictwo²⁴.
 - **Sompolno** – M 1952. Miasto liczące 3351 mieszkańców, ośrodek gminy. Wzmianka o wsi Sompolno po raz pierwszy w dokumentach historycznych pojawiła się w 1242 roku. W 1477 arcybiskup Jakub z Sienna lokuje miasto, które nazwał Dębem od swego herbu, nazwa ta jednak się nie przyjęła i od 1526 roku miejscowość nazywana jest Sompolno. Miasto należało do dóbr arcybiskupów gnieźnieńskich. Po rozbiorach i kongresie wiedeńskim miasto znalazło się w granicach Królestwa Kongresowego. Podczas powstania styczniowego w okolicach miasta stoczono wiele bitew i potyczek z wojskami zaborcy; po jego upadku odebrano Sompolnu prawa miejskie, które przywrócono w 1973 roku. Do zabytków miasta należą dziewiętnastowieczny neogotycki kościół rzymskokatolicki, późnoklasycystyczny kościół ewange-

²² [https://pl.wikipedia.org/wiki/Posada_\(gmina_Kazimierz_Biskupi\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Posada_(gmina_Kazimierz_Biskupi)).

²³ <https://rychwal.pl/nasza-gmina/historia>.

²⁴ <https://powiat.konin.pl/gmina-rzgow>.

licki, synagoga. Większość mieszkańców gminy utrzymuje się z rolnictwa, w zachodniej części gminy tereny pokopalniane rekultywowane są w kierunku rekreacyjnym²⁵.

- **Stawiszyn** – K 1955. Miasto w pow. kaliskim liczące 1375 mieszkańców, ośrodek gminy. Pierwotny akt lokacyjny z końca XIII wieku zaginął, dlatego w 1419 roku Władysław Jagiełło wydał dokument przenoszący miasto na prawo niemieckie. Z miejscowości pochodzi Grzegorz ze Stawiszyna (1481–1549), filozof, teolog i rektor Akademii Krakowskiej. W okresie rozbiorów miasto należało do Królestwa Kongresowego. Do miejscowych zabytków należą kościół ewangelicki wzniesiony w latach 1785–1788, kościół św. Bartłomieja Apostoła, ufundowany przez Kazimierza Wielkiego w połowie XIV stulecia, którego obecny kształt nadano jednak w XIX wieku²⁶.
- **Święcia** – K 1957. Wieś w gminie Rychwał licząca 245 mieszkańców. Założona jako wieś duchowna, własność opata cystersów w Łądzie.
- **Wardężyn** – K 1940. Wieś w gminie Rychwał licząca 169 mieszkańców.
- **Wilczyn** – K 1943; K – b.d.; M – b.d. Wieś licząca 1247 mieszkańców, ośrodek gminy. Pierwsze wzmianki o Wilczynie pochodzą z 1247 roku, ale prawa miejskie otrzymał dopiero ok. 1458 roku. Utracił je w 1870 roku w wyniku represji po powstaniu styczniowym. Mieszkał tu żyjący w XIX/XX wieku malarz Antoni Szulczyński, który wykonał polichromie dla miejscowych i pobliskich kościołów. Do zabytków miejscowości należą szesnastowieczny kościół parafialny św. Urszuli i drewniany kościół św. Tekli z 1781 roku. Dominującą rolę w gospodarce gminy odgrywa rolnictwo²⁷.
- **Wróblina** – K – b.d. Wieś w gminie Tuliszków (pow. turecki) licząca 458 mieszkańców.
- **Wyszyna** – K 1952, M 1954. Wieś w gminie Władysławów (pow. turecki) licząca 756 mieszkańców. W okresie 1919–1939 była siedzibą władz gminy Piorunów. Pierwsza pisana wzmianka o miejscowości pochodzi z 1392 roku. Do początków XVI wieku wchodziła w skład dóbr arcybiskupa gnieźnieńskiego, później była własnością szlachecką. Ze wsi pochodzi Adam Grodziecki – pisarz i poeta wczesnego baroku. Zabytkiem jest kościół Narodzenia Najświętszej Maryi Panny zbudowany w 1782 roku, posiadający oryginalny szesnastoboczny korpus oraz spadzisty dach, a także ruiny zamku zbudowanego ok. XVI wieku przez Grodzieckich herbu Dryja, wysadzonego w powietrze podczas konfederacji barskiej przez wojska rosyjskie²⁸.

²⁵ <https://powiat.konin.pl/miasto-i-gmina-sompolno>.

²⁶ <https://stawiszyn.pl/strona/naszagmina/historia/>.

²⁷ [https://pl.wikipedia.org/wiki/Wilczyn_\(wojew%C3%B3dztwo_wielkopolskie\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Wilczyn_(wojew%C3%B3dztwo_wielkopolskie)).

²⁸ [https://pl.wikipedia.org/wiki/Wyszyna_\(wojew%C3%B3dztwo_wielkopolskie\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Wyszyna_(wojew%C3%B3dztwo_wielkopolskie)).

BADANIE GWARY W KONIŃSKIM DAWNIEJ I DZIŚ

Położenie ziem wokół Konina w miejscu nakładania się na siebie wpływów wielkopolskich, małopolskich i mazowieckich spowodowało, że K. Nitsch przypisał mu miano *startego* i *zbanalizowanego*²⁹. Zbliżenie do polszczyzny ogólnej oraz brak cech gwarowych specyficznych tylko dla tego terenu przyczyniło się do niewielkiego zainteresowania dialektologów tym obszarem. Niemniej Konińskie nie jest pozbawione opracowań gwaroznawczych.

Jedną z pierwszych prac jest *Gwara ślesińska* z początku XX wieku, w której zaprezentowano słownictwo z miejscowości położonej na północ od Konina³⁰. W pobliżu Ślesina leży Skulsk, który w XIX wieku był jednym z największych na ziemiach polskich ośrodków produkcji obrazów religijnych, a handlarze zajmujący się ich sprzedażą posługiwali się gwarą ochweśnicką. Mowa ta miała status pomiędzy socjolektem (tajny język handlarzy) a gwarą ludową (upowszechniła się wśród ludności w okolicznych wsiach)³¹.

Terenami na wschód od Konina zajmował się Piotr Bąk, który w dwóch monografiach omówił słownictwo³² oraz fonetykę i słowotwórstwo³³ gwary kramskiej. Interesująca jest zwłaszcza pierwsza z tych pozycji, w której autor zaprezentował słownictwo w układzie tematycznym i narracyjnym – nie mamy do czynienia ze spisem słów jak w słowniku, lecz z wyrazami gwarowymi wplecionymi w tok opisu zjawisk z zakresu kultury materialnej i niematerialnej, co bardzo przypomina prace etnograficzne. P. Bąk przedstawił ponadto formy wysmiewane w omawianej gwarze³⁴, teksty gwarowe³⁵ oraz dał opis gwar dawniej istniejącego województwa konińskiego³⁶.

W latach 70. XX wieku okolice Konina zostały objęte badaniami w ramach prac nad *Atlasem języka i kultury ludowej Wielkopolski*³⁷. Na obszarze obecnego powiatu konińskiego zlokalizowanych było pięć punktów: 39 – Stara Ruda, 54 – Dobrosłowo, 56 – Sławsk-Branno, 56a – Kramsk, 65 – Królików.

W latach 80. XX wieku tereny wokół Konina eksplorował Zygmunt Zagórski³⁸, który próbował uchwycić moment dynamicznych zmian. Oto miasto z niewielkiego

²⁹ K. Nitsch, *Polskie gwary ludowe ziem zachodnich*, Kraków 1946, s. 9.

³⁰ W. Pracki, *Gwara ślesińska*, „Lud” 1908, 14, s. 106–127.

³¹ W. Budziszewska, *Żargon ochweśnicki*, Łódź 1957.

³² P. Bąk, *Słownictwo gwary okolic Kramska na tle kultury ludowej*, Wrocław 1960.

³³ Tenże, *Gwara okolic Kramska w powiecie konińskim (zarys fonetyki i słowotwórstwa)*, Wrocław 1968.

³⁴ Tenże, *Formy wysmiewane w gwarze okolic Kramska*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” 1955, 2, s. 235–245.

³⁵ Tenże, *Teksty gwarowe. 72. Z Powiercia gm. Koło, woj. konińskie*, „Język Polski” 1986, 66, s. 276–283.

³⁶ Tenże, *Gwary województwa konińskiego*, [w:] *Województwo konińskie. Monografia regionalna. Zarys dziejów, obraz współczesny, perspektywa rozwoju*, pod red. D. Stosa, T. Janusza, Łódź-Konin 1986, s. 114–123.

³⁷ Oprac. zesp. pod kier. Z. Sobierajskiego i J. Burszty, t. 1–11, Wrocław-Poznań 1979–2005.

³⁸ Z. Zagórski, *O mowie mieszkańców kilkunastu wsi wokół Konina*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991.

ośrodka powiatowego liczącego w 1960 roku 17 638 mieszkańców, w wyniku rozwoju kopalni węgla brunatnego oraz zakładów przemysłowych, urosło w ciągu niemal 30 lat czterokrotnie³⁹. Spowodowało to napływ nowych mieszkańców do Konina zarówno z okolicznych wsi, jak i z całej Polski. Również wsie wokół miasta doświadczały zmian społecznych i gospodarczych: część mieszkańców pracowała w mieście, nadal mieszkając na wsi, część zaś łączyła zajęcia w gospodarstwie z pracą w mieście. Zmienione warunki społeczne wymagały nowego podejścia badawczego. Z. Zagórski zamierzał zbadać zjawisko integracji językowej pomiędzy gwarą a polszczyzną ogólną. W tym celu sięgnął po metody socjolingwistyczne. Wytypował 11 punktów badawczych, a w każdym z nich odpytano co najmniej kilkunastu informatorów. Ich charakterystykę oparto na kilku kryteriach socjologicznych: przynależność do grupy pokoleniowej (wyróżniono cztery) i grupy regionalnej (autochtoni, ludność przybyła, pochodzenie geograficzno-dialektalne), płeć, wykształcenie i zawód; podawano także miejsce urodzenia rodziców i partnera informatora.

Na początku XXI wieku okolice Konina scharakteryzowano pod kątem dotychczas zbadanych cech gwarowych⁴⁰, stały się także przedmiotem badań ujmujących materiał gwarowy w aspekcie słowotwórczym⁴¹, wykorzystujących materiał historyczny⁴², ukazujących dynamikę zmian językowych⁴³ oraz świadomość językową mieszkańców tego terenu⁴⁴.

W roku 2018 Pracownia Dialektologiczna Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu rozpoczęła prace nad wydaniem słowników rejestrujących język mieszkańców tego terenu. Efektem tych działań jest m.in. niniejsza publikacja. Materiał do opracowania leksykograficznego jest w pełni synchroniczny i pochodzi

³⁹ W 1988 roku Konin liczył 78 854 mieszkańców, zaś szczyt rozwoju demograficznego przypadł na rok 2000 – 83 517 mieszkańców (https://pl.wikipedia.org/wiki/Ludno%C5%9B%C4%87_Konina, dostęp 6.04.2023).

⁴⁰ J. Sierociuk, *Gwary okolic Konina i ich miejsce na językowej mapie Polski*, „Folklor muzyczny z okolic Konina”, z. 8: *Luboniek*, Poznań 2005, s. 6–25.

⁴¹ B. Osowski, *Zróżnicowanie języka mieszkańców trzech wsi koło Golin (w powiecie konińskim) na przykładzie leksyki z kategorii nomina attributiva*, [w:] *Język polski u progu XXI wieku*, Łódź 2008, s. 107–114; tenże, *Przymiotniki wspólnotematowe w języku mieszkańców Golin (Wielkopolska wschodnia) oraz Bukówca Górnego (Wielkopolska południowa)*, [w:] *Słowotwórstwo słowiańskie: system i tekst. Prace Komisji Słowotwórczej przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów. Seria 13*, pod red. J. Sierociuka, Poznań 2012, s. 327–333; tenże, *Kategoria przymiotnika w języku mieszkańców wsi północno-wschodniej i południowo-zachodniej Wielkopolski. Studium leksykalno-słowotwórcze*, Poznań 2018.

⁴² Tenże, *Z przeszłości gwar Wielkopolski wschodniej. Na podstawie akt stanu cywilnego Golin i Kawnic z roku 1821*, „LingVaria” 2013, t. 8, nr 1, s. 157–172, <http://www.lingvaria.polonistyka.uj.edu.pl/documents/5768825/525400d1-68da42c4-9a3c-a4c7922e282b>; tenże, *Cechy językowe akt stanu cywilnego z lat 1809–1823 parafii myśliborskiej*, „Slavia Occidentalis” 2014, t. 71, nr 1, s. 79–107, <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/so/article/view/6712>.

⁴³ Tenże, *A Regional Dictionary as a Source in Research into the Dynamics of Linguistic Changes*, [w:] *Slavistična prepletanja 3*, pod red. G. Nikolovskiego, N. Ulčnika, Maribor 2022, s. 177–190, <https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/668>.

⁴⁴ Tenże, *Świadomość językowa na temat gwary wśród mieszkańców Konina i okolic*, „Socjolingwistyka” 2021, 35, s. 213–225, <https://rcin.org.pl/ijp/dlibra/publication/270302/edition/233309/content>.

z badań terenowych prowadzonych od 2019 roku. W celu ich realizacji zestawiono kwestionariusz poświęcony takim zagadnieniom, jak tradycyjne zajęcia gospodyni, tradycyjne zajęcia gospodarza i hodowla. W przeprowadzanie wywiadów dialektologicznych zaangażowali się również uczniowie konińskiego I Liceum Ogólnokształcącego im. Tadeusza Kościuszki oraz Szkoły Podstawowej im. Juliusza Słowackiego w Golinie, dlatego kwestionariusz został przygotowany specjalnie dla nich. Pytania podzielono na mniejsze zestawy odnoszące się z jednej strony do kwestii kultury materialnej, z drugiej zaś – niematerialnej. Pierwszy krąg tematyczny roboczo nazwano *Kuchnia* i skupiał się na zagadnieniach związanych z przedmiotami konkretnymi oraz używanymi na co dzień, np. pozyskiwanie mleka, wytwarzanie sera i masła, chów świń i drobiu, przetwórstwo mięsa i jego konserwowanie, uprawa ziemniaków, buraków, budowa pieca, kuchni. Z kolei drugi krąg – *Zwyczaj* – wiąże się z obrzędowością, sferą *sacrum*, potrawami odświętymi, wydarzeniami związanymi z lokalną obyczajowością, np. przygotowaniem Wigilii, daniami związanymi z ostatkami, Wielkim Postem, Wielkanocą, pieczeniem chleba w domu, grzybobraniem, świniobiciem, przesadami związanymi z kulinariami. W jednym i drugim wypadku proszono również o charakterystykę wybranych potraw oraz podanie przepisów.

Kwestionariusze miały charakter tematyczny i ułożone były tak, by mogli z nich korzystać uczniowie odpowiednio wcześniej poinstruowani. (Nad zbieraniem materiału w terenie ponadto czuwali ich opiekunowie – nauczyciele.) Kolejne pytania skoncentrowane były wokół jednego zagadnienia po to, by informator mógł sobie przypomnieć jak najwięcej szczegółów, a jednocześnie rozmowa sprawiała wrażenie naturalnej. Zróżnicowanie językowe, którym zajmuje się dialektologia, ujawnia się niejako przy okazji. Wysunięcie na plan pierwszy kwestii związanych z kulturą materialną powoduje, że informatorzy nie myślą o tym, jak dany przedmiot się nazywał, tylko jak wyglądał, jak się go używało, jak był zbudowany. Pojawiające się w takiej wypowiedzi nazwy uznać można za naturalne. Aby ułatwić odpytywanie uczniom, którzy mogą nie znać dawnych form językowych, umieszczamy je w nawiasie, by można było dodatkowo o nie dopytać, por.:

Jaki głos wydaje kura po zniesieniu jajka? (*gdacze, gdaka*)

Jak mówi się na to, że kura wydaje odmienny od normalnego głos? (*skrzekocze*)

Jak mówi się o kurze, której wypadają pióra? (*latuje, linieje*)

Jak mówi się o tym, że kura „daje” jajka?

Kura, która znosi dużo jajek. (*nioska*)

Jak się mówi na to, że gospodyni sprawdza, czy kura będzie miała jajko?

Jak to wyglądało?

Umieszczamy w kwestionariuszu także pytania zestawiające dwie płaszczyzny czasowe (przeszość i współczesność), by informatorzy mieli okazję do porównania zmieniających się realiów. Powstają dzięki temu dłuższe wypowiedzi, które charakteryzuje pogłębiony namysł oraz przedstawienie własnej perspektywy i oceny zachodzących zmian. Dzięki temu odpowiedź staje się nie tylko prezentacją materiału językowego, lecz także indywidualnej świadomości – zebrany materiał poza wymiarem naukowym (dialektologicznym) zyskuje wymiar ludzki (zainteresowanie obserwacjami drugiego człowieka oraz udzielenie mu w słowniku głosu), np.:

Gdzie obecnie przetwarza się mleko?
 Czy w okolicy jest mleczarnia? Gdzie?
 Jak wygląda oddawanie mleka do mleczarni?
 Czy dawniej było więcej mleczarni w okolicy? Gdzie były?
 Jak wyglądało dawniej przechowywanie mleka przed oddaniem go do mleczarni?

Niekiedy w kwestionariuszu pojawiają się pytania wprost o daną nazwę. Dzieje się tak z kilku względów. Pytanie takie użyte zostaje w celach kontrolnych, tzn. wcześniej występowało pytanie z definicją, w którym należało podać nazwę, a kolejne pytanie weryfikuje występowanie leksemu: 59. *Jak się ogólnie mówi(ło) na słoninę (lub inny tłuszcz zwierzęcy)?*, 60. *Co to jest: **okrasa**?* Po wymienieniu nazwy liczymy na dłuższą wypowiedź, np. podanie przepisu, opisu wyglądu potrawy – por.:

Co to jest **czarnina/czernina**?
 Co to za danie **kwaśne jaja**? Jak się je przyrządza?
 Co to za danie **szare jaja**? Jak się je przyrządza?

Niekiedy informator może się krępować wymienić daną formę, gdyż wiąże się to z przekroczeniem tabu kulturowo-językowego. Przykładowo na pytanie: *Stan po spożyciu nieświeżego produktu z bólem brzucha i rzadkim stolcem? (laksa, sraczką, biegunka)* często słyszymy tylko trzecią z odpowiedzi, ponieważ przynależy ona do polszczyzny ogólnej, natomiast dwie pozostałe nacechowane są ekspresywnie. Dopiero na pytanie wprost: *Co to jest **laksa**?*, udaje się potwierdzić występowanie tego leksemu. Pytania o nazwę przydatne są także wówczas, gdy zawarta w pytaniu definicja mogłaby być niezrozumiała dla informatora lub gdy dany wyraz jest wieloznaczny. Na przykład pytanie: *Co to jest **zacierka**?*, umożliwia zweryfikowanie, czy na danym terenie leksem oznacza rodzaj zupy czy kluseczek. Gdybyśmy zadawali pytania definicyjne, należałoby dla każdego z sensów opracować osobne.

Po pierwszej fazie badań terenowych nastąpiły nagrania uzupełniające, które oparto na sześciu kwestionariuszach liczących około 100 pytań każdy. Zadaniem tego etapu było dopytanie o kwestie poruszane wcześniej, które były niejasne lub

które wymagały weryfikacji na większym terenie. Uwzględniono także nowe zagadnienia, o które nie pytano (polowanie, zwierzęta dziko żyjące, rybołówstwo), a w toku badań znaleziono informatorów obeznanych z tematem. Ze względu na swój uzupełniający charakter oraz różnorodne cele pytania były tym razem bardziej wymieszane i nie miały jednego, konkretnego tematu przewodniego. Pojawiło się także więcej pytań o formy gwarowe i regionalne, których występowanie chcieliśmy zweryfikować, np.:

Co to jest **brendka, brynda**?

Ten, kto pije taki alkohol to... (**bryndziorz, gazer...**)

Kobieta, która pije taki alkohol? (Czy jest znany wyraz: **bryndziara**?)

Kto to jest **gazer**?

Jak powiedzieć, że ktoś pije dużo alkoholu?

Co znaczy **gazować**?

W badaniu uzupełniającym ponownie zawarto pytania o charakterze otwartym, mające dać okazję informatorowi do dłuższej wypowiedzi. Ich celem jest nie tylko zebranie materiału językowego, lecz także pozyskanie informacji o charakterze kulturowym, a nawet światopoglądowym. Chodzi bowiem o to, aby powstały na tej podstawie słownik prezentował język, kulturę oraz sposób myślenia miejscowej ludności. Stąd pytania typu: *Który posiłek w ciągu dnia jest najważniejszy?*, *Czy przed posiłkiem odmawia się modlitwę?*, *Co się wtedy mówi?*, *Czy robi się tak przed każdym posiłkiem?* Lub *Czy tutaj lub w okolicy był skup mięsa? Gdzie?*, *Co sprzedawano do takiego skupu?*, *Czy ceny były korzystne?* Odpowiedzi na te i inne pytanie znajdują się w cytatach, które z założenia nie mają być tylko krótką prezentacją materiału językowego, lecz swoistym dokumentem lokalnej kultury, stąd ujmowanie w nich dłuższych fragmentów wypowiedzi informatorów.

Dzięki nagraniom uzupełniającym potwierdzono występowanie leksemu *pęcherki* (*pyⁿcherki*), który w pierwszej fazie badań terenowych pojawił się tylko u jednego informatora. Dopytanie o ten wyraz ujawniło, że jest on znany większemu gronu osób, ale tylko w jednej miejscowości (w Golinie):

R1: no te pyⁿcherki! ... właśnie o tych pyⁿcherkach ...

R2: podobne do cebulek ...

R1: takie rosły ... [...] jak szczypiorek ... i miało tako^m ... tako^m cebulke ...

R2: tak tak tak ... i ... my to jedlim ...

R1: no wy to jedliście ...

R2: no ...

R1: a ja pamieⁿtam zawsze jak babka mówiła ... tak bydzież robić to pójdzież na pyⁿcherki ... że to było takie ... że bida ...

R2: bida tak tak ...

R1: tylko te pyⁿcherki to bidne ludzie ...

R2: ostatnie już ... co do zjedzynio ... [...]

R3: ale to cebulki nie były zielone ... cebulki były białe ...

R1: cebulka była biała ... ale szczypioreczek taki ...

W naszych badaniach informatorzy reprezentują różnorodne grupy społeczne: kobiety i mężczyźni, gospodynie domowe, emerytów i rencistów, nauczycieli i inne zawody, osoby starsze (informator ur. w 1937 roku) i młodsze (informator ur. w 1998 roku), pracujące na miejscu i dojeżdżające do innych miejscowości, autochtonów i osoby urodzone poza daną miejscowością, ale związane z nią od lat, mieszkańców wsi i miast. W obecnej sytuacji, przy dużej mobilności społeczeństwa, niemożliwe jest prowadzenie badań opartych tylko na najstarszym pokoleniu autochtonów. Dążąc do uchwycenia aktualnego stanu języka mieszkańców danej miejscowości, należy uwzględnić jego wewnętrzne zróżnicowanie poprzez dobór informatorów reprezentujących różne grupy społeczne.

Novum prowadzonych obecnie badań w Konińskim w stosunku do wcześniejszych prac na tym terenie polega na współdziałaniu środowiska lokalnego. Do tej pory miejscowa ludność była jedynie przedmiotem badań – rekrutowali się z niej informatorzy, których język badali naukowcy. Obecnie celem jest działanie włączające, tj. zaangażowanie autochtonów w badanie oraz udostępnienie im wyników badań. Pierwszy cel osiągnięty jest poprzez włączenie do badań uczniów i nauczycieli, którzy stają się eksploratorami w podwójnym sensie. Z jednej strony prowadzą wywiad gwaroznawczy – są eksploratorami, a ich rozmówcy – informatorami. Jest to rola wywołana układem i tematyką pytań w kwestionariuszu. Z drugiej jednak strony, uczniowie stają się też niezależnymi odkrywcami, co z punktu widzenia rozwoju młodego człowieka jest być może rolą nawet ważniejszą: zadają dodatkowe pytania, dowiadują się nieznanych faktów z przeszłości i życia swoich dziadków, porównują doświadczenia własne i starszych pokoleń, zaczynają myśleć, analizować i prowadzić własne obserwacje w zakresie, który wcześniej rzadko był przez nich poruszany, tj. kultury wsi. O zaangażowaniu młodzieży uczestniczącej w projekcie, wyjściu przez nią poza szablon pytań świadczą poniższe fragmenty:

- Woda po ugotowanych ziemniakach;
 - kartoflanka ...
 - Serio?
 - no ... tak ... woda kartoflana ... taka ...
 - Jak to brzmi jak zupa.
 - no ...
- (Konin)

- Jak obchodziliście święta Bożego Narodzenia, gdy byłaś mała?
- ale jak byłam mała to święta były takie że choinke się ubierało świeczuszki się świeciło po z... z... powieszało się ciasteczka powieszało się bombeczki powieszało się cukiereczki ... jabłko się powiesiło i to była choinka ubrana i świeczuszki się świeciły ...
- A prezenty dostawałaś?
- a prezenty to takie dostawałam a to... a to takie papcie a to skarpetki a to rękawiczki a to szalik takie były prezenta ...
- A jakie było jedzenie?
- jedzenie? ... jedzenie to było takie że mamcha upiekła placki drożdżowe no i była kiołbaska herbatka masło no i troszeczke było miska ...
- A jakie było twoje ulubione jedzenie?
- czego? ...
- Jedzenie. Co najbardziej lubiłaś?
- ach które najbardziej lubiałam jedzenie? ... najbarzy do lubiałam placek drożdżowy i kiołbaske ...
- A śpiewaliście kolędy?
- tak śpiewałam kiedyś śpiewałam ... jak i w domu tak i w kościele ...
(Główiew)

Spółeczny wymiar badań dialektologicznych podejmowanych we współpracy z lokalnymi szkołami uwidacznia się także w umożliwieniu młodzieży nawiązania nowego rodzaju dialogu ze starszymi członkami rodziny, w którym to obie strony są doceniane (starsi jako źródło niecodziennej wiedzy, młodszy jako jej odkrywcy i dokumentatorzy), por.:

- Okej, no to dziękuję Ci za ten wywiad [...] dziękuję za wywiad, babciu.
- serdecznie się kłaniam mojej wnusie ... i bardzo mi było miło ... że mnie doceniła ... i przysłała ... jeszcze trochę za mało jej opowiedziałam bo ona ... powinna ... powinna młodzież powinna się bardzo dużo interesować takimi ... starymi ... przy... no po prostu to co było kiedyś to co jest teraz jak się nazywały kiedyś ... [...] maszyny rolnicze ... jak się nazywają teraz ... bo na przykład ... jest ... takich dużo i oni ... powinni o tym wiedzieć ...
(Kazimierz Biskupi)

CECHY FONETYCZNE JĘZYKA MIESZKAŃCÓW OKOLIC KONINA

Odmiana języka używana przez mieszkańców Konina i jego okolic na co dzień jest kodem mieszanym, opartym przede wszystkim na polszczyźnie potocznej z większą lub mniejszą domieszką cech gwarowych, literackich czy specjalistycznych. Miara owej domieszki zależy od wieku, płci, wykształcenia i indywidualnych doświadczeń każdego użytkownika języka; tak więc obok realizacji gwarowych *na wiŕruchu* usłyszeć można (niekiedy u tego samego informatora) *na wierzchu*. Wynika to m.in. z uświadamiania sobie wymowy gwarowej. Opisywany zatem poniżej system językowy traktować należy jako wypadkową różnych idiolektów⁴⁵.

W niniejszej publikacji przedstawione zostaną cechy wymowy, z kolei fleksja, słowotwórstwo, składnia i leksyka opisano w publikacji *Prace gospodarza i zajęcia pozadomowe. Słownik języka i kultury języka mieszkańców okolic Konina*. Zgodnie z tradycją skupimy się na cechach charakterystycznych i dyferencyjnych wobec polszczyzny ogólnej.

W pierwszej kolejności omówione zostaną samogłoski (*a, e, i / y, o*, nosówki), później zaś – półsamogłoski i spółgłoski.

Jedną z wyrazistszych cech mowy gwarowej są samogłoski pochylone. Wymowa **a jako o** uwarunkowana jest głównie historią języka polskiego i wiąże się z istnieniem dawniej samogłosek długich. W związku z tym *a > o* znajdujemy zarówno w rdzeniach wyrazów (*godać, trofiaty, wyrobiato sie*), jak i w morfemach fleksyjnych (*babka słodko, brudno woda, nagrywo, trzymo*) czy słowotwórczych (*chłopok, gospodorz, pijok, pyrczok*). Cecha jest szeroko rozpowszechniona i wystąpiła w prawie wszystkich badanych miejscowościach, np. *kasiorek* 'kasarek, kaszorek; podbierak' (Borowo), *pyloki* (Budziśław Kościelny), *przyjeżdzo i zabiero, rozbiero sie, ni mom, śpiewoł* (Dąbrowica), *pożegnoł, okrosoł sie, do jedzynio* (Główiew), *pomogać, sie schłodzo, zalewosz, do smarowanie, z wiatroków, broleś* (Golina), *sie nazywo, gorzołka, [kapusta] czerwono modro* (Goranin), *pierdziołki* (Grodziec), *pijoczka, pijoczysko* (Grzymiszew), *naworka, okrosić* (Janów), *zaro, sor* 'samiec sarny', *mo, zabieroł* (Jaroszewice), *bryńdziora, glapioki, godoł* (Józwin), *teroz, handelorz* (Kazimierz Biskupi), *zamokało, motyka podobno do szpadla, do palynio, zorzywie, stoł, po krzoczku, dostowała, do żucio, kroszone, sie zarobiało, sie stowio, gospodarz* (Kolonia Wilczogóra), *musioł, godała* (Konin), *teroz, mo* (Krażgola), *jo, narwoł, bardzo dobro, po dupie sie loło* (Maliniec), *nasikoł, ciⁿżko, czornina, zupa ogonowo* (Milew), *wiedziol, zupa mleczno, nieroz* (Modła), *gapioki* (Nowa Wieś), *siengom, do kopanio ziemnioków* (Paprotnia), *żodnych, wylecioł, som* 'sam', *przypóminom, nie znom sie*

⁴⁵ J. Sierociuk, *O nas dla nas*, rozmawiała B. Kowalewska, *Wielkopolska. Kultura u podstaw*, <https://kulturaupodstaw.pl/o-nas-dla-nas-barbara-kowalewska/>; M. Głuszkowski, *Wykorzystanie słowników gwarowych w badaniach idiolektów*, [w:] *Słowiańskie słowniki gwarowe – tradycja i nowatorstwo*, pod red. D.K. Rembiszewskiej, Warszawa–Łomża 2016, s. 21–30.

(Pogorzałki), *kaszok*, *rzodkie* (Posada), *czort*, *goloki* (Rosocha), *pierzok*, [herbata] *zielono* (Rychwał), *jak się nazywo* (Stawiszyn), *sor* (Święcia), *mosz*, *sprawdzo*, *biołko* (Sompolno), *kroszoⁿc*, *chlastoki* (Wardężyn), *syrwotka*, *czorno*, *dawoł* (Wilczyn), *mieszio sie*, *zakłodo* (Wróblina), *tako ślizgo*, *zarobio sie*, *maślók*, *spasłók*, *odstowiało sie*, *kulosz*, *zaloć* (Wyszyna).

Rzadziej zmiana $a > o$ wywołana jest sąsiedztwem spółgłoski nosowej ($aN > oN$), np. *kliszczonka* (Dąbrowica), *kluszczonka* (Ignacewo), *kierzonka*, *kluszczonka* (Konin), *koponka* (Maliniec), *kiszczonka* (Rychwał), *kluszczonka*, *kiszczonka*, *w koponce* (Wardężyn).

Świadomość gwarowej wymowy podwyższonego a prowadzi do prób jej unikania i w efekcie do odwrotnego procesu, tj. zastępowania o przez a , stąd formy hiperpoprawne, np. *to kasarek ... mówiło... kasiorek ...* (Borowo), *szerakawy* (Jarszewice), *w portmanetce* (Józwin), *skarupy* (Kolonja Wilczogóra), *skarupka* (Milew), *kruszanka* (Golina, Rosocha).

Podwyższenie a może osiągnąć nawet wyższy poziom, w efekcie czego $a > ó$, np. *mómy* (Golina), *kluszczónka*, *nie przypominóm se* (Kolonja Wilczogóra), [ciasto] *wygórowało*, *kluszczónki* (Maliniec), *kopónka* (Pogorzałki), *nie pami^mtóm* (Stawiszyn), *maślónka* (Wilczyn), *ni móm* (Wyszyna). Jak wynika z niemal wszystkich (lub wszystkich, jeśli uznać formę *wygórować* za kontaminację *wygarować* i *góra*, nie zaś za wynik podwyższenia) przytoczonych przykładów, przejście a do $ó$ nie jest zjawiskiem samodzielnym, lecz odbywa się w sąsiedztwie samogłoski nosowej.

Samogłoska a może także zmieniać swoją barwę. Dzieje się tak w czterech wypadkach:

- w sąsiedztwie samogłoski nosowej ($aN > eN$): *od orenżady* (Kolonja Wilczogóra); jest to jednak przypadek odosobniony;
- jeśli a znajduje się przed jotą w tej samej sylabie ($aj > ej$). Jest to zjawisko powszechne, jednak ograniczone do specyficznych form przysłówków *dzisiaj* (Kolonja Wilczogóra, Konin, Nowa Wieś), *tutej* (Borowo, Golina, Janów, Wyszyna) oraz rozkaźników, np. *nie pytej*, *godej* (Golina), *czekej* (Główiew, Milew, Modła), *przeczytej* (Krągola), *s^luczej* (Maliniec);
- w nagłosowym $ja > je$ (*jerzy^mbina* – Golina, *kiegós* – Milew). O obecności tego zjawiska świadczyć także może hiperyzm: [masło] *jałczeje* (Konin).
- gdy a występuje przed r ($ar > er$): *rabarber* (Golina, Józwin), [kasza] *tatercza* ‘gryczana’ (Borowo, Golina, Konin, Maliniec, Modła, Paprotnia, Rychwał, Stawiszyn), *taterka* (Milew, Wilczyn).

Jak wynika z opisu, spośród czterech omówionych wyżej cech tylko $aj > ej$ uznać można za zjawisko nadal żywotne, pozostałe zaś przetrwały w formach zleksykalizowanych. Samogłoska e również ulega podwyższeniu, przy czym wynik tego procesu może mieć różną postać – może to być utożsamienie z y (*bochynek*) lub

i (*ni ma*), jak też głoska pośrednia *i^e* (*ni^ektórzy*) albo *e^y* (*do jedze^ynia*). Przy zmianach tych rolę gra kontekst samogłoski (pozycja niezależna, po spółgłosce twardej/miękkiej, przed spółgłoską półotwartą).

Licznie poświadczone zostały podwyższenia *e* w temacie (np. *kobita*, *tyż*, *upi^ekła*) oraz końcówce przymiotnikowo-zaimkowej dopełniacza rodzaju męskiego (np. *do dużygó*, *jakigóś*); niemniej cecha ta nie została tak licznie poświadczona jak *a > o*. Przykłady zwężonej artykulacji **po spółgłosce twardej *e > e^y***, *y* pochodzą z Borowa (z *cał^ego*), Dąbrowicy (*tyż*), Głowiewa (*torybka*), Goliny (*chlyb*, *skarpyty*, *zalycajo^m*), Janowa (*innygo*), Jaroszewic (*jeszczy*, *zalywało sie*), Józwinia (*gotowanygo*), Kazimierza Biskupiego (*jeszczy*), Kolonii Wilczogóry (*coś pysznygo wspaniałygo*, *mlyko*, *polywało sie*, *zarzywie*), Konina (*chlyb*), Malińca (*do białygo*, *wlywało sie*, *wlywana*), Milewa (*dużygo*, *polywa*, *spalyło sie*), Modły (*pana młodygo*), Paprotni (*tyż*), Pogorzałek (*mniejszygó*, *świeżygo*), Posady (*tyż*), Rychwała (*bierzy si[e]*), Stawiszyna (*jeszczy*), Wardężyna (*te^yż*), Wilczyna (*świeżygo*, *z ciasta drożdżowygó*), Wróbliny (*zalywo*), Wyszyny (*tyż*, *jeszczy*).

Po spółgłosce miękkiej *é > i^e*, *i*, np. *mi^eszało*, *pil^ynie* (Budzisław Kościelny), *świ^eciały*, *kobity*, *ni^ektórzy* (Głowiew), *miszamy*, *przeciż*, *sikamy* ‘sieczemy’, *wszyskigó*, *zaliwali* (Golina), *ni lubie*, *śmitana* (Grodzic), *ni^ejadek* (Jaroszewice), *pic*, *rozumisz*, *wszelkigo rodzaju* (Józwin), *do jaki^egó* (Kolonia Wilczogóra), *pitruszczka* (Krażola), *takigó*, *upi^ekła* (Maliniec), *wisz* (Milew), *takigo czegóś* (Pogorzałki), *kilkadziśioⁿt* (Rosocha), *bierzy si[e]*, *zaliwajka* (Rychwał), *kobity* (Wróblina), *do jakigo*, *ni^ektórzy* (Wyszyna), rzadziej *é > i^y*, *iy*, *y*, np. *przyjyżdźali* (Głowiew), *mi^yszakajó^m* (Kolonia Wilczogóra), *iy* ‘(on) je’ (Krażola), *wysz* (Maliniec), *taki^ygo* (Nowa Wieś, Rosocha), *wiy* (Rosocha), *najysz sie* (Wróblina).

Należy podkreślić, że spółgłoska *l* w niektórych formach zachowuje się jak twarda (samogłoska *e* po podwyższeniu daje po niej *y*, np. *chlyb*, *wlywało sie*), a w innych jak miękka (*e* daje *i*, np. *pil^ynie*, *zaliwali*, *zaliwajka*).

Powszechnie występują podwyższenia *e* wywołane przez spółgłoski nosowe. Frekwencję tego zjawiska podnosi dodatkowo rozłożona wymowa nosówek, np. *beⁿdzie > byⁿdzie*, *staneła > staneⁿła > stanyⁿła > stanyła*. Tu również możemy wyróżnić dwie podgrupy zależnie od poprzedzającej samogłoskę spółgłoski. Przejście *eN > eⁿN*, *yN* wystąpiło w niemal wszystkich zbadanych miejscowościach, np. *brynda*, *latym*, *potym* (Borowo), *na gły^mbokości* (Dąbrowica), *do jedzynio*, *dryny*, *stanyła* (Głowiew), *do czyszczynia*, *do tymperatury*, *raze^ym*, *ryⁿce*, *ryżym*, *wyⁿżyki*, *z cukrym* (Golina), *byⁿdzie*, *kierzynka* ‘maselnica’ (Goranin), *brynda* ‘denaturat’ (Grzymiszew), *przedtym*, *wymieniłym* (Ignacewo), *czasym* (Janów), *bryndziarz*, *jarzy^mbina*, *nie robiłym* (Jaroszewice), *bryńdziora*, *dawali każdemu*, *jaszczy^mbie*, *tyń* (Józwin), *bryńdziarzem*, *ryże^ym* (Kazimierz Biskupi), *do palynio*, *dwurzyⁿdowa*, *jedyn i tyń sam*, *łyⁿty* ‘łodygi ziemniaków’, *nasty^mpie*, *pod rusztym*, *pszynica*, *siedzynie*, *rżnyło*, *ukryⁿcony*, *we^mniel*, *z kominym wyntylacyjnym*, *znaczynie* (Kolonia

Wilczogóra), *każdy mu dał, kuchynka, pszynne, teʹn* (Konin), *trzymy* (Krągola), *do kredynsu, jyⁿczmienna, ryⁿcznik, z grochym* (Maliniec), *do jedzynia, wyⁿgiel* (Milew), *goły^mbie, potym* (Modła), *z dryn, zy^mby* (Paprotnia), *czyⁿści, do jedzeⁿia* (Podgór), *spryⁿżynka* (Pogorzalki), *tyⁿty* (Rosocha), *drynami, drynki* (Ruda), *czyⁿstowano, razym, weⁿgłem* (Rychwał), *bochynków, kierzynka* (Rzgów), *zwierzyⁿta* (Święcia), *wywarym* (Wardężyn), *gyⁿściejsze, we forymce, zwierzyⁿtóm* (Wilczyn), *jestym, ogóⁿłym* (Wróblina), *nożym, we wyⁿdzarce, wyⁿgorz, z dy^mbu* (Wyszyna).

Z kolei po spółgłosce miękkiej ponownie możliwe są dwie drogi rozwoju podwyższonego *e*: *ɛN > iⁿN, iN*, np. *ni mom, płomiń* (Dąbrowica), *z miⁿty, piⁿć, uliⁿzałki* (Golina), *narzeⁿdzim, piⁿiⁿdzami* (Józwin), *codziennie* (Kazimierz Biskupi), *do pojimnika, nie pamiⁿtam, pod paleniskim, pod przykrycim* (Kolonia Wilczogóra), *pinióⁿżki, podpinki* (Konin), *pinioⁿżki, rozwolninie* (Krągola), *moim zdaniem, z jeⁿczminia* (Maliniec), *ciⁿżko ‘trudna’, ni ma, sznurkim* (Milew), *pamiⁿcio^m* (Paprotnia), *dziń, sie zmianiało, świⁿcónko^m* (Pogorzalki), *poniⁿmieckie* (Rosocha), *kładzimy* (Rychwał), *bez pinieⁿdzy, miⁿsa, po ostygniⁿciu* (Sompolno), *nie pamiⁿtóm, ziⁿmniaczanej* (Stawiszyn), *nie wim* (Święcia), *świⁿty* (Wardężyn), *z makim* (Wilczyn), *ni mó^m* (Wyszyna), lub *ɛN > ʹyN*. Drugi typ jest rzadszy i spotykamy go w dużej mierze za sprawą formy *nie wiy^m* (Jaroszewice, Józwin, Kazimierz Biskupi, Konin, Nowa Wieś, Podgór, Pogorzalki, Święcia, Wróblina). Przykładów innych wyrazów jest mniej: *weⁿdli^vny* (Budziszław Kościelny), *miyⁿso, nie rozumiym* (Główiew), *miyⁿso* (Ignacewo), *z wycioⁿgiym* (Kolonia Wilczogóra), *dopow^vm, nie umi^vm* (Krągola), *piyń, wi^vncy* (Maliniec), *przyjyⁿcie* (Milew), *dzi^vń* (Modła), *miyⁿso, poświęⁿcone* (Podgór), *miyⁿta, zrobiynie* (Rosocha), *po całym miyszkaniu, w wiyⁿkszości* (Sompolno), *idzi^vmy* (Stawiszyn), *mówi^vłym, z makiym* (Wilczyn), *mjyⁿso, [nie mam] pojyⁿcia, pamiⁿtać, pow^vm* (Wyszyna).

Jak wynika z liczby przykładów, podwyższenie *e* po spółgłoskach nosowych zdarza się bardzo regularnie. Podobny charakter ma zwężenie *e* po spółgłoskach drżących, choć przykładów jest tu mniej. Zdecydowanie przeważają zmiany po spółgłoskach miękkich *ɛR > iⁿR, iR*⁴⁶: *dopiro* (Golina, Pogorzalki), *pozbiⁿrać, sie otwirało, uciro* (Kolonia Wilczogóra), *dopiⁿero, przecirane* (Maliniec), *rozbiⁿranie* (Rzgów), *siekiro^m* (Sompolno), oraz *ɛR > yR*: *nazbi^vrało sie, rozbi^vranie* (Budziszław Kościelny), *obiyro* (Golina), *obiyrka* (Kolonia Wilczogóra), *na wi^vrzchu* (Konin), *obi^vrało sie, pi^vrwsze słyse* (Maliniec), *zabiyrają^m* (Modła), *dopi^vro* (Rosocha), *przeci^vrane* (Stawiszyn), *papiyrówki* (Wyszyna), nad podwyższeniami po spółgłoskach twardych *eR > yR*: *fyrmentować* (Golina), *na cyrate* (Maliniec), *syrwotka* (Wilczyn).

Zmiany *e* przed jotą również występują powszechnie, głównie za sprawą powtarzalności kategorii takich jak formant stopnia wyższego przysłówków (*wcześniej*) oraz końcówki przypadkowej zaimków i przymiotników rodzaju żeńskiego (*w za-*

⁴⁶ Tu należy także zaliczyć formę *majranek, majranka*, która powstała w wyniku zwężenia samogłoski, a następnie uproszczenia grupy *ji*: *majeranek > majiraneK > majranek*.

lewie octowyj, z żytni moⁿki). Podwyższeniu artykulacji *e* może towarzyszyć zanik joty, jednak nie jest to zjawisko obligatoryjne. Po spółgłoskach miękkich zawsze następuje przejście 'ej > i(j)', np. *dalij, wcześnij, z nij* (Borowo), *dalij* (Dąbrowica, Goranin), *jedna drugi pomagala* (Główiew), *późni* (Golina), *z moi, późni* (Jaroszewice), *późnij, najlepšíj* (Kazimierz Biskupi), *w letni kuchni* (Kolonia Wilczogóra), *późnij, z żytni moⁿki* (Konin), *kiedy indzi* (Krağola), *bardziej, późni* (Józwin), *dalij, najlepšíj* (Milew), *z dziki róży* (Modła), *coraz czyńścij* (Paprotnia), *późnij, późni* (Pogorzałki), *późni* (Sompolno, Stawiszyn, Wilczyn), *późnij, słodziej* (Wardężyn), *dawnij* (Wróblina). Z kolei po spółgłoskach twardych *e* przechodzi w głoskę pośrednią lub *y* (*ej > e^j, y(j)*), np. *racze^j, z lewyj* (Borowo), *najdłuży, raczy, raczyj, w zalewie octowyj* (Golina), *w zimne^j* (Ignacewo), *z młody sosny* (Jaroszewice), *raczyj* (Józwin), *inaczy* (Konin), *inaczy, inaczyj, z pszynny* (Kolonia Wilczogóra), *w naszym gwarze* (Krağola), *do ty wody, pryⁿdzyj* (Maliniec), *wieⁿcyj* (Milew), *najwyży* (Modła), *raczyj, wieⁿcyj* (Paprotnia), *inaczy* (Pogorzałki), *lep^j* (Rosocha), *inaczy, racy* (Święcia), *inaczyj* (Wardężyn), *z krowiⁿcy* (Wilczyn), *z ty bułki, wiyⁿcy* (Wyszyna).

Podwyższenia mogą także wywoływać samogłoski boczne, choć zebrany materiał dostarcza tylko jednego przykładu na *eL > yL* (*szczylaj^m* – Jaroszewice).

Także sporadycznie zanotowano **obniżenie artykulacji i / y do e**: *leska* 'łyska (ptak)' (Święcia), *cheba* (Wyszyna), *mientaj* 'mintaj (ryba)' (Wyszyna), *przerumienia* 'przyrumienia' (Borowo). Przytoczone wyrazy można także traktować jako przykłady wymowy hiperpoprawnej, unikającej podwyższonej artykulacji *e*.

W analizowanym materiale zanotowano zaskakująco mało form **bez przegłosu**, np. *przyniese, wiezłam* (Golina), *wygnietło, zagnietło sie* (Maliniec), *znieśla* (Milew), *bieró^m, niesłam* (Modła), *biero^m* (Paprotnia), *pomietłem* (Rzgów), *pielun* (Wyszyna). Tu należy dołączyć również formy dawne, bez przegłosu fałszywego, tj. nieuzasadnionego, w którym *e* pochodzi z jeru: *koziełek* 'mątewka' (Maliniec, Pogorzałki).

Nieco więcej przykładów dostarczyła typowa dla Wielkopolski⁴⁷ **wymowa typu ze sokiem, we wodzie** z dodatkową samogłoską *e* oddzielającą przyimek od nagłosu rzeczownika ze spółgłoską podobną fonetycznie. Wymowa ta jest bardzo rozpowszechniona i uznać ją można za regionalną, np. *ze serem, ze szyniek* (Główiew), *ze solo^m, ze szalwii* (Józwin), *ze serkiem, ze surówko^m, ze zupami* (Konin), *we wodę* (Krağola), *we wodzie, ze zupó^m* (Maliniec), *ze surowych, ze suszonych, ze ziemniaka* (Milew), *we worku, ze sosem* (Paprotnia), *we wodzie, ze serem* (Pogorzałki), *we wiadrze* (Posada), *ze suszonych, ze suszu* (Rzgów), *we formce, we wodzie, we workach* (Wilczyn), *we wyⁿdzarce, ze so^msiadko^m, ze ziółów* (Wyszyna). Spotkać jednocześnie można formy hiperpoprawne powstałe poprzez usunięcie ze spójnika zbędnej (zdaniem mówiących) samogłoski *e*, np. *w własnej* (Milew), *z szklanki* (Rychwał).

⁴⁷ I. Klemensiewicz-Bajerowa, Czy wolno nam mówić we wodzie, ze sokiem?, „Język Polski” 1950, 30, s. 193–203.

Materiał dostarczył pojedynczych poświadczeń:

- przejścia *eł > oł* (*kiotłaska* – Główiew), które to zjawisko znane jest przede wszystkim z zachodu Wielkopolski,
- opozycji *e / o* w rzeczownikach rodzaju nijakiego (*jaje* – Główiew, *bycze jaje* ‘purchawka’ – Wyszyna), co rozpatrywać można także w kategoriach fleksyjnych, nie zaś fonetycznych,
- zmiany *iŁ, yŁ > uŁ*: *nie buło* (Kolonia Wilczogóra), *buło* (Stawiszyn), *nie robiułam* (Wyszyna),
- zaniku *i*: *konczyna* ‘koniczyna’ (Kolonia Wilczogóra),
- mieszanía *i / y*: *chiba* (Główiew), *chiba, miśliwi* (Modła).

Samogłoska *o* ulega podwyższeniu *o > ó* w pozycji niezależnej głównie w końcówce przymiotnikowo-zaimkowej dopełniacza⁴⁸, np. *jakigóś, tegó wszyscygó* (Golina), *gó* (Konin), *do jaki^egó dużygó, świnskigó* (Kolonia Wilczogóra), *czegó, taki-gó* (Maliniec), *jekiegóś* (Milew), *do tegó* (Modła), *czegóś, mniejszygó* (Pogorzałki), *z ciasta drożdżowygó* (Wilczyn), wyjątkowo zaś w temacie wyrazu: *łapali kószykiem* (Józwin), *któś* (Pogorzałki).

Częściej rejestrowano zmianę barwy *o* wywołaną następstwem spółgłosek nosowych (dotyczy to także grupy powstałej z rozłożonej wymowy samogłoski nosowej tylnej: *niszczą > niszczóm > niszczóm*). Frekwencja zjawiska (*oN > óN*) jest duża m.in. ze względu na jego występowanie w końcówce 3. osoby liczby mnogiej czasowników (*óne wyrosnóm*) oraz w niektórych przypadkach rzeczowników, przymiotników i zaimków rodzaju żeńskiego (*tóm goróⁿcóm wodóm*), np. *majóm, rosnóm, wiosnóm* (Borowo), *haczkóm* (Dąbrowica), *do dómu, dziecióm, kóniami, na szóstóm, pinióⁿżki, z cebulkóm* (Główiew), *jokómś, karmiómca, z natkóm, samogóna, z poczóⁿtku* (Golina), *takóm* (Goranin), *ón, wiadómo* (Grodziec), *óne nazywajóm* (Janów), *bóⁿk, łakómy, odcióⁿg* (Jaroszewice), *kómuś, móⁿkóm, nagónka, salsesón, w wielkóm* (Józwin), *cióⁿgle, tolerujóm, wlewajómca, ziemniaczanóm* (Kazimierz Biskupi), *chochlóm, do dómu, lepióne, szufelkóm, szypóm, śrutóm, zielónka* (Kolonia Wilczogóra), *ceglóm, nastóm^p sie, powómzka, z kruszoneczkóm* (Konin), *mówióm, póⁿczki, suszóne, zagónióny* (Krażola), *łón, w dómu, zrobióna* (Maliniec), *gósie, tóm góm^bko^m* (Milew), *bómbka, sóm, wyglóⁿdajóm* (Modła), *salcesón* (Paprotnia), *łyżkóm, muszó^m, nikómu, wiadómości, ze świⁿcónko^m, zrobióne* (Pogorzałki), *całóm, wymagajómce* (Rosocha), *słónce* (Ruda), *dawano kuróm, goⁿszczónka, zanosił zwierzakóm* (Rychwał), *kóniec, móⁿka* (Rzgów), *wyglóⁿdało* (Stawiszyn), *czekoladó^m, po kryjómu, śmietanóm* (Święcia), *jesienióm, poruszajóm* (Wardeżyn), *krowóm, owcóm, pómidorowy, psóm, skwaszóne* (Wilczyn), *chodzóm, śmietanóm z móⁿkóm* (Wróblina), *krómezcza, przypómne se, zapómniała, żolóⁿdek* (Wyszyna). Pomimo powszechności zjawiska trzeba pod-

⁴⁸ Można tu także widzieć zjawisko analogii do końcówki celownikowej *-emu*.

kreślić, że nie zachodzi ono konsekwentnie i nawet w tym samym ciągu słownym mogą się pojawić wyrazy zarówno z opisywaną cechą gwarową, jak i bez niej, np. *to^m łopato^m drewnianó^m* (Wardężyn).

Podwyższenie *o* może także wywołać inna spółgłoska (*oL > óL*), choć są to wypadki pojedyncze, np. *stólnica* (Maliniec). Nieco częściej zachodzi zmiana labializowanego *o*: *ʰo > ʰe*, np. *ʰe Jezus!*, choć jej występowanie ograniczone jest niemal do wykrzyknień w typie cytowanego przed chwilą.

Samogłoski nosowe poza zjawiskami opisanymi już wcześniej charakteryzują ponadto:

- denazalizacja *ę* w wygłosie, która jest typowa również dla polszczyzny ogólnej (*beⁿde*),
- denazalizacja w śródgłosie ograniczona jest niemal do form czasu przyszłego *być* (*bede* – Sompolno, *bydzie* – Golina, Józwin, Maliniec, Milew, Pogorzałki, Sompolno, *bydziemy* – Kazimierz Biskupi); raz pojawiła się zleksykalizowana forma nazwy młodej gęsi – *gąsię* (*gusie* – Milew),
- wtórna nosowość pojawiła się przy formach czasownika *mięszać* (Borowo),
- asynchroniczna wymowa wygłosowego *ę* na wzór *ą*: *się^m pcha*, *się^m tłucze* (Borowo), *no i to się^m*, w *Wielko^m Sobote^m*, *zaczne^m od tego* (Kazimierz Biskupi), *nazywa się^m* (Wilczyn),
- asynchroniczna wymowa *ą* w wygłosie typu *robio^m* (niemal bezwyjątkowa) i w śródgłosie (ograniczona do kilku leksemów, np. *so^msiad*) oraz typu *gotujo^ł* (wystąpiła jako wariant tylko u jednego informatora z Konina: *podlewa się jo^ł wodó^m*, *suszo^ł marynujo^ł*),
- **odmienna od ogólnopolskiej dystrybucja *ą* / *ę***: *geⁿsioⁿtko* (Sompolno), *geⁿsior* (Podgór, Rychwał; w WSJP określony jako wariant rzadszy wobec *gąsior*), *naste^mp się!* (Święcia), *obciⁿżało się* (Golina), *zaczył* (Krażgola).

Jeśli chodzi o półsamogłoski, to wpływ *j* został już w dużej mierze powyżej opisany, dlatego w tym miejscu poświęcimy nieco uwagi *ł* (*u* niesylabicznemu). W pozycji **między dwiema samogłoskami** ma ono tendencję do zanikania, np. *mieszkaam* (Borowo), *bya*, *doożyć*, *miyszkaa*, *rozbiao się*, *smakowaa* (Golina), *zastanawiaam się* (Janów), *miaa*, *musiaa* (Milew), *maa* (Paprotnia), *myślaam*, *widziaam* (Pogorzałki), *byo* (Rychwał), *koo* (Sompolno), *musiaa*, *słyszaam* (Święcia), *powstawaam* (Wardężyn).

Ł może także zaniknąć (lub mieć osłabioną wymowę, którą sygnalizujemy zapisem w górnym indeksie) w sąsiedztwie samogłoski zbliżonej artykulacyjnie, tj. *u* (zapisywanej także jako *ó*). Możliwe są dwie kombinacje: *łu > u*, np. *kuło się* ‘kłuło się’, *oguszało* (Budziszław Kościelny), *d^łuższe*, *po wyluskaniu z tej usek*, *zalewane było t^łuszczem* (Główiew), *wydubuje* (Golina), *tuczek* (Grodziec), *z upinko^m* (Kazimierz Biskupi), *g^łównie*, *k^łusownik* (Józwin), *z dou*, *p^łucze* (Kolonia Wilczo-

góra), *s^luchaj*, *tusz* ‘tłuszcz’ (Maliniec), *d^lugie*, *k^lusownik* (Modła), *potuc* (Paprotnia), *pukali* ‘płukali’ (Pogorzalki), *sp^lukać* (Posada), *g^lównie* (Rosocha), *t^luszczkiem* (Ruda), *dugi*, *tuczek* (Rychwał), *tego tustego* (Sompolno), *d^luższy*, *pop^lukać*, *t^lusty*, *wyp^lukać* (Stawiszyn), *wydubuje*, *wydużona* (Święcia), *t^luczonych* (Wróblina), *d^lugi*, *wyt^lumaczyć* (Wyszyna), lub *ó^l* > *ó*, np. *rosó* ‘rosół’ (Kolonja Wilczogóra), *póko*, [ulica] *Spódzielców* (Pogorzalki).

Z kolei jako dodatkowa głoska pojawia się w wyniku **prelabializacji** na początku wyrazu, np. *l^oni* (Borowo), *l^oespe* (Golina), *l^oj!*, *l^opłatkiem* (Goranin), *l^oobiyrka*, *l^oMatko Bosko!* (Kolonja Wilczogóra), *l^odpoczął*, *l^oukopcować* (Konin), *l^o* (Kragola), *l^on*, *l^oeju* (Maliniec), *l^one* (Modła), *l^ona*, *l^one*, *l^o sie l^odkrywało* (Milew), z *l^ouszkami* (Nowa Wieś), *l^on* (Paprotnia), *l^oj* (Rosocha), *l^oudka* (Posada), *l^ougotować* (Stawiszyn), *l^odołożone* (Wardężyn), *l^oudój* (Wilczyn), *l^oczka*, *l^oodbić*, *l^opowiadali* (Wróblina). Rzadziej **element protetyczny** pojawia się w śródgłosie wyrazu, np. *l^o jak ch^lolera* (Maliniec), *l^o przy t^luszy*, *l^o coś grub^lygo* (Modła), *l^o na członku* (*na czonku* < *na czszonku* < *na trzonku*), *l^o pod^ludzia* (Posada), *l^o b^lodzicha* ‘krowa, która bodzie’ (Wilczyn). O uświadomianiu sobie tego zjawiska świadczy wymowa hiperpoprawna, która usuwa *l* uzasadnione etymologicznie, np. *l^o opatki* (Maliniec), *l^o chopaki* (Milew).

Przegląd zjawisk spółgłoskowych należy rozpocząć od jednej z podstawowych cech gwar polskich. **Fonetyka międzywyrazowa** na badanym obszarze reprezentuje typ krakowsko-poznański. Udźwięcznienia pojawiają się przed nagłosem z samogłoską lub spółgłoską półotwartą, np. *l^o pijag albo* (Borowo), *l^o jez aparat* (Golina), *l^o jag mi kiedyś mój dziadeg opowiadał* (Ignacewo), *l^o nawed i* (Józwin), *l^o tag robie* (Kazimierz Biskupi), *l^o coź i* (Kolonja Wilczogóra), *l^o mag uciera* (Konin), *l^o zaź jag już* (Maliniec), *l^o ugotowadź albo* (Podgór), *l^o tag na geⁿsto* (Pogorzalki), *l^o kurczag mały* (Rychwał), *l^o u naz mówili* (Sompolno), *l^o bradź udział* (Święcia), *l^o ziemniag nie* (Wardężyn), *l^o wyrobidź i* (Wilczyn).

Występują także **udźwięcznienia śródwyrazowe**, które nie mają jednak charakteru systemowego (jak wcześniejsze), często natomiast dotyczą form zleksykalizowanych lub mają charakter przypadkowy (uwarunkowany konkretną sytuacją mówienia), np. *l^o jesczcy raz to powtórz jeżdźy raz*, *l^o do naleźników* (Kolonja Wilczogóra), *l^o drewudnia*, *l^o z gularzem* (Konin), *l^o naleźnik* (Rychwał), *l^o ślizgi* (Wilczyn, Wyszyna). **Ubezdźwięcznienia** w materiale pojawiały się o wiele rzadziej, głównie ze względu na ich niesystemowy charakter: *l^o ofinie* (Golina), *l^o jest to moja ulubiona potrafa* (Ignacewo), *l^o wyskupać* (Milew). Jedynie pierwsza forma znajduje wsparcie w innych z prefiksem *ot-*, np. *l^o ofiązać*, które dawniej częste, dziś pojawiły się wyjątkowo. Również **dźwięczne v po spółgłosce bezdźwięcznej**, które w przeszłości było cechą wyróżniającą Wielkopolskę, obecnie zarejestrowane zostało tylko w jednym przykładzie: *l^o śvinia* (Konin).

Druga, obok fonetyki międzywyrazowej, podstawowa polska cecha gwarowa – **mazurzenie** – na badanym terenie pojawiała się rzadko i niekonsekwentnie, co nie

dziwi, ponieważ dialekt wielkopolski zasadniczo zachował trzy szeregi spółgłosek (szumiące, ciszące i syczące). Niemniej Wielkopolska wschodnia, do której należą okolice Konina, stanowi teren pograniczny z dialektami mazurzącymi (małopolskim i mazowieckim) i może to wpływać na pojawianie się form poświadczających to zjawisko na opisywanym terenie, np. *kasarek* (Borowo), *małe kistecki* (Główiew), *sło sie* (Kolonia Wilczogóra), *sopa* (Konin), *naganiąs* (Maliniec), *inacyj* (Milew), *do dajes, mas* (Pogorzalki), *inacej* (Posada), *kaczuski* (Rosocha), *wtencas* (Rychwał), *tez* (Rzgów), *racy* (Święcia).

Również **szadzenie** może być wywołane kontaktem z gwarami mazurzącymi, a jego przykładów w zebranych materiale jest więcej niż mazurzenia: *ze szmalcem* (Główiew), *do szuszu* (Golina), *przeczedało* (Goranin), *meszerszmit* (Grzymiszew), *pszy 'psy'*, *wszpak* (Jaroszewice), *szkrydła*, *zasmażka* (Józwin), *zaciszkasz* (Kazimierz Biskupi), *kluszki*, *w beczcze*, *wszyszko*, *z szuszonych* (Kolonia Wilczogóra), *raczuchy* (Maliniec), *szmalec* (Milew, Święcia), *w szosie* 'w sosie' (Modła), *w koszteczke* (Nowa Wieś), *w szpiżarni* (Rosocha), *sie nażywa* (Rychwał), *jesz^t*, *sposzób* (Stawiszyn).

Skutkiem ubocznym kontaktu gwar mazurzących z niemazurzącymi może być ponadto **mieszanie spółgłosek szumiących, ciszących i syczących**, np. *graćka* 'graczka' (Konin), *mniejsie* (Paprotnia), *ćpak* 'szpak' (Święcia), *w szpicherku*, *ze śpicherkiem* (Wardężyn), *ćkawka* (Wyszyna). System może być rozchwiany do tego stopnia, że w wypowiedzi jednego informatora różne formy mogą pojawić się w bliskim sąsiedztwie: *to kasarek ... mówiło... kasiorek ...* (Borowo).

Wśród spółgłosek na uwagę zasługuje *ch*, które występuje w kilku charakterystycznych dla gwar, lecz niezbyt częstych, wymianach:

- przejście **ch** > **k** ograniczone jest do kilku wyrazów, np. *na wierzku* (Dąbrowica, Goranin), *na wyrzku* (Golina), *kciał* (Kazimierz Biskupi), *kciał*, *skab*, *w sosie krzanowym* (Konin), *z wierzku* (Maliniec), *po wierzku* (Milew), *kce* (Sompolno), *krzan*, *wierzk* (Święcia),
- zmiana **kt** > **cht**, np. *jach to*, *nichtóre* (Golina), *niechtórzy* (Główiew, Posada), *trachtor* (Maliniec),
- przejście **rf** > **rch**: *torchowisko* (Maliniec), *archa* 'arfa, narzędzie do przesiewania piasku' (Milew),
- **osłabienie artykulacji ch** (a niekiedy jego zanik): *s^{ch}łodzić* (Konin).

Do zjawisk rzadkich należą jeszcze:

- **depalatalizacja** – stwardnienie spółgłosek pierwotnie miękkich, np. *ziele angielske* (Golina), *kedyś* (Kolonia Wilczogóra), *rozpryskiwała* (Konin), *obslużywał* (Pogorzalki), *oczywyscie* (Wilczyn),
- **wstawne l** – ograniczone jedynie do określenia czarnych ptaków jako *glapy* (Golina, Grzymiszew, Jaroszewice, Pogorzalki, Święcia),

- **antycypacja miękkości** – charakterystyczna była w gwarach zachodniej Wielkopolski, na badanym terenie wystąpiła sporadycznie (*mie^jsita* – Borowo, *jaki^ś* – Budziszław Kościelny, *je^ś* – Józwin, Krągola, Nowa Wieś) lub w formach potocznych typu *dwajścia* ‘dwadzieścia’ (Nowa Wieś, Sompolno),
- **metateza** – przestawka, zamiana kolejności głosek wystąpiła u jednego tylko informatora: *druszlak*, w *druszlaku* (Grodziec).

Osobny zbiór zjawisk stanowią te dotyczące nie pojedynczych spółgłosek, lecz ich grup. **Asymilacja** polega na upodobnieniu sąsiednich głosek⁴⁹, np. *czszeba* (Borowo, Ignacewo, Podgór, Pogorzałki), *przeszczegane* (Główiew), *powieczsze*, *weźniesz*, *zeczszec* (Golina), *dźwi*, *oszczyło* (Janów), *szczelali* (Jaroszewice), *bez szczalów*, *jaszczy^mbie*, *oszcze* (Józwin), *czszeba*, *czszepnął* (Kazimierz Biskupi), *dźwiczki*, *dźrzewo*, *odwieczniki* (Kolonja Wilczogóra), *czszymało*, *już nie ma*, *powieczsze*, *roszczszepuje*, *roszczyn*, *śadłe*, *zgeⁿśnieje* (Konin), *wyszczelajo^m* (Krągola), *dźrzewa* (Maliniec), *szczela* (Modła), *szczelajo^m* (Nowa Wieś), *na członku* ‘na trzonku’, *odszczały* ‘odstrzały’ (Posada), *komfitura*, *poczszoⁿsa sie* (Rychwał), *dźwiczkami* (Rzgów), *poczszymać* (Sompolno), *poczszeby*, *uczszymały* (Święcia), *najproszczszym* (Wardężyn), *andźrzejki*, *czszymano* (Wilczyn).

Dysymilacja (rozpodobnienie) jest o wiele rzadszym zjawiskiem, por. *d-żem* (Konin), *letkie* (Budziszław Kościelny, Konin, Sompolno), *rezulekcja* (Goranin, Grodziec, Rychwał).

Jak wynika już z przykładów przytoczonych przy okazji upodobnień, mogą one prowadzić do **uproszczenia grupy spółgłoskowej**, czyli uszczuplenia jej składu. Upodobnienia i uproszczenia są charakterystyczne dla żywej mowy, nic więc dziwnego, że wiele ich przykładów odnotowano w zebranych materiale, np. *czszeba*, *iloś czasu*, *nie miała dźwiczek*, *niós*, *to naczy* (Borowo), *ja^kby*, *najbarzy*, *przeszczegane*, *przyszed^ł* (Główiew), *barzy*, *czea*, *tłusz*, *zara* (Golina), *dźwiczki*, *m[n]iej wieⁿcej*, *natomiast kuchnie* (Ignacewo), *dźwi*, *na^wspornikach*, *oszczałko^m*, *oszczyło*, *poedzieć* (Janów), *a^lbo*, *szczelali*, *zaro* (Jaroszewice), *bez szczalów*, *czsza*, *jaszczy^mbie*, *oszcze*, *pier^wsze*, *wszysko* (Józwin), *nik[t]*, *przypuśmy*, *przyszed*, *zaczymasz* (Kazimierz Biskupi), *czoskowało sie*, *dźwiczki*, *odwieczniki*, *stwarnieje*, *wyszed* (Kolonja Wilczogóra), *cza*, *czsza*, *jabka*, *jes bardzo dużo*, *nie miał żanych*, *piersze*, *poszed*, *śadłe*, *wszysko*, *zgeⁿśnieje* (Konin), *przyszed^ł*, *wyszczelajo^m* (Krągola), *czeba*, *śdzieś*, *popacz!*, *tusz* (Maliniec), *czea* (Milew), *barzy*, *pokłaść*, *szczela* (Modła), *se przypomno^ńć*, *szczelajo^m*, *szed^ł* (Nowa Wieś), *z jabkiem*, *najpierzszy* (Paprotnia), *abo*, *czeba*, *do garka*, *jeś*, *Piersze Świeⁿto*, *przeszed*, *tyko* (Pogorzałki), *a^lbo*, *mⁿie sie kojarzy*, *na członku* ‘na trzonku’, *odszczały* (Posada), *jab^łkowym* (Rosocha), *przenieść* (Ruda), *abo* (Rychwał),

⁴⁹ Może ona także działać na odległość, choć tego typu przykładów jest mniej, por. *kandun* ‘kałdun, tj. żołądek’ (Budziszław Kościelny), *salseson* (Budziszław Kościelny, Główiew, Golina, Józwin), *śmingus-dyn-gus* (Budziszław Kościelny, Konin).

czeba, dźwiczkami (Rzgów), *czsza, miejsze, piersza, podgarle, so[b]ie* (Sompolno), *szdzieś, pleśⁿⁱ, tera, tłuszcz^{cz}, ty^lko, wyrós^t* (Stawiszyn), *desz, jabko, jad, maś[ć] końska, [t]chórz* (Święcia), *żydoski* (Wardężyn), *czsza, doś długo, miejscowoś, piersza, uczszymywało, wszystkie* (Wilczyn), *ja^kby, ty^lko* (Wróblina), *a^lbo, przypómne se* (Wyszyna). W obrębie omawianych zjawisk znajdują się także uproszczenia geminat, czyli grup złożonych z tożsamych spółgłosek, np. *leko* (Borowo, Krągola, Wardężyn), *wanⁿa* (Główiew), *do miękości* (Golina), *na inⁿych* (Jaroszewice), *powinⁿo* (Józwin), *zakonica* (Konin), *lek^ko, w inⁿym* (Krągola), *inⁿe* (Modła, Wróblina), *lek^ko* (Rosocha), *lekie* (Rychwał, Rzgów), *kasza mana, mioⁿsz, topienie marzany* (Stawiszyn), oraz charakterystyczne dla gwar wielkopolskich uproszczenia grupy składającej się z r i spółgłoski szczelinowej (*rSZ > SZ, Ś*), np. *fasz* (Golina), *duślak* (Maliniec), *baszczyk* (Rychwał).

ADWENT – rzecz., ‘okres przed Bożym Narodzeniem trwający cztery tygodnie; dla katolików jest to czas oczekiwania na narodziny Jezusa, wiąże się z postem i odprawianymi w tym czasie rostatami’: *adwent* ... (Wilczyn).

AGREST, ANGRYST – rzecz., ‘drobne, zielonożółte owoce krzewu o kolczastych pędach’: *kierzek to może być porzeczka rosnoⁿć i agrest może być z ... kierzek ... no ... ta mo ... my ... jak tam ... borówka to jest kierzek ... także ... różne ... różne so^m k... nie so^m drzewa tylko kierzki jak borówka czy ... porzeczka czy agrest ... to sie nazywajo^m kierzki ... (Milew); no właśnie chciałam powiedzieć może agrest? ... (Borowo); to bydzie angryst! ... (Józwin); małe zielone owoce ... [...] agrest ... (Krągola); (Golina); (Grzymiszew); (Rychwał); *agres^t* ... (Jaroszewice).*

ANDRUT – rzecz., ‘rodzaj wypiekanych słodczy w postaci cienkich, okrągłych wafelków’: *no to mogom być andruty ... [...] [to są] właśnie cienkie wafelki ... (Józwin); (Golina); (Krągola); andruty to so^m to te cien... cienko wypieczone jakieś ... (Jaroszewice); andruty ... [...] wafelki cieniutkie podobne do opłatka ... (Rychwał); (Grzymiszew);* 17.

ANDŹRZEJKI – rzecz., tylko w l.mn., ‘wiecór 29 listopada (wigilia św. Andrzeja),

kiedy to panny (rzadziej kawalerowie) stosują rozmaite wróżby, by poznać swoją przyszłość (zwłaszcza dotyczącą miłości)’: *andźrzejki* ... (Wilczyn).

ANGRYST > AGREST.

ANIOŁEK – rzecz., ‘ozdoba w kształcie uskrzydłonej postaci, będącej wysłannikiem Boga i niosącej dobro’: *ale kiedyż ludzie robili czy serwety takie ... i to sie robiło przeważnie ... teraz z krochmalym a kiedyś to w cukrze ... z cukru sie rob... ciorka... ciotka M. kiedyś taki koszyczek co mi dała z tego ... to ona w cukrze to robiła ... czy jak ... czy jag robi te ... ale ... w krochmalu tyż ... te takie na Świ... na choinke nieroz ... te aniołki takie robiom czy takie bómbki robiom ... (Golina).*

ANTONÓWKA – rzecz., ‘odmiana jabłek o skórcie zmieniającej kolor z zielonego na słomkowy i o soczystym, kwaśnym miąższu’: (Ruda).

APETYT – rzecz., ‘chęć do jedzenia’: (Paprotnia); [Jycy] *to znaczy ma dobry apetyt ... nie? ... (Rychwał); jyncy ... [...] ma dobry apetyt ... (Milew); jycy no to pewno to s... jyc... albo z dużym apetytem też człowiek który ma dużo apetyt ... (Stawiszyn); jycy ... [...] no ma apetyt do jedzenia ... chyba tak ... (Milew); kałmuk to jest ktoś kto ma bardzo duży apetyt i po prostu je ile tylko*

APETYCZNI

może ... (Wilczyn); *icy to ma apetyt dobry*
... (Rosocha).

APETYCZNI – przysł., ‘tak, że ma się
ochotę coś zjeść’: *berbelucha ... to jes pu...*

płyn... jak by to powiedzieć ... półpłynna
substancja ... niby do jedzenia ... ale bardzo
niesmaczna ... źle wygló"dajo"ca ... nieape-
tycznie ... (Borowo).

B

BABA – rzecz., 1. ‘kobieta’: [Jeśli upadnie łyżka] *przyjdzie baba ...* (Grodziec); (Konin); (Rychwał); (Święcia); (Wilczyn); 2. ‘słodkie ciasto pieczone w stożkowej formie (zazwyczaj z otworem w środku)’: *no ciasta ... babke ... przede wszystkim ... no ... najwyⁿcy ... na Wielkanoc to babke ... baby wielkanocne ...* (Golina); 3. ‘rozszerzona część pieca lub komina’: *to był taki piec co ... mieli ... przeważnie ... nie w kóminach czy? ... czy tako dziura w kómina ... i tako ... baba tam była mówili na to baba ...* (Golina).

BABCIA – rzecz., ‘matka matki lub ojca’: *kiedyś jak opowiadały moje babcie to mówiły że ... w takiej mały woreczek sypały cukier i to dawały [dziecku] do ssania ...* (Dąbrowica); *u mojej babci nazywało się to sklepem i to było w kuchni w ... wycieⁿte w drewnianej podłodze ... i pod tymi deskami były ... był tam ... piasek ... i się przechowywało właśnie ziemniaki ...* (Konin); *one [=ziemniaki dla zwierząt] tam odparowywały ... [...] to taki wielki gar babcia robiła ... brała ten ... nie wiem jak to się u nazywa ... żgocz ... żgoc ... i babcia mówi cza to pożgać ... nie? ... i to tak tłukła ... śmierdziało to bo ona tam paszy wrzucała ...* (Konin); [R1:] [Piwnica] *w domu to jag u moji babci było ... to ta[k] była kuchnia ... des... z desek była podłoga ... i na środku ... bo jak ... nie było tak ... po prostu to było w kuchni ... wykopane ... wy-*

murowane w środku tak że gdzieś z półtóry dwie tony się tam ... zmieściło się tych ... pyrów ... no i ... na środku był ... [R2:] otwierało się z góry ... [R1:] kłapa tako się otwierała ... [R2:] u naszy babci tyż takie ... [R1:] no i ... [...] mama wpadła babci na plecy ... [R2:] nie ja ... nie ja ... [...] babcia była w piwnicy a ta leciała i ... (Golina); *ojeju! ... no nie wiem ... jedyne co pamieⁿtam jak babcia kiedyś robiła masło ... to było na tej zasadzie że coś dodała do słoika ... podejrzewam że to było chyba ... mleko ... i tym ... i tym słoikiem cały czas potrhoⁿsała aż powstało to masło ... ale co tam jeszcze się wyrabiało to nie mam pojeⁿcia ...* (Wilczyn); *miód lipowy miód pszczeli i jeszcze tyn co babcia Krysia nieroz przywoziła no tyn ... [...] no wielokwiatowy i jeszcze takiⁿ co babcia tam dostawała ... taki dobry tyn miód ...* (Modła); [R1:] [Woda pochodzi] *ze studni ... z wodocioⁿgów ... [...] znaczy raczyj ze studni było ... ogólnie było ze studni no za babci jeszcze ... [R2:] wodocioⁿgi też ze studni biero^m ... znikoⁿd wieⁿcyj ... [R1:] no tak ... no ale w wieⁿkszości było ze studni ... każdy miał swojo^m studnie ... no nie? ... a teraz so^m te wodocioⁿgi ... [R2:] a teraz też mamy studnie ... [R1:] no tak ale w wieⁿkszości wszyscy mieli ... mieszkańcy studnie ... no nie? ... dopiero po ... wielu czasach dopiero so^m wodocioⁿgi ... od trzydziestu iluś lat co mamy ... no nie? ...* (Paprotnia); *kiedyś dawno bardzo dawno no to kobity same robiły gospodynie ale to dawno*

za moi babci a późni^ej już w moim wieku to już były kucharki takie na wsiach i tam robili po domach wesela albo na na remizach wariowali ... no ... (Wróblina); babcia tak i ona to nazywała miednico^m ... (Janów); kluski kładzione na wodę łyżko^m to bierzemy jajeczko roztrzepujemy jajko dolewamy mleczka bo babcia tak robi na mleczku i dodajemy maselka klarownego to wszys^tko wymieszamy i nie za rzadkie nie za geⁿste takie żeby było i kładziemy łyżko^m na wodę i gotuj^oco^m wodę solimy i ... (Krągola); a to była nabierka ... [...] wazówka też mówili ... weź no tó^m wazówke ... babcia mówiła ... no ... (Pogorzałki); no jedzy ... ina... inaczuj no tak kiedyś babcie mówiły ... jecy ... nie? ... no ... jedzy ... żarłoczny ... (Józwin).

BABCIOŚ – rzecz., pieszcz. ‘matka matki lub ojca’: ja nie wiem babcioś ty tu jesteś ekspertem ... (Goranin).

BABECZKA – rzecz., zdr., ‘słodkie ciasto pieczone w stożkowej formie (zazwyczaj z otworem w środku)’: [W święconce były] [R1:] chleb kielbaska jajka ... [R2:] babka ... [R1:] cukiereczki pomarańcze babeczki ... [R2:] baranek ... [R1:] baranek maselko ... (Goranin); [Do święcenia przygotowywano] jajka kielbase miód można było wzię^ć ... wszystkie owoce ... [...] owoce tam ... sól ... pieprz ... [...] chlebek ... [...] babeczke malutko^m ... coś tam jeszcze ... jako^mś kielbaske mało^m ... w taki koszyczek to dużo się nie nakłada ale wszystkiego po trochu trzeba było włożyć ... no i jajko też najpierwszym miejscu było ... (Milew).

BABKA – rzecz., 1. ‘matka matki lub ojca’: tak wołała babka ... (Goranin); [R1:] no to to ma akurat takie ale mówie ... takie babka nie pamieⁿtaż jag miaa? ... tylko ona mia-

ła czarno^m ... [...] czarnó^m żeliwno^m ... nie było tego ... [R2:] wi^mkszo ... tak dotó^d gdzieś była ... [R1:] tylko były dwa uszy ... i tu się podnosiło ... i na tym kaka się piekła czy geⁿś ... [R2:] chyba wyższo bya bo jak ... [R1:] bo tamto mówili geⁿsiarka albo ... w czym piecesz? ... w brytfance ... [R3:] no mówie ci że brytfanna mówiło się na to ... no ... [...] [R1:] a ciasto to się piecze we formce albo? ... [R3:] no to teraz ... [...] [R1:] w blaszkach ... [R3:] na blaszkach no ... ale brytfanna... no nie wim ... (Golina); 2. ekspres., ‘kobieta’: [Jeśli upadnie] nóż lub widelec to ... przyjdzie ktoś ... głodny ... albo ... facet albo babka przyjdzie ... (Konin); 3. ‘słodkie ciasto pieczone w stożkowej formie (zazwyczaj z otworem w środku)’: no słodkie to jes^t cukierek słodki ... jes^t tego babka słodko ... (Główiew); tradycyjna ... zawsze była babka ... bo musiaa być w koszyczku też ... poświęⁿcona ... i na stole ... przy śniadaniu ... (Święcia); [Na Wielkanoc piecze się] babka wielkanocna ... sernik mazurek ... (Grodziec); [Ciasta na Wielkanoc to] sernik ... makowiec ... babka ... (Wilczyn); [W święconce były] [R1:] chleb kielbaska jajka ... [R2:] babka ... [R1:] cukiereczki pomarańcze babeczki ... [R2:] baranek ... [R1:] baranek maselko ... (Goranin); [Na Wielkanoc pieczono] ciasta ... mazurek wielkanocny ... jakieś ba... babki ... (Sompolno); [Na Wielkanoc przygotowuje się] bigos jajka babka wielkanocna sałatki ... (Rychwał); babka wielkanocna mazurek ... wielkanocny ... (Podgór); [Na Wielkanoc] pieczono makowiec ... różne babki ... (Konin); [Na Wielkanoc pieczono] babki ... placek dobry jakiś tam ... rolade ... makowca jekiegós ... [...] sernik ... (Milew); no ciasta ... babke ... przede wszystkim ... no ... najwiyⁿcy ... na Wielkanoc to babke ... baby wielkanocne ... (Golina); [Na] babkę ... jajka ubijamy ... ż... białka oddzielnie ... białka

ubija sie z cukrem później dodaje sie żółtka moⁿke pszenⁿo^m ziemniaczano^m proszek do pieczenia można dodać majonez a'bo olejek śmietankowy cukier waniliowy ... (Posada); no to musze powiedzieć jak to ... no babke no to sie wb... wbija jajka ... ubija sie to zależy jak bo niektórzy to na przykład robio^m babke tłuszcz^{cz} sie rozpuści ... nie? ... no i potem sie dosypuje moⁿke ... jajka wbija ... a na jak zazwyczaj j... ubijam jajka sypie moⁿke i na przykład olej to zależy jako babka ... nie? ... albo kryⁿce tym pałkó^m jak jes^t kryⁿcona ... nie? ... albo po prostu olej jajka wbijam do do moⁿki i na formke i ... (Modła); no na przykład ja robie babke na oleju no to zaczynam od ucierania margaryny jajka ... no nie? ... do... dodaje ... później sie moⁿke olej i białka ubite na sztywno z cukrem ... no i razem sie to miesza i we foremke sie ... (Paprotnia); > **BABKA MARMURKOWA**; **BABKA PIASKOWA**; 4. 'danie z surowych ziemniaków z dodatkami pieczone w formie w piecu': z surowych ziemniaków frytki można zrobić placki ziemniaczane ... babke ziemniaczano^m ... (Goranin).

BABKA MARMURKOWA – fraza, 'babka przygotowana z dwóch rodzajów ciasta, z których jedno zawiera kakao i tworzy wzór w drugim (jasnym) cieście': no so^m różne babki i piaskowe i drożdżowe i marmurkowe ... no ... to w zależności kto jako^m sobie ... dajmy na to smakowo na dzień dzisiejszy by sobie wyobraził jako^m chce ... (Paprotnia).

BABKA PIASKOWA – fraza, 'słodki wypiek z ciasta ucieranego z dodatkiem mąki ziemniaczanej': no so^m różne babki i piaskowe i drożdżowe i marmurkowe ... no ... to w zależności kto jako^m sobie ... dajmy na to smakowo na dzień dzisiejszy by sobie wyobraził jako^m chce ... (Paprotnia).

BABUNIA – rzecz., 'matka matki lub ojca': my zawsze mówiliśmy chleb babuni ... razowy chleb to by był przeważnie ... (Kolonia Wilczogóra).

BAJADERKA – rzecz., 'ciastko zrobione ze zlepiionych resztek innych ciast, z dodatkiem rumu, kakao, bakalii i czekolady': (Golina).

BAKALIE – rzecz., 'orzechy i suszone owoce, jak rodzynki, skórka pomarańczowa itd.': [Na makiełki] mak należy sparzyć zemleć dodać bakalie w naczyniu przekładając warstwami mak i bułke^m maczано^m w mleku ... (Rzgów); [Makiełki to] na pewno makaron ... tak ... kluski swojej roboty mogo^m być i do tego mak ... nieraz też bakalie ... [...] gotuje sie kluski ... ja przeważnie kupuje gotowy mak z bakaliami w puszcze ... mieszam razem i jest gotowe ... (Konin); [Potrawy wigilijne:] karp ... no na przykład ten barszcz ... sałatka jarzynowa ... kluski z makiem ... ciasta z bardzo dużo^m ilości^m bakalii ... piernik ... co takiego jeszcze charakter?... pierogi i uszka ... kapusta z grochem ... tak zwana jeszcze makia ... niektórzy też to stawiajo^m ... to jest ... so^m takie kluski po prostu z bakaliami ... (Wilczyn); makowiec ... [...] no ciasto to ciasto drożdżowe i i mak jes^t z bakaliami sie miele go chyba ze trzy razy żeby był taki dobrze zmielony z bakaliami orzechami ... no bakalie to to właśnie orzechy rodzynki miód no i to sie nakłada i piecze ... zawija oczywiście w rulon ... (Janów).

BAŁAGAN – rzecz., 'nieporządek': [R1:] to co godosz? ... moja mamunia coś tam? ... [R2:] no cało^m nodz mi kusi ... [R1:] aha! ... [R2:] i teraz tak sie martwi znowu ... że jak ... [R1:] teraz idziesz spać ... [R2:] tero ide spać? ... nie! ... tero ide gotować obiad ...

sprzótnóć ... W. to jes ... pomiana świata ... wchodzisz ... a ona: bacia co kupiłaś? ... [R1:] no widzisz ... [R2:] baaciaa ... a rozpiździaj taki że ... [...] bałagan rozpiździaj ... (Golina).

BANAN – rzecz., ‘owoc egzotyczny o podłużnym, wygiętym kształcie i słodkim, białym mięszu pod żółtą skórką’: *gruszka banan ... z owoców leśnych ... wiśniowa ... truskawkowa ... jes ich naprawdę ogrom ... jes ... no bardzo dużo jes kaw ... herbat przepraszam ... (Kazimierz Biskupi); (Główniew).*

BARANEK – rzecz., ‘kształt jagniętka przygotowywany z masła, cukru lub ciasta, przeznaczony do umieszczenia w koszyczku ze święconką i na Wielkanoc’: [W święconce były] *chlebek ... jajka ... weⁿdlina ... sól pieprz ... babka ... baranek ... no i jeszcze tam różne ... przyprawy ... słodczyce ... (Wilczyn); [Baranek był] no na pewno z cukru ... i masła ... (Wilczyn); to słyszałam że robili [baranka z masła] ... (Stawiszyn); świoⁿteczny baranek? ... [był] z masła ... [...] sie we formie ... we formyce ... (Wilczyn); [W święconce były] [R1:] *chleb kielbaska jajka ... [R2:] babka ... [R1:] cukiereczki pomarańcze babeczki ... [R2:] baranek ... [R1:] baranek maselko ... (Goranin); [R1:] baranek był z maselka ... [R2:] albo z cukru ... [R1:] my ... my robiliśmy z maselka ... a z cukru też były robione ale to już trzeba było kupić ... a my jak robiliśmy to było z masła robiony baranek ... (Goranin); [W święconce były] *biała kielbaska chlebek sól pieprz maselko i baranek ... (Budziśław Kościelny); [Baranek był] z cukru ... (Sompolno); świoⁿteczny baranek był robiony z masła ... (Rychwał); (Podgó); no do świeⁿcenia tradycyjnie przygotowywano ... malowane jajka ... kielbaski chlebek sól ... i ... i musiał być obowioⁿzkowo ... baranek ... (Konin);***

świoⁿteczny baranek można było zrobić same-mu na przykład z maselka ... [...] no był [też] z cukru baranek robiony który można było kupić ... był chle... był z chlebka robiony baranek taki ... (Konin); no świoⁿteczny baranek to mógł być z wosku też zrobiony ... albo kupiony był z jakijś czekolady ... (Milew); 7.

BARBARA > ŚWIE^NTA BARBARA.

BARMAN – rzecz., ‘osoba pracująca za barem, która obsługuje klientów, głównie nalewając im alkohol; tu: osoba serwująca alkohol na weselu’: (Wyszyna).

BARWIĆ – czas., ‘nadawać czemuś jakiś kolor’: *barwiono ... (Wilczyn); [R1:] no mogłeś ... zależy bo mogłeś wzięⁿż na przykład obierki z cebuli ... i ... [R2:] malowało sie zaś ... na różne kolory ... [R1:] obierki z cebuli wzięⁿś wodę zagotowałeś z obierkami z cebuli i kładziesz w to jajko ... no i óno ci sie barwiło na kolor na przykład bróⁿzowy ... i późni b... brateś ... te ... jakiś ... żelazno ... coś taki d... nie dłuⁿtko tylko takie te i ... mogłeś tam ryc w tym ... nie? ... żeby kolory ... albo może normalnie no ... czymś ... [R2:] pisakim ... [R1:] farbami czy tam pisakami ... czy czymż no tyż może malować ... czy só^m specjalne farby do malowania ... (Golina).*

BARWNIK – rzecz., ‘dodatek nadający lub przywracający kolor produktom spożywczym’: *pisanki ... [...] gotowało sie ... w różnych ... tam ... w cebuli ... w barwnikach ... w zbożu ... (Wilczyn); malowanie [pisanek] naturalnymi barwnikami ... (Rychwał).*

BAWIĆ SIE – czas., ‘spędzać przyjemnie czas’: *sledzik ... [...] no spotykajom sie so^m-siedzi ... i ze wsi ... no i sobie ... po prostu sie ... bawiom sie ... o! ... (Grodziec); [Po ko-*

łędowaniu] *no spotykali sie ludzie popijali śpiewali bawili sie ...* (Goranin).

BAZIA – rzecz., często w l.mn., ‘kwiat wierzby w postaci puszystych kuleczek; gałązka wierzby z takimi kwiatami’: [Na wierzbie rosną] *bazie lub kotki ...* (Wilczyn); *a może s^dzieś tam* [był zwyczaj zjadania] ... *bazi?* ... (Stawiszyn); *no so^m rejony gdzie ...* [bazie z wierzby] *zjadają^m ...* [...] *no ... różnie mówiono ... i ... i na z ... i w zgleⁿdem zdrowia ... i ... ile kto zje baziów to później w Wielkanoc zjada jajek ... to takie różne były ... mówienia ...* (Święcia); *no u nas to było tak że ... kto ile zjadł bazi ... tyle zjadł później jajek na Wielkanoc ...* (Grodzic); [R1:] *ja zjadłam* [wierzbowe kotki] *osobiście ...* [...] *zjadanie bazi polegało na tym ... mama nam zawsze mówiła że ... beⁿdziemy zdrowi ... i że ile ile zjemy tych ... kotków ... tyle lat beⁿdziemy żyć ...* [R2:] *o kurde! ... ale tata też coś ... chyba też jedliśmy kotki te ... jak byłam młodsza ...* (Goranin); ☞ 1; > BAZIE KOTKI.

BAZIE KOTKI – fraza, bez l.poj., ‘kwiat wierzby w postaci puszystych kuleczek; gałązka wierzby z takimi kwiatami’: *bazie kotki ...* (Grodzic); ☞ 1.

BEK – rzecz., ‘beknięcie’: (Golina).

BEKAĆ – czas., ‘wydawać z gardła charakterystyczny odgłos, powstający w wyniku wytwarzania się gazów po spożytym jedzeniu’: *czkawka czy to odbicie ...* [...] *albo beka sie no ...* (Wróblina).

BEKANIE – rzecz., ‘wydawanie z gardła charakterystycznego odgłosu, powstającego w wyniku wytwarzania się gazów po spożytym jedzeniu’: (Golina); (Józwin); (Nowa Wieś); (Ruda); *jak za dużo sie na-*

jesz ... to bekanie byⁿdzie jak ... (Główiew); *a no tak potocznie to bekanie sie mówi a odbijanie ... nie? ...* (Janów).

BEKNIE^NCIE – rzecz., ‘wydanie z gardła charakterystycznego odgłosu, powstającego w wyniku wytwarzania się gazów po spożytym jedzeniu’: *beknieⁿcie ...* [...] *na zdrowie ...* (Pogorzałki); (Posada); (Święcia); *no oj! to jes^t straszne beknieⁿcie ...* (Główiew).

BE^MBEN – rzecz., przen., ‘brzuch’: *kałdun to inaczej be^mben brzuch ...* (Rychwał).

BERA – rzecz., ‘odmiana jesienna gruszki, wyhodowana we Francji, charakteryzuje się szybkim wzrostem do czasu owocowania, owocami średnimi lub dużymi o mięszu kremowobiałym, masłowym, bardzo soczystym, winnosłodkim z korzennym posmakiem’: [Odmiany grusz:] *cukrówka ... kwaśniora ... jakieś były bery ... klapsy ... wieⁿcej n... lukasówki jakieś ... nie? ... aaa! pierdziołki ...* (Borowo); *no* [odmiany] *gruszek to jest ... i ta ...* [...] *bera ...* [...] *koksa ...* [...] *klapsy ... no prezydent tyż no ... i ... jes tych gruszek jeszcze ...* (Golina).

BEZ – rzecz., ‘krzew o białych, drobnych kwiatach zebranych w duże, płaskie baldachy, ma niewielkie, kuliste, fioletowoczarne owoce; także owoce tego krzewu wykorzystywane w celach leczniczych; czarny bez’: [Na syrop z czarnego bzu] *zrywa sie bez obiera płucze ... i ... sie ... do sokownika kładzie czy kiedyś tam do garnka wysmażane i ... i precedzane przez sito ...* [...] *herbate sie ro... no ... na przezie^mbienie jak jes ...* (Józwin); > CZARNY BEZ.

BEZA – rzecz., ‘ciastko z upieczonych w piekarniku ubitych białek i cukru’: *ciast-*

ko przełożone bito^m śmietano^m ... bezy? nie nie wiem ... (Stawiszyn).

BIĆ – czas., 1. ‘uderzać’: [R1:] *nie bije sie zwierzo^{nt} ... bo to wiesz ...* [R2:] *no ale chodzo^m z takimi wielkimi kijami zawsze jak widze na polach ...* [R1:] *no chodzo^m niby ale nie powinno sie bić ...* (Grodziec); [W Wielki Piątek] *nikt mnie nie bił gałżkami ...* (Goranin); *no to sie bije ... mieⁿ-so rozbija sie ... na rzeczy ze schabu czy ... czy z innego i sie tam ... roladki wkłada ... czy pieczarki ... czy ... papryke czy ogóreczka i to sie zwija i i ... z... opieka sie na ... później na tym ... w rondlu i ... i to so^m roladki ...* (Józwin); *lane kluski? ... no to sie bije jajko a tam na miseczke z... sie posoli moⁿke sie sypie troszke tam wody i takie żeby było nie za gyⁿste i potym sie łyżko^m kładzie gotujóⁿcó^m wode ...* (Modła); *no to niktó-rzy bili po plecach tak żeby to jedzonko sie odbiło albo tutaj sie ścisnęło tak w pasie ...* [...] *albo w no ... wodo^m też no ale to tak ...* (Główiew); *a schabowe no to ... bije sie z mieⁿsa schabowego ...* (Święcia); 2. ‘po-przez uderzenia zagęszczać płyn’: *kiedys nazywało kierzynka ... z takim ... było to pojemnik ... taki długi ... z takim tłuczkiem i to sie ... wlewało mle... śmietane i sie biło biło biło i było masło ... wychodziło ...* (Józwin); > BITA ŚMIETANA; BITA ŚMIETANKA.

BIEGUNKA – rzecz., ‘dolegliwość organizmu polegająca na częstym oddawaniu luźnego stolca’: *jes to niegroźne zdrowotnie ale bardzo ucioⁿżliwe ... nazywa sie ... laksa ... albo biegunka ... innych ... określeń nie chce używać ...* (Ignacewo); (Golina); (Sompolno); *laksa to znaczy sie jes biegunka ...* (Rychwał); *laksa to jest ... no biegunka ... czyli potocznie sraczka ...* (Podgór); *laksa? ... inaczej biegunka ...* (Konin); (Milew).

BIGOS – rzecz., ‘popularna w Polsce potrawa z długo duszonej kapusty i mięsa’: [Na tłusty czwartek przygotowuje się] *bigos z kielbaso^m ... różne potrawy ... no oczywiscie poⁿczek ...* (Wilczyn); (Milew); (Paprotnia); (Stawiszyn); *jak przygotowuje sie bigo[s]... no gotuje sie kapuste ... no i sie późni przyprowio ... zrobi sie zasmażke ... do tego sie ... kładzie ... koncentrat pómidorowy ...* (Wilczyn); [Na bigos] *kapusta ... dodaje sie mieⁿso ... weⁿdline ... przyprawy ... i gotuje sie doś długo ... do smaku ...* (Wilczyn); [Na śniadanie wielkanocne są] *przede wszystkim jajka ... biała kielbasa ... bigos ... chrzan ... no ... i inne potrawy ...* (Wilczyn); [Potrawy na Wielkanoc] *no babki i ... sałatka ... bigos ...* [...] *serniczki tak tak ... gorzołka ...* (Goranin); [Na Wielkanoc] *ciasta były pieczone bigos był gotowany mjeⁿsko pieczone ...* (Budzisław Kościelny); [Na śniadanie wielkanocne są] *biała kielbasa jajka bigos ...* (Rychwał); *no potrawy przygotowywane na Świeⁿta na przykład był ... bigos ... kluski z makiem ... karp ... w galarecie ... karp ... pieczony ... no i ... najróżniejsze jeszcze inne ... pierożki ... z mieⁿsem były ... no ... co jeszcze? ... no tak zależy ... kto ... jeszcze tam ... co ... chciał ...* (Konin); [Szare kluchy] [R1:] *do czarniny bardzo dobre ... do ... do wszystkiego ... do barszczyku czerwonygó bardzo dobre do ... te ...* [...] *do barszczyku ... zabielanogó ... do rosolu ...* [R2:] *do bigosu ...* [R1:] *tyż można ... jajko w to wbidź i z bigosy zjeś ...* (Golina); *śniadanie [wielkanocne] od świeⁿconki sie zaczyna ... wszystko to co jes na ... jajka ... chlebek sól pieprz ... ocet ... no i ... weⁿ-dlina ...* [...] *a później sie je reszte tam ... co sie uszykowało czy tam bigos czy tam ... inne jeszcze weⁿdliny i ... później dopiro ... obiad ... nie? ...* (Pogorzałki); [Potrawy weselne:] *do obiadu jes^t rosó^t potem na pewno*

so^m jakieś mieⁿsa na pewno so^m bigos sałatki ... (Janów).

BILION – rzecz., ‘pieniądze w postaci monet’: dawniej [młodą parę po wyjściu z kościoła] sypali ryżem ... teraz ... no też ryżem ale wieⁿcej takim bilionem drobnym ... (Golina).

BISZKOPCIK – rzecz., pieszcz., ‘słodkie, lekkie i suche ciasto’: [Na roladę] piecze sie na krupczatce piecze sie biszkopcik taki malutki cieniutki jak sie go wycioⁿga z piekarnika już to sie taki biszkopcik wyklada na ściereczke i sie zwija taki goroⁿce ciasto i ono wtedy stygnie w takiej pozycji zrolowanej jak ostygnie jak odwiniesz to masz takie coś i wtedy tylko nadziewasz i ciasto już jes^t uformowane żeby sie ładnie zawinęło i sie dociska i ... (Nowa Wieś).

BISZKOPT – rzecz., ‘słodkie, lekkie i suche ciasto’: [Na jabłecznik] no piecze sie ciasto ... albo kruche albo biszkopt i przekłada sie smażonymi jabkami ... (Golina); jabłecznik robimy na biszkopcie ... naste^mpie nie dodajemy mus ... z jabłek ... i na to bita śmietanka ... (Wilczyn); no zależy ż czego ... z cias...ta na słodko czy rolady mieⁿsne można przyrzoⁿdzać ... [...] no rolade ... na s... na słodko no to ... pieczemy ... biszkobd i później ... zawijamy go w ściereczke żeby go uformować ... nakła... rz... jag ostygnie na... rozwijamy z tej ściereczki i nakładamy ... dżmemem czy ... kremem czy śmietanó^m ... w zależności kto z czym ... uwielbia ... no i wychodzi rolada ... smarujemy jo^m na wierzchu później czekoladó^m ... polewom ... lukrem ... też wedle uznania ... (Święcia).

BISZKOPTOWY – przym., ‘będący biszkoptem’: ciasto biszkoptowe ... (Krągola);

i zawinoⁿć i też masz rolade ... do ciasta to znów inaczej ... nie? ... t... też no ... to tam słodkie ... nie? ... biszkoptowe ciasto jes ... rolada ... [...] i krem w środek ... (Pogorzałki); można to piec na kruchym cieście lub na cieście drożdżowym ... no nie? ... no to ... albo jest zawijany makowiec albo po prostu na blasze pieczony ... no nie? ... jako no ten ... to so^m różne sposoby ... no nie? ... bo ono jest na cieście biszkoptowym może być i na cieście drożdżowym ... no nie? ... makowiec ... no ... na różne sposoby można go robić ... nie? ... (Paprotnia).

BITA ŚMIETANA – fraza, ‘śmietana zamieniona w puszystą masę poprzez szybkie i energiczne uderzanie lub miksowanie’: ciastko przełożone bito^m śmietano^m ... bezy? nie nie wiem ... (Stawiszyn).

BITA ŚMIETANKA – fraza, ‘śmietana zamieniona w puszystą masę poprzez szybkie i energiczne uderzanie lub miksowanie’: jabłecznik robimy na biszkopcie ... naste^mpie nie dodajemy mus ... z jabłek ... i na to bita śmietanka ... (Wilczyn).

BLACHA – rzecz., I. ‘płaska forma do pieczenia ciast’: a słyszałam że były takie placzki [z ziemniaków] ... pieczone ... w blasze ... ale teraz zazwyczaj to już chyba nie ... (Święcia); pyrczok to jes ... t... taki placek ... który sie ... robi z ziemniaków ... i troche moⁿki sie dodaje dodaje sie dużo boczku ... smażonego cebulki sie wkłada na blache do piekarnika i on sie upieczce i wtenczas jes pyrczok ... (Józwin); klops to mi sie wydaje że to jes^t takie mieⁿso zmielone wieⁿc dużo jes^t mieⁿso grubiej zmielone i wszys^tkie przyprawy i piecze sie w piecyku na blasze ... (Główiew); pyrczok ... kartofle sie trze ... soli sie po utarciu troszeczke tam sie daje

moⁿki rozkłada sie na blache i na tym sie daje boczek i sie zapieka ... (Główiew); kaszok to jes^t kasza ze słoninko^m zapiekana na blasze w piekarniku ... z przyprawami ... (Posada); [Ciasta piecze się] na blachach na foremkach na przykład jak babki ... (Modła); no kruszaniec to tak samo osiewam moⁿke wbijam jajka ubijam białka i potym białka do ty móⁿki na kóⁿiec ... i wymieszam mikserem i do blachy do foremki ... tak? ... t... była kruszaniec do blachy ... (Modła); [Na karpatkę] no to od podstaw ... przynajmniej ja robie tak ... woda ... zagotowuje sie wode ... dodaje sie moⁿke ... do tego ... i po ostygnieⁿciu wbija sie jajka i sie to miksuje ... potym nastę^mpnie wykładam na blache to jest na papier ... (Paprotnia); [R1:] no nie wiem ja jakoś nie pamieⁿtam ale wiem ... coś takiego kiedyś że po prostu upalało sie to cukier na patelni pod wpływem gorⁿcej sie to roztopiało ... i ... i to sie robiły później ... [R2:] i dodawało sie śmietany i sie mieszało ... i ... [R1:] i to były twarde takie kuleczki i to ... [R2:] nie nie to nie były kuleczki ... taka masa później sie kroilo na ... na na ... na pat... na tyj blasze sie kroilo i jak wystygło to już takie mniejsie ... jak drobne ... zależy jak tam kto chciał kroic ... (Paprotnia); jak to na czym [się piecze]? ... no to na blasze w foremke czy forme czy czy blaszka przeważnie sie mówiło ... (Janów); pyrczok to chyba ze ziemniaków jes^t ... no nie bardzo wiem ale wiem że to cheba tyn pyrczok to jes^t ze ziemniaków i i tam przyprawy no i do sie zapieka go w piekarniku ... na blache sie kładzie i zapieka sie w piekarniku ... (Wyszyna); 2. ‘metalowy arkusz’: piec chlebowy pobudowany był z cegły w kształcie prostopadłościanu w środku było sklepienie półokroⁿgłe wyłożone cegł^m szamotowo^m a spód pieca ubity był z gliny otwór był zamykany dźwiczkami z blachy ... no kóⁿiec ... (Rzgów); kuchnia zbudowana jes z bla-

chy ... ma m... w śłodku pomieszczenie pomieszczenie przeznaczone na palenisko i na wieszchu jes blat na którym gotuje sie ... (Rzgów); weⁿdzarke można zrobić i z takiej beczki okroⁿgłej z blachy albo pospolita weⁿ-dzarka może być ... też zrobiona z blachy ... (Główiew); no garnuszek to kiedyś to były blaszane taki mały garnuszek ... garnuszek ale mały kubeczek z blachy to garnuszek ... (Nowa Wieś); 3. ‘płyta stanowiąca wierzchnią część kuchni węglowej’: podpłomyk to jest ... placek ... z... z zi... z ciasta ziemniaczanego co sie ... na blasze ... robiło ... pieca ... bo kiedyś były piece weⁿgłowe ... nie? ... i sie ... robiło takie ... podpłomiki ... (Józwin).

BLASZKA – rzecz., ‘płaska forma do pieczenia ciast’: [R1:] no to to ma akurat takie ale mówie ... takie babka nie pamieⁿtaż jag maaa? ... tylko ona miała czarno^m ... [...] czarno^m żeliwno^m ... nie było tego ... [R2:] wiⁿkszo ... tak dotóⁿd gdzieś była ... [R1:] tylko były dwa uszy ... i tu sie podnosiło ... i na tym kaka sie piekla czy geⁿs ... [R2:] chyba wyższo bya bo jak ... [R1:] bo tamto mówili geⁿsiarka albo ... w czym piecesz? ... w brytfance ... [R3:] no mówie ci że brytfanna mówiło sie na to ... no ... [...] [R1:] a ciasto to sie piecze we foremce albo? ... [R3:] no to teraz ... [...] [R1:] w blaszkach ... [R3:] na blaszkah no ... ale brytfanna... no nie wim ... (Golina); na blaszce ... (Posada).

(BŁOGOSŁAWIĆ) – POBŁOGOSŁAWIĆ – czas., ‘obdarzać łaską’: kiedyś tak ... kiedyś [przed posiłkiem] sie modliliśmy ... [...] no ... sie mówiło ... Boże pobłogosław ... to jadło abyśmy nigdy nie byli głodni ... (Józwin); [Przed posiłkiem mówi się] pobłogosław Panie Boże te dary ... (Posada); no przed posiłkiem na przykład jak w Wi-

gilie ... nie? ... to sie mówi pobłogosław te pokarmy które spożywać beⁿdziemy ... nie? ... no tak to ... (Modła); [Przed posiłkiem mówi się] modlitwe ... Boże pobłogosław to co jemy abyśmy zawsze i wszⁿdzie mieli dostatku ... no to ... każdy ma swojo^m jako^{mś} tam ... ułożono^m ... no nie? ... (Paprotnia); pobłog^łosław ... Panie ... Boże nas ... ten ... posiłek ... tych którzy go przygotowali ... i naucz ... dzielić nas ... się chlebem ... i radościo^m ze wszystkimi ... (Golina).

BOMBECZKA – rzecz., zdr., ‘element dekoracyjny (w postaci kuli lub innej) zawieszany na drzewko bożonarodzeniowe’: *ale jak byłam mała to świeⁿta były takie że choinke sie ubierało świeczuszki sie świeci^oło po z... z... powieszało sie ciasteczka powieszało sie bombeczki powieszało sie cukiereczki ... jab^łko sie powiesiło i to była choinka ubrana i świeczuszki sie świ^oci^oły ... (Główień).*

BO^NK > PUSZCZAĆ BO^NKI.

BORÓWKA – rzecz., 1. ‘ciemnofioletowy owoc, podobny do jagody, ale większy od niej’: *borówki ... (Rosocha); borówka ... [...] to jes^t owoc w leś... leśny ... leśny owoc ... (Rzgów); borówka to taka wieⁿksza jagoda jakby ... (Konin); [Święconkę przybierano] to ładnymi jeszcze tymi kwiatkami ... borówkami ... [...] wstoⁿżkami ... trzeba było ładnie ubrać i przykryć ... czymś jako^{mś} ładno^m serwetko^m na wierzku żeby nie było widać ... dopiero w kościele sie ^łodkrywało ... jak miał ksioⁿdz świeⁿcić ... (Milew); kierzek to może być porzeczka rosoⁿć i agrest może być z ... kierzek ... no ... ta mo ... my ... jak tam ... borówka to jest kierzek ... także ... różne ... różne so^m k... nie so^m drzewa tylko kierzki jak borówka czy ... porzeczka czy agrest ... to sie nazywajo^m kierzki ... (Milew); no to jest też taka ... roślina jago-*

*dowa podobna do jagody ... tylko sie nazywa borówka ... (Milew); też owoc ... można go uprawiać w ogródkach ... ale może też być borówka leśna ... (Golina); borówka ... mała ... okroⁿgły owoc taki no taki ciemny on ma taki kolor ... ja wiem ... bardziej granatowy ... oczywiście jadalny i słodki ... (Wilczyn); [Borówka] no to jeszcze mniejsza krzewinka od jagody ... na której rosno^m borówki ... (Janów); no dżem to jes^t zawsze z owoców sezo... se... sezonowych z truskawek z wiśni z borówek z porzeczki czarnej ... (Nowa Wieś); [Dżem] to so^m przetwory zrobione ... zzz ... owoców ... [...] o! dżemy można robić ... ze wszystkie... ze wszystkich owoców ... i zzz z jagód ... i z borówki ... i z truskawek ... i ze śliwki ... (Święcia); 2. ‘krzewinka o czarnogranatowych, niemal czarnych, drobniutkich owocach; jagoda; też: owoc tej rośliny’: *borówka jes to po prostu jagoda ... (Ignacewo); [Borówka] to jest inna odmiana jagody ... (Dąbrowica); borówka no to to to to to to właśnie jagoda czarna jagoda ... (Rosocha); 3. ‘czerwony owoc podobny do jagody; borówka brusznica’: *borówka ... [...] podobna do jagody tylko czerwona ... (Rychwał); (Wardęzyn); borówka ... [...] no to jes^t taka czerwone taki owoc taki ... (Stawiszyn).***

BOŻE NARODZENIE – fraza, ‘święta przypadające na 25–26 grudnia’: *były takie powiedzenia ... że jeżeli świeⁿta Barbara poo ... wodzie ... to Boże Narodzenie po lodzie ... (Wilczyn); obserwowano [pogodę] ... też ... właśnie że ... zapisywano ... [...] od Bożego Narodzenia ... to ... zapisywano że to beⁿdzie już styczeń ... nast^em^pny dzień to już luty ... no i wtedy obserwowano czy pada desz czy jes zimno ... jaki beⁿdzie miesioⁿc ... (Święcia); Gwiazdka to sie mówiło na właśnie na ten dzień przyjd^z do mnie na Gwiazdke to czyli w dzień wigilij-*

ny prezenty na Gwiazdke sie mówiło czyli na ten okoliczność zwioⁿzano^m ze świeⁿtymi świeⁿtami Bożego Narodzenia ale oczywiście Bożego Narodzenia tylko ... nie? ... (Stawiszyn); świnobicie no to jes sie ... zabija świniaka ... nie? ... przychodzi rzeźnik czy tam ... kiedyś ... zabijał ojciec dziadek ... no to było ... świnobicie ... przeważnie na świeⁿ-ta wielkanocne Bożego Narodzenia ... to sie biło ... świniobicie było ... (Józwin); a ten koziołek ... wiesz co śmiesznego sie robiło? ... [...] skoⁿt on brał ... sie? ... [...] zawsze ... jak na Boże Narodzenie ... była świeża choinka ... i miała te odnóżki ... przy ... samym ... czubku ... to wtedy je sie ucinało ... i ... wiesz te piórka też sie zostawiało ile powinno być to sie zostawiało ... i sie wtedy strugało na gładko przejeżdżało tam nie wiem czym żeby był ... gładki nie miał niczego ... i ... je sie wioⁿzało na dano^m odległość ... tak żeby one były równe jak później tak zaczniesz [rozcierać] wiesz ... no ... teraz blendery só^m i ... miksery i tak dalej ... ale przedtem tego nie było ... wieⁿc to wszystko było o tak ... w reⁿkach kulane ... i to sie rozczszepywało ... (Kazimierz Biskupi).

BOŻERANY – rzecz., tylko w l.mn., ‘dawny zwyczaj związany z Wielkanocą polegający na chłostaniu w Wielki Piątek po nogach śpiących domowników, praktykowany na pamiątkę biczownia Jezusa’: bożerany ... (Grodziec); (Wilczyn); [Czy są znane bożerany?] u nas nie ... (Stawiszyn).

BOŻY > BOŻE NARODZENIE.

BÓG – rzecz., ‘w systemach religijnych najwyższa istota, która stworzyła świat i do której modlą się ludzie; w religii katolickiej Bóg występuje w trzech osobach – Bóg Ojciec, Syn Boży i Duch Święty’: kiedyś tak ... kiedyś [przed posiłkiem] sie modliliśmy ...

[...] no ... sie mówiło ... Boże pobłogosław ... to jadło abysmy nigdy nie byli głodni ... (Józwin); kto wcześniej wstaje temu Pan Bóg daje ... nie? ... (Józwin); [Przed posiłkiem mówi się] pobłogosław Panie Boże te dary ... (Posada); [Przed posiłkiem mówi się] modlitwe ... Boże pobłogosław to co jemy abysmy zawsze i wszeⁿdzie mieli dostatku ... no to ... każdy ma swojo^m jako^mś tam ... ułożono^m ... no nie? ... (Paprotnia); mów nie wiem co sie mówi na dzieⁿkuje sie mo... może ... nie? ... no dzieⁿkuje sie Bogu [przed posiłkiem] że że że po prostu możemy coś zjeść w krótkich słowach i już ... (Janów); no niechtórzy odmawiajo^m [modlitwę przed posiłkiem] niechtórzy nie ... [...] no wtedy proszo^m Boga o zdrowie no i żeby im jedzenia nigdy nie zabrakło ... (Główiew); pobłog^ośław ... Panie ... Boże nas ... ten ... posiłek ... tych którzy go przygotowali ... i naucz ... dzielić nas ... się chlebem ... i radościo^m ze wszystkimi ... (Golina); no dzieⁿ-kuje sie Panu Bogu za to że że za chleb za to za zdrowie wszystkich osób które sie zgromadziły przy stole no i prosi sie żeby tego chleba nigdy nie zabrakło ... (Nowa Wieś); tak dzieⁿkuje sie Panu Bogu za ... to jedzonko które beⁿdziemy spożywali ... trzeba sie przeżegnać i ... [...] można przed każdym posiłkiem sie modlić ... (Józwin); a no Boże dzieⁿkujemy ci za te pokarmy my... którymi nas obdarzyłeś amen! ... to była króciutko modlitwa ... (Kragoła).

BÓMBKA – rzecz., ‘element dekoracyjny (w postaci kuli lub innej) zawieszany na drzewko bożonarodzeniowe’: tak samo jak kiedyś do krochmalnia ... przecież ... jak chcesz dobrze ukrochmalić coś ... wy... krochmałem ale nieroz możeż u... cukrym usztywnidź na przykład coś na... [Ale pranie cukrem?] nie tyle pranie ... przede wszystkim wiysz co sie robiło? ... przede wszystkim

były takie robione na szydełku serwety ... czy firany mieli robione kiedyż o! takie coś to wyglóⁿdo jak to bo to to maszynowo tero só^m ... nie? ... ale kiedyż ludzie robili czy serwety takie ... i to sie robiło przeważnie ... teraz z krochmalym a kiedyś to w cukrze ... z cukru sie rob... ciorka... ciotka M. kiedyś taki koszyczek co mi dała z tegó ... to óna w cukrze to robiła ... czy jak ... czy jag robi te ... ale ... w krochmalu tyż ... te takie na Świ... na choinke nieroz ... te aniolki takie robió^m czy takie bómbki robió^m ... no to tyż w cukrze to żeby ci ... (Golina).

BRAMA – rzecz., 1. ‘duże i szerokie wejście, wjazd do czegoś’: [R1:] a to ... wybijanie przebijanie [żuru] to było tak ... że tam gdzie były dziewczyny ... w których ... [R2:] panny ... [R1:] panny ... to kawalerowie szli i wybijali ... nazywało sie to żur na okna ... albo malowali kłamki smarowali ... przestawiali latryny ... takie ... odstawiali takie ... ka... psikusa wywijali takiego ... [R2:] brame wystawiali o ... [R1:] no ... (Goranin); 2. ‘przeszkoda na drodze orszaku weselnego, organizowana po to, by złożyć życzenia młodej parze i otrzymać w zamian podarunek’: (Golina); [Przy zatrzymywaniu orszaku pary młodej dawano] dzieciom jakieś cukierki ... no a dorosłym no to ... wódka ... pół litra ... (Golina); a dorosłym to co dawano do aha ... dorosłym co dawano jak zatrzymywali czyli dorosłym zawsze dawała para młodych flaszkę ... a dzieció^m dawali cukierki albo czekolade ... [...] no to brama to sie mówiło że brame ktoś zrobił brame ... (Nowa Wieś); bramy ... (Józwin); no dorosłym to jeśli to byli meⁿżczyźni przeważnie no to czekali żeby im dać pół litra wódki ... [...] i przegryche jako^ms kielbaske czy tam kaszanke czy co ... a dzieciaczko^m to cukierki czy czekolade czy jakieś tam słodycze ... [...] [te przeszkody nazywano] bramy,

bramki no bramy ... (Krągola); dzieció^m ... dawano ... torby cukierków ... czekolady ... lub ... jako^ms tam ... no ... drobne pienioⁿżki ... a dorosłym ... no oczywiście! ... alkohol żeby wypili na zdrowie pary młodej ... [...] o kurcze! ... jak to sie nazywało? ... mmmhmmhmm ... brama ... (Kazimierz Biskupi).

BRAMKA – rzecz., ‘przeszkoda na drodze orszaku weselnego, organizowana po to, by złożyć życzenia młodej parze i otrzymać w zamian podarunek’: (Pogorzałka); no dzieciom to dawali cukierki czy czekolade no a młodszym wia... a starszym wiadomo ... [...] no zatrzymanie taka bramke robiliśmy ... no bramka weselna ... sama to robiłam ... (Główiew); (Golina); (Święcia); no dorosłym to jeśli to byli meⁿżczyźni przeważnie no to czekali żeby im dać pół litra wódki ... [...] i przegryche jako^ms kielbaske czy tam kaszanke czy co ... a dzieciaczko^m to cukierki czy czekolade czy jakieś tam słodycze ... [...] [te przeszkody nazywano] bramy, bramki no bramy ... (Krągola); [Dawano] butelke ... [...] wódke ... dorosłym a dzieció^m słodycze ... [...] to były bramki ... [...] a nieroz ich było ź dziesieⁿć ... (Pogorzałki).

BRAT – rzecz., ‘syn rodziców w stosunku do ich innego dziecka’: no kapuste sie też kroi i tam ... sz... szatkownico^m czy czy ... czy tam innym ... narzeⁿdzim i sie ... wtenczas kładzie do beczki ... jeszcze kiedyś za naszych czasów to zawsze był ... brat wchodził z... w butach ... ubijał ... to^m kapuste ... no i ona ... ukisła i cała beczka na zime zawsze musiała być kapusty ... nie? ... (Józwin); to moi bracia łapali [raki] kószykiem ... (Józwin).

BRZOSKWINIA – rzecz., ‘żółtoróżowy, omszony owoc, o dużej pestce; też: drze-

wo, na którym rosną te owoce': [Odmiany śliwki to] *weⁿgierka głubka morela brzoskwinia to chyba by były wszys^tkie już ...* (Główiew); (Wyszyna); [W sadzie rosną] *jabłonie grusze śliwki brzoskwinie wiśnie ...* (Posada); [W sadach rośnie] *no dużo jabłoni na pewno brzoskwinie czereśnie ... tam okolice Tuliszkowa ...* (Janów).

BUDYŃ – rzecz., 'deser o gęstej konsystencji przygotowany na bazie mleka, mąki ziemniaczanej i dodatków smakowych': *salaterka to troche wieⁿksza miseczka od takiej małej bo to już do na salaterce można było sałatke zrobić czy jakieś wieⁿ... wieⁿkszo^m ilość ... nie? ... nie do każdego pojedynczo bo takie jak te małe miseczki to do budyniu czy do kisielu czy do tego sie wykorzystywało a salaterka to już do troche wieⁿksza miseczka ...* (Krągola); *do piekarnika nagrzanego do stu osiemdziesieⁿciu stopni ... no i wys... wyrastajo^m tak jak zwykle ... jak to sie mówi no ta karpotka że góry ... no nie? ... że to jest ten ... no i to jest dwie czeⁿści ... a do środka no to robimy krem ... no nie? ... albo gotowy albo sie też gotuje z moⁿki ... no nie? ... i robi sie samemu taki budyń no i dodaje sie masło i sie z tym miksuje i to powstaje po prostu masa karpatkowa ... no ...* (Paprotnia).

BUKSZPAN – rzecz., 'żywołotowy krzew ozdobny wykorzystywany do dekoracji wielkanocnych (np. koszyczka ze święconką, baranka z masła)': *bukszpan ...* (Stawiszyn); (Święcia); (Wilczyn); [Święconkę] *przystrajało sie bukszpanem ... i różnymi ... takimi ... ozdobami ... zielonymi ... gałozkami ... kwiatkami ...* (Wilczyn); [Święconkę dekorowano] *przeważnie białym jakimś ... białymi serwetkami ... no i na to było coś zielonego ...* [...] *jakiś bukszpan ...* (Grodziec); [Jak dekorowano] *świeⁿconke? ...* [...] *koszyczek serwetka ... ładnie przy...* [...] *przykryte serweteczko^m ... bukszpan ...* (Goranin); [Święcone] *dekorowane było ... na przykład ... bukszpanem ... takie ... zie... krzewy ... zielone ... z małymi listkami ro... jakomż ładno^m serwetko^m ...* (Sompolno); [Święconkę dekorowano] *bukszpanem ... kwiatkami ...* (Rychwał); 2.

BUZIA – 'usta': [Żeby czkawka przeszła, trzeba] *ścisnoⁿć nos ... żeby powietrza nie dostać i nie otwierać buzi ... no mówie zatykać nos i nie otwierać ust ... albo wystraszyć ...* (Główiew).

CAŁOWAĆ – POCAŁOWAĆ – czas., ‘dotykać czegoś wargami, by okazać swoje uczucia lub szacunek’: [Chleb po upadnięciu podnosimy i] *całujemy* ... (Grodziec); *co sie robi?* [Jeśli kawałek chleba upadnie na podłogę] ... [...] *n... podnosi sie i sie ... całuje* ... (Wilczyn); (Golina); (Goranin); (Rychwał); [Jeśli upadnie kawałek chleba] *podnosi sie go i całuje* ... (Podgór); *no kojarze wiem o o czym mówi^{sz} no to to para młodych jest i i wtedy im goście śpiewają^m gorzko! no to sie całują^m ... żeby wódkę osłodzić* ... (Wyszyna); [Jeśli upadnie kawałek chleba] *czszeba jo^m ... pocałować* ... (Święcia); *my byliśmy nauczeni że jak upadł kawałek chlebka to trzeba było podnieść i pocałować* ... (Goranin); [Jeżeli na podłogę upadnie kawałek chleba] *szybko sie podnosi i sie pocałuje* ... (Budziszlaw Kościelny); *no jeśli kawałek chleba upadnie na podłogę to czszeba go podnieść i ... przede wszystkim ... pocałować* ... (Konin); *„gorzka wódka” ... czszeba nam ... osłodzić ... Kasia J...anka pocałuje ... wódkę nam osłodzi* ... (Józwin); *no to „gorzka wódka” to sie wtedy pije żeby sie młodzi pocałowali to jak wszyscy już so^m na sali młodzi też z kościoła przyszli no to wtedy śpiewają^m „gorzka wódka” ... (Główiew); [„Gorzka wódka” śpiewa się] *jak sie chce żeby młodzi sie pocałowali* ... (Józwin).*

CEREŚNIA, CZEREŚNIA – rzecz., ‘ciemnoczerwone lub jasnoczerwone, niewielkie, okrągłe owoce z pestką; też: drzewo, na któ-

rym rosną te owoce’: *normalne drzewo ... powinno powinno być jak so^m wiśnie czy czereśnie drzewa to takie były najlepsze miyⁿ-so ... uweⁿdzone bo to jest^t zapach* ... (Maliniec); [W sadach rośnie] *no dużo jabłoni na pewno brzoskwinie czereśnie ... tam okolice Tuliszkowa ... (Janów); [R1:] pierdziołki ... uliⁿżałki ... [...] [R1:] to już ... zleciały to ... nieroz to jo myślał^m że to zgnite a ona już tako była ... no mocno dojrzało ... i smakowaa ... to ani ... nie nie była zgnito ... sie jadło to ... w parku były takie dwie ... jeszcze ... a przeważnie ... dużo rośło na miedzach kiedyś ... rolnicy ... [Na Sługocinku całe drogi są zasadzone. Chyba jabłkami] [R1:] no to jabka ... [R2:] czereśnie kiedyś były ... [R1:] kiedyś były czereśnie ... no czereśnie to były tu od Majdan aż ... do Myślborza to już ... cały rzóⁿd cereśni było ... tam dali znowu były jabka ... w Sługocin ... Dolany to już jabka ... [...] no dobre dobre ... no no ... papierówki tam rosnó^m ... (Golina); no to szpaki ... [...] na czereśnie najwieⁿcy lecó^m ... (Pogorzałki).*

CHAŁABA, CHAŁABAJ, CHAŁABAS – rzecz., ‘zupa z suszonych owoców na Wigilię’: *chałaba to jes ... zupa na ... taka^o na Wigilie robióno ... nie zupa tylko taki susz ... chałabat ... chyba ... chałabaj czy? ... (Golina); chałabas chyba ... to jes ... no to robisz z takigó szuszu ... na Wigilie ciotka [...] ile razy robi ... to suszone śliwki suszone jabka ... i to gotujeż na wodzie i to wtedy ... do picio ... (Golina).*

CHAŁABAJ > CHAŁABA.

CHAŁABAS > CHAŁABA.

CHAŁKA – rzecz., ‘wypiek z ciasta drożdżowego w postaci zapieczonego warkocza’: (Golina).

CHAPSNO^{ŚĆ} – czas., ‘ugryźć’: *no chapsno^{ŚĆ} to coś ugryźć ...* (Posada); (Janów); (Paprotnia); *a na przykład jak na przykład dajesz psu albo czy cy a ón tak chapsnie łach... łakomo jakieś jedzynie czy coś ... nie? ... to sie mówi chapsno^{ŚĆ} ... nie? ...* (Modła).

CHŁOP – rzecz., ‘mężczyzna’: [Jeżeli upadnie łyżka] *no że przyjdzie głodny ... [Ktoś konkretnie?] kobita ... a widelec chłop ...* (Golina).

CHŁOPAK, CHOPAK – rzecz., ‘młody mężczyzna w wieku kilkunastu lat’: *przy wyrwaniu mogła jedna robidź ale ... później ... czea było ... jeszcze ... te pióra tam ... obedrzeć z tyj ... twardej cze^{ŚĆ} ... to już ... tam ... kilka osób sie zbierało do tego ... [...] pierzok ... to właśnie chyba to ... chodzi o to ... o te skubanie później ... tego ... pierza ... wyrwanie tej ... środkowej cze^{ŚĆ} ... odrzucanie ... żeby te ... pióra były takie ... bardziej ... mie^Śkie ... [...] żarty to ... mogły być żarty tam no bo ... siedzo^Śc kilka godzin ... przy tym ... różne ... opowiadali ... te osoby ... opowiadały różne tam ... kawały ... tam jakieś ... ciekawe rzeczy ... a żarty to ... robili ... chłopacy bo ... na przykład ... w trakcie tego ... łapali tam ... jakieś ptaki ... powiedzmy sikorki ... i wpuszczali ... czy tam inne ... wpuszczali do środka i wtedy sie zame^Śd robił bo te piór... pierze fruwało po całym mieszkaniu ...* (Sompolno); *Poniedziałek Wielkanocny ... śmigus dyngus był ... na drugi dzień ... w poniedziałek*

... chłopcy ... oblewali dziewczyny ... we wtorek ... odwrotnie ... było ... dziewczyny chłopaków tera to już zanikło prawie ... (Sompolno); *no ... można było obdarować tako^m pisanke ... przede wszystkim chłopakom ... chłopakowi ... albo chłopak mógł ... dać ... dziewczynie tako^m pisanke ...* (Konin); [W Wielkanoc] *chłopaki jak na dworze to szczzelali ... karbitem ... no taki był zwyczaj ... no ale jaki jeszcze był zwyczaj ... no? ... no było takie na przykład jak ... chowanie jajeczka ... później ... dzieci na przykład ... chodziły szukały tych jajeczek ... no ... to wszystko no ...* (Konin); [W czasie pierzaku] *no chopaki jakieś przychodzili to dziewczynom broili ... przyniesili ... wróble przyniesli ... [...] puścili ... nabroili ... żeby w pierzo uciekło z garka ...* (Milew).

CHŁOPCZYK – rzecz., ‘młody mężczyzna w wieku kilkunastu lat’: *zatrzymywali wesela jak zatrzymywali dzieci wesela takie chłoposzki tak pietnaście szesnaście lat ... nie? ... to dawali cukierki ... a jak zatrzymywali dorośli meⁿżczyźni to dawali wódkę ... widzisz ... [...] to jak w... na wesele to tak jak zatrzymywali jak jechała bo młodo para jechała od kościoła pier^wszo na bryczce to mieli taki sznurek i tak na jednym boku jedyn stojał na drugim boku drugi stojał chłopczyk i tyn sznurek trzymali i były takie wstóⁿżeczki poprzypizrane na tym sznurku no i to ta młodo para stanyła ... dzieciom dała cukierków takó^m bo to mo... kiedyś to nie m... tero^z to mówio^m torybke a kiedyś mieli tytkę takó^m tytkę cukierków ... no dali dzieciom ... a jak już zatrzymywali starsze no to dawali wódkę ... tak ...* (Główiew).

CHŁOPIEC – rzecz., ‘młody mężczyzna w wieku kilkunastu lat’: [Kolędownali] *tylko młodzi chłopcy ...* (Stawiszyn); *Poniedziałek Wielkanocny ... śmigus dyngus był ...*

na drugi dzień ... w poniedziałek ... chłopcy ... oblewali dziewczyny ... we wtorek ... odwrotnie ... było ... dziewczyny chłopaków tera to już zanikło prawie ... (Sompolno).

CHŁOPOSZEK – rzecz., ‘młody mężczyzna w wieku kilkunastu lat’: zatrzymywali wesela jak zatrzymywali dzieci wesela takie chłoposzki tak pietnaście szesnaście lat ... nie? ... to dawali cukierki ... a jak zatrzymywali dorośli meⁿżczyźni to dawali wódkę ... widzisz ... [...] to jak w... na wesele to tak jak zatrzymywali jak jechała bo młodo para jechała od kościoła pier^wszo na bryczce to mieli taki sznurek i tak na jednym boku jedyn stojał na drugim boku drugi stojał chłopczyk i tyn sznurek trzymali i były takie wstóⁿżeczki poprzipizrane na tym sznurku no i to ta młodo para stanyła ... dziecióm dała cukierków tak^m bo to mo... kiedyś to nie m... tero^z to mówio^m torybke a kiedyś mieli tytkę tak^m tytkę cukierków ... no dali dziecióm ... a jak już zatrzymywali starsze no to dawali wódkę ... tak ... (Główiew).

CHOINKA – rzecz., ‘iglaste drzewko ozdabiane w okresie bożonarodzeniowym’: ale jak byłam mała to świeⁿta były takie że choinke sie ubierało świeczuszki sie świeciało po z... z... powieszalo sie ciasteczka powieszalo sie bombeczki powieszalo sie cukiereczki ... jab^lko sie powiesiło i to była choinka ubrana i świeczuszki sie świeⁱciały ... (Główiew); tak samo jak kiedyś do krochmalnia ... przecież ... jak chcesz dobrze ukrochmalic coś ... wy... krochmalem ale nieroz możeż u... cukrym usztywnidź na przykład coź na... [Ale pranie cukrem?] nie tyle pranie ... przede wszystkim wiysz co sie robiło? ... przede wszystkim były takie robióne na szydełku serwety ... czy firany mieli robióne kiedyż o! takie coś to wyglóⁿdo jak to bo to to maszynowo tero só^m ... nie? ... ale kiedyż ludzie robili czy ser-

wety takie ... i to sie robiło przeważnie ... teroz z krochmalym a kiedyś to w cukrze ... z cukru sie rob... ciorka... ciotka M. kiedyś taki koszyczek co mi dała z tegó ... to óna w cukrze to robiła ... czy jak ... czy jag robi te ... ale ... w krochmalu tyż ... te takie na Świ... na choinke nieroz ... te aniołki takie robió^m czy takie bómbki robió^m ... no to tyż w cukrze to żeby ci ... (Golina); [Prezenty 24 grudnia przynosi] no raczej Mikołaj ... pod choinke ... (Milew); a ten koziołek ... wiesz co śmieszno sie robiło? ... [...] skoⁿt on brał ... sie? ... [...] zawsze ... jak na Boże Narodzenie ... była świeża choinka ... i miała te odnóżki ... przy ... samym ... czubku ... to wtedy je sie ucinalo ... i ... wiesz te piórka też sie zostawialo ile powinno być to sie zostawialo ... i sie wtedy strugalo na gładko przejeżdzało tam nie wiem czym żeby był ... gładki nie miał niczego ... i ... je sie wioⁿzało na dano^m odległość ... tak żeby one były równe jak późnij tak zaczniesz [rozcierać] wiesz ... no ... teraz blendery só^m i ... miksery i tak dalej ... ale przedtem tego nie było ... wieⁿc to wszystko było o tak ... w reⁿkach kulane ... i to sie rozczszepywało ... (Kazimierz Biskupi); 14.

CHOPAK > CHŁOPAK.

CHOROBA – rzecz., ‘funkcjonowanie organizmu w stanie niepełnego zdrowia’: rosól z goł^mbi ... [robi się] w czasie choroby ... (Podgór); [Gdy człowiek je za szybko] no można sie zadławić albo nabyć sie ... [...] choroby ... wrzodów albo jakiś tam ... no nie ... wiem ... niestrawności ... (Paprotnia); no po prostu kwestia jedzenia to jes też troche panowanie nad sobo^m ... bo ... każdy moⁿ-drze myśloⁿcy wie że nie można ... jes to najgorszo^m głupoto^m przeladowanie ... żoloⁿdka ... czy w ogóle jelit ... czy czegoś bo ... to człowiek późnij choruje na ... na jakies tam

... wszystkie choroby i tak dalej tak że to jes ... *bardzo niedobro^m rzeczo^m* ... (Kazimierz Biskupi).

CHOROWAĆ – czas., ‘niedomagać na zdrowiu, być chorym’: *no po prostu kwestia jedzenia to jes też troche panowanie nad sobo^m ... bo ... każdy moⁿdrze myśloⁿcy wie że nie można ... jes to najgorszo^m głupoto^m przeladowanie ... żoloⁿdka ... czy w ogóle jelit ... czy czegoś bo ... to człowiek później choruje na ... na jakieś tam ... wszystkie choroby i tak dalej tak że to jes ... *bardzo niedobro^m rzeczo^m* ... (Kazimierz Biskupi); *dziki bo ryjo^m w kukurydzy żery... ryjo^m w ziemniakach ... sarny czy koziołki bo one chodzo^m wchodzo^m w sady i niszczo^m gryzo^m gałoⁿzki jak so^m duże mrozy gry... gryzo^m podgryzajo^m kore u drzew i później drzewa zasychajo^m chorujo^m* ... (Nowa Wieś).*

CHORY I – przym., ‘niedomagający na zdrowiu’: *no przyrzoⁿdzić można [rosół z gołębia] ... raczej do ... chorego dziecka ... ten kto chory jes ... dla ... jakiegoś ... niejadka? ...* (Konin).

CHORY II – rzecz., ‘osoba podupała na zdrowiu’: [Z gołębi robi się] *rosół ... delikatne mie^{so} dla ... szczególnie dla ... małych dzieci ... [...] chorego ...* (Sompolno); [Z gołębi robi się] *no przeważnie rosółek ... [...] to dla chorego ... dla małych dzieci ... nie? ...* (Rychwał).

CHOWANIE – ‘ukrywanie’: [W Wielka-noc] *chłopaki jak na dworze to szczzelali ... karbitem ... no taki był zwyczaj ... no ale jaki jeszcze był zwyczaj ... no? ... no było takie na przykład jak ... chowanie jajeczka ... później ... dzieci na przykład ... chodziły szukały tych jajeczek ... no ... to wszystko no ...* (Konin).

CHRUST – rzecz., często w l.mn., ‘cienkie, kruche ciasteczka w kształcie prostokąta z otworem, przez który przekłada się jeden koniec tego ciasta, smażone na głębokim tłuszczu’: [R1:] *faworki ... chruściki ... [R2:] o! ... chrusty ... [...] [R1:] faworki to sie bierze tłuszcz moⁿke i żółtka i sie zagniata i wałkuje i wycina sie ... [R2:] paski ... [R1:] paseczki ... przecina przewija i ... na gło^mboki tłuszcz i już so^m faworki ...* (Goranin); (Borowo) *faworki ... albo chrusty no ... [...] robi sie takie ciasto jak na makaron z jaj... z żółtek śmietany i później wybija sie to^m wałkiem żeby nabrało powietrza ... dodaje sie jeszcze spirytus ... i troszeczke masła ...* (Rzgów).

CHRUŚCIK – rzecz., często w l.mn., ‘cienkie, kruche ciasteczka w kształcie prostokąta z otworem, przez który przekłada się jeden koniec tego ciasta, smażone na głębokim tłuszczu’: *chruściki ...* (Rychwał); (Stawiszyn); *chruściki ... [...] zarabia sie ... zarabia sie ... ciasto wygniata ... wałkuje na cienko ... kroi ... w szage ... przekłada sie ... dziurke na środku przekłada je sie ... i na d... gło^mboki tłuszcz ... smaży ...* (Święcia); *chruściki ... [...] ugniata sie ciasto ... moⁿka z masłem ... z kwaśno^m śmietano^m ... wałkuje sie wałkiem ... później sie wykrawa takie fajne kwadraciki ... i to sie smaży na tłuszczu ...* (Grodziec); [R1:] *faworki ... chruściki ... [R2:] o! ... chrusty ... [...] [R1:] faworki to sie bierze tłuszcz moⁿke i żółtka i sie zagniata i wałkuje i wycina sie ... [R2:] paski ... [R1:] paseczki ... przecina przewija i ... na gło^mboki tłuszcz i już so^m faworki ...* (Goranin); *na tłusty czwartek poⁿczki ... [...] faworki ... [...] to też sie na tłusty czwartek robiło chru... chruściki ... no ... [...] móⁿka cukier jajko śmietana ... no i to wszystko wszystko sie zagniata i sie na gło^mbokim tłuszczu smaży ...* (Kolonja Wilczo-

góra); faworki bądź chruściki ... [...] moⁿka kwaśna śmietana ... jajko ... troche soli ... rozwałkowywuje się rożcina ... i na g^le^mboki olej ... (Konin).

CHRYSTUS – rzecz., ‘w religii katolickiej Syn Boży, który umarł na krzyżu dla odkupienia ludzkości’: [Opłatek dawano] bydlu ... [...] no bo ... bydlu ... było ... przy narodzinach Chrystusa ... owce ... (Święcia).

CHUDY JAK... – fraza, ‘bardzo chudy’: [Chudy jak...] tyczka ... (Budziszewo); patyk ... (Golina); (Janów); (Konin); (Paprotnia); (Posada); (Rosocha); (Rychwał); (Sompolno); szkapa ... (Paprotnia); (Podgór); cielak ... (Milew); chudy jak kij? ... no ... ja wiem no ... (Stawiszyn); chudy jak ... wydra ... tak kiedyś mówili ... (Milew); wypłata ... (Golina); (Wilczyn); jak decha ... (Golina); no chudy jak szkielet na przykład ... (Modła).

CHUDZIELEC – rzecz., ‘człowiek bardzo chudy’: (Paprotnia); (Posada); szkieletor chudzielec ... (Janów).

CHWILECZKA – rzecz., ‘bardzo krótki odcinek czasu’: no kluski słⁿskie no ... z jajkiem w środku moⁿkó^m ziemniaczano^m odrobino^m maselka dla ten ... kulasz robisz dziurkę gotujesz chwileczkę i troszeczkę sosiku na to^m dziureczkę ... no ... niebo w ge^m-bie ... (Konin).

CIASTECZKO – rzecz., zdr., ‘niewielki, słodki wypiek’: ciasteczka ... (Wardężyn); [R1:] skwarki to so^m pozostałości po słoninie ... [...] ale ... jeszcze z tych skwarków właśnie potem przemielonych ciastka się robiło ... [R2:] też ... no ... [R1:] ciasta przez maszynkę kreⁿccone ... to były z tych skwarków ... [R2:] dodawało się ... no ... [Mąki

tam trzeba było dodać?] [R2:] tego to ja nie ale wiem że robili ... [R1:] nie pytej mi się ale wiem że przez maszynkę kreⁿccone takie ... ale wiem że to z tych skwarków robili ... z tego smalcu ... i takie ... to wychodziły ci takie ... o! ... [R2:] do maszynki od mieⁿ-sa była takie coś ... taka siateczka ... [R1:] i takie ciasteczka ci wychodziły ... teraz ... teraz możesz to kupić ... bo teraz so^m ... te te ciastka ale óne so^m drogie i one so^m bardzo dobre te kruche ciastka ... (Golina); ale jak byłam mała to świeⁿta były takie że choinke się ubierało świeczuszki się świeciło po z... z... powieszało się ciasteczka powieszało się bombeczki powieszało się cukiereczki ... jab^lko się powiesiło i to była choinka ubrana i świeczuszki się świ^eciały ... (Główiew); [Czym obdarowywano kolędników?] dzieci i młodzież to cukiereczkami ciasteczkami ... a starsi no to gorzółko^m ... (Goranin); no słodkie czyli ciasta ciasteczka ... (Nowa Wieś); słodkie ciasteczka ... (Święcia); no właśnie słodkie to i ciasteczka mog^om być i ciasto i cukierki czy jakiś deserek no ... (Kragola).

CIASTKO – rzecz., ‘niewielki, słodki wypiek’: [R1:] skwarki to so^m pozostałości po słoninie ... [...] ale ... jeszcze z tych skwarków właśnie potem przemielonych ciastka się robiło ... [R2:] też ... no ... [R1:] ciasta przez maszynkę kreⁿccone ... to były z tych skwarków ... [R2:] dodawało się ... no ... [Mąki tam trzeba było dodać?] [R2:] tego to ja nie ale wiem że robili ... [R1:] nie pytej mi się ale wiem że przez maszynkę kreⁿccone takie ... ale wiem że to z tych skwarków robili ... z tego smalcu ... i takie ... to wychodziły ci takie ... o! ... [R2:] do maszynki od mieⁿ-sa była takie coś ... taka siateczka ... [R1:] i takie ciasteczka ci wychodziły ... teraz ... teraz możesz to kupić ... bo teraz so^m ... te te ciastka ale óne so^m drogie i one so^m bardzo

dobrze te kruche ciastka ... (Golina); ciastko przełożone bito^m śmietano^m ... bezy? nie nie wiem ... (Stawiszyn); no słodkie no wszys^tko to mogo^m mogo^m być cukierki słodkie ciastka kruche słodkie tortowe no to to jes^t słodkie dla mnie ... (Główiew).

CIASTO – rzecz., I. ‘masa powstała ze zmieszania mąki i wody lub mleka, niekiedy też drożdży, jaj, tłuszczu lub przypraw’: *oj śmietana ... z ... ze śmietany można ... i ... dodać do zupy do ciast ... do deserów ... (Grodziec); faworki ... [...] no przygotowuje się odpowiednio ciasto rozwałkowuje ... tnie na paseczki ... każdy paseczek ... sie nacina ... przekłada ... i rzuca na ... goroⁿcy tłuszcz ... (Wilczyn); [Na pączki] robi się ciasto drożdżowe ... robi się kuleczki ... na... dziewa się ... marmoladko^m ... i ... również się ... rzuca na goroⁿcy tłuszcz ... (Wilczyn); racuchy ... [...] no to jes^t drożdżowe ciasto i rzucane na tłuszcz^{cz} łyżko^m i takie wychodziły ... (Stawiszyn); chruściki ... [...] zarabia się ... zarabia się ... ciasto wygniata ... wałkuje na cienko ... kroi ... w szagę ... przekłada się ... dziurke na środku przekłada je się ... i na d... gło^mboki tłuszcz ... smaży ... (Święcia); chruściki ... [...] ugniata się ciasto ... moⁿka z masłem ... z kwaśno^m śmietano^m ... wałkuje się wałkiem ... później się wykrawa takie fajne kwadraciki ... i to się smaży na tłuszczu ... (Grodziec); poⁿczki ... [...] też gnieciemy ... robimy ciasto drożdżowe z moⁿki jajek mleka masła ... ciasto musi wyrosnoⁿć oczywiście ... no i później formujemy kulki ... poⁿczki ... i też smażymy na gło^mbokim tłuszczu ... (Grodziec); poⁿczki ... [...] no poⁿczki no to trzeba wyrobić ciasto na drożdżach nó ... [...] ciasto na d... ciasto na ... moⁿka ... jajka ... drożdże ... czszeba wyrobić dobrze ciasto żeby urosło ... a późni ładnie się ... robi ... szklankó^m ... poⁿczki ... czy ... czy tnie ... wtedy ładnie*

urośno^m i w tłuszczu ... i się smaży ... (Wilczyn); [R1:] placki ziemniaczane ... [R2:] placki takie ... [R1:] nie! ... na piecu co so^m ... [R2:] takie urobione z ... z ciasta i kładzione na płytę pieca ... i to były takie bliny ... (Goranin); kiedyś mówili na to ... na ... na ... pojemnik w którym się przygotowywało na wsi ciasto to była tak zwana kopanka ... tam się ... wsypanywało moⁿke ... wkładało się ... wcześniej przygotowany zakwas ... wyrabiało i z tego tworzyło się ... bochenki chleba ... (Ignacewo); ciasto rośnie ... pod wpływem drożdży lub zakwasu ... (Ignacewo); zarabia się zakwas ... później przygotowuje się ... moⁿke ... przesiewa żeby była czysta ... dodaje się zakwas wyrabia się i czeka aż ... ciasto wyrośnie ... (Ignacewo); jag zostawało ciasta które mama robiła makaron rzucaliśmy na płytę i z tego mieliśmy ... mieliśmy ... placki pieczone na ... na ... na płycie ... (Ignacewo); faworki ... albo chrusty no ... [...] robi się takie ciasto jak na makaron z jaj... z żółtek śmietany i później wybija się to^m wałkiem żeby nabrało powietrza ... dodaje się jeszcze spirytus ... i troszeczkę masła ... (Rzgów); ciasto na chleb się robiło zaczyn z żytniej moⁿki ... i w pszynny i zrobił się zakwas tak^m bułke zwanó^m się rozmaczało i ... (Kolonia Wilczogóra); jak się ciasto robi na makaron to takie kuleczki płaskie można wałkiem rozłożyć i położyć na płytę to się upiecze no to so^m placuszki ... (Kolonia Wilczogóra); pyzy ... [...] z ... pszennego ciasta ... niesłodkie ... muszó^m wygarować ... i się kula ... na małe poⁿczuszki ... i wtedy na pare ... i só^m pyzy ... (Wardężyn); faworki ... [...] ciasto się w... zarabia ... z moⁿki z tłuszczu ... wałkuje tak jak na kluski ... i się w... kroi w paseczki ... przewija się ... (Wardężyn); [Na makielki] trzeba sparzyć mak ... zem... zemleć z cukrem ... zrobić ciasto na makaron ... ugotować makaron ... no i wymieszać

z makiem ... (Dąbrowica); nazywaliśmy to podpłomykami i to zawsze robi... moja babcia robiła makaron swojej roboty i jak sie rozwałkowywało to ... to ciasto sie kładło na piec ... babcia miała jeszcze taki piec na weⁿgiel właśnie ... i na jedno^m i drugo^m stronie i bardzo to było dobre ... (Konin); takie ciasto ... garuje ... a inaczej mówioⁿc ... ru-cha sie ... (Konin); ciasto na chleb było przygotowane w bardzo prostych warunkach ... była moⁿka sól woda ... można było użyć mleka ... no i ... to sie zrobiło ciasto na własnym zakwasie ... i to jak ciasto urosło sie zrobiło wieⁿkszo^m ilość tego ... dolewało sie mleka czy wody ... i moⁿki i sie robiło wieⁿkszo^m ilość ciasta ... i potem sie formowało chlebek i i ... piekliśmy w piecu w ... w takim ... zbudowanym w własnej piwnicy ... w domu ... robiło sie bochenki na ... wsadzało sie do pieca ... ale ten piec był zbudowany z cegły a na spodzie miał podłoże ... szamotem żeby było równo żeby był... dłużej utrzymywało ciepło ... żeby ten chlebek sie poradził upiec ... (Milew); żurek sie zakwasza naturalnym kwasem ... taki ... ten kwas jak sie piecze chleba ... chlebek ... z tego chlebka sie bierze troche tego kwasu tego ciasta ... sie kładzie do garnka sie dolewa troche ciepłej wody i żytniej moⁿki ... i to sie roztrzepuje i to sie zostawia w ciepłym miejscu ... (Milew); tak zwane pyzy ... [...] no drożdże moⁿka woda ... musi ciasto urósć ... podwoić objeⁿtość ... potem formuje sie takie kuleczki znowu muszo^m one wyrósć ... potem sie bierze gaze ... nakłada sie na garnek gotujoⁿco^m wode ... i piecze sie je na tej parze oczywiście przykryte ... (Golina); zależy czy chleb wypiekamy na zakwasie czy na drożdżach ... jeżeli na drożdżach to musimy na pewno drożdże rozpuścić w czymś ciepłym ... na przykład nie wiem ... w mleku czy wodzie ... do tego dodać troszeczkę cukru i moⁿki ... nastę^mpnie poczekać aż ciasto

wyrośnie ... (Wilczyn); pyzy ... [...] to sie wyrabia ciasto ... jak ... jak drożdżowe ... jak na placki drożdżowe ... i formuje okroⁿ-głe buleczki które sie paruje na parze ... (Janów); [R1:] no makaron sie robiło ciasto ale jak to sie na to mówiło to nie wiem ... [R2:] no ... na fajerkach co sie kładzie ... (Golina); pyzy ... [...] chyba ciasto sie robi tag jag na póⁿczki tylko nie wiem czy ... czy z jajkim ... i to późni ci urosnie i to pier... weźniesz ... garnek z wodó^m i ... no późni czy na sitko czy kładli na ty parze ... (Golina); [Makaron się robi] z moⁿki jajka ... można troche wody dolać ... ugniata sie ... ciasto ... potem sie wałkuje placek ... kroi sie na czeⁿ-ści albo sie zwija ... no i po prostu się ... go kroi nożem ... po pok... po pokrojeniu ... roz... roztratać go czszeba ... no i ... wrzucić do garnka gotować ... albo suszyć ... (Borowo); [Do uszek] robi sie ciasto i nakłada sie farszem ... (Posada); no jest to ciasto po... robi sie ... no moⁿka wiadomo ... jajko woda ... i rozwałkowane sie ... no i wtedy grodzimy uszka ... ten jest ... grzyby sie doprawia ... no i wtedy lepimy sobie malutkie uszka ... no i to jest w taki sposób ... no to chyba każdy w tym ... już robi tyle no to nie beⁿde tych wszystkich szczegółów ... (Paprotnia); no to ciasto raczej tak jak na pierogi tylko sie robi takie małe pierożki a potem sie je zwija w takie małe uszka no nie wiem jak to powiedzieć jak to sie zawija no po prostu robi sie takie małe pierożki ... (Janów); to so^m takie kluski kładzione łyżko^m ... to jes^t ciasto z moⁿki pszenⁿej i wody i jedno jajeczko troszeczkę soli ... (Główiew); kiedyś ciasto kładli wykrawali reⁿko^m kładli na reⁿke rozklepywali i na środek kładli te powidełka to nadzianie do poⁿczków i ładnie kulali a teraz to już po upieczeniu to sie wszczykuje ... (Główiew); no to so^m te kluski nagusy to so^m te kluski kładzone inaczej sie nazywajo^m też kluski szare ... [...] no trze sie ziemniaki na

tarce i dodaje sie moⁿki żytniej ja daje jesz-
 cze cebulke jedno jajeczko takie nieduże i sie
 żeby było geⁿste cia... ciasto i sie kładzie łyż-
 ko^m ... (Nowa Wieś); [R1:] parzuchy to so^m
 takie pyzy na parze ... no sie bierze mleczo
 troche drożdży i to sie podgrzewa troszke
 tam cukru soli to sie ciasto wyrośnie sie trze-
 ba zarobić ciasto wyrośnie i sie kula takie
 małe bułeczki jak sie wyparują^m sie kładzie
 na pare i sie tam robi ... [R2:] na garnku sie
 zawioⁿzuje gaze i po... to ciasto jest tak jak
 na półⁿczki prawie tylko że sie nie piecze je
 na tłuszczu tylko na parze i sie troszeczke
 przykryje miseczko^m i one sie uparują^m so^m
 takie mieⁿciutkie fajne ... [R1:] pyszne ...
 (Krągola); [R1:] no moⁿko^m trzeba posypy-
 wać tak ... [R2:] trzeba moⁿko^m posypywać
 tak i trzeba dobrze wyrobić żeby odchodziło
 od tego ... [R1:] dobrze ciasto wyrobione
 żeby odchodziło od roⁿk ... (Krągola); ura-
 biasz ciasto ... formujesz ... rozgniatasz tro-
 che na dłoni ... kładziesz łyżeczke ... bie-
 rzesz łyżeczke bierzesz powidła ze słoika ...
 kładziesz na to zaciskasz ... przecież też
 piekłyśmy poⁿczki to powinnaś wiedzieć ...
 (Kazimierz Biskupi); do wyrabiania ciasta?
 ... [...] to nie była deska to była taka ... ko-
 pónka ... [...] kopónka czy koponka ... nie
 wiem dokładnie bo to była taka ... jak ci tu
 wytłumaczydź jakby lódka była tako okroⁿ-
 gło z brzegami na tego to nie było takie duże
 ... w tym wyrabiali ciastó ... to pamieⁿtam
 bo chodzilim do só^msiadów tam ... i oni mie-
 li piec i ... piekli w tym ... (Pogorzałki);
 2. ‘wypiek, placek’: (Milew); no bo jak sie
 nazbi^vrało worek czy dwa pierza ... to sie
 schodziły so^msiadki do domu sie rozkładało
 pierze na stole i to było darcie pierza jak sie
 to skonczyło to sie robiło jedzenie ... robiło
 sie ciasto no i sie robiło taki mały bal czyli
 pierzok ... (Budziszlaw Kościelny); [Z jajek
 można przyrządzić] omlet ... jajecznice ...
 jako ... dodatki ... do ciast ... słužo^m ... jaj-

ka ... [...] do sałatek ... (Sompolno); ja-
 błecznic to ... uciera sie jabłka albo sie sma-
 ży jabka z cukrem ... sie kruche ciasto robi
 ... potem sie to kładzie na tego ... na tego ...
 na te ciasto i sie posypuje po wierzku kru-
 szanko^m grubo^m i to jest jabłecznic ... (Mi-
 lew); [Na jabłecznic] no piecze sie ciasto ...
 albo kruche albo biszkopt i przekłada sie
 smażonymi jabkami ... (Golina); jabłecznic
 szarlotka no ciasto z nadzieniem jab^lkowym
 ... (Rosocha); [R1:] no brytfanna to nie bo
 brytfanna do miyⁿs ... [...] nie przykrywosz
 ... do placka ... do placka ... [R2:] do placka
 to jes brytfanna? ... [R1:] no brytfanna ...
 [R3:] forymka! ... forymka do placka ...
 [R1:] no brytfanna na takie nie mówili?...
 jag mówili? ... [R2:] kurcze! ... jag mówili?
 ... [R3:] no for... brytfanna tyż mówili ...
 [R2:] normalnie ... no to ... ciasto pieczesz
 wefe... we foremce ... ale w brytfance? ...
 [R1:] brytfanna no ... (Golina); [R1:] no to
 to ma akurat takie ale mówie ... takie babka
 nie pamieⁿtaż jag miaa? ... tylko ona miała
 czarno^m ... [...] czarnó^m żeliwno^m ... nie
 było tego ... [R2:] wiⁿkszo ... tak dotóⁿd
 gdzieś była ... [R1:] tylko były dwa uszy ...
 i tu sie podnosiło ... i na tym kaka sie piekła
 czy geⁿś ... [R2:] chyba wyższo bya bo jak ...
 [R1:] bo tamto mówili geⁿsiarka albo ...
 w czym pieczesz? ... w brytfance ... [R3:] no
 mówie ci że brytfanna mówiło sie na to ...
 no ... [...] [R1:] a ciasto to sie piecze we fo-
 remce albo? ... [R3:] no to teraz ... [...] [R1:]
 w blaszkach ... [R3:] na blaszkah no
 ... ale brytfanna... no nie wim ... (Golina);
 [Jabłecznic to] [R1:] placek ... z jabłek ...
 [...] no ciasto robisz ... możesz zrobić kru-
 che ... przeważnie na kruchym ... i późni ...
 jabłka czszesz ... i ... [R2:] albo czszeż albo
 ... można kawalki ... plastry takie tyż moż-
 na ... [R1:] smażysz czy wysmażysz te jabł-
 ka ... i przez... i przelożysz przeważnie ja-
 błecznic to jes te ... i przelożysz to ciasto

i drugim nakryjesz ... (Golina); [R1:] nie miałem specjalnych potraw [na Wielkanoc] tam ... tłuste zawsze ... [R2:] domowe obiady ... [R1:] no takie tłuste rzeczy bo to Świe^{nta} to już takie makowce o takie ... [R2:] ciasto ... (Stawiszyn); sznek z glancym to jes ... takie ciasto ... z ciasta drożdżowegó to tag upieczóne ... i polukrowane ... (Wilczyn); kołacz jes to ciasto słodkie ... szczególnie jez modne ... na... w te... nad ... w maj... w państwach wschodnich szczególnie na ... Ukrainie i w Zwioⁿzku Radzieckim ... (Ignacewo); [Kołacz] to jes^t ciasto drożdżowe z owocami ... (Rzgów); [Suszone owoce wykorzystywano] do zupy ... do pieczenia ciast owoce były śliwki do miyⁿsa ... (Kolonja Wilczogóra); kołacz to takie zwi-jane cieⁿko ciasto ... w taki rulonik ... (Konin); [Na Wielkanoc] ciasta były pieczone bigos był gotowany mjeⁿsko pieczone ... (Budzisław Kościelny); [Na Wielkanoc pieczono] ciasta ... mazurek wielkanocny ... jakieś ba... babki ... (Sompolno); [Do święcenia przygotowywano] [R1:] jajko ... szynke kielbase ... placek ... [R2:] chleb ... chleb ... no ciasto tyż ... no wszystko możesz pośw... wszystkie pokarmy możesz ... przede w... sól pieprz ... o! ... takie najważniejsze ... (Golina); no ciasta ... babke ... przede wszystkim ... no ... najwiyⁿcy ... na Wielkanoc to babke ... baby wielkanocne ... (Golina); [Potrawy wigilijne:] karp ... no na przykład ten barszcz ... sałatka jarzynowa ... kluski z makiem ... ciasta z bardzo dużo^m ilości^m bakalii ... piernik ... (Wilczyn); [Kołacz to] ciasto przeważnie drożdżowe w formie koła ... (Rosocha); [Gościom weselnym jako podziękowanie za przybycie młodzi] dawali troszke jedzenia ... na talerzu ciasto ... troche mieⁿsa ... pan młody wódke ... (Golina); ciasto tortowe ... (Główiew); [Słodkie to] ciasta i słodczye ... (Golina); [Para młoda dawała gościom weselnym jako podzię-

kowanie za przybycie] weselno^m wódke i ciasto ... (Golina); no słodkie czyli ciasta ciasteczka ... (Nowa Wieś); (Józwin); no właśnie słodkie to i ciasteczka mogo^m być i ciasto i cukierki czy jakiś deserek no ... (Krągola); [R1:] kiedyś dawno to takiej mody nie było że [dawano coś gościom weselnym jako podziękowanie za przybycie] ... nic to nie nie tylko [młodzi] dzieⁿkowali raczej słownie ... [R2:] słownie ... [R1:] a na końcu jak ktoś był to już to już może nie so^m takie dawne czasy już na końcu wesela jak sie młodemu zostało to jak śli ludzie do domu to może nie wiem czy wszystkim ale dawali czy winko czy wódke czy co ten ... [R2:] wódke czy jako^mś kielbaske czy coś tam takiego ... [R1:] no ... ciasto ... (Krągola); [Ciasto podaje się] po obiedzie ... najczy... po ... po daniu głównym ... [...] to znaczy ... to zależy ... kiedy to wesele ... sie zaczyna bo jeżeli sie zaczyna wcześniej to sie idzie na obiad ... a po obiedzie jes ciasto ... nie? ... a jak późno to zaczyna sie chyba ... od zakoⁿseg a potem sie podaje dania ... teraz ... wszystko jes pokreⁿcone ... (Borowo); [R1:] na końcu nie ... nie podaje sie ciasta ... znaczy jako dodatek ... [...] [R2:] i on już tak zostaje do końca imprezy ... (Krągola); [Ciasto na imprezie podaje się] na końcu ... (Jaroszewice); no to zależy też od imprezy od towarzysstwa ... na przykład ... na weselu ... [ciasto] podaje sie ... w nocy ... o dwunastej ... czy tam o którejś ... prawda? ... na imieninach ... podaje się ... po ... podaniu ... po zjedzeniu pierwszego dania ... podaje sie drugie surówki ... czszecie podaje sie ciasto i kawę ... (Kazimierz Biskupi); kruszon robi sie na kruchym spodzie ... z pokruszonym ciastem na wierzchu ... (Posada); karpatke no to też ciasto takie pro... ciasto z moⁿki wody zdaje mi sie i tłuszczu dużo tłuszczu ... i to jes^t wyjdo^m takie góry dlatego karpatka ... no i kremem sie przekłada dwie warstwy takich górek przekłada sie kremem ... (Janów); > KRUCHE CIASTO.

CIOCIA – rzecz., ‘żona wuja lub stryja albo siostra matki lub ojca’: (Paprotnia).

CIOTKA – rzecz., ‘żona wuja lub stryja albo siostra matki lub ojca’: *chałabas chyba ... to jes ... no to robisz z takigó szuszu ... na Wigilie ciotka [...] ile razy robi ... to suszone śliwki suszone jabka ... i to gotujeż na wodzie i to wtedy ... do picio ... (Golina); tak samo jak kiedyś do krochmalnia ... przecież ... jak chcesz dobrze ukrochmalić coś ... wy... krochmałem ale nieroz możeż u... cukrym usztywnidż na przykład coś na... [Ale pranie cukrem?] nie tyle pranie ... przede wszystkim wiysz co sie robiło? ... przede wszystkim były takie robione na szydełku serwety ... czy firany mieli robione kiedyż o! takie coś to wyglódo jak to bo to to maszynowo tero sóm ... nie? ... ale kiedyż ludzie robili czy serwety takie ... i to sie robiło przeważnie ... teroz z krochmalym a kiedyś to w cukrze ... z cukru sie rob... ciorka... ciotka M. kiedyś taki koszyczek co mi dała z tegó ... to óna w cukrze to robiła ... czy jak ... czy jag robi te ... ale ... w krochmalu tyż ... te takie na Świ... na choinke nieroz ... te aniołki takie robióm czy takie bómbki robióm ... no to tyż w cukrze to żeby ci ... (Golina); [R1:] no kluski nagusy to sóm z samych ziemniaków ... strużymy ziemniaki trzymy pyry odciskamy ... [R2:] w naszym gwarze tu sie nazywały goloki ... [R1:] i sie ta... no i dopowięm i to sie ścięra na tarce odciskamy i kulamy takie kluski to sie nazywały no golaki jak tam ciotka powiedziała ... (Krągola); no wuja [...] to nie bo ż ciotkóm E[...] w no to w... to mieli [wesele] w remizie ale ... no to ... bo ... to ... dziewczyna ... nie? ... no a tak to my dziewczyny ... i tegó ... i ... no i ciotka M[...] też ... to wszyscy [wesele] mieli w domu ... (Pogorzalki); lisa to kiedyś ciotka gonila po tym ... po pastwisku ... (Pogorzalki).*

CUKIER – rzecz., ‘słodka, syпка przyprawa’: [Baranek] z cukru ... (Grodziec); [Placki ziemniaczane] z cukrem i z dżemem i ... (Milew); z cukrym ... (Wilczyn); to więsz jak dzieciok płakoł kiedyś to było tak ... brało sie materiału ... rozumięsz tak jak o no to to jest dob... dobre a przedtym to były takie normalne płótno ... i w to płótno robiło sie prosze ciebie po... tego ... cukru sie nasypało na na szmateczke i troszke zwilżyło to^m to żeby jak dzieciok sobie ssał czy coś to żeby miał wilgoć tego i było zawioⁿzywane normalnie nitkóm i dzieciokowi do gy^mby i ... (Maliniec); z tego co s... co wiem ... małemu dziecku kiedyś da... zawijano cukier ... w szmatke lniano^m i dawano do ssania ... (Ignacewo); to był smoczek ... albo szmatka w której zawinieⁿty był cukier ... (Rzgów); na zupe dyniowo^m gotuje sie objęra sie dynie kroi sie w kostke gotuje sie małe ilości wody później zalewa sie mlekiem dodaje sie imbir gałke muszkatałkowo^m z... scukier sól^m szystko do smaku ... (Rzgów); schowanka to dzisiejszych czasach mówimy piwnica kom... kiedyś to sie mówiło komora schowanko ... tam sie przechowywywało wszystko... jedzenie i słoiki i i i różne rzeczy ... i moⁿke i cukier we workach i wszysko no ... (Kolonja Wilczogóra); smoczek z cukre^m ... [...] no był taki duży ... smocze... butelka od napoju od orenżady ... tak ... i był taki duży gł... smok... smoczek... smoczek nacióⁿgany na tó^m butelke ... a dziecko ... i piło mleko ... jeżeli płakało no to wsypali w to mle... cukier i zasypywali korkim zatykali i dziecku dali do tego ... do do żucio do do ssania po prostu ... (Kolonja Wilczogóra); krolili [dynię] w kostke to ze skóry obidzi^erali ostrugali ... w kostke zalywali octym cukre^m i wodo^m i przegotowywali to i zagotowane w stoi... w c... goździki cynamon i to sie zagotowywało gotowało się na ... mieⁿko i sie zalywało w słoiki sie zakryⁿcało i to sta-

to ... no ... już było gotowe do jedzynie do spożycia ... (Kolonia Wilczogóra); [Małemu dziecku dawano do ssania] smoczek ... a z... dawien dawna to ... s... cukier ... w weⁿzelku ... (Wardężyń); kiedyś jak opowiadały moje babcie to mówiły że ... w takim mały woreczek sypały cukier i to dawały [dziecku] do ssania ... (Dąbrowica); naleśnik to jes^t moⁿka jajko moⁿka i mleko i... i to sie rozmieszuje i też sie smaży ... [...] naleśnik można jeść z cukrem z dżemem z powidełkami z serkiem a placek ziemniaczany ja lubie z cukrem ... (Budziszław Kościelny); [Naleśniki można jeść] z dżemem z serem ... z cukrem ... (Rychwał); na przykład wiśnie sie wrzucało w... do wody i one sie zagotowały cukru i moⁿki zi^emniaczanej sie dokładało żeby to zageⁿścić i już była zupa wiś... wiśniowa ... (Stawiszyn); ze suszonych owoców robi sie zupy ... [...] śliwki i ... jabłka gruszki ... [...] gotuje sie te owoce w garku na wodzie ... troche sie wsypie cukru ... i troche sie tam do smaku doprawi solo^m i sie zaprawia śmietanko^m i ... (Milew); czarnina ... [...] przygotowuje sie śmietanke i ... wsypuje sie troszke moⁿki ... i sie dolewa tej krwi z kaczki ... i na ten wywarze co sie gotuje mięso sie to^m ... to^m ... przyprawie wlewa i troche tam octu i cukru i soli i sie doprawia ... według swojego upodobania ... nie? ... (Milew); jabłecznik to ... uciera sie jabłka albo sie smaży jabka z cukrem ... sie kruche ciasto robi ... potem sie to kładzie na tego ... na tego ... na te ciasto i sie posypuje po wierzku kruszanko^m grubo^m i to jest jabłecznik ... (Milew); [Baranek był] no na pewno z cukru ... i masła ... (Wilczyn); z cukrem ... śmietano^m ... z keczupem ... niektórzy [placki ziemniaczane] jedzo^m z mieⁿsem ... z czym ... dowolnie ... (Wilczyn); [R1:] no my z cukrem [jemy placki ziemniaczane] ... ludzie ze śmietano^m słyszałam jedli ... [R2:] z konfi-

turami ... [R1:] z konfiturami też? ... nie wiem ... (Stawiszyn); [Na placki] obiera sie ziemniaczki myje sie ... ściera sie ... dodaje sie sól ... moⁿke ... troszke przyprawy ... cebulke ... starto^m ... miesza sie do pewne... do takiej ... konsystencji ... dobrej żeby sie przewracały ... wlewa sie tłuszcz ... i sie smaży ... [...] no u nas ... je sie ze śmietankó^m i z cukrem ... (Święcia); [Placki ziemniaczane] z cukrem ... z kwaśno^m śmietano^m ... z dżemem niektórzy jedzo^m ... (Grodziec); [R1:] baranek był z maselka ... [R2:] albo z cukru ... [R1:] my ... my robiliśmy z maselka ... a z cukru też były robione ale to już trzeba było kupić ... a my jak robiliśmy to było z masła robiony baranek ... (Goranin); [Placki ziemniaczane jedzono] ze śmietano^m ... z cukrem ... (Goranin); [Makiełki to] makaron z cukrem i makiem ... (Rychwał); [Kluski na parze] to so^m tak zwane pampuchy ... [...] [przyrządza się je] podobnie jak ... jak ... poⁿczki ... przy czym ... daje sie mniej ... cukru ... (Ignacewo); faworki ... [...] z ... z ciasta ... z kruchego ciasta z dodatkiem cukru ... rozwałkowuje sie ... przecina i zaplata w tak zwano^m muszke ... (Ignacewo); ślepe ryby no nie wi^em ale ryby śle... śle... śledź ślepy to wiym ... [...] śledź sie to sie kroi cebulke w koske ... i zasypuje sie cukre^ym ... i sie uciro te cebulke z tym dodaje sie do tego śmietanke i troszke kwasu cytrynowygo i sie uciro i sól ... i jest wspaniały do zimniaków ... (Kolonia Wilczogóra); na tłusty czwartek poⁿczki ... [...] faworki ... [...] to też sie na tłusty czwartek robiło chru... chruściki ... no ... [...] móⁿka cukier jajko śmietana ... no i to wszystko wszystko sie zagniała i sie na gły^m-bokim tłuszczu smaży ... (Kolonia Wilczogóra); [Na makiełki] trzeba sparzyć mak ... zem... zemleć z cukrem ... zrobić ciasto na makaron ... ugotować makaron ... no i wymieszać z makiem ... (Dąbrowica); faworki

... [...] moⁿke jajko cukier i dobrze trzeba ubić ... żeby były kruche ... i rozwałkować ... (Dąbrowica); poⁿczki to też moⁿka rozczyn z drożdży jajka sól trochę cukru ... kładzie się do wyrośnięⁿcia ... jak wyrosno^m to trzeba ukulać ... odstawić również do wyrośnięⁿcia ... i piec na g^mbokim tłuszczu ... (Konin); zacierki to jest taka zupka mleczna zrobiona z jajka i z moⁿki ... [...] do miseczki wło... wsypać włożyć jajko wsypać moⁿke posypać solo^m rozgnieść na takie drobne małe jakby kruszoneczki i to ugotować na wodzie wodę odlać ... dolać mleka podgrzać dosypać soli i cukru i pychotka ... (Budziśław Kościelny); [Pampuchy] to so^m takie okroⁿgłe jak poⁿczki tylko bez cukru i gotowane na parze ... (Budziśław Kościelny); [Baranek był] z cukru ... (Sompolno); świoⁿteczny baranek można było zrobić samemu na przykład z maselka ... [...] no był [też] z cukru baranek robiony który można było kupić ... był chle... był z chlebka robiony baranek taki ... (Konin); [Świąteczny baranek był] z masła albo ... przede wszystkim z masła ale ... robili też z cukru ... [...] ej no robiło się taki tyn ... jak lukier ... [...] i to się ... soli nawed nie wiem czy kiedyż nie robili też ... ale soli dokładnie nie wiem ... ale ... z cukru na pewno ... zrobiło się taki lukier i to ło^sć w takó^m formie i to tak długo ... bo tak samo ci ... z cukru weźnie się ... zastygnie ... jak ... [...] jak cukierek ci się może zrobić ... (Golina); tak samo jak kiedyś do krochmalenia ... przecież ... jak chcesz dobrze ukrochmalić coś ... wy... krochmałem ale nieroz możeż u... cukrym usztynwidź na przykład coś na... [Ale pranie cukrem?] nie tyle pranie ... przede wszystkim wiysz co się robiło? ... przede wszystkim były takie robióne na szydełku serwety ... czy firany mieli robióne kiedyż o! takie coś to wyglóⁿdo jak to bo to to maszynowo tero só^m ... nie? ... ale kiedyż ludzie robili czy serwety takie ... i to się robiło

przeważnie ... teraz z krochmalym a kiedyś to w cukrze ... z cukru się rob... ciotka... ciotka M. kiedyś taki koszyczek co mi dała z tego ... to óna w cukrze to robiła ... czy jak ... czy ją robi te ... ale ... w krochmalu też ... te takie na Świ... na choinke nieroz ... te aniołki takie robió^m czy takie bómbki robió^m ... no to też w cukrze to żeby ci ... (Golina); ciasto na pyzy to się przyrzoⁿdza z wody ... z mleka z moⁿki pszennej można wbić jajka ... i trochę cukru ... i soli ... (Milew); makielki so^m to kluski krojone tak grubiej trochę jak makaron i ... i ... ucierany mak z cukrem i trochę rodzyneków i ... się tam dokładało do tego ... do tego ... do tej klusek i ... i nawet miodem się doprawiało ... i też ... na ciepło się podawało na stół wigilijny ... (Milew); zależy czy chleb wypiekamy na zakwasie czy na drożdżach ... jeżeli na drożdżach to musimy na pewno drożdże rozpuścić w czymś ciepłym ... na przykład nie wiem ... w mleku czy wodzie ... do tego dodać troszeczkę cukru i moⁿki ... (Wilczyn); obrywało się te niebieskie ... płatki z kwiatka modraku ... sypało się do butelki^v dosypywało się cukru i wystawiało się na ... okno ... po jakimś czasie ... z ty... occe... oc... przefiltrowano ten płyn i to było winko ... (Borowo); no to wybierzemy [kompot] z gruszek ... obieramy gruszki ... kroimy na ćwiartki ... dodajemy cukier ... i troszeczkę wody ... nie za dużo ... (Golina); [Snelka to] czerstwy chleb ... kroi się w na małe kawałki ... i zalewa się ciepłym mlekiem ... można ... dodać też ... cukru do smaku ... (Golina); powidła so^m zawsze ze śliwek i śliwki się smaży gu... w takim wielkim garⁿku i się dodaje trochę cukru i one się muszo^m wysmażyć żeby się broⁿzowe mocno takie geⁿste zrobiły ... (Nowa Wieś); [R1:] parzuchy to so^m takie pyzy na parze ... no się bierze mleczko trochę drożdży i to się podgrzewa troszke tam cukru soli to się ciasto

wyrośnię sie trzeba zarobić ciasto wyrośnię i sie kula takie małe bułeczki jak sie wyparują^m sie kładzie na pare i sie tam robi ... [R2:] na garnku sie zawioⁿzuje gaze i po... to ciasto jest tak jak na pónⁿczki prawie tylko że sie nie piecze je na tłuszczu tylko na parze i sie troszeczkę przykryje miseczko^m i one sie uparują^m so^m takie mie^hciutkie fajne ... [R1:] pyszne ... (Krągola); no to widzisz ... to też jes z ... jeszcze ze starodawności z ... ze starodawnych czasów mówione ... bo też na ... na przykład ... wiesz? ... teraz mamy cukier jak kupimy to mówimy że kupiliśmy w torebce ... tak? ... [...] a przedtem ... było w tytkach ... kupujesz cukierki ... i na przykład ... wiesz? ... przedtem nie było takich małych ... no to ... zwijano papier ... na taki ... wiesz? ... i tu ... no ... bym ci musiała pokazać jak to sie zwija ... zaczynająⁿdz od jednego narożnika ... po prostu jak gdyby kwadrat ... z... i zwijasz ... i ... tutaj ściśkasz ... jeden ... jedn... jedno^m cze^hść ściśkasz drugo^m rożcioⁿgasz ... no i tutaj ściśniesz ... no i to ... właśnie ... było ... tytki ... (Kazimierz Biskupi); [Dżem jest] z owoców ... z wiśni z porzeczek ... [...] jagody ... a dżżem to jes ... obrane w... owoce ... i w... gotowane w tym ... w garczku ... tak żeby ta woda ... odparowała i ... i później dodajes cukier i ... kładziesz do słoików ... (Pogorzalki); [Melasa] to jes odpad właśnie ... z ... buraków ... k... jak sie produkuje cukier ... (Józwin); [Syrop z czarnego bzu robi się] tak jak ... z wiśni ... czszeba gotować ... z cukrem ... a potem ... odfiltrować ... [...] [dobry jest] na przezie^mbienie ... lekarstwo by było lekarstwo na przezie^mbienie ... (Borowo); bimber ... [...] wiem że to jest ... z ... może być z cukru z ryżu ... nie wiem ... ze zboża może też robi^m ... ale szczegółów nie ... nie powiem bo nie wiem ... (Krągola); [Cukier wytwarza się] z buraków cukrowych albo z trzciny ... (Krągola); syrop ...

z owoców ... ten sok tak ... to owoce czarnego bzu zasypuje sie cukrem ... zagotuje ... i zlewa sie ... od... oddziela sie owoce od soku i później sie pasteryzuje ... [...] syrop z czarnego bzu ... stosuje sie w przezie^mbieniu ... (Krągola); [Owoce czarnego bzu] no zrywa sie i kładzie sie czy w słoik ... i przesypuje sie cukrem ... [...] no przeciwkaszlowe to jest^t no jako ... jako lek ... (Jaroszewice); zrywało sie modraki ... same kwiatki ... zalewało sie to ... cukrym zasypywało ... zalewało sie potym spirytusem albo wódko^m ... (Rychwał); najczeⁿściej bimber albo deptucha ... [...] w domowych warunkach ... z wody cukru i niekiedy jeszcze jakieś owoce ... (Grzymiszew); [Melasa] to był chyba uboczny produkt który powstawał przy wytwarzaniu cukru ... kiedyś p... karmiło sie nim krowy ... (Grzymiszew); [R1:] no nalewki to można ze wszyski^g zrobidź możesz ... nalewke to możesz sobie zrobić ... truskawkowo^m z truskawek tyż możesz zalać ... spirystusom i to już ... spirytusu sie wle... [...] maliny jagody ... zalewosz spirytus... jag już przestanie tak ... for... formyntuje przez jakiś czas ... a żeby zaś sie nie zepsuło no to sie wleje ... na litr ... [R2:] no cukrym czeba zasypać żeby sok puściło ... i późni spirytusu sie leje ... albo wódki ... (Golina); buraki sie wykopuje ... wywozi sie do cukrowni ... one so^m płukane przerabiane ... z tego ... jeszcze ... rolnik korzysta ... tak zwany ... wytłok ... do ... bydła ... z... to znaczy sie do krów ... [...] które ... bardzo pożywnie ... bardzo ... bardzo pożywnie to jes dla nich pokarm ... i ... one dawają^m ... no lepiej po prostu ... wieⁿcej mleka dają^m ... tak? ... a my dostajemy ... za to cukier a jeszcze a propo tego ... pamientająⁿdz z lad młodzieńcych ... miałam babcie w ... gospodarstwie ... ocstawiała buraki ... [...] ten wytłok przywozili do krów ... i w zamian za to dostawali ... jeden czy dwa w zależno-

ści ile ocstawili buraków ... cukru ... i to ustawiali ... no nie wiem ... nie znasz takiego czegoś polepa ... ale ja ci wytłumaczę ... to jest dom ... [...] w którym ... sie lało polepe z gliny ... [...] na takich filarach ... prawda? ... żeby sie nie zarwało ... i tam sie wysypywało ziarno ... bo przedtem ... nie było ... [...] nie było lewatorów wieⁿc każdy rolnik ... jak kciał oddać zboże ... ono musiało mieć ... prawidłow^m wilgotność ... jeżeli miało za duzo^m ... albo odrzucano^m albo zmniejszano^m ... pienioⁿżki za da... za tone ... prawda? ... [...] i tak to wysypywano ... po każdych żniwach ... wysypywano ten ... żyto na tak zwano^m polepe ... i wtedy ... mieliśmy ... my ... frajda jako dzieci ... bo dostawaliś... dostawaliśmy ... od ... dziadków ... małe szufelki przewracająⁿc to żyto żeby ono sie suszyło ... ale ... dlaczego żeśmy tak z cheⁿci^m szli? ... dlatego ... iż ... przed każdym kominem ... stały ... no czy jeden czy ... dwa czy czyszy czy ... obojeⁿnie ile worków cukru ... a wiadomo że jednak roz była wilgoć ... raz sucho ... ten worek ... ten cukier sie zgrupiał ... i żeśmy to to^m szufelko^m rozbijali ... i ... po prostu żeśmy kradli ... cukier ... w olbrzym... w... w olbrzymich bryłach ... mniej wieⁿcej ... ale żeśmy kradli ... wieⁿc z takiej ochoty bardzo czeⁿsto pomagaliśmy ... (Kazimierz Biskupi); [Żeby domowym sposobem zrobić cukierki] cukier przypalano z ... z mlekiem i maselkiem ... (Posada); no sparzyć [trzeba mak] i troche gotować no i czymś tam doprawia ... nie? ... cukier na przykład rodzynki ... (Modła); [R1:] no nie wiem ja jakoś nie pamieⁿ-tam ale wiem ... coś takiego kiedyś że po prostu upalało sie to cukier na patelni pod wpływem goroⁿcej sie to roztopiało ... i ... i to sie robiły później ... [R2:] i dodawało sie śmietany i sie mieszało ... i ... [R1:] i to były twarde takie kuleczki i to ... [R2:] nie nie to nie były kuleczki ... taka masa później sie

kroilo na ... na na ... na pat... na tyj blasze sie kroilo i jak wystygło to już takie mniejsie ... jak drobne ... zależy jak tam kto chciał kroić ... (Paprotnia); o matko! [ciasto drożdżowe] znowu moⁿka cukier jajka drożdże tłuszcz no oczywiście jakieś masło no i ciasto trzeba porzoⁿdnie wyrobić potem pocze-kać aż ono urosnie i dopiero sie nakłada do brytfany czy czy jak to sie mówi do blaszki i pieczemy ... (Janów); [Pocukrzyć] no czyli coś posypać cukrem ... postodzić coś ... (Nowa Wieś); > CUKIER PUDER; CUKIER WANILIOWY.

CUKIERECZEK – rzecz., pieszcz., ‘wyrób cukierniczy składający się głównie z wody, cukru oraz dodatków smakowych i barwiących’: ale jak byłam mała to świeⁿta były takie że choinke sie ubierało świeczuszki sie świeciła po z... z... powieszało sie ciasteczka powieszało sie bombeczki powieszało sie cukiereczki ... jab^lko sie powiesiło i to była choinka ubrana i świeczuszki sie świeⁿciły ... (Główiew); [Czym obdarowywano kołędników?] dzieci i młodzież to cukierczkami ciasteczkami ... a starsi no to gorzołko^m ... (Goranin); [W święconce były] [R1:] chleb kielbaska jajka ... [R2:] babka ... [R1:] cukiereczki pomarańcze babeczki ... [R2:] baranek ... [R1:] baranek maselko ... (Goranin).

CUKIEREK – rzecz., ‘wyrób cukierniczy składający się głównie z wody, cukru oraz dodatków smakowych i barwiących’: no słodkie to jest cukierek słodki ... jest tego babka słodko ... (Główiew); zatrzymywali wese-la jak zatrzymywali dzieci wesela takie chłoposzki tak pietnaście szesnaście lat ... nie? ... to dawali cukierki ... a jak zatrzymywali dorośli meⁿżczyźni to dawali wódke ... widzisz ... [...] to jak w... na wesele to tak jak zatrzymywali jak jechała bo młodo para jechała od kościoła pier^wszo na bryczce to mie-

li taki sznurek i tak na jednym boku jeden stojał na drugim boku drugi stojał chłopczyk i tyn sznurek trzymali i były takie wstóⁿżeczki poprzypizrane na tym sznurku no i to ta młodo para stanęła ... dzieciom dała cukierków takó^m bo to mo... kiedyś to nie m... tero^z to mówio^m torybke a kiedyś mieli tytkę takó^m tytkę cukierków ... no dali dzieciom ... a jak już zatrzymywali starsze no to dawali wódke ... tak ... (Główiew); [Świąteczny baranek był] z masła albo ... przede wszystkim z masła ale ... robili tyż z cukru ... [...] ej no robiło sie taki tyn ... jak lukier ... [...] i to sie ... soli nawed nie wim czy kiedyż nie robili tyż ... ale soli dokładnie nie wim ... ale ... z cukru na pewno ... zrobiło sie taki lukier i to loeś w takó^m forme i to tak długo ... bo tak samo ci ... z cukru weźnie sie ... zastygnie ... jak ... [...] jak cukierek ci sie może zrobić ... (Golina); kanoldy to cukierki ... mleczne ... [...] okroⁿgłe tak ... podobne do dropsów ... były ... (Borowo); ssać cukierka to inaczej cyckać ... (Borowo); [Przy zatrzymywaniu orszaku pary młodej dawano] dzieciom jakieś cukierki ... no a dorosłym no to ... wódka ... pół litra ... (Golina); no słodkie no wszystko to mogo^m mogo^m być cukierki słodkie ciastka kruche słodkie tortowe no to to jest słodkie dla mnie ... (Główiew); no dzieciom to dawali cukierki czy czekolade no a młodszym wia... a starszym wiadomo ... [...] no zatrzymanie taka bramke robiliśmy ... no bramka weselna ... sama to robiłam ... (Główiew); (Józwin); a dorosłym to co dawano do aha ... dorosłym co dawano jak zatrzymywali czyli dorosłym zawsze dawala para młodych flaszke ... a dzieciom dawali cukierki albo czekolade ... [...] no to brama to sie mówiło że brame ktoś zrobił brame ... (Nowa Wieś); [Para młoda dawala gościom jako podziękowanie za przybycie] no jakiś upominek czy czy ... w postaci cukierka czy w... jakiegoś słonika ... (Święcia); no wła-

śnie słodkie to i ciasteczka mogo^m być i ciasto i cukierki czy jakiś deserek no ... (Krağola); no to widzisz ... to też jes z ... jeszcze ze starodawności z ... ze starodawnych czasów mówione ... bo też na ... na przykład ... wiesz? ... teraz mamy cukier jak kupimy to mówimy że kupiliśmy w torebce ... tak? ... [...] a przedtem ... było w tytkach ... kupujesz cukierki ... i na przykład ... wiesz? ... przedtem nie było takich małych ... no to ... zwijano papier ... na taki ... wiesz? ... i tu ... no ... bym ci musiała pokazać jak to sie zwija ... zaczynajoⁿdz od jednego narożnika ... po prostu jak gdyby kwadrat ... z... i zwijas ... i ... tutaj ściskasz ... jeden ... jedn... jedno^m czeⁿś ściskasz drugo^m różcioⁿgasz ... no i tutaj ściśniesz ... no i to ... właśnie ... było ... tytka ... (Kazimierz Biskupi); [Słodkie to] to co podasz do kawy ... może być cukierek ... (Pogorzałki); [Żeby domowym sposobem zrobić cukierki] cukier przypalano z ... z mlekiem i maselkiem ... (Posada); słodycze w postaci małych kulek? ... [...] no to só^m cukierki ... (Modła); domowym [sposobem] to takie sie robiło krówki albo coś podobne do tofi to to sie z mleka i cukru z z masłem czy z margaryno^m sie gotowało taki geⁿsty i wlewało do właśnie do steⁿzenia do zastygnieⁿcia i kroilo w kostki ... to były jakieś cukierki mleczne wtedy wychodziły ... (Janów).

CUKIER PUDER – fraza, ‘zmielony cukier’: [Wielkanocny baranek był] z masła lub z cukru pudru ... [...] z masła to był tak wykrawany ... a z cukru pudru to w taką foremke ... robiło się z takiej sztywnej tekturki i tam sie wkładało ten cukier puder taki usztyniony i sie tak odciskało ... (Budziśław Kościelny).

CUKIER WANILIOWY – fraza, ‘cukier z syntetycznym dodatkiem aromatu i sma-

ku wanilii; właściwie: cukier wanilinowy': [Na] babkę ... jajka ubijamy ... ż... białka oddzielnie ... białka ubija się z cukrem później dodaje się żółtka moⁿke pszenⁿo^m ziemniaczano^m proszek do pieczenia można dodać majonez a^lbo olejek śmietankowy cukier waniliowy ... (Posada).

CUKS – rzecz., często w l.mn., pot., 'wyrób cukierniczy składający się głównie z wody, cukru oraz dodatków smakowych i barwiących': tak cuksy cuksy tak się typo... potocznie ... (Janów).

CYCKAĆ – czas., 'rozpuszczać śliną coś trzymanego w ustach': (Główiew); (Ruda); a! ... to cyckać ... kiedyś się mówiło ... (Józwin); ssać cukierka to inaczej cyckać ... (Borowo).

CYNAMON – rzecz., 'sproszkowana przyprawa o słodkawym, korzennym zapachu': krolili [dynię] w kostkę to ze skóry obidzi^e-rali ostrugali ... w kostkę zalywali octym cukre^m i wodo^m i przegotowywali to i zagotowane w słoⁱ... w c... goździki cynamon i to się zagotowywało gotowało się na ... mieⁿ-ko i się zalywało w słoiki się zakryⁿcało i to stało ... no ... już było gotowe do jedzynie do spożycia ... (Kolonia Wilczogóra); nadzień do kacze... nadzień do ... nadzienia do kaczki to jes ... różno ... różne ... i dużo ... [...] na przykład jeden ... może być kaczka z jabłkami ... przyprawiona cynamonem cukrem ... (Kazimierz Biskupi); no z jabłek? ... to wkładasz to ... kroisz ... jabka na cztery czeⁿści ... wy... i w... wkładasz do... do tego ... do garka zagotujesz później w słoiki bo ... przeważnie ... przedtym to robili że z... wkładali do ... słoików jabka ... i późni zalewali wodom ... już ... tego i ... cukier ... cz... tam jakies tam przyprawy możesz tam cy... cynamon czy goździg i ... kiedyś jeszcze

jak tegó to nie były to były te weki właśnie ... nie? ... że pod gumke i spryⁿżynka była do tegó ... i wkładało się w garnek się zagotowały ... i wtedy czyszmyły całó^m zime ... [...] i to był kompot ... (Pogorzałki).

CYNAMONEK – rzecz., pieszcz., 'sproszkowana przyprawa o słodkawym, korzennym zapachu': no we wodę w garczek się ugotuje [jabłka] ja zawsze dodaje troszeczkę odrobinkę cynamonku i potem troszke cukru i pyszny kompotcik zdrowy ... (Krągola).

CYTRYNA – rzecz., 'owoc o soczystym, kwaśnym miąższu, pokryty żółtą skórką': [W przypadku kaca] trzeba ... odpoczywa^ć i dużo pić wody z cytryno^m ... (Golina); no to z młodej kapusty to też jes^t wywar i zamias^t kiszzonej kapusty kroi się tak cieniutko młodo^m kapuste tylko wtedy ten kapuśniak trzeba zakwasić ... albo cytryno^m albo octem żeby był kwaśny ... (Nowa Wieś); [Na kaca] to jes picie wody z cytryno^m ... [...] pomaga ... bardzo pomaga ... (Kazimierz Biskupi).

CYTRYNOWY – przym., 'mający smak cytryny': ślepe ryby no nie wi^em ale ryby śle... śle.. śledź ślepy to wiym ... [...] śledź się to się kroi cebulke w koske ... i zasypuje się cukre^m ... i się uciro te cebulke z tym dodaje się do tego śmietanke i troszke kwasu cytrynowygo i się uciro i sól ... i jest wspaniały do zimniaków ... (Kolonia Wilczogóra).

CZARNA POLEWKA – fraza, 'zupa z krwi kaczki': polewka ... polewka to jes ... zupa ... znam czarno^m polewke ... czyli ... czernine ... no ... (Sompolno).

CZARNINA, CZERNINA, CZORNINA – rzecz., 'zupa z krwi kaczki': czarnina ... (Kolonia Wilczogóra); czernina ... [...] gotuje się rosół z tej kaczki a następnie się

zaprawia ... krwią kaczki ... z mlekiem i z moⁿko^m ... [...] no ja bardzo lubie zwykłe kluski cienkie ... ale też ziemniaczane są bardzo dobre do ... takiej zupy ... (Janów); (Dąbrowica); [Z gęsi] czernine można ugotować ... można upiec ... (Budziśław Kościelny); czarnina ... [...] no pewnie wlewa sie krew do bulionu ... i dodaje sie octu ... i nie wiem czego tam jeszcze ... wiem że później ta zupa sie robi czarna ... ale nie wiem co dalej ... [daje się do niej] kluski na pyrach ... (Wilczyn); [Z gęsi robi się] pieczenie różne ... czernine zupe nawet z tego robio^m ... od... bo z kaczki zasadniczo ale ... z geⁿsi też ... (Sompolno); gęś faszerowana ... pierś z gęsi ... rosół ... czernina ... (Podgórze); czarnine tyż zrobili z geⁿsi ... (Milew); nie! z indyka czornine nie! ... z indyka rosół ... [...] albo pieczony indyk ... (Milew); [Dania z kaczki] no kaczka to pieczona z jab^lkami ja tylko widze tako^m ... kaczke ... aha! i czarnina o właśnie tera mi sie przypomniało której nie lubie ... z reszto^m to jest krew tam jakoś sie jo^m gotuje coś tam ... sie^m doprawia coś słyszałam majrankiem jab^lkami ale to jest takie wstreⁿne... (Stawiszyn); ^kojej czarnina ... właśnie o tym mówiłam ... [...] nie wiem bo ja nie lubie tego wiem że krew tam sie jakoś gotuje razem z wodo^m coś sie tam dokłada jab^lek żeby była kwaskowata coś tam coś tam coś tam ale nie lubie ... (Stawiszyn); z kaczki można zrobić rosół ale raczej robimy czarnine ... (Milew); czarnina ... [...] przygotowuje sie śmietanke i ... wysypuje sie troszke moⁿki ... i sie dolewa tej krwi z kaczki ... i na ten wywarze co sie gotuje mięso sie to^m ... to^m ... przyprawie wlewa i troche tam octu i cukru i soli i sie doprawia ... według swojego upodobania ... nie? ... (Milew); czarnina to jest rosół ... wywar z kaczki ... co sie na tym zaprawia czarnine ... dodaje sie tej krwi z kaczki ... (Milew); no można kaczke pieczono^m ... można ugo-

tować rosół z kaczki ... może być czernina z kaczki ... (Janów); czernina czy czarnina to jest zupa ... z krwi kaczki ... (Janów); może być kaczka pieczona ... nadziewana ... i może być ta wspomniana zupa czernina ... (Golina); czernina ... [...] to już mówiłyśmy ... warzywa owoce mieⁿso ... krew ... i zabiela ... (Golina); [Czernina] to jest zupa ... najczeⁿściej z kaczki ... gotowana na mieⁿsie ... z warzywami ... i dolana krew z kaczki dokłada sie też suszone owoce i potem jo^m sie zabiela moⁿkó^m wodó^m ... (Golina); może być pieczeń z kaczki ... pasztet z kaczki ... no można też zrobić jako^ms zupe z kaczki ... ale chyba najbardziej tako^m znaną jest zupa czarnina ... (Wilczyn); czarnine [można zrobić] kaczka w jab^lkach czapka kaczka w buraczkach ... (Rosocha); czarnina ... [...] jak rosół tylko zaprawia sie odpowiednio ... krew z kaczki ... odpowiednio^m domieszko^m octu żeby to sie nie zwarzyło i łoⁿczy sie jedno i drugie odpowiednimi proporcjami do tego ... z ... zrobienie czarniny to to jest dość dość wymagająⁿce no nie każdy to nie każdemu sie to udaje ... (Rosocha); [Szare kluchy można jeść] z czarnino^m ... (Rychwał); polewka ... polewka to jes ... zupa ... znam czarno^m polewke ... czyli ... czernine ... no ... (Sompolno); [R1:] a tak sól żeby sie nie krzepła [krew] ... nie? ... bo jag od kaczki to ... troche octu dajesz ... [R2:] sól ... sól sie wysypywało tam ... no ... garstke soli tam czy łyżke ... czy ... łyche soli ... [R1:] a do czarniny to i tak sie robi ... ocet daje dlatego sie do czerniny ... możesz dadź i octu a tam jag na kaszanke ... to późni z octym by nig nie jodł ... bo późni to^m krew sie brało na kaszanke ... (Golina); szare kluchy to so^m z ciasta tartego ze surowych kartofli ... tar... trzemy je na tarce ... odciśkamy troche to ciasto no i kulamy kluseczki i rzucamy na gotujoⁿco^m wode ... i można je jeść z kapusto^m ... z jako^ms zupo^m na przy-

kład z ... czarninó^m ... kiedyś ... kiedy... to so^m takie kiedyś co sie gotowało a teraz już sie mało tego gotuje ... (Milew); można je [=szare kluchy] jeść ... różnie jak kto lubi ... z kapusto^m ... można do różnych zup na przykład do czerniny ... można też ze skwarkami jako danie ... (Golina); [Szare kluchy] [R1:] do czarniny bardzo dobre ... do ... do wszystkiego ... do barszczyku czerwonygo bardzo dobre do ... te ... [...] do barszczyku ... zabielanego ... do rosolu ... [R2:] do bigosu ... [R1:] też można ... jajko w to wbić i z bigosy zjesz ... (Golina).

CZARNY > CZARNA POLEWKA; CZARNY BEZ.

CZARNY BEZ – fraza, ‘krzew o białych, drobnych kwiatach zebranych w duże, płaskie baldachy, ma niewielkie, kuliste, fioletowoczarne owoce; także owoce tego krzewu wykorzystywane w celach leczniczych’: *no z rumianku tak samo ... z rumianku ... z melisy ... z czarnego bzu można p... zrobić herbatke ... z pokrzywy można zrobić herbatke ... no a wiele innych ... (Borowo); [Syrup z czarnego bzu robi się] tak jak ... z wiśni ... czszeba gotować ... z cukrem ... a potem ... odfiltrować ... [...] [dobry jest] na przezie^mbienie ... lekarstwo by było lekarstwo na przezie^mbienie ... (Borowo); syrop ... z owoców ... ten sok tak ... to owoce czarnego bzu zasypuje sie cukrem ... zagotuje ... i zlewa sie ... od... oddziela sie owoce od soku i później sie pasteryzuje ... [...] syrop z czarnego bzu ... stosuje sie w przezie^mbieniu ... (Krągola); [Owoce czarnego bzu] no zrywa sie i kładzie sie czy w słoik ... i przesypuje sie cukrem ... [...] no przeciwkaszlowe to jest no jako ... jako lek ... (Jaroszewice); zbiera sie [czarny bez] gotuje sie ... dokłada sie cukru i robi sie na syrop ... zdrowotne ... [...] na syrop ... na*

przezie^mbienie ... na serce ... (Rychwał); [R1:] to ta[k] jach ... czarny bez ... tyż te kwiat mo ... czarny bez to możesz ... [R2:] o! z czarnygo bzo bardzo dobrze nalewka jest ... [...] [R1:] no ... przede wszystkim na przezi^mbinie ale nalewki można zrobić tak samo ... [R2:] to sok ... sie robiło ... ale nalewke tyż można zrobić ... (Golina); herbatę z różnych ziół można pić ... możn... maliny liście ... z malin narwać ... jak só^m młode takie te pyⁿdy ... potym można ... herbatę z miⁿty ... z mieⁿty i z lipy ... no dużo jes teg... no i z czarnego bzu ... tyż tak samo można pić ... [...] z pokrzywy tyż można pić ... (Golina); czszeba dojrzale zerwadż już owoce ... muszóm być ... czarny bez musi być dojrzaly czarniutki już taki no ... [...] jak kuleczki małe ... i potym ... obrać te kuleczki ... osobno wrzucić te ... gałóⁿzki te te ... [...] mama to robi ale to ... bierze i te ... po prostu zaś ... z cukrym chyba gotuje ... [...] bo nieroz to ... sam... żeby nie było tych pesteg ani nic ... ani skórek ... no to przekryⁿcajóm przez ... tó^m ... sokowirówke czy coś tam takigó ... [...] a no to ... służy ... na przezi^mbinia dobry jest ... do herbaty ... jak czowiek przezi^mbióny to ... zalycajóm tyn właśnie pić ... z wodóm goróⁿcóm ... (Golina); rwiemy czarny bez ... przynosimy do domu ... płuczymy ... obieramy ... z tak zwanych ... szypulek ... ze wszystkiego ... musi być czarna gładka jagódka ... to zasypujemy cukrem ... i ... to mieszamy co dwa dni ... i dosypujemy z powrotem ... jeżeli ... ten s... cukier i ten ... już sie te jagódki czarnego bzu zmniejszo^m ... wtedy ... mamy ... syrop zlewamy ... bardzo super na przezie^mbienie ... z czarnego bzu ... [...] jes bardzo dobry lek na obniżenie ciśnienia! ... (Kazimierz Biskupi).

CZASOCHŁONNY – przym., ‘wymagający dużo czasu’: *wiem że to [=robienie smalcu] jest bardzo czasochłonne i bardzo śmierdzi*

... otóż wytapia sie chyba słonine i trzeba to mieszać żeby sie to nie przypaliło ... i to trwa ileś godzin ... (Wilczyn).

CZEKOLADA – rzecz., ‘wyrób z masy kakaowej, cukru i innych dodatków’: *no świoⁿteczny baranek to mógł być z wosku też zrobiony ... albo kupiony był z jakijś czekolady ... (Milew); no dzieciom to dawali cukierki czy czekolade no a młodszym wia... a starszym wiadomo ... [...] no zatrzymanie taka bramke robiliśmy ... no bramka weselna ... sama to robiłam ... (Główiew); (Golina); a dorosłym to co dawano do aha ... dorosłym co dawano jak zatrzymywali czyli dorosłym zawsze dawała para młodych flaszkę ... a dziecio^m dawali cukierki albo czekolade ... [...] no to brama to sie mówiło że brame ktoś zrobił brame ... (Nowa Wieś); czekolady ... (Józwin); no rolade ... na s... na słodko no to ... pieczemy ... biszkobd i później ... zawijamy go w ściereczke żeby go uformować ... nakła... rz... jag ostygnie na... rozwijamy z tej ściereczki i nakładamy ... dżżemem czy ... kremem czy śmietanó^m ... w zależności kto z czym ... uwielbia ... no i wychodzi rolada ... smarujemy jo^m na wierzchu później czekoladó^m ... polewom ... lukrem ... też wedle uznania ... (Święcia); [Na rozwolnienie może pomóc] gorzka czekolada ... tabletki ... so^m teraz ... (Święcia); no dorosłym to jeśli to byli meⁿżczyźni przeważnie no to czekali żeby im dać pół litra wódki ... [...] i przegryche jako^mś kiełbaske czy tam kaszanke czy co ... a dzieciaczko^m to cukierki czy czekolade czy jakieś tam słodycze ... [...] [te przeszkody nazywano] bramy, bramki no bramy ... (Krągola); dziecio^m ... dawano ... torby cukierków ... czekolady ... lub ... jako^mś tam ... no ... drobne pienioⁿżki ... a dorosłym ... no oczywiście! ... alkohol żeby wypili na zdrowie pary młodej ... [...] o kurcze! ... jak to sie nazywało? ...*

mmmhmmhmm ... brama ... (Kazimierz Biskupi); kiedyś cukierków nie był... jedynie czekolade sie zrobiło to sie zrobiło czekolade bo sie tłuszcz^{cz} i potem sie sypało kakao i sie zrobiło czekolade żeby styⁿgła ale cukierki ... (Modła).

CZEREMCHA – rzecz., ‘drzewo lub krzew o zwisających gałęziach i jadalnych, kulistych, czarnobyszczących owocach wielkości grochu (w smaku słodkogorzkie, a po roztarciu – lepkie), kwiaty białe, zwisające i intensywnie pachnące’: *na wsi ... psionkó^m nazywano ... czeremche ... (Borowo).*

CZEREŚNIA > CEREŚNIA.

CZERNINA > CZARNINA.

CZKAĆ – czas., ‘mieć czkawkę’: *czkać ... (Borowo); (Ruda); [Jeśli człowiek nałyka się powietrza przy jedzeniu, to zaczyna] wiukać ... odbija mu sie tam czy tam ... czka! ... o ... albo czkawka ... nie? ... (Józwin).*

CZKAWKA, ĆKAWKA – rzecz., ‘nagły, gwałtowny i powtarzalny w ciągu kilku minut skurcz przepony i mięści międzyżebrowych powodujących gwałtowne wciągnięcie powietrza przez usta, któremu towarzyszy charakterystyczny odgłos; pojawienie się u kogoś czkawki ma być objawem tego, że ktoś o tej osobie myśli’: *czkawka go bierze ... (Główiew); (Józwin); ma czkawke ... (Święcia); [Jeśli człowiek nałyka się powietrza przy jedzeniu, to zaczyna] wiukać ... odbija mu sie tam czy tam ... czka! ... o ... albo czkawka ... nie? ... (Józwin); [Żeby czkawka przeszła] no czsza sie dużo napić ... czegoś napić ... napoju jakiegos ... wody przede wszystkim ... (Józwin); czkawka [zaczyna] go meⁿczyć ... (Borowo); [Żeby czkawka przeszła, trzeba]*

CZOPEK

podnieź reⁿce do góry ... i czekać ... najlepiej nie oddychać ... (Borowo); [Żeby czkawka przeszła, trzeba] ścisnoⁿć nos ... żeby powietrza nie dostać i nie otwierać buzi ... no mówie zatykać nos i nie otwierać ust ... albo wystraszyć ... (Główiew); [Gdy człowiek je za szybko] może czkawki dostać może sie zakrztusić można sie zało... zadławić ... (Ruda); czkawka czy to odbicie ... [...] albo beka sie no ... (Wróblina); no bywa ... bywa że dostaje czkawki ale ... [...] aha no to właśnie chyba takie zatkanie jest jak za szybko na na zje to tutaj tak sie zrobi taki zastój w przetyku ... nie wiem można popić czymś herbato^m wodo^m i to szybciej chyba sie przemieści ... (Janów); jak [się je] za szybko? ... no to ćkawke sie dostaje ... (Wyszyna); [R1:] czkawki dostaliśmy ... [R2:] ktoś cie wspomino ... (Golina).

CZOPEK – rzecz., ‘lek uformowany w stożkowaty kształt wprowadzany do odbytu’: [Na zaparcie] *podaje sie dziecku czopek ... (Golina).*

CZORNINA > CZARNINA.

CZWARTEK > TŁUSTY CZWARTEK, WIELKI CZWARTEK.

CZY^NSTOWAĆ – czas., ‘dawać komuś coś do jedzenia lub picia ze względu na uprzejmość’: *no taki zwyczaj był że czyⁿstowano jajkami ... (Rychwał).*

ĆKAWKA > CZKAWKA.

D

DAKTYL – rzecz., ‘owoc egzotyczny, w Polsce dostępny przede wszystkim w postaci suszonej, o brązowej skórce i słodkim miąższu’: [Na zatwardzenie pomagają śliwki figi i daktyle ... (Golina).

DAMASYNA – rzecz., ‘odmiana okrągłych śliwek o jasnoczerwonej lub różowej skórce’: *głubki ... damasyny ... weⁿgierki ... ren... ren... klody czy renglody nawed nie wiem dokładnie jak sie mówi ... n... no ... tak...e ... c... c... wieⁿcej ... raczej tam na wsi nie nie ... wtedy nie uprawiano innych śliw ... (Borowo).*

DAR – rzecz., ‘to, co zostało otrzymane’: [Przed posiłkiem mówi się] *pobłogosław Panie Boże te dary ... (Posada).*

DARCIE > DARCIE PIERZA.

DARCIE PIERZA – fraza, ‘oddzielanie części pierza przydatnej do sporządzania pierzyn itp. od części do tego celu nieprzydatnej’: *no bo jak sie nazbi^vrało worek czy dwa pierza ... to sie schodziły so^msiadki do domu sie rozkładało pierze na stole i to było darcie pierza jak sie to skonczyło to sie robiło jedzenie ... robiło sie ciasto no i sie robiło taki mały bal czyli pierzok ... (Budziśław Kościelny).*

DEKORACJA – rzecz., ‘ozdoba; to, co ma pełnić funkcję estetyczną’: *kołacz ... czekaj*

... kołacz to jest ... [...] to jest na dożynki taka dekoracja ... [...] nie! ... to był witacz ... [...] to kołacz to beⁿdzie coś z jedzeniem ... to beⁿdzie pewnie jakiś ... jakaś nie wiem ... a la obwarzanka czy coś ... (Wilczyn).

DEKOROWAĆ – czas., ‘ozdabiać’: [Święcone] *dekorowane było ... na przykład ... bukszpanem ... takie ... zie... krzewy ... zielone ... z małymi listkami ro... jakomż ładno^m serwetko^m ... (Sompolno).*

DESER – rzecz., ‘ostatnia część posiłku składająca się zazwyczaj ze słodczy lub owoców’: *oj śmitana ... z ... ze śmietany można ... i ... dodać do zupy do ciast ... do deserów ... (Grodziec); [Ze śmietany można zrobić] na przykład deser ... (Wilczyn); (Pogorzałki); [R1:] no to kiedyś sie tak mówiło małe tako^m mało^m kropke ... [R2:] tako^m miseczka^m kropka ... [R1:] ale to takie jak kompotierki czy sosjerki czy takie miseczki do deseru do jakiegoś no to to miseczka teraz to sie mówi kiedyś różnie tam ... (Krągola).*

DESEREK – rzecz., pieszcz., ‘ostatnia część posiłku składająca się zazwyczaj ze słodczy lub owoców’: *no właśnie słodkie to i ciasteczka mogo^m być i ciasto i cukierki czy jakiś deserek no ... (Krągola).*

DESZCZ – rzecz., ‘opad atmosferyczny w postaci kropel wody’: *obserwowano [pogodę] ... też ... właśnie że ... zapisywano ...*

[...] od Bożego Narodzenia ... to ... zapisywano że to beⁿdzie już styczeń ... nastę^mpnym dzień to już luty ... no i wtedy obserwowano czy pada desz czy jes zimno ... jaki beⁿdzie miesioⁿc ... (Święcia); no indyk indyki to so^m duże ptaki wieⁿksze od kury rosno^m długo so^m delikatne bardzo jak so^m małe trzeba bardzo o nie dbać nie lubio^m deszczu ale jak urosno^m to so^m bardzo dobry rosółek jes^t i to jes^t bardzo zdrowe mieⁿska ma dużo mikroelementów ... (Krągola).

DIABEL – rzecz., ‘postać kołédnika bożonarodzeniowego z rogami, ogonem i ubrudzoną twarzą’: [Wśród kołédników byli] diabeł król ... [...] król Herod ... (Grodziec).

DIETETYCZNY – przym., ‘lekkostrawny i pożywny’: a najlepszy farsz do kaczki ... to wiesz z czego jes? ... mielone woⁿtróbkki drobiowe ... do tego ... wkłada się ... jajka żółtka ... do tego wkłada sie mielony boczek ... no to już jes dla ... bardziej taki ... niedietetyczne ... ale ... smaczne ... prawda? ... (Kazimierz Biskupi).

DIETKA – rzecz., pieszcz., ‘powstrzymanie się od jedzenia (w ogóle lub określonych potraw) w celach zdrowotnych’: no najlepsza to by była dietka [na zaparcie] ... ale tak to jabłuszko najlepsze jes^t kiwi do zjedzenia ... (Główiew).

DŁUGI > MIEĆ DŁUGIE ZE^MBY.

DOM, DÓM – rzecz., 1. ‘budynek mieszkalny; też: teren wokół niego’: w domach ... (Grodziec); (Pogorzałki); [R1:] [Schowan-ko] no to jes taka komora ... co sie wszystko ... przechowuje ... [R2:] Też taka szopa? ... [R1:] nie to ... w mieszkalnym domu majo^m tako^l ... jakby skrytka ... to nazwano ... komórko^m ... (Konin); torf kopano najczeⁿ-

ściej to na takich łoⁿkach i później formowano takie bryły ... i suszono i przechowywano w dom... w domu ... [...] w gospodarstwie w szopach ... (Rzów); torf ... torf był dziś w dzisiejszych czasach i jes weⁿgiel zasto^m-piony torfem ... kiedyś nie było weⁿgla ... no i sie kopało na łoⁿkach w moczarach takich bagnach ... torf ... i sie suszyło układało sie takie ... kostki ... i i to sie suszyło ... i to sie przywoziło do dómu z tom... na zimne ra... i sie paliło w piecach ... to było zamias wyⁿgla ... (Kolonja Wilczogóra); no bo jak sie nazbi^vrało worek czy dwa pierza ... to sie schodziły so^msiadki do domu sie rozkładało pierze na stole i to było darcie pierza jak sie to skonczyło to sie robiło jedzenie ... robiło sie ciasto no i sie robiło taki mały bal czyli pierzok ... (Budziszlaw Kościelny); salon [to] ... jakiś duży ... pok... pokój ... w budyn... w domu ... (Sompolno); gadzina czyli to ta ... zwierzyna właśnie [...] czyli takie zwierzeⁿta chlewne ... o! ... no ... które tam ... jak to sie mówi ... które hodujesz w domu ... tak mi sie wydaje ... (Konin); piwnica to takie były w domach w w podłodze i tam dziury były takie wykopane i tam ... byli te ziemniaki były ... (Stawiszyn); my jak w domu no to każda gospodyni zmywa ... a jak w restauracji to so^m specjalne panie co zmywajo^m ... (Milew); w niektórych gospodarstwach [piwnice] były oddzielnie a w niektórych domach to w ziemi były ... jak do jedzynie to sie przechowywało w domu w takiej ... to sie nazywały sklepy domowe ... no ... (Milew); niektórzy co mieli piwnice w domu lub w budynkach gospodarczych chowali [ziemniaki] do piwnic ... a inni kopcowali na polu ... wykopywało sie taki dołek nasypywało sie ziemniaki ... nastę^mpnie tworzyło sie taki ładny kopczyk przykrywało słomo^m ... i potem ziemio^m... (Golina); [Piwnice] różnie ... albo były budowane oddzielnie albo były budowane pod

domem ... (Wilczyn); [Piwnica to] pomieszczenie pod powie... tego pod ... pod ziemi^m ... w zależności od od od budowy domu to to to czy czy czy to było zabezpieczone otynkowane bo teraz to to jest normalnie murowane ... a kiedyś różnie to bywało ... (Rosocha); [R1:] [Piwnica] w domu to jag u moji babci było ... to ta[k] była kuchnia ... des... z desek była podłoga ... i na środku ... bo jak ... nie było tak ... po prostu to było w kuchni ... wykopane ... wymurowane w środku tak że gdzieś z półtory dwie tony sie tam ... zmieściło sie tych ... pyrów ... no i ... na środku był ... [R2:] otwirało sie z góry ... [R1:] kłapa tako sie otwirała ... [R2:] u naszy babci tyż takie ... [R1:] no i ... [...] mama wpadła babci na plecy ... [R2:] nie ja ... nie ja ... [...] babcia była w piwnicy a ta leciała i ... (Golina); śpiewalim koleⁿdy śpiewalim ... jak i w domu tak i w kościele ... (Główiew); a no na wielkanoc to szło sie do kościoła rano na szóst^m ... przyszło sie do domu zjadło sie ś... usiadło sie jadło sie śniadanie ... jadło sie szynke jadło sie kiołbaske jadło sie ja... jajeczko i piło sie herbatke ... no ... (Główiew); pogrzebiny? pogrzebiny to były takie że nie było pogrzebin ... w tym czasie jak ja byłam to pogrzebin nie było ... tylko tak jak to mówi^m ... ksiⁿdz do domu przyszed^t ... trupa jak pożegnoł modlitwe odmówił trumne sie zatkało włoży^lli trumne na wóz i wieźli do kościoła a ludzi śli i ksiⁿdz na nogach ... do kościoła ... i odprawiło sie w kościele nabożeństwo i poszło sie na cmentarz i trup był zakopany i wszyscy poszlim do domu żadnych pogościny nie było ... (Główiew); w domu były wesela ... w domu były pogościny było jedzenie w domu a u so^msiada sie tańczyło też w domu ... tak ... (Główiew); a to so^msiadka robiła rozum^vsz jedna drugi pomagała so^msiadka so^msiadce pomagała nie było żadnych kucharków [na wesele] ...

tylko kobity no z domu ... (Główiew); chodzili ... w przebraniu ... i ... odwiedzali ... domy ... śpiewali ... różne ... były ... no takie ... jak gdyby inscenizacje nazywały ... sie to herody ... (Wilczyn); no już taka tradycja była jak ... jak była przyniesiona świeⁿconka do domu to można już było spożyć ... (Święcia); piec chlebowy budowano zawsze w sieni starego domu ... w którym sie mieszkało wygloⁿda to tak że ... on ma... miał duzo^m powierzchnie m[n]iej wieⁿcej ... no ... półtora metra na dwa ... ze sklepieniem ... pół...owalnym ... od góry ... no i ... i dźwiczki ... które po prostu pozwoliły ten ... no ... po rozpaleniu drewna ten z... zamknoⁿć żeby nabrał temperatury ... (Ignacewo); no dawniej sie hodowało w domu kury które znosiły jajka i wyleⁿgały młode kurczaczki ... (Budziszlaw Kościelny); [Do święconki przygotowywano] jajko ... kawalek ... kielbasy ... kawalek chleba ... no takie ... to co my ... najczeⁿściej spożywamy ... w domu ... (Sompolno); no kure lub kurczaka ... zawsze ... kupujemy ... obecnie teraz w sklepie ... czyli przynosimy do domu musimy jo^m poporcjować ... iii ... umyć ... i włożyć do garka żeby sie ugotowało i było ... dobre do zjedzenia ... [...] i czszeba dokładać do tego przyprawy najróżniejsze ... jakie kto ... (Konin); ciasto na chleb było przygotowane w bardzo prostych warunkach ... była moⁿka sól woda ... można było użyć mleka ... no i ... to sie zrobiło ciasto na własnym zakwasie ... i to jak ciasto urosło sie zrobiło wieⁿkszo^m ilość tego ... dolewało sie mleka czy wody ... i moⁿki i sie robiło wieⁿkszo^m ilość ciasta ... i potem sie formowało chlebek i i ... piekliśmy w piecu w ... w takim ... zbudowanym w własnej piwnicy ... w domu ... robiło sie bochenki na ... wsadzało sie do pieca ... ale ten piec był zbudowany z cegły a na spodzie miał podłoże ... szamotem żeby było równo żeby był... dłużej

utrzymywało ciepło ... żeby ten chlebek się poradził upiec ... (Milew); szary barszcz no to ... taki ugotowany z tego kwas co się w domu zrobiło i tego ... i to się okraszało słoninko^m ze skwarkami z przesmażane z cebulko^m ... i to był ten szary barszcz ... [...] to się gotuje na wodzie ... i potem się je z ziemniakami ... (Milew); no piec chlebowy to ... czeⁿsto z cegieł był zbudowany ... wiem że w domu naszym dawniej był taki ... piec ... dźwi metalowe dż... drzwiczki którymi wkładało się chleb ... i był po prostu zbudowany taki z cegieł ... (Janów); [Przed posiłkiem modlitwy] nie odmawiano u nas ... [...] najwyżej się żegnano tam w niektórych domach ... nie? ... ale modlitwy żadnej to nie słyszałam żeby gdzieś tam ... odmawiano ... (Borowo); [Dawniej urządzano przyjęcie weselne] w domach a później w remizach no i teraz w restauracjach ... (Główiew); po świeⁿczeniu pokarmów i powrocie do domu ... pozd już nie obowioⁿzuje ... (Golina); no właśnie [wesela dawniej urządzano] w domach w remizach ... na salach właśnie straży takiej ochotniczej straży pożarnej ... (Nowa Wieś); kiedyś dawno bardzo dawno no to kobiety same robiły gospodynie ale to dawno za moi babci a późni^j już w moim wieku to już były kucharki takie na wsiach i tam robili po domach wesela albo na na remizach wariowali ... no ... (Wróblina); (Józwin); (Święcia); [Dawniej wesela urządzano] w domu ... kiedyś jak ... a jak na salach to ... [...] a jak były sale ... no nie wszedⁿdzie były ... nie? ... no to na sali ¹oespe ... (Golina); pogrzebiny no przychodzi się już z cmentarza do domu i ... no rodzinka najbliższa się z... przy stole siada i pije herbatkę i to jest takie pogrzebiny ... (Główiew); teraz to się kupuje a kiedyś to w każdym domu był żurowniczek taki gliniany garnuszek z koziołeczkiem przykryty i tam się do... dorabiało móⁿki dosypywało ón stał

gdzieś w ciepłym miejscu i on sam się robił ten zakwas ... [...] no na żurek ... (Krągola); [R1:] w domu ... [R2:] dawniej urządzano [wesela] w domach ... można było w jednym domu jeść były zastawione stoły a do tańca przychodziło się do so^msiadów na przykład bo tam mieli duże pomieszczenie i się tańczyło ... [...] na sali oespe też ale to już so^m takie czasy wcześniejsze [=późniejsze] no już zaczął w oespe no ... (Krągola); ojejciu! ... pogrzebiny to jest ... zejście się całej rodziny ... do jednego domu ... no i wspomnianie tej choro... tej ... osoby zmarłej ... bardzo przykre ... spotkanie całej rodziny ... (Kazimierz Biskupi); no wuja [...] to nie bo ż ciotko^m E[...] w no to w... to mieli [wesela] w remizie ale ... no to ... bo ... to ... dziewczyna ... nie? ... no a tak to my dziewczyny ... i tego ... i ... no i ciotka M[...] też ... to wszyscy [wesela] mieli w domu ... (Pogorzałki); rwiemy czarny bez ... przynosimy do domu ... płuczemy ... obieramy ... z tak zwanych ... szypułek ... ze wszystkiego ... musi być czarna gładka jagódka ... to zasypujemy cukrem ... i ... to mieszamy co dwa dni ... i dosypujemy z powrotem ... jeżeli ... ten s... cukier i ten ... już się te jagódki czarnego bzu zmniejszo^m ... wtedy ... mamy ... syrop zlewamy ... bardzo super na przezie^mbienie ... z czarnego bzu ... [...] jes bardzo dobry lek na obniżenie ciśnienia! ... (Kazimierz Biskupi); w gniazdach żyjo^m sroki ... szpaki jaskółki robio^m gniazda ... ale w domach ... nie ... wieⁿcej tak jak w oborach jakiś ... (Golina); [W pobliżu domów ludzi żyją] jaskółki szpaki wróble sikorki ... bociany też w pobliżu so^m ... (Golina); no to właśnie dziki goło^mb się gnieździ na ... świerkach koło domów ... (Święcia); > PANI DOMU; 2. 'budynek': [Piwnica] była pod ... pod ... gospodarczy mi dómami czy ... jakież osobne wejście już było ... nie? ... (Golina).

DOMOWNIK – rzecz., ‘mieszkaniec danego domu, mieszkania’: *najczeⁿściej zupy ... wielbione ... moich domowników to ... kapuśniak ... grochóweczka ... biały barszcz ... czerwony barszczyk ... (Wardężyn); gospodarz ... szed do zwierzoⁿt z opłatkami kolorowymi ... białe były przeznaczone dla domowników ... kolorowe dla zwierzoⁿt ... (Ignacewo).*

DOMOWY – przym., 1. ‘o zwierzęciu: taki, który został udomowiony przez człowieka’: *gady ... domowe ... (Milew); [R1:] ^lo to tak ... to jest taka srebrzysta i ... [R2:] o perliczce chodzi ... [R1:] no ... [R2:] no to jest ptak domowy który no czeⁿsto gości w zagrodach rolnych ... [R1:] i strasznie głośny jest ... [R2:] i jest głośny ... no nie? ... który cioⁿgle ten ... [R1:] nie tylko jak jest niebezpieczeństwo ... [R2:] tak no ... ale w wieⁿkszości ... no nie? ... to ... i bardzo dobry rosółek jest z perliczki ... to można powiedzieć ... (Paprotnia); [R1:] no wiem ... to so^m te ... jastrze^mbie ... [...] [R1:] no jes taki ... [R2:] szary ... [R1:] koloru takiego ... szaro... jaśniejszego ... [R2:] dziób ma taki zawinieⁿty ... [R1:] ma wielki dziób ... i pazury duże ... i on poluje wtedy na ... mniejsze ptactwo i ... i na gołe^mbie domowe i ... (Święcia); 2. ‘będący częścią domu’: w niektórych gospodarstwach [piwnice] były oddzielnie a w niektórych domach to w ziemi były ... jak do jedzynia to sie przechowywało w domu w takiej ... to sie nazywały sklepy domowe ... no ... (Milew); domowe [ptaki żyją] ... w kurniku ... [...] gołe^mbie w ... g... gołe^mbniku ... na dachu ... a leśne nie wjym ... w lesie ... (Pogorzałki); 3. ‘taki jak w domu, mający cechy typowe dla rzeczy przygotowywanych w domu, nieprofesjonalny’: [R1:] nie mielim specjalnych potraw [na Wielkanoc] tam ... tłuste zawsze ... [R2:] domowe obiady ... [R1:] no takie*

tłuste rzeczy bo to Świeⁿta to już takie makowce o takie ... [R2:] ciasto ... (Stawiszyn); dawniej rozdrabniało sie takim heblem inaczey heblowało sie kapuste ... w dzisiejszych czasach możemy użyć domowej kralajnicy ... (Ruda); najczeⁿściej bimber albo deptucha ... [...] w domowych warunkach ... z wody cukru i niekiedy jeszcze jakieś owoce ... (Grzymiszew); ale to domowy makaron normalnie móⁿke kulosz i kroisz i gotujesz i jes^t makaron no co to ... (Wyszyna); > GOSPODYNI DOMOWA.

DOⁿĆ – czas., przen., ‘pierzdieć’: [Jeśli ktoś zje dużo grochówki, to może] *wzdyⁿcie brzucha mieć ... a wzdyⁿcie brzuszka albo tak cie po prostu dmie że ... (Modła).*

DOROŚLY – rzecz., ‘człowiek, który osiągnął dojrzałość fizyczną, psychiczną, prawną itp.’: [Przy zatrzymywaniu orszaku pary młodej dawano] *dzieciom jakieś cukierki ... no a dorosłym no to ... wódka ... pół litra ... (Golina); a dorosłym to co dawano do aha ... dorosłym co dawano jak zatrzymywali czyli dorosłym zawsze dawała para młodych flaszke ... a dziecio^m dawali cukierki albo czekolade ... [...] no to brama to sie mówiło że brame ktoś zrobił brame ... (Nowa Wieś); no dorosłym to jeśli to byli meⁿżczyźni przeważnie no to czekali żeby im dać pół litra wódki ... [...] i przegryche jako^ms kielbaske czy tam kaszanke czy co ... a dzieciaczko^m to cukierki czy czekolade czy jakieś tam słodycze ... [...] [te przeszkody nazywano] bramy, bramki no bramy ... (Krągola); dziecio^m ... dawano ... torby cukierków ... czekolady ... lub ... jako^ms tam ... no ... drobne pienioⁿżki ... a dorosłym ... no oczywiście! ... alkohol żeby wypili na zdrowie pary młodej ... [...] o kurcze! ... jak to sie nazywało? ... mmmhmmhm ... brama ... (Kazimierz Biskupi).*

DOSTATEK – rzecz., książk., 1. ‘stan, kiedy niczego nie brakuje, jest się zamożnym’: *no w tej chwili raczej nie ale dawniej to ... palme ... jeśli sie przynosiło z kościoła ... po ... zjadało sie ... palemke [=bazie] ... [...] no myśle że [miało to zapewnić] ... jako ... dostatek ... (Wilczyn); 2. ‘duża ilość pożądaných dóbr zapewniająca wygodne życie’: [Przed posiłkiem mówi się] *modlitwe ... Boże pobłogosław to co jemy abyśmy zawsze i wszędzie mieli dostatku ... no to ... każdy ma swojo^m jako^{mś} tam ... ułożono^m ... no nie? ... (Paprotnia).**

DOŻYNKI – rzecz., tylko w l.mn., ‘uroczyście zakończenie żniw’: *kołacz ... czekaj ... kołacz to jest ... [...] to jest na dożynki taka dekoracja ... [...] nie! ... to był witacz ... [...] to kołacz to be^hdzie coś z jedzeniem ... to be^hdzie pewnie jakiś ... jakaś nie wiem ... a la obwarzanka czy coś ... (Wilczyn).*

DÓM > DOM.

DROBINKA – rzecz., ‘mała ilość czegoś’: (Ruda).

DROPS – rzecz., ‘płaski, twardy cukierek’: *kanoldy to cukierki ... mleczone ... [...] okroⁿgłe tak ... podobne do dropsów ... były ... (Borowo); no kiedyś dropsy dropsy kiedyś były albo landrynki jak takie ... (Janów).*

DROŻDŻE – rzecz., bez l.poj., ‘masa wykorzystywana do fermentowania, w sprzyjających warunkach powoduje zwiększenie objętości ciasta lub produkcję alkoholu’: *tera^z sie kupuje ale kiedyś sie robiło ... to kładło sie troszeczke moⁿki wody i drożdże i to^ć czy... trzeba było trzymać około tygodnia i to był taki zakwas do chleba ... (Główiew); (Konin); (Dąbrowica); (Milew); (Wilczyn); drożdży ... (Rychwał); (Wardę-*

zyn); poⁿczki przygotowuje sie ... w sposób taki że czsze... mu... dodaje sie drożdży ... moⁿka ... mleko ... tłuszcz ... żółtka same ... drożdże ... wyrabia sie ... mleko t... sie do... wy... z drożdżami rozpuszcza wyrabia sie ... ocstawia sie żeby u... wyrosły ... wyklada sie na stolnice formuje sie poⁿczki troszke jeszczcze podrosno^m ... i wrzuca sie na gł^mboki tłuszcz ... i smaży ... (Święcia); póⁿczki ... [...] no poⁿczki no to trzeba wyrobić ciasto na drożdżach nó ... [...] ciasto na d... ciasto na ... moⁿka ... jajka ... drożdże ... czszeba wyrobić dobrze ciasto żeby urosło ... a późni ładnie sie ... robi ... szklankó^m ... póⁿczki ... czy ... czy tnie ... wtedy ładnie urosno^m i w tłuszczu ... i sie smaży ... (Wilczyn); poⁿczusie to sie bierze moⁿke ... przesiewa sie moⁿke ... robi sie ... re... wa... rozrabia sie rozczyn z drożdży ... ubija sie jajeczka ... wszystkie składniki sie dodaje ... dolewa sie spirytusiku ... wyrabia sie ... zostawia sie do wyrośnie^hcia ... a później sie formuje małe kuleczki ... wyrastajo^m ... kładzie sie na tłuszcz ... i już so^m pieⁿkne poⁿczusie ... (Goranin); poⁿczki ... [...] moⁿke rozrabia sie z drożdżami ... (Rychwał); ciasto rosnie ... pod wpływem drożdży lub zakwasu ... (Ignacewo); pyzy ... [...] robi sie ciasto drożdżowe z moⁿki drożdży jajka i odrobiny oleju ... ciasto j... jak wyrosnie robi sie kulki i jak podrosno^m układa się na garku na pielusze ... przykrywa pokrywo^m... (Rzgów); pyzy sie robi z ... tak na drożdżach z pszynnyj moⁿki i na parze sie gotuje ... garnek z wodo^m sie stowio na piec ... i na to sie kładzie ... sitko lub duże sitko lub ... pieluche na misce i na to sie kładzie pyzy ... no i pyzy rosno^m rosno^m rosno^m i sie gotuje i só^m dożo przyzy ... (Kolonja Wilczogóra); poⁿczki ... poⁿczki sie ... robi z pszennej moⁿki drożdże ... troszke cukru troszke soli ... no i sie wszystko zagnioto sie mocno czszepie czszepie jajka ... z ciasto sie zostawio do wyrosni^hcia sie

wtedy formuje ... formuje się wtedy kuleczki i ... i za... znowu się ponownie pozostawia do wyrośnięcia i się smaży ... (Kolonia Wilczogóra); poⁿczki ... [...] no ... trzeba zrobić zaczyn z drożdży to jest cukier moⁿ-ka mleko i drożdże ... drożdże garuj^m a my w tym czasie przygotowujemy moⁿke jajka ... żółtka znaczy się masło cukier ... wyrobić ... odstawić do wygarowania ... potem wykrawo się poⁿczki ... smaży na g^lębokim tłuszczu ... (Dąbrowica); [Na żurek] gotujemy wodę ... dodajemy zakwas który się przygotowuje z drożdży z moⁿki ... (Konin); pyzy ... pyzy drożdżowe tak ... [...] o jak się przyrz^odza wiem że to so^m do moⁿki doklada się drożdże woda ... i się i wiesz na takim ... garⁿku się kładło sitko i się przykrywało i one się tak uparowały ... (Stawiszyn); nazywało się to zarobieniem zaczynu ... brało się moⁿke najcz^ęściej żytnio^m ... wodę drożdże ... wstawiało się do ciepłego pomieszczenia ... i ono musiało urosnąć to znaczy tak wygorować ... i wtedy formowało się chlebki ... kładło się w takie słomiane foremki takie koszyczki i wsadzało się do pieca ... i pilnowało się żeby się upiekł i potem się w[y]cioⁿgało ... (Golina); zależy czy chleb wypiekamy na zakwasie czy na drożdżach ... jeżeli na drożdżach to musimy na pewno drożdże rozpuścić w czymś ciepłym ... na przykład nie wiem ... w mleku czy wodzie ... do tego dodać troszeczkę cukru i moⁿki ... nast^emnie poczekać aż ciasto wyrośnie ... w ciepłym miejscu ... wyrobić to ciasto i włożyć do piekarnika ... jeżeli na zakwasie to zakwas samoistnie rośnie i wtedy dodajemy to do ciasta ... mieszamy i też wkładamy do piekarnika ... a następnie chleb wyrasta ... (Wilczyn); [Na chleb] się brało drożdże ... móⁿke ... zakwas się robi... z drożdży się robiło zakwas taki ... nie? ... no ... i to się zagniało i ... (Golina); pyzy ... gotowane na parze ... moⁿke się daje ... drożdże ...

jajko ... i to się gotu... gotuje na parze ... o! ... (Golina); [R1:] parzuchy to so^m takie pyzy na parze ... no się bierze mleczko trochę drożdży i to się podgrzewa troszke tam cukru soli to się ciasto wyrośnie się trzeba zarobić ciasto wyrośnie i się kula takie małe bułeczki jak się wyparuj^m się kładzie na parę i się tam robi ... [R2:] na garnku się zawioⁿzuje gazę i po... to ciasto jest tak jak na p^onczki prawie tylko że się nie piecze je na tłuszczu tylko na parze i się troszeczkę przykryje miseczk^m i one się uparuj^m so^m takie mieⁿciutkie fajne ... [R1:] pyszne ... (Krągola); bimber ... [...] kładzie się sypie się cukier leje się wodę kładzie się drożdże przykrywa się w ciepłym miejscu żeby to wygarowało po ileś tam tygodniach się zlewa i się gotuje i wtedy wychodzi bimber ... (Jaroszewice); tyn bimber? ... [...] się bierze ... śliwki ... czy jabka ... owoce takie ... kładziesz do jakieg^oś pojemnika do beczki czy do czegoś ... i ... do tego jeszcze się ... można wodę przegotować ... z cukrym ... wlać do tego wszystkiego jeszcze wody z cukrym ... no i drożdże ... i potem ... robi ... [...] z poczoⁿtku jak wino się ... [...] późni to już przestanie ... przestanie to ... jak fyrmentować ... już przestanie ... to przez sitko zlewasz żeby było czyściutkie ... i aparat taki do ... przecyndzynio ... i kładziesz na ... na tyn ... na piecu na gazie i się gotuje do temperatury gdzieś ... osimdziesiąt stopni ... i tam para się schłodzi przez te wyⁿżyki ... i ... [...] i się skrapia ... alkohol ... [...] raczy [śliwki] bez ... kład^om ... bez pestek ... (Golina); no to po prostu na każdy ... nalewke na każde winko jes inny s... sposób ... [...] na przykład ... kupujemy ... owoce obojeⁿtnie jakie ... kupujemy drożdże winne ... cukier ... woda ... no i to wszystko czekamy ... aż ... kładziemy w szklany balon ... zakładamy rurki ... i czekamy ... aż wyrobi ... jeżeli wyrobi ... zlewamy ... wlewamy do

butelek ... i najlepiej jak sobie postoi rok ... wtedy ma prawdziwy ... smak ... i aromat ... (Kazimierz Biskupi); *bimber* ... [...] no we własny pi... piwnicy sie wytwarza ... tak? ... no to sie zarobio sie u tego i ... *śunda* sie zaś zarobio sie trzymo sie na drożdżach i zaś sie gotuje w kanie i sie *bo^mbelkuje* i wychodzi *bimberek* ... (Wyszyna); [Ciasto drożdżowe jest] z drożdży oleju masła żółtek jajka *moⁿki* mleka cukru ... (Posada); no drożdżowe ciasto tak osiewam *moⁿke* ... w... mo... te drożdże pokrusze żeby sie ruszyły mleka doleje i jak sie ruszajo^m zaczo^m już tutaj rosnoⁿć tak do góry to potym sie dodaje mleko ciepłe i tam masło do *moⁿki* i wlewa sie drożdże ... i i ubija sie do do wyrobienia *peⁿcherzyków kopystko^m* ... nie? ... (Modła); no ciasto drożdżowe to przede wszystkim drożdże które trzeba po prostu rozpuścić w mleku z dodatkiem troche cukru i *moⁿki* żeby ono wyrosło ... (Paprotnia); o matko! [ciasto drożdżowe] znowu *moⁿka* cukier jajka drożdże tłuszcz no oczywiście jakieś masło no i ciasto trzeba porzoⁿdnie wyrobić potem poczekać aż ono urośnie i dopiero sie nakłada do brytfany czy czy jak to sie mówi do blaszki i pieczemy ... (Janów).

DROŻDŻÓWKA – rzecz., ‘słodka bułka z ciasta drożdżowego z dodatkami smakowymi’: drożdżówka ... (Wilczyn); *szneka* to *jes^t buł...* to *jes^t taka* drożdżówka która w Kaliszu ... *mówi...* *mówili na to* ... *już szneke kup* ... to była drożdżowa bułeczka ... tu nie ma tego ... w Koninie nie w Koninie nie ... (Konin).

DROŻDŻOWY – przym., ‘zrobiony przy użyciu drożdży’: *jedzenie* [na Boże Narodzenie] to było takie że *mamcha* upiekła placki drożdżowe no i była kiołbaska herbatka masło no i troszeczek było *mieⁿska* ... (Główiew); na weselu to jedli tak kapusta

z grochym kiołbasa na ciepło i były różne kotlety czy zrazy nie wiem jak powiedzieć ... bo to kiedyś *godali zrazy na kotlety* ... zrazy były no i kurze *miyⁿso* ... *placek drożdżowy* był *kaszanka* była i i chleb i herbata i to wszystko ... (Główiew); [Na pączki] *robi sie ciasto drożdżowe* ... *robi sie kuleczki* ... na... *dziewa sie* ... *marmoladko^m* ... i ... *również sie* ... *rzuca na goroⁿcy tłuszcz* ... (Wilczyn); *racuchy* ... [...] no to *jes^t drożdżowe ciasto* i *rzucane na tłuszcz* *łyżko^m* i takie wychodziły ... (Stawiszyn); *poⁿczki* ... [...] *też gniecemy* ... *robimy ciasto drożdżowe z moⁿki* *jajek mleka masła* ... *ciasto musi wyrosnoⁿć* oczywiście ... no i później *formujemy kulki* ... *poⁿczki* ... i też *smażymy na gło^mbokim tłuszczu* ... (Grodziec); *pampuchy* to *so^m* takie ... *pyzy drożdżowe parowane na parze* ... (Grodziec); *sznek z glancym* to *jes* ... *takie ciasto* ... z *ciasta drożdżowogo* to *tag upieczóne* ... i *polukrowane* ... (Wilczyn); to *so^m* *pyzy na parze* ... *pampuchy* ... *takie drożdżowe pyzy na parze* ... (Goranin); [Kołacz] to *jes^t ciasto drożdżowe z owocami* ... (Rzgów); *pyzy* ... [...] *robi sie ciasto drożdżowe z moⁿki drożdży* *jajka* i *odrobiny oleju* ... *ciasto j...* *jak wyrośnie* *robi sie kulki* i *jak podrosno^m* *układa się* na *garku na pielusze* ... *przykrywa pokrywo^m*... (Rzgów); *poⁿczki* *robi sie z ciasta drożdżowego z drożdży z żółtek* *tez spirytusu* *troche* *trzeba dać* i *masło* i ... *ciasto wyrośnie* i *robi sie kółki* i *sie smaży* ... po *wyrośnieⁿciu* ... (Rzgów); [Kołacz to] *placek* ... [...] *na słodko na słodko* ... z *ciasta drożdżowego na słodko* ... *ukryⁿcony* *tak jak wianuszek* ... no ... i z *miod...* *miodu* *czasami* *dodawali do tego* ... to *podobne* *było do chleba* *ciasto* ... *do chleba* ... *nie?* ... *tylko z miodem* *było* *troche lepsze* *pulchniejsze* *już* ... (Kolonja Wilczogóra); *ciasto na poⁿczki* *tak jak na* ... *oczywiście drożdżowe* ... i *kula* *sie* ... *one wyrastajo^m* ... i na *szmalec* ... na *olej*

... (Wardeżyn); pyzy ... albo pompach...pu-
chy ... [...] robi sie ciasto drożdżowe z moⁿki
jajka soli ... (Dąbrowica); [Na Wielkanoc
był] placek drożdżowy z kruszonko^m ...
(Budziszlaw Kościelny); [Pampuchy] to so^m
pyzy drożdżowe ... (Podgór); pyzy ... pyzy
drożdżowe tak ... [...] o jak sie przyrzoⁿdza
wiem że to so^m do moⁿki dokłada sie drożdże
woda ... i sie i wiesz na takim ... garⁿku sie
kładło sitko i sie przykrywało i one sie tak
uparowały ... (Stawiszyn); pyzy ... [...] to
sie wyrabia ciasto ... jak ... jak drożdżowe
... jak na placki drożdżowe ... i formuje
okroⁿgle bułeczki które sie paruje na parze
... (Janów); [Kołacz to] ciasto przeważnie
drożdżowe w formie koła ... (Rosocha); ko-
łacz to jes placek jakież ale to nie wim czy nie
z ciasta drożdżowygó nie jes ... (Golina);
czszeba tak ciasto wyrobić że ono sie ... nie
powinno kleić ... drożdżowe bo to jes dro-
żdżowe nie powinno sie kleić do rók ... [...] nie
ma żadnego przepisu żeby sie ... niby
tam jak tegó to reⁿce tam smarujom olejem
a potem ... ja nie ... tak czszeba wyrobić
wyczuć ciasto żeby sie nie kleiło nawe... ani
do łyżki ... (Pogorzałki); makowiec ... [...] ciasto
drożdżowe zawija sie z makiem ...
[...] trzeba go utrzeć z cukrem z odrobino^m
mlecz... (Posada); [Ciasto drożdżowe jest]
z drożdży oleju masła żółtek jajka moⁿki
mleka cukru ... (Posada); to jes^t makowiec
... [...] to to sie robi na to zależy jak kto ale
na przykład na cieście drożdżowym ... i po-
tym sie formuje i mak sie tam mieli dopra-
wia i kładzie na te na te ciasto i zawija ...
(Modła); no drożdżowe ciasto tak osiewam
moⁿke ... w... mo... te drożdże pokrusze
żeby sie ruszyły mleka doleje i jak sie rusza-
jom zaczno^m już tutaj rosnoⁿć tak do góry to
potym sie dodaje mleko ciepłe i tam masło
do moⁿki i wlewa sie drożdże ... i i ubija
sie do do wyrobienia peⁿcherzyków kopyst-
kóm ... nie? ... (Modła); makowiec ... no no

można różn... różne sposoby no to zale...
w zależności kto ... jaka gospodyni co robi
... mak sie ... dajmy na to zaparza potem sie
go gotuje przemiała go sie przez maszynke ze
dwa czy trzy razy no i wtedy sie doprawia
... no nie? ... tam jajkiem moⁿko^m ziemnia-
czano^m cukrem ... olejkiem migdałowym
przede wszystkim ... no nie? ... można doda-
wać orzechy migdały rodzynki ... no i i ten
... można to piec na kruchym cieście lub na
cieście drożdżowym ... no nie? ... (Paprot-
nia); no ciasto drożdżowe to przede wszyst-
kim drożdże które trzeba po prostu rozpuścić
w mleku z dodatkiem troche cukru i moⁿki
żeby ono wyrosło ... a potem na przykład
ubijamy jajka ... dodajemy po prostu tłuszcz
... moⁿke ... wyrabiamy ... no i na końcu do-
dajemy drożdże ... to wszystko musi być do-
brze wyrobione ... i wtedy robimy po prostu
placek lub no ... no przede wszystkim placek
jak ciasto drożdżowe ... no nie? ... do tego
i potem robi sie kruszonke ... i posypujemy
... można to zrobić z owocami nawet taki
placek ... z gruszko^m ja na przykład bardzo
lubie czy z jabkiem ... no to w ten sposób ...
nie? ... (Paprotnia); makowiec ... [...] no
ciasto to ciasto drożdżowe i i mak jes^t z ba-
kaliami sie miele go chyba ze trzy razy żeby
był taki dobrze zmielony z bakaliami orze-
chami ... no bakalie to to własnie orzechy
rodzynki miód no i to sie nakłada i piecze
... zawija oczywiście w rulon ... (Janów);
o matko! [ciasto drożdżowe] znowu moⁿka
cukier jajka drożdże tłuszcz no oczywiście
jakieś masło no i ciasto trzeba porzoⁿdnie
wyrobić potem poczekać aż ono urosnie i do-
piero sie nakłada do brytfany czy czy jak to
sie mówi do blaszki i pieczemy ... (Janów).

DRUGI > DRUGIE ŚNIADANIE.

DRUGIE ŚNIADANIE – fraza, ‘posiłek
między śniadaniem a obiadem’: drugie

śniadanie ... (Janów); (Konin); (Rychwał); (Wardężyn); podobiadek myśmy mówili ... no ... albo drugie śniadanie ale myśmy podobiadek mówili no ... (Stawiszyn); u nas ... naj... to jest takie popularne drugie śniadanie ale chyba na całym świecie obowiązuje to jako lancz ... (Wilczyn); drugie śniadanie ... [...] podobiadek też może być ... (Rosocha).

DRUŻBA – rzecz., ‘męczyzna, najczęściej przyjaciel pana młodego, towarzyszący mu w obrzędach weselnych’: [By na weselu gościom nie brakowało alkoholu, dba] *drużba albo kelner ... (Główiew); (Janów); drużba ... ojciec pana młodego [dba, by na weselu gościom nie brakowało alkoholu] ... (Posada); kto dba [by na weselu gościom nie brakowało alkoholu]? ... o Jezu! jak to sie mówi? ... wiedziałam ... drużba ... [...] no teraz tak przeważnie drużba roznoszóm te ... nie? ... to zależy gdzie i jak ... nie? ... no niektórzy drużba bieróm se i tam w koszykach roznoszóm ... nie? ... no to jest sprawa pana młodygo pan młody już musi tym ... (Modła).*

DUSIĆ SIE – czas., ‘o człowieku: nie móc oddychać’: *dusi sie ... (Golina).*

DUŻY > DUŻY POKÓJ.

DUŻY POKÓJ – fraza, ‘reprezentacyjny pokój w mieszkaniu przeznaczony do przebywania w ciągu dnia lub przyjmowania gości’: *duży pokój? no to jes ... sama ... jak sama nazwa mówi ... duży pokój ... iii ... tam gdzie przynajmniej ... w wiyⁿkszości sie ... przesiaduje ... jada ... (Sompolno); salon [to] ... jakiś duży ... pok... pokój ... w budyn... w domu ... (Sompolno); duży pokój to jes salon ... (Rychwał); duży pokój no ... można ... powiedzieć że ... salon ... (Ko-*

nin); duży pokój to sie nazywa ... dla gości to był ... stołowy pokój czy ... przyjdzie gości ... tak no ... salon po prostu ... (Milew).

DWANAŚCIE – licz., ‘tradycyjna liczba potraw wigilijnych nawiązująca do liczby apostołów lub miesięcy’: [Tradycyjne potrawy wigilijne to] *barszcz ... pierogi ... śledź ... kapustka ... makiełki ... przygotowywano dwanaście potraw ... (Wilczyn); [W Wigilię] oj musiało być dwanaście potraw ... [...] i jedno puste miejsc[e] ... (Stawiszyn); [Na Wigilię] szykowało sie potrawy wszystkie postne ... było ... było ... musiało ich być też dwanaście ... starano sie żeby było ... [...] no sianko pod obrusem ... (Święcia); [W Wigilię] najpierw była modlitwa ... oczywiście na stole dwanaście potraw ... sianko pod obrusem ... (Grodziec); ¹o no było po dwanaście potraw ... postnych ... no i co ... tata czytał ewangelii jakies tam urywki ... dzieliliśmy sie ¹opłatkami ... składaliliśmy sobie życzenia ... i to wszystko ... (Goranin); potraw [na Wigilię] zwykle było dwanaście ... jes ich ... to z... to czea ... ryby ... pierogi ... zupa owocowa ... wszystkich nie jestem w stanie wymienić ... (Ignacewo); [Na Wigilię] musiało być dwanaście potraw tak jag zacze [=zawsze] nasza kultura wymaga ... chlyb jabko orzech miód mak śledź ryba barszcz czerwonny uszko pieróg ... no ... i jabłuszko orzeszki koniecznie ... [...] w pirszyj kolejności był opłatek ... opłatek potym dzielinie sie opłatk¹m było tradycyjne tag jak zawsze jes do tej chwili ... potym były biały ba... czerwonny barsz z uszkami ... kluski z makiem ... no i ryby śledzie ... (Kolonja Wilczogóra); no oczywiście postna musiała być [wieczera wigilijna] karp tradycyjnie ... i te wszys¹kie tam klu... nie kluski jak one sie tam sie nazywały? ... makiełki o! ... makiełki było coś takiego ... [...] dwanaście potraw musiało być ... makiełki*

były były ... te rożki takie ... pierogi ... uszka o! uszka uszka do barszczyku czerwonego no tam takie potrawy no bez oczywiście bez tłuszczu wszystkie ... no i smażone ryby oczywiście stół z rybami był ... (Stawiszyn); no stół był nakrywany białym obrusem pod obrus się kładło sianko ... no i stawiało się naczynia ... i kilka tych dań ... także był... [...] tak dwanaście dań się szykowało żeby ... no tak ... taka tradycja była ... (Milew); po pierwsze musiała pojawić się pierwsza gwiazdka na niebie ... i musiała być dwanaście potraw które oczywiście były postne ... dopuszczalnym mięsem było mięso z ryby ... no i tutaj ... jeszcze co tam było zwioz... zwyczajnie ... no to przede wszystkim musiała być ryba ... dopuszczalna zupa to była albo czerwony barszcz albo zupa jakaś owocowa lub też grzybowa ... czy tam śledziowa ... i był ... jeszcze bardzo ważny żeby był kompot z suszonych owoców ... (Wilczyn); przeważnie siadano do kolacji wigilijnej ... na ... przystole ... z ... na dwanaście ... przy dwunast... dwanaście potraw stawiano ... co tam było jeszcze ... wieczór ... na stole kładziano... pod sianko ... pod obrus ... dla przybysza zostawiało się jedno wolne miejsce ... (Janów); sianko pod obrus ... opłatek ... dzielenie się opłatkiem ... no i i dwanaście potraw postnych no ... (Rosocha); tak tak tak wszyscy⁴ko [podaje się od razu na] stół dwanaście potraw ... (Józwin).

DYDEK – rzecz., ‘gumowa zabawka, którą ssie niemowlę; smoczek’: dydek ... [...] był gumowy ... (Konin).

DYNGUS – rzecz., ‘zwyczaj praktykowany w Poniedziałek Wielkanocny polegający na polewaniu się wodą; dawniej w Poniedziałek Wielkanocny wodą lali chłopacy i mężczyźni, we Wtorek Wielkanocny – dziewczyny i kobiety’: tylko dyngus był ...

(Stawiszyn); [R1:] kotki się jadło na szczycie z drzewa ... [R2:] kotki ... kotki to się jadło ... z palemki ... [...] [R1:] a w drugi dzień święta się dyngusa robiło ... [R2:] a to dro... już drugi dzień święta to był dyngus ... to były zwyczajnie takie ... (Goranin); to był dyngus to się polywało wodą ... (Milew); > ŚMIGUS-DYNGUS.

DZIAD – rzecz., ‘mężczyzna’: [Jeśli upadnie nóż lub widelec] przyjdzie dziad ... (Grodziec); (Rychwał); (Wilczyn).

DZIADEK – rzecz., 1. ‘starszy mężczyzna’: [Jeśli upadnie nóż lub widelec, to przyjdzie] dziadek ... (Święcia); to już z opowiadań dziadka pamiętam że mówił że na przykład była ziemia później jakiś tam był piasek który^m nazywali mułem i znów musieli się przez jako^ś te ... jako^ś skorupę przebić w tej ziemi żeby dostać się do tego głównego źródła i żeby ta sól... ta studnia wybiła ... ale jeszcze so^m studnie takie że mogliśmy mieć studnie na tako^m korbelke to była taka duża duża drewniana taki bal okrogły i tam łańcuch na końcu łańcucha było wiadro i się spuszczało ale również była^s studnia z żurawiem ... to znów było do takiego kołka drewnianego żuraw i się reⁿko^ma zanurzało ... tak że dwie takie metody wyci^ogania tej wody były ... (Ruda); > DZIADEK MRÓZ; 2. ‘ojciec ojca lub matki’: jag mi kiedyś mój dziadeg opowiadał jes to zupa z białej kapusty grubo krojonej ... która zwiślała mu na ... jedzo^c zwiślała mu na brod... na brode i go parzyła dlatego nazywa się parzybroda ... (Ignacewo); (Milew); świnobicie no to jes się ... zabija świniaka ... nie? ... przychodzi rzeźnik czy tam ... kiedyś ... zabijał ojciec dziadek ... no to było ... świnobicie ... przeważnie na święta wielkanocne Bożego Narodzenia ... to się biło ... świnobicie było ... (Józwin); dziady z ziem-

niaków to so^m ... ziemniaki gotowane ... gdy już sie prawie ugotujo^m dodaje sie moⁿki ... no i sie je tłucze ... i wtedy można je je... jeść albo od razu ciepłe albo sie je podsmaża na patelce ... z tłuszczem i z cebulko^m ... to smażył dziadek ... który był kiedyś ... i od tej pory jeszcze je jem ... (Paprotnia); w Świeⁿ-ta Wielkanocne só^m zawsze poń... niedziela poniedziałek ... nie? ... no to w pióⁿtek to sie tam robiło malowało sie bó w sobote już sie ... czszeba było na świeⁿconke ... ze świeⁿconko^m iś ... [...] malowalim ale to tak ... w naturalnym ... nie? ... tam babcia ... uszykowała tam z... z cebuli z tegó ... nie? ... no to wrzucalim sobie i ... nic wieⁿcej ... a dzi... ale ... jag już twoja mama na tegó no to już tam tym woskiem ... i malowali dziadek z nimi ... malował ... a ... te pisanki to były ... nie? ... kraszanki pisanki ... (Pogorzałki).

DZIADEK MRÓZ – fraza, ‘postać wręczająca w niektórych regionach Polski (przede wszystkim zaś w Rosji) prezenty dzieciom w okresie świąteczno-noworocznym’: [Prezenty 24 grudnia przynosi] świeⁿty Mikołaj ... no nie wiem ... w różnych kulturach nazywani różnie ... Dziadek Mróz ... w polskiej gwarze jest to też jako Gwiazdor ... no nie wiem jeszcze jak to inaczej gdzieś jest ... (Wilczyn).

DZIADKOWIE – rzecz. zbior., ‘babcia i dziadek’: [Owoce] polnej gruszy ... nie wiem czy to jest prawda ale jedyna nazwa jaka mi sie kojarzy z tego jak dziadkowie mówili to były gruszki pierdziołki ... [Lub...] uleⁿgałki ... (Wilczyn).

DZIECIACZEK – rzecz., pieszcz., ‘istota ludzka po urodzeniu do okresu młodzieńczego’: no dorosłym to jeśli to byli meⁿżczyźni przeważnie no to czekali żeby im dać pół

litra wódki ... [...] i przegryche jako^ms kielbaske czy tam kaszanke czy co ... a dzieciacko^m to cukierki czy czekolade czy jakieś tam słodczy ... [...] [te przeszkody nazywano] bramy, bramki no bramy ... (Krağola).

DZIECIOK – rzecz., pot., ‘istota ludzka po urodzeniu do okresu młodzieńczego’: to wi^{sz} jak dzieciok płakoł kiedyś to było tak ... brało sie materiału ... rozumi^{sz} tak jak o no to to jest dob... dobre a przedtym to były takie normalne płótno ... i w to płótno robiło sie prosze ciebie po... tego ... cukru sie nasypało na na szmateczke i troszke zwilżyło to^m to żeby jak dzieciok sobie ssał czy coś to żeby miał wilgoć tego i było zawioⁿzywane normalnie nitko^m i dzieciokowi do gy^mby i ... (Maliniec).

DZIECKO – rzecz., ‘istota ludzka po urodzeniu do okresu młodzieńczego’: (Golina); z tego co s... co wiem ... małemu dziecku kiedyś da... zawijano cukier ... w szmatke lniano^m i dawano do ssania ... (Ignacewo); smoczek z cukre^m ... [...] no był taki duży ... smocze... butelka od napoju od orenżady ... tak ... i był taki duży gł... smok... smoczek... smoczek nacióⁿgany na tó^m butelke ... a dziecko ... i piło mleko ... jeżeli płakało no to wysypali w to mle... cukier i zasypywali korkim zatykali i dziecku dali do tego ... do do żucio do do ssanio po prostu ... (Kolonja Wilczogóra); pieluchy tetrowe nie buło tak jak dzisiejszych czasach ... só^m pieluchy które nie tworzo^m uczuleń nie majó^m nic ... jak kiedyś były tetry ... to jeszcze już były w czasach lepszych były pieluchy tetrowe ... no czym mogli tak właśnie dzieci małe prześcirać tetrowe pieluchy które wymo... wymagały dużo pracy ... bo czszeba było prać płukać gotować prześcilać no to ... (Kolonja Wilczogóra); kiedyś jak opowiadały moje babcie to mówiły że ... w ta-

kij mały woreczek sypały cukier i to dawały [dziecku] do ssania ... (Dąbrowica); [Z gołębi robi się] rosół ... delikatne mięⁿso dla ... szczególnie dla ... małych dzieci ... [...] chorego ... (Sompolno); [Z gołębi robi się] no przeważnie rosółek ... [...] to dla chorego ... dla małych dzieci ... nie? ... (Rychwał); no przyrzo^dzić można [rosół z gołębia] ... raczej do ... chorego dziecka ... ten kto chory jes ... dla ... jakiegoś ... niejadka? ... (Konin); rosół [z gołębi] ... bardzo pyszny ... [...] dla wszyscy ... wszystkich moż... mogo^m jeść rosółek ... najwieⁿcyj do młodych małych dzieci ... bo mło... z młodych gołę^mbi jest bardzo smaczny rosółek ... (Milew); zatrzymywali wesela jak zatrzymywali dzieci wesela takie chłopozki tak pietnaście szesnaście lat ... nie? ... to dawali cukierki ... a jak zatrzymywali dorośli meⁿzczyźni to dawali wódkę ... widzisz ... [...] to jak w... na wesele to tak jak zatrzymywali jak jechała bo młodo para jechała od kościoła pier^wszo na bryczce to mieli taki sznurek i tak na jednym boku jeden stojał na drugim boku drugi stojał chłopczyk i ten sznurek trzymali i były takie wstóⁿżeczki poprzipizrane na tym sznurku no i to ta młodo para stanęła ... dzieciom dała cukierków takó^m bo to mo... kiedyś to nie m... tero^z to mówió^m torybke a kiedyś mieli tytkę takó^m tytkę cukierków ... no dali dzieciom ... a jak już zatrzymywali starsze no to dawali wódkę ... tak ... (Główiew); [Pisanki] dawano ... biednym dzieciom ... ludziom którzy nie mieli ... jedzenia ... obdarowywano ich ... (Wilczyn); [Jeśli upadnie łyżeczka] przyjdzie dziecko ... (Wilczyn); (Grodziec); (Rychwał); (Święcia); cebule ... sie obierało [1]upinki wkładało sie ... wtedy jajko sie zabarwiało na ... żółty kolorek ... pisakami robiono ... dzieci malowały ... pisanki ... (Święcia); [Czym obdarowywano kolędników?] dzieci i młodzież to cukiereczkami ciasteczkami ...

a starsi no to gorzolkó^m ... (Goranin); ojciec ... mama ... dawała dziecio^m pisaneczki ... (Goranin); [Jeśli upadnie łyżeczka] a to dziecko ... głodne przyjdzie ... (Goranin); [Jeżeli komuś upadnie łyżeczka] że przyjdzie dziecko ... (Podgór); [W Wielkanoc] chłopaki jak na dworze to szczzelali ... karbitem ... no taki był zwyczaj ... no ale jaki jeszcze był zwyczaj ... no? ... no było takie na przykład jak ... chowanie jajeczka ... później ... dzieci na przykład ... chodziły szukały tych jajeczek ... no ... to wszystko no ... (Konin); jeśli komuś upadnie łyżeczka to ... na pewno przyjdzie ... dziecko ... (Konin); pamięⁿtam że za dziecka za dziecka jak ze studni cioⁿgnęliśmy wodę to była najlepsza woda nie gotowaliśmy jo^m ona latem była bardzo chłodna do picia coś w podobie ale dużo lepsza smakiem niż nasza mineralna ... (Ruda); [Przy zatrzymywaniu orszaku pary młodej dawano] dzieciom jakieś cukierki ... no a dorosłym no to ... wódka ... pół litra ... (Golina); stosowało sie mydełko [przy zaparcu u dzieci] no sie kroilo takie malutkie kawaleczki no i sie kładło dziecku ... no w dupke w odbyt ... (Główiew); no dzieciom to dawali cukierki czy czekolade no a młodszym wia... a starszym wiadomo ... [...] no zatrzymanie taka bramke robiliśmy ... no bramka weselna ... sama to robiłam ... (Główiew); [Na zaparcie] podaje sie dziecku czopek ... (Golina); jak dziecko ma nie mogło kupke zrobić to jabłuszko mu sie tarło na tarce ... [...] tak mydełko też ... też też mydełko takie malutkie mydełko w dupke sie wsadzało ... tak pchało sie w dupke i ... (Nowa Wieś); a dorosłym to co dawano do aha ... dorosłym co dawano jak zatrzymywali czyli dorosłym zawsze dawała para młodych flaszke ... a dziecio^m dawali cukierki albo czekolade ... [...] no to brama to sie mówiło że brame ktoś zrobił brame ... (Nowa Wieś); (Józwin); [Dziecku na zapar-

cie robiło się] lewatywke ... [...] bo małemu dziecku nie dasz ani marchewki ani takiej żeby sie najad^t dużo bo za małe ... nie? ... [...] no mydełko kiedyś to robili z mydełka w ciepł^m wodę i sie zrobiła taki płyn mydlany i to sie nacioⁿgało w tako^m gruszczone co sie nazywa do lewatywki i sie robiło wsuwało sie to^m końcówczkę do odbytu i sie wpuszczalo i to oblużowało tam troche o! poslizg był i można było dziecku pomóc w ten sposób ... (Krągola); dzieci^m ... dawano ... torby cukierków ... czekolady ... lub ... jako^s tam ... no ... drobne pienioⁿżki ... a dorosłym ... no oczywiście! ... alkohol żeby wypili na zdrowie pary młodej ... [...] o kurczę! ... jak to sie nazywało? ... mmmhmmhmm ... brama ... (Kazimierz Biskupi); ja nie wiem ... no ... to ... można by było ... nie ... nie widziałam tego naocznie ... nie praktykowałam tego ... ale ... po prostu pare kropelek ... były takie rodziny ... które ... dzieci były bardzo płaczoⁿce ... rodzice miały ... chciały ... chcieli mieć spokój ... wieⁿc ... wpuszczano im po pa...re kropelek do mleczka ... i jak oni to mleczko wypili to spali cało^m noc spokojnie ale przepraszam nie wiem tego dokładnie ... (Kazimierz Biskupi).

DZIELENIE SIE, DZIELINIE SIE – rzecz., ‘wymienianie się pokarmem i składanie sobie życzeń’: to było takie dzielenie sie pisankami po prostu ... wreⁿczanie sobie jajeczka kolorowego na ... (Goranin); [Na Wigilię] w pierszyj kolejności był opłatek ... opłatek potym dzielinie sie opłatk^vm było tradycyjne tag jak zawsze jes do tej chwili ... potym były białe ba... czerwony barsz z uszkami ... kluski z makiem ... no i ryby śledzie ... (Kolonja Wilczogóra); dzielenie sie świeⁿconką ... (Rychwał); sianko pod obrus ... opłatek ... dzielenie sie opłatkem ... no i i dwanaście potraw postnych no ... (Rosocha); no dziele-

nie sie opłatkem ... karpie ... tam ... różne te potrawy takie co ... na Wigilie ... (Golina).

DZIELIĆ SIE – PODZIELIĆ SIE – czas., ‘wymieniać się jedzeniem i składać sobie przy tym życzenia’: ^lo no było po dwanaście potraw ... postnych ... no i co ... tata czytał ewangelii jakieś tam urywki ... dzielili^smy sie ^lopłatkem ... składali^smy sobie życzenia ... i to wszystko ... (Goranin); [Gospodarz w Wigilię] sianko chował pod stół pod obrus ... no i dzielił sie z^e szystkimi opłatkim i przemowe powiedział ... koleⁿde śpiewali różne rzeczy robili przemowy... wspominali ... (Kolonja Wilczogóra); [R1:] dzielono sie tymi pisankami ... [R2:] pisankami ... bo trzeba było wzięⁿć w koszyczek do świeⁿ-cienia ... ładne jajka sie umalowało do kościoła i świeⁿconka była i ... na Wielkanoc ... na wieczerze sie jadło ... na śniadanie te poświeⁿczone jajka malowane ... (Milew); a sie dzielili ... jedyn drugiemu ... [...] w rodzinie trzeba było sie podzielić tym jajkiem świeⁿconym ... (Milew); w Niedziele Wielkanoc^m moja rodzina uczestniczy w porannej rezurekcji ... nast^mpnie ... wraca do domu dzieli sie świeⁿconkó^m składa sobie ... życzenia ... je ... wielkanocny żurek ... sałatke i inne potrawy ... (Golina); pobłog^loślaw ... Panie ... Boże nas ... ten ... posiłek ... tych którzy go przygotowali ... i naucz ... dzielić nas ... się chlebem ... i radości^m ze wszystkimi ... (Golina); [Gospodarz po Wigilii] chodził do ... szed do zwierzoⁿt ... żeby z nimi również podzielić sie opłatkem ... (Ignacewo); preⁿdzej sie nie usiadło jak sie ustawi... nastawiło sie na s... ko-o ... tego ... podzieli[li]m sie opłatkem dopiero siadali^smy do ... jedzenia ... [...] i wszystko postne ... (Pogorzalki).

DZIELINIE SIE > DZIELENIE SIE.

DZIE^NKOWAĆ – czas., ‘wyrażać wdzięczność’: *mów nie wiem co sie mówi na dzieⁿ-kuje sie mo... może ... nie? ... no dzieⁿkuje sie Bogu [przed posiłkiem] że że że po prostu możemy coś zjeść w krótkich słowach i już ... (Janów); no dzieⁿkuje sie Panu Bogu za to że że za chleb za to za zdrowie wszystkich osób które sie zgromadziły przy stole no i prosi sie żeby tego chleba nigdy nie zabrakło ... (Nowa Wieś); tak dzieⁿkuje sie Panu Bogu za ... to jedzonko które beⁿdzieⁿmy spożywali ... trzeba sie przeżegnać i ... [...] można przed każdym posiłkiem sie modlić ... (Józwin); a no Boże dzieⁿkujemy ci za te pokarmy my... którymi nas obdarzyłeś amen! ... to była króciutko modlitwa ... (Krągola); [R1:] kiedyś dawno to takiej mody nie było że [dawano coś gościom weselnym jako podziękowanie za przybycie] ... nic to nie nie tylko [młodzi] dzieⁿkowali raczej słownie ... [R2:] słownie ... [R1:] a na końcu jak ktoś był to już to już może nie so^m takie dawne czasy już na końcu wesela jak sie młodemu zostało to jak śli ludzie do domu to może nie wiem czy wszystkim ale dawali czy winko czy wódke czy co ten ... [R2:] wódke czy jakó^ms kielbaske czy coś tam takiego ... [R1:] no ... ciasto ... (Krągola).*

DZIEŃ, DZIŃ – rzecz., 1. ‘jednostka czasu – 24 godziny; niekiedy okres zbliżony do tego czasu’: [Ser] *czszymano kilka dni ... dodawano sie kminek ... i smażyło ... sól ... przyprawy i smażyło ... (Wilczyn); w środku dnia no to jest obiad ... (Milew); ostatki to so^m ... to so^m też zapusty ... zapust ... no to so^m po prostu też takie ... imprezowanie jak gdyby przed postem ... o! ... [...] ostatnie dni przed postem ... (Grodziec); [Ostatki] no to só^m ostatnie dni takie co możesz sobie ... urzóⁿdzić popić sobie ... (Wilczyn); przepiz na golonke? ... [...] czszeba jo^m dobrze*

napeklować przede wszystkim ... [...] napeklować ... odczekać ... dwa dni ... żeby sie dobrze upeklowała ... przyprawić ... wtedy jó^m ładnie ... ugotować ... i doprawić ... (Wilczyn); żurek? ... sie robi zakwas ... z żytni moⁿki i ... chleba ... skórki z chleba ... no i sie to ciepło^m wodo^m za... zaczyn sie zarobio i to sie zakreⁿca w naczyniu ... stoi przez dwa czszy dni ... no i dojrzewa ... jak dojrzeje to wtedy jest dobre i sie gotuje ... (Kolonia Wilczogóra); i szynka musi być zanurzona całkowicie w tej ... solance ... no żeby nie wyływała to tam jeszcze można jakimś ... talerzem ... kamiy jakiś ... położydź na tym czy coś cieⁿższego ... i to tak ... leży ... mówie ... koo dziesieⁿciu dni ... minimum ... później sie to wyjmuje ... wioⁿże sie ... ta[k] jak paczke ... sznurkiem ... dosyc tego ... geⁿsto ... tego sznurka ... i ... do weⁿdzarni ... no tam troche dłużej musi być ... kielbasa koo dwóch godzin a to ... gdzieś ko... koło pieⁿciu pewno ... i tako^m ... szynke później ... sie ... parzy ... popr... po ... uweⁿdzeniu ... no i to wszystko ... (Sompolno); [R1:] a szynke sie w najlepszej ze szynki właśnie z ... wyrzyna koście wyjmuje i ... i ładnie sie obkroi i trzeba jo^m naszprycować dobro^m solo^m ... z takó^m ... [R2:] żeby żeby poleżała w tej soli ... [R1:] i musi być zabez... włożona w jakimś wodę można jo^m namoczyć i dopiero po pare dniach ... dopiero sie wyjmuje i dopiero jo^m sie weⁿdzi ... trzeba umyć jo^m ... obwioⁿzać sznurkim i do weⁿdzarni ... i bez jedyn dzień sie nie uweⁿdziło ... u nos to sie weⁿdziło ze dwa dni podpalało sie ... (Milew); taka zaprawa ... [...] z liściem latrowym z ... z zielem angielskim i z pieprze^m ... [...] i sól sie ... i sól ... to jest zaprawa tako sie zalewa te szynke do ... [...] pare dni pobyła i zaś sie wyjmowało sie tak wycisło jeszcze z tyj wody ... i dopiero do weⁿdzenia ... (Milew); [R1:]

no tylnie giry ... no co? ... [...] odciniesz stopy i ... i mosz szynke ... nie? ... i wyciniesz kości ze środka ... [R2:] tylny szynka ... no ... łop... nie ... no łopatka tyż ... może być ... [R1:] łopatka od przodu ... z łopatki tyż może być ... no ... i to nasalaż miⁿso ... nie? ... pieprz ... pieprz nie ... tyż! ... robisz takó^m ... [...] i wody ... wode ze soló^m i takó^m solanke robiż i to ileś tam z tydziń czy ileś postoi ... [R2:] a gdzie tydziń ... tam czszy dni ... [R1:] zależy ... kiedyś ... kładło sie wiⁿcy ... i to późni wyⁿdzisz ... (Golina); [Żeby zrobić chleb, trzeba] [R1:] móⁿke całó^m przesiać dodać zakwas dobrze wyrobić ... [R2:] zakwas pare dni te... znaczy sie ... [R1:] musioł postać pare dni wyrobiło sie bo tego sie przerabialo i jeszcze raz i ón dopi^vro uró^s i dopi^vro do pieca poszed^t ... [R2:] no i to r... tyż trzeba było obserwowac rośni^m-cie w odpowiedniej temperaturze ... i były tak tak tak zwane ch... piece chlebowe ... (Rosocha); [Zakwas do żurku] no sie robi i kupuje ... [...] no to sie robi zakwas z moⁿki żytniej ... z wodo^m ciepło^m dodaje sie moⁿki żytniej i co dzień trzeba go od-żywić czyli co dzień robisz to^m samo^m dzisiaj robisz moⁿ-ke żytnio^m za z koziołeczkiem ładnie za... wymieszasz na drugi dzień musisz dolać znowu wody i znowu tyżke moⁿki i znowu i to musi dojrzewać żeby skwaśniało i tak co dzień sie robi ... (Nowa Wieś); [Zakwas do żurku] można i robić ... kiedyś robili ... [...] robiła mama sama to ... robiła w tym ... w takim ... dzbanku ... z gliny ... polanej ... i wtedy zarobiała ... na noc ... moⁿke żytnio^m ... tak ... woda ... gotowana moⁿka żytnia i to sie ... kwasilo przez jakies pare dni ... odlala to i znów na tym zakwasie znów zarobiła i wtedy był dobry dopiero do ... gotowania ... nie? ... ale stał cały czas na piecu żeby ... było ciepło ... nie? ... [...] teraz tam kupisz w butelce i ... (Pogorzałki); to sie rwie modraczki ... obiera sie sam

kwiat ... sypie sie do butelki zalewa sie wodo^m cukrym i sie sy... kładzie na słońcu i po kilku dniach jes winko ... (Józwin); rwiemy czarny bez ... przynosimy do domu ... płuczemy ... obieramy ... z tak zwanych ... szypulek ... ze wszyskiego ... musi być czarna gładka jagódka ... to zasypujemy cukrem ... i ... to mieszamy co dwa dni ... i dosypujemy z powrotem ... jeżeli ... ten s... cukier i ten ... już sie te jagódki czarnego bzu zmniejszo^m ... wtedy ... mamy ... syrop zlewamy ... bardzo super na przezie^mbienie ... z czarnego bzu ... [...] jes bardzo dobry lek na obniżenie ciśnienia! ... (Kazimierz Biskupi); 2. 'część doby od wschodu do zachodu słońca': obserwowano [pogodę] ... też ... właśnie że ... zapisywano ... [...] od Bożego Narodzenia ... to ... zapisywano że to beⁿ-dzie już styczeń ... nastę^mpny dzień to już luty ... no i wtedy obserwowano czy pada desz czy jes zimno ... jaki beⁿdzie miesioⁿc ... (Święcia); [Przepowiadano pogodę:] każdy dzień od Wigilii to był dzień miesiąca następnego roku ... (Grodziec); to było też koleⁿdowanie [w Wielkanoc] ... w drugi dzień był śmingus dyngus ... (Grodziec); [Pisanki przygotowywano] no chyba dzień ... przed ... nie? ... przed Wielkanocó^m ... (Wilczyn); [R1:] w pierwsze sie w pierwszy dzień Wielkanocy świeⁿcoⁿke jadło ... a ... [R2:] dopiero rano na śniadanie ... [R1:] no ... to^m świeⁿcoⁿke ... [R2:] na śniadanie wielkanocne ... [R1:] tak! tak! na śniadanie ... na śniadanie wielkanocne ... (Gorain); no jak sie kupi ze sklepu no to trzeba go umyć kurczaka poporcjować no i z... zasypać go przyprawami i ... i na drugi dzień go upiec lub ... usmażyć ... (Budzisław Kościelny); [Pisanki przygotowywano] dzień przed Wielkanoco^m ... (Budzisław Kościelny); odwiedziny u rodziny ... a w drugi dzień świoⁿt śmingus dyngus ... czyli polewanie sie wodo^m ... (Budzisław Kościelny);

Poniedziałek Wielkanocny ... śmigus dyngus był ... na drugi dzień ... w poniedziałek ... chłopcy ... oblewali dziewczyny ... we wtorek ... odwrotnie ... było ... dziewczyny chłopaków tera to już zanikło prawie ... (Sompolno); [Kurę] [R1:] trzeba oparzyć oskubać ... [R2:] oskubać i wneⁿtrżności wyjoⁿć ... wyplukać dobrze zamoczyć i dopiero na drugi dzień gotować ... (Milew); Gwiazdka to sie mówiło na właśnie na ten dzień przyjdź do mnie na Gwiazdke to czyli w dzień wigilijny prezenty na Gwiazdke sie mówiło czyli na ten okoliczność zwioⁿzano^m ze świeⁿtymi świeⁿtami Bożego Narodzenia ale oczywiście Bożego Narodzenia tylko ... nie? ... (Stawiszyn); no niektórzy gotujo^m go na Wigilie ... inni na śniadanie wielkanocne ... można też na zwykły dzień i to jest żurek z ukwaszonej moⁿki ... i wody ... (Golina); no najważniejszy może być śniadanie bo dostarcza nam energii na cały dzień ale równie dobrze może być najważniejszym posiłkiem obiad żeby go spożywała cała rodzina zależy do czego sie tu odniesiemy ... (Ruda); no posole jó^m [=szynkę] peklosolo^m ... [...] a no i potym jak na przykład na drugi dzivⁿ bym chciała ugotować to te sól musze troche s... jó^m obmyć i swoimi przyprawami tam przyprawić ... nie? ... (Modła); pisanki to sie przygotowało dzień przed przed Wielkanoco^m ... (Główek); uważam że [zajaczek przychodzi] w pier^wszy dzień Wielkanocy w pier^wszy dzień Świoⁿt ... (Krağola).

DZIEWCZYNA – rzecz., ‘młoda, niezamężna kobieta’: [W czasie pierzaku] no chopaki jakieś przychodzili to dziewczynom broili ... przyniesili ... wróble przynieśli ... [...] puścili ... nabroili ... żeby w pierzo uciekło z garka ... (Milew); kawalerowie zaczęli uderzać do dziewczyn ... coś takiego ... takie zaloty były takie ... (Goranin); [R1:] a to ... wybijanie przebijanie [żuru] to

było tak ... że tam gdzie były dziewczyny ... w których ... [R2:] panny ... [R1:] panny ... to kawalerowie szli i wybijali ... nazywało sie to żur na okna ... albo malowali klamki smarowali ... przestawiali latryny ... takie ... odstawiali takie ... ka... psikusa wywijali takiego ... [R2:] brame wystawiali o ... [R1:] no ... (Goranin); Poniedziałek Wielkanocny ... śmigus dyngus był ... na drugi dzień ... w poniedziałek ... chłopcy ... oblewali dziewczyny ... we wtorek ... odwrotnie ... było ... dziewczyny chłopaków tera to już zanikło prawie ... (Sompolno); no ... można było obdarować tako^m pisanke ... przede wszystkim chłopakom ... chłopakowi ... albo chłopak mógł ... dać ... dziewczynie tako^m pisanke ... (Konin).

DZIKA RÓŻA – fraza, ‘róża rosnąca dziko, z jej czerwonych owoców robi się przetwory’: marmolade to na przykład z dziki róży można zrobić z jabłek można zrobić no ze śliwek to już só^m powidła ... nie? ... (Modła); ☞ 3, 4, 5.

DZIKI > DZIKA RÓŻA.

DZI^YŃ > DZIEN.

DŻEM, DŻŻEM – rzecz., ‘dodatek do pieczywa w postaci masy otrzymanej z owoców i warzyw gotowanych z dodatkiem cukru’: z dyni można zupe z... przyrzoⁿdzić ... można dżem przyrzoⁿdzić ... można placki przyrzoⁿdzić z dyni ... różne przetwory ... (Konin); dżem z dyni ... dodaje sie ja...bka kroi sie dynie dodaje sie jabka ... i sie ... smaży ... późni w słoiki ... ale jeszcze można dynie zrobić ... w zalewie octowej ... na słodko jes bardzo dobra ... (Konin); naleśnik to jes^t moⁿka jajko moⁿ-ka i mleko i... i to sie rozmieszuje i też sie smaży ... [...] naleśnik można jeść z cukrem

z dżemem z powidełkami z serkiem a placek ziemniaczany ja lubie z cukrem ... (Budzi-sław Kościelny); naleśnik ... [...] no ... jajko ... moⁿka ... mleko ... te czszy dodatki ... troche soli ... iii ... powstaje taka ... geⁿsta śmietana ... to ... w takiej formie ... czsza do... tyle moⁿki dołożyć żeby ... była ... kon-systemencja ... śmietany ... no i ... na tłuszczu ... na patelni ... smaży sie ... [...] [je się] z serem ... i ... i zzz ... dżżemem ... (Sompolno); [Naleśniki można jeść] z dżżemem z serem ... z cukrem ... (Rychwał); [Naleśniki je się] z dżemem ... na słodko na ... na ostro ... różnie można ... naleśnik po weⁿ-giersku ... albo na... (Podgór); przepis na naleśnik? ... [...] no ... daje sie ... mleczko ... moⁿke ... jajko ... trozke soli ... i można żeby były takie trozke pulchne można dodać ... mało^m łyżeczke ... proszku do pieczenia ... [...] no ... na różne sposoby można jeść ... jak kto lubi i ... jak kto woli ... można ... je ... jeść ... z d-żemem ... z... ze serkiem ... takim który sie robi ... można osłodzić i tak zagnieś ten serek ... (Konin); [Placki ziemniaczane] z cukrem i z dżemem i ... (Milew); no kiedyś przede wszystkim [na śniadanie] jadło sie chleb z czymś ... czyli na przykład ... nie wiem ... chleb z dżemem ... chleb z masłem ... albo jako^ms zupe mleczno^m ... tak? ... czy chleb z tam jakimś tam ... nie wiem ... no pasztetem może zrobili ... czy z jako^ms szynko^m ... kielbase ... obecnie no to so^m różne na przykład ... no ... jest teraz moda na jedzenie owsianki czy właśnie jakiegoś tam ziarna z owocami ... tak? ... czyli te musli jogurty płatki z mlekiem ... nie wiem ... tosty omlety też so^m popularne ... no mówi sie że śniadanie powinno sie zjeść bardzo obficie ponieważ jest to podstawowy posiłek dnia ... (Wilczyn); [Placki ziemniaczane] z cukrem ... z kwasno^m śmietano^m ... z dżemem niektórzy je-

dzo^m ... (Grodziec); [Smażone owoce] to so^m konfitury ... dżemy ... (Rzgów); chlastoki kiedyś mówili ... [...] [robiło się ciasto] tak jak na kluski ... i ... trozke ... grubiej sie wałkowało ... i sie piekło na płycie ... na kuchni ... i na jedno^m na drugo^m strone ... można było posmarować sobie serem ... czy dżżemem ... czy powidłami ... (Wardężyn); [Jak umieszcza się powidła w pączku?] włożyć łyżeczko^m zara ... powidła ... czy tam jokó^ms jakiś dżem ... i na środeczku ładnie zakreⁿcać ... w czterech czeⁿściach do środka i później ładnie zakreⁿcić i rozkulać ... (Golina); dżem to jest takie ... se ... so^m takie smażone przyprawy z owoców ... można robić z wszystkich owoców ... (Golina); no dżem to jest z wszys^tkich owoców ... (Głó-wiew); [Dżem] só^m to zmiksowane owoce ... na przykład truskawki ... zagotowane w słoiku ... (Golina); no dżem to jest zawsze z owoców sezo... se... sezonowych z truskawek z wiśni z borówek z porzeczki czarnej ... (Nowa Wieś); dżem robimy z owoców to jest taka marmolada ... mozem... [...] w wiśni z porzeczki z truskawki z maliny ... (Józwin); [Dżem] to so^m przetwory zrobione ... zzz ... owoców ... [...] o! dżżemy można robić ... ze wszyskie... ze wszystkich owoców ... i zzz z jagód ... i z borówki ... i z truskawek ... i ze śliwki ... (Święcia); no zależy z czego ... z cias...ta na słodko czy rolady mieⁿsne można przyrzoⁿdzać ... [...] no rolade ... na s... na słodko no to ... pieczemy ... biszkobd i później ... zawijamy go w ściereczke żeby go uformować ... nakła... rz... jag ostygnie na... rozwijamy z tej ściereczki i nakładamy ... dżżemem czy ... kremem czy śmietano^m ... (Święcia); no dżem to ... dżem można zrobić z malin z czarnej porzeczki z truskaweczek ... [...] z wiśni ze śliweczków ... (Krągola); [Dżem jest] z owoców ... z wiśni z porzeczek ... [...] jagody ... a dżżem to

jes ... obrane w... owoce ... i w... gotowane w tym ... w garczku ... tak żeby ta woda ... odparowała i ... i później dodajes cukier i ... kładziesz do słoików ... (Pogorzałki); dżem powidła marmolada ... (Posada); konfitury

to so^m to jes^t dżem z owocami ... (Posada); dżem albo powidła ... powidła śliwkowe ... (Janów).

DŹŹEM > DŻEM.

E

EWANGELIA – rzecz., ‘księga biblijna autorstwa św. Marka, św. Mateusza, św. Łukasza lub św. Jana opisująca życie Jezusa Chrystusa’: ¹o no było po dwanaście potraw

... postnych ... no i co ... tata czytał ewangelii jakieś tam urywki ... dzieliliśmy się ¹o-płatkami ... składaliśmy sobie życzenia ... i to wszystko ... (Goranin).

F

FACET – rzecz., pot., ‘mężczyzna’: [Jeśli upadnie] *nóż lub widelec to ... przyjdzie ktoś ... głodny ... albo ... facet albo babka przyjdzie ...* (Konin).

FARBA – rzecz., ‘barwnik’: *w celu zabarwienia [jajka] gotowanie w cebuli na przykład ... no tam jakimiś farbami ... i później ... drobnym jakimś ... ostrym przedmiotem ... z tego ... wydrapywano ten ... zabarwienie i i i powstawały jakieś takie różne tam ... ozdobne ...* (Sompolno); [R1:] *no mogłeś ... zależy bo mogłeś wzióⁿż na przykład obierki z cebuli ... i ... [R2:] malowało się zaś ... na różne kolory ... [R1:] obierki z cebuli wzięteś wodę zagotowałeś z obierkami z cebuli i kładziesz w to jajko ... no i óno ci się barwiło na kolor na przykład bróⁿzowy ... i późni b... brałeś ... te ... jakiś ... żelazno ... coś taki d... nie dłu^tko tylko takie te i ... mogłeś tam ryc w tym ... nie? ... żeby kolory ... albo możeż normalnie no ... czymś ... [R2:] pisakim ... [R1:] farbami czy tam pisakami ... czy czymż no tyż możeż malować ... czy só^m specjalne farby do malowania ...* (Golina).

FARBKA – rzecz., ‘dodatek nadający lub przywracający kolor produktom spożywczym’: *no pisanki farbowano ... w cebuli ... w buraczkach ... można było farbkami malować ...* (Konin).

FARBOWAĆ – czas., ‘nadawać czemuś kolor przez zanurzenie w płynie z barwni-

kiem’: *no pisanki farbowano ... w cebuli ... w buraczkach ... można było farbkami malować ...* (Konin).

FAWOREK – rzecz., często w l.mn., ‘cienkie, kruche ciasteczka w kształcie prostokąta z otworem, przez który przekłada się jeden koniec tego ciasta, smażone na głębokim tłuszczu’: *faworki ... [...] no przygotowuje się odpowiednio ciasto rozwałkowuje ... tnie na paseczki ... każdy paseczek ... się nacina ... przekłada ... i rzuca na ... goroⁿcy tłuszcz ...* (Wilczyn); (Borowo); [R1:] *faworki ... chruściki ... [R2:] o! ... chrusty ... [...] [R1:] faworki to się bierze tłuszcz moⁿke i żółtka i się zagniała i wałkuje i wycina się ... [R2:] paski ... [R1:] paseczki ... przecina przewija i ... na gło^mboki tłuszcz i już so^m faworki ...* (Goranin); *faworki ... [...] z ... z ciasta ... z kruchego ciasta z dodatkiem cukru ... rozwałkowuje się ... przecina i zaplata w tak zwano^m muszke ...* (Ignacewo); [Na tłusty czwartek przygotowuje się] *faworki i poⁿczki ... i śledziki ...* (Rzgów); *faworki ... albo chrusty no ... [...] robi się takie ciasto jak na makaron z jaj... z żółtek śmietany i później wybija się to^m wałkiem żeby nabrało powietrza ... dodaje się jeszcze spirytus ... i troszeczkę masła ...* (Rzgów); *na tłusty czwartek poⁿczki ... [...] faworki ... [...] to też się na tłusty czwartek robiło chru... chruściki ... no ... [...] móⁿka cukier jajko śmietana ... no i to wszystko wszystko się zagniała i się na gły^mbokim tłuszczu smaży ...* (Kolonia)

Wilczogóra); *faworki ... [...] ciasto sie w... zarabia ... z moⁿki z tłuszczu ... wałkuje tak jak na kluski ... i sie w... kroi w pasczki ... przewija sie ... (Wardężyn); faworki ... [...] moⁿke jajko cukier i dobrze trzeba ubić ... żeby były kruche ... i rozwałkować ... (Dąbrowica); faworki bądź chruściki ... [...] moⁿka kwaśna śmietana ... jajko ... troche soli ... rozwałkowywuje sie rozcina ... i na głu^mboki olej ... (Konin).*

FIGA – rzecz., ‘drzewo rosnące w ciepłym klimacie, rodzące słodkie owoce pokryte zieloną skórką, pod którą jest słodki miąższ, kształtem owoce przypominają pękatą gruszkę; też: owoce tego drzewa, które w Polsce często dostępne w postaci suszonej’: [Na zatwardzenie pomagają] *śliwki figi i daktyle ... (Golina).*

FIRANA – rzecz., ‘przejrzysta tkanina wieszana w oknie’: *tak samo jak kiedyś do krochmalnia ... przecież ... jak chcesz dobrze ukrochmalić coś ... wy... krochmalem ale nieroz możeż u... cukrym usztywniż na przykład coś na... [Ale pranie cukrem?] nie tyle pranie ... przede wszystkim wiysz co sie robiło? ... przede wszystkim były takie robióne na szydełku serwety ... czy firany mieli robióne kiedyż o! takie coś to wyglóⁿdo jak to bo to maszynowo tero só^m ... nie? ... ale kiedyż ludzie robili czy serwety takie ... i to sie robióło przeważnie ... teraz z krochmalym a kiedyś to w cukrze ... z cukru sie rob... ciorka... ciotka M. kiedyś taki koszyczek co mi dała z tegó ... to óna w cukrze to robiła ... czy jak ... czy jag robi te ... ale ... w krochmalu tyż ... te takie na Świ... na choinke nieroz ... te aniołki takie robió^m czy takie bómbki robió^m ... no to tyż w cukrze to żeby ci ... (Golina).*

FIRANKA – rzecz., ‘przejrzysta tkanina wieszana w oknie’: *można przykrywać*

[drzewka owocowe] ... różnymi tam starymi firankami jakimiś ... teraz znowu so^m te ... te te takie ... odstraszcze ... strzelajoⁿce ... (Golina).

FOREMKA, FORYMKA – rzecz., ‘naczynie o różnym kształcie, najczęściej blaszane, do którego wlewa się ciasto, by je upiec’: [R1:] *no brytfanna to nie bo brytfanna do miy^s ... [...] nie przykrywosz ... do placka ... do placka ... [R2:] do placka to jes brytfanna? ... [R1:] no brytfanna ... [R3:] forymka! ... forymka do placka ... [R1:] no brytfanna na takie nie mówili?... jag mówili? ... [R2:] kurcze! ... jag mówili? ... [R3:] no for... brytfanna tyż mówili ... [R2:] normalnie ... no to ... ciasto pieczesz wefe... we foremce ... ale w brytfance? ... [R1:] brytfanna no ... (Golina); [R1:] no to to ma akurat takie ale mówie ... takie babka nie pamieⁿtaż jag miaa? ... tylko ona miała czarno^m ... [...] czarno^m żeliwno^m ... nie było tego ... [R2:] wiⁿkszo ... tak dotóⁿd gdzieś była ... [R1:] tylko były dwa uszy ... i tu sie podnosió ... i na tym kaka sie piekla czy geⁿs ... [R2:] chyba wyższo bya bo jak ... [R1:] bo tamto mówili geⁿsiarka albo ... w czym pieczesz? ... w brytfance ... [R3:] no mówie ci że brytfanna mówió sie na to ... no ... [...] [R1:] a ciasto to sie piecze we foremce albo? ... [R3:] no to teraz ... [...] [R1:] w blaszkach ... [R3:] na blaszkah no ... ale brytfanna... no nie wim ... (Golina); świoⁿteczny baraneg? ... [był] z masła ... [...] sie we formie ... we forymce ... (Wilczyn); [Wielkanocny baranek był] z masła lub z cukru pudru ... [...] z masła to był tak wykrawany ... a z cukru pudru to w taką foremke ... robió się z takiej sztywnej tekturki i tam sie wkładaó ten cukier puder taki usztywniony i sie tak odciskaó ... (Budzisław Kościelny); nazywaó sie to zarobieniem zaczynu ... braó sie moⁿke najczeⁿściej żytnio^m ... wode drożdże*

... wstawiało się do ciepłego pomieszczenia ... i ono musiało urósć to znaczy tak wygorować ... i wtedy formowało się chlebki ... kładło się w takie słomiane foremki takie koszyczki i wsadzało się do pieca ... i pilnowało się żeby się upiekł i potem się w[y]cioⁿgało ... (Golina); no to muszę powiedzieć jak to ... no babke no to się wb... wbija jajka ... ubija się to zależy jak bo niektórzy to na przykład robi^m babke tłuszcz^{cz} się rozpuści ... nie? ... no i potem się dosypuje moⁿke ... jajka wbija ... a na jak zazwyczaj j... ubijam jajka sypie moⁿke i na przykład olej to zależy jako babka ... nie? ... albo kryⁿce tym pałkó^m jak jest kryⁿcona ... nie? ... albo po prostu olej jajka wbijam do do moⁿki i na formkę i ... (Modła); [Ciasta piecze się] na blachach na foremkach na przykład jak babki ... (Modła); no na przykład ja robie babke na oleju no to zacznę od ucierania margaryny jajka ... no nie? ... do... dodaje ... później się moⁿke olej i białka ubite na sztywno z cukrem ... no i razem się to miesza i we formkę się ... foremkę trzeba mieć wysmarowano^m obsypano^m bułko^m tarto^m ... (Paprotnia); jak to na czym [się piecze]? ... no to na blasze w foremkę czy formę czy czy blaszka przeważnie się mówiło ... (Janów).

FORMA – rzecz., ‘naczynie o różnym kształcie, najczęściej blaszane, do którego wlewa się ciasto, by je upiec’: torfe ... to jest torf wydobywa się ... [...] no u nos wystę-

pował torf ... wieⁿc kopało się reⁿcznie ... bo wtedy nie było jeszcze koparek ... kopało się reⁿcznie ... potem ... taczkami wywoziło się na taki plac ... wyrabiało się nogami ... i była specjalna taka forma do robienia to takie wychodziły małe bryłki jak cegiełki ... (Dąbrowica); czszeba dobrze gó wyrobidź i w odpowiedni^m formie wla... wlać ... nie? ... (Wilczyn); naleśnik ... [...] no ... jajko ... moⁿka ... mleko ... te czszy dodatki ... troche soli ... iii ... powstaje taka ... geⁿsta śmietana ... to ... w takiej formie ... czsza do... tyle moⁿki dołożyć żeby ... była ... konsystencja ... śmietany ... no i ... na tłuszczu ... na patelni ... smaży się ... [...] [je się] z serem ... i ... i zzz ... dżżemem ... (Sompolno); świoⁿteczny baranek? ... [był] z masła ... [...] się we formie ... we formce ... (Wilczyn); [Świąteczny baranek był] z masła albo ... przede wszystkim z masła ale ... robili też z cukru ... [...] ej no robiło się taki tyn ... jak lukier ... [...] i to się ... soli nawed nie wim czy kiedyż nie robili też ... ale soli dokładnie nie wim ... ale ... z cukru na pewno ... zrobiło się taki lukier i to lółeś w takó^m formie i to tak długo ... bo tak samo ci ... z cukru weźnie się ... zastygnie ... jak ... [...] jak cukierek ci się może zrobić ... (Golina); jak to na czym [się piecze]? ... no to na blasze w foremkę czy formę czy czy blaszka przeważnie się mówiło ... (Janów).

FORMYKA > FOREMKA.

GALARETKA – rzecz., ‘zastygła, powstała masa ze słodkimi dodatkami smakowymi, podawana jako deser lub jego składnik’: *w goroⁿcej wo... wodzie niegotujoⁿcej rozpuszcza sie galaretke ... (Posada); no to ... oficjalnie to wiadomo ... z ... z ... woda gotowana plus ... plus ... proszek który mamy gotowy ... no nie? ... w ... kupiony do tego ... ale można też robić galaretke samemu tak jak za dawnych moich czasów jeszcze ... że jest woda plus żelatyna i dodaje sie sok ... i wtedy jest galaretka taka ... [...] smakowa ga... czy wiśniowa czy truskawkowa ... w zależności jaki sie tam sok no to ... to tak ... (Paprotnia); [Galaretka musi się stęgnąć] no żeby ... po prostu ... no była konsystencja ... [...] bardziej ... no sztywna no bo wiadomo że jak beⁿdzie rzadka no to nie beⁿdzie jaka galaretka ... no nie? ... tylko musi mieć tam swojo^m ... [...] swoje steⁿżenie ... no nie? ... wtedy do teg... no ... to to jest moim określeniem ... nie wiem czy dobrze ... (Paprotnia); oj oj najlepiej z papierka ale tak żeby samemu zrobić galaretke to można sok owocowy czy ... kompot można sobie wzioⁿś i po prostu z... z żelatyno^m i z tego zrobimy galaretke ... (Janów).*

GAŁKA > GAŁKA MUSZKATAŁOWA.

GAŁKA MUSZKATAŁOWA – fraza, ‘ostra, aromatyczna przyprawa dostępna głównie w postaci sproszkowanej, przygotowywana z nasion muszkatolowca korzennego’: *na zupe dyniowo^m gotuje sie obj^era sie dynie*

kroi sie w kostke gotuje sie małe ilości wody później zalewa sie mlekiem dodaje sie imbir gałke muszkatałkowo^m z... scukier sól ^mszystko do smaku ... (Rzgów).

GAROWAĆ – WYGAROWAĆ – czas., 1. ‘o cieście: zwiększać swoją objętość; rosnąć’: [Na chleb] *robiło sie zaczyn który garował ... (Dąbrowica); wyrasta ... albo garuje ... (Dąbrowica); (Golina); (Milew); (Podgór); (Rychwał); poⁿczki ... [...] no ... trzeba zrobić zaczyn z drożdży to jest cukier moⁿka mleko i drożdże ... drożdże garujo^m a my w tym czasie przygotowujemy moⁿke jajka ... żółtka znaczy sie masło cukier ... wyrobić ... odstawić do wygarowania ... potem wykrawo sie poⁿczki ... smaży na g^em-bokim tłuszczu ... (Dąbrowica); [Ciasto] garuje czyli rośnie ... (Budziszlaw Kościelny); takie ciasto ... garuje ... a inaczej mówioⁿc ... rucha sie ... (Konin); [Ciasto] garowało sie ... musiało sie wygarować żeby ten chleb był puszysty ... (Milew); no to ciasto rosło ... garowało ... (Golina); to sie mówiło że ciasto rośnie lub ... garuje ... (Janów); wygaruje ... (Rosocha); szykujó^m ... z... w takiej koponce ... była ... wkl... sypana moⁿka ... była roźcieńczana ... bułeczka ... kwasowa ... i to było urabiane ... oczywiście ... woda z mlekiem ... i to musiało ... wygarować ... i wtedy były ... tworzone chlebki z tego ... (Wardężyn); pyzy ... [...] z ... pszennego ciasta ... niesłodkie ... muszó^m wygarować ... i sie kula ... na małe poⁿczuszki ... i wtedy na*

*pare ... i só^m pyzy ... (Wardężyn); [Ciasto] garowało sie ... musiało sie wygarować żeby ten chleb był puszysty ... (Milew); nazywało sie to zarobieniem zaczynu ... brało sie moⁿ-ke najczeⁿściej żytnio^m ... wode drożdże ... wstawiało sie do ciepłego pomieszczenia ... i ono musiało uróść to znaczy tak wygorować ... i wtedy formowało sie chlebki ... kładło sie w takie słomiane foremki takie koszyczki i wsadzało sie do pieca ... i pilnowało sie żeby sie upiekł i potem sie w[y]cioⁿgało ... (Golina); 2. ‘o nastawie: wytwarzać alkohol w wyniku fermentacji’: *zatego zalewa sie [modraki] i to garuje i zaś sie gotuje ... (Wyszyna); bimber ... [...] kładzie sie sypie sie cukier leje sie wode kładzie sie drożdże przykrywa sie w ciepłym miejscu żeby to wygarowało po ileś tam tygodniach sie zlewa i sie gotuje i wtedy wychodzi bimber ... (Jaroszewice).**

GARSTKA – ‘niewielka ilość czegoś’: w piecu [chlebowym] *palono drewnem spalano no spalano drewno resztki niedopalonego drewna usuwano tak zwanym pomietłem ... [...] tak no z pieca sie tak ... i później wsypywało sie garstke otro^mb i jeżeli te otro^mby sie zapłonęły to znaczy że piec był gotowy do pieczenia chleba ... (Rzów); [R1:] a tak sól żeby sie nie krzepła [krew] ... nie? ... bo jag od kaczkki to ... troche octu dajesz ... [R2:] sól ... sól sie wsypywało tam ... no ... garstke soli tam czy łyżke ... czy ... łyche soli ... [R1:] a do czarniny to i tak sie robi ... ocet daje dlatego sie do czerniny ... możesz dadź i octu a tam jag na kaszanke ... to późni z octym by nig nie jodł ... bo późni tó^m krew sie brało na kaszanke ... (Golina).*

GAZ > MIEĆ GAZY.

GAZOPE^NDNY – przym., ‘wywołujący gazy’: *grochówka to jes gazopeⁿdna ... (Kazimierz Biskupi).*

GE^MBA, GY^MBA – rzecz., ‘buzia, usta’: *to wi^lsz jak dzieciok płakoł kiedyś to było tak ... brało sie materiału ... rozumi^lsz tak jak o no to to jest dob... dobre a przedtym to były takie normalne płótno ... i w to płótno robiło sie prosze ciebie po... tego ... cukru sie nasypało na na szmateczke i troszke zwilżyło to^m to żeby jak dzieciok sobie ssał czy coś to żeby miał wilgoć tego i było zawioⁿzywane normalnie nitkó^m i dzieciokowi do gy^mby i ... (Maliniec); > NIEBO W GE^MBIE.*

GLANC – rzecz., ‘polewa z roztopionego cukru wykorzystywana do dekoracji ciast; lukier’: *sznek z glancym to jes ... takie ciasto ... z ciasta drożdżowygó to tag upieczóne ... i polukrowane ... (Wilczyn).*

GLUBKA – rzecz., ‘odmiana śliwek o ciemnofioletowej skórce i okrągłym kształcie’: [Odmiany śliwek:] *renglody weⁿgierki ... glubki ... (Józwin); [Glubki] no to też so^m fioletowe tylko bardziej okroⁿgłe ... (Józwin); glubki ... damasyny ... weⁿgierki ... ren... ren...klody czy renglody nawed nie wiem dokładnie jak sie mówi ... n... no ... tak...e ... c... c... wieⁿcej ... raczej tam na wsi nie nie ... wtedy nie uprawiano innych śliw ... (Borowo); weⁿgierki ... wygloⁿdajom podobnie jak glubki ... może so^m troche mniejsze i takie ... bardziej majom kształt wydłużony ... charakteryzuje sie ... charakteryzujom sie one tym że ... pestka ... otworzone ... no jak by tu powiedzić ... pestka nie jes przytwierdzona do mioⁿższu ... można jo^m łatwo wyjoⁿć ... (Borowo); glubka? ... jes wieⁿksza ... bardziej mieⁿsita ... i pes... bardziej okroⁿgła ... i pestka nie odchodzi od mioⁿższu ... mocno sie czszyma mioⁿższu ... (Borowo); [Odmiany śliwek to] weⁿgierka glubka *morela brzoskwinia to chyba by były wszys^tkie już ... (Główiew); ja znam tylko śliwki glubki to so^m takie stare stare śliwki od których**

majo^m kolor fioletowy i bardzo dobrze odchodzi pestka i najczeⁿściej jej się używa do powideł domowych ... (Ruda); głubki to só^m podobne do tych ... do tych weⁿgierków ... (Wyszyna).

GŁODNY I – przym., ‘odczuwający głód, cierpiący głód’: [Jeśli upadnie łyżka, oznacza to] [R1:] *że przyjdzie ktoś głodny ... [R2:] kobieta ... [R1:] kobietka ... (Gorainin); [Jeśli upadnie nóż lub widelec] a to przyjdzie głodny mężczyzna ... (Gorainin); (Podgór); [Jeśli upadnie łyżeczka] a to dziecko ... głodne przyjdzie ... (Gorainin); [Jeżeli upadnie łyżeczka] przyjdzie ktoś głodny ... (Budziśław Kościelny); [Jeżeli upadnie na ziemię kromka chleba stroną osmarowaną, to] przyjdzie ktoś głodny albo bogaty ... (Rychwał); [Jeśli upadnie] nóż lub widelec to ... przyjdzie ktoś ... głodny ... albo ... facet albo babka przyjdzie ... (Konin); [Jeżeli upadnie łyżka] no że przyjdzie głodny ... [Ktoś konkretnie?] kobita ... a widelec chłop ... (Golina); [Jycy] no to też że cioⁿgle głodny i że dużo potrafi zjeść ... (Golina); kiedyś tak ... kiedyś [przed posiłkiem] się modliliśmy ... [...] no ... się mówiło ... Boże pobłogosław ... to jadło abyśmy nigdy nie byli głodni ... (Józwin).*

GŁODNY II – rzecz., ‘osoba odczuwająca głód’: [Jeżeli upadnie na ziemię kromka chleba stroną suchą, to] *przyjdzie głodny albo biedny ... (Rychwał); przyjdzie głodny ... (Wilczyn).*

GNIoT – rzecz., ‘nieudany wypiek, w którym część ciasta się nie upiekła, nie wyrosła’: *gniot albo placek zakalcym ... wyjdzie zakalec ... (Janów).*

GODZINA – rzecz., ‘jednostka czasu obejmująca 60 minut’: [Rosół gotuję] *no*

zazwyczaj tak do półtorej godziny zależy jakie miⁿso jest też ... nie? ... (Maliniec); naleśnik ... [...] no ja daję półtorej szklanki mleka półtorej szklanki wody gazowanej dwa jajka szczypte soli ... półtorej szklanki moⁿki ... i miksuję to wszystko ... odcstawiam na pół godziny do lodówki ... wycioⁿgam po pół godzinie ... przemieszam ... i smaże ... na takiej małej ilości oleju ... to znaczy tam bardziej przecieram serwetko^m patelnie z... niż ... nasoⁿczo^m olejem ... o! ... [można jeść] najczeⁿściej z powidłami ... (Konin); wiem że to [=robienie smalcu] jest bardzo czasochłonne i bardzo śmierdzi ... otóż wytapia się chyba słoninę i trzeba to mieszać żeby się to nie przypaliło ... i to trwa ileś godzin ... (Wilczyn); chleb przygotowywano z moⁿki wody i zakwasu ... robiło się ... kilka godzin ... no nie wj^em jak ... kilka godzin się ... [...] przygotowywano wcześniej tak...ki z... zaczyn i później to się dzieliło jak podrosło po... podzieliło się na porcje zależności od tego ile miało być bochynków chleba najczeⁿściej było to cztery lub sześć bochenków ... i później przerabiało się ten chleb robiło się takie kulki wkładało się do koszyczków słomianych zwanych łomiankami ... (Rzgów); no był taki cybuch tak zwany z tyłu w... przy piecu ... i się nagrzało potym cybuch się zamykało i ... były dźwięki jak się chleb wsadziło no to się dźwięki zamkło i ... godzinie czasu cezba było chleb piec ... (Kolonja Wilczogóra); kasze gotuje się pod przykryciem w bardzo małej temperaturze na bardzo wolniutkim ogniu ... bo kasza musi wolniutko że żeby się nie przypaliła a równo dochodziła ... tak na pół godziny na szklance kaszy ... to musi pół godziny żeby miⁿciutkie doszło trochę dosolić ... dosmakować i już jes dobre ... (Kolonja Wilczogóra); były takie specjalne maślniczki lało się tam do niej śmietane ... no i się ... wyrabiało [masło] takim tłuczkiem ...

godzinami nieraz ... (Wardeżyn); szynk^a a to jest ... to jo^m sie zanurza w takiej solance ... i ona stoi dwadzieścia cztery godziny i później sie jo^m weⁿdzi ... wyjmuje z tej solanki i sie wedzi i to jest szynka ... (Budzisław Kościelny); kielbasy? ... tu troche bede wiedział bo ... sam robiłem to ... sie bierze ... czeⁿś ... z łopatki czyli z przedniej nogi ... to^m ... górn^o czeⁿś ... i ... troche ... tłustego może być podgarle może być s... troche słoniny ... tak że ... gdzieś jakieś ... osiemdziesio^t procent tego mieⁿsa ... a ... dwajścia ... na przykład ... tego tustego ... lub jeszcze dodajo^m ... troche wołowiny ... ale powiedzmy ... ta ... wieprzowina ... łopatka ... mieⁿso z łopatki ... słonina ... i ... mieli sie to na drobne ... nie za drobno ... na takim grubym sicie ... lub tak zwanym szarpaku ... czeⁿś ... dodaje sie majeranek ... sól w odpowiedni proporcji ... czosnek ... zmielony ... i ... troche wody ... musi być dodane ... no i to sie przerabia ... z pół godziny gdzieś ... przynajmniej ... (Sompolno); [R1:] najlepsze drzewo jes ... jakie? ... do wyⁿdzynia? ... [...] [R2:] jałowiec ... i ... drzewa owocowe takie ... liściaste ... no po prostu musz^om być ... może być ... jabł^on może być ... olszyna ... ol... olszyna ... no przeważnie ... w tym ... z tych drzew ... wyⁿdz^om... [R1:] no ... i wyⁿdzisz tak długo aż ona tako sie krucho zrobi ... i tyż na wolnym żeby sie czasym nie ugotowa-albo spaliło po prostu wolno ... a tag musi sie ... [R2:] no żeby sie ... po prostu ... uwyⁿdziła dobrze i żeby była miⁿko ... [R1:] krucho ... [R2:] pare ... ładnych godzin ... musi sie wyⁿdzić ... (Golina); słoiki mieⁿso to też żeśmy zapeklo... zasolili najpierw było podsmażane ... kładzone do słoika zalewane było t^uszczem i dwie godziny sie gotowało pod gumko^m musiał być słoik ... (Główiew); [R1:] żeby nie wystygły ... [R2:] żeby nie ostygły ... [...] [R1:] zawijało sie w reⁿcznik czy w ścierecz-

ke i pod pierzynke bo jak nie wszyscy razem przyszli z żeby ziemniaczki nie wystygły to jak ktoś przyszedł za godzinę tyż miał świeże zi^emniaczki ... (Krağola); nadzień do kaczce... nadzień do ... nadzienia do kaczki to jes ... różno ... różne ... i dużo ... [...] na przykład jeden ... może być kaczka z jabłkami ... przyprawiona cynamonem cukrem ... n... no i ... odro... ale najpierw musi być kaczka ... wymyta ... w środku ... przez ... dwanaście godzin ... (Kazimierz Biskupi); mieⁿso w słoiki to jest podprużene na patelni i kładzone do słoików zalewane zalewo^m ... doprawiono^m ... i kładzie sie ... leje sie w słoiki zakreⁿco sie słoiki i gotuje sie to ... to mieⁿso do mieⁿkości i żeby ono złapało i pozostajo^m ... [...] no na pewno koło godziny bo zależy jakie mieⁿso ... (Paprotnia).

GODZINKA – rzecz., piesscz., ‘jednostka czasu obejmująca w przybliżeniu 60 minut’: [Kapuśniak] z młodej ... gotuje sie krócej ... bo jes kapusta delikatna ... a z takiej ... już zimowej to ... no troche dłużej jo^m sie gotuje ... [...] tak samo dodaje sie wszystkie warzywa w kosteczke krojone dodaje sie ziemniaczki w kosteczke ... wygotuje sie rosół na ... z kości ... i ... wkłada sie ... w... wszystkie warzywa w kostke ... później szatkuje sie kapuste troszke grubiej jak ... jag na kapustke ... i wkłada sie pod koniec kapuste na pół godzinki gotuje i ... zasmaża tag jak grochówke ... (Święcia).

GORZKA WÓDKA – fraza, ‘początkowe słowa popularnej przysłówki mającej w czasie wesela zachęcać parę młodą do pocałowania się’: „gorzka wódka gorzka wódka trzeba jo^m osłodzić ... młody młodo^m poka... pocałuje ... nic nie beⁿdzie szkodzić” ... chyba tak ... no ... (Golina); „gorzka wódka gorzka wódka ... czszeba nam ... osłodzić ... Kasia J...anka pocałuje

... wódke nam osłodzi” ... (Józwin); „gorzka wódka gorzka wódka czszeba ... jo^m osłodzić” ... [...] tak ... nie pamieⁿtam ... bo tak ... niewyraźnie już ... te ... b... te ... śpiewy były ... bo to już po wódce najczeⁿściej było ... wieⁿc ... trudno było nawet zrozumieć ... co to tam dalij oni bełkotali ... bo to najczeⁿśc... śpiewali ci co ... lubili wypić ... (Borowo); no to „gorzka wódka” to sie wtedy pije żeby sie młodzi pocałowali to jak wszyscy już so^m na sali młodzi też z kościoła przyszli no to wtedy śpiewaj^m „gorzka wódka” ... (Główiew); kiedy sie śpiewa? no na uroczystościach przede wszystkim przeważnie weselnych no może to być przecie^z i na inⁿych przyjeⁿciach i „gorzka wódka gorzka wódka trzeba jo^m osłodzić ... albo młody młodo^m pocałuje albo młoda młodego nic nie beⁿdzie szkodzić” ... albo może być tak że „oni temu winⁱ pocałować sie powinⁱ” ... (Jaroszewice); no gorzka wódka sie śpiewa młodym jak goście chco^m żeby sie pocałowali i o! „gorzka wódka gorzka wódka trzeba jo^m osłodzić ... niech sie młodzi pocałuj^m nic nie beⁿdzie szkodzić” ... (Nowa Wieś); [„Gorzka wódka” śpiewa się] jak sie chce żeby młodzi sie pocałowali ... (Józwin); „[Gorzka wódka] czszeba jo^m osłodzić ... młody młodo^m pocałuje i nidz nie beⁿdzie szkodzić” ... (Święcia); gorzka wódka? ... no to to ... na weselach ... (Pogorzałki).

GORZKI > GORZKA WÓDKA; GORZKO!

GORZKO! – wykrzyk., ‘zachęta dla młodej pary do pocałowania się w czasie wesela’: no kojarze wiem o o czym mówi^{sz} no to to para młodych jes^t i i wtedy im goście śpiewaj^jo^m gorzko! no to sie całuj^m ... żeby wódke osłodzić ... (Wyszyna).

GOSPODYNIA – rzecz., ‘kobieta prowadząca gospodarstwo, zajmująca się domem’:

gospodyni ... (Konin); (Goranin); (Grodzic); kobita która doi ... krowy ... gospodyni ... (Wilczyn); tak to jest już [pytanie] dla gospodyń wieⁿcyj a nie tam dla mnie już po ... po prostu ... (Milew); my jak w domu no to każda gospodyni zmywa ... a jak w restauracji to so^m specjalne panie co zmywaj^m ... (Milew); kiedyś dawno bardzo dawno no to kobity same robiły gospodynie ale to dawno za moi babci a późni^ej już w moim wieku to już były kucharki takie na wsiach i tam robili po domach wesela albo na na remizach wariowali ... no ... (Wróblina); zazwyczaj gospodyni nie powin^a odchodzić od stołu [wigilijnego] dlatego że mów... kiedyś to mówili żeby kurka usiadła i potem wyleⁿgała jaje... no jajeczka były podłożone pod kurke i wyleⁿgała kurczaczki małe ... (Główiew); no kiedyś nie było kucharek nie było nic same gospodynie [przygotowywały potrawy na wesele] ... (Główiew); no raczej nie odchodzono od stołu [wigilijnego] a szczególnie nie odchodziły gospodynie ponieważ mówiło tak ... może przesoⁿd może to taki zwyczaj że jak gospodyni odejdzie od stołu to nie beⁿdo^m kury siedziały na jajkach potem tylko beⁿ... i żeby wyleⁿgły kurczaczki gospodyni jak usiadła to musiała do końca kolacji siedzieć ... (Krażola); [Dawniej potrawy na wesele przygotowywały] gospodynie i kucharka była i były pomoce to so^m-siadki kto wszyscy ... (Krażola); makowiec ... no no można różn... różne sposoby no to zale... w zależności kto ... jaka gospodyni co robi ... (Paprotnia) > GOSPODYNIA DOMOWA.

GOSPODYNIA DOMOWA – ‘kobieta zajmująca się domem, prowadząca dom’: gospodyni ... domowa ... (Święcia).

GOSPOSIA – rzecz., ‘kobieta prowadząca gospodarstwo, zajmująca się domem’: [Kobieta zmywająca naczynta] powiedziała że

by gosposia ... obecnie to pani domu ... tak ... bo zazwyczaj żona ... (Wilczyn); gosposia [kopie ziemniaki] ... (Rychwał).

GOŚCIĆ SIE – czas., ‘o gościach i gospodarzach: przebywać w jednym miejscu, odczuwając przyjemność z przyjmowania gości oraz wizyty u gospodarza, płynącą ze wspólnie spędzonego czasu oraz zjedzonego posiłku’: [W Wielkanoc] *po mszy schodzili się ... wszyscy bliscy ... zasiadali z... do stołu i gościli się ... (Wilczyn).*

GOŚĆ – rzecz., 1. ‘osoba zaproszona na jakieś przyjęcie, uroczystość’: *duży pokój to się nazywa ... dla gości to był ... stołowy pokój czy ... przyjdzie goście ... tak no ... salon po prostu ... (Milew); co to jest salon? ... no to jest pokój do gości ... (Milew); [Salon] ogólnie to jest pokój w którym swobodnie można usiąść z gośćmi ... z reguły kojarzy się z tym ... że jest duży stół ... więcej krzesła ... tak? ... jest to taki pokój w którym się nie siedzi codziennie ... chyba że ma się goście ... tak mi się to kojarzy ... (Konin); [Jeżeli komuś upadnie łyżka] przyjdzie gość ... (Wilczyn); [Jeżeli komuś upadnie nóż lub widelec] *tak coś mówili ale ... jakiś tam ... goście można się spodziewać ... (Sompolno); [Jeżeli upadnie łyżka, to] ktoś przyjdzie ... jakiś gość ... (Milew); [Jeżeli upadnie nóż lub widelec] ma się na gości ... (Milew); to sód^m pogrzebiny to jest ... wyprawiało się ... przed pandemiom ... poczęstunek gości którzy byli na ... pogrzebie ... rodzinie najbliższóm ... i trochę dalszóm ... nazywa...no to ... pogrzebinami ... (Święcia); no kojarze wiem o o czym mówi^{sz} no to to para młodych jest i i wtedy im goście śpiewają^m gorzko! no to się całują^m ... żeby wódke osłodzić ... (Wyszyna); 2. ‘osoba przybyła gdzieś; nieznanomy’: [Na Wigilię] *kładziono ... sianko pod ... obrus ... [...] nakładano ... biały obrus***

... przy...strajano stół ... i ... konieczna była dodatkowa zastawa ... dla ... gościa ... (Wilczyn); no czszeba było ... ładnie go [stół wigilijny] ... białym obrusem ... zasłać ... pod obrusem ... sianko położyć ... zawsze ... był ten jeden ... talerz ... więcej ... [Dla kogo?] tag niespodziewanego gościa ... (Święcia).

GOŹDZIK – rzecz., często w l.mn., ‘przeprawa korzenna z suszonych, nierozkwitłych pączków kwiatowych goździkowca’: *krolili [dynie] w kostke to ze skóry obidzi^e-rali ostrugali ... w kostke zalywali octym cukre^m i wodo^m i przegotowywali to i zagotowane w sło... w c... goździki cynamon i to się zagotowywało gotowało się na ... mieⁿ-ko i się zalywało w słoiki się zakryⁿcało i to stało ... no ... już było gotowe do jedzenia do spożycia ... (Kolonja Wilczogóra); a powidła tylko ze śle... ze śliwek ... śliwek ... śliwek ... wymaż tam ... [...] no to jes smażenie ... śliwek ... długo ... trzy ... czyszy dni na pa... na... w garczku ... i później takie już odparowane się wkłada do słoików ... można wrzucić go... goździki ... do tego ... pary... zapach ... (Pogorzałki).*

GRAM – rzecz., ‘jednostka wagi równa 1/1000 kilograma’: *poⁿczki przyrzoⁿdza się ... z moⁿki ... jaj ... cukru ... i z dodatkiem ... kilku...nastu gram spirytusu ... (Ignacewo).*

GRECKI > RYBA PO GRECKU.

GRIL – rzecz., ‘przenośny ruszt służący do pieczenia potraw bez tłuszczu’: [Z kury robi się] *no przede wszystkim rosół ... jako ... dodatki ... tego mieⁿsa ... do ... innych rodzajów zup ... jako tam ... pieczenie ... różne ... z grila ... z różna ... (Sompolno); [Jak przygotować kurę] *do jedzenia? ... czea przede wszystkim ... zabić ... sparzyć ... goroⁿco^m wodo^m ... ż... łatwiej ... pióra wychodzo^m ...**

z tych piór obrać ... nastę^mnie tam jeszcze nad ... ogniem trochę poczyszczym bo takie ... włoski ... na całym ciecie ma ... drobne ... żeby t... pozbyć się tych włosów ... i ... wyporcjować ... znaczy ... się ... ze środka to co nie-poczeszalne ... wyrzucić ... żołoⁿdek ... woⁿ-trobe ... do odzysku ... i ... umyć dokładnie ... i tako^m ... można później ... ugotować czy ... na rożen dać ... na grila ... (Sompolno).

GROCH > GROCH Z KAPUSTO^M; KAPUSTA Z GROCHEM.

GROCH Z KAPUSTO^M – fraza, ‘danie wigilijne na bazie kapusty kiszzonej i grochu’: [W Wigilię podaje się] *w pier^wszej kolejności karp ... makielki kapusta śledzie ... [...] groch z kapusto^m ... (Stawiszyn); robimy do tego jeszcze zasmażkę czyli na patelce rozgrzewamy maselko odrobine moⁿki i wl... do do łoⁿczymy to z kapusto^m i grochem mieszamy i tak mamy groch z kapusto^m ... (Ruda).*

(GROMADZIĆ SIĘ) – ZGROMADZIĆ SIĘ – czas., ‘zbierać się w jednym miejscu’: *no dzieⁿkuje się Panu Bogu za to że że za chleb za to za zdrowie wszystkich osób które się zgromadziły przy stole no i prosi się żeby tego chleba nigdy nie zabrakło ... (Nowa Wieś).*

GRONO – rzecz., 1. ‘zbiór drobnych, kulistych owoców wyrastających na jednej gałąźce’: [Kierzek] *to jest małe ... mała czeⁿść owoców ... grona owoców ... (Podgór);* 2. ‘grupa osób, które coś wiąże, np. relacje rodzinne’: *w wieⁿ...kszym gronie ... [je się] w pokoju ... a ... w gr... w gronie rodzinnym w kuchni ... (Wardężyn).*

GRUBY JAK... – fraza, ‘bardzo gruby’: [Gruby jak...] *bela ... (Budzisław Kościel-*

ny); (Konin); (Rychwał); [Gruby jak] beka ... (Golina); gruby jak ... beczka na przykład ... (Sompolno); (Milew); (Modła); (Posada); (Rosocha); (Rychwał); (Stawiszyn); (Wilczyn); gruby jak beczka a może pijany jak bela ... (Podgór); gruby jak niedźwiedź ... (Milew); [Gruby jak] bania ... (Janów); słoń ... (Paprotnia); dynia ... (Janów).

GRUSZA – rzecz., ‘drzewo, na którym rosną gruszki’: [Owoce] *polnej gruszy? ... [...] pierdziołki ... (Wilczyn); [Owoce] polnej gruszy ... nie wiem czy to jest prawda ale jedyna nazwa jaka mi się kojarzy z tego jak dziadkowie mówili to były gruszki pierdziołki ... [Lub...] uleⁿgałki ... (Wilczyn); [W sadzie rosną] jabłonie grusze śliwki brzoskwinie wiśnie ... (Posada); grusz... ona to może być ... klapsa ... cukrówka ... (Józwin); [Odmiany grusz to] klapsa michałki ... (Grzymiszew).*

GRUSZECZKA – rzecz., zdr., ‘jajowato-kulisty przedmiot przypominający owoc (gruszkę), który służy do robienia lewatywy’: [Dziecku na zaparcie robiło się] *lewatywke ... [...] bo małemu dziecku nie dasz ani marchewki ani takiej żeby się najad^t dużo bo za małe ... nie? ... [...] no mydełko kiedyś to robili z mydełka w ciepł^m wodę i się zrobiła taki płyn mydlany i to się nacioⁿgało w tako^m gruszcze co się nazywa do lewatywki i się robiło wsuwało się to^m końcóweczke do odbytu i się wpuszczało i to oblużowało tam trochę o! poślizg był i można było dziecku pomóc w ten sposób ... (Krağola).*

GRUSZKA – rzecz., ‘śladki, jajowato-kulisty owoc pokryty skórką w kolorze od żółtego po jasnozielony; też: drzewo, na którym rosną te owoce’: *zupa z owoców*

... nie było tam czy zupa wiśniowa czy ... zupa z wiś... suszonych jabłek ... czy suszonych gruszek ... dodawana podlewana śmietanko^m było coś pysznygo wspaniałego dopi^oro do tego kartofle były ... no takie takie ... (Kolonia Wilczogóra); [Do wędzenia brano] wiśnie gruszkę ... [...] to był bardzo dobry smak i zapach ... (Kolonia Wilczogóra); ze suszonych owoców robi się zupy ... [...] śliwki i ... jabłka gruszki ... [...] gotuje się te owoce w garku na wodzie ... trochę się wysypie cukru ... i trochę się tam do smaku doprawi solo^m i się zaprawia śmietanko^m i ... (Milew); [R1:] z wiśni [zupę robi się] ... [R2:] no z naj... z najróżniejszych ... jak jak się ktoś uprze to i z gruszki zrobi owo... zupę ... (Rosocha); suszone ... można wszystkie owoce susz... suszyć najlepiej ... jabka gruszki lub śliwki ... (Ignacewo); to można suszyć ... wszystko ... i gruszkę i jabko i ... (Wardężyn); można suszyć jabłka śliwki gruszki ... (Dąbrowica); [Owoce] polnej gruszy ... nie wiem czy to jest prawda ale jedyna nazwa jaka mi się kojarzy z tego jak dziadkowie mówili to były gruszki pierdziołki ... [Lub...] uleⁿgałki ... (Wilczyn); [Odmiany grusz:] cukrówka ... kwaśniora ... jakieś były bery ... klapsy ... wieⁿcej n... lukasówki jakieś ... nie? ... aaa! pierdziołki ... iii ... cukrów... cukrówki to jusz mówiłam ... ach ... zapomniałam już ... nie pamiętam wieⁿcej ... (Borowo); no so^m [sady] ale be... ale bardzo małe tam w gospodarstwach so^m tam po dwie trzy tam jabłonki czy tam wiśnie ... nie? ... czy gruszki ... nie? ... (Modła); polewka to jest ... no t... jak zawsze zaczyna się od wody ze solo^m ... kładziemy potem ... ten ... kwaśne mleko ... na ... na to^m wodę ... no i potem my bierzemy ... robimy zaklepkę ... no to zaklepkę się robi mleko plus moⁿka ... i można dodać śmietany ... i wtedy jo^m się zacioⁿga żeby ona była geⁿ-stawa ... no nie ... no i do tej polewki jak kto

lubi ... jak ja pamiętam z dzieciństwa ... dodawało się sera białego lub można nawet dodać gruszek ... które były kwaśniarki tak zwane i to się dodawało i to była polewka ... (Paprotnia); no to wybierzemy [kompot] z gruszek ... obieramy gruszki ... kroimy na ćwiartki ... dodajemy cukier ... i troszeczkę wody ... nie za dużo ... (Golina); [Przeciw zatwardzeniu pomagają] gruszka jabłko kapusta właśnie kiszona ... (Nowa Wieś); obiera się ... warzywo ... y! ... obiera się owoc ... dany czy gruszkę czy jabko ... kroić się na ... ćwiartki ... i wkłada się na gotowano^m osłodzono^m wodę ... wychodzi kompot ... (Święcia); gruszka ... jakie odmiany? ... te klementynki tak ... te co tutaj mamy teraz ... jak się nazywają ... te oklemy ... tyłka ... (Krażola); [R1:] klo[p]sa konferencja i taka taka zimowa twarda gruszka ... nie wiem jak ona się nazywa ... [R2:] o! cukrówki jeszcz były ... (Jaroszewice); no [odmiany] gruszek to jest ... i ta ... [...] bera ... [...] koksa ... [...] klapsy ... no prezydent też no ... i ... jes tych gruszek jeszcz ... (Golina); gruszka banan ... z owoców leśnych ... wiśniowa ... truskawkowa ... jes ich naprawdę ogrom ... jes ... no bardzo dużo jes kaw ... herbat przepraszam ... (Kazimierz Biskupi); jak żeśmy jechali ... do mojej babci na wieś ... to ... przedtem był jakiś taki zwyczaj ... obsadzania takimi dzikimi ... śliwkami ... gruszkami ... na ... miedzach ... to były tak zwane ... dzikie właśnie te śliwki ... i dzikie gruszki wsadzone ... [...] i właśnie na to mówili psionki ... ale one były bardzo dobre ... tak zwane uleⁿgałki ... jak one bo na drzewie były bardzo takie cierpkie że ... aż jeⁿzyk sztywniał ... ale wiesz ... jak później ... one spadły ... poleżały ... to były tak smaczne że teraz byś zamieniła ... nawet jabłuszko na tako^m gruszkę ... (Kazimierz Biskupi); no ciasto drożdżowe to przede wszystkim drożdże które trzeba po prostu

rozpuścić w mleku z dodatkiem trochę cukru i moⁿki żeby ono wyrosło ... a potem na przykład ubijamy jajka ... dodajemy po prostu tłuszcz ... moⁿke ... wyrabiamy ... no i na końcu dodajemy drożdże ... to wszystko musi być dobrze wyrobione ... i wtedy robimy po prostu placek lub no ... no przede wszystkim placek jak ciasto drożdżowe ... no nie? ... do tego i potem robi się kruszonkę ... i posypujemy ... można to zrobić z owocami nawet taki placek ... z gruszkami^m ja na przykład bardzo lubię czy z jabkiem ... no to w ten sposób ... nie? ... (Paprotnia).

GUMKA – rzecz., ‘uszczelka’: słoiki mieⁿso to też żeśmy zapekło... zasilili najpierw było podsmażane ... kładzone do słoika zalewane było t^luszczem i dwie godziny się gotowało pod gumkami^m musiał być słoik ... (Główiew); [R1:] tlist to słojek zakreⁿcany ... może nie tyle zakreⁿcany tylko były kiedyś duże takie słoiki litrowe i miały gumki i spreⁿżone i to się za... [R2:] zamykało się ... [R1:] gumke to i się spreⁿżyło^m przycioⁿgało i po zagotowaniu to trzymało no ... (Krağola); no z jabłkiem? ... to wkładasz to ... kroisz ... jabka na cztery części ... wy... i w... wkładasz do... do tego ... do garka zagotujesz później w słoiki bo ... przeważnie ... przedtem to robili że z... wkładali do ... słoików jabka ... i późni zalewali wodom ... już ... tego i ... cukier ... cz... tam jakieś tam przyprawy możesz tam cy... cynamon czy goździk i ... kiedyś jeszcze jak tego to nie były to były te weki właśnie ... nie? ... że pod gumki i spryⁿżynka była do tego ... i wkładało się w garnek się gotowały ... i wtedy czyszczyły cał^m zime ... [...] i to był kompot ... (Pogorzałki).

GUMOWY – przym., ‘zrobiony z gumy’: smoczek był gumowy ... (Rzgow); gumowe ... (Kolonja Wilczogóra); dydek ... [...] był gumowy ... (Konin).

GUSŁA – rzecz., bez l.poj., książk., ‘przekonanie o wpływie sił nadprzyrodzonych na życie człowieka, oceniane przez innych jako nieprawdziwe’: [Jeżeli upadnie na ziemię kromka chleba stroną osmarowaną] no to się już nie nadaje do jedzienia ... trzeba było pieskowi dać ... [...] to nie było żadnych gusłów ... nie było w tym ... tylko przes... tylko już się nie nadawało do jedzienia już się nie jadło takigo chlebka ... (Milew).

GWIAZDKA – rzecz., 1. ‘światło na niebie, od pojawienia się którego tradycyjnie rozpoczyna się uroczystą kolację 24 grudnia’: [Do kolacji wigilijnej zasiadano] kiedy wyszła pierwsza gwiazdka na niebie ... (Wilczyn); pier^wsza gwiazdka jak się pojawiła ... (Rosocha); po pier[w]szyj gwiazdce ... (Wilczyn); po pierwszj gwiazdce ... (Golina); jak się pier^wsza gwiazdka zapalała to wtedy zaczynała się wigilia i siadali ... (Stawiszyn); [Do kolacji zasiadano] no ... taka tradycja była jak zaświeciła pierwsza gwiazdka na niebie ... (Święcia); [Do kolacji zasiadano] po pierwszej gwiazdce ... (Grodziec); jak weszła pierwsza gwiazdka ... (Goranin); jak się zobaczyło pier^wszom gwiazdke to wtedy siadało się do wieczerzy ... (Stawiszyn); [Do wieczerzy wigilijnej zasiadano] jak była pierwsza gwiazdka na niebie ... (Milew); [Do kolacji wigilijnej siada się] jak zaświeci pierwsza gwiazdka na niebie ... (Golina); [Do kolacji wigilijnej zasiadano] gdy pojawiła się pierwsza gwiazdka na niebie ... (Wilczyn); po pierwsze musiała pojawić się pierwsza gwiazdka na niebie ... i musiało być dwanaście potraw które oczywiście były postne ... dopuszczalnym mieⁿsem było mieⁿso z ryby ... no i tutaj ... jeszcze co tam było zwioⁿz... zwyczajem ... no to przede wszystkim musiała być ryba ... dopuszczalna zupa to była albo czerwony barszcz albo zupa jakaś owocowa lub też

GWIAZDOR

grzybowa ... czy tam śledziowa ... i był ... jeszcze bardzo ważny żeby był kompot z suszonych owoców ... (Wilczyn); [Do kolacji wigilijnej zasiadano] dwudziestego czwartego grudnia ... po ... wjeździu pierwszej gwiazdki ... (Janów); 2. 'święto przypadające na 24 grudnia – Wigilia': Gwiazdka to sie mówiło na właśnie na ten dzień przyjdź do mnie na Gwiazdke to czyli w dzień wigilijny prezenty na Gwiazdke sie mówiło czyli na ten okoliczność zwioⁿzano^m ze świeⁿtymi świeⁿtami Bożego Narodzenia ale oczywiście Bożego Narodzenia tylko ... nie? ... (Stawiszyn); Gwiazdka to to to to właśnie określenie tego ... Wigilii ... (Rosocha); 3. 'postać towarzysząca św. Mikołajowi': u nas nie było tej tradycji że chodziła ... Gwiazdka ... ale ja myślę że to była pomocnica Mikołaja ... przebrana ... i była Gwiazdko^m ... (Wilczyn); [Prezenty 24 grudnia przynosi] Mikołaj ... Gwiazdor ... Gwiazdka ... (Grodzic); [Gwiazdka była] pomocnico^m gwiazdora chyba ... (Golina); Gwiazdka

wydaje mi sie że to jest pomocnica świeⁿtego Mikołaja ... ale no nie wiem ... (Wilczyn); 4. 'jedna z postaci kolędniczych, której atrybutem był przedmiot o ramionach rozchodzących się promieniście': Gwiazdka to byli ... przebierańcy ... (Grodzic).

GWIAZDOR – rzecz., 'postać przynosząca prezenty 24 grudnia; dawniej ubrana w kozuch z twarzą ukrytą pod maską, dziś podobny do św. Mikołaja – ubrany w czerwony strój': [Prezenty 24 grudnia przynosi] Mikołaj ... Gwiazdor ... Gwiazdka ... (Grodzic); (Golina); [Kolędnicy byli przebrani] za Gwiazdorów ... (Wilczyn); [Gwiazdka była] pomocnico^m gwiazdora chyba ... (Golina); [Prezenty 24 grudnia przynosi] świeⁿty Mikołaj ... no nie wiem ... w różnych kulturach nazywany różnie ... Dziadek Mróz ... w poznańskiej gwarze jest to też jako Gwiazdor ... no nie wiem jeszcze jak to inaczej gdzieś jest ... (Wilczyn).

H

HAJTAĆ SIE – HAJTNO^{ŚĆ} SIE – czas., ‘żenić się lub wychodzić za mąż’: *hajtnó^{ść} to tyż mówili że ja... nieroz mówió^m ... sie byde hajta^oł ... jak sie żynisz ...* (Golina).

HAJTNO^{ŚĆ} SIE > HAJTAĆ SIE.

HERODY – rzecz., bez l.poj., ‘kołędnicy odwiedzający domy od Trzech Króli do

Popielca’: *chodzili ... w przebraniu ... i ... odwiedzali ... domy ... śpiewali ... różne ... były ... no takie ... jak gdyby inscenizacje nazywały ... sie to herody ...* (Wilczyn).

HULAĆ – czas., ‘bawić się intensywnie, często, głośno’: *śledzik ... [...] tańczo^m przebierajo^m sie hulajo^m śpiewajo^m ...* (Goranin).

I

ICY, JECY, JEDZY, JYCY, JYNICY – przym., ‘dużo jedzący, mający duży apetyt’: *jycy czyli ... bardzo bardzo lubi jeść ...* (Budziszław Kościelny); *jycy ... [...] no ma apetyt do jedzenia ... chyba tak ...* (Milew); *[Jycy] lubi dużo zjeść ...* (Rychwał); *[Jycy] to znaczy ma dobry apetyt ... nie? ...* (Rychwał); *jyncy ... [...] ma dobry apetyt ...* (Milew); *jycy no to pewno to s... jyc... albo z dużym apetytem też człowiek który ma dużo apetyt ...* (Stawiszyn); *[Jycy] no to też że cioⁿgle głodny i że dużo potrafi zjeść ...* (Golina); *[Jycy to] ktoś kto dużo je ... lubi jeść ...* (Janów); *icy to ma apetyt dobry ...* (Rosocha); *[R1:] jycy ... to dużo ... [R2:] i to dużo je ... że lubi jeść ...* (Golina); *jycy ... a jycy to znaczy że ... lu... nie przebiera w jedzeniu ...* (Borowo); *no jedzy ... ina... inaczej no tak kiedyś babcie mówiły ... jecy ... nie? ... no ... jedzy ... żarłoczny ...* (Józwin); *[Jycy] to tak znaczy ... [...] że wszystko zjada ... bardzo dużo je ...* (Krągola); *[Jycy] też dużo jy ... tyż tak samo jak i łakómczuch ... łakómy ...* (Jaroszewice); *[Jycy] no je po prostu dużo ...* (Rychwał); *[Jycy to] lubioⁿcy dużo jeść ...* (Grzymiszew); *jycy no dużo jy ...* (Wyszyna).

IMBIR – rzecz., ‘roślina tropikalna, z której przyrządza się przyprawę o ostrym smaku i rozgrzewających właściwościach, sprzedawana w postaci kłaczy lub proszku’: *na zupe dyniowo^m gotuje sie obj^era sie dynie kroi sie w kostke gotuje sie małe ilości*

wody później zalewa sie mlekiem dodaje sie imbir gałke muszkatałkowo^m z... scukier sól ^wszystko do smaku ... (Rzgów).

IMIENINY – rzecz., tylko w l.mn., ‘przyjęcie z okazji święta patrona’: *no to zależy też od imprezy od towarzystwa ... na przykład ... na weselu ... [ciasto] podaje sie ... w nocy ... o dwunastej ... czy tam o którejś ... prawda? ... na imieninach ... podaje się ... po ... podaniu ... po zjedzeniu pierwszego dania ... podaje sie drugie surówki ... czszecie podaje sie ciasto i kawę ...* (Kazimierz Biskupi).

IMPREZA – rzecz., ‘zebranie towarzyskie, zabawa, przyjęcie’: *[R1:] na końcu nie ... nie podaje sie ciasta ... znaczy jako dodatek ... [...] [R2:] i on już tak zostaje do końca imprezy ...* (Krągola); *no to zależy też od imprezy od towarzystwa ... na przykład ... na weselu ... [ciasto] podaje sie ... w nocy ... o dwunastej ... czy tam o którejś ... prawda? ... na imieninach ... podaje się ... po ... podaniu ... po zjedzeniu pierwszego dania ... podaje sie drugie surówki ... czszecie podaje sie ciasto i kawę ...* (Kazimierz Biskupi).

IMPREZKA – rzecz., ekspres., ‘zebranie towarzyskie, zabawa, przyjęcie’: *a przeważnie w ... była taka remiza strażacka i w te ... w tej remizie strażackiej urzoⁿdzali takie ... imprezki ...* (Goranin).

IMPREZOWANIE – rzecz., ‘spędzanie czasu na zabawie, często połączonej z tańcami i piciem alkoholu’: *ostatki to so^m ... to so^m też zapusty ... zapust ... no to so^m po prostu*

też takie ... imprezowanie jak gdyby przed postem ... o! ... [...] ostatnie dni przed postem ... (Grodziec).

J

JABKO, JABŁKO – rzecz., ‘popularny, kulisty owoc o soczystym, chrupkim miąższu skrytym pod skórką w różnych kolorach’: *dżem z dyni ... dodaje sie ja...bka kroi sie dynie dodaje sie jabka ... i sie ... smaży ... późni w słoiki ... ale jeszcze można dynie zrobić ... w zalewie octowej ... na słodko jes bardzo dobra ... (Konin); zupa z owoców ... nie było tam czy zupa wiśniowa czy ... zupa z wiś... suszonych jabłek ... czy suszonych gruszek ... dodawana podlewana śmietanko^m było coś pysznygo wspaniałygo dopi^ro do tego kartofle były ... no takie takie ... (Kolonja Wilczogóra); [Nadzienie do kaczki lub gęsi się] przyrzoⁿdza ... różnie to przyrzoⁿdzajo^m ... ja... jabłek ... na przykład ... kasze kłado^m ... tam jako^ms ... z różnymi dodatkami ... (Sompolno); [Na nadzienie] miesza sie składki ... zależy co kto lubi ... tacy co lubio^m jabłka cebule marchewke ... różnego rodzaju warzywa z podrobami ... przyprawiajo^m solo^m ... pieprzem ... potem to wciskajo^m w to^m kure albo kaczke ... (Konin); [Dania z kaczki] no kaczka to pieczona z jab^kami ja tylko widze tako^m ... kaczke ... aha! i czarnina o właśnie tera mi sie przypomniało której nie lubie ... z reszto^m to jes^t krew tam jakoś sie jo^m gotuje coś tam ... sie^m doprawia coś slyszalam majrankiem jab^kami ale to jes^t takie wstreⁿtne... (Stawiszyn); z jabłek to ja jeszcze nie slyszalam żeby ktoś jad^t zupe ja nie wiem ... no ow^ocowa chyba ale to ja ... ja tam nie nie z jabłek nie wiem ... (Stawiszyn);^kowej czar-*

nina ... właśnie o tym mówiłam ... [...] nie wiem bo ja nie lubie tego wiem że krew tam sie jakoś gotuje razem z wodo^m coś sie tam dokłada jabłek żeby była kwaskowata coś tam coś tam coś tam ale nie lubie ... (Stawiszyn); no jabłecznik to jes^t placek z jabkami ... i to ... no są różne rodzaje przekładany tam i różnie ... nie? ... (Stawiszyn); ze suszonych owoców robi sie zupy ... [...] śliwki i ... jabłka gruszki ... [...] gotuje sie te owoce w garku na wodzie ... troche sie wsypie cukru ... i troche sie tam do smaku doprawi solo^m i sie zaprawia śmietanko^m i ... (Milew); no zupa owocowa ... no tak normalnie na wodzie sie kładzie jabłka i tam ... doprawia sie ... i zaprawia sie śmietanko^m i ... (Milew); jabłecznik to ... uciera sie jabłka albo sie smaży jabka z cukrem ... sie kruche ciasto robi ... potem sie to kładzie na tego ... na tego ... na te ciasto i sie posypuje po wierzku kruszanko^m grubo^m i to jest jabłecznik ... (Milew); [Jabłecznik] to jest ciasto ... kruche ... z nadzieniem z jabłek ... (Janów); [Na jabłecznik] no piecze sie ciasto ... albo kruche albo biszkopt i przekłada sie smażonymi jabkami ... (Golina); jedyne co mi sie z jabkami kojarzy to jabułczana ... ale to raczej nie jest zupa ... (Wilczyn); jabłecznik robimy na biszkopcie ... nastę^mpie dodajemy mus ... z jabłek ... i na to bita śmietanka ... (Wilczyn); czarnine [można zrobić] kaczka w jabkach czapka kaczka w buraczkach ... (Rosocha); chałabas chyba ... to jes ... no to robisz z takigó szuszu ... na Wigilie

ciotka [...] ile razy robi ... to suszone śliwki suszone jabka ... i to gotujeż na wodzie i to wtedy ... do picio ... (Golina); [Jabłecznik to] [R1:] placek ... z jabłek ... [...] no ciasto robisz ... możesz zrobić kruche ... przeważnie na kruchym ... i późni ... jabłka czeszsz ... i ... [R2:] albo czszeż albo ... można kawalki ... plastry takie tyż można ... [R1:] smażyysz czy wysmażyysz te jabłka ... i przez... i przelożyysz przeważnie jabłecznik to jes te ... i przelożyysz to ciasto i drugim nakryjesz ... (Golina); ale jak byłam mała to świeⁿta były takie że choinke sie ubierało świeczuszki sie świeci^ało po z... z... powiesz^ało sie ciasteczka powiesz^ało sie bombeczki powiesz^ało sie cukiereczki ... jab^lko sie powieszⁱło i to była choinka ubrana i świeczuszki sie świeⁱciały ... (Głó^wiew); susze wszelkiego rodzaju ... z jabłek susz ... (Stawiszyn); suszone ... można wszystkie owoce susz... suszyć najlepiej ... jabka gruszki lub śliwki ... (Ignacewo); idzie na szaber ... [...] czyli ... ukras^a sobie kilka jabłek ... i smacznie je zjeść ... (Ignacewo); susz ... jab^lka śliwki ... (Rzgów); [Na Wigilię] musiało być dwanaście potraw tak jag zacze [=zawsze] nasza kultura wymaga ... chlyb jabko orzech miód mak śledź ryba barszcz czerwony uszko pieróg ... no ... i jabłuszko orzeszki koniecznie ... [...] w pirszyj kolejności był opłatek ... opłatek potym dzielinie sie opłatekⁱm było tradycyjne tag jak zawsze jes do tej chwili ... potym były biały ba... czerwony barsz z uszkami ... kluski z makiem ... no i ryby śledzie ... (Kolonja Wilczogóra); to można suszyć ... wszystko ... i gruszke i jabko i ... (Wardężyn); smażone śliwka przeważnie ... i jabko te'ż ... (Wardężyn); można suszyć jabłka śliwki gruszki ... (Dąbrowica); no jabko ... ktoś tam mówi jabsko jabzo ... nie? ... (Józwin); [Odmiany jabłek:] no reneta ... złota szara ... lobba ... (Józwin); jakie tam jabka były ... przede

wszyskim to były papierówki ... kosz...tele ... koksy ... zimowe tak zwane ... różne odmiany ... a już nie pamieⁿtam ... (Borowo); na kanapke najczeⁿściej to ... na wsi to tam ... weⁿdlin specjalnie ... w tych czasach nie ... nie używano ... bo ... w... w... weⁿdliny były tylko na świeⁿto ... a tak to ... albo smalcem smarowano i ... niczym wieⁿcej tam nie kła... nie nakładano ... zimo^m ... smarowano a latym no ... był ser ... mo... gotowano specjalno^m marmolade z jabłek ... [...] zależy od sezonu ... powidła ... (Borowo); sałatke robi sie tak ... gotujemy ziemniaki w mundurkach oraz ... marchew pietruszke seler do mieⁿkości ... musimy poczekać aż wystygnie ... gotujemy jajka na twardo obieramy warzywa ... i musimy pokroić ... w drobnó^m kosteczke ... dodajemy kukurydze ... i groszek jabko starte ... na tarcce ... a także majonez ... oraz musztarde sól i pierz ... pieprz ... (Golina); [Aby zrobić kompot] do garka wlewamy ... wode ... wrzucamy jab^lka ... dajemy cukier ... i gotujemy ... (Golina); kaczkę można nadziewać na dwa sposoby ... na przykład kaszo^m z woⁿtróbk^m troche mieⁿsa i wyrabia sie jak ciasto mielone i sie nabija kaczkę zas... zaszywa i sie piecze albo można nadziewać jabkami ... (Nowa Wieś); [Przeciw zatwardzeniu pomagają] gruszka jabłko kapusta właśnie kiszona ... (Nowa Wieś); obiera sie ... warzywo ... y! ... obiera sie owoc ... dany czy gruszke czy jabko ... kroi sie na ... ćwiartki ... i wkłada sie na gotowano^m osłodzono^m wode ... wychodzi kompot ... (Święcia); no racy... raczej owoce i warzywa to ... powiedzialabym że ... że nie działają^m przeciw ... na zatwardzenie ... warzywa owoce to ... jabłko to raczej jest takie ... rozluźniają^oce ... (Święcia); nadzień do kacze... nadzień do ... nadzienia do kaczkki to jes ... różno ... różne ... i duzo ... [...] na przykład jeden ... może być kaczkka z jabłkami ...

przyprawiona cynamonem cukrem ... n... no i ... odro... ale najpierw musi być kaczka ... wymyta ... w środku ... przez ... dwanaście godzin ... musi być ... napięprzona posolona w środku i tak dalej i tak dalej ... no i później się wkłada owoce i się zaszywa ... (Kazimierz Biskupi); nadzienie z kaczki z... składa się z ... woⁿtróbbki ... kaszy ... jabłek ... (Pogorzałki); no z jabłek? ... to wkładasz to ... kroisz ... jabka na cztery częⁿści ... wy... i w... wkładasz do... do tego ... do garbka zagotujesz później w słoiki bo ... przeważnie ... przedtym to robili że z... wkładali do ... słoików jabka ... i późni zalewali wodą ... już ... tego i ... cukier ... cz... tam jakieś tam przyprawy możesz tam cy... cynamon czy goździk i ... kiedyś jeszcze jak tego to nie były to były te weki właśnie ... nie? ... że pod gumkę i spryⁿżyłka była do tego ... i wkładało się w garnek się zagotowały ... i wtedy czszymały całó^m zime ... [...] i to był kompot ... (Pogorzałki); [Na zatwardzenie] no najlepsze ... jabka só^m ... (Pogorzałki); był skup jabłek ... tak ... w Koninie ... w winiarni to skupujó^m jabłka ... albo w Tuliszkowie ... (Kragola); tyn bimber? ... [...] się bierze ... śliwki ... czy jabka ... owoce takie ... kładziesz do jakigó^s pojemnika do beczki czy do czegoś ... i ... do tego jeszcze się ... można wodę przegotować ... z cukrym ... wlać do tego wszystkiego jeszcze wody z cukrym ... no i drożdże ... i potym ... robi ... [...] z począⁿtku jak wino się ... [...] późni to już przestanie ... przestanie to ... jak fyrmentować ... już przestanie ... to przez sitko zlewasz żeby było czyściutkie ... i aparat taki do ... precyndzynio ... i kładziesz na ... na tyn ... na piecu na gazie i się gotuje do tymperatury gdzieś ... osimdziesióⁿt stopni ... i tam para się schłodzi przez te wyⁿżyki ... i ... [...] i się skrapia ... alkohol ... [...] raczy [śliwki] bez ... kładó^m ... bez pestek ... (Golina); [R1:] pierdziołki

... uliⁿżałki ... [...] [R1:] to już ... zleciały to ... nieroz to ja myślałym że to zgnite a ona już tako była ... no mocno dojrzało ... i smakowaa ... to ani ... nie nie była zgnito ... się jadło to ... w parku były takie dwie ... jeszcze ... a przeważnie ... dużo rosło na miedzach kiedyś ... rolnicy ... [Na Sługocinku całe drogi są zasadzone. Chyba jabłkami] [R1:] no to jabka ... [R2:] czereśnie kiedyś były ... [R1:] kiedyś były czereśnie ... no czereśnie to były tu od Majdan aż ... do Myśliborza to już ... cały rzóⁿd cereśni było ... tam dali znowu były jabka ... w Sługocin ... Dolany to już jabka ... [...] no dobre dobre ... no no ... papierówki tam rosnó^m ... (Golina); marmolade to na przykład z dziki róży można zrobić z jabłek można zrobić no ze śliwek to już só^m powidła ... nie? ... (Modła); no ciasto drożdżowe to przede wszystkim drożdże które trzeba po prostu rozpuścić w mleku z dodatkiem troche cukru i moⁿki żeby ono wyrosło ... a potem na przykład ubijamy jajka ... dodajemy po prostu tłuszcz ... moⁿke ... wyrabiamy ... no i na końcu dodajemy drożdże ... to wszystko musi być dobrze wyrobione ... i wtedy robimy po prostu placek lub no ... no przede wszystkim placek jak ciasto drożdżowe ... no nie? ... do tego i potem robi się kruszonkę ... i posypujemy ... można to zrobić z owocami nawet taki placek ... z gruszkó^m ja na przykład bardzo lubię czy z jabkiem ... no to w ten sposób ... nie? ... (Paprotnia); jabka papierówki kosztele ... tero jakie jeszcze ... jest dużo tych odmian ale jak się chce to pamięⁿtać to ... no wiyⁿcy nie w tej chwili ci nie powiem wiyⁿcy ... papiyrówki i kosztele ... malinówki ... (Wyszyna).

JABŁECZNIK – rzecz., ‘ciasto z jabłkami’: no jabłecznik to jes^t placek z jabkami ... i to ... no są różne rodzaje przekładany tam i różnie ... nie? ... (Stawiszyn); jabłecznik

to ... uciera sie jabłka albo sie smaży jabka z cukrem ... sie kruche ciasto robi ... potem sie to kładzie na tego ... na tego ... na te ciasto i sie posypuje po wierzku kruszanko^m grubo^m i to jest jabłecznik ... (Milew); [Jabłecznik] to jest ciasto ... kruche ... z nadzieniem z jabłek ... (Janów); jabłecznik robimy na biszkopcie ... nastę^mpnie dodajemy mus ... z jabłek ... i na to bita śmietanka ... (Wilczyn); jabłecznik szarlotka no ciasto z nadzieniem jabłkowym ... (Rosocha); [Jabłecznik to] [R1:] placek ... z jabłek ... [...] no ciasto robisz ... możesz zrobić kruche ... przeważnie na kruchym ... i późni ... jabłka czasz ... i ... [R2:] albo czszeź albo ... można kawalki ... plastry takie tyż można ... [R1:] smażyysz czy wysmażyysz te jabłka ... i przez... i przełożysz przeważnie jabłecznik to jes te ... i przełożysz to ciasto i drugim nakryjesz ... (Golina).

JABŁKO > JABKO.

JABŁKOWY – przym., ‘zrobiony z jabłek’: jabłecznik szarlotka no ciasto z nadzieniem jabłkowym ... (Rosocha).

JABŁONKA – rzecz., ‘drzewo, na którym rosną jabłka’: no so^m [sady] ale be... ale bardzo małe tam w gospodarstwach so^m tam po dwie trzy tam jabłunki czy tam wiśnie ... nie? ... czy gruszki ... nie? ... (Modła).

JABŁOŃ, JABŁOŃ – rzecz., ‘drzewo, na którym rosną jabłka’: [R1:] najlepsze drzewo jes ... jakie? ... do wyⁿdzynia? ... [...] [R2:] jałowiec ... i ... drzewa owocowe takie ... liściaste ... no po prostu musz^m być ... może być ... jabł^oń może być ... olszyna ... ol... olszyna ... no przeważnie ... w tym ... z tych drzew ... wyⁿdz^m... [R1:] no ... i wyⁿdzisz tak długo aż ona tako sie kruch^o zrobi ... i tyż na wolnym żeby sie

czasym nie ugotowa-albo spaliło po prostu wolno ... a tag musi sie ... [R2:] no żeby sie ... po prostu ... uwyⁿdziła dobrze i żeby była miⁿko ... [R1:] kruch^o ... [R2:] pare ... ładnych godzin ... musi sie wyⁿdzić ... (Golina); [W sadzie rosną] jabłonie grusze śliwki brzoskwinie wiśnie ... (Posada); [W sadach rośnie] no dużo jabłoni na pewno brzoskwinie czereśnie ... tam okolice Tuliszkowa ... (Janów); ☞ 8, 9, 10.

JABŁOŃ > JABŁOŃ.

JABŁUSZKO, JABUSZKO – rzecz., zdr., ‘popularny, kulisty owoc o soczystym, chrupkim miąższu skrytym pod skórką w różnych kolorach’: no zupka ze śledzia ... [...] kładzie sie śledzika śmietanke sól pieprz ... [...] cebulke ... można jabuszko ... (Gorranin); [Nadzenie] do kaczki lub geⁿsi? ... no ... to ... różne so^m sposoby ... można robić ... ze śliwko^m ... z jabłuszkiem ... (Konin); [Na Wigilię] musiało być dwanaście potraw tak jag zacze [=zawsze] nasza kultura wymaga ... chlyb jabko orzech miód mak śledź ryba barszcz czerwony uszko pieróg ... no ... i jabłuszko orzeszki koniecznie ... (Kolonia Wilczogóra); no najlepsza to by była dietka [na zaparcie] ... ale tak to jabłuszko najlepsze jes^t kiwi do zjedzenia ... (Główiew); [Przy zaparciu u dzieci] no kiedyś to tarlim jabłuszko na drobnom i tak dawalim ... (Główiew); [Na sałatkę] gotuje sie warzywa wszystkie marchew ziemniaki seler w jedⁿym garⁿku dodaje sie jeszcze gotuje sie jajka potrzebne so^m jajka por ... groszek można dodać kukurydze jabłuszko kroi sie w kostke ... no i ten ... majonez musztarde sie doprawia do smaku i sie miesza ... (Nowa Wieś); jak dziecko ma nie mogło kupke zrobić to jabłuszko mu sie tarło na tarce ... [...] tak mydelko też ... też też mydelko takie malutkie mydelko w dupke sie wsadzało ... tak pchało

sie w dupke i ... (Nowa Wieś); przy rozwolnieniu to jest marchewka pomaga ugotowana jabłuszko pieczone jagody właśnie o ... (Nowa Wieś); [Na kompot] ostruże sie jabłuszka jak sie zagotuje woda wrzuca sie na gotujo^{no}co^m wode pare minut sie pogotuje i dosładza sie do smaku ... (Józwin); [R1:] no to może zależnie tyż od organizmu każdy organizm na co in^{ny}go ale no [na zatwardzenie pomaga] jabłuszko i truskawka i takie ma... a warzywa to nie wi^m no... [...] marchewka ... [...] [R2:] ru... rumianek sie piło kiedyś ... rumianek ... no to tyż jakby ... (Krągola); i właśnie na to mówili psionki ... ale one były bardzo dobre ... tak zwane ule^{ga}łki ... jak one bo na drzewie były bardzo takie cierpkie że ... aż jeⁿzyk sztywniał ... ale wiesz ... jak później ... one spadły ... poleżały ... to były tak smaczne że teraz byś zamieniła ... nawet jabłuszko na tako^m gruszkę ... (Kazimierz Biskupi).

JABSKO – rzecz., zgrub., ‘popularny, kulisty owoc o soczystym, chrupkim miąższu skrytym pod skórką w różnych kolorach’: no jabko ... ktoś tam mówi jabsko jabzo ... nie? ... (Józwin).

JABUSZKO > JABŁUSZKO.

JABZO – rzecz., ‘popularny, kulisty owoc o soczystym, chrupkim miąższu skrytym pod skórką w różnych kolorach; jabłko’: no jabko ... ktoś tam mówi jabsko jabzo ... nie? ... (Józwin).

JAGODA – rzecz., ‘krzewinka o czarnogranatowych, kulistych owocach; też: owoce tego krzewu’: no zupa wiśniowa była zupa czeⁿś z wiśni zupa jagodowa z jagód ... (Stawiszyn); [Zupy robi się] z jagód ... z wiśni ... (Golina); [Na święty Jan...] jagódów dzban ... (Kolonia Wilczogóra); (Ry-

chwał); na świe^{ty} Jan ... jagód pełen dzban ... (Ignacewo); (Janów); [Na święty Jan] jagód pełen dzban ... (Dąbrowica); (Golina); (Konin); (Milew); (Rzgów); (Stawiszyn); jagodzina ... [...] [to] krzak na którym rosno^m jagody ... (Rychwał); borówka ... [...] podobna do jagody tylko czerwona ... (Rychwał); w tej chwili rozróżniamy również jagode amerykańsko^m któro^m ... któro^m można ... hodować ... w ... na działkach ... przydomowych natomias ... typowe ... jagody leśne rosno^m ... na tak zwanych jagodzinach ... (Ignacewo); borówka jes to po prostu jagoda ... (Ignacewo); jagodzina to jest roślina na której rosno^m jagody ... (Rzgów); [Jagodzina to] krzew po jagodach ... (Dąbrowica); [Borówka] to jest inna odmiana jagody ... (Dąbrowica); borówka to taka wieⁿksza jagoda jakby ... (Konin); no jagodzina to ma owoce jagody ... (Milew); no to chyba chodzi o takie niskie ... jagody to tak jak jeżyny ... takie niskie krzaki ciemne owoce ... (Golina); [Jagodzina to] krzew jagód ... taki malutki ... (Wilczyn); [Jagodzina] no to jest taka mała krzewinka na której rosno^m jagody ... (Janów); [Jagodzina] to jest krzewinka na którym no z liściami na której rosno^m jagody ... (Rosocha); przy rozwolnieniu to jest marchewka pomaga ugotowana jabłuszko pieczone jagody właśnie o ... (Nowa Wieś); [Dżem] to so^m przetwory zrobione ... zzz ... owoców ... [...] o! dżemy można robić ... ze wszystkie... ze wszystkich owoców ... i zzz z jagód ... i z borówki ... i z truskawek ... i z śliwki ... (Święcia); [R1:] suszone jagody suszone śliwki ... [R2:] śliwki suszone to przecież jak jest rozwolnienie ... (Krągola); [Dżem jest] z owoców ... z wiśni z porzeczek ... [...] jagody ... a dżem to jes ... obrane w... owoce ... i w... gotowane w tym ... w garczku ... tak żeby ta woda ... odparowała i ... i później dodajes cukier i ... kładziesz do słoików ...

(Pogorzałki); [Przy rozwolnieniu pomaga] *jagoda ... [...] a marchew ...* (Pogorzałki); *owoc tarniny ... to so^m jagody ... takie ciemne ...* (Józwin); *no nalewki to można ze wszystki^go zrobić^z możesz ... nalewke to możesz sobie zrobić ... truskawkowo^m z truskawek tyż możesz zalać ... spirytusom i to już ... spirytusu sie wle... [...] maliny jagody ... zalewosz spirytus... (Golina).*

JAGODOWA – rzecz., ‘zupa, której smak nadają jagody’: *jagodowa bardzo dobra zupa i to tak samo jak to^m zupe wiśniowo^m sie gotowało ...* (Stawiszyn); (Golina); (Wilczyn).

JAGODOWY – przym., 1. ‘taki, któremu smak nadają jagody’: *no zupa wiśniowa była zupa czeⁿś^c z wiśni zupa jagodowa z jagód ...* (Stawiszyn); *jagodowe zupy ... wiśniowe zupy ...* (Janów); 2. ‘rodzący jagody’: *no to właśnie ten to jes^t jagodzina to jes^t ten krzaczek taki jagodowy ...* (Stawiszyn); *no to jest też taka ... roślina jagodowa podobna do jagody ... tylko sie nazywa borówka ...* (Milew).

JAGODZIANKA – rzecz., ‘zupa, której smak nadają jagody’: *jagodzianka ...* (Milew); (Rosocha).

JAGODZINA – rzecz., ‘krzew jagód’: (Golina); (Janów); (Konin); *jagodziny ...* (Wilczyn); *coś w stylu w tej chwili rozróżniamy również jagode amerykańsko^m któro^m ... któro^m można ... hodować ... w ... na działkach ... przydomowych natomias ... typowe ... jagody leśne rosno^m ... na tak zwanych jagodzinach ...* (Ignacewo); *jagodzin ...* (Wilczyn); *jagodzina ... [...] [to] krzak na którym rosno^m jagody ...* (Rychwał); *jagodzina to jes^t roślina na której rosno^m jagody ...* (Rzgów); [Jagodzina to] *krzew po jagodach ...* (Dąbrowica); *no to właśnie ten to jes^t ja-*

godzina to jes^t ten krzaczek taki jagodowy ... (Stawiszyn); *no jagodzina to ma owoce jagody ...* (Milew); [Jagodzina to] *krzew jagód ... taki malutki ...* (Wilczyn); [Jagodzina] *no to jest taka mała krzewinka na której rosno^m jagody ...* (Janów); [Jagodzina] *to jes^t krzewinka na którym no z liśćiami na której rosno^m jagody ...* (Rosocha).

JAGODZINKA – rzecz., ‘krzew jagód’: (Wardężyn).

JAGÓDKA – rzecz., ‘typ owocu okrągłego i niewielkich rozmiarów’: *rwiemy czarny bez ... przynosimy do domu ... płuczemy ... obieramy ... z tak zwanych ... szypulek ... ze wszystkiego ... musi być czarna gładka jagódka ... to zasypujemy cukrem ... i ... to mieszamy co dwa dni ... i dosypujemy z powrotem ... jeżeli ... ten s... cukier i ten ... już sie te jagódki czarnego bzu zmniejszo^m ... wtedy ... mamy ... syrop zlewamy ... bardzo super na przezie^mbienie ... z czarnego bzu ... [...] jes^t bardzo dobry lek na obniżenie ciśnienia! ...* (Kazimierz Biskupi).

JAN > ŚWIE^NTY JAN.

JECY > ICY.

JEDNOOWOCOWY – przym., ‘przygotowany z jednego rodzaju owoców’: [R1:] *a marmolada ... no marmolade można praktycznie zrobić no z czego by sie chciało ale najbardziej poularno^m to chyba jest ... albo wieloowocowa albo po prostu ...* [R2:] *i z ... truskawkowa śliwkowa ...* [R1:] *tak ... no z wielu owoców ... nie? ... i to w... jest pop... sie gotuje pruży sie tak jakby no i ... i to jest marmolada ... sie cukier ...* [R2:] *wrzuca sie owoce do garka i cukier i sie to pruży ...* [R1:] *cukier tak ... no tak to jest marmolada ... nie? ... bo to może być i jed-*

JEDZY

noowocowa no ale przy wieⁿkszości to sie ... to sie to bardziej spotyka no wieloowocowo^m ... nie? ... (Paprotnia).

JEDZY > ICY.

JEŻYNA – rzecz., ‘krzew o owocach podobnych do malin, ale w kolorze fioletowym; też: owoce tego krzewu’: *jeżyny ... (Kolonia Wilczogóra); no to chyba chodzi o takie niskie ... jagody to tak jak jeżyny ... takie niskie krzaki ciemne owoce ... (Golina); [Na święty Jan] jeżyn pełen dzban ... (Wilczyn);* 12.

JOGURT – rzecz., ‘napój o gęstej konsystencji otrzymywany z mleka’: *no kiedyś przede wszystkim [na śniadanie] jadło sie chleb z czymś ... czyli na przykład ... nie wiem ... chleb z dżemem ... chleb z masłem ... albo jako^ms zupe mleczno^m ... tak? ... czy chleb z tam jakimś tam ... nie wiem ... no pasztetem może zrobili ... czy z jako^ms szynko^m ... kielbase ... obecnie no to so^m różne na przykład ... no ... jest teraz moda na jedzenie owsianki czy właśnie jakiegoś tam ziarna z owocami ... tak? ... czyli te musli jogurty płatki z mlekiem ... nie wiem ... tosty omelety też so^m popularne ... no mówi sie że śniadanie powinno sie zjeść bardzo*

obficie ponieważ jest to podstawowy posiłek dnia ... (Wilczyn); [Szary barszcz] no to jest nic innego jak biały barszcz ... z szarymi kluchami możliwe ... [...] zagotowujemy bulion do którego dodajemy zie... liść łatrowy i ziele angielskie ... nastę^mpie dodajemy do tego ... na pewno jogurt naturalny ... i w tym jogurcie troche ... co robimy ... rozpuszczamy troszeczkę ... rozmiesz... no ... mieszamy jogurt naturalny z moⁿko^m ... nastę^mpie dodajemy do tego i zaprawiamy troche śmietano^m i oczywiście doprawiamy octem do smaku ... (Wilczyn); polewka to jes^t tyż zupa mleczna przygotowuje sie też z wody moⁿki siadłego mleka albo jogurtu z odrobino^m soli ... (Posada).

JO^NDRKO – rzecz., ‘nasiono okryte łupiną, pestka’: *z dyni można zrobić zupe dyniowo^m ale pszepisu nie podam bo ja nie lubie zupy dyniowej ... nie robiłam nigdy ty^lko widziałam jak jo^m robili wode tam sól... rozgotowywało sie te dynie ty^lko wybierało sie że środka te joⁿdrka jak to sie mówi czy nasiona ... (Stawiszyn).*

JYCY > ICY.

JYNCY > ICY.

K

KAKAŁKO – rzecz., pieszcz., ‘proszek o brązowej barwie z nasion owoców kakaowca; też: napój powstały z zalania tego proszku’: [Garnuszek] *no to właśnie taki kubeczek do ... można pić w nim kawę można pić kakałko ...* (Krągola).

KAKAŁO, KAKAO – rzecz., ‘proszek o brązowej barwie z nasion owoców kakaowca; też: napój powstały z zalania tego proszku’: *no kakao to [pije się] w filiżankach to mówio^m kubek ...* (Główiew); *kakao [przy rozwolnieniu jest] najlepsze ...* (Główiew); *piernik robi się z jaj moⁿki cukru miodu mleka oleju sodki kakao przyprawy do piernika konfitury dżemu orzechów ...* (Posada); *kiedyś cukierków nie był... jedynie czekoladę się zrobiło to się zrobiło czekoladę bo się tłuszc^{cz} i potem się sypało kakao i się zrobiło czekoladę żeby styⁿgła ale cukierki ...* (Modła); *no też można zrobić to jest^t normalnie to jest^t ciasto i i się do tego sypie kaka^o to jest^t mazurek bo mazurek to jest^t ciemny ... nie? (Modła); no piernik to tak samo jak każde ciasto tylko też się dodaje kakao ... i na przykład przyprawę do piernika jeszcze ... nie? ... (Modła); znowu moⁿka jajka mleko ... na pewno kakao przyprawy korzenne ... no to miód oczywiście można dodać też orzechy no i co się upiecze jest^t piernik tak ... (Janów).*

KAKAO > KAKAŁO.

KAŁMUK – rzecz., 1. ‘osoba o bardzo dużym apetycie; żarłok’: [Kałmuk to] *żarłok ...* (Budzisław Kościelny); *kałmuk to jest taki ktoś nienajedzony ...* (Rychwał); *kałmuk ... to taki który lubi dużo jeść ...* (Konnin); *kałmuk to jest^t człowiek bardzo łakomy no ...* (Stawiszyn); [Kałmuk] *ktos^t kto je bez pojeⁿcia bez liku ... ile mu się zmieści ...* (Golina); [Kałmuk] [R1:] *taki co dużo je ... albo żre ...* [R2:] *żarłok ...* (Golina); *kałmuk to jest ktoś kto ma bardzo duży apetyt i po prostu je ile tylko może ...* (Wilczyn); *ja słyszałam że [kałmuk] to jest taki obżartuch ...* (Janów); [Kałmuk to] *łakomczuch ...* (Rosocha); 2. pejorat., ‘wyraz używany wyzwickowo – osoba gorsza’: *o ty kałmuku! ... to taki jedyn na drugiego takie przewisko ...* (Milew); [Kałmuk] *to osoba która ... jest gorsza od innych ...* (Podgór); *kałmuk to jest taki ... człowiek nie ... nie robot... nie ... nie robotnik ... nie ... taki ... takie popychadło ...* (Milew).

KANOLD – rzecz., ‘twardy, owalny cukierek o mleczno-słodowym smaku’: *kanoldy to cukierki ... mleczne ... [...] okroⁿgłe tak ... podobne do dropsów ... były ...* (Borowo); *kanoldy to mogó^m cukierki by^d mogó^m pustaki by^c ...* (Golina).

KAPUSTA > GROCH Z KAPUSTO^M; KAPUSTA Z GROCHEM.

KAPUSTA Z GROCHEM – fraza, ‘danie wigilijne na bazie kapusty kiszzonej i grochu’: *na weselu to jedli tak kapusta z grochym kiołbasa na ciepło i były różne kotlety czy zrazy nie wiem jak powiedzieć ... bo to kiedyś godali zrazy na kotlety ... zrazy były no i kurze miyⁿso ... placek drożdżowy był kaszanka była i i chleb i herbata i to wszystko ... (Główiew); [Tradycyjne potrawy wigilijne] no to pierse były ... był karp ... później inne ryby ... śledzie w różn... pod różnym ... postaciom ... zupa grzybowa ... kluski z makiem ... grzyby ... kapusta z grochem ... [...] kompot ... owocowy ... [...] u nas tak po prostu stawiano wszystkie ... (Święcia); [Tradycyjne wigilijne potrawy to] barszcz czerwony z uszkami ... kapusta z grochem ... kluski z makiem ... pierogi ... no było jeszcze wiele różnych innych potraw ... (Grodziec); [Tradycyjne potrawy wigilijne to] zupa ze sliwek ... albo czerwony ... barszcz ... karp ... czyli ryba smażona ... przeważnie karp ... kluski z makiem ... uszki ... ryba jeszcze ... chleb ... [...] kapusta z grochem ... (Wilczyn); [Jakie były tradycyjne potrawy wigilijne?] ^lo jej jej jej! ... kapusta z grochem groch grzyby zupa grzybowa ... [...] ryby ... czerwony barszcz ... [...] pierogi uszka ... chleb sól ... (Goranin); [Potrawy wigilijne to] kapusta z grochem ... pierogi z kapusto^m i z grzybami śledzie ryby ... co tam jeszcze ... [...] barszcz czerwony z uczkami ... później jeszcze kompot ze suszu ... [...] najpierw sie podawało zupe grzybowo^m z kluskami a później reszte ... kluski z makiem i... (Rzgów); [Na Wigilię] przede wszystkim ... ryba ... śledź ... kluski z makiem ... g... groch ... kapusta z grochem ... to były pocstawowe ... [...] to [podawano] raczej razem ... (Wardężyn); [Potrawy wigilijne] kluski z makiem zwane makielki ... z grzy... zupa grzybowa kapusta z grochem śledzie smażone ryby ... czerwony barszczyk z uszkami ...*

no i co tam jeszcze ... [...] kompot z suszonych owoców ... no to co pamiⁿto^m ... (Milew); u mnie [na Wigilię] to były makielki to znaczy moⁿka ... bułka przepaszam ... bułka namoczona w mleku i w ... obtoczona w jajku ... kluski z jajkiem ... kluski z makiem przepaszam ... karp ... susz kompot z suszu wigilijnego ... barszcz czerwony z uszkami ... kapusta z grochem ... kasza ... żeby sie trzymały pinioⁿżki ... (Golina); [Potrawy wigilijne:] karp ... no na przykład ten barszcz ... sałatka jarzynowa ... kluski z makiem ... ciasta z bardzo dużo^m ilości^m bakalii ... piernik ... co takiego jeszcze charakter?... pierogi i uszka ... kapusta z grochem ... (Wilczyn); [Potrawy wigilijne] no przede wszystkim kar... ryby karp makielki ... barszcz czerwony grzyby ... bigos ... nie bigos ... kapusta z grochem przede wszystkim ... (Janów); [Na Wigilię] gotuje sie najpierw kapuste gotuje sie również groch osobno ... późni groch sie ... tłucze takim tłuczkiem ... i do tej kapusty czszeba wlać i tam ... wymieszać wymieszać i to jes kapusta z grochem ... (Józwin); przede wszystkim czszeba groch gotować ... właściwie nie groch tylko fasole sie gotuje od...dzielnie ... kapuste oddzielnie ... potem ... czeⁿś ... fasoli sie^m tłucze tłuczkiem ... a czeⁿś zostawia w całości ... potem te wszystkie czeⁿści sie ... łoⁿczy ... mięsza mieⁿsza mieⁿsza mieⁿsza ... no i to jes kapusta z grochym sie nazywa ... nie dodaje sie tłuszczu ... najwyżej oleju troche ... bo to jes ... taka postna ... potrawa ... (Borowo); kapuste z grochem na Wigilie ... napier^w sie moczy groch później sie groch ugotuje i sie pokroi kapuste ugotuje sie kapuste i sie kładzie tyn groch do kapusty miesza sie i troszeczke maselka lub tam margarynki bo to trzeba mieć postne i to jes^t kapusta z grochem ... (Główiew); kapuste z grochem na pewno to jest danie postne na Wigilie wieⁿc szatkujemy kapuste gotujemy w osolonej wo-

dzie i w ostat... w osobnym garnuszku gotujemy groch który właśnie moczymy cało^m noc ... nastę^mpnie jak ugotujemy kapuste odcedzamy jo^m groch musi... możemy lek^ko posiekać ale leciutko i mieszamy ... mieszamy to no i wtedy robimy do tego jeszcze zasmażkę czyli na patelce rozgrzewamy maselko odrobine moⁿki i wl... do do łoⁿczymy to z kapusto^m i grochem mieszamy i tak mamy groch z kapusto^m ... (Ruda); no to sie gotuje groch od^dzielnie i kapuste od^dzielnie i wtedy sie jak już to sie ten groch ugotuje to sie łoⁿ-czy to^m kapuste z grochym i doprawy przyprawy i ... i wychodzi kapusta z grochym ... (Wyszyna).

KARBIT – rzecz., ‘biała masa krystaliczna wykorzystywana dawniej w lampach przenośnych i domowych petardach; karbid’: [W Wielkanoc] chłopaki jak na dworze to szczzelali ... karbitem ... no taki był zwyczaj ... no ale jaki jeszcze był zwyczaj ... no? ... no było takie na przykład jak ... chowanie jajeczka ... później ... dzieci na przykład ... chodziły szukały tych jajeczek ... no ... to wszystko no ... (Konin).

KARNAWAŁ – rzecz., ‘okres zabaw między świętem Trzech Króli i Środą Popielcową’: (Goranin).

KARPATKA – rzecz., ‘ciasto przekładane kremem z pofalowanym wierzchem’: (Święcia); [Na karpatkę] ciasto sie robi i ... przynaku... przekłada sie kremem ... spód krem i ciasto ... (Posada); no to od podstaw ... przynajmniej ja robie tak ... woda ... zagotowuje sie wode ... dodaje sie moⁿke ... do tego ... i po ostygnięⁿciu wbija sie jajka i sie to miksuje ... potem nastę^mpnie wykładam na blache to jest na papier ... i rozsmarowuje i kładziemy to do ... do piekarnika nagrzanego do stu osiemdziesięⁿciu stopni ...

no i wys... wyrastajo^m tak jak zwykle ... jak to sie mówi no ta karpotka że góry ... no nie? ... że to jest ten ... no i to jest dwie czeⁿści ... a do środka no to robimy krem ... no nie? ... albo gotowy albo sie też gotuje z moⁿki ... no nie? ... i robi sie samemu taki budyń no i dodaje sie masło i sie z tym miksuje i to powstaje po prostu masa karpatkowa ... no ... (Paprotnia); karpotke no to też ciasto takie pro... ciasto z moⁿki wody zdaje mi sie i tłuszczu dużo tłuszczu ... i to jes^t wyjdo^m takie góry dlatego karpotka ... no i kremem sie przekłada dwie warstwy takich górtek przekłada sie kremem ... (Janów).

KARPATKOWY – przym., ‘będący do wykorzystania w karpacie’: robi sie samemu taki budyń no i dodaje sie masło i sie z tym miksuje i to powstaje po prostu masa karpatkowa ... no ... (Paprotnia).

KASZEL – rzecz., ‘gwałtowne wypchnięcie powietrza z płuc połączone z charakterystycznym odgłosem’: to był taki syrop [z kwiatów mlecza i miodu] ... przy przezie^mbieniach przy przeciwko kaszlowi sie robiło ... (Janów); do tego [=syropu z młodych wypustków sosny] no sie ... zbiera ten ... ten płyn ... i sie za... zalewa sie cukrem i to jes służy na na kaszel na przezie^mbienie też ... nie? ... (Józwin); [Syrop z młodych wypustków sosny] zasypuje sie cukrem ... czeka się ... kil... jakiś czas ... służy do ... łagodzenia objawów kaszlu ... (Borowo); rwiesz z dołu nie z samych ... samych czubków [sosny] ... bo tam ... po prostu nie wolno zrywać tego bo to jes co roku przyrost ... tylko po boku a ... środek żeby szed ... a te młode takie pyⁿdy takie ... na wiosne jak ... to ... zaczyna wyrastać ... to zrywosz ... te pyⁿdy ... i zasypuje sie ... dużo^m ilości cukru ... w jakimś słoiku w słoju czy czymś ... no i potem ... tyn cukier rozpuszczo tyn ... tyn

... no to te ... no te wiysz ... [...] alkoholu troche zaś [się leje] ... ale to ... na litr to można piⁿdziesiątⁿtkę tylko żeby sie nie psuło ... tak fer... żeby już nie fermyntowało ... jak wlejesz troche alkoholu to już ... sie nie zepsuje ci ... no w dużo lekarstwach jest ... alkohol przecież ... [...] to jes do picia ... na jez na przezim... jak człowiek przezi^mbi^ony kaszel moż albo coż no to ... zaś sie pije to ... (Golina).

KAWALER – rzecz., ‘młody, niezonatny mężczyzna’: kawalerowie zaczęli uderzać do dziewczyn ... coś takiego ... takie zaloty były takie ... (Goranin); [R1:] a to ... wybijanie przebijanie [żuru] to było tak ... że tam gdzie były dziewczyny ... w których ... [R2:] panny ... [R1:] panny ... to kawalerowie szli i wybijali ... nazywało sie to żur na okna ... albo malowali klamki smarowali ... przestawiali latryny ... takie ... odstawiali takie ... ka... psikus wywijali takiego ... [R2:] brame wystawiali o ... [R1:] no ... (Goranin).

KAWAŁ – rzecz., 1. ‘żart, dowcip, psikus’: przy wrywaniu mogła jedna robidź ale ... później ... czea było ... jeszcze ... te pióra tam ... obedrzyć z tyj ... twardej czeⁿści ... to już ... tam ... kilka osób sie zbierało do tego ... [...] pierzok ... to właśnie chyba to ... chodzi o to ... o te skubanie później ... tego ... pierza ... wrywanie tej ... środkowej czeⁿści ... odrzucanie ... żeby te ... pióra były takie ... bardziej ... mieⁿkie ... [...] żarty to ... mogły być żarty tam no bo ... siedzoⁿc kilka godzin ... przy tym ... różne ... opowiadali ... te osoby ... opowiadały różne tam ... kawały ... tam jakieś ... ciekawe rzeczy ... a żarty to ... robili ... chłopacy bo ... na przykład ... w trakcie tego ... łapali tam ... jakieś ptaki ... powiedzmy sikorki ... i wpuszczali ... czy tam inne ... wpuszczali do środka i wtedy sie zameⁿd robił bo te

piór... pierze fruwało po całym miyszkaniu ... (Sompolno); 2. ‘niewielka część czegoś’: w kuchni no właśnie to tam były meble ławka wielki duży stół bo rodziny były duże ... to był wielki duży stół ławki przeważnie były do siedzynia ... no i kredensy były ładne staroświeckie tylko podłogi były ... właśnie zgliniane no i piece były gy... gliniane tak samo a późni już były kafelki zez szamotu były robione wykład... wy... wytłaczane w środku szamotym a na wi^rzku kafelkami ... zgliniane ... nie?... ale okapy były na pół mi^rszkania takie wielkie ... nie? ... że na okapie tam mógł położyć i szyntke weⁿdzono^m powiesić i kawał suchej kielbasy no i takie takie rzeczy były o! ... (Kolonia Wilczogóra).

KAWAŁECZEK, KAWOŁECZEK – rzecz., zdr., 1. ‘niewielka część czegoś’: zimne nóżki ... [...] gotuje sie wywar z kt... z gd... z nóg świński^j golonki z warzywami i później jak to ostygnie to sie kroⁱ mjeⁿsko w kawałeczki zalewa sie goroⁿcym tym rosółem i gotowe ... dodać można jajko lub groszek zielony ... (Rzgów); szagówki ... [...] gotuj^oc ziemniaczki ... po ugotowaniu ... przekreⁿcić przez maszynke ... dodaje sie moⁿki ... jajko ... i sie wyrobi ... niezbyt twardo ... i sie ... wykula i ... kroi ... na kawałeczki ... i só^m kluski ... (Wardężyn); no roladki można przygotować ... zawijajoⁿc ... w ten ... kawałeczek mieⁿsa ... jakiś kawałeczek ogóreczka ... kawałeczek ... masełka ... jajeczko ... no ... może być ... marchewka też włożona jak kto lubi ... no ... i sie smaży ... zawija sie i sie smaży ... (Konin); mieⁿso w słoiki kroimy w takie duże ... takie kawałeczki podsmażamy zalewamy t^luszczkiem i gotujemy ... (Ruda); [Przy zaparciu u niemowlęcia] można kawałeczek mydelka do pupy maluchowi i to jest taki używany od dawien dawna przy... (Golina); stosowało sie mydelko [przy zaparciu u dzieci] no

się kroilo takie malutkie kawałeczki no i się kładło dziecku ... no w dupkę w odbyt ... (Główiew); rolady ... [...] no kładzie się ... rozbija się miyⁿso ... i się ... kłaś... może ogórka kawołek słoninki ... zależy bo i ... musztardó^m smarujó^m ... zależy jakie i z czym ... mogó^m być z wołowiny wy... teraz to i robió^m ... z piersi z kurczaka i ... to już wiyⁿcy dewolaje się nazywajó^m ... nie? ... ale jag roladka to ... przeważnie z wołowiny ... i kawołeczeg ogórka kawołek słoniny ... (Golina); 2. 'odrobina, mała ilość': krzta ... albo ... kawałeczek ... (Borowo).

KAWAŁEK, KAWOŁEK – rzecz., 1. 'nie-wielka część czegoś': no przeważnie ... jes ten ... no ... kurczyzna i z z tego z karkówki kawałek jaki rosół kombinowany ... (Maliniec); no no no we wodzie normalnie ... były była woda a tam b... takie takie bagna były i z tego bagna były wycioⁿgane maszynó^m ... się wbijało w zimie tam w to torchowisko ... wycioⁿgało się odchyłało się to narzyⁿdzie które to wyjęło i potem ... kroilo się na takie mniejsze kawałki i to wysy... wys... wyszło bo to musiało być latem robione i była torfa i tym się paliło kiedyś ... (Maliniec); ze słoniny się robi smalec ... się kroi na drobne kawałki ... i się smaży w dużym garku ... potem się odcedza ... jak się chce podzielić to się odcedza ten szmalec od tych skwarków ... (Milew); [Jabłecznik to] [R1:] placek ... z jabłek ... [...] no ciasto robisz ... możesz zrobić kruche ... przeważnie na kruchym ... i późni ... jabłka czszesz ... i ... [R2:] albo czszeż albo ... można kawałki ... plastry takie też można ... [R1:] smażyysz czy wysmażyysz te jabłka ... i przez... i przełożysz przeważnie jabłecznik to jes te ... i przełożysz to ciasto i drugim nakryjesz ... (Golina); skwarki ... [...] [to] wysmażane ... kawałki słoniny lub sadła ... (Ignacewo); parzybroda to jest młoda kapusta ... to tak

jest jak parzycha inaczej na to mówili ... parzybroda parzycha tak ... kartofel marchew w kosteczce się gotowało ... no i i i kapuste się kroilo w szerokie paski słodko^m i na to się gotowało kawałek tam mieⁿsa był świnski-gó włożony wieprzowiny kawałek żeby się dobrze nagotowało i to właśnie na to tak mówili ... (Kolonja Wilczogóra); parzy... brode kiedyś ... gotowali ... z białej kapusty ... ziemniak ... i kapuste ... w duże ... kawałki ... i to na... taka ... powstawa zupa tam z marchewkó^m ... i to było nazwane ... parzybrodó^m ... (Wardężyn); skwarki to so^m zesmażone kawałki słoniny ... (Dąbrowica); zimne nóżki ... [...] oczyszcza się ... te ... cichobiegi się mówiło ... no i gotuje się normalnie jak wywar na rosół ... potym obiera się ... drobno kraja się na drobne kawałki ... rozpuszczo się żelatynne ... dodaje się do wywaru żelatynne ... i so^m zimne nóżki ... (Dąbrowica); rolada ... [...] no wkładało się tam kawałek marchewki i cebule i ... i solo^m i pieprzem i to się smażyło na patelni a później się troszeczke podduszało czyli podlewało wodo^m i przykrywało ... (Budziśław Kościelny); tusza ... cien...ta ... może być rombana na kawałki może być cianta zależy jak ... jak kto kce ... rozporcjować ... (Sompolno); no rozebrać czszeba świnię całó^m ... w kawałki ... (Rychwał); [Masarnia to] miejsce gdzie ... przerabia się mieⁿso na ... na kawałki się dzieli i sprzedaje się mieⁿso ... (Podgór); a no uderza się [świnię] w głowę ... potem pod łopatke lewo^m trzeba dźgnoⁿć do serca nożem no i spuszcza się ... farbe ... czy tam krew jak tam można napisać ... krew ... no i potem jo^m się skrobie wodo^m polywa ... no i powiesza się ... no i rozbiera jo^m się ... na czeⁿści ... no bo ... co tam wieⁿcej można z nio^m się robić ... się dzieli na kawałki ... (Milew); [R1:] no to tusza to czyli jak poł... na przykład świnię przekroiż na pół ... [R2:] ró^mbanka ... [R1:] to jez jed-

na tusza ... nie? ... no ... i tó^m tusze wtedy ... dzielisz ... na ... czy na ćwiartki czy na ... ró^mbanke no to możesz ... sie mówi ... że sie ró^mbanke robi ... nie? ... no ... [...] bo to tniesz na kawołki i rozbirosz ... nie? ... (Golina); rolady ... [...] no kładzie si... rozbija sie miyⁿso ... i sie ... kłaś... możeż ogórka kawołek słoninki ... zależy bo i ... musztardó^m smarujó^m ... zależy jakie i z czym ... (Golina); skwarki ... [...] no to so^m kawołki to co było do góry jak to so^m takie kawołki słoninki mogły być kawołki sadła wiesz takie malutkie i to tak sie okraszało ziemniaki ... (Stawiszyn); zimne nóżki ... [...] gotuje sie mieⁿso i sie je przyprawia tam różnymi warzywami potem ... po ugotowaniu sie kroi na drobne kawołki ... i do tego ... do tego wywaru można dodać żelatynę żeby było sztywniejsze i sie zalewa to mieⁿso na półmisku czy ... czy w jakiejś miseczce ... i sie zalewa ... i wystawia sie do chłodnego to sie stwardnie i ... i so^m zimne nóżki ... (Milew); skwarki ... no to właśnie wysmażona na wysokiej temperaturze kawołki pokrojonego ... pokrojonej słoniny ... (Janów); aa! to s... jes... sie kroi ... na kawołki mieⁿsa właśnie z takiego świeżego ... i sie wszystko ... kładzie do ... garnka sie ... s...maży p... i ... cebulke i to i to sie nazywało smażonka ... (Józwin); świeżoⁿtko ... [...] po proś^u ... bierze się ... kawołek ... wykrawa sie kawołek odpowie... z odpowiedniej częⁿści ... świniaka kawołek mieⁿsa ... kroi sie na drobne kawołki ... kładzie sie na patelni zasmaża się no i potem wszyscy to konsumujó^m ... (Borowo); smażonke sie przyrzoⁿdzało kroilo sie takie wieⁿksze kawołki i kładło sie do garⁿka jak sie podsmażyło podlewaliśmy troszke wodo^m posolilim popieprzilim i pokruszylim troszeczke chleba wymieszałem i była smażonka ... (Główiew); [Zagrycha] no to ... albo jakiś kawołek kielbasy albo ogóreczek ... do do ... alkoholu ... no no ... w zależności co

kto ma to kładzie jak to mówio^m zagryzke ... no nie? ... to do ... alkoholu ... (Paprotnia); parzybroda? to jes^t podobna do kapuśniaku tylko tu jes^t w grubsze kawołki kapusta krojona i i i też kartofelki i to sie zalewa jeszcze mlekiem ... (Główiew); [Snelka to] czerstwy chleb ... kroi się w na małe kawołki ... i zalewa sie ciepłym mlekiem ... można ... dodać też ... cukru do smaku ... (Golina); no kotlety schabowe to kroimy schab na kawołki ubijamy przyprawiamy i obtaczamy w jajku i w bułce i pieczemy na patelni ... (Kragola); 2. 'plaster chleba, który może posłużyć do przygotowania kanapki': (Milew); my byliśmy nauczeni że jak upadł kawołek chlebka to trzeba było podnieść i pocałować ... (Goranin); [Do święconki przygotowywano] jajko ... kawołek ... kiełbasy ... kawołek chleba ... no takie ... to co my ... najczeⁿściej spożywamy ... w domu ... (Sompolno); no jeśli kawołek chleba upadnie na podłogę to czszeba go podnieść i ... przede wszystkim ... pocałować ... (Konin); a tobie zrobić chleba kawołek? ... (Golina); pajdka ... albo pajda chleba ... najczeⁿściej to ... [...] kawołek chleba mówiono ... (Borowo); to tam można dać ... kawołek chlebka a jeszcze najlepiej by było takiej bułki jak ktoś piecze chlebek zalewa sie to wodo^m i czyszma sie [g] dzieś w ciepłym ... pod przykryciem i wtedy wyjdzie ten zakwas [do żurku] ... (Święcia); okroⁿgły kawołek? skibka ... (Wyszyna).

KAWOŁECZEK > KAWAŁECZEK.

KAWOŁEK > KAWAŁEK.

KELNER – rzecz., 'osoba zatrudniona w lokalu gastronomicznym, by odbierać zamówienia od klientów i przynosić im jedzenie': [By na weselu gościom nie brakowało alkoholu, dba] drużba albo kelner ... (Główiew); kto [przygotowywał potrawy na

wesele] *dawniej? ... no to sie brało kucharke ... nie? ... a teraz to kelnerzy a przed tym to przewaźnie brało sie kucharke tam jako^{mś} swoj^m ... nie? ... znan^m czy ... (Modła).*

KISIEL – rzecz., ‘galaretowata mieszanina mączki ziemniaczanej, soku owocowego, wody i cukru o różnym stopniu gęstości’: [Na supę owocową] *gotuje sie wode owoce ... potem zacio^{ga} sie zaprawo^m z ... mleka albo śmietany i moⁿki albo też z kiślem ... (Golina); salaterka to troche wieⁿksza miseczka od takiej małej bo to już do na salaterce można było sałatke zrobić czy jakieś wieⁿ... wieⁿkszo^m ilość ... nie? ... nie do każdego pojedynczo bo takie jak te małe miseczki to do budyniu czy do kisielu czy do tego sie wykorzystywało a salaterka to już do troche wieⁿksza miseczka ... (Kragoła).*

KISIELOWATY – przym., ‘mający konsystencję zbliżoną do kisielu’: [Jak się przyrządza supę owocową?] *ho! ... woda da... dane owoce przyprawy i i i ewentualnie zabielaone czy niezabielaone czy czy takie no kisielowate ... (Rosocha).*

KIWI – rzecz., ‘owoc egzotyczny o owalnym kształcie wielkości jajka, o miękkim, zielonym, kwaskowym miąższu skrytym pod brązową, pokrytą włoskami skórką’: *no najlepsza to by była dietka [na zaparcie] ... ale tak to jabłuszko nalepsze jes^t kiwi do zjedzenia ... (Główiew); (Borowo).*

KLAMZAĆ – czas., ‘jeść z otwartymi ustami, wydając przy tym nieprzyjemne dla innych odgłosy; mlaskać’: *je i klamże ... (Golina).*

KLAPSA, KLOPSA, KROPSA – rzecz., ‘odmiana jesienna gruszki o dość dużych owocach okrytych grubą, lekko tłustą

skórką barwy zielonożółtej, często z brązowoczerwonym rumieńcem; inna nazwa odmiany – Faworytka’: *klapsy ... pierdziołki ... (Kolonia Wilczogóra); [Odmiany grusz:] cukrówka ... kwaśniora ... jakieś były bery ... klapsy ... wieⁿcej n... lukasówki jakieś ... nie? ... aaa! pierdziołki ... (Borowo); grusz... ona to może być ... klapsa ... cukrówka ... (Józwin); [R1:] klo[p]sa konferencja i taka taka zimowa twarda gruszka ... nie wiem jak ona sie nazywa ... [R2:] o! cukrówki jeszcy były ... (Jaroszewice); klapsy ... (Rychwał); [Odmiany grusz to] klapsa mihałki ... (Grzymiszew); no [odmiany] gruszek to jest ... i ta ... [...] bera ... [...] kokska ... [...] klapsy ... no prezydent tyż no ... i ... jes tych gruszeg jeszcy ... (Golina); no różne so^m grusze i kropsy so^m i takie te ... no różne so^m ... kropsy najwieⁿcej to kropsy tu so^m ... (Wyszyna).*

KLOPSA > KLAPSA.

KLUCHA – rzecz., ‘nieudany wypiek, w którym część ciasta się nie upiekła, nie wyrosła’: *a klucha no to tyż ... albo sie upiekło z klucho^m ... no nie? ... albo zakalcem przyjmijmy ... ale niektórzy lubio^m ciasto z zakalcem ... so^m tacy co ... [Ja lubie właśnie] no bo ten ... no bo jednak ... bo to było tak że jedna ... jeden chłopak mówi przyszedł do dziewczyny i mówi czy umiesz piec ... no mówi ale mówi ... ten ... ale mam zakalec ... mó-i no to dobrze bo ja lubie sam zakalec ... (Paprotnia).*

KLUSKA > KLUSKI Z MAKIEM.

KLUSKI Z MAKIEM – fraza, ‘potrawa wigilijna, której głównym składnikiem smakowym są masa makowa, bakalie i miód, podstawę zaś stanowi makaron’: [Tradycyjne potrawy wigilijne] *no to piersze były*

... był karp ... później inne ryby ... śledzie w różn... pod różnym ... postaciom ... zupa grzybowa ... kluski z makiem ... grzyby ... kapusta z grochem ... [...] kompot ... owocowy ... [...] u nas tak po prostu stawiano wszystkie ... (Święcia); [Na Wigilię] kluski z makiem były ... (Główiew); [Tradycyjne wigilijne potrawy to] barszcz czerwony z uszkami ... kapusta z grochem ... kluski z makiem ... pierogi ... no było jeszcze wiele różnych innych potraw ... (Grodziec); [Tradycyjne potrawy wigilijne to] zupa ze śliwek ... albo czerwony ... barszcz ... karp ... czyli ryba smażona ... przeważnie karp ... kluski z makiem ... uszki ... ryba jeszcze ... chleb ... [...] kapusta z grochem ... (Wilczyn); [Potrawy wigilijne to] kapusta z grochem ... pierogi z kapustą^m i z grzybami śledzie ryby ... co tam jeszcze ... [...] barszcz czerwony z uszkami ... później jeszcze kompot ze suszu ... [...] najpierw się podawało zupę grzybową^m z kluskami a później reszta ... kluski z makiem i... (Rzgów); [Na Wigilię] musiało być dwanaście potraw tak jak zaczę [=zawsze] nasza kultura wymaga ... chleb jabko orzech miód mak śledź ryba barszcz czerwony uszko pieróg ... no ... i jabłuszko orzeszki koniecznie ... [...] w pierwszy kolejności był opłatek ... opłatek potem dzielnie się opłatki^m było tradycyjne tag jak zawsze jes do tej chwili ... potem były białe ba... czerwony barsz z uszkami ... kluski z makiem ... no i ryby śledzie ... (Kolonja Wilczogóra); [Na Wigilię] przede wszystkim ... ryba ... śledź ... kluski z makiem ... g... groch ... kapusta z grochem ... to były podstawowe ... [...] to [podawano] raczej razem ... (Wardężyn); no potrawy przygotowywane na Świeⁿta na przykład był ... bigos ... kluski z makiem ... karp ... w galarecie ... karp ... pieczony ... no i ... najróżniejsze jeszcze inne ... pierożki ... z miⁿsem były ... no ... co jeszcze? ... no tak zależy ... kto

... jeszcze tam ... co ... chciał ... (Konin); [Potrawy wigilijne] kluski z makiem zwane makielki ... z grzy... zupa grzybowa kapusta z grochem śledzie smażone ryby ... czerwony barszcz z uszkami ... no i co tam jeszcze ... [...] kompot z suszonych owoców ... no to co pamiⁿto^m ... (Milew); u mnie [na Wigilię] to były makielki to znaczy moⁿka ... bułka przeproszam ... bułka namoczona w mleku i w ... obtoczona w jajku ... kluski z jajkiem ... kluski z makiem przeproszam ... karp ... susz kompot z suszu wigilijnego ... barszcz czerwony z uszkami ... kapusta z grochem ... kasza ... żeby się trzymały pinioⁿżki ... (Golina); [Potrawy wigilijne:] karp ... no na przykład ten barszcz ... sałatka jarzynowa ... kluski z makiem ... ciasta z bardzo dużo^m ilości^m bakalii ... piernik ... (Wilczyn); no to makielki to jest właśnie chyba odmiana tej makii i to so^m ... taka jakby ... coś co zastę^mpuje nasze kluski z makiem ... to so^m po prostu kluski z bakaliami czyli tam z orzechami ... z rodzynkami ... z migdałami ... coś takiego ... (Wilczyn); [Potrawy wigilijne to] śledź kluski z makiem ... w niektórych rejonach kutia ...o ryba ... ryba ... (Rosocha); makielki [to] kluski z makiem ... tak ... [...] no normalnie kluski tera^z teraz to to to to się stosuje makaron a kiedyś kluski d... czy czy czy czy czy makaron re... reⁿcznie robiony no i po prostu obtaczało się w tym no nadzierały w ty w w maku ... maku do mak się przyprawiało no miało się mak o ... (Rosocha).

KLÓCIĆ SIE – czas., ‘prowadzić z kimś gwałtowną wymianę zdań z powodu różnicy poglądów’: nie wolno było się klócić [podczas Wigilii] dlatego bo cały rok potem się klóciliśmy ... (Główiew); nie wolno było się klócić [w czasie kolacji wigilijnej] ... bo zaś cały rok się krzyczy klóci ... (Józwin); życzenia się składało [w Wigilię] to się nie

klóciło ... najwieⁿksza zgoda ... nie ma ... klótni ... (Pogorzałki).

KLÓTNIA – rzecz., ‘gwałtowna wymiana zdań wywołana różnicą poglądów’: *życzenia się składało [w Wigilię] to się nie klóciło ... najwieⁿksza zgoda ... nie ma ... klótni ...* (Pogorzałki).

KOBIETA, KOBITA – rzecz., ‘dorosła osoba płci żeńskiej’: *kobita która doi ... krowy ... gospodyni ...* (Wilczyn); [Na pierzok] *kobiety schodziły się do jednego domu ... i obdzierały pióra czy coś takiego ...* (Rychwał); [Na pierzok] *wieczorami skupiało się wiele osób w jednym pomieszczeniu najczęⁿściej były to kobiety ... no i ... skubały pierze ...* (Podgór); [R1:] *no przychodzili so^msiady i do stołu sadali ...* [R2:] *to racyj kobiety przychodziły ...* [R1:] *przychodziły ... no so^msiedzi ...* [R2:] *pierzaki były ...* [R1:] *pierzaki ... no ...* (Milew); *a to só^msiadka robiła rozumiⁿsz jedna drugi pomagała so^msiadka so^msiadce pomogła nie było żadnych kucharek [na wesele] ... tylko kobity no z domu ...* (Główek); [Jeśli upadnie łyżka, oznacza to] [R1:] *że przyjdzie ktoś głodny ...* [R2:] *kobieta ...* [R1:] *kobietka ...* (Goranin); [Jeżeli upadnie łyżka] *no że przyjdzie głodny ...* [Ktoś konkretnie?] *kobita ... a widelec chłop ...* (Golina); *kiedyś dawno bardzo dawno no to kobity same robiły gospodynie ale to dawno za moi babci a późni^ej już w moim wieku to już były kucharki takie na wsiach i tam robili po domach wesela albo na na remizach wariowali ... no ...* (Wróblina).

KOBIETKA – rzecz., pieszcz., ‘dorosła osoba płci żeńskiej’: [Jeśli upadnie łyżka, oznacza to] [R1:] *że przyjdzie ktoś głodny ...* [R2:] *kobieta ...* [R1:] *kobietka ...* (Goranin).

KOBITA > KOBIETA.

KOKARDKA – rzecz., zdr., ‘pasek materiału związany tak, że ma co najmniej dwie pętle oraz dwa proste końce o wspólnym punkcie’: *czyli ubierało się ... koszyczek ... no ... no według swojego uznania każdy ... różnie ubierał ... te swoje koszyczki ...* [...] *no mogło być ... przede wszystkim ... była ... biała serwetka ... był ... jakiś kwiatusek jakaś kokardka jakieś ...* (Konin).

KOKSA – rzecz., ‘odmiana jabłek o żółtej, zielonej lub pomarańczowej skórce, z miąższem soczystym, kruchym i z posmakiem gruszki’: *jakie tam jabka były ... przede wszystkim to były papierówki ... kosz...tele ... koksy ... zimowe tak zwane ... różne odmiany ... a już nie pamięⁿtam ...* (Borowo).

KOLACJA – rzecz., 1. ‘ostatni posiłek w ciągu dnia zjadany wieczorem’: *śniadanie podobiadek i zaś obiad ... i zaś podwieczorek i kolacja ...* (Maliniec); (Rosocha); (Golina); (Milew); (Stawiszyn); *no jemy kolacje no ...* (Stawiszyn); [Na kolację] *kanapkę się robi z weⁿdlino^m ...* (Stawiszyn); *wieczór to trzeba zjeść kolacje ...* (Milew); *no na kolacje też jada się ... pije się herbatę i ... i robi się kanapki z pomidorkiem ... z weⁿdlinko^m ...* (Milew); *zjadłabym coś przed snem ... tak raczej to określam ... albo ... o muszę coś zjeść i dopiero pójde spać ... tak bym to powiedziała ... albo ewentualnie chodź wyskoczmy coś zjeść wieczorem ... to oznacza beⁿdzie kolacja ... zamówie pizzę ...* (Wilczyn); *no tak samo kiedyś właśnie no tak podejrzewam że podstawo^m [kolacji] był ten chleb ... i też jakieś coś w stylu kanapek ... no teraz ... natomiast obecnie no to so^m coś typu fast fód ... bo tak jak już mówiłam ... albo idziemy gdzieś coś zjemy*

kolacje bo w końcu mamy czas ... albo zjemy resztki od obiadu albo jakaś zapiekanka czy coś ... no tak ... kanapki to so^m rzadziej ... kanapka tu jest bardziej w sensie że ... bardziej lanczu bym powiedziała ... (Wilczyn); [R1:] no może powin^o sie tak robić [=modlić] przed każdym [posiłkiem] ale ... [R2:] powin^o sie tak robić no ... ale przeważnie tak jak obiad czy tam kolacja i śniadanie ... (Krągola); 2. ‘uroczysty posiłek zjadany 24 grudnia’: (Golina); (Goranin); no że ... trzeba sie odpowiednio ubrać ... zachować post do kolacji ... zmówić paciorek ... no i siadano ... i sianko sie wkładało po obrusek ... i siadano ... do stołu ... dawniej przygotowanego ... [...] zakładało sie biały obrus ... pod obrus wkładało sie sianko ... wystawiało sie najlepsz^om zastawę ... serwetki świece ... żeby było uroczyscie ... (Golina); no raczej przy kolacji wigilijnej dobrze jak wszyscy siedzo^m ale czy czy czy można było odchodzić od stołu no przecież chyba można było ja nie wiem ... (Nowa Wieś); no raczej nie odchodzono od stołu [wigilijnego] a szczególnie nie odchodziły gospodynie ponieważ mówiło tak ... może przeso^d może to taki zwyczaj że jak gospodyni odejdzie od stołu to nie beⁿdo^m kury siedziały na jankach potem tylko beⁿ... i żeby wyleⁿgły kurczaczki gospodyni jak usiadła to musiała do końca kolacji siedzieć ... (Krągola); > KOLACJA WIGILIJNA.

KOLACJA WIGILIJNA – fraza, ‘uroczysty posiłek zjadany 24 grudnia’: *kolacja wigilijna ... (Grodziec); (Janów); (Wardęzyn); wieczera ... kolacja wigilijna ... (Golina); [Posiłek spożywany wieczorem 24 grudnia nazywa się] kolacją wigilijną ... (Wilczyn); przeważnie siadano do kolacji wigilijnej ... na ... przy stole ... z ... na dwanaście ... przy dwunast... dwanaście potraw stawiano ... co tam było jeszcze ... wieczór ... na*

stole kładzio... pod sianko ... pod obrus ... dla przybysza zostawiało sie jedno wolne miejsce ... (Janów); nie wolno było sie klócić [w czasie kolacji wigilijnej] ... bo zaś cały rok sie krzyczy klóci ... (Józwin).

KOLE^NDA – rzecz., ‘religijna pieśń tematycznie związana z narodzinami Chrystusa’: *śpiewalim koleⁿdy śpiewalim ... jak i w domu tak i w kościele ... (Główek); [Po kolacji wigilijnej] rozpoczynaliśmy ... śpiew ... koleⁿd ... (Wilczyn); śpiewa koleⁿdy ... (Goranin); [Gospodarz w Wigilię] sianko chował pod stół pod obrus ... no i dzielił sie z^ez szystkimi oplatkim i przemowe powiedział ... koleⁿde śpiewali różne rzeczy robili przemowy... wspominali ... (Kolonja Wilczogóra); śpiewał koleⁿdy ... (Dąbrowica).*

KOLE^NDNIK – rzecz., ‘osoba kolędująca w przebraniu w okresie okołobozonarodzeniowym’: *koleⁿdnicy ... [...] nie tylko [chłopcy chodzili] ... były i dziewczynki ... (Wilczyn); koleⁿdnicy ... [...] [przebrani jako] trzej królowie ... (Grodziec); [Wśród kolędników byli] diabeł król ... [...] król Herod ... (Grodziec); [Jak obdarowywano] koleⁿdników? ... nooo ... przeważnie pinioⁿdze wódka ... kiełbasa ... (Wilczyn); koleⁿdnicy ... [...] koleⁿdowali i starsi ... i młodsi ... i przebrani byli za śmierć i ... i za króla ... różne to były te postacie ... (Goranin).*

KOLE^NDOWAĆ – czas., ‘chodzić wśród sąsiadów, śpiewając kolędy, odgrywając scenki, składając życzenia, robiąc psikusy’: *koleⁿdnicy ... [...] koleⁿdowali i starsi ... i młodsi ... i przebrani byli za śmierć i ... i za króla ... różne to były te postacie ... (Goranin).*

KOLE^NDOWANIE – rzecz., ‘chodzenie wśród sąsiadów ze śpiewem kolęd, odgrywaniem scenek, składaniem życzeń, robie-

niem psikusów': to było też koleⁿdowanie [w Wielkanoc] ... w drugi dzień był śmin-gus dyngus ... (Grodzic).

KOŁACZ – rzecz., 1. 'ciasto drożdżowe o okrągłym kształcie': [Kołacz] to jes^t ciasto drożdżowe z owocami ... (Rzgów); [Kołacz to] placek ... [...] na słodko na słodko ... z ciasta drożdżowego na słodko ... ukryⁿ-cony tak jak wianuszek ... no ... i z miod... miodu czasami dodawali do tego ... to podobne było do chleba ciasto ... do chleba ... nie? ... tylko z miodem było trochę lepsze pulchniejsze już ... (Kolonja Wilczogóra); widzisz kołacz kołacz ... kiedyś ... piekli takie właśnie kołaczki ... [...] a to było ... z czego te kołaczki były pieczone? ... widzisz ... no ... se nie mogę to ... ale zzz ... moⁿki ... (Wardężyn); [Kołacz to] ciasto przeważnie drożdżowe w formie koła ... (Rosocha); kołacz to jes^t placek jakież ale to nie wiem czy nie z ciasta drożdżow^yo nie jes ... (Golina); 2. 'pieczywo obrzędowe o okrągłym kształcie': kołacz jes^t to ciasto słodkie ... szczególnie jez^t modne ... na... w te... nad ... w maj... w państwach wschodnich szczególnie na ... Ukrainie i w Zwioⁿzku Radzieckim ... (Ignacewo); [Kołacz to] placek z moⁿki pszennej lub żytnij ... wypiekany był przeważnie na wesela ... (Dąbrowica); kołacz to ... [...] to jest tak zwany chleb weselny ... okroⁿgły ... na jakiejś uroczystości przeznaczony ... (Golina); kołacz ... to ... nazwa pochodzi od zaokroⁿgłego kształtu ... a to było niby takie ciasto ... jakby weselny kołacz pozywane takie ... oj zapomniałam sformułowania ... ale to coś ... coś w takim rodzaju ... (Janów); kołacz to takie zwijane cieⁿko ciasto ... w taki rulonik ... (Konin); kołacz ... czekaj ... kołacz to jest ... [...] to jest na dożynki taka dekoracja ... [...] nie! ... to był witalcz ... [...] to kołacz to beⁿdzie coś z jedzeniem ... to beⁿdzie pewnie jakiś

... jakaś nie wiem ... a la obwarzanka czy coś ... (Wilczyn); 3. 'rodzaj chleba': kołacz to jes^t chleb ... (Stawiszyn); a kołacz to jest taki ... taka ... taki ... chlebek ale z ciasta pszennego ... z pszennej moⁿki dodawało się mleka cukru i pszennej moⁿki to takie kukielki się robiło ... (Milew).

KOMPOCIK – rzecz., pieszcz., 'napój z ugotowanych owoców': ja lubie wszys^tkie ... tak że wodę się gotuje i się kładzie owoce po paru minutach wypłyn^m owoce no i kompocik gotowy ... (Główiew); no w wodę w garczek się ugotuje [jabłka] ja zawsze dodaje troszeczkę odrobinke cynamonku i potem troszka cukru i pyszny kompocik zdrowy ... (Krağola).

KOMPOT, KOMPÓT – rzecz., 1. 'zupa z owoców': kompot ... (Dąbrowica); [Potrawy wigilijne to] kapusta z grochem ... pierogi z kapust^m i z grzybami śledzie ryby ... co tam jeszcze ... [...] barszcz czerwony z uczkami ... później jeszcze kompot ze suszu ... [...] najpierw się podawało zupę grzybow^m z kluskami a później reszta ... kluski z makiem i... (Rzgów); 2. 'napój z ugotowanych owoców': z kompotem ... (Milew); [Tradycyjne potrawy wigilijne] no to piersze były ... był karp ... później inne ryby ... śledzie w różn... pod różnym ... postaciom ... zupa grzybowa ... kluski z makiem ... grzyby ... kapusta z grochem ... [...] kompot ... owocowy ... [...] u nas tak po prostu stawiano wszystkie ... (Święcia); tradycyjne [potrawy wigilijne to] karp makielki ... kompot ze suszu ... smażone ryby ... śledzie ... w occie ... (Dąbrowica); kluski ze wszystkim można ... z rosółem zjeść ... można ze zupo^m zjeść ... kluski ... bardzo dobro^m zupa pomidorow^m ... można z zupo^m poidorow^m zjeść ... a jeszcze tam jakies coś też możn... komu ... nawet z kompotem

można ... popić ... (Malew); [Potrawy wigilijne] kluski z makiem zwane makielki ... z grzy... zupa grzybowa kapusta z grochem śledzie smażone ryby ... czerwony barszcz z uszkami ... no i co tam jeszcze ... [...] kompot z suszonych owoców ... no to co pamiⁿto^m ... (Milew); u mnie [na Wigilię] to były makielki to znaczy moⁿka ... bułka przepraszam ... bułka namoczona w mleku i w ... obtoczona w jajku ... kluski z jajkiem ... kluski z makiem przepraszam ... karp ... susz kompot z suszu wigilijnego ... barszcz czerwony z uszkami ... kapusta z grochem ... kasza ... żeby się trzymały pinioⁿżki ... (Golina); po pierwsze musiała pojawić się pierwsza gwiazdka na niebie ... i musiało być dwanaście potraw które oczywiście były postne ... dopuszczalnym mieⁿsem było mieⁿso z ryby ... no i tutaj ... jeszcze co tam było zwioⁿz... zwyczajem ... no to przede wszystkim musiała być ryba ... dopuszczalna zupa to była albo czerwony barszcz albo zupa jakaś owocowa lub też grzybowa ... czy tam śledziowa ... i był ... jeszcze bardzo ważny żeby był kompot z suszonych owoców ... (Wilczyn); [Do popicia wódki] była herbata kompot ... [...] no tylko ale ta popitka z czegoś musiała być ... nie? ... no albo herbata albo kompot albo woda ... nie? ... (Józwin); no to wybierzemy [kompot] z gruszek ... obieramy gruszki ... kroimy na ćwiartki ... dodajemy cukier ... i troszeczkę wody ... nie za dużo ... (Golina); [Aby zrobić kompot] do garka wlewamy ... wodę ... wrzucamy jab^lka ... dajemy cukier ... i gotujemy ... (Golina); [Na kompot] no trzeba zagotować wodę z cukrem i dodać owoce i ... (Nowa Wieś); no na końcu [kolacji wigilijnej] może podawano ... barszcz ... czerwony ... kompot ... [...] z suszonych owoców ... (Święcia); obiera się ... warzywo ... y! ... obiera się owoc ... dany czy gruszkę czy jabko ... kroi się na ... ćwiartki ... i wkłada się

na gotowano^m osłodzono^m wodę ... wychodzi kompot ... (Święcia); przynosisz owoce do domu ... myjesz ... zależy ... najlepszy... najlepszy kompot z ... z jabłek to jest po prostu ... żeby ich ... nie obierać ... tylko ... kroić ... razem ... z ... z [ł]upinko^m ... ono wtedy daje lepszy smak ... aromat kompotu ... no i ... o wiele fajniej wygłoⁿda w słoiku ... prawda? ... (Kazimierz Biskupi); no z jabłek? ... to wkładasz to ... kroisz ... jabka na cztery czeⁿści ... wy... i w... wkładasz do... do tego ... do garka zagotujesz później w słoiki bo ... przeważnie ... przedtem to robili że z... wkładali do ... słoików jabka ... i późni zalewali wodom ... już ... tego i ... cukier ... cz... tam jakies tam przyprawy możesz tam cy... cynamon czy goździk i ... kiedyś jeszcze jak tego to nie były to były te weki właśnie ... nie? ... że pod gumkę i spryⁿżyńka była do tego ... i wkładało się w garnek się zagotowały ... i wtedy czyszczyły cało^m zime ... [...] i to był kompot ... (Pogorzałki); przetwórców owoców? ... [...] no gotujesz na przykład kompoty to jest taki przetwor ... (Modła); oj oj najlepiej z papierka ale tak żeby samemu zrobić galaretkę to można sok owocowy czy ... kompot można sobie wzięⁿś i po prostu z... z żelatyno^m i z tego zrobimy galaretkę ... (Janów).

KOMPOTIERKA – rzecz., ‘mieszanka do kompotu, deseru lub owoców’: [R1:] no to kiedyś się tak mówiło małe tako^m mało^m kropka ... [R2:] tako^m mieszczk^m kropka ... [R1:] ale to takie jak kompotierki czy sosjerki czy takie mieszczki do deseru do jakiegoś no to to mieszczka teraz to się mówi kiedyś różnie tam ... (Krągola).

KOMPÓT > KOMPOT.

KONFERENCJA – rzecz., ‘jesienna odmiana gruszy ze średniej wielkości owocami

o wydłużonym, wrzecionowatym kształcie, mająca skórkę matową, zielonkawą lub żółtą z brązowym ordzawieniem: [R1:] *klo[p]sa konferencja i taka taka zimowa twarda gruszka ... nie wiem jak ona sie nazywa ...* [R2:] *o! cukrówki jeszcze były ...* (Jaroszewice).

KONFITURA – rzecz., ‘smażone owoce’: *komitura ...* (Rychwał); *na pewno zupe z dyni [można zrobić] zupe krem z dyni ... jest ciasto z dyni ... można też dynie włożyć w słoiki tako^m konserwowo^m ... ale jadłam kiedyś bardzo dobro^m konfiture z dyni ... pyszna ...* (Wilczyn); [R1:] *no my z cukrem [jemy placki ziemniaczane] ... ludzie ze śmietano^m słyszałam jedli ...* [R2:] *z konfiturami ...* [R1:] *z konfiturami też? ... nie wiem ...* (Stawiszyn); *smażone owoce so^m to konfitury ...* (Ignacewo); [Smażone owoce] *to so^m konfitury ... dżemy ...* (Rzgów); *konfitury to so^m to jes^t dżem z owocami ...* (Posada); *no konfitury to można zrobić i ze sływek i z z malin ...* (Modła); (Janów); (Paprotnia).

KORÓNKA – rzecz., ‘ozdobny materiał w postaci ażurowej plecionki’: [Święconkę dekorowano] *no tó^m ... miyrtó^m ... takie zielone jes ... mierta ... no i tam przykrywosz czymś ... nie? ... czy korónke jakó^mś czy te ...* (Golina).

KORZENNY – przym., ‘odnoszący się do przypraw takich jak cynamon, goździki, gałka muszkatołowa itp.’: *znowu moⁿka jajka mleko ... na pewno kakao przyprawy korzenne ... no to miód oczywiście można dodać też orzechy no i co sie upiecze jes^t piernik tak ...* (Janów).

KOSZTELA – rzecz., ‘odmiana jabłek o zielonożółtej lub żółtej skórce, owoce stają się

słodkie i kruche po odleżeniu w chłodzie’: *jakie tam jabka były ... przede wszystkim to były papierówki ... kosz...tele ... koksy ... zimowe tak zwane ... różne odmiany ... a już nie pamieⁿtam ...* (Borowo); *jabka papierówki kosztele ... tero jakie jeszcze ... jes^t dużo tych odmian ale jak sie chce to pamiyⁿtać to ... no wiyⁿcy nie w tej chwili ci nie powiem wiyⁿcy ... papiyrówki i kosztele ... malinówki ...* (Wyszyna).

KOSZYCZEK – rzecz., zdr., ‘pleciony (najczęściej z wikliny) pojemnik wykorzystywany do noszenia i przechowywania czegoś’: *w koszyczku ...* (Budziszław Kościelny); (Grodziec); (Podgór); (Rychwał); (Wilczyn); *w koszyczkach ...* (Rychwał); (Sompolno); (Święcia); *no to tak zwani byli pracownicy najymni ... który którzy pracowali w gospodarstwach ... a żarzoⁿdca nad nimi stoł i miały graki ... tak? ... metalowe długie suknie i koszyczki i każdo^m rajko^m po każdym krzoczku wykopywała kartofle musiała pozbirać ładnie do koszyczka graczko^m ... inaczej haczki haczka graczka ...* (Kolonia Wilczogóra); *no w tej chwili [święconkę] sie nosi w koszyczku a ... kiedyś były to duże kosze ... gdzie ... brano bardzo dużo jedzenia ... wszelkiego ... i ... na takich dużych tackach ...* (Wilczyn); *w w koszyczku i sie wkładało w ... serwetke przykrywano sie ładnie i i to zielone tam sie przybierało ... sie nazywało... nie pamiⁿtóm jak sie nazywało zielone takie ...* (Stawiszyn); *tradycyjna ... zawsze była babka ... bo musiaa być w koszyczku też ... poświeⁿcona ... i na stole ... przy śniadaniu ...* (Święcia); [Jak dekorowano] *świeⁿconke? ... [...] koszyczek serwetka ... ładnie przy... [...] przykryte serweteczko^m ... bukszpan ...* (Goranin); *chleb przygotowywano z moⁿki wody i zakwasu ... robiło sie ... kilka godzin ... no nie wj^em jak ... kilka godzin sie ... [...] przygotowywano*

wcześniej tak...ki z... zacznij i później to sie dzieliło jak podrosło po... podzieliło sie na porcje zależności od tego ile miało być bochynków chleba najczeⁿściej było to cztery lub sześć bochenków ... i później przerabiało sie ten chleb robiło sie takie kulki wkładało się do koszyczków słomianych zwanych łomiankami ... (Rzgów); czyli ubierało sie ... koszyczek ... no ... no według swojego uznania każdy ... różnie ubierał ... te swoje koszyczki ... [...] no mogło być ... przede wszystkim ... była ... biała serwetka ... był ... jakiś kwiatuśz jakas kokardka jakies ... (Konin); [R1:] dzielono sie tymi pisanekami ... [R2:] pisanekami ... bo trzeba było wzięⁿć w koszyczek do świeⁿcenia ... ładne jajka sie umalowało do kościoła i świeⁿconka była i ... na Wielkanoc ... na wieczere sie jadło ... na śniadanie te poświeⁿcone jajka malowane ... (Milew); [Do święcenia przygotowywano] jajka kielbase miód można było wzięⁿć ... wszystkie owoce ... [...] owoce tam ... sól ... pieprz ... [...] chlebek ... [...] babeczke malutko^m ... coś tam jeszcze ... jako^ms kielbaske ma^m ... w taki koszyczek to dużo sie nie nakłada ale wszystkiego po trochu trzeba było włożyć ... no i jajko też najpierwszym miejscu było ... (Milew); tak samo jak kiedyś do krochmalnia ... przecież ... jak chcesz dobrze ukrochmalic coś ... wy... krochmalem ale nieroz możeż u... cukrym usztywnidż na przykład coż na... [Ale pranie cukrem?] nie tyle pranie ... przede wszystkim wiysz co sie robiło? ... przede wszystkim były takie robione na szydelku serwety ... czy firany mieli robione kiedyż o! takie coś to wyglóⁿdo jak to bo to maszynowo tero só^m ... nie? ... ale kiedyż ludzie robili czy serwety takie ... i to sie robiło przeważnie ... teraz z krochmalym a kiedyś to w cukrze ... z cukru sie rob... ciorka... ciotka M. kiedyś taki koszyczek co mi dała z tegó ... to óna w cukrze to robiła ... czy

jak ... czy jag robi te ... ale ... w krochmalu tyż ... te takie na Świ... na choinke nieroz ... te aniołki takie robió^m czy takie bómbki robió^m ... no to tyż w cukrze to żeby ci ... (Golina); nazywało sie to zarobieniem zacyznu ... brało sie moⁿke najczeⁿściej żytnio^m ... wode drożdże ... wstawiało sie do ciepłego pomieszczenia ... i ono musiało uróść to znaczy tak wygorować ... i wtedy formowało sie chlebki ... kładło sie w takie słomiane foremki takie koszyczki i wsadzało sie do pieca ... i pilnowało sie żeby sie upiekł i potem sie w[y]cioⁿgało ... (Golina); [Piec chlebowy] to taki najczeⁿściej był to piec na dworze z cegły z takim kominem ... zamknięte drewniano^m klapó^m ... tam najpierw sie wkładało drzewo żeby sie ono wypaliło potem sie ten żar wycioⁿgało i wkładało sie chleb w koszyczkach ... (Golina); [Śniadanie wielkanocne zaczyna się] od jaje... od jajeczka świeⁿconego ... a później po kolei wszys^kko chlebek kielbaska co tam jes^t w koszyczku ... (Główiew).

KOSZYK, KÓSZYK – rzecz., ‘pleciony (najczęściej z wikliny) pojemnik wykorzystywany do noszenia i przechowywania czegoś’: w koszyku ... (Milew); (Stawiszyn); na poczoⁿtku wiosny znowu to tutaj to ... sie je wybierało bo były tak ... raz i tam małe i duże i średnie wszys^kie razym były przez tó^m zime ... to zaś czea było wzięⁿś ... odkryć i tak ... jedyn koszyk drugi koszyg i czszeci i tak ... jedyn duży w jednej średnie a w czszecim mały ... no i potym sie do piwnicy ws... wyspało ... (Maliniec); [Jedzenie do pracujących na polu noszono] przeważnie w koszykach ... czy ... jakiś torbach ... przełożone ... przeważnie ściereczkami ... (Janów); [Jedzenie do pracujących na polu noszono] no w takich ładnych koszykach ... i w garkach ... dzbankach picie ... (Golina); no różnie ... nosili koszyk ... i jajka

i ... i ... i kielbaskę im [=kolędnikom] kładziono i pienioⁿżki ... (Święcia); [Grzyby] ścina się przy ziemi nożykiem i się kładzie do koszyka żeby grzybnia została w ziemi ... (Milew); no rozłożyć [grzyby] na tym na na stole w każdym bóⁿdź razie w żadnej ani ani w plastikowym wiaderku ani tym bardziej plastikowych torebkach tego nie nosić w koszyku najlepiej wiklinowym ... i i i to w miarę luźno żeby nie zaparowały ... (Rosocha); no w żeby [orzechy] były w suchym miejscu po wyluskaniu z tej usek to się kładło w kartony żeby wyschło i zaś do koszyka no i w piwnicy stało w suchym miejscu ... (Główiew); orzechy [przechowujemy] przez zime jak zbieramy to troszeczkę suszymy słońcu latem i przechowuje się je w koszyku albo można przechowywać w kartonie żeby miały świeży doste^mp powietrza ... bo suszymy w kotłowni na piecach weⁿglowych ... (Ruda); no teraz tak przeważnie družba roznośzo^m te [=alkohole na weselu] ... nie? ... to zależy gdzie i jak ... nie? ... no niektórzy družba bieró^m se i tam w koszykach roznośzo^m ... nie? ... no to jest sprawa pana młodygo pan młody już musi tym ... (Modła); to moi bracia łapali [raki] kószykiem ... (Józwin).

KOŚCIÓŁ – rzecz., ‘świętynia chrześcijańska’: *śpiewaliśmy koleⁿdy śpiewaliśmy ... jak i w domu tak i w kościele ... (Główiew); a no na wielkanoc to szło się do kościoła rano na szósto^m ... przyszło się do domu zjadło się ś... usiadło się jadło się śniadanie ... jadło się szynkę jadło się kielbaskę jadło się ja... jajeczko i piło się herbatkę ... no ... (Główiew); pogrzebiny? pogrzebiny to były takie że nie było pogrzebin ... w tym czasie jak ja byłam to pogrzebin nie było ... tylko tak jak to mówió^m ... kśioⁿdz do domu przyszedł ... trupa jak pożegnał modlitwę odmówił trumne się zatkąło włożyli trum-*

ne na wóz i wieźli do kościoła a ludzi sli i kśioⁿdz na nogach ... do kościoła ... i odprawilo się w kościele nabożeństwo i poszło się na cmentarz i trup był zakopany i wszyscy poszlim do domu żadnych gości nie było ... (Główiew); zatrzymywali wesela jak zatrzymywali dzieci wesela takie chłopozski tak pietnaście szesnaście lat ... nie? ... to dawali cukierki ... a jak zatrzymywali dorosli meⁿżczyźni to dawali wódkę ... widzisz ... [...] to jak w... na wesele to tak jak zatrzymywali jak jechała bo młodo para jechała od kościoła pier^wszo na bryczce to mieli taki sznurek i tak na jednym boku jedyn stojoł na drugim boku drugi stojoł chłopczyk i tyn sznurek trzymali i były takie wstóⁿżeczki poprzipizrane na tym sznurku no i to ta młodo para stanęła ... dziecióm dała cukierków takó^m bo to mo... kiedyś to nie m... tero^z to mówió^m torybke a kiedyś mieli tytkę takó^m tytkę cukierków ... no dali dziecióm ... a jak już zatrzymywali starsze no to dawali wódkę ... tak ... (Główiew); no w tej chwili raczej nie ale dawniej to ... palme ... jeśli się przynosiło z kościoła ... po ... zjadało się ... palemke [=bazie] ... [...] no myślę że [miało to zapewnić] ... jako ... dostatek ... (Wilczyn); jedzenie zaczynało się dopiero po ... rezurekcji przj... przychodzoⁿc z kościoła ... (Wilczyn); [R1:] no to owsem tam [w dniu św. Szczepana] tłukli w kościele pamieⁿtam rzucali ... [R2:] rzucanie owsem ... (Stawiszyn); [Opłatki roznośił...] zależy ... organista i w kościele się odbierało ... (Święcia); pójście do kościoła ... na msze ... rezurekcyjno^m ... później śniadanie ... to ze świeⁿconkó^m ... (Święcia); to zależy ... co kto chciał no ... móg się napić wody przede wszystkim ... no ale jeść [przed rezurekcją] ... nie wolno było ... [...] bo był post jeszcze ... dopiero jak przyszedł z kościoła to dopiero ... jajeczko i dopiero wszystko mogłaś jeść ... (Konin); [R1:] dzielono się tymi pisan-

kami ... [R2:] pisankami ... bo trzeba było wzięć w koszyczek do święcenia ... ładne jajka sie umalowało do kościoła i święconka była i ... na Wielkanoc ... na wieczere sie jadło ... na śniadanie te poświecone jajka malowane ... (Milew); [Święconkę przybierano] to ładnymi jeszcze tymi kwiatkami ... borówkami ... [...] wstążkami ... trzeba było ładnie ubrać i przykryć ... czymś jakoś ładno^m serwetko^m na wierzku żeby nie było widać ... dopiero w kościele sie odkrywało ... jak miał ksio^{ndz} święcić ... (Milew); no to „gorzka wódka” to sie wtedy pije żeby sie młodzi pocałowali to jak wszyscy już so^m na sali młodzi też z kościoła przyszli no to wtedy śpiewajo^m „gorzka wódka” ... (Główiew); post ... przerywa ... pierwsze święcenie w kościele ... (Kazimierz Biskupi); [Parę młodą obsypuje się] pienio^{żkami} lub ryże^m ... [Dawniej też tak było?] tak kochanie bo ja zbierałam ... przy kościele ... (Kazimierz Biskupi).

KOTEK – rzecz., często w l.mn., ‘kwiat wierzby w postaci puszystych kuleczek; gałązka wierzby z takimi kwiatami’: [Na wierzbie rosną] baze lub kotki ... (Wilczyn); (Goranin); (Stawiszyn); (Święcia); [R1:] ja zjadłam [wierzbowe kotki] osobiście ... [...] zjedanie bazi polegało na tym ... mama nam zawsze mówiła że ... be^{ndziemy} zdrowsi ... i że ile ile zjemy tych ... kotków ... tyle lat be^{ndziemy} żyć ... [R2:] o kurde! ... ale tata też coś ... chyba też jedliśmy kotki te ... jak byłam młodsza ... (Goranin); [R1:] kotki sie jadło na szczy^{ńście} z drzewa ... [R2:] kotki ... kotki to sie jadło ... z palemki ... [...] [R1:] a w drugi dzień świo^{nt} sie dyngusa robiło ... [R2:] a to dro... już drugi dzień świo^{nt} to był dyngus ... to były zwyczajne takie ... (Goranin); 1; > BAZIE KOTKI.

KÓSZYK > KOSZYK.

KRASZANKA – rzecz., ‘jajko wielkanocne barwione na jeden kolor i bez wzorów’: w Świe^{nta} Wielkanocne só^m zawsze po^ń... niedziela poniedziałek ... nie? ... no to w pió^{ntek} to sie tam robiło malowało sie bó w sobote już sie ... czszeba było na święconke ... ze święconko^m iś ... [...] malowalim ale to tak ... w naturalnym ... nie? ... tam babcia ... uszykowała tam z... z cebuli z tegó ... nie? ... no to wrzucalim sobie i ... nic wie^{ncej} ... a dzi... ale ... jag już twoja mama na tegó no to już tam tym woskiem ... i malowali dziadek z nimi ... malował ... a ... te pisanki to były ... nie? ... kraszanki pisanki ... (Pogorzałki); (Wilczyn); 20.

KROCHMAL – rzecz., ‘roztwór zagotowanej wody i mąki ziemniaczanej służący w celach kulinarnych lub do usztywniania tkanin’: tak samo jak kiedyś do krochmalenia ... przecież ... jak chcesz dobrze ukrochmalić coś ... wy... krochmałem ale nierozmożez u... cukrym usztywnidź na przykład coż na... [Ale pranie cukrem?] nie tyle pranie ... przede wszystkim wiysz co sie robiło? ... przede wszystkim były takie robióne na szydełku serwety ... (Golina); só^m to kulochy ... przecierane kluski ... [...] ziemniaki ściaramy na drobnej tarce ... wkładamy na sitko ... aby oćciekły mieszamy z ... mo^{nkó^m} i dodajemy krochmal z oćcieku ... masa musi być ... ge^{sta} ... solimy ... wodę gotujemy na talerz wkładamy masę ziemniaczanó^m ... i łyżko^m rzucamy ... porcje na gotujo^{ncó^m} się wodę ... del... i deli... delikatnie miszamy ... (Golina); [Na kompot] ostruże sie jabłuszka jak sie zagotuje woda wrzuca sie na gotujo^{ncó^m} wodę pare minut sie pogotuje i dosładza sie do smaku ... (Józwin).

(**KROCHMALIĆ**) – **UKROCHMALIĆ** – czas., ‘używać krochmalu’: tak samo jak kiedyś do krochmalenia ... przecież ... jak

chcesz dobrze ukrochmalić coś ... wy... krochmałem ale nieroz możeż u... cukrym usztywniż na przykład coż na... [Ale pranie cukrem?] nie tyle pranie ... przede wszystkim wiysz co sie robiło? ... przede wszystkim były takie robióne na szydełku serwety ... czy firany mieli robióne kiedyż o! takie coś to wyglódo jak to bo to to maszynowo tero sóm ... nie? ... ale kiedyż ludzie robili czy serwety takie ... i to sie robiło przeważnie ... teraz z krochmalym a kiedyś to w cukrze ... z cukru sie rob... ciorka... ciotka M. kiedyś taki koszyczek co mi dała z tegó ... to óna w cukrze to robiła ... czy jak ... czy jag robi te ... ale ... w krochmalu tyż ... te takie na Świ... na choinke nieroz ... te aniołki takie robió^m czy takie bómbki robió^m ... no to tyż w cukrze to żeby ci ... (Golina).

KROCHMALYNIĘ – rzecz., ‘używanie krochmalu, by usztywnić tkaniny’: *tak samo jak kiedyś do krochmalynia ... przecież ... jak chcesz dobrze ukrochmalić coś ... wy... krochmałem ale nieroz możeż u... cukrym usztywniż na przykład coż na... (Golina).*

KROPSA > KLAPSA.

KRÓL – rzecz., ‘postać kolędnika przebrana za jednego z mędrców ze Wschodu’: [Wśród kolędników byli] *diabeł król ... [...] król Herod ... (Grodziec); koleⁿdnicy ... [...] koleⁿdowali i starsi ... i młodsi ... i przebrani byli za śmierć i ... i za króla ... różne to były te postacie ... (Goranin); króle? ... no króle to so^m m... jak to kiedyś były tam w filmach ... no to sie tam wnuczku ... król król król na przykład trzeci był król tam [...] ... (Modła); > TRZEJ KRÓLOWIE.*

KRUCHE CIASTO – fraza, ‘ciasto powstające przede wszystkim z mąki pszennej,

dużej ilości tłuszczu, cukru i żółtek’: [Jabłecznik] *to jest ciasto ... kruche ... z nadzieniem z jabłek ... (Janów); [Na jabłecznik] no piecze sie ciasto ... albo kruche albo biszkopt i przekłada sie smażonymi jabkami ... (Golina); [Jabłecznik to] [R1:] placek ... z jabłek ... [...] no ciasto robisz ... możesz zrobić kruche ... przeważnie na kruchym ... i późni ... jabłka czszesz ... i ... [R2:] albo czszesz albo ... można kawalki ... plastry takie tyż można ... [R1:] smażysz czy wysmażysz te jabłka ... i przez... i przełożysz przeważnie jabłecznik to jes te ... i przełożysz to ciasto i drugim nakryjesz ... (Golina); faworki ... [...] z ... z ciasta ... z kruchego ciasta z dodatkiem cukru ... rozwałkowuje sie ... przecina i zaplata w tak zwano^m muszke ... (Ignacewo); makowiec ... no no można różn... różne sposoby no to zale... w zależności kto ... jaka gospodyni co robi ... mak sie ... dajmy na to zaparza potem sie go gotuje przemiela go sie zaper maszynke ze dwa czy trzy razy no i wtedy sie doprawia ... no nie? ... tam jajkiem moⁿko^m ziemniaczano^m cukrem ... olejkiem migdałowym przede wszystkim ... no nie? ... można dodawać orzechy migdały rodzynki ... no i i ten ... można to piec na kruchym cieście lub na cieście drożdżowym ... no nie? ... (Paprotnia); no z mazurkami to raczej nie mam tak nic do czynienia także na pewno to jest na kruchym cieście ... na pewno z dodatkiem powideł to ... to co wiem ... i i maso^m lukrowo^m ... no niektórym sie do tego ... to tyle co wiem ... a nigdy tego sama osobiście nie ... nie próbowaam robić ... wieⁿc nie moge sie za dużo wypowiedzieć ... (Paprotnia); ciasto to jes^t takie kruchy ciasto sie ugniata ... kruszy sie na blaszke potem sie przekłada owocami białko które od jajek było odłożone sie ubija na tako^m twardo^m m... m... no po prostu żeby było takie sztywne wyklada na te owoce i pokrywa reszto^m ciasta kruszone-*

go na na ten ... na całość ... no i sie to piecze ... wtedy sie to nazywa kruszon ... (Janów).

KRUCHY – przym., 1. ‘łatwo łamliwy, taki, którego można łatwo skruszyć’: [R1:] skwarki to so^m pozostałości po słoninie ... [...] ale ... jeszcze z tych skwarków właśnie potem przemielonych ciastka sie robiło ... [R2:] też ... no ... [R1:] ciasta przez maszynke kreⁿcone ... to były z tych skwarków ... [R2:] dodawało sie ... no ... [Mąki tam trzeba było dodać?] [R2:] tego to ja nie ale wiem że robili ... [R1:] nie pytej mi sie ale wiem że przez maszynke kreⁿcone takie ... ale wiem że to z tych skwarków robili ... z tego smalcu ... i takie ... to wychodziły ci takie ... o! ... [R2:] do maszynki od mieⁿsa była takie coś ... taka siateczka ... [R1:] i takie ciasteczka ci wychodziły ... teraz ... teraz możesz to kupić ... bo teraz so^m ... te te ciastka ale óne so^m drogie i one so^m bardzo dobre te kruche ciastka ... (Golina); faworki ... [...] moⁿke jajko cukier i dobrze trzeba ubić ... żeby były kruche ... i rozwałkować ... (Dąbrowica); kruszon robi sie na kruchym spodzie ... z pokruszonym ciastem na wierzchu ... (Posada); > KRUCHE CIASTO; 2. ‘o mięsie: miękki, łatwy do pogryzienia’: [R1:] najlepsze drzewo jes ... jakie? ... do wyⁿdzynia? ... [...] [R2:] jałowiec ... i ... drzewa owocowe takie ... liściaste ... no po prostu muszóm być ... może być ... jabłón może być ... olszyna ... ol... olszyna ... no przeważnie ... w tym ... z tych drzew ... wyⁿdzóm... [R1:] no ... i wyⁿdzisz tak długo aż óna tako sie krucho robi ... i tyż na wolnym żeby sie czasym nie ugotowa-albo spaliło po prostu wolno ... a tag musi sie ... [R2:] no żeby sie ... po prostu ... uwyⁿdziła dobrze i żeby była miⁿko ... [R1:] krucho ... [R2:] pare ... ładnych godzin ... musi sie wyⁿdzić ... (Golina).

KRUSZANIEC – rzecz., ‘ciasto z owocami na kruchym spodzie przykryte pianą z bia-

łek’: no kruszaniec to tak samo osiewam moⁿke wbijam jajka ubijam białka i potym białka do ty móⁿki na kóⁿiec ... i wymieszam mikserym i do blachy do foremki ... tak? ... t... była kruszaniec do blachy ... (Modła).

KRUSZANKA, KRUSZONKA – rzecz., ‘grudka ciasta powstała ze zmieszania mąki, masła i cukru’: kruszanka ... (Golina); (Milew); kruszonka ... (Budziszław Kościelny); (Podgór); (Rychwał); (Sompolno); jabłecznik to ... uciera sie jabłka albo sie smaży jabka z cukrem ... sie kruche ciasto robi ... potem sie to kładzie na tego ... na tego ... na te ciasto i sie posypuje po wierzku kruszanko^m grubo^m i to jest jabłecznik ... (Milew); a zacierke ... to raczej ... czszeba zagniatą ... tak...ie ... ciasto ... i ... to sie ... kruszyło takó^m ... takie kruszonki robiło i to sie na mleko i to była za... taka ... zacierka ... (Wardeżyn); zacierki to była taka zupka mleczna z takimi klusieczkami ... z kruszoneczkó^m ... [...] robiło sie kruszonke z jajka i z moⁿki ... szczypta soli ... gotowało sie mleko ... i na to mleko wrzucaliśmy właśnie te kruszonki ... chwile sie pogotowało i to była ta zupka ... (Konin); [Na Wielkanoc był] placek drożdżowy z kruszonko^m ... (Budziszław Kościelny); kruszonka ... kruszon ... (Konin); no zacierka to jes ... [...] woda ... mleko ... [...] i kruszanke takó^m robisz z jajka i z moⁿki ... i to kruszysz takie ... i to późni na gotowane to i ... sie zacierka ... (Golina); naworka to jest taka zupa mleczna ... to sie gotowało na mleku sypało sie moⁿke i trzepało sie ... tam trzepaczko^m żeby sie robiły takie kruszanki ... wiesz? ... to taka była naworka ... (Milew); [Naworka] a to to to jest zupa zupa na mleku i i i właśnie tak zrzucanym no ... takie ta... ta... ta... takie kruszanki czy... czy... czyli moⁿka jajko i to odpowiednio jak sie tam trzepało to to to takie kruszanki sie wt... na na tym

mleku sie robiły i to i sie zajadało ... teraz to już chyba rzadko [na] stole ... (Rosocha); no ciasto drożdżowe to przede wszystkim drożdże które trzeba po prostu rozpuścić w mleku z dodatkiem troche cukru i moⁿki żeby ono wyrosło ... a potem na przykład ubijamy jajka ... dodajemy po prostu tłuszcz ... moⁿke ... wyrabiamy ... no i na końcu dodajemy drożdże ... to wszystko musi być dobrze wyrobione ... i wtedy robimy po prostu placek lub no ... no przede wszystkim placek jak ciasto drożdżowe ... no nie? ... do tego i potem robi sie kruszonke ... i posypujemy ... można to zrobić z owocami nawet taki placek ... z gruszk^m ja na przykład bardzo lubie czy z jabkiem ... no to w ten sposób ... nie? ... (Paprotnia); naworka to jest potrawa zrobiona z mlek... ugotow... mleka i moⁿki żytniej gotu... no ... na na gotujoⁿce mleko wysypuje sie moⁿke żytnio^m i robi sie takie kruszonki ... (Rzgów).

KRUSZON – rzecz., 1. ‘ciasto z owocami na kruchym spodzie przykryte pianą z białek’: *kruszon robi sie na kruchym spodzie ... z pokruszonym ciastem na wierzchu ...* (Posada); *ciasto to jes^t takie kruchy ciasto sie ugniata ... kruszy sie na blaszke potem sie przekłada owocami białko które od jajek było odłożone sie ubija na tako^m twardo^m m... m... no po prostu żeby było takie sztywne wyklada na te owoce i pokrywa reszto^m ciasta kruszonego na na ten ... na całość ... no i sie to piecze ... wtedy sie to nazywa kruszon ...* (Janów); 2. ‘grudka ciasta powstała ze zmieszania mąki, masła i cukru’: *kruszonka ... kruszon ...* (Konin); (Milew).

KRUSZONECZKA – rzecz., zdr., ‘grudka ciasta powstała ze zmieszania mąki, masła i cukru’: *zacierki to była taka zupka mleczna z takimi klusieczkami ... z kruszoneczkó^m ... [...] robiło sie kruszonke z jajka i z moⁿki*

... szczypta soli ... gotowało sie mleko ... i na to mleko wrzucaliśmy właśnie te kruszonki ... chwile sie pogotowało i to była ta zupka ... (Konin); *zacierki to jest taka zupka mleczna zrobiona z jajka i z moⁿki ... [...] do miseczki wło... wsypać włożyć jajko wsypać moⁿke posypać solo^m rozgnieś na takie drobne małe jakby kruszoneczki i to ugotować na wodzie wode odlać ... dolać mleka podgrzać dosypać soli i cukru i pychotka ...* (Budzislaw Kościelny).

KRUSZONKA > KRUSZANKA.

KRZTA – rzecz., ‘mała ilość czegoś’: *krzta ... albo ... kawaleczek ...* (Borowo).

KRZTUSIĆ SIE – czas., ‘nie móc oddychać, gdy do przewodu oddechowego dostanie się element obcy, np. pożywienie’: *co się dzieje gdy człowiek je za szybko? ... no krztusi sie ...* (Golina).

KRZYŻ – rzecz., ‘dwie linie przecinające się pod kątem prostym; też: symbol męki Chrystusa’: (Milew); (Wilczyn); [Przed pierwszym ukrojeniem chleba] *nożem ... robi sie znak krzyża ...* (Wilczyn); *sie znak krzyża robiło jakoś tak na pier^wszy raz ...* (Stawiszyn); *no zawsze stawiało sie znak krzyża ...* (Święcia); [Przed pierwszym ukrojeniem chleba robi się] *krzyż na chleбку nożem ...* (Goranin); [Przed pierwszym ukrojeniem chleba] *s... spodniej czeⁿści ... bochenka ... robi sie ... znak krzyża ... nożem ...* (Sompolno); *robi sie znak krzyża ...* (Rychwał); [Przed pierwszym ukrojeniem chleba] *znaczy sie nożem znak krzyża ...* (Podgór); *no przed pierszym ukrojeniem chleбка ... powinno sie ... chlebek ... znakiem ... krzyża zrobić ...* (Konin); *z dawniej niektórzy było że po prostu tam był znak krzyża ... no nie? ... przy tym ... zaczym sie*

zaczęło jeść no to sie przeżegnało no i to było właśnie to ... no nie? ... że ... no ... nie zawsze sie odmawiało to^m modlitwe tylko wtedy sie tylko żegnało a potem przy głównym posiłku no to wtedy było ... (Paprotnia); no powin^o sie odmawiać modlitwe kiedyś odmawiano przed chleb sie na chlebie sie stawia znak krzyża powin^o kiedyś tak było ... teraz już sie tak nie robi ... (Nowa Wieś).

KRZYŻYK – rzecz., ‘dwie linie przecinające się pod kątem prostym; też: symbol męki Chrystusa’: [Przed pierwszym ukrojeniem] robi się krzyżyk na chlebie ... nożem ... (Grodzic); nożem go [=chleb] przeżegnać ... prze ... zaczyn sie go ukroiło to trzeba było pierw ... [...] krzyżyk zrobić na bochynku chleba ... od spodu ... po spodnij skórce ... (Milew).

KSIO^NDZ, KSIÓ^NDZ – rzecz., ‘duchowny w Kościele katolickim’: pogrzebiny? pogrzebiny to były takie że nie było pogrzebin ... w tym czasie jak ja byłam to pogrzebin nie było ... tylko tak jak to mówió^m ... ksioⁿdz do domu przyszedł ... trupa jak pożegnał modlitwe odmówił trumne sie zatkało włożyli trumne na wóz i wieźli do kościoła a ludzi śli i ksioⁿdz na nogach ... do kościoła ... i odprawiło sie w kościele nabożeństwo i poszło sie na cmentarz i trup był zakopany i wszyscy poszlim do domu żadnych pogoscin nie było ... (Główiew); [Opłatki roznosił] ksioⁿdz ... i ... ministrant ... (Wilczyn); [Opłatki roznosił] [R1:] kiedyś ksiądz ... [R2:] lub zakonica ... (Stawiszyn); ksioⁿdz poświęcił wszystkie pokarmy ... (Milew).

KSIO^NŻECZKA – rzecz., ‘niewielkich rozmiarów książka zawierająca modlitwy’: odmawiało sie tam na ksioⁿżeczce jako^ms litanie ... (Główiew).

KSIÓ^NDZ > KSIÓ^NDZ.

KUCHARKA – rzecz., ‘kobieta zarobkowo zajmująca się gotowaniem’: (Golina); (Paprotnia); (Pogorzałki); (Posada); (Święcia); a to só^msiadka robiła rozumi^vsz jedna drugi pomagała so^msiadka so^msiadce pomagała nie było żadnych kucharek [na wesele] ... tylko kobity no z dómu ... (Główiew); kto [przygotowywał potrawy na wesele] dawniej? ... no to sie brało kucharkę ... nie? ... a teraz to kelnerzy a przed tym to przeważnie brało sie kucharkę tam jako^ms swoj^m ... nie? ... znanó^m czy ... (Modła); kiedyś dawno bardzo dawno no to kobity same robiły gospodynie ale to dawno za moi babci a później już w moim wieku to już były kucharki takie na wsiach i tam robili po domach wesela albo na na remizach wariowali ... no ... (Wróblina); (Golina); (Janów); (Józwin); (Krażgola); no kiedyś nie było kucharek nie było nic same gospodynie [przygotowywały potrawy na wesele] ... (Główiew); kucharkę sie wołało [na wesele] i przychodziła kucharka i robiła kucharka ... (Nowa Wieś); [Dawniej potrawy na wesele przygotowywały] gospodynie i kucharka była i były pomoce to so^msiadki kto wszyscy ... (Krażgola); za kucharkę nie pójdziesz ... (Pogorzałki); kucharka [zmywa naczynia] ... (Stawiszyn).

KUCHNIA > LETNIA KUCHNIA.

KUFEREK – rzecz., zdr., ‘skrzynia do przechowywania odzieży’: w sypialni przede wszystkim ... były ładnie rzeźbione łóżka szafy komody kuferki ... kuferki były dla ... panna młoda jak wychodziła za moⁿż dostawała kuferek ... i w tym kufierku był jej posag przechowywany ... no ... (Kolonia Wilczogóra).

KUKIEŁKA – rzecz., 1. ‘wypiek z resztek ciasta chlebowego’: *mówiono różnie ... kukielka lub ... małe chlebki ...* (Ignacewo); *kukielka jest to potrawa wigilijna najczęstiej na Śloⁿsku ...* (Rzów); *to takie małe bułeczki takie kukielki były ...* (Milew); *a kołacz to jest taki ... taka ... taki ... chlebek ale z ciasta pszennego ... z pszennej moⁿki dodawało sie mleka cukru i pszennej moⁿki to takie kukielki sie robiło ...* (Milew); 2. ‘rodzaj zabawki w kształcie człowieka’: [Kukielka to] *lalka ...* (Dąbrowica).

KUPKA – rzecz., zdr., ‘stolec, kał’: *jak dziecko ma nie mogło kupke zrobić to jabłuszko mu sie tarło na tarce ... [...] tak mydelko też ... też też mydelko takie malutkie mydelko w dupke sie wsadzało ... tak pchało sie w dupke i ...* (Nowa Wieś).

KUSIĆ – czas., ‘nie spać w nocy, poruszać się po mieszkaniu, przeszkadzając przy tym w odpoczynku innym’: [R1:] *to co go dosz? ... moja mamunia coś tam? ...* [R2:] *no cał^m nodz mi kusi ...* [R1:] *aha! ...* [R2:] *i teraz tak sie martwi znowu ... że jak ...* [R1:] *teroz idziesz spać ...* [R2:] *tero ide spać? ... nie! ... tero ide gotować obiad ... sprzó^{tnóń}ć ... W. to jes ... pomiana świata ... wchodzisz ... a ona: bacia co kupiłaś? ...* [R1:] *no widzisz ...* [R2:] *baaciaa ... a rozpiżdziaj taki że ... [...] bałagan rozpiżdziaj ...* (Golina).

KUTIA – rzecz., ‘potrawa wigilijna z gotowanej pszenicy, utartego maku, miodu i bakalii; charakterystyczna dla wschodnich regionów Polski’: [Spożywano] *kutie ...* (Kolonia Wilczogóra); [Potrawy wigilijne to] *śledź kluski z makiem ... w niektórych rejonach kutia ... o ryba ... ryba ...* (Rosoch); [Potrawy wigilijne to] *karp ... uszka*

... [...] susz ... mogli... gotowali susz te^ż ... co tam jeszcze? ... nieroz kutie tyż zależy jak kto lubi ... (Golina).

KWAŚNIARKA – rzecz., ‘odmiana gruszki’: *polewka to jest ... no t... jak zawsze zaczyna sie od wody ze solo^m ... kładziemy potem ... ten ... kwaśne mleko ... na ... na to^m wode ... no i potem my bierzemy ... robimy zaklepkę ... no to zaklepka sie robi mleko plus moⁿka ... i można dodać śmietany ... i wtedy jo^m sie zacioⁿga żeby ona była geⁿstawa ... no nie ... no i do tej polewki jak kto lubi ... jak ja pamieⁿtam z dzieciństwa ... dodawało sie sera białego lub można nawet dodać gruszek ... które były kwaśniarki tak zwane i to sie dodawało i to była polewka ...* (Paprotnia).

KWAŚNIORA – rzecz., ‘odmiana gruszki’: [Odmiany grusz:] *cukrówka ... kwaśniora ... jakieś były bery ... klapsy ... wieⁿcej n... lukasówki jakieś ... nie? ... aaa! pierdziołki ...* (Borowo).

KWIAT – rzecz., ‘część rośliny z barwnymi płatkami’: *na wiosne sie ... przebiera ziemniaki stare ... które mają kiełki ... które kiełkują ... to znaczy mają oczka ... i które kiełkują i są zdolne do sadzenia to je sie ... w miesioⁿcu maju albo koniec kwietnia sadi w zi... w ziemie i rosno^m z tego ... krzaki ... po zawioⁿzaniu tyż rosno^m krzaki i so^m na wi^erzchu łyⁿty tak zwane z kwiatami ... i ... bulwy rosno^m w zimi ... nie? ...* (Kolonia Wilczogóra); *kiedyś to obsypywali pin^ńdzmi ... no ryżem a teraz to płat... teraz to kwiaty płatkami kwiatów z tych raców tera^z to so^m różne inne rzeczy ale kiedyś to pien^ńdzmi głównie sie obsypywało ...* (Nowa Wieś); *to sie rwie modraczki ... obiera sie sam kwiat ... sypie sie do butelki zalewa sie wodo^m cukrym i sie sy... kładzie na słoń-*

cu i po kilku dniach jes winko ... (Józwin); [Herbaty ziołowe przyrządza się] z kwiatów ... przeważnie ... ale i również z liści ... (Borowo); (Krağola); woda i kwiaty modraków i cukier ... (Grzymiszew); jo to zrywoltym kiedyś kwiaty [kasztanowca] ... (Golina); [R1:] pryⁿdzy ... pryⁿdzy piwo [było z modraków] bo nawed nie piwo tyko taki podpiwek był ... no ... no to zbiyrali te kwiaty i ... kładli na oknie cukrym zasypywali ... i to nie wim czy późni fermentowało czy ... czy czymś sie dodawało ... nie wim jag ale wim że takie coś by... [...] [R2:] a przeważnie rosły w tym ... w zbożach ... na polach ... modrak ... (Golina).

KWIATECZEK – rzecz., zdr., ‘część rośliny z barwnymi płatkami’: *rumianek to jes^t to so^m takie łodygi troszke takie żółte to sie nazywa rumianek ... bo jes^t w ekspresie ... nie? ... rumianek tyż ale ... no te na łodyżkach takie takie żółte kwiateczki só^m małe drobne ... (Modła).*

KWIATEK – rzecz., ‘część rośliny z barwnymi płatkami’: [Święconkę] *przystrajało sie bukszpanem ... i różnymi ... takimi ... ozdobami ... zielonymi ... gałⁿzkami ... kwiatkami ... (Wilczyn); [Święconkę dekorowano] zielonymi ... gałⁿzkami ... i kwiatkami ... (Święcia); [Święconkę dekorowano] bukszpanem ... kwiatkami ... (Rychwał); [Święconkę przybierano] to ładnymi jeszcze tymi kwiatkami ... borówkami ... [...] wstoⁿżkami ... trzeba było ładnie ubrać i przykryć ... czymś jako^ms ładno^m serwetko^m na wierzku żeby nie było widać ... dopiero w kościele sie łodkrywało ... jak miał ksioⁿdz świeⁿcić ... (Milew); obrywało się te niebieskie ... płatki z kwiatka modraku ... sypało sie do butelki^v dosypywało sie cukru i wystawiało sie na ... okno ... po jakimś*

czasie ... z ty... occe... oc... przefiltrowano ten płyn i to było winko ... (Borowo); [Parę młodą po wyjściu z kościoła obsypuje się ryżym piniⁿdzami ... [...] [dawniej] tyż ryżem sypali drobne pinioⁿżki wysypywali ... kwiatkami sypali ... (Józwin); zrywało sie modraki ... same kwiatki ... zalewało sie to ... cukrym zasypywało ... zalewało sie potym spirytusem albo wódko^m ... (Rychwał); [Rumianek ma] białe kwiatki ... (Posada); no to no to to jes^t zioło albo rumianek taki dziki rumianek jest no to jest kwiatuszek białe listki ma listki zielone oczywiście ale w kwiatku płatki białe i z takim dużym żółtym środkiem ... (Janów).

KWIATOSTAN – rzecz., ‘część rośliny z barwnymi płatkami’: *peⁿd z liściami z kwiatostanem i owocami ... (Wilczyn); kurka ... z tego co wim ... one majo^m ... nie majo^m takiej typowej budowy jak dotychczasowe grzyby tylko one po prostu jak wyrastajo^m z ... grzyby to od razu so^m takie ... rozkładajo^m sie coś takiego ... no one bardziej przypominajo^m swoim wygłoⁿdem ... nie wim ... taki bardziej rozwinieⁿty kwiatostan tulipana ... i majo^m taki rdzawy ... rdzawo żółtawy kolor ... (Wilczyn).*

KWIATUSZEK – rzecz., zdr., ‘część rośliny z barwnymi płatkami’: *czyli ubierało sie ... koszyczek ... no ... no według swego uznania każdy ... różnie ubierał ... te swoje koszyczki ... [...] no mogło być ... przede wszystkim ... była ... biała serwetka ... był ... jakiś kwiatuszek jakaś kokardka jakieś ... (Konin); no to no to to jes^t zioło albo rumianek taki dziki rumianek jest no to jest kwiatuszek białe listki ma listki zielone oczywiście ale w kwiatku płatki białe i z takim dużym żółtym środkiem ... (Janów).*

L

LAKSA – rzecz., ‘dolegliwość organizmu polegająca na częstym oddawaniu luźnego stolca’: [Laksa to] *dolegliwość żołoⁿdkowa ...* (Rychwał); (Golina); *jes to niegroźne zdrowotnie ale bardzo ucioⁿżliwe ... nazywa sie ... laksa ... albo biegunka ... innych ... określeń nie chce używać ...* (Ignacewo); (Rzgów); [Laksa] *jest to rozwolnienie ...* (Konin); *sraczka ... [...] rozwolnienie ... [...] laksa ...* (Kolonia Wilczogóra); *laksa to mówili na rozwolnienie ale ...* (Sompolno); *laksa to znaczy sie jes biegunka ...* (Rychwał); *laksa to jest ... no biegunka ... czyli potocznie sraczka ...* (Podgór); *laksa? ... inaczej biegunka ...* (Konin); (Milew).

LANCZ – rzecz., ‘posiłek między śniadaniem a obiadem’: *u nas ... naj... to jest takie popularne drugie śniadanie ale chyba na całym świecie obowioⁿzuje to jako lancz ...* (Wilczyn); (Dąbrowica); *no tak samo kiedyś właśnie no tak podejrzewam że podstawo^m [kolacji] był ten chleb ... i też jakieś coś w stylu kanapek ... no teraz ... natomiast obecnie no to so^m coś typu fast fód ... bo tak jak już mówiłam ... albo idziemy gdzieś coś zjemy kolacje bo w końcu mamy czas ... albo zjemy resztki od obiadu albo jakaś zapiekanka czy coś ... no tak ... kanapki to so^m rzadziej ... kanapka tu jest bardziej w sensie że ... bardziej lanczu bym powiedziała ...* (Wilczyn).

LANDRYNKA – rzecz., ‘twardy cukierek do ssania’: *landrynki ...* (Paprotnia); (Posa-

da); *no kiedyś dropsy dropsy kiedyś były albo landrynki jak takie ...* (Janów).

LASKOWY > ORZECH LASKOWY.

LATRYNA – rzecz., ‘wolnostojąca ubikacja, w której odchody trafiają do dołu’: [R1:] *a to ... wybijanie przebijanie [żuru] to było tak ... że tam gdzie były dziewczyny ... w których ...* [R2:] *panny ...* [R1:] *panny ... to kawalerowie szli i wybijali ... nazywało sie to żur na okna ... albo malowali klamki smarowali ... przestawiali latryny ... takie ... odstawiali takie ... ka... psikusa wywijali takiego ...* [R2:] *brame wystawiali o ...* [R1:] *no ...* (Goranin).

LEPIĆ – czas., **1.** ‘przyklejać do czegoś jakiś miękki materiał i nadawać mu pożądaną formę’: *kiedyś kuchnie budowane z gliny lepióne ... z kafla ... z dużym wielkim kapturym ... z wycioⁿgiym ... a teraz mamy kuchnie elektryczne lub gazowe ... z kominym wyntylacyjnym pod okapem skromniutko ... pyszne gotowanie ...* (Kolonia Wilczogóra); **2.** ‘ściskając, łączyć dwa brzegi miękkiego tworzywa’: *no jest to ciasto po... robi sie ... no moⁿka wiadomo ... jajko woda ... i rozwałkowuje sie ... no i wtedy grodzimy uszka ... ten jest ... grzyby sie doprawia ... no i wtedy lepimy sobie malutkie uszka ... no i to jest w taki sposób ... no to chyba każdy w tym ... już robi tyle no to nie beⁿde tych wszystkich szczegółów ...* (Paprotnia).

LETNI > LETNIA KUCHNIA.

LETNIA KUCHNIA – fraza, ‘kuchnia zbudowana poza głównym budynkiem mieszkalnym, używana głównie latem’: *w letni^ej kuchni jak stojó^m te te meble kuchenne to takie kredynsy były takie tylko tu otwierane tu otwierane ... no takie normalne kredynsy były takie mał... takie nieduże ... (Maliniec); jak to wyrosło były takie zwane kopónki z dźrzewa ... wystrugane i w tym sie zarobiało chleb ... i sie przerabiało i były takie duże piece i zostawiało sie ... ten chleb sie zostawiało w ty kopónce do wyrośniⁿcia i były piece stawiane ... w ko... letni kuchni w... dzieś ... w kuchni nawet to było czy na uboczu tak troche i tam sie piekło chleb ... piekło sie chleb paliło sie dźrzewem wszystko dźrzewa sie wycioⁿgało piec był nagrzaný goróⁿcy i sie tworzyło bochynki chleba w tego ... w te kopónki i sie wsadzało wrzucało na taki^ej szypce ... szypa taka duża była posypywana moⁿkó^m i sie wrzucało chleb do pieca ... no i wyszed pie... wspaniały dobry chleb ... (Kolonia Wilczogóra); 18.*

LEWATYWA – rzecz., ‘zabieg, w czasie którego wprowadza się płyn do odbytnicy celem wywołania wypróżnienia’: (Święcia); [Gdy zaparcie ma niemowlę lub dziecko, można] *zrobić lewatywe ... (Józwin).*

LEWATYWKA – rzecz., pieszcz., ‘zabieg, w czasie którego wprowadza się płyn do odbytnicy celem wywołania wypróżnienia’: *no różne sposoby so^m i lewatywka i ... mydełko ... sie do ... [dziecku] wkładało do pupki ... (Święcia); [Dziecku na zaparcie robiło się] lewatywkę ... [...] bo małemu dziecku nie dasz ani marchewki ani takiej żeby sie najad^t dużo bo za małe ... nie? ... [...] no mydełko kiedyś to robili z mydełka w ciepłó^m wode i sie zrobiła taki płyn mydlany i to sie nacioⁿ-*

gało w tako^m gruszcetce co sie nazywa do lewatywki i sie robiło wsuwało sie to^m końcóweczke do odbytu i sie wpuszczalo i to oblu-zowało tam troche o! poślizg był i można było dziecku pomóc w ten sposób ... (Krągola).

LITANIA – rzecz., ‘modlitwa złożona z wielu wezwań skierowanych do osób boskich lub świętych’: *odmawiało sie tam na ksioⁿżeczce jako^ms litanie ... (Główiew).*

LNIAINY – przym., 1. ‘zrobiony z lnu’: *należało je [=kwaśne mleko] ... podgrzać ... wybijała sie serwatka ... wlewało sie na ... durszla-czek ... czy w torebke takom ... lnianom i sie ... odciskało ... (Święcia); z tego co s... co wiem ... małemu dziecku kiedyś da... zawijano cukier ... w szmatke lniano^m i dawano do ssania ... (Ignacewo); a to to to to pyzy tego ... [...] no ... normalnie przyrzoⁿdza sie ciasto takie jak na poⁿczki i tylko z tym że nie nie nie jest to w tłuszczu tylko no na na na parze ... kie... kiedyś to to to było na lnianej jakieś ściereczce ... na garⁿku z gotujoⁿco^m wodo^m ... a teraz to so^m garⁿki takie specjalne ... (Rosocha); 2. ‘taki, z którego wyrośnie len’: [Na] *zatwardzenie ... [pomaga] [...] po prostu ... picie si... siemia lnianego ... (Kazimierz Biskupi).**

LOBBA – rzecz., ‘odmiana jabłek o zielonożółtej skórce z ciemnoczerwonym rumieńcem’: [Odmiany jabłek:] *no reneta ... złota szara ... lobba ... (Józwin).*

LOBO – rzecz., ‘odmiana jabłek o zielonożółtej skórce z ciemnoczerwonym rumieńcem’: [Z odmian jabłek:] *jes^t tak lobo jest eliza jes^t szara reneta ... no jes^t bardzo dużo bardzo dużo papierów... bardzo dużo jes^t właśnie ... (Główiew).*

LUBIĆ – czas., ‘znajdować w czymś przyjemność, mieć w czymś upodobanie, mieć

skłonność do czegoś: [Na bigos] kroi sie kapuste ... smaży sie mie^{no}so cebulke daje sie przyprawy ... grzybki ... no co ... kto ... bardziej co lubi ... rodzynki ... (Święcia); kożuch ... ni lubie tego ... (Grodziec); o! ja bardzo lubie rosółek wołowy ... (Gorainin); [Do zupy dyniowej] ... ugotowano^m ... dynie ... zmiksować ... no i zalać ... czy śmietank^m ... czy mleczkiem ... jak kto lubi ... (Wardężyn); [Na nadzienie] miesza sie składki ... zależy co kto lubi ... tacy co lubio^m jabłka cebule marchewke ... różnego rodzaju warzywa z podrobami ... przyprawiajo^m solo^m ... pieprzem ... potem to wciśkajo^m w to^m kure albo kaczke ... (Konin); [Dania z kaczki] no kaczka to pieczona z jabłkami ja tylko widze tako^m ... kaczke ... aha! i czarnina o właśnie tera mi sie przypomniało której nie lubie ... z reszto^m to jest krew tam jakoś sie jo^m gotuje coś tam ... sie^m doprawia coś słyszałam majrankiem jabłkami ale to jest takie wstre^{ne}... (Stawiszyn); ^kojej czarnina ... właśnie o tym mówiłam ... [...] nie wiem bo ja nie lubie tego wiem że krew tam sie jakoś gotuje razem z wodo^m coś sie tam dokłada jabłek żeby była kwaskowata coś tam coś tam coś tam ale nie lubie ... (Stawiszyn); z dyni można zrobić zupe dyniowo^m ale przepisu nie podam bo ja nie lubie zupy dyniowej ... nie robiłam nigdy ty^lko widziałam jak jo^m robili wode tam sól... rozgotowywało sie te dynie ty^lko wybierało sie ze środka te jo^{drka} jak to sie mówi czy nasiona ... (Stawiszyn); [Pisanki dawano dla] tych co sie ... so^msiadom ... czy tych co sie lubiło ... czy rodzinie ... (Grodziec); [Naworka] jes to rodzaj zupy ... której ja nie lubie ... (Ignacewo); [Zacierka] to jes zupa ... mleczna której też nie lubie ... (Ignacewo); przygotowywałam smalec ... biały czyli ... przetapiałam słoninke dodawałam sól pieprz ... i właśnie te skwareczki ... troche cebulki ... i robiliśmy jeszcze szary smalec

...te ... to te skwarki które sie nam wytopily mieliliśmy przez maszynke i to wszystko połoⁿczyliśmy i to był nasz szary smalec ... [...] ja lubie ... i biały i szary ... (Konin); jycy czyli ... bardzo bardzo lubi jeść ... (Budzi-sław Kościelny); no roladki można przygotować ... zawijajo^c ... w ten ... kawałeczek mie^{sa} ... jakiś kawałeczek ogóreczka ... kawałeczek ... masełka ... jajeczko ... no ... może być ... marchewka też włożona jak kto lubi ... no ... i sie smaży ... zawija sie i sie smaży ... (Konin); kałmuk ... to taki który lubi dużo jeść ... (Konin); [Na śniadanie wielkanocne] [R1:] przede wszystkim jajko ... no salatki różne ... jakieś ... sie robiło ... kielbasa ... chrzan ... chrzan pocstawa ... [...] do kielbasy ... [...] [Jaka kielbasa?] [R2:] biała przewaźnie ... [R1:] a tam ... zależy jak kto lubi ... ale przewaźnie biało^m ... no ... (Golina); [Szare kluchy] to so^m tak zwane kluski przeci^rane no z zupo^m dyniowo^m kiedyś jedli no ... ja go osobiście tego nie lubie ... (Stawiszyn); zimne nóżki to rozgotowuje się nóżki wieprzowe i sie rozgotowuje i to obiera sie oczywiście te te te kości wywala sie i to i z... do tego ... i to przekłada sie w takie miseczki małe i do lodówki to tak zgeⁿstniało i były zimne nóżki tylko to mjeⁿsem mjeⁿsem takim tłustym ja to tak niekoniecznie to lubie ... (Stawiszyn); gotowanie kaszy to jest normalne na wodzie albo na mleku ... według swojego upodobania jak kto lubi ... płatki owsiane można ugotować na wodzie a potem dodać mleka ... (Milew); można je [=szare kluchy] jeść ... różnie jak kto lubi ... z kapusto^m ... można do różnych zup na przykład do czerniny ... można też ze skwarkami jako danie ... (Golina); [Jycy to] ktoś kto dużo je ... lubi jeść ... (Janów); [Potrawy wigilijne to] karp ... uszka ... [...] susz ... mogli... gotowali susz te^ż ... co tam jeszcze? ... nieroz kutie tyż zależy jak kto lubi ... (Golina); [R1:] jycy ... to dużo

... [R2:] *i to dużo je ... że lubi jeść ...* (Golina); [Mieć długie zęby na coś znaczy] *no coś czego nie za bardzo lubisz ...* (Józwin); [Zrazy] *robi sieⁿ to z mielonego mieⁿsa ... doprawia sie^m ... odpowiednio solo^m pieprzem majerankim i ... co tam kto jeszcze ... bardzo lubił jakieś ziolo mógł dodać ...* (Borowo); *jeżeli ktoś nie lubił jakiejś potrawy ... obojeⁿtnie jakiej ... to mówiano że ... ma na nio^m długie ze^mby ...* (Borowo); *bekanie ... po zjedzeniu niektórzy lubio^m sobie pobekać ...* (Borowo); *„na zdrowie!” przede wszystkim ... tak ... tak zapy...waj[?] ... no to teraz „na zdrowie!” ... no nig ni... nikt kto lubi wódke tego nie odmawiał ... tylko no ... oczywiście ... za zdrowie czszeba było wypić ...* (Borowo); *ja lubie wszys^tkie ... tak że wode sie gotuje i sie kładzie owoce po paru minutach wyplyno^m owoce no i kompicik gotowy ...* (Główiew); [R1:] *krupnik ...* [R2:] *to tak jak jarzynowa i jak sie je wsypie ...* [R1:] *no na mieⁿsku ...* [R2:] *kasze żeby kasza sie gotowała i i ...* [R1:] *kładziemy ziemniaki ...* [R2:] *mo... można jo^m zasmażyć żeby była wieⁿcej zawiesita albo i nie ... no zależy jak kto lubi ...* (Krağola); *kotlet schabowy to tak ... kupujesz mieⁿso schab czy łopatke czy tam ... zależy jakó^m ... jak... jakie mieⁿso też ... to też jes duza różnica bo zależy jakie kto mieⁿso lubi ... prawda? ...* (Kazimierz Biskupi); [Jycy to] *lubioⁿcy dużo jeść ...* (Grzymiszew); [Gazer] *lubi sobie popijać ...* (Golina); *zależy ... od kogo ... kto ... w czym lubi ... na przykład ... sz... wzioⁿś ... rocznik mój ... byliśmy nauczeni picia herbaty w szklankach ... prawda? ...* [...] *już ... mło...czsze pokolenie ... było nauczone picia w kubkach ... no i ... teraz ... możesz sobie wybierać ... kubek ... lub szklanka ...* (Kazimierz Biskupi); *a klucha no to tyż ... albo sie upiekło z kluch^m ... no nie? ... albo zakalcem przyjmijmy ... ale niektórzy lubio^m ciasto z zakalcem ... so^m*

tacy co ... [Ja lubie właśnie] *no bo ten ... no bo jednak ... bo to było tak że jedna ... jeden chłopak mówi przyszedł do dziewczyny i mówi czy umiesz piec ... no mówi ale mówi ... ten ... ale mam zakalec ... mó-i no to dobrze bo ja lubie sam zakalec ...* (Paprotnia); *nie lubiłam tego zapachu świeżego [mleka] ...* (Pogorzalki); [Mieć] *długie ze^mby to jak coś sie nie lubi ... nie? ... to mówio^m że długie zy^mby ...* (Wyszyna).

LUBIEĆ – czas., ‘znajdować w czymś przyjemność, mieć w czymś upodobanie, mieć skłonność do czegoś’: *ach które najbardziej lubiałam jedzenie? ... najbarzy do lubiałam placek drożdżowy i kiołbaske ...* (Główiew); *ślepe ryby to jest roztarty ... ze śledzi ... o matko! jak to sie wyjmuje sie ... no ... ikra ... ikre sie wyjmuje z śledzi ... i sie rozciera na misce z cebulko^m z pieprzem ze solo^m i sie doprawia śmietano^m i sie ... można jeść z kartoflami ... tylko kartofle muszo^m być ciepłe ...* [...] *ja robiłam ale nie ... nie lubiałam ich jeść ...* (Milew).

LUKASÓWKA – rzecz., ‘zimowa odmiana gruszy z gładką, lśniącą, zielonkawożółtą skórką (czasem z delikatnym karminowym rumieńcem), bez ordzawienia’: [Odmiany grusz:] *cukrówka ... kwaśniara ... jakieś były bery ... klapsy ... wieⁿcej n... lukasówki jakieś ... nie? ... aaa! pierdziotki ...* (Borowo).

LUKIER – rzecz., ‘polewa z roztopionego cukru wykorzystywana do dekoracji ciast’: [Świąteczny baranek był] *z masła albo ... przede wszystkim z masła ale ... robili tyż z cukru ...* [...] *ej no robiło sie taki tyn ... jak lukier ...* [...] *i to sie ... soli nawed nie wim czy kiedyż nie robili tyż ... ale soli dokładnie nie wim ... ale ... z cukru na pewno ... zrobiło sie taki lukier i to lotes w takó^m*

forme i to tak długo ... bo tak samo ci ... z cukru weźnie sie ... zastygnie ... jak ... [...] jak cukierek ci sie może zrobić ... (Golina); no rolade ... na s... na słodko no to ... pieczemy ... biszkopt i później ... zawijamy go w ściereczkę żeby go uformować ... nakła... rz... jag ostygnie na... rozwijamy z tej ściereczki i nakładamy ... dżżemem czy ... kremem czy śmietanó^m ... w zależności kto z czym ... uwielbia ... no i wychodzi rolada ... smarujemy jo^m na wierzchu później czekoladó^m ... polewom ... lukrem ... też wedle uznania ... (Święcia).

(LUKROWAĆ) – POLUKROWAĆ – czas.,
‘oblewać lukrem, nanosić na coś lukier’:

sznek z glancym to jes ... takie ciasto ... z ciasta drożdżowygó to tag upieczóne ... i polukrowane ... (Wilczyn).

LUKROWY – przym., ‘będący lukrem’: no z mazurkami to raczej nie mam tak nic do czynienia także na pewno to jest na kruchym cieście ... na pewno z dodatkiem powideł to ... to co wiem ... i i maso^m lukrowo^m ... no niektórym sie do tego ... to tyle co wiem ... a nigdy tego sama osobiście nie ... nie próbowaam robić ... wieⁿc nie moge sie za dużo wypowiedzieć ... (Paprotnia).

Ł

ŁAKOMCZUCH, ŁAKÓMCZUCH – rzecz., ‘osoba o bardzo dużym apetycie’: [Kałmuk to] *łakomczuch* ... (Rosocha); (Jaroszewice); [Jycy] *też dużo jy ... tyż tak samo jak i łakómczuch ... łakómy* ... (Jaroszewice).

ŁAKOMY, ŁAKÓMY – przym., ‘mający bardzo duży apetyt’: *kałmuk to jesz^t człowiek bardzo łakomy no* ... (Stawiszyn); [Jycy] *też dużo jy ... tyż tak samo jak i łakómczuch ... łakómy* ... (Jaroszewice).

ŁAKÓMCZUCH > ŁAKOMCZUCH.

ŁAKÓMO – przysł., ‘tak, że widać, że ktoś lub coś ma bardzo duży apetyt’: *a na przykład jak na przykład dajesz psu albo czy cy a ón tak chapsnie łach... łakómo jakież jedzynie czy coś ... nie? ... to sie mówi chapsność ... nie? ...* (Modła).

ŁAKÓMY > ŁAKOMY.

ŁAMAŻNY – przym., ‘taki, który zachowuje się jak łamaga (osoba niezdarna); niezgrabny’: *guła ... nie wiem ... wyd... ja bym obstawiała że guła czyli dosłowne znaczenie słowa guła czyli ktoś łamażny to jest kura ponieważ ona po zmroku nic nie widzi no i jest po prostu ... no totalnie niezdarna i zależna od człowieka ...* (Wilczyn).

ŁODBIĆ SIE > ODBIJAĆ SIE.

ŁODKRYWAĆ – ODKRYĆ – czas., ‘odsłaniać, zdejmując wierzchnią warstwę lub pokrywkę z czegoś’: [Święconkę przybierano] *to ładnymi jeszcze tymi kwiatkami ... borówkami ... [...] wstozkami ... trzeba było ładnie ubrać i przykryć ... czymś jakoś ładno^m serwetko^m na wierzku żeby nie było widać ... dopiero w kościele sie łodkrywało ... jak miał ksioⁿdz świeⁿcić ...* (Milew); *na poczoⁿtku wiosny znowu to tutej to ... sie je wybierało bo były tak ... raz i tam małe i duże i średnie wszys^tkie razym były przez tó^m zime ... to zaś czea było wzioⁿs ... odkryć i tak ... jedyn koszyk drugi koszyg i czszeci i tak ... jedyn duży w jednej średnie a w czszecim mały ... no i potym sie do piwnicy ws... wyspało ...* (Maliniec).

ŁOESPE, OESPE – rzecz., ‘OSP (Ochotnicza Straż Pożarna) – społeczna jednostka ratowniczo-gaśnicza’: [Dawniej wesela urządzano] *w domu ... kiedyś jak ... a jak na salach to ... [...] a jak były sale ... no nie wszedzie były ... nie? ... no to na sali łoespe ...* (Golina); *w sali oespe ...* (Wilczyn); [R1:] *w domu ...* [R2:] *dawniej urzoⁿdzano [wesela] w domach ... można było w jednym domu jeść były zastawione stoły a do tańca przychodziło sie do so^msiadów na przykład bo tam mieli duże pomieszczenie i sie tańczyło ... [...] na sali oespe też ale to już so^m takie czasy wcześniejsze [=późniejsze] no już zaczył w oespe no ...* (Krągola).

¹**OPŁATEK, OPŁATEK** – rzecz., ‘cienki platek ciasta, którym Polacy dzielą się podczas kolacji wigilijnej’: [Gospodarz] *dawał opłatek ... zwierzo^{nt} ... (Wilczyn); był jeszcze opłatek na stole ... (Milew); dzielenie opłatkiem ... (Święcia); [Opłatki roznosił] ksio^{ndz} ... i ... ministrant ... (Wilczyn); nie widziałam kolorowych [opłatków] ... ale ... o ile były to myślę że może były to przeznaczone dla zwierzo^{nt} ... (Wilczyn); [Gospodarz po kolacji] niósł opłatek do zwierzo^{nt} ... (Stawiszyn); [Gospodarz po kolacji wigilijnej] zbierał wtedy ... po troszku ... na talerz ... brał wszystkich potraw ... kruszył opłatek ... dla ... zwierzo^{nt} ... taki kolorowy ... i zanosił ... bydłu ... w korytko ... (Święcia); [Opłatki roznosił...] zależy ... organista i w kościele sie odbierało ... (Święcia); no były białe [opłatki] ... dla ludzi i jeden bywał ... kolorowy a ... teraz chyba już nie ma ... (Święcia);¹o no było po dwanaście potraw ... postnych ... no i co ... tata czytał ewangelii jakieś tam urywki ... dzieliliśmy sie¹ opłatkiem ... składaliśmy sobie życzenia ... i to wszystko ... (Goranin); [W Wigilię]¹o była biała serweta ... pod serwety sianko ... opłatek ... i to wszystko no ... (Goranin); opłatki były białe i żółte ... takie kremowe ... kremowe były do zwierzo^{nt} ... (Goranin); [Gospodarz po Wigilii] chodził do ... szed do zwierzo^{nt} ... żeby z nimi również podzielić sie opłatkiem ... (Ignacewo); gospodarz ... szed do zwierzo^{nt} z opłatkami kolorowymi ... białe były przeznaczone dla domowników ... kolorowe dla zwierzo^{nt} ... (Ignacewo); [Gospodarz po Wigilii] zbierał z każdego talerza ... jedzenie doukładał to opłatek i zanosił zwierzo^{nt} ... krowom ... (Rzgów); [Na Wigilię] musiało być dwanaście potraw tak jag zacze [=zawsze] nasza kultura wymaga ... chlyb jabko orzech miód mak śledź ryba barszcz czerwony uszko pieróg ... no ... i jabłuszko orzeszki*

koniecznie ... [...] w pirszyj kolejności był opłatek ... opłatek potym dzielinie sie opłatk^om było tradycyjne tag jak zawsze jes do tej chwili ... potym były białe ba... czerwony barsz z uszkami ... kluski z makiem ... no i ryby śledzie ... (Kolonja Wilczogóra); [Gospodarz w Wigilię] sianko chował pod stół pod obrus ... no i dzielił sie z^e szyszkami opłatkim i przemowe powiedział ... kolende śpiewali różne rzeczy robili przemowy... wspominali ... (Kolonja Wilczogóra); białe dla ludzi różowy i opłatek był dla zwierzo^{nt} ... bo był taki zwyczaj taka kultura kiedyś że jak zwierzo^{nt}tom sie nie da opłatka to wieczorym przyjdzie krowa czy zwierze zacznie mówić ... i jak gospodarz wyjdzie to go pokarże to umrze ... i musie... dlatego musieli spożywać opłatek dawać zwierzo^{nt}tom ... (Kolonja Wilczogóra); i były dla zwierzo^{nt} kolorowe [opłatki] ... były i so^m raczej ... (Wardężyn); [Opłatki] kolorowe były dla zwierzo^{nt} a białe dla ludzi ... (Dąbrowica); [Gospodarz po wieczery wigilijnej] szedł z opłatkiem i też z kawałkami jedzenia do zwierzo^{nt} ... (Konin); sianko pod obrus ... opłatek ... dzielenie sie opłatkiem ... no i i dwanaście potraw postnych no ... (Rosocha); no dzielenie sie opłatkiem ... karpie ... tam ... różne te potrawy takie co ... na Wigilie ... (Golina); pre^{ndz}e sie nie usiadło jak sie ustawi... nastawiło sie na s... ko-o ... tegó ... podzieli[li]m sie opłatkiem dopiero siadaliśmy do ... jedzenia ... [...] i wszystko postne ... (Pogorzałki); andruty ... [...] wafelki cieniutkie podobne do opłatka ... (Rychwał).

¹**USZKO, USZKO** – rzecz., często w l.mn., ‘pierożek kształtem przypominający ucho, często podawany podczas kolacji wigilijnej’: [Tradycyjne wigilijne potrawy to] *barszcz czerwony z uszkami ... kapusta z grochem ... kluski z makiem ... pierogi ...*

no było jeszcze wiele różnych innych potraw ... (Grodziec); [Tradycyjne potrawy wigilijne to] zupa ze śliwek ... albo czerwony ... barszcz ... karp ... czyli ryba smażona ... przeważnie karp ... kluski z makiem ... uszki ... ryba jeszcze ... chleb ... [...] kapusta z grochem ... (Wilczyn); [Jakie były tradycyjne potrawy wigilijne?] 'o jej jej jej! ... kapusta z grochem groch grzyby zupa grzybowa ... [...] ryby ... czerwony barszcz ... [...] pierogi uszka ... chleb sól ... (Goranin); [Potrawy wigilijne to] kapusta z grochem ... pierogi z kapustą^m i z grzybami śledzie ryby ... co tam jeszcze ... [...] barszcz czerwony z uszkami ... później jeszcze kompot ze suszu ... [...] najpierw się podawało zupę grzybową^m z kluskami a później reszta ... kluski z makiem i... (Rzgów); [Na Wigilię] musiało być dwanaście potraw tak jag zaczę [=zawsze] nasza kultura wymaga ... chleb jabko orzech miód mak śledź ryba barszcz czerwony uszko pieróg ... no ... i jabłuszko orzeszki koniecznie ... [...] w pierwszy kolejności był opłatek ... opłatek potym dzielnie się opłatki^vm było tradycyjne tag jak zawsze jes do tej chwili ... potym były białe ba... czerwony barsz z uszkami ... kluski z makiem ... no i ryby śledzie ... (Kolonja Wilczogóra); no oczywiście postna musiała być [wieczerza wigilijna] karp tradycyjnie ... i te wszystkie tam klu... nie kluski jak one się tam się nazywały? ... makiełki o! ... makiełki było coś takiego ... [...] dwanaście potraw musiało być ... makiełki były były ... te różki takie ... pierogi ... uszka o! uszka uszka do barszczyku czerwonego no tam takie potrawy no bez oczywiście bez tłuszczu wszystkie ... no i smażone ryby oczywiście stół z rybami był ... (Stawiszyn); [Potrawy wigilijne] kluski z makiem zwane makiełki ... z grzy... zupa grzybowa kapusta z grochem śledzie smażone ryby ... czerwony barszcz z uszkami ... no i co tam jeszcze ...

[...] kompot z suszonych owoców ... no to co pamiⁿto^m ... (Milew); u mnie [na Wigilię] to były makiełki to znaczy moⁿka ... bułka przepaszam ... bułka namoczona w mleku i w ... obtoczona w jajku ... kluski z jajkiem ... kluski z makiem przepaszam ... karp ... susz kompot z suszu wigilijnego ... barszcz czerwony z uszkami ... kapusta z grochem ... kasza ... żeby się trzymały pinioⁿżki ... (Golina); [Potrawy wigilijne:] karp ... no na przykład ten barszcz ... sałatka jarzynowa ... kluski z makiem ... ciasta z bardzo dużo^m ilości^m bakalii ... piernik ... co takiego jeszcze charakter?... pierogi i uszka ... (Wilczyn); [Potrawy wigilijne to] karp ... uszka ... [...] susz ... mogli... gotowali susz te^vż ... co tam jeszcze? ... nieroz kutie też zależy jak kto lubi ... uszka ... już mówiłam ... zupę ze śledzia też robili ... [...] można zrobić tak^m tradyc... tak^m tego ... tata to tak^m lubi że ... mlecz ... ubijesz tyn mlycz z cebulk^m ... nie? ... i późni w to śmietane i trochę mleka i ... taki smag jes dobry z tego mlecza ... nie? ... tako prawdziwo zupa rybno ... yyy ... śledziowa ... (Golina); no jest to ciasto po... robi się ... no moⁿka wiadomo ... jajko woda ... i rozwałkowuje się ... no i wtedy grodzimy uszka ... ten jest ... grzyby się doprawia ... no i wtedy lepimy sobie malutkie uszka ... no i to jest w taki sposób ... no to chyba każdy w tym ... już robi tyle no to nie beⁿde tych wszystkich szczegółów ... (Paprotnia); [Uszka na Wigilię to] coś pod... jak pierogi ... tylko się robi kształt to się robi moⁿke się sypie i dokłada się ziemniaków takich t^uczonych osoli się i to się wygniata dolewa się jak jes^t za suche ciasto to się trochę dolewa wody ... ale raczej tak ja da... i się wy... gniecie wyrabia się jak się wyrobi to się robi takie rozwałkuje się kształt się robi pierogów a to można robić pierogi można robić uszka z tego ciasta ... (Wróblina).

MAK – rzecz., ‘jadalne nasiona rośliny o dużych, najczęściej czerwonych, kwiatach rosnących na wysokich, kosmatych łodygach’: [Makiełki to] *makaron z cukrem i makiem ...* (Rychwał); [Na makiełki] *mak należy sparzyć zemleć dodać bakalie w naczyniu przekłada sie warstwami mak i bułke^m maczano^m w mleku ...* (Rzgów); *maku-tra? ... pszynica mak miód ... no sie myli ...* (Kolonja Wilczogóra); [Na Wigilię] *musiało być dwanaście potraw tak jag zacze [=zawsze] nasza kultura wymaga ... chlyb jabko orzech miód mak śledź ryba barszcz czerwony uszko pieróg ... no ... i jabłuszko orzeszki koniecznie ...* (Kolonja Wilczogóra); *bułeczki ... takie słodkie ... sie piecze ... i w kawaleczki ... i ... mak z mlekiem ... sie oblewa to i s... na słodko ... i z tego powstają^m makiełki ...* (Wardężyn); [Na makiełki] *trzeba sparzyć mak ... zem... zemleć z cukrem ... zrobić ciasto na makaron ... ugotować makaron ... no i wymieszać z makiem ...* (Dąbrowica); [Makiełki to] *na pewno makaron ... tak ... kluski swojej roboty mogo^m być i do tego mak ... nieraz też bakalie ... [...] gotuje sie kluski ... ja przeważnie kupuje gotowy mak z bakaliami w puszcze ... mieszam razem i jest gotowe ...* (Konin); [W Wigilię były] *na pewno ryba karp barszcz czerwony pierogi śledź makaron z makiem ... [...] u nas było ogólnie wszystko na stole ... i zawsze najstarszy z rodziny brał jedną potrawę i później wszyscy braliśmy tą samą potrawę i tak do ostatniej potrawy było ...* (Konin);

[Makiełki] *no właśnie to so^m to jest^t makaron pomieszany był z ugoto... ugotowany makaron z ugotowano^m z ugotowanym makiem razem sie miesza i chyba sie słodzi słodzi bo niektórzy wieⁿcej słodkie drudzy mniej słodkie to zależy ...* (Stawiszyn); *makiełki so^m to kluski krojone tak grubiej troche jak makaron i ... i ... ucierany mak z cukrem i troche rodzynków i ... sie tam dokładało do tego ... do tego ... do tej klusek i ... i nawet miodem sie doprawiało ... i też ... na ciepło sie podawało na stół wigilijny ...* (Milew); *makiełki [to] kluski z makiem ... tak ... [...] no normalnie kluski tera^z teraz to to to to sie stosuje makaron a kiedyś kluski d... czy czy czy czy czy makaron re... reⁿcznie robiony no i po prostu obtaczało sie w tym no nadzierzy w ty w w maku ... maku do mak sie przyprawiało no mielilo sie mak o ...* (Rosocha); *makiełki to jes chyba bułka ... bułka ... sucho bułka ... [...] i to sie w maku... w mleku i maku chyba moczyło ... i to takie makiełki ale nie ijym [=wiem] czy to sie ... piekło ... czy to ... chyba takie ... albo na ... na surowo ... nie [w]im ...* (Golina); *makowiec ... [...] ciasto drożdżowe zawija sie z makiem ... [...] trzeba go utrzeć z cukrem z odrobino^m mlecz...* (Posada); *to jest^t makowiec ... [...] to to sie robi na to zależy jak kto ale na przykład na cieście drożdżowym ... i potem sie formuje i mak sie tam mieli doprawia i kładzie na te na te ciasto i zawija ...* (Modła); *no sparzyć [trzeba mak] i troche gotować no i czymś tam doprawia ... nie? ... cukier na*

przykład rodzynki ... (Modła); makowiec ... no no można różn... różne sposoby no to zale... w zależności kto ... jaka gospodyni co robi ... mak sie ... dajmy na to zaparza potem sie go gotuje przemiała go sie przez maszynke ze dwa czy trzy razy no i wtedy sie doprawia ... no nie? ... (Paprotnia); no trzeba go [=mak] wypłukać przede wszystkim ... no nie? ... i obgotować ... i potem dopiero go spożywać do ... do jedzenia ... no nie? ... (Paprotnia); makowiec ... [...] no ciasto to ciasto drożdżowe i i mak jest z bakaliami sie miele go chyba ze trzy razy żeby był taki dobrze zmielony z bakaliami orzechami ... no bakalie to to właśnie orzechy rodzynki miód no i to sie nakłada i piecze ... zawija oczywiście w rulon ... (Janów); no trzeba go [=mak] sparzyć ... czyli to sie parzy z gotowan^m goroⁿco^m wodo^m można nawet lek^ko to^m to to zagotować jak już sie jo^m zaparzy i on tak dobrze żeby powstał sobie dosyć długo w tej zaparzonej wodzie i ta[k] peⁿczniej i wtedy go sie odlewa i dopiero można zmieścić ... (Janów); > KLUSKI Z MAKIEM.

MAKARON – rzecz., ‘produkt żywnościowy o różnych kształtach wytwarzany z mąki, wody i jajek, dodawany np. do zup i sosów’: makron ... (Borowo); (Rychwał); ale to domowy makaron normalnie móⁿ-ke kulosz i kroisz i gotujesz i jest^t makaron no co to ... (Wyszyna); na przykład pomidorowa ... na wywarze z rosółu ... potem zaprawiam koncentratem albo swoim ... koncentratem ugotowanym z pomidorów ... zaprawiam śmietanko^m moⁿko^m ... i do tego makaron ... albo ryż ... (Dąbrowica); też bierzemy ... stolnice bie... sypiemy moⁿke i ... jajka wody troche ... soli ... no i zagniatamy późni rozkolujemy to ... wałkim i ... sie robi z tego tnie makaron ... nie? ... (Józwin); rosół z gole^mbi ... gole^mbie z makaronem faszzerowane ... (Podgórze); no ja na przykład

robie sałatke z makaronem ... gotuje makaron ... gotuje brokuł na parze z odrobinko^m maselka ... troche sole to^m wode ... czekam aż i makaron i brokuł wystygnie ... w mieⁿ-dzyczasie sobie kroje jajko które wcześniej ugotowałam ... ogórek zielony pomidor ... robie taki sos majonezowo-jogurtowy ... sól pieprz czosnek ... dużo czosnku ... no i potem jag już tak to w miare ten ... to wszystko ostygnie ... ten ... moge łⁿczyć składniki ... albo se moge jeszcze klopsiki z brokuła ... (Konin); [Makiełki to] makaron z cukrem i makiem ... (Rychwał); jag zostawało ciasta które mama robiła makaron rzucaliśmy na płycie i z tego mieliśmy ... mieliśmy ... placki pieczone na ... na ... na płycie ... (Ignacewo); faworki ... albo chrusty no ... [...] robi sie takie ciasto jak na makaron z jaj... z żółtek śmietany i później wybija sie to^m wałkiem żeby nabrało powietrza ... dodaje sie jeszcze spirytus ... i troszeczke masła ... (Rzgów); podpłomyki ... [...] to robiło sie ciasto jak na makaron i k... kroilo sie takie paski i sie smażyło na płycie ... (Rzgów); jak sie ciasto robi na makaron to takie kuleczki płaskie można wałkiem rozłożyć i położyć na płycie to sie upiecze no to so^m placuszki ... (Kolonia Wilczogóra); [Na makiełki] trzeba sparzyć mak ... zem... zemleć z cukrem ... zrobić ciasto na makaron ... ugotować makaron ... no i wymieszać z makiem ... (Dąbrowica); [Makiełki to] na pewno makaron ... tak ... kluski swojej roboty mogo^m być i do tego mak ... nieraz też bakalie ... [...] gotuje sie kluski ... ja przeważnie kupuje gotowy mak z bakaliami w puszcze ... mieszam razem i jest gotowe ... (Konin); [W Wigilię były] na pewno ryba karp barszcz czerwony pierogi śledź makaron z makiem ... [...] u nas było ogólnie wszystko na stole ... i zawsze najstarszy z rodziny brał jedną potrawę i później wszyscy braliśmy tą samą potrawę i tak do ostatniej

potrawy było ... (Konin); nazywaliśmy to podplomykami i to zawsze robi... moja babcia robiła makaron swojej roboty i jak sie rozwałkowały to ... to ciasto sie kładło na piec ... babcia miała jeszcze taki piec na weⁿgiel właśnie ... i na jedno^m i drugo^m stronie i bardzo to było dobre ... (Konin); [Makielki] no właśnie to so^m to jes^t makaron pomieszany był z ugoto... ugotowany makaron z ugotowano^m z ugotowanym makiem razem sie miesza i chyba sie słodzi słodzi bo niektórzy wieⁿcej słodkie drudzy mniej słodkie to zależy ... (Stawiszyn); makielki so^m to kluski krojone tak grubiej troche jak makaron i ... i ... ucierany mak z cukrem i troche rodzyneków i ... sie tam dokładało do tego ... do tego ... do tej klusek i ... i nawet miodem sie doprawiało ... i też ... na ciepło sie podawało na stół wigilijny ... (Milew); makielki [to] kluski z makiem ... tak ... [...] no normalnie kluski teraz teraz to to to to sie stosuje makaron a kiedyś kluski d... czy czy czy czy czy makaron re... reⁿcznie robiony no i po prostu obtaczało sie w tym no nadzierzy w ty w w maku ... maku do mak sie przyprawiało no mielilo sie mak o ... (Rosocha); [R1:] no makaron sie robilo ciasto ale jak to sie na to mówiło to nie wim ... [R2:] no ... na fajerkach co sie kładzie ... (Golina); [Makaron się robi] z moⁿki jajka ... można troche wody dolać ... ugniata sie ... ciasto ... potem sie wałkuje placek ... kroi sie na czeⁿści albo sie zwija ... no i po prostu się ... go kroi nożem ... po pok... po pokrojeniu ... roz... roztrać go czszeba ... no i ... wrzucić do garnka gotować ... albo suszyć ... (Borowo); [R1:] to pomidorki sie kroi też sie w garⁿku je d... [R2:] dusi ... [R1:] przesmaża wydu... dusi żeby woda odparowała i bardzo dobry przecierek troszke soli i w słoiczki ... [R2:] w słoiczki ... [...] [R1:] a gdzie?! ... kiedyś to tam nie było takich gotowych rzeczy ... [R2:] kiedyś to takich rzeczy nie było wszyst-

ko sie robilo ... [R1:] makaron sie robilo wszystko ... (Krağola); to makaron chyba ... [...] moⁿke pszenno^m przesiewam przez sito ... w srodek robie dołek ... wbijam jajka ... zagniatam ciasto ... wałkiem na bardzo cienko roz... musze rozkulać na takie duże koła ... jak przeschno^m ... [...] roz... posypuje moⁿko^m ... i przecinam na kawałki ... takie długie ... i cieniuseńko kroje nożem ... później gotuje w osolonej wodzie ... [...] i to jest gotowe ... (Krağola); makaron ... [...] no moⁿ... moⁿke sie jajka do tego wbija do... dodaje sie wody i to sie wyrabia dokładnie i później już www... wałkuje sie wyrobi sie takie wałeczki i zaś kroi sie drobniutko nożym ... (Jaroszewice).

MAKATKA – rzecz., ‘kawałek tkaniny wieszanej w celach zdobniczych, często mającej wyszywany lub wydrukowany napis albo rysunek’: no u nas [woda ze studni] to po prostu stało w wiadrze na taki wodniarce to sie nazywało wodniarka nad którą były różne makatki ... na przykład „Czysta woda zdrowia doda” ... z takimi napisami ... (Ruda).

MAKIA – rzecz., ‘potrawa wigilijna, której głównymi składnikami smakowymi są masa makowa, bakalie i miód, podstawę zaś stanowi makaron’: [Potrawy wigilijne:] karp ... no na przykład ten barszcz ... sałatka jarzynowa ... kluski z makiem ... ciasta z bardzo dużo^m ilości^m bakalii ... piernik ... co takiego jeszcze charakter?... pierogi i uszka ... kapusta z grochem ... tak zwana jeszcze makia ... (Wilczyn); no to makielki to jest właśnie chyba odmiana tej makii i to so^m ... taka jakby ... coś co zastę^mpuje nasze kluski z makiem ... to so^m po prostu kluski z bakaliami czyli tam z orzechami ... z rodzynekami ... z migdałami ... coś takiego ... (Wilczyn).

MAKIEŁKI – rzecz., bez l.poj., ‘potrawa wigilijna, której głównym składnikiem smakowym są masa makowa, bakalie i miód, podstawę zaś stanowi makaron lub namoczone w mleku pieczywo’: [Tradycyjne potrawy wigilijne to] *barszcz ... pierogi ... śledź ... kapusta ... makiełki ... przygotowywano dwanaście potraw ...* (Wilczyn); [W Wigilię podaje się] w *pierwszej kolejności karp ... makiełki kapusta śledzie ... [...] groch z kapustą ...* (Stawiszyn); [Makiełki to] *makaron z cukrem i makiem ...* (Rychwał); [Potrawy wigilijne to] *zupa grzybowa karp makiełki ...* (Rychwał); *makiełki jest to bułka pokrojona ... z masą makową ...* (Ignacewo); [Na makiełki] *mak należy sparzyć zemleć dodać bakalie w naczyniu przekłada się warstwami mak i bułkę maczono w mleku ...* (Rzgów); *bułeczki ... takie słodkie ... się piecze ... i w kawaleczki ... i ... mak z mlekiem ... się oblewa to i s... na słodko ... i z tego powstają makiełki ...* (Wardężyn); [Na makiełki] *trzeba sparzyć mak ... zemleć z cukrem ... zrobić ciasto na makaron ... ugotować makaron ... no i wymieszać z makiem ...* (Dąbrowica); *tradycyjne [potrawy wigilijne to] karp makiełki ... kompot ze suszu ... smażone ryby ... śledzie ... w occie ...* (Dąbrowica); [Makiełki to] *na pewno makaron ... tak ... kluski swojej roboty mogą być i do tego mak ... nieraz też bakalie ... [...] gotuje się kluski ... ja przeważnie kupuje gotowy mak z bakaliami w puszcze ... mieszam razem i jest gotowe ...* (Konin); *no oczywiście postna musiała być [wieczera wigilijna] karp tradycyjnie ... i te wszystkie tam klu... nie kluski jak one się tam się nazywały? ... makiełki o! ... makiełki było coś takiego ... [...] dwanaście potraw musiała być ... makiełki były były ... te rożki takie ... pierogi ... uszka o! uszka uszka do barszczyku czerwonego no tam takie potrawy no bez oczywiście bez tłuszczu*

wszystkie ... no i smażone ryby oczywiście stół z rybami był ... (Stawiszyn); [Makiełki] *no właśnie to są to jest makaron pomieszany był z ugotowanymi ... ugotowany makaron z ugotowaną z makiem razem się miesza i chyba się słodzi słodzi bo niektórzy więcej słodkie drudzy mniej słodkie to zależy ...* (Stawiszyn); [Potrawy wigilijne] *kluski z makiem zwane makiełki ... z grzybami ... zupa grzybowa kapusta z grochem śledzie smażone ryby ... czerwony barszczyk z uszkami ... no i co tam jeszcze ... [...] kompot z suszonych owoców ... no to co pamiętam ...* (Milew); *makiełki są to kluski krojone tak grubiej trochę jak makaron i ... i ... ucierany mak z cukrem i trochę rodzynków i ... się tam dokładało do tego ... do tego ... do tej klusek i ... i nawet miodem się doprawiało ... i też ... na ciepło się podawało na stół wigilijny ...* (Milew); *u mnie [na Wigilię] to były makiełki to znaczy mąka ... bułka przeproszam ... bułka namoczona w mleku i w ... obtoczona w jajku ... kluski z jajkiem ... kluski z makiem przeproszam ... karp ... susz kompot z suszu wigilijnego ... barszcz czerwony z uszkami ... kapusta z grochem ... kasza ... żeby się trzymały piniówki ...* (Golina); *no to makiełki to jest właśnie chyba odmiana tej maki i to są ... taka jakby ... coś co zastępuje nasze kluski z makiem ... to są po prostu kluski z bakaliami czyli tam z orzechami ... z rodzynkami ... z migdałami ... coś takiego ...* (Wilczyn); [Potrawy wigilijne] *no przede wszystkim kar... ryby karp makiełki ... barszcz czerwony grzyby ... bigos ... nie bigos ... kapusta z grochem przede wszystkim ...* (Janów); *makiełki [to] kluski z makiem ... tak ... [...] no normalnie kluski teraz teraz to to to to się stosuje makaron a kiedyś kluski d... czy czy czy czy makaron re... recznie robiony no i po prostu obtaczało się w tym no nadziera w ty w w maku ... maku do mak się*

przyprawiało no mieliło sie mak o ... (Rosocha); makielki to jes chyba bułka ... bułka ... sucho bułka ... [...] i to sie w maku... w mleku i maku chyba moczyło ... i to takie makielki ale nie ijym [=wiem] czy to sie ... piekło ... czy to ... chyba takie ... albo na ... na surowo ... nie [w]im ... (Golina); 15.

MAKOCZ – rzecz., ‘ciasto z makiem’: no to to makocz makocz makowiec to coś podobnego chyba troszeczkę inne wychodzi ... forma tego bo one so^m bardziej takie płaskie bardziej takie wpo... jak jak placek bardziej podobne ... nie? ... ale nie wiem czy to tak na prawdę o to chodzi ... mówiło sie tak czasem na makowiec makocz nawet ludzie mówili no ale ... (Janów).

MAKOWIEC – rzecz., ‘ciasto z makiem’: [R1:] nie mielim specjalnych potraw [na Wielkanoc] tam ... tłuste zawsze ... [R2:] domowe obiady ... [R1:] no takie tłuste rzeczy bo to Świe^{ta} to już takie makowce o takie ... [R2:] ciasto ... (Stawiszyn); [Ciasta na Wielkanoc to] sernik ... makowiec ... babka ... (Wilczyn); [Ciasta na Wielkanoc] [R1:] sernik ... [R2:] mazurek ... [R1:] babka makowiec ... (Goranin); [Na Wielkanoc] pieczono makowiec ... różne babki ... (Konin); [Na Wielkanoc pieczono] babki ... placek dobry jakiś tam ... rolade ... makowca jekiegós ... [...] sernik ... (Milew); a. ‘w postaci rolady’: makowiec ... [...] ciasto drożdżowe zawija sie z makiem ... [...] trzeba go utrzyć z cukrem z odrobino^m mlecz... (Posada); to jes^t makowiec ... [...] to to sie robi na to zależy jak kto ale na przykład na cieście drożdżowym ... i potem sie formuje i mak sie tam mieli doprawia i kładzie na te na te ciasto i zawija ... (Modła); makowiec ... [...] no ciasto to ciasto drożdżowe i i mak jes^t z bakaliami sie miele go chyba ze trzy razy żeby był taki dobrze

zmielony z bakaliami orzechami ... no bakalie to to własnie orzechy rodzynki miód no i to sie naklada i piecze ... zawija oczywiście w rulon ... (Janów); b. ‘w postaci masy makowej rozłożonej na cieście drożdżowym, kruchym lub innym’: makowiec ... no no można różn... różne sposoby no to zale... w zależności kto ... jaka gospodyni co robi ... mak sie ... dajmy na to zaparza potem sie go gotuje przemiela go sie przez maszynke ze dwa czy trzy razy no i wtedy sie doprawia ... no nie? ... tam jajkiem mo^mko^m ziemniaczano^m cukrem ... olejkiem migdałowym przede wszystkim ... no nie? ... można dodawać orzechy migdały rodzynki ... no i i ten ... można to piec na kruchym cieście lub na cieście drożdżowym ... no nie? ... no to ... albo jest zawijany makowiec albo po prostu na blasze pieczony ... no nie? ... jako no ten ... to so^m różne sposoby ... no nie? ... bo ono jest na cieście biszkoptowym może być i na cieście drożdżowym ... no nie? ... makowiec ... no ... na różne sposoby można go robić ... nie? ... (Paprotnia).

MAKOWY – przym., ‘zawierający mak’: makielki jes to bułka pokrojona ... z maso^m makowo^m ... (Ignacewo).

MAKUTRA – rzecz., ‘tu: potrawa wigilijna z gotowanej pszenicy, utartego maku, miodu i bakalii; charakterystyczna dla wschodnich regionów Polski; kutia’: makutra? ... pszynica mak miód ... no sie myli ... (Kolumbia Wilczogóra).

MALINA – rzecz., ‘krzew o drobnych, różowoczerwonych owocach; też: owoc tej rośliny’: dżem robimy z owoców to jes^t taka marmolada ... możemy... [...] w wiśni z porzeczeki z truskawki z maliny ... (Józwin); no dżem to ... dżem można zrobić z malin z czarnej porzeczeki z truskaweczek ... [...] z wiśni ze

sliweczków ... (Krągola); no nalewki to można ze wszystkiego zrobić ... nalewke to możesz sobie zrobić ... truskawkowo^m z truskawek też możesz zalać ... spirytusom i to już ... spirytusu sie wle... [...] maliny jagody ... zalewosz spirytus... (Golina); herbatę z różnych ziół można pić ... możn... maliny liście ... z malin narwać ... jak só^m młode takie te pyⁿdy ... potem można ... herbatę z miⁿty ... z mieⁿty i z lipy ... no dużo jest tego... no i z czarnego bzu ... też tak samo można pić ... [...] z pokrzywy też można pić ... (Golina); no konfitury to można zrobić i ze sływek i z malin ... (Modła).

MALINOWY – przym., ‘taki, któremu smak nadają maliny’: *nalewki można zrobić wiśniowo^m tako^m ... malinowo^m ... różne różne so^m nalewki ... (Krągola).*

MALINÓWKA – rzecz., ‘odmiana jabłek o jasnofioletowej skórce i posmaku malin’: *jabka papierówki kosztele ... tero jakie jeszcze ... jest dużo tych odmian ale jak sie chce to pamiⁿtać to ... no wiyⁿcy nie w tej chwili ci nie powiem wiyⁿcy ... papiyrówki i kosztele ... malinówki ... (Wyszyna).*

MALOWAĆ – NAMALOWAĆ – POMALOWAĆ – UMALOWAĆ – czas., ‘nanosić jakiś barwnik na coś’: [Na Wielkanoc] *malowali śmy jajeczka ... (Główiew); i w ten czwartek [przygotowywano pisanki] przed wielkanoco^m w sobotę na tó^m świeⁿconke sie wkładało te pisanki ... [...] i to sie gotowało w cebule ... sie obierało [ł]upinki wkładało sie ... wtedy jajko sie zabarwiało na ... żółty kolorek ... pisakami robiono ... dzieci malowały ... pisanki ... (Święcia); cebuli pamieⁿtam i taki kolor przybierało i tam sie późni malowało tylko ... (Stawiszyn); gotowało się jajka w ... w płatkach cebuli ... czy w korze ... żeby miały inny kolor ... później sie to malowało*

... (Grodziec); malowanki ... [...] no co no gotowało sie jajko i sie malowało ... nie? ... (Wilczyn); [R1:] a to ... wybijanie przebijanie [żuru] to było tak ... że tam gdzie były dziewczyny ... w których ... [R2:] panny ... [R1:] panny ... to kawalerowie szli i wybijałi ... nazywało sie to żur na okna ... albo malowali klamki smarowali ... przestawiali latryny ... takie ... odstawiali takie ... ka... psikusa wywijali takiego ... [R2:] brame wystawiali o ... [R1:] no ... (Goranin); no pisanki farbowano ... w cebuli ... w buraczkach ... można było farbami malować ... (Konin); no do świeⁿcenia tradycyjnie przygotowywano ... malowane jajka ... kielbaskie chlebek sól ... i ... i musiał być obowioⁿzkowo ... baranek ... (Konin); [R1:] dzielono sie tymi pisankami ... [R2:] pisankami ... bo trzeba było wzięⁿć w koszyczek do świeⁿcenia ... ładne jajka sie umalowało do kościoła i świeⁿconka była i ... na Wielkanoc ... na wieczerze sie jadło ... na śniadanie te poświeⁿczone jajka malowane ... (Milew); [R1:] no mogłeś ... zależy bo mogłeś wzięⁿć na przykład obierki z cebuli ... i ... [R2:] malowało sie zaś ... na różne kolory ... [R1:] obierki z cebuli wzięⁿłeś wodę zagotowałeś z obierkami z cebuli i kładziesz w to jajko ... no i óno ci sie barwiło na kolor na przykład bróⁿzowy ... i późni b... brałeś ... te ... jakiś ... żelazno ... coś taki d... nie dłutko tylko takie te i ... mogłeś tam ryc w tym ... nie? ... żeby kolory ... albo może normalnie no ... czymś ... [R2:] pisakim ... [R1:] farbami czy tam pisakami ... czy czymż no też może malować ... czy só^m specjalne farby do malowania ... (Golina); no dzisiaj to sie przygotowuje [pisanki] już kiedy sie chce tydzień przed świeⁿtami ale ogólnie to sie zawsze przygotowywało w pioⁿtek przed przed Wielko^m Soboto^m no bo w sobotę sie już szło ze świeⁿcoⁿko^m chyba ktoś szedł na południe to my nieraz z rana malowaliśmy jajka w so-

bote ... (Nowa Wieś); w Świeⁿta Wielkanocne só^m zawsze poń... niedziela poniedziałek ... nie? ... no to w pióⁿtek to sie tam robiło malowało sie bó w sobote już sie ... czszeba było na świeⁿconke ... ze świeⁿconko^m iś ... [...] malowalim ale to tak ... w naturalnym ... nie? ... tam babcia ... uszykowała tam z... z cebuli z tegó ... nie? ... no to wrzucalim sobie i ... nic wieⁿcej ... a dzi... ale ... jag już twoja mama na tegó no to już tam tym woskiem ... i malowali dziadek z nimi ... malował ... a ... te pisanki to były ... nie? ... kraszanki pisanki ... (Pogorzałki); czyli było malowanie jajek ... [...] przygotowywanie pisanek było pracochłonne bo czszeba było ich ... namalować ... lub ... pomalować ... (Konin); [Jajko do święcenia] i bywało obrane i bywało po...malowane na pisanki ... (Święcia); to trzeba było pomalować sobie ładnie pisanki ... (Milew); [R1:] dzielono sie tymi pisankami ... [R2:] pisankami ... bo trzeba było wzięⁿć w koszyczek do świeⁿcenia ... ładne jajka sie umalowało do kościoła i świeⁿconka była i ... na Wielkanoc ... na wieczrze sie jadło ... na śniadanie te po-świeⁿcone jajka malowane ... (Milew); [Jajko do święconki było] ze skorupko^m ... ze skorupko^m ... trzeba było ładnie umalować musiało być ... (Milew).

MALOWANIE – rzecz., ‘nanoszenie jakiegoś barwnika na coś’: czyli było malowanie jajek ... [...] przygotowywanie pisanek było pracochłonne bo czszeba było ich ... namalować ... lub ... pomalować ... (Konin).

MALOWANKA – rzecz., ‘malowane jajko wielkanocne’: malowanka ... (Stawiszyn); pisanki o! ... malowanki to pisanki tak ... (Stawiszyn); no to jest malowanka ... pisan-ka ... (Grodzic); malowanki ... [...] no co no gotowało sie jajko i sie malowało ... nie? ... (Wilczyn); 20.

MALUCH – rzecz., ‘małe dziecko’: [Przy zaparciu u niemowlęcia] można kawałeczek mydełka do pupy maluchowi i to jest taki używany od dawien dawna przy... no teraz so^m leki ... nie ... ale przedtem właśnie ... kawałeczek mydełka tam delikatnie ... (Golina).

MAMA – rzecz., ‘kobieta, która urodziła potomstwo i je wychowuje’: [Z dyni można zrobić] zupe dyniowo^m placek dyniowy ... pamieⁿtam moja mama kładła kiedyś dynie w słoiki z octem ... ale przepisu nie ... nie wiem ... (Konin); jedzenie [na Boże Narodzenie] to było takie że mamcha upiekła placki drożdżowe no i była kiołbaska herbatka masło no i troszeczek było mieⁿ-ska ... (Główiew); a takie no karpia to zabijali tam no mama tam zabiła tego karpia i o... obstrzykała gó ... [...] wypłykała go no i usmażyła i żył to jedli ... (Główiew); [R1:] ja zjadłam [wierzbowe kotki] osobiście ... [...] zjadanie bazi polegało na tym ... mama nam zawsze mówiła że ... beⁿdziemy zdrowsi ... i że ile ile zjemy tych ... kotków ... tyle lat beⁿdziemy żyć ... [R2:] o kurde! ... ale tata też coś ... chyba też jedliśmy kotki te ... jak byłam młodsza ... (Goranin); ojciec ... mama ... dawała dzieciom^m pisaneczki ... (Goranin); jag zostawało ciasta które mama robiła makaron rzucaliśmy na płytę i z tego mieliśmy ... mieliśmy ... placki pieczone na ... na ... na płycie ... (Ignacewo); [R1:] zmywać statki ... [R2:] no statki ... kiedyś za dawnych czasów ... było statki ... no nie? ... że sie ... jak to jeszcze ... może ... za mamy czasów mojej ... no nie?... to tak było ... no nie? ... że to statki nam mówili ... nie no naczynia ... tylko statki ... nie? ... (Paprotnia); no można sie przeżegnać [przed posiłkiem] można krótko^m modlitwe odmówić no teraz w tych czasach to każdy jest zagnany każdy każdy kiedy indzi jy kiedyś ludzie siada-

li razem do stołu i odmawiali jeden ojciec czy tam mama modlitwe i wszyscy siadali do śniada... a teraz to to każdy zagóniony prawie w biegu jy śniadanie to tam mo czas sie modlić ... (Kragola); [Zakwas do żurku] można i robić ... kiedyś robili ... [...] robiła mama sama to ... robiła w tym ... w takim ... dzbanku ... z gliny ... polanej ... i wtedy zarobiła ... na noc ... moⁿke żytnio^m ... tak ... woda ... gotowana moⁿka żytnia i to sie ... kwasilo przez jakies pare dni ... odlala to i znów na tym zakwasie znów zarobiła i wtedy był dobry dopiero do ... gotowania ... nie? ... ale stał cały czas na piecu żeby ... było ciepło ... nie? ... [...] teraz tam kupisz w butelce i ... (Pogorzałki); raczej nie powinno sie odchodzić [od stołu wigilijnego] ... ale ... ten co obsługiwał czy ... czy mama czy tam kto tam przynosił co tego ... ale ... nie odchodziło sie ... rzadko ... (Pogorzałki); [R1:] [Sałatkę z pokrzyw] kiedyż ludzie robili ... [R2:] z młody ... z młody mama moja ... [...] jak była młoda ... pokrzywka taka nieduża co wyszła dopiro z... z tych korzynie młoda ... to sobie siekała tak ... drobniutko ... i chleb z masłym czy tam tegó ... i zaś tó^m pokrzywe z tym jadła ... z tym chlebym ... o i kurczakóm tak samo sie ... siekało ... jak były małe tyż ... [I nie parzyło? Bo pokrzywa parzy] [R2:] parzy ale jak takie małe to może ... ma... pamiⁿtóm moja mama jadła ... to bez niczego ... i ... chyba nie parzy tak ... mocno ... ta staro pokrzywa już to ... chyba najwiyⁿcy parzy ... (Golina).

MAMUNIA – rzecz., pieszcz., ‘kobieta, która urodziła potomstwo i je wychowuje’: [R1:] to co godosz? ... moja mamunia coś tam? ... [R2:] no cało^m nodz mi kusi ... [R1:] aha! ... [R2:] i teraz tak sie martwi znowu ... że jak ... [R1:] teraz idziesz spać ... [R2:] tero ide spać? ... nie! ... tero ide gotowadź obiad ... sprzónⁿtnóⁿć ... W. to jes ... pomiana

świata ... wchodzisz ... a ona: bacia co kupiłaś? ... [R1:] no widzisz ... [R2:] baaciaa ... a rozpiździaj taki że ... [...] bałagan rozpiździaj ... (Golina).

MAMUSIA – rzecz., pieszcz., ‘kobieta, która urodziła potomstwo i je wychowuje’: w naszej gwarze tutaj sie bardzo duzo tak nazywa takie kluski ale ... zazwyczaj pamiⁿtam jeszcze jak moja mamusia robiła ... a twoja prababcia ... [...] no to ... tarła ... ziemniaki ... do tego dosypujoⁿc moⁿki ... pszennej ... troche żytniej ... i jeszcze ... moⁿke ziemniaczano^m ... i ... a ... przepraszam ... jak starła te ziemniaki ... było samo ciastó ... ona je wyciskała z tego ... no z tej wody ... prawda? ... bo to duzo wody powstaje ... i później ... po trochu do...sypywała ... moⁿka pszenna ... żytnia ... i odrobina m... moⁿki ... ziemniaczanej ... no i wtedy ... jedni kładli ... łyżko^m ... drudzy ... kulali w reⁿkach ... i na gotujoⁿco^m wode ... no i ... to wtedy właśnie sie nazywały tak zwane kluski golaki ... (Kazimierz Biskupi).

MARMOLADA – rzecz., ‘gęsta masa z przetartych, gotowanych z cukrem owoców’: z marmolado^m ... (Konin); na kanapke najczęⁿściej to ... na wsi to tam ... weⁿdlin specjalnie ... w tych czasach nie ... nie używano ... bo ... w... w... weⁿdliny były tylko na świeⁿto ... a tak to ... albo smalcem smarowano i ... niczym wieⁿcej tam nie kła... nie nakładano ... zimo^m ... smarowano a latym no ... był ser ... mo... gotowano specjalno^m marmolade z jabłek ... [...] zależy od sezonu ... powidła ... (Borowo); no dzisiaj to poⁿczki można nadziewać szprycno^m dzisiaj w dziurke sie robi już w upieczonym poⁿczku albo jak sie zarabia poⁿczki to sie takiⁿgo placka robi i daje sie na środek łyżeczko^m marmolade i sie zlepia i i sie kula ... (Nowa Wieś); dżem robimy z owoców to jes^t taka

marmolada ... mozem... [...] w wiśni z porzeczeki z truskawki z maliny ... (Józwin); (Janów); nabieram ... marmolade na łyżeczke i ... wkładam na środek ... poⁿczusia troche rozgniatam i ... później ściskam i ... i to^m ściśnieⁿto^m ... z... to^m ściśnieⁿto^m ... tym ściśnieⁿtym brzegiem ... ustawiam do spodu ... na stolnicy ... układam ... (Święcia); dżem powidła marmolada ... (Posada); marmolade to na przykład z dziki róży można zrobić z jabłek można zrobić no ze sliwek to już só^m powidła ... nie? ... (Modła); [R1:] a marmolada ... no marmolade można praktycznie zrobić no z czego by sie chciało ale najbardziej poularno^m to chyba jest ... albo wieloowocowa albo po prostu ... [R2:] i z ... truskawkowa śliwkowa ... [R1:] tak ... no z wielu owoców ... nie? ... i to w... jest pop... sie gotuje pruży sie tak jakby no i ... i to jest marmolada ... sie cukier ... [R2:] wrzuca sie owoce do garka i cukier i sie to pruży ... [R1:] cukier tak ... no tak to jest marmolada ... nie? ... bo to może być i jednoowocowa no ale przy wieⁿkszości to sie ... to sie to bardziej spotyka no wieloowocowo^m ... nie? ... (Paprotnia); [Marmolada] no to jest^t ... z owoców z cukrem przeważnie tak geⁿsto gotowane ... (Janów).

MARMOLADKA – rzecz., pieszcz., ‘gęsta masa z przetartych, gotowanych z cukrem owoców’: [Na pączki] *robi sie ciasto drożdżowe ... robi sie kuleczki ... na...dziewa sie ... marmoladko^m ... i ... również sie ... rzuca na goroⁿcy tłuszcz ... (Wilczyn).*

MARMURKOWY > BABKA MARMURKOWA.

MARZANNA, MARZENA – rzecz., ‘kukła o postaci kobiecej, symbolizująca zimę, którą topiono (rzadziej) palono, by przegonić zimę i sprowadzić wiosnę’: [W pierwszy dzień wiosny] *topiono marzanne ...*

przebierano siem ... na kolorowo ... robiono różne takie ... przejścia przez ... miejscowość ... było po prostu z... różne zabawy ... (Wilczyn); (Goranin); (Grodziec); (Święcia); topienie marzany ... (Stawiszyn); topiono marzene ... (Wilczyn).

MARZENA > MARZANNA.

MATERIAŁ – rzecz., ‘tkanina’: *to wi^śsz jak dzieciok płakoł kiedyś to było tak ... brało sie materiału ... rozum^śsz tak jak o no to to jest dob... dobre a przedtym to były takie normalne płótno ... i w to płótno robiło sie prosze ciebie po... tego ... cukru sie nasypało na na szmateczke i troszke zwilżyło to^m to żeby jak dzieciok sobie ssał czy coś to żeby miał wilgoć tego i było zawióⁿzywane normalnie nitkó^m i dzieciokowi do gy^mby i ... (Maliniec).*

MATKA – rzecz., 1. ‘kobieta, która urodziła potomstwo i je wychowuje’: *to herbata z mlekiem bawarka ... [...] mówió^m że ... nawed jak ... matka karmióⁿca ... to na przyrost powinno sie pić ... (Golina); 2. ‘samica, która urodziła potomstwo’: *no kwoka ... w[y]prowadza je [=kurczęta] matka ... wyleⁿgła ... musiaa trzy tygodnie siedzieć na nich na jajkach i wyleⁿgła młode ... i zaś wyprowadza ... (Milew).**

MAZUREK – rzecz., ‘ciasto na kruchym spodzie, z obfitą, słodką polewą, przygotowywane na Wielkanoc’: *mazurek ... (Wilczyn); [Na święta pieczono] o! mazurek makowiec ... [...] piernik o! właśnie ... (Stawiszyn); [Na Wielkanoc piecze się] babka wielkanocna ... sernik mazurek ... (Grodziec); [Ciasta na Wielkanoc] [R1:] sernik ... [R2:] mazurek ... [R1:] babka makowiec ... (Goranin); [Na Wielkanoc pieczono] ciasta ... mazurek wielkanocny ... jakies*

ba... babki ... (Sompolno); babka wielkanocna mazurek ... wielkanocny ... (Podgórz); no z mazurkami to raczej nie mam tak nic do czynienia także na pewno to jest na kruchym cieście ... na pewno z dodatkiem powideł to ... to co wiem ... i i maso^m lukrowo^m ... no niektórym sie do tego ... to tyle co wiem ... a nigdy tego sama osobiście nie ... nie próbowaam robić ... wieⁿc nie moge sie za duzo wypowiedzieć ... (Paprotnia).

(MDLEĆ) – OMDLEĆ – czas., ‘traścić przytomność’: [Na rezurekcję] [R1:] *na czczo sie szło ... [R2:] i później omdleli ... (Gorainin).*

MELISA – rzecz., ‘zioło, z którego napar ma właściwości uspokajające’: [Zioła na herbatę:] *rumianek ... melisa ... pokrzywa ... (Borowo); ziołowe herbaty ... rumiankowa mieⁿtowa lipa ... no ... [...] melisa ... szalwia ... (Kragola); [Ziołowe herbaty to] mieⁿta rumianek melisa dzisiaj pokrzywa ... (Grzymiszew).*

MĘŻCZYŻNA – rzecz., ‘dorosła osoba płci męskiej’: [Jeśli upadnie nóż lub widelec] *a to przyjdzie głodny mężczyzna ... (Gorainin).*

MICHAŁEK – rzecz., ‘stara odmiana francuskiej gruszy (Michelmas Nelis); michałówka’: [Odmiany grusz to] *klapsa michałki ... (Grzymiszew).*

MIEĆ > MIEĆ DŁUGIE ZE^MBY; MIEĆ GAZY; MIEĆ WIATRY.

MIEĆ DŁUGIE ZE^MBY – fraza, ‘nie lubić czegoś jeść’: [Mieć długie zęby na coś znaczy] *no coś czego nie za bardzo lubisz ... (Józwin); jeżeli ktoś nie lubił jakiejś po-*

trawy ... obojeⁿnie jakiej ... to mówiano że ... ma na nio^m długie ze^mby ... (Borowo); d^lugie ze^mby na coś no to że smakuje chiba ... że coś nie smakuje no ... (Główiew); [Ma długie zęby na zupę] czyli to że ona nie lubi tej zupy ... (Ruda); [Mieć] długie ze^mby to jak coś sie nie lubi ... nie? ... to mówió^m że długie zy^mby ... (Wyszyna).

MIEĆ GAZY – fraza, eufem., ‘wypuszczać gazy trawienne przez odbył’: (Janów); *no prykać gazy mieć wiatry ... (Nowa Wieś).*

MIEĆ WIATRY – fraza, eufem., ‘wypuszczać gazy trawienne przez odbył’: *no prykać gazy mieć wiatry ... (Nowa Wieś); (Pogorzałki).*

MIE^NTA, MI^NTA, MIY^NTA – rzecz., ‘zioło o orzeźwiającym zapachu, mające właściwości lecznicze’: [W ogródku rosną] *mar-chew buraki pietruszka selery miyⁿta no ... (Rosocha); z mieⁿty ... (Józwin); [Herbaty] z mieⁿty z rumianku z lipy ... (Jaroszewice); [Herbata] z pokrzywy z mieⁿty ... (Rychwał); [Ziołowe herbaty to] mieⁿta rumianek melisa dzisiaj pokrzywa ... (Grzymiszew); herbate z różnych ziół można pić ... możn... maliny liście ... z malin narwać ... jak só^m młode takie te pyⁿdy ... potym można ... herbate z miⁿty ... z mieⁿty i z lipy ... no duzo jes teg... no i z czarnego bzu ... tyż tak samo można pić ... [...] z pokrzywy tyż można pić ... (Golina).*

MIE^NTOWY – przym., ‘zrobiony z mięty’: *ziołowe herbaty ... rumiankowa mieⁿtowa lipa ... no ... [...] melisa ... szalwia ... (Kragola).*

MIERTA, MIYRTA – rzecz., ‘roślina o drobnych, soczyście zielonych listkach i białych, drobnych kwiatach, w Polsce

uprawiana w doniczkach, wykorzystywana do ozdabiania koszyczków ze święconką: [Święconkę dekorowano] *no tó^m ... miyr-tó^m ... takie zielone jes ... mierta ... no i tam przykrywosz czymś ... nie? ... czy korónke jakó^mś czy te ...* (Golina).

MIGDAŁ – rzecz., ‘jadalne, słodkie pestki o podłużnym kształcie i z brązową skórką’: *no to makielki to jest właśnie chyba odmiana tej makii i to so^m ... taka jakby ... coś co zaste^mpuje nasze kluski z makiem ... to so^m po prostu kluski z bakaliami czyli tam z orzechami ... z rodzynkami ... z migdałami ... coś takiego ...* (Wilczyn); *można dodawać orzechy migdały rodzynki ...* (Paprotnia).

MIGDAŁOWY – przym., ‘mający zapach i smak migdałów’: *makowiec ... no no można różn... różne sposoby no to zale... w zależności kto ... jaka gospodyni co robi ... mak sie ... dajmy na to zaparza potem sie go gotuje przemiała go sie przez maszynke ze dwa czy trzy razy no i wtedy sie doprawia ... no nie? ... tam jajkiem moⁿko^m ziemniaczano^m cukrem ... olejkiem migdałowym przede wszystkim ... no nie? ...* (Paprotnia).

MIKSER – rzecz., ‘urządzenie służące do mieszania składników, ich rozdrabniania i ubijania piany’: [Jak robi się własny przecier pomidorowy?] *pruży sie ... taki wiejski typowo to sie pruży w garku rozkrajane na na czoⁿstki pomidory i one muszo^m sie rozgotować ra... łoⁿcznie z łupinko^m ... przece-dzamy ... wlewamy w słoiczki ... przewracamy ... goroⁿcy przewracamy w ... do góry dnem ... i tero ... a można również robić no tym mów ... mikserem ...* (Golina); *a ten koziołek ... wiesz co śmiesznego sie robiło? ... [...] skoⁿt on brał ... sie? ... [...] zawsze*

... jak na Boże Narodzenie ... była świeża choinka ... i miała te odnóżki ... przy ... samym ... czubku ... to wtedy je sie ucinąło ... i ... wiesz te piórka też sie zostawiało ile powinno być to sie zostawiało ... i sie wtedy strugało na gładko przejeżdżało tam nie wiem czym żeby był ... gładki nie miał niczego ... i ... je sie wioⁿzało na dano^m odległość ... tak żeby one były równe jak później tak zaczniesz [rozcierać] wiesz ... no ... teraz blendery só^m i ... miksery i tak dalej ... ale przedtem tego nie było ... wieⁿc to wszystko było o tak ... w reⁿkach kulane ... i to sie rozczszepywało ... (Kazimierz Biskupi); *no kruszaniec to tak samo osiewam moⁿke wbijam jajka ubijam białka i potem białka do ty móⁿki na kóⁿiec ... i wymieszam mikserem i do blachy do foremki ... tak? ... t... była kruszaniec do blachy ...* (Modła).

MIKSOWAĆ – ZMIKSOWAĆ – czas., ‘mieszać składniki przy pomocy miksera, niekiedy też z jednoczesnym ich rozdrabnianiem’: *naleśnik ... [...] no ja daje półtorej szklanki mleka półtorej szklanki wody gazowanej dwa jajka szczypte soli ... półtorej szklanki moⁿki ... i miksuje to wszystko ... ocastawiam na pół godziny do lodówki ... wycioⁿgam po pół godzinie ... przemieszam ... i smaże ... na takiej małej ilości oleju ... to znaczy tam bardziej przecieram serwetko^m patelnie z... niż ... nasoⁿczono^m olejem ... o! ... [można jeść] najczeⁿściej z powidłami ...* (Konin); [Na karpatkę] *no to od podstaw ... przynajmniej ja robie tak ... woda ... zagotowuje sie wode ... dodaje sie moⁿke ... do tego ... i po ostygnieⁿciu wbija sie jajka i sie to miksuje ...* (Paprotnia); [Do zupy dyniowej] *... ugotowano^m ... dynie ... zmiksować ... no i zalać ... czy śmietanko^m ... czy mleczkiem ... jak kto lubi ...* (Wardężyn); [Na naleśnik ... [...]] *czszeba mleko*

zmieszać ... zmiksować z moⁿko^m jajkiem ... troszke można dodać wody ... soli ... (Podgórz); [Dżem] só^m to zmiksowane owoce ... na przykład truskawki ... zagotowane w słoiku ... (Golina).

MIKOŁAJ – rzecz., ‘postać przynosząca prezenty 24 grudnia, ubrana w czerwony strój, chodząca z workiem z prezentami’: *Mikołaj* ... (Golina); (Gorain); (Janów); (Stawiszyn); (Wilczyn); *Mikołaj* ... [...] *u nas nie było tej tradycji że chodziła ... Gwiazdka ... ale ja myślę że to była pomocnica Mikołaja ... przebrana ... i była Gwiazdko^m ...* (Wilczyn); *no ... w naszym re...gionie to [prezenty] przynosi Mikołaj ...* (Święcia); [Prezenty 24 grudnia przynosi] *Mikołaj ... Gwiazdor ... Gwiazdka ...* (Grodzicz); [Prezenty 24 grudnia przynosi] *no raczej Mikołaj ... pod choinkę ...* (Milew); > ŚWIE^NTY MIKOŁAJ.

MINISTRANT – rzecz., ‘chłopiec lub mężczyzna pomagający w Kościele katolickim przy czynnościach liturgicznych’: [Opłatki roznosi] *ksioⁿdz ... i ... ministrant ...* (Wilczyn).

MI^NTA > MIE^NTA.

MINUTA – rzecz., ‘jednostka czasu składająca się z 60 sekund’: *najlepiej kasze gotować ... w proporcjach ... dwie ... dwie proporcje ... wody do jednej porcji kaszy ... na wolnym ogniu ... przez przynajmniej dwadzieścia minut ...* [...] *po... o... po ugotowaniu należy je jo^m okryć żeby w... w... pod paro^m doszła ... po... w temperaturze ...* [...] *do swojej mieⁿkości ...* (Ignacewo); [Jak się przyrządza pyzy?] *z tego co pamięⁿ-tam to właśnie podobnie jak na poⁿczki jest to moⁿka drożdże troche soli troche cukru ... formowaliśmy jak na poⁿczki tyle że gotowaliśmy wodę ... na garnek nakładałam gazę*

biało^m ... na to kładłam właśnie te pyzy ... i kilka minut trzymałam i one się parowały ... i były dobre ... (Konin); *i tako^m ... tako^m ... m... mieszanke ... później ... sie kładzie ... w maszynke ... która ma tam ... taki lejek specjalny ... na końcu ... do ... prdu[k]cji ... weⁿ... kielbasy i ... na ten lejek ... nawleka sie ... wyczyszczone ... jelito ... i ... kreⁿcoⁿc ... to mieⁿso tam sie wpycha ... do tego jelita ... poczoⁿteg i koniec czszea zawioⁿzać żeby tam ... ze środka to nie wypłynęło ... i ... takie coś ... w zależności ... co kawałek można tam ... jeszcze ... pookreⁿcać żeby takie ... porcje ... miejsze ... i takie coś ... parzy sie ... nie gotuje! ... parzy sie ... w ... w wodzie ... która ... gdzieś w granicach siedemdziesięt pieⁿć osiemdziesięt stopni ... musi ... mieć ... nie wieⁿcej ... przez ... dwajścia minut ... i jeżeli ... chcemy mieć biało^m ... no to już to ... po wyjeⁿciu to już będzie ta biała kielbasa ... a jak chcemy mieć ... to^m ... normalno^m tako^m ... we... podweⁿdzano^m to ... czsza jo^m jeszcze ... później ... [...] w weⁿ-dzarni ... około dwóch godzin ... weⁿdzić ... (Sompolno); [R1:] *no musisz zabić kure ... łeb ucióⁿdź ji ... kurze ...* [R2:] *oskubać ...* [R1:] *i późni weźniesz wodę zagotujesz ... i wyłóⁿczysz tó^m wodę ... i ... kładziesz w garnek ...* [R2:] *na minute ...* (Golina); *na wodę na wrzoⁿtek wsypywało się kasze i tam pieⁿtnaście minut jest gotowana i ...* [...] *to znaczy się jak się zagotuje pogotuje się trochę to się jo^m owija i w reⁿcznik czy tam w ścierkę i się trzyma jakiś czas ... nie? ... żeby ona doszła myśmy mówili żeby doszła do do zrobiła się mieⁿka ...* (Stawiszyn); *ja lubie wszys^tkie ... tak że wodę sie gotuje i sie kładzie owoce po paru minutach wypłynó^m owoce no i kompcik gotowy ...* (Główiew); *jes to krupnik ...* [...] *umyte ... mieⁿso i składniki dodajemy do dużego garaka ... napętnionego wodó^m ... po zagotowaniu doda... dodajemy przyprawy liś łatrowy**

ziele angielskie ... i pokrojone warzywa ... po kilku minutach dodajemy kasze ... i gotujemy wszystko razem ... do miękkości ... (Golina); [Na zupę szczawiową] żeberka wrzucamy do garka zalewamy wodą ... do... dajemy ... ziele an...gielskie i przyprawy gotujemy ... do momentu zawrzenia ... zbieramy ... całe szumowiny łyżką ... dodajemy warzywa szczaw sikamy ... i siekamy to ... rozgrzewamy na patelni masło i pocsmazamy szczaw ... kilka minut ... i dodajemy do gotującego się ... wywaru ... (Golina); [Na kompot] ostruże się jabłuszka jak się zagotuje woda wrzuca się na gotującego wodę parę minut się pogotuje i dosładza się do smaku ... (Józwin); to się po prostu tak ... kupujesz pomidory [na przecier] bo ... teraz nie ma ... no ... ktoś kto ma swoje to ma ... to jest jeszcze lepiej a jeżeli nie to ... ale musisz kupić pomidory z danego źródła żeby nie były nawożone i tak dalej żeby były ... i ... przynosisz do domu ... myjesz ... wyciągasz te ... resztki które zostały ... no też ... jeżeli teraz są te maszyny ... to ich nie obierasz ... a przedtem kochanie ... to czesba było je ... sparzyć gorąco wodą ... ta s... s...kórka z tego pomidora zesła ... przekroić na pół ... wykroić tyń środek ... taki twardy ... no i kład... kład do garka i gotować na bardzo bardzo wolnym ogniu żeby to się rozgotowało ... a żeby jeszcze nie było ... pestków z pomidorowyk ... to się przez geńste sito przecierało ... ponownie się później lało w słoiczki ... zakrecało ... no i ... pieńtnaśnie minut? ... dziesięć ... zależy jaki piec był jakie co jakie w ogóle ... jakiej wielkości słoiki ... się ... pasteryzowało ... (Kazimierz Biskupi).

MIO^NŻ, MIO^NŻSZ – rzecz., 1. ‘miękką część owocu, warzywa lub grzyba ukryta pod skórką’: no właśnie czarny łepiek to jest podgrzybek to ma czarne kapelusze i pod

spodem ma taki ten mioⁿż taki ... żółty bym powiedziała nawet ... (Stawiszyn); weⁿgierki ... wyglądają podobnie jak głubki ... może są trochę mniejsze i takie ... bardziej mają kształt wydłużony ... charakteryzuje się ... charakteryzują się one tym że ... pestka ... otworzone ... no jak by tu powiedzieć ... pestka nie jest przytwierdzona do mioⁿższu ... można ją łatwo wyjąć ... (Borowo); głubka? ... jest większa ... bardziej miększa ... i pestka nie odchodzi od mioⁿższu ... mocno się czyszczą mioⁿższu ... (Borowo); 2. ‘miękką część chleba ukryta pod skórką’: mioⁿższ ... (Paprotnia).

MIRABELKA – rzecz., ‘odmiana śliwek o małym, okrągłym kształcie i żółtej skórce’: (Główiew); mirabelki ... (Józwin); (Wyszyna).

MIY^NTA > MIE^NTA.

MIYRTA > MIERTA.

MLASKAĆ – czas., ‘jeść z otwartymi ustami, wydając przy tym nieprzyjemne dla innych odgłosy’: (Golina).

MLASZCZEĆ – czas., ‘jeść z otwartymi ustami, wydając przy tym nieprzyjemne dla innych odgłosy; mlaskać’: mlaszcze ... (Golina).

MŁODA PARA – fraza, ‘nowożeńcy w dniu ślubu’: zatrzymywali wesela jak zatrzymywali dzieci wesela takie chłoposzki tak piętnaście szesnaście lat ... nie? ... to dawali cukierki ... a jak zatrzymywali dorośli mężczyźni to dawali wódkę ... widzisz ... [...] to jak w... na wesele to tak jak zatrzymywali jak jechała bo młodo para jechała od kościoła pierwszo na bryczce to mieli taki

sznurek i tak na jednym boku jedyn stojał na drugim boku drugi stojał chłopczyk i tyn sznurek trzymali i były takie wstóⁿżeczki poprzipizrane na tym sznurku no i to ta młodo para stanyła ... dziecióm dała cukierków takó^m bo to mo... kiedyś to nie m... tero^z to mówió^m torybke a kiedyś mieli tytkę takó^m tytkę cukierków ... no dali dziecióm ... a jak już zatrzymywali starsze no to dawali wódke ... tak ... (Główiew); [Świński ogon wykorzystywano] do stawiania na stół na wesela ... przed młodo^m pare ale daczego nie pamie^tam ... (Budzisław Kościelny); a dorosłym to co dawano do aha ... dorosłym co dawano jak zatrzymywali czyli dorosłym zawsze dawała para młodych flaszke ... a dzieció^m dawali cukierki albo czekolade ... [...] no to brama to sie mówiło że brame ktoś zrobił brame ... (Nowa Wieś); dzieció^m ... dawano ... torby cukierków ... czekolady ... lub ... jako^mś tam ... no ... drobne pienioⁿżki ... a dorosłym ... no oczywiście! ... alkohol żeby wypili na zdrowie pary młodej ... [...] o kurcze! ... jak to sie nazywało? ... mmmhmmhmm ... brama ... (Kazimierz Biskupi); no po prostu dawali no zależy to też ... w zależności jaka była ... no bogata ta para młoda ... nie? ... ale zazwyczaj dawali [gościom weselnym jako podziękowanie za przybycie] ... no ... po butelce ... wina ... wina lub wódki ... (Kazimierz Biskupi); na weselach najczeⁿściej no to ... ś... „sto lat” sie śpiewa ... młodej parze ... (Święcia).

MŁODY > MŁODY PAN; MŁODZI; PANNA MŁODA; MŁODA PARA.

MŁODY – rzecz., ‘nowożeńiec w dniu ślubu’: [Alkohol na wesele zapewniał] młody ... (Główiew).

MŁODY PAN, PAN MŁODY – fraza, ‘nowożeńiec w dniu ślubu’: no kiedyś nazywa-

li młody pan [powinien zapewnić alkohol na wesele] ... tyn co ślubuje ... (Wróblina); tyn młody pan który sie żeni no to ón stawia wód... ón kupuje wódke i stawia na wesele ... (Wróblina); [Alkohol na wesele zapewniał] pan młody ... (Janów); (Józwin); (Paprotnia); (Posada); (Wyszyna); o! ... pan młody [powinien zapewnić alkohol na weselu] ... to już jez od dłuższego ... od poczo^ttku chyba jag ja pamie^tam ... do tej pory ... (Borowo); pan młody z... zapewniał wódke ale był ... starosta? ... który ... właśnie roznosił to^m wódke i pilnował ... żeby na stołach wódki był... żeby na stołach była wódka żeby nie brakło ... (Borowo); družba ... ojciec pana młodego [dba, by na weselu gościom nie brakowało alkoholu] ... (Posada); [Na wesele powinien zapewnić alkohol] pan młody ... albo rodzice ... (Modła); no teraz tak przewaźnie družba roznoszó^m te [=alkohole na weselu] ... nie? ... to zależy gdzie i jak ... nie? ... no niektórzy družba bieró^m se i tam w koszykach roznoszo^m ... nie? ... no to jes^t sprawa pana młodygo pan młody już musi tym ... (Modła); [Gościom weselnym jako podziękowanie za przybycie młodzi] dawali troszke jedzenia ... na talerzu ciasto ... troche mieⁿsa ... pan młody wódke ... (Golina).

MŁODZI – rzecz. zbior., ‘nowożeńcy w dniu ślubu’: no to „gorzka wódka” to sie wtedy pije żeby sie młodzi pocałowali to jak wszyscy już so^m na sali młodzi też z kościoła przyszli no to wtedy śpiewajo^m „gorzka wódka” ... (Główiew); no kojarze wiem o o czym mówi^{sz} no to to para młodych jes^t i i wtedy im goście śpiewajo^m gorzko! no to sie całujo^m ... żeby wódke osłodzić ... (Wyszyna).

MŁODZIEŻ – rzecz. zbior., ‘ludzie między okresem dzieciństwa i dorosłości’: [Czym obdarowywano kołędników?] dzieci i mło-

dzień to cukiereczkami ciasteczkami ... a starsi no to gorzółko^m ... (Goranin).

MODA – rzecz., ‘popularność czegoś w jakiejś dziedzinie’: *no kiedyś przede wszystkim [na śniadanie] jadło się chleb z czymś ... czyli na przykład ... nie wiem ... chleb z dżemem ... chleb z masłem ... albo jako^{mś} zupe mleczno^m ... tak? ... czy chleb z tam jakimś tam ... nie wiem ... no paszтетem może zrobili ... czy z jako^{mś} szynko^m ... kielbase ... obecnie no to so^m różne na przykład ... no ... jest teraz moda na jedzenie owsianki czy właśnie jakiegoś tam ziarna z owocami ... tak? ... czyli te musli jogurty płatki z mlekiem ... nie wiem ... tosty omlety też so^m popularne ... no mówi się że śniadanie powinno się zjeść bardzo obficie ponieważ jest to podstawowy posiłek dnia ... (Wilczyn); [R1:] kiedyś dawno to takiej mody nie było że [dawano coś gościom weselnym jako podziękowanie za przybycie] ... nic to nie nie tylko [młodzi] dzieⁿkowali raczej słownie ... [R2:] słownie ... [R1:] a na końcu jak ktoś był to już to już może nie so^m takie dawne czasy już na końcu weseła jak się młodemu zostało to jak śli ludzie do domu to może nie wiem czy wszystkim ale dawali czy winko czy wódke czy co ten ... [R2:] wódke czy jako^{mś} kielbaske czy coś tam takiego ... [R1:] no ... ciasto ... (Krągola); [R1:] dawniej nie robili tego ale taka moda nastąpiła że to przeważnie [obsypuje się młodą parą] ryżem ale też wyszczelajo^m takie serpentynki ... [R2:] kolorowe ... [R1:] te z papierków kolorowych po prostu taki ... (Krągola).*

MODLIĆ SIĘ – czas., ‘wymawiać słowa modlitwy lub zwracać się do Boga własnymi słowami’: *kiedyś tak ... kiedyś [przed posiłkiem] się modliliśmy ... [...] no ... sie mówiło ... Boże pobłogosław ... to jadło*

abyśmy nigdy nie byli głodni ... (Józwin); tak dzieⁿkuje się Panu Bogu za ... to jedzonko które beⁿdziemy spożywali ... trzeba się przeżegnać i ... [...] można przed każdym posiłkiem się modlić ... (Józwin); [R1:] no może powin^o się tak robić [=modlić] przed każdym [posiłkiem] ale ... [R2:] powin^o się tak robić no ... ale przeważnie tak jak obiad czy tam kolacja i śniadanie ... (Krągola).

MODLITEWKA – rzecz., zdr., ‘zwracanie się do Boga własnymi słowami lub za pomocą ustalonych formuł’: *no jak się jes katolikiem to ... to się [modlitwę przed posiłkiem] odmawia ... [...] no ... cze^szeba się przeżegnać i ... jako^{mś} tam modlitewke ... zmówić ... (Święcia).*

MODLITWA – rzecz., ‘zwracanie się do Boga własnymi słowami lub za pomocą ustalonych formuł’: *pogrzebiny? pogrzebiny to były takie że nie było pogrzebin ... w tym czasie jak ja byłam to pogrzebin nie było ... tylko tak jak to mówio^m ... k^{sio}dz do domu przyszedł ... trupa jak pożegnoł modlitwie odmówił trumne się zatkalo włożyli trumne na wóz i wieźli do kościoła a ludzi śli i k^{sio}dz na nogach ... do kościoła ... i odprawilo się w kościele nabożeństwo i poszło się na cmentarz i trup był zakopany i wszyscy poszlim do domu żadnych pogościń nie było ... (Główiew); (Posada); [W Wigilię] najpierw była modlitwa ... oczywiście na stole dwanaście potraw ... sianko pod obrusem ... (Grodziec); [Przed posiłkiem modlitwy] nie odmawiano u nas ... [...] najwyżej się żegnano tam w niektórych domach ... nie? ... ale modlitwy żadnej to nie słyszałam żeby gdzieś tam ... odmawiano ... (Borowo); myślę że teraz to się zagubiło ale ogólnie rozmu... odmawiało się kiedyś [modlitwę przed posiłkiem] bardzo czeⁿsto się odmawiało tutaj mamy przykład*

wieczery wigilijnej gdzie odmawiamy to^m modlitwe ... [Co się wtedy mówi?] no tutaj nie wiem bo nie odmawiamy modlitwy ... (Ruda); [Czy modlitwę odmawia się przed każdym posiłkiem?] powinⁿo tak ale ... różnie to bywa ... (Posada); [R1:] no to zależy kto [odmawia modlitwę przed posiłkiem] ... tak powinno być ... nie? ... ale nie wszyscy to robio^m ... [R2:] jak wierzo... katolik ... wierzoⁿcy to odmawia ... jak mużulmanin to ... to nie wiem ... (Paprotnia); [Przed posiłkiem mówi się] modlitwe ... Boże pobłogosław to co jemy abyśmy zawsze i wszęⁿdzie mieli dostatku ... no to ... każdy ma swojo^m jako^ms tam ... ułożono^m ... no nie? ... (Paprotnia); no zależy ale ... u nas tak się teraz nie robi ... kiedyś dawniej to ludzie przestrzegali tego [=odmawiania modlitwy przed posiłkiem] ... (Wróblina); no u nas w domu to to raczej nie [odmawia się modlitwy przed posiłkiem] ... (Wyszyna); modlitwe odmawia się w Wigilie ... a raczej ... ludzie się żegnajo^m ... przeżegnajo^m się i siadajo^m do posiłku ... [...] no i później dzieⁿkujo^m za ... za posiłek i żeby go nie brakło ... (Golina); nie [odmawia się modlitwy] przed każdym posiłkiem ... zazwyczaj podczas spotkań rodzinnych ... (Golina); no powinⁿo się odmawiać modlitwe kiedyś odmawiano przed chleb się na chlebie się stawia znak krzyża powinⁿo kiedyś tak było ... teraz już się tak nie robi ... (Nowa Wieś); no ... wiesz co? mi się wydaje że to [=modlitwę przed posiłkiem] raz dzienⁿie przed tym głównym posiłkiem tak nie wiem ... nie wiem ja tak nie robie nie wiem ... (Nowa Wieś); no można się przeżegnać [przed posiłkiem] można krótko^m modlitwe odmówić no teraz w tych czasach to każdy jest zagnany każdy każdy kiedy indzi ję kiedyś ludzie siadali razem do stołu i odmawiali jeden ojciec czy tam mama modlitwe i wszyscy siadali do śniada... a teraz to to każdy za-

góniony prawie w biegu ję śniadanie to tam mo czas się modlić ... [...] a no Boże dzieⁿ-kujemy ci za te pokarmy my... którymi nas obdarzyłeś amen! ... to była króciutko modlitwa ... (Krągola).

MODNY – przym., ‘zgodny z modą, będący w modzie’: kołacz jes to ciasto słodkie ... szczególnie jez modne ... na... w te... nad ... w maj... w państwach wschodnich szczególnie na ... Ukrainie i w Zwioⁿzku Radzieckim ... (Ignacewo).

MONETA – rzecz., ‘pieniądz w postaci okrągłej i metalowej’: obecnie sypie się [parę młodą] ryżem ... dawniej ... rzucano monety ... (Golina).

MO^NŻ – rzecz., ‘żonaty mężczyzna w stosunku do swojej partnerki’: w sypialni przede wszystkim ... były ładnie rzeźbione łóżka szafy komody kufarki ... kufarki były dla ... panna młoda jak wychodziła za moⁿż dostawała kuferek ... i w tym kuferku był jej posag przechowywany ... no ... (Kolonia Wilczogóra).

MORELA – rzecz., ‘okrągły owoc o omszonej, pomarańczowej skórce i soczystym miąższu’: [Odmiany śliwek to] weⁿgierka głębka morela brzoskwinia to chyba by były wszys^kie już ... (Główniew).

MRÓZ > DZIADEK MRÓZ.

MSZA – rzecz., ‘ceremonia liturgiczna ustanowiona przez Chrystusa na pamiątkę ostatniej wieczerzy’: msza to nazywała się rezurekcyjno^m ... (Wilczyn); (Sompolno); [W Wielkanoc] po mszy schodzili się ... wszyscy bliscy ... zasiadali z... do stołu i gościli się ... (Wilczyn); pójście do kościoła ... na msze ... rezurekcyjno^m ... później śnia-

danie ... to ze świeⁿconkó^m ... (Święcia); > MSZA REZUREKCYJNA.

MSZA REZUREKCYJNA – fraza, ‘pierwsza msza odprawiana w Wielkanoc wcześniej rano’: *pójdzie do kościoła ... na msze ... rezurekcyjno^m ... później śniadanie ... to ze świeⁿconkó^m ... (Święcia).*

MUS – rzecz., ‘przetarte owoce (z dodatkiem cukru)’: *jablecznik robimy na biskopcie ... nastę^mpie dodajemy mus ... z jablek ... i na to bita śmietanka ... (Wilczyn).*

MUSZKATAŁOWY > GAŁKA MUSZKATAŁOWA.

MYDEŁKO – rzecz., zdr., ‘środek pielęgnacyjny (najczęściej w postaci kostki) używany przez ludzi, który w połączeniu z wodą czyści skórę; wykorzystywany też do prania’: [Przy zaparciu u niemowlęcia] *można kawałeczek mydełka do pupy maluchowi i to jest taki używany od dawien dawna przy... no teraz so^m leki ... nie ... ale przedtem właśnie ... kawałeczek mydełka tam delikatnie ... (Golina); stosowało się mydełko [przy zaparciu u dzieci] no się kroilo takie malutkie kawałeczki no i się kładło dziecku ... no w dupkę w odbyt ... (Główiew); jak dziecko ma nie mogło kupkę zrobić to jabłuszko mu się tarło na tarce ... [...] tak mydełko też ... też też mydełko takie malutkie mydełko w dupkę się wsadzało ... tak pchało się w dupkę i ... (Nowa Wieś); [Przy zaparciu] wkładało się [dziecku mydełko] w tyłek ... (Józwin); no różne sposoby so^m i lewatywka i ... mydełko ... się do ... [dziecku] wkładało do pupki ... (Święcia); [Dziecku na*

zaparciu robiło się] lewatywke ... [...] bo małemu dziecku nie dasz ani marchewki ani takiej żeby się najad^t dużo bo za małe ... nie? ... [...] no mydełko kiedyś to robili z mydełka w ciepłó^m wodę i się zrobiła taki płyn mydlany i to się nacioⁿgało w tako^m gruszczone co się nazywa do lewatywki i się robiło wsuwało się to^m końcóweczke do odbytu i się wpuszczało i to obluźowało tam trochę o! poslizg był i można było dziecku pomóc w ten sposób ... (Kragola).

MYDLANY – przym., ‘zawierający drobinki mydła’: [Dziecku na zaparciu robiło się] *lewatywke ... [...] bo małemu dziecku nie dasz ani marchewki ani takiej żeby się najad^t dużo bo za małe ... nie? ... [...] no mydełko kiedyś to robili z mydełka w ciepłó^m wodę i się zrobiła taki płyn mydlany i to się nacioⁿgało w tako^m gruszczone co się nazywa do lewatywki i się robiło wsuwało się to^m końcóweczke do odbytu i się wpuszczało i to obluźowało tam trochę o! poslizg był i można było dziecku pomóc w ten sposób ... (Kragola).*

MYDŁO – rzecz., ‘środek pielęgnacyjny (najczęściej w postaci kostki) używany przez ludzi, który w połączeniu z wodą czyści skórę; wykorzystywany też do prania’: *no tylko w ... w wiadrze [przechowywano wodę w domu] ... tag jak się przyniosło ... jo^m ... nabrało się w stud... z... ze studni ... tak ... ona ... była przyniesiona ... postawiona na ławie ... była specjalna ława ... na tej ławie było wiadro była miska ... do mycia roⁿk ... ż... no ... i tego ... i ... no co tam jeszcze? ... najważniejsze mydło ... reⁿcznik ... w pobliżu ... (Borowo).*

N

NABOŻEŃSTWO – rzecz., ‘modlitwa wier-
nych, której przewodzi wyznaczona osoba’:
*pogrzebiny? pogrzebiny to były takie że nie
było pogrzebin ... w tym czasie jak ja byłam
to pogrzebin nie było ... tylko tak jak to mó-
wió^m ... ksióⁿdz do domu przyszed^l ... trupa
jak pożegnał modlitwe odmówił trumne się
zatkąło włoży^lli trumne na wóz i wieźli do
kościółka a ludzi śli i ksióⁿdz na nogach ... do
kościółka ... i odprawiło się w kościele nabo-
żeństwo i poszło się na cmentarz i trup był
zakopany i wszyscy poszliśmy do domu żad-
nych gości nie było ... (Główiew).*

NA CZCZO – przysł., ‘taki sposób, że ostat-
ni posiłek zjadło się najpóźniej poprzed-
niego wieczoru’: [Na rezurekcję] [R1:] *na
czczo się szło ... [R2:] i później omdleli ...*
(Goranin); *no właściwie to śniadanie jest
najważniejsze bo na czczo do szkoły czy do
pracy nie idziesz ... nie? ... (Główiew).*

NAKRYĆ > NAKRYWAĆ.

NAKRYWAĆ – **NAKRYĆ** – czas., 1. ‘zakła-
dać obrus na stół’: *no stół był nakrywany
białym obrusem pod obrus się kładło siano
... no i stawiało się naczynia ... i kilka tych
dań ... także był... [...] tak dwanaście dań
się szykowało żeby ... no tak ... taka trady-
cja była ... (Milew); 2. ‘opatulać coś czymś’:
[Ugotowane ziemniaki] *żeby nie wystygły
... żeby nie wystygły nakryjesz ładnie koł-
dro^m z pierzyny ... (Józwin).**

NAŁYKAĆ SIĘ – czas., ‘wciągnąć do płuc
zbyt dużo powietrza i odczuwać z tego po-
wodu nieprzyjemne dolegliwości’: *o! jak
człowiek je za szybko to się może nałykać
powietrza i i w ogóle i żo... tak szybko to
żo... i gdzieⁿcie może być i potym możesz się
źle czuć ... powinⁿo się jeść wolno i dobrze
żuć ... (Krağola).*

NAMALOWAĆ > MALOWAĆ.

NAPAR – rzecz., ‘zalane wrzątkiem zioła’:
[R1:] *ususzyć jo^m [=pokrzywę] i coś tak
samo zrobić napar do picia ... [R2:] spa-
rzyć na picie ... [R1:] albo ze świeżej też
można ... nie? ... (Jaroszewice); (Grzymi-
szew); *pokrzywa jest ... baaardzo dobra ...
na przykład ... powiem ci tak ... wczesno^m
wiosno^m ... jak wychodz^om maleńkie po-
krzywy ... które maj^om po dwa cztery cen-
tymetry ... one ... tak ... w naszej gwarze
... nazywaj^om się ... żgawki ... [...] i z tego
... to ścinamy ... płuczemy ... i robimy su-
per sałatkę do każdego ... obiadu ... ona jest
bardzo pożywna ... czyści jelita ... żołoⁿdek
wszystko ... a ... później ... to można ... pić
tak samo napary z pokrzyw ... suszonych
... a najlepiej by było ... samemu je suszyć
a nie kupować ... w sklepach ... (Kazimierz
Biskupi); [Rumianek ma] *białe kwiatki ...
[...] można zrobić herbatkę napar do okła-
du ... (Posada).***

NARODZENIE > BOŻE NARODZENIE.

NARODZINY – rzecz., bez l.poj., ‘przyjście na świat, pojawienie się na świecie w wyniku porodu’: [Opłatek dawano] *bydłu ... [...] no bo ... bydło ... było ... przy narodzinach Chrystusa ... owce ...* (Święcia).

NASZ > OJCZE NASZ.

NIEBO – rzecz., ‘przestrzeń, którą mamy nad głowami, gdy jest się na otwartej powierzchni, po której płyną chmury, na której świecą gwiazdy, Słońce, Księżyc’: [Do kolacji wigilijnej zasiadano] *kiedy wyszła pierwsza gwiazdka na niebie ...* (Wilczyn); [Do kolacji zasiadano] *no ... taka tradycja była jak zaświeciła pierwsza gwiazdka na niebie ...* (Święcia); [Do wieczerzy wigilijnej zasiadano] *jak była pierwsza gwiazdka na niebie ...* (Milew); [Do kolacji wigilijnej siada się] *jak zaświeci pierwsza gwiazdka na niebie ...* (Golina); [Do kolacji wigilijnej zasiadano] *gdy pojawiła się pierwsza gwiazdka na niebie ...* (Wilczyn); > NIEBO W GE^MBIE.

NIEBO W GE^MBIE – fraza, ekspres., przen., ‘coś bardzo smacznego’: *no kluski śłoⁿskie no ... z jajkiem w środku moⁿkó^m ziemniaczano^m odrobino^m maselka dla ten ... kulasz robisz dziurkę gotujesz chwileczkę i troszeczkę sosiku na to^m dziureczkę ... no ... niebo w ge^mbie ...* (Konin).

NIEDOJADEK – rzecz., ‘osoba niechętnie jedząca’: (Rychwał).

NIEDZIELA – rzecz., ‘dzień tygodnia, kiedy większość ludzi nie pracuje i odpoczywa’: [W okolicy gotują] *najczeⁿściej ... rosół co niedziele ... oprócz tego barszcz czerwony żurek ... kapuśniak ... zupa pomidorowa zupa ogórkowa i zupa kalafiorowa ...* (Ignacewo); w *Świeⁿta Wielkanocne só^m zawsze*

poń... niedziela poniedziałek ... nie? ... no to w pióⁿtek to sie tam robiło malowało sie bó w sobote już sie ... czszeba było na świeⁿ-conke ... ze świeⁿconko^m iś ... [...] malowalim ale to tak ... w naturalnym ... nie? ... tam babcia ... uszykowała tam z... z cebuli z tegó ... nie? ... no to wrzucalim sobie i ... nic wieⁿcej ... a dzi... ale ... jag już twoja mama na tegó no to już tam tym woskiem ... i malowali dziadek z nimi ... malował ... a ... te pisanki to były ... nie? ... kraszanki pisanki ... (Pogorzałki); > NIEDZIELA PALMOWA; NIEDZIELA WIELKANOCNA; WIELKA NIEDZIELA.

NIEDZIELA PALMOWA – fraza, ‘niedziela przed Niedzielą Wielkanocną, obchodzona na pamiątkę wjazdu Jezusa do Jerozolimy’: *Niedziela Palmowa ...* (Święcia).

NIEDZIELA WIELKANOCNA – fraza, ‘niedziela w trakcie najważniejszych świąt chrześcijańskich, obchodzona na pamiątkę zmartwychwstania Jezusa’: (Konin); *tylko można już było poświeⁿconce jeść wszyst^oko a te poświeⁿcone sie jadło i sie jada nadal w niedziele znaczy w pier^wszy dzień świoⁿt ... na śniadanie sie je świeⁿconke ...* (Stawiszyn); *zajoⁿczek wielkanocny przychodzi w Niedziele Wielkanocno^m ...* (Golina); *w Niedziele Wielkanocno^m moja rodzina uczestniczy w porannej rezurekcji ... nastep^mnie ... wraca do domu dzieli sie świeⁿ-conko^m składa sobie ... życzenia ... je ... wielkanocny żurek ... sałatke i inne potrawy ...* (Golina).

NIEJADEK – rzecz., ‘osoba niechętnie jedząca’: (Borowo); (Grzymiszew); (Jaroszewice); (Józwin); (Kazimierz Biskupi); (Krągola); *z go^lmbia to sie gotuje rosółek ... dla niejadków ...* (Budziszław Kościelny); *dla chorego niejadka ...* (Rychwał); *no przy-*

rzoⁿdzić można [rosół z gołębia] ... raczej do ... chorego dziecka ... ten kto chory jes ... dla ... jakiegoś ... niejadka? ... (Konin).

NIESTRAWNOŚĆ – rzecz., ‘nieprzyjemny stan organizmu wywołany problemami z trawieniem, mogący objawiać się bólem brzucha, biegunką, wzdęciem’: [Gdy człowiek je za szybko] *no można sie zadławić albo nabyć sie ... [...] choroby ... wrzodów albo jakiś tam ... no nie ... wiem ... niestrawności ... (Paprotnia); niestrawność ... (Pogorzałki).*

NIEMDARA – rzecz., ‘osoba poruszająca się niezgrabnie, oferma’: *co znaczy [jeżeli komuś upadnie łyżka]? ... że jez niemdaro^m ... (Sompolno).*

NIEMDARNY – przym., ‘poruszający się niezgrabnie’: *guła ... nie wiem ... wyd... ja bym obstawiała że guła czyli dosłowne znaczenie słowa guła czyli ktoś łamażny to jest kura ponieważ ona po zmroku nic nie widzi no i jest po prostu ... no totalnie niemdarna i zależna od człowieka ... (Wilczyn).*

NOC – rzecz., ‘część doby po zachodzie słońca, kiedy jest ciemno’: [R1:] *to co godosz? ... moja mamunia coś tam? ... [R2:] no cało^m nodz mi kusi ... [R1:] aha! ... [R2:] i teraz tak sie martwi znowu ... że jak ... [R1:] teraz idziesz spać ... [R2:] tero ide spać? ... nie! ... tero ide gotoważ obiad ... sprzóⁿtnóⁿć ... W. to jes ... pomiana świata ... wchodzisz ... a ona: bacia co kupiłaś? ... [R1:] no widzisz ... [R2:] baaciaa ... a rozpiżdziaj taki że ... [...] bałagan rozpiżdziaj ... (Golina); robiono zakwas ... na noc ... i rano wyrabiano bochenki ... (Dąbrowica); kapuste z grochem na pewno to jest danie postne na wigilie wieⁿc szatkujemy kapuste gotujemy w osolonej wodzie i w ostat...*

w osobnym garnuszku gotujemy groch który właśnie moczymy cało^m noc ... nastę^mpnie jak ugotujemy kapuste odciedzamy jo^m groch musi... możemy lek^o posiekać ale leciutko i mieszamy ... (Ruda); [R1:] ^lo to tak ... to jest taka srebrzysta i ... [R2:] o perliczke chodzi ... [R1:] no ... [R2:] no to jest ptak domowy który no czeⁿsto gości w zagrodach rolnych ... [R1:] i strasznie głośny jest ... [R2:] i jest głośny ... no nie? ... który cioⁿgle ten ... [R1:] nie tylko jak jest niebezpieczeństwo ... [R2:] tak no ... ale w wieⁿkszości ... no nie? ... to ... i bardzo dobry rosółek jest z perliczki ... to można powiedzieć ... [...] [R1:] i bardzo czujny jest w nocy ... i tam ... nikt ci nic nie weźmie ... tak jak gęś ... (Paprotnia); [Zakwas do żurku] można i robić ... kiedyś robili ... [...] robiła mama sama to ... robiła w tym ... w takim ... dzbanku ... z gliny ... polanej ... i wtedy zarobiła ... na noc ... moⁿke żytnio^m ... tak ... woda ... gotowana moⁿka żytnia i to sie ... kwasilo przez jakies pare dni ... odlała to i znów na tym zakwasie znów zarobiła i wtedy był dobry dopiero do ... gotowania ... nie? ... ale stał cały czas na piecu żeby ... było ciepło ... nie? ... [...] teraz tam kupisz w butelce i ... (Pogorzałki); grochówke? ... też tak samo wywar sie gotuje na ... na tym ... na na m... na mieⁿsie ... i na warzywach ... w k... w kostke sie go...tuje ... wkłada ziemniaki^y dó tej wody ... dó tego wywaru ... no i ... groch musisz namoczyć na noc ja... jak chcesz tam ... nie z puszki ... nie? ... no to ... jak kiedyś sie robiło to ... z... namoczyło sie na noc ... rano sie ugotowało i ... i wrzuciło sie do tej zupy i ... sie gotowała ... [...] do mieⁿkości ... (Pogorzałki); [Mleko] zlewało sie po udoju od krowy wlewało sie w tak zwane kany czy konwy jak zależy jak mówió^m gdzie i jak było mocno ciepło to na linie spuszczało sie na noc do studni ... [...] żeby nie skwaśniało ... (Jaroszewice);

ja nie wiem ... no ... to ... można by było ... nie ... nie widziałam tego naocznie ... nie praktykowałam tego ... ale ... po prostu parę kropelek ... były takie rodziny ... które ... dzieci były bardzo płaczo^{nc}ce ... rodzice miały ... chciały ... chcieli mieć spokój ... wie^{nc} ... wpuszczano im po pa...re kropelek do mleczka ... i jak oni to mleczko wypili to spali cało^m noc spokojnie ale przepraszam nie wiem tego dokładnie ... (Kazimierz Biskupi).

NOWOCZESNY – przym., ‘postępowy, nowy i zaawansowany technologicznie’: kuchnia ... we^{ng}łowa składa się ... z paleniska oraz płyty ... natomiast kuchnie ... nowoczesne ... zasilane gazem ... bo^{ndz} pro^{ndem} ... po prostu ... paleniska so... so^m pozbawione ... (Ignacewo); kiedyś to się gotowało w garkach polewanych ... bo tu najwie^{nc}cej się używało a tak teraz so^m garki nowoczesne ... (Milew).

O

OB DAROWAĆ > **OB DAROWYWAĆ**.

OB DAROWYWAĆ – OB DAROWAĆ – czas., ‘wręczać komuś prezent’: [Pisanki] dawano ... biednym dzieciom ... ludziom którzy nie mieli ... jedzenia ... obdarowywano ich ... (Wilczyn); *pisankami ... przygo... tak ... można było obdarowywać ... kogo sie chciało ... (Konin); można było obdarować tako^m pisanke ... przede wszystkim chłopakom ... chłopakowi ... albo chłopak mógł ... dać ... dziewczynie tako^m pisanke ... (Konin).*

OB IAD – rzecz., ‘główny posiłek zjadany w ciągu dnia między południem a wieczorem’: *śniadanie podobiadek i zaś obiad ... i zaś podwieczerek i kolacja ... (Maliniec); (Rosocha); [Między] śniadanie a obiad ... podobiadek ... (Golina); no to sie mówi no że jest pora obiadowa i sie je obiad no ... (Stawiszyn); do obiadu ... (Rychwał); [Dawniej] robili ... dynie na kwaśno zaś na słodko ... w słoiki ... kroilo sie w kostke skarupy sie obierało ... no i sie robiło zupe dyniowo^m ... zupe dywo... dyniowo^m gotowało sie i sie dusiło tarło to^m dynie ugotowano^m soliło i dodawało sie śmietany i do tego były kluski pyry k... pyzy kruski na pyrkach tak zwane ... i i i były bardzo dobre kroszone było właśnie kluski były kroszone olejem i cebulko^m i to było podawane jako rarytas na obiad ... (Kolonja Wilczogóra); jako dodatki do obiadów ... (Sompolno); [Na śniadanie dawniej jadano] polewke chyba*

... nie polewka to na obiad była kiedyś a na śniadanie ... nie wiem co ... (Stawiszyn); na obiad to pier^wsze danie jest drugie danie zupa no i ziemn... na drugie to obiad i na drugie przepraszam danie były ziemniaki zawsze z jakimś mjeⁿsem ... (Stawiszyn); w środku dnia no to jest obiad ... (Milew); na obiad sie jada zupe i ... i drugie danie ... [...] no zupa ... na przykład kapuśniak ... i potem ziemniaczki czy kasze i ... i polano^m sosem ... i kawalek mieⁿska ... (Milew); jem obiad ... no chyba nie wiem ... spożywam positek ... czy zjadam danie główne ... zjadam danie drugie ... (Wilczyn); no kiedyś wiadomo że te czasy były ... były bardzo ubogie wieⁿc ... te obiady nie były takie obfite w ... typu ... je... pierwsze danie drugie dane ... danie ... kiedyś wydaje mi sie że czę^śściej stawiano na coś właśnie co ... że coś zrobimy z moⁿki ziemniaków ... czyli jakieś kluski jakieś placki a naleśniki czy placki na pyrach coś w tym stylu ... mięso to był rarytas ... jak już była zupa to w ogóle ... czy też bardziej jedzono jakieś dania warzywne ... natomiast u nas teraz no praktycznie dominuje mieⁿso z czymś ... tak mamy ... jeszcze najczę^śściej jest to smażone na tłuszczu ... (Wilczyn); no tak samo kiedyś właśnie no tak podejrzewam że podstawo^m [kolacji] był ten chleb ... i też jakieś coś w stylu kanapek ... no teraz ... natomiast obecnie no to so^m coś typu fast fód ... bo tak jak już mówiłam ... albo idziemy gdzieś coś zjemy kolacje bo w końcu mamy czas ... albo zjemy resztki od

obiadu albo jakaś zapiekanka czy coś ... no tak ... kanapki to so^m rzadziej ... kanapka tu jest bardziej w sensie że ... bardziej lanczu bym powiedziała ... (Wilczyn); [R1:] to co godosz? ... moja mamunia coś tam? ... [R2:] no cało^m nodz mi kusi ... [R1:] aha! ... [R2:] i teraz tak sie martwi znowu ... że jak ... [R1:] teraz idziesz spać ... [R2:] tero ide spać? ... nie! ... tero ide gotoważ obiad ... sprzóⁿtnó^hć ... W. to jes ... pomiana świata ... wchodzisz ... a ona: bacia co kupiłaś? ... [R1:] no widzisz ... [R2:] baaciaa ... a rozpiździaj taki że ... [...] bałagan rozpiździaj ... (Golina); a grochówke no to sie ... nastrugało sie kartofli i w kosteczke ładnie no i wz... jak tam włożyło sie go garⁿczka groch sie ugotowało i tego włożyło sie znowuż tyn groch do do do tych kartofli no i tam słoninko^m sie okosiło i i był obiad ... (Główiew); [R1:] nie mielim specjalnych potraw [na Wielkanoc] tam ... tłuste zawsze ... [R2:] domowe obiady ... [R1:] no takie tłuste rzeczy bo to Świeⁿta to już takie makowce o takie ... [R2:] ciasto ... (Stawiszyn); mi sie wydaje że [w ciągu dnia jest najważniejszy] obiad ... (Józwin); na wsi najważniejszym posiłkiem był obiad ... (Borowo); no najważniejszy może być śniadanie bo dostarcza nam energii na cały dzień ale równie dobrze może być najważniejszym posiłkiem obiad żeby go spożywała cała rodzina zależy do czego sie tu odniesiemy ... (Ruda); mi sie wydaje że [w ciągu dnia jest najważniejszy] obiad ... (Modła); (Józwin); (Pogorzałki); (Święcia); [R1:] chyba tylko na obiad [odmawia się modlitwę] ... no nie? ... [R2:] no raczyj tak ... (Paprotnia); [R1:] no może powinⁿo sie tak robić [=modlić] przed każdym [posiłkiem] ale ... [R2:] powinⁿo sie tak robić no ... ale przeważnie tak jak obiad czy tam kolacja i śniadanie ... (Krągola); śniadanie [wielkanocne] od świeⁿconki sie zaczyna ... wszystko to co jes

na ... jajka ... chlebek sól pieprz ... ocet ... no i ... weⁿdłina ... [...] a później sie je resz-te tam ... co sie uszykowało czy tam bigos czy tam ... inne jeszcze weⁿdłiny i ... później dopiro ... obiad ... nie? ... (Pogorzałki); [Ciasto podaje się] po obiedzie ... najczy... po ... po daniu głównym ... [...] to znaczy ... to zależy ... kiedy to wesele ... sie zaczyna bo jeżeli sie zaczyna wcześniej to sie idzie na obiad ... a po obiedzie jes ciasto ... nie? ... a jak późno to zaczyna sie chyba ... od zakoⁿseg a potem sie podaje dania ... teraz ... wszystko jes pokreⁿcone ... (Borowo); pokrzywa jes ... baaardzo dobra ... na przykład ... powiem ci tak ... wczesno^m wiosno^m ... jak wychodz^m maleńkie pokrzywy ... które majo^m po dwa czszy centymetry ... one ... tak ... w naszej gwarze ... nazywaj^m sie ... żgawki ... [...] i z tego ... to ścinamy ... płuczemy ... i robimy super sałatke do każdego ... obiadu ... ona jes bardzo pożywna ... czyści jelita ... żołoⁿdek wszystko ... a ... później ... to można ... pić tak samo napary z pokrzyw ... suszonych ... a najlepiej by było ... samemu je suszyć a nie kupować ... w sklepach ... (Kazimierz Biskupi); [Potrawy weselne:] do obiadu jes^t rosół potem na pewno so^m jakieś mieⁿsa na pewno so^m bigos sałatki ... (Janów).

OBIADOWAĆ – czas., ‘jeść obiad’: *obiadować ... (Rosocha).*

OBIADOWY – przym., ‘o czasie: przeznaczony na jedzenie obiadu’: *no to sie mówi no że jes^t pora obiadowa i sie je obiad no ... (Stawiszyn); pora obiadowa ... (Milew).*

OBLEWAĆ – czas., ‘lać na coś płyn po wierzchu lub ze wszystkich stron’: *Poniedziałek Wielkanocny ... śmigus dyngus był ... na drugi dzień ... w poniedziałek ... chłopcy ... oblewali dziewczyny ... we*

wtorek ... odwrotnie ... było ... dziewczyny chłopaków tera to już zanikło prawie ... (Sompolno).

OBRUS – rzecz., ‘tkanina przykrywająca stół’: [Na Wigilię] *kładziono ... sianko pod ... obrus ... [...] nakładano ... biały obrus ... przy...strajano stół ... i ... konieczna była dodatkowa zastawa ... dla ... gościa ... (Wilczyn); (Golina); [Na Wigilię] szykowało się potrawy wszystkie postne ... było ... było ... musiało ich być też dwanaście ... starano się żeby było ... [...] no sianko pod obrusem ... (Święcia); no czszeba było ... ładnie go [stół wigilijny] ... białym obrusem ... zasłać ... pod obrusem ... sianko położyć ... zawsze ... był ten jeden ... talerz ... wieⁿcej ... [Dla kogo?] tag niespodziewanego gościa ... (Święcia); [W Wigilię] najpierw była modlitwa ... oczywiście na stole dwanaście potraw ... sianko pod obrusem ... (Grodziec); [Gospodarz w Wigilię] sianko chował pod stół pod obrus ... no i dzielił się z^e szystkimi opłatkim i przemowe powiedział ... koleⁿde śpiewali różne rzeczy robili przemowy... wspominali ... (Kolonia Wilczogóra); no stół był nakrywany białym obrusem pod obrus się kładło sianko ... no i stawiało się naczynia ... i kilka tych dań ... także był... [...] tak dwanaście dań się szykowało żeby ... no tak ... taka tradycja była ... (Milew); na stół wigilijny najpierw kładziono sianko nastę^mpie biały obrus ... no i oczywiście na tym obrusie musiał stać świecznik ze świeco^m ... (Wilczyn); przeważnie siadano do kolacji wigilijnej ... na ... przy stole ... z ... na dwanaście ... przy dwunast... dwanaście potraw stawiano ... co tam było jeszcze ... wieczór ... na stole kładzio... pod sianko ... pod obrus ... dla przybysza zostawiało się jedno wolne miejsce ... (Janów); sianko pod obrus ... opłatek ... dzielenie się opłatkiem ... no i i dwanaście potraw postnych no ... (Rosocha).*

OBRUSEK – rzecz., piśszcz., ‘tkanina przykrywająca stół’: *no że ... trzeba się odpowiednio ubrać ... zachować post do kolacji ... zmówić paciorek ... no i siadano ... i sianko się wkładało po obrusek ... i siadano ... do stołu ... dawniej przygotowanego ... [...] zakładało się biały obrus ... pod obrus wkładało się sianko ... wystawiało się najlepsz^om zastawę ... serwetki świece ... żeby było uroczyście ... (Golina).*

OBRZYDLIWIY – przym., ‘budzący wstręt, odrazę, wielką niechęć’: *kwaśne jaja? ... [...] to obrzydliwe chyba nie znam ... (Święcia).*

OBSŁUGYWAĆ – czas., ‘tu: przynieść pokarmy dla innych (oraz dla siebie)’: *raczej nie powinno się odchodzić [od stołu wigilijnego] ... ale ... ten co obsługuwał czy ... czy mama czy tam kto tam przynosił co tegó ... ale ... nie odchodziło się ... rzadko ... [...] tak jak usiedlim wszyscy tak ... nic nie było poczszeba bo wszystko było czy pić czy coś było wszyskó zastawione ... i tag jez no jak tegó jak siadamy to ... raczej nig nie odchodzi ... nie? ... i jemy ... (Pogorzałki).*

OBSYPAĆ > OBSYPYWAĆ.

OBSYPYWAĆ – OBSYPAĆ – czas., ‘pokrywać coś przez sypanie na to jakiejś substancji’: *dawniej chyba nie no kiedyś to ryżem a teraz i pienioⁿżkami ... nie? ... ale dawniej to nie pamieⁿtam żeby obsypywali [parę młodą po wyjściu z kościoła] ... (Główiew); kiedyś to obsypywali piniⁿdzmi ... no ryżem a teraz to płat... teraz to kwiaty płatkami kwiatów z tych raców tera^z to so^m różne inne rzeczy ale kiedyś to pienieⁿdzmi głównie się obsypywało ... (Nowa Wieś); [Żeby ciasto na pączki nie kleiło się do rąk] no obsypuje móⁿkó^m ... obsypuje ryⁿce moⁿko^m sie je...*

(Józwin); *no na przykład ja robie babke na oleju no to zaczynam od ucierania margaryny jajka ... no nie? ... do... dodaje ... później sie moⁿke olej i białka ubite na sztywno z cukrem ... no i razem sie to miesza i we foremke sie ... foremke trzeba mieć wysmarowano^m obsypano^m bułko^m tarto^m ... (Paprotnia).*

OBWARZANKA – rzecz., ‘ciastko w formie wałeczka zwiniętego w kółko’: *kołacz ... czekaj ... kołacz to jest ... [...] to jest na dożynki taka dekoracja ... [...] nie! ... to był witacz ... [...] to kołacz to beⁿdzie coś z jedzeniem ... to beⁿdzie pewnie jakiś ... jakaś nie wiem ... a la obwarzanka czy coś ... (Wilczyn).*

OBŻARCIUCH – rzecz., ‘osoba o nadmiernym apetycie, lubiąca dużo jeść’: (Rychwał).

OBŻARTUCH – rzecz., ‘osoba o nadmiernym apetycie, lubiąca dużo jeść’: (Borowo); (Krażola); *ja słyszałam że [kałmuk] to jest taki obżartuch ... (Janów).*

OBŻARTUS – rzecz., ‘osoba o nadmiernym apetycie, lubiąca dużo jeść’: *dużo je? ... obżartus ... (Wyszyna).*

OCHOTA – rzecz., ‘potrzeba zrobienia czegoś lub posiadania czegoś połączona z uczuciem zadowolenia, gdy się to osiągnie’: *na coś smake ma ... [...] teraz raczej nie [mówi się już tak] no raczej ochote sie na coś ma albo zachcianki ktoś ma zachcianki jeszcze ewentualnie no ale to to też takie ... (Janów).*

OCZEPINY – rzecz., bez l.poj., ‘obrzęd weselny polegający na zdjęciu wianka panny młodej, po którym dawniej następowało założenie czepca; obecnie jest to część we-

selna, gdy panna młoda zdejmuje welon i rzuca go pomiędzy panny, po czym następują różne zabawy’: *przy oczepinach może już też podajo^m ... nie? ... przy torcie to już ... jak jest tort to jest ciasto podawane ... (Krażola).*

ODBEKIWAĆ – czas., ‘wydawać z gardła charakterystyczny odgłos, powstający w wyniku wytwarzania się gazów po spożytym jedzeniu’: *odbekuje sie ... odbija sie ... (Józwin).*

ODBICIE – rzecz., ‘wydawanie z gardła charakterystycznego odgłosu, powstającego w wyniku wytwarzania się gazów po spożytym jedzeniu’: *czkawka czy to odbicie ... [...] albo beka sie no ... (Wróblina).*

ODBIĆ SIE > ODBIJAĆ SIE.

ODBIJAĆ SIE – ¹**ODBIĆ SIE, ODBIĆ SIE** – czas., ‘wydawać z gardła charakterystyczny odgłos, powstający w wyniku wytwarzania się gazów po spożytym jedzeniu’: [Jeśli człowiek nalyka się powietrza przy jedzeniu, to zaczyna] *wiuukać ... odbija mu sie tam czy tam ... czka! ... o ... albo czkawka ... nie? ... (Józwin); odbekuje sie ... odbija sie ... (Józwin); musi sie odbić ... [...] albo popić albo sie musi ¹odbić ... jak za dużo sie najysz to sie odbija ... (Wróblina); no to nichtórzy bili po plecach tak żeby to jedzonko sie odbiło albo tutaj sie ścisakało tak w pasie ... [...] albo w no ... wodo^m też no ale to tak ... (Główiew).*

ODBIJANIE – rzecz., ‘wydawanie z gardła charakterystycznego odgłosu, powstającego w wyniku wytwarzania się gazów po spożytym jedzeniu’: *a no tak potocznie to bekanie sie mówi a odbijanie ... nie? ... (Janów); (Nowa Wieś); (Krażola); (Wyszyna).*

ODBYT – rzecz., ‘część ciała, przez którą usuwane są pozostałości przemiany materii w postaci stałej’: [Kurę się] *maca* ... [...] *no palec* ... *w odbyt* ... *kładzie i* ... [...] *i sprawdzę czy to jajko już tam jes* ... *w pobliżu* ... (Sompolno); [Gospodyni] *maca* *jo^m* [=kurę] ... [...] *no wkładało sie palec w odbyt* ... (Podgórz); *stosowało sie mydełko* [przy zaparciu u dzieci] *no sie kroilo takie malutkie kawaleczki no i sie kladło dziecku* ... *no w dupke w odbyt* ... (Główiew); [Dziecku na zaparcie robiło się] *lewatywke* ... [...] *bo małemu dziecku nie dasz ani marchewki ani takiej żeby sie najad^l dużo bo za małe* ... *nie?* ... [...] *no mydełko kiedyś to robili z mydełka w ciepłó^m wode i sie zrobila taki płyn mydlany i to sie nacioⁿgało w takó^m gruszcetke co sie nazywa do lewatywki i sie robilo wsuwalo sie to^m końcóweczke do odbytu i sie wpuszczalo i to oblurowalo tam troche o! poslizg był i można było dziecku pomóc w ten sposób* ... (Krągola).

ODDYCHAĆ – czas., ‘wciągać i wypuszczać powietrze’: [Żeby czkawka przeszła, trzeba] *podnieź reⁿce do góry* ... *i czekać* ... *najlepiej nie oddychać* ... (Borowo).

ODKRYĆ > ¹ODKRYWAĆ.

ODMAWIAC – ODMÓWIĆ – czas., **1.** ‘opowiadać przecząco na czyjąś propozycję’: *„na zdrowie!” przede wszystkim* ... *tak ... tak zapy... waj[?] ... no to teraz „na zdrowie!” ... no nig ni... nikt kto lubi wódke tego nie odmawiał* ... *tylko no ... oczywiście ... za zdrowie czszeba było wypić* ... (Borowo); **2.** ‘wypowiadać słowa modlitwy’: *odmawiało sie tam na ksioⁿżeczce jako^ms litanie* ... (Główiew); [Przed posiłkiem modlitwy] *nie odmawiano u nas* ... [...] *najwyżej sie żegnano tam w niektórych domach* ... *nie?* ... *ale modlitwy żadnej to nie słyszałam żeby gdzieś*

tam ... odmawiano ... (Borowo); myśle że teraz to sie zagubilo ale ogólnie rozmu... odmawiało sie kiedyś [modlitwę przed posiłkiem] bardzo częⁿsto sie odmawiało tutaj mamy przykład wieczery wigilijnej gdzie odmawiamy to^m modlitwe ... [Co się wtedy mówi?] *no tutaj nie wiem bo nie odmawiamy modlitwy* ... (Ruda); *no to zależy kto i jak* ... *nie?* ... *niektórzy odmawiajo^m* [modlitwę przed każdym posiłkiem] *niektórzy tylko przeżegnajo^m* ... *nie?* ... (Mońka); [R1:] *no to zależy kto [odmawia modlitwę przed posiłkiem]* ... *tak powinno być* ... *nie?* ... *ale nie wszyscy to robio^m* ... [R2:] *jak wierzo... katolik ... wierzoⁿcy to odmawia ... jak muzułmanin to ... to nie wiem* ... (Paprotnia); *z dawniej niektórzy było że po prostu tam był znak krzyża* ... *no nie?* ... *przy tym ... zaczym sie zaczęło jeść no to sie przeżegnało no i to było właśnie to ... no nie?* ... *że ... no ... nie zawsze sie odmawiało to^m modlitwe tylko wtedy sie tylko żegnało a potem przy głównym posiłku no to wtedy było* ... (Paprotnia); *kiedyś odmawiali ludzie [modlitwę przed posiłkiem] ale teraz to nie słychać* ... *kiedyś dawniej odmawiali* ... [...] *przed snem tak przed snem sie mówi* ... *nie rano jak sie wstanie to też* ... [...] *co sie mówi? pacierz ... przed snem* ... (Wróblina); *jeśli sie ... chce to można [modlitwę przed posiłkiem] odmawiać* ... (Janów); *modlitwe odmawia sie w Wiglie* ... *a raczej ... ludzie sie żegnajo^m* ... *przeżegnajo^m sie i siadajo^m do posiłku* ... [...] *no i później dzieⁿkujo^m za ... za posiłek i żeby go nie brakło* ... (Golina); *no niechtórzy odmawiajo^m* [modlitwę przed posiłkiem] *niechtórzy nie* ... [...] *no wtedy proszo^m Boga o zdrowie no i żeby im jedzenia nigdy nie brakło* ... (Główiew); *no powinⁿo sie odmawiać modlitwe kiedyś odmawiano przed chleb sie na chlebie sie stawia znak krzyża powinⁿo kiedyś tak było* ... *teraz już sie tak nie robi*

... (Nowa Wieś); *no jak sie jes katolikiem to ... to sie [modlitwę przed posiłkiem] odmawia ... [...] no ... czszeba sie przeżegnać i ... jako^mś tam modlitewke ... zmówić ... (Święcia); nieraz sie przeżegna [przed posiłkiem] ale ... no rzadko ... jak przy ... tym ... we Wigilie ... to ... odmawiamy ... nie? ... [...] [dawniej] też nie [modlono się przed posiłkiem] ... przeżegnać tak ... to sie przeżegnali to tak ... (Pogorzałki); pogrzebiny? pogrzebiny to były takie że nie było pogrzebin ... w tym czasie jak ja bylam to pogrzebin nie było ... tylko tak jak to mówi^m ... ksióⁿdz do domu przyszed^l ... trupa jak pożegnoł modlitwe odmówił trumne sie zatkało włoży^lli trumne na wóz i wieźli do kościoła a ludzi śli i ksióⁿdz na nogach ... do kościoła ... i odpawilo sie w kościele nabożeństwo i poszło sie na cmentarz i trup był zakopany i wszyscy poszlim do domu żadnych pogoścín nie było ... (Główiew); no można sie przeżegnać [przed posiłkiem] można krótko^m modlitwe odmówić no teraz w tych czasach to każdy jest zagnany każdy każdy kiedy indzi jy kiedyś ludzie siadali razem do stołu i odmawiali jeden ojciec czy tam mama modlitwe i wszyscy siadali do śniada... a teraz to to każdy zagónióny prawie w biegu jy śniadanie to tam mo czas sie modlić ... (Krażola).*

ODMIANA – rzecz., ‘rodzaj, gatunek’: *falsolka szparagowa no to jest taka ... taki groch raczej ... [...] a bo ... tak ... bo to so^m różne odmiany ... no ... szabelek czy ... (Milew); no jes^t tych odmian [ziemniaków] ca... ca... ca... cała masa tego wiktoria ... (Rosocha); kolory były też ... właśnie takie były ... różowe barzy [ziemniaki] ... odmiana jakieś ... to wczesne były ale jak óne sie nazywały? ... (Golina); jakie tam jabka były ... przede wszystkim to były papierówki ... kosz...tele ... koksy ... zimowe tak zwane*

... różne odmiany ... a już nie pamieⁿtam ... (Borowo); no nie bardzo umie je wy... w... powiedzieć jakie odmiany [gołębi] na pewno te zwykle dachowe takie ale jak óne sie nazywajó^m nie wiem ... (Janów); gruszka ... jakie odmiany? ... te klementynki tak ... te co tutaj mamy teraz ... jak sie nazywajó^m ... te oklemy ... tylka ... (Krażola); jabka papierówki kosztele ... tero jakie jeszcze ... jes^t dużo tych odmian ale jak sie chce to pamiyⁿtać to ... no wiyⁿcy nie w tej chwili ci nie powiem wiyⁿcy ... papiyrówki i kosztele ... malinówki ... (Wyszyna).

ODMÓWIĆ > ODMAWIAĆ.

(ODMUCHAĆ) – **ODMUCHNO^{ŚĆ}** – czas., ‘dmuchając, usuwać z czegoś zanieczyszczenia’: [Jeżeli upadnie na ziemię kromka chleba stroną suchą, to] *można odmuchno^ć i zjeść z powrotem ... sucho^m ... (Milew).*

ODMUCHNO^{ŚĆ} > (ODMUCHAĆ).

ODROBINA – rzecz., ‘niewielka ilość’: (Józwin); *no kluski śloⁿskie no ... z jajkiem w środku moⁿkóm ziemniaczano^m odrobino^m masełka dla ten ... kulasz robisz dziurke gotujesz chwileczke i troszeczke sosiku na to^m dziureczke ... no ... niebo w ge^mbie ... (Konnin); pyzy ... [...] robi sie ciasto drożdżowe z moⁿki drożdży jajka i odrobiny oleju ... ciasto j... jak wyrośnie robi sie kulki i jak podrosno^m uklada się na garku na pielusze ... przykrywa pokrywo^m... (Rzgow); kapuste z grochem na pewno to jest danie postne na wigilie wieⁿc zatkujemy kapuste gotujemy w osolonej wodzie i w ostat... w osobnym garnuszku gotujemy groch który właśnie moczymy cało^m noc ... naste^mpnie jak ugotujemy kapuste odcedzamy jo^m groch musi... możemy lek^ko posiekać ale leciutko i miesza-*

my ... mieszamy to no i wtedy robimy do tego jeszcze zasmażkę czyli na patelce rozgrzewamy maselko odrobine moⁿki i wl... do do loⁿczymy to z kapustom^m i grochem mieszamy i tak mamy groch z kapustom^m ... (Ruda); [Naworka] to jes^t zupa mleczna przygotowuje jo^m sie z wody moⁿki i mleka ... i je ... i odrobine soli ... (Posada); no i później ... jak ten farsz masz zrobiony to m... mielonom^m woⁿtróbke ... wi... mielony boczek ... odrobina cebuli ... najlepiej startce ... starte na tarce ... później jeszcze no sól pieprz majeranek i tak dalej i tak dalej ... przyprawy ... no i to napychasz do środka ... zaszywasz ... bo z ... jakbyś ... szpilkami przypinała ... to ten tłuszcz i ten farsz by wszystkim wyleciał ... a tak ... ten smak znaczy sie ten sok ... z tego ... a tak to zaszywasz bardzo geⁿściutko ... szyjke odwalasz ... skrzydełka do ... te lotki pierwsze ucinasz ... tak? ... (Kazimierz Biskupi); makowiec ... [...] ciasto drożdżowe zawija sie z makiem ... [...] trzeba go utrzyć z cukrem z odrobino^m mlecz... (Posada); szczypta troszke odrobina ... [...] żdziebko też ... rzadziej używane ... (Janów).

ODROBINKA – rzecz., zdr., ‘niewielka ilość’: no ja na przykład robie sałatke z makaronem ... gotuje makaron ... gotuje brokuł na parze z odrobinko^m maselka ... troche sole to^m wode ... czekam aż i makaron i brokuł wystygnie ... w mieⁿdzyczasie sobie kroje jajko które wcześniej ugotowałam ... ogórek zielony pomidor ... robie taki sos majonezowo-jogurtowy ... sól pieprz czosnek ... dużo czosnku ... no i potem jag już tak to w miare ten ... to wszystko ostygnie ... ten ... moge loⁿczyć składniki ... albo se moge jeszcze klopsiki z brokuła ... (Konin); no we wode w garczek sie ugotuje [jabłka] ja zawsze dodaje troszeczke odrobinke cynamonku i potem troszke cukru i pyszny kompicik zdrowy ... (Krażgola).

ODWIEDZAĆ – czas., ‘przychodzić w gości’: chodzili ... w przebraniu ... i ... odwiedzali ... domy ... śpiewali ... różne ... były ... no takie ... jak gdyby inscenizacje nazywały ... sie to herody ... (Wilczyn).

ODWIEDZINY – rzecz., bez l.poj., ‘wizyta gości’: odwⁱedziny u rodziny ... a w drugi dzień świo^t śmingus dyngus ... czyli polewanie sie wodo^m ... (Budziszław Kościelny).

OESPE > ^tOESPE.

OJCIEC – rzecz., ‘mężczyzna, który spłodził dziecko’: [R1:] no właśnie to ta arfa to jes ... [R2:] do przesiwano piasku ... [R1:] co przerzucio sie pyrki ... to to ... [R2:] no ale ... do piasek ... [R1:] tyż ... ale ... przed... przede wszystkim to pamiⁿtóm że ... [...] suchej no! ... tak... takie deski były ... ty wysokośće takie koryto ... i szczebelki szły o! takie ... no takie grube tylko prze... troche takie były przerwy przerwy żeby ta zimia to wszystko ... [R2:] tag ale ... arfe możesz zrobidź normalnie ze siatki ... [R1:] ze siatki można tyż ale ... [R2:] ale zależy do czego ... bo jak do do ... kiedyż jag robili ... i poczszebne były żwir na przykład na coś czy czegoś no to tyż ... [...] do przesiwano troche tyż ... [R1:] ale ... ale raczy [...] do ziemniaków to ... to właśnie ż dźrzewa to robili ... żeby nie kaleczyć ... bo po ... drutach to sie kaleczyły barzy ... a po tych deskach to spadowały ... i sie nie kaleczyły ... ja^o wim że my mielim takó^m właśnie z desek ... ojciec miał zrobione i ... szczeble takie były i z przerwami ... tak żeby ta zimia to wszystko ... zlatywało przed piwnicó^m ... (Golina); ojciec ... mama ... dawała dziecio^m pisaneczki ... (Goranin); świno^bicie no to jes sie ... zabija świniaka ... nie? ... przychodzi rzeźnik czy tam ... kiedyś ... zabijał ojciec dziadek ... no to było ... świno^bicie ... przeważnie na

świe^{ta} wielkanocne Bożego Narodzenia ... to sie biło ... świniobicie było ... (Józwin); družba ... ojciec pana młodego [dba, by na weselu gościom nie brakowało alkoholu] ... (Posada); no można sie przeżegnać [przed posiłkiem] można krótko^m modlitwe odmówić no teraz w tych czasach to każdy jest zagnany każdy każdy kiedy indzi jy kiedyś ludzie siadali razem do stołu i odmawiali jeden ojciec czy tam mama modlitwe i wszyscy siadali do śniada... a teraz to to każdy zagóniony prawie w biegu jy śniadanie to tam mo czas sie modlić ... (Krągola); > OJCZE NASZ.

OJCZE NASZ – fraza, ‘jedna z podstawowych modlitw kierowanych przez chrześcijan do Boga Ojca’: [Przed posiłkiem] *no albo sie przeżegna albo mówi sie no ... ojcze nasz i to wystarczy ... (Główiew).*

OMDLEĆ > (MDLEĆ).

ONI TEMU WINNI... – fraza, ‘początkowe słowa popularnej przyśpiewki mającej w czasie wesela zachęcać parę młodą do pocałowania się’: *kiedy sie śpiewa? no na uroczystościach przede wszystkim przeważnie weselnych no może to być przecie^ż i na inⁿych przyje^{ci}ach i „gorzka wódka gorzka wódka trzeba jo^m osłodzić ... albo młody młodo^m pocatuje albo młoda młodego nic nie be^hdzie szkodzić” ... albo może być tak że „oni temu winⁿi pocałować sie powinⁿi” ... (Jaroszewice).*

OPŁATEK > ¹OPŁATEK.

OPÓNKA – rzecz., ‘chrupkie ciasteczko smażone na głębokim tłuszczu, posypywane cukrem pudrem’: *opónki ... (Wilczyn).*

ORENŻADA – rzecz., ‘słodki napój o smaku owocowym, spożywany najczęściej dla

ochłody w ciepłe dni’: smoczek z cukre^m ... [...] no był taki duży ... smocze... butelka od napoju od orenżady ... tak ... i był taki duży gł... smok... smoczek... smoczek nacióⁿgany na tó^m butelkę ... a dziecko ... i piło mleko ... jeżeli płakało no to wyspali w to mle... cukier i zasypywali korkim zatykali i dziecku dali do tego ... do do żucio do do ssanio po prostu ... (Kolonja Wilczogóra).

ORGANISTA – rzecz., ‘mężczyzna grający na organach (często też śpiewający) w kościele, w niektórych parafiach roznosi opłatki’: [Opłatki roznosił...] *zależy ... organista i w kościele sie odbierało ... (Święcia); (Goranin); (Wilczyn); [Opłatki roznosił] akurat u nas organista ... (Grodziec).*

ORZECH – rzecz., ‘tu: orzech włoski; też: jego jadalna część’: [Na Wigilię] *musiało być dwanaście potraw tak jag zacze [=zawsze] nasza kultura wymaga ... chlyb jabko orzech miód mak śledź ryba barszcz czerwony uszko pieróg ... no ... i jabłuszko orzeszki koniecznie ... (Kolonja Wilczogóra); no to makietki to jest właśnie chyba odmiana tej makii i to so^m ... taka jakby ... coś co zastep^mpuje nasze kluski z makiem ... to so^m po prostu kluski z bakaliami czyli tam z orzechami ... z rodzynkami ... z migdałami ... coś takiego ... (Wilczyn); [Orzechy przechowywało się przez zimę] *no no to na strychu przeważnie w workach ... sie wył... wytego i ... i ... w suchym miejscu ... nie? ... musiały być ... przewiewne suche miejsce ... (Józwin); orzechy ... ach! ... suszono je ... [przez zimę] najcze^hściej wisiały tam gdzieś na strychu ... (Borowo); no w żeby [orzechy] były w suchym miejscu po wyluskaniu z tej usek to sie kładło w kartony żeby wyschło i zaś do koszyka no i w piwnicy stało w suchym miejscu ... (Główiew); orzechy [przechowujemy] przez zime jak zbieramy to troszeczkę**

suszemy słóncu latem i przechowuje sie je w koszyku albo można przechowywać w kartonie żeby miały świeży doste^mp powietrza ... bo suszymy w kotłowni na piecach weⁿglo-wych ... (Ruda); [Nalewki robiło się?] no ... różnie ... i z orzechów i z kasztanów i ... z owoców i ... ze wszystkiego co sie ... dało ... (Józwin); piernik robi sie z jaj moⁿki cukru miodu mleka oleju sodki kakao przyprawy do piernika konfitury dżemu orzechów ... (Posada); można dodawać orzechy migdały rodzynki ... (Paprotnia); makowiec ... [...] no ciasto to ciasto drożdżowe i i mak jest z bakaliami sie miele go chyba ze trzy razy żeby był taki dobrze zmielony z bakaliami orzechami ... no bakalie to to własnie orzechy rodzynki miód no i to sie nakłada i piecze ... zawija oczywiście w rulon ... (Janów); > ORZECH LASKOWY; ORZECH WŁOSKI.

ORZECH LASKOWY – fraza, ‘owoc leszczyny w postaci niewielkiego, twardego ziarna w jasnobrązowej łupince’: [Nalewaka] z orzechów ... nie jestem pewna ale mogo^m być włoskie chyba nie wiem ... nie robiłam nie jestem dokładnie taka przekonana nie wiem ... [...] czy włoskie czy laskowe ... wydaje mi sie że włoskie ... (Krągola); z orzechów nalewke tyż sie robi? ... [...] to to włoskie ... laskowe to nie ... włoskie ... (Golina); no z orzechów takich ... orzechów orzechów no jakby ci to powiedzieć ... laskowych ... (Wyszyna).

ORZECH WŁOSKI – fraza, ‘odmiana orzecha o owocach pokrytych zieloną łupiną odpadającą jesienią, pod którą jest zdrewniała skorupa, a w środku część jadalna o kształcie kojarzącym się z ludzkim mózgiem’: [Nalewkę robiło się] z orzechów włoskich ... (Józwin); (Kazimierz Biskupi); nalewke robiło sie z orzechów włoskich ... (Borowo); [Nalewaka] z orzechów ... nie jestem pewna

ale mogo^m być włoskie chyba nie wiem ... nie robiłam nie jestem dokładnie taka przekonana nie wiem ... [...] czy włoskie czy laskowe ... wydaje mi sie że włoskie ... (Krągola); [R1:] nalewki to przeważnie z owoców ... [...] z z orzechów włoskich ... [R2:] z kasztanów ... (Jaroszewice); [Nalewka] z orzechów włoskich ... [...] właściwości miała raczej przeciwbólowe ... (Grzymiszew); [R1:] z orzechów nalewke tyż sie robi? ... [...] to to włoskie ... laskowe to nie ... włoskie ... [Dojrzałe już?] nie ... to takie włoskie to ... po prostu jeszcze w środku takie ... no niedojrzałe mleko jeszcze takie jes ... takie ... [...] no na smarowanie do ... [R2:] do smarowania ... na reumatyzm nie na reumatyzm czy tam jakieś tam ... [R1:] zielone ... [...] tak że jeszcze sie nie obiuro ... [R2:] to sie całe robiło ... tylko skroilo sie chyba ... nie wim ... [R1:] prze... przełupałaś ... na pół czy na cztery czyⁿści bo to jeszcze miⁿtka ta łupina ... potym zalewosz ... ludzie to różnie zalowali spirytusym i bryndkó^m ... denaturym znaczy sie ... (Golina); najczeⁿściej używano jo^m [=nalewkę z kasztanów] do ... smarowania nóg ... do smarowania roⁿk ... bo ... bardzo pomagała na reumatyzm ... a ... nalewke z tak ... tak samo robiono również nalewke z orzechów włoskich ... które ... która tak samo pomagała ... na ... sprawy żołoⁿdkowe ... jelitowe ... tylko zalewało jo^m sie wódko^m ... żeby nie była za mocna ... (Kazimierz Biskupi).

ORZESZEK – rzecz., piesszcz., ‘tu: orzech włoski’: [Na Wigilię] musiało być dwanaście potraw tak jag zacze [=zawsze] nasza kultura wymaga ... chlyb jabko orzech miód mak śledź ryba barszcz czerwony uszko pieróg ... no ... i jabłuszko orzeszki koniecznie ... (Kolonja Wilczogóra).

OSEŁKA – rzecz., ‘nieudany wypiek, w którym część ciasta się nie upiekła, nie

wyrośla': *tak oselka tak oselka wyszła oselka czasy jak jak tak sie nie dopiecze upadnie to wtedy sie mówi taka oselka wyszła ...* (Janów).

OSIEWAĆ – czas., 'przepuszczać mąkę przez sitko, poruszając nim, by ją napowietrzyć': *no drożdżowe ciasto tak osiewam moⁿke ... w... mo... te drożdże pokrusze żeby sie ruszyły mleka doleje i jak sie ruszajom^m zaczno^m już tutaj rosnoⁿć tak do góry to potym sie dodaje mleko ciepłe i tam masło do moⁿki i wlewa sie drożdże ... i i ubija sie do do wyrobienia peⁿcherzyków kopystkó^m ... nie? ...* (Modła).

OSIOŁ – rzecz., 'zwierzę podobne do konia, ale mniejsze, pokryte szarą lub brunatną sierścią, na którym wg podań podróżowała do Betlejem Maryja': [W Wigilię ludzkim głosem mówiły] *krowa pies osioł baran ...* (Grodziec).

OSP > ^lOESPE.

OSTATKI – rzecz., tylko w l.mn., 1. 'ostatni dzień karnawału; też: zabawa urządzana tego dnia, która trwa do północy i kończy się przed Środą Popielcową': *ostatki ... [to] zabawa przed ... postem ...* (Wilczyn); (Święcia); *no właśnie to so^m te ostatki to były właśnie śledzik to przed Popielcem te te bo późni jes^t post i i w zwioⁿzku z tym to ... przed postem zawsze te ostatnie dni nazywały sie ostatki bo późni^ej był post i nie można było jes^ć potraw wieⁿc i były ... był t^lusty czwartek czyli były wtedy tłuste rzeczy można było późni^ej był post kiedyś to był post bardzo ścisły to ...* (Stawiszyn); [Podkoziółek] *no to właśnie ta zabawa ... prz...ed ... Popielcem ... [...] no tak w... tak kiedyś ... w dawnych ... latach ... mówiono ... teraz bardziej ostatki a ... kiedyś to podkoziółki*

mówili ... (Święcia); [Zapusty to] *ostatki ...* (Grodziec); 2. 'kilka ostatnich dni karnawału': *ostatki to so^m ... to so^m też zapusty ... zapust ... no to so^m po prostu też takie ... imprezowanie jak gdyby przed postem ... o! ... [...] ostatnie dni przed postem ...* (Grodziec); [Ostatki] *no to só^m ostatnie dni takie co możesz sobie ... urzó^ńdzić popić sobie ...* (Wilczyn); *a ostatki to so^m ... [...] ostatnie dni przed postem ...* (Goranin).

OSTATNI – przym., 'taki, który jest na końcu': *ostatki to so^m ... to so^m też zapusty ... zapust ... no to so^m po prostu też takie ... imprezowanie jak gdyby przed postem ... o! ... [...] ostatnie dni przed postem ...* (Grodziec); [Ostatki] *no to só^m ostatnie dni takie co możesz sobie ... urzó^ńdzić popić sobie ...* (Wilczyn); [W Wigilię były] *na pewno ryba karp barszcz czerwony pierogi śledź makaron z makiem ... [...] u nas było ogólnie wszystko na stole ... i zawsze najstarszy z rodziny brał jedną potrawę i później wszyscy braliśmy tą samą potrawę i tak do ostatniej potrawy było ...* (Konin).

OŚWIE^ŃCIĆ > ŚWIE^ŃCIĆ.

OWOC – rzecz., 'jadalna część roślin powstała z kwiatu, najczęściej słodka': *zupa z owoców ...* (Rzgów); (Borowo); *zupa z owoców ... nie było tam czy zupa wiśniowa czy ... zupa z wiś... suszonych jabłek ... czy suszonych gruszek ... dodawana podlewana śmietanko^m było coś pysznygo wspinałygo dopi^vro do tego kartofle były ... no takie takie ...* (Kolonja Wilczogóra); *to jest marynata z mieⁿsa mielonego która ... do której dodaje sie różnego rodzaju ziola ... warz... owoce ...* (Podgór); *ze suszonych owoców robi sie zupy ... [...] śliwki i ... jabłka gruszki ... [...] gotuje sie te owoce w garnku na wodzie ... troche sie wsypie cukru ...*

i trochę sie tam do smaku doprawi solo^m i sie zaprawia śmietanko^m i ... (Milew); no to jeś... kiedyś sie sadziło taki chmiel na polu ... i to ... to było ... i te ... trzeba było zerwać te owoce to trzeba było ... one piły sie po drutach ... i sie trzeba było to zerwać ... to spadło z tego druta i sie chmiel oberwało łodygi zostawały ... (Milew); myśle że gotuje sie te owoce a później zaprawia sie tako^m zupę śmietanko^m ... (Janów); [Na zupę owocową] gotuje sie wode owoce ... potym zacioⁿga sie zaprawo^m z ... mleka albo śmietany i moⁿki albo też z kiślem ... (Golina); czernina ... [...] to już mówiliśmy ... warzywa owoce mieⁿso ... krew ... i zabiela ... (Golina); [Czernina] to jest zupa ... najczęⁿściej z kaczki ... gotowana na mieⁿsie ... z warzywami ... i dolana krew z kaczki dokłada sie też suszone owoce i potem jo^m sie zabiela moⁿkó^m wodó^m ... (Golina); no kiedyś przede wszystkim [na śniadanie] jadło sie chleb z czymś ... czyli na przykład ... nie wiem ... chleb z dżemem ... chleb z masłem ... albo jako^ms zupę mleczno^m ... tak? ... czy chleb z tam jakimś tam ... nie wiem ... no pasztetem może zrobili ... czy z jako^ms szynko^m ... kielbase ... obecnie no to so^m różne na przykład ... no ... jest teraz moda na jedzenie owsianki czy właśnie jakiegoś tam ziarna z owocami ... tak? ... czyli te musli jogurty płatki z mlekiem ... nie wiem ... tosty omlety też so^m popularne ... no mówi sie że śniadanie powinno sie zjeść bardzo obficie ponieważ jest to podstawowy posiłek dnia ... (Wilczyn); peⁿd z liśmi z kwiatostanem i owocami ... (Wilczyn); [Jak się przyrządza zupę owocową?] ho! ... woda da... dane owoce przyprawy i i ewentualnie zabiela czy niezabiela czy czy takie no kisielowate ... (Rosocha); [R1:] wszystkie warzywa można było słoiki tyż przechowywano [w piwnicy] ... jak ... zależy ... te ... [R2:] no ... tam gđzi[e] nie było tam no to już przechowy-

wało sie ... słoiki takie wisz? ... z owocami ... znaczy sie tam ... przecir pómidorowy nie przecir pomidorowy ... no słoiki wszystkie no ... (Golina); smażone owoce so^m to konfitury ... (Ignacewo); [Kołacz] to jeś^t ciasto drożdżowe z owocami ... (Rzgów); borówka ... [...] to jeś^t owoc w leś... leśny ... leśny owoc ... (Rzgów); [Szary barszcz] to jeś zupa z... ze suszonych owoców ... [...] owoce gotuje sie i zalewa sie śmietano^m ... śmietanko^m ... [...] kiedy? ... na Wigilie ... (Rzgów); [Suszone owoce wykorzystywano] do zupy ... do pieczenia ciast owoce były śliwki do miyⁿsa ... (Kolonia Wilczogóra); [Kierzek] to jeś małe ... mała czeⁿść owoców ... grona owoców ... (Podgór); [Do święcenia przygotowywano] jajka kielbase miód można było wzioⁿć ... wszystkie owoce ... [...] owoce tam ... sól ... pieprz ... [...] chlebek ... [...] babeczke malutko^m ... coś tam jeszcze ... jako^ms kielbaske mało^m ... w taki koszycek to dużo sie nie nakłada ale wszystkiego po trochu trzeba było włożyć ... no i jajko też najpierwszym miejscu było ... (Milew); borówka ... [...] no to jeś^t taka czerwone taki owoc taki ... (Stawiszyn); na harende idź^vmy na harende ... [...] no to sie szło przez ... do so^msiada czy gdzieś właśnie sobie narwać tych tych owoców no ... no i to ale on oczywiście bez wiedzy jego nie to buło ... nie? ... to takie dzi[ś] bym powiedziała to jeś^t kradzież no teraz to bym powiedziała to jeś^t kradzież no ... (Stawiszyn); no jagodzina to ma owoce jagody ... (Milew); [Potrawy wigilijne] kluski z makiem zwane makielki ... z grzy... zupa grzybowa kapusta z grochem śledzie smażone ryby ... czerwony barszcz z uszkami ... no i co tam jeszcze ... [...] kompot z suszonych owoców ... no to co pamiⁿto^m ... (Milew); też owoc ... można go uprawiać w ogródkach ... ale może też być borówka leśna ... (Golina); borówka ... mała ... okroⁿgły owoc taki no

taki ciemny on ma taki kolor ... ja wiem ... bardziej granatowy ... oczywiście jadalny i słodki ... (Wilczyn); po pierwsze musiała pojawić się pierwsza gwiazdka na niebie ... [...] dopuszczalna zupa to była albo czerwony barszcz albo zupa jakaś owocowa lub też grzybowa ... czy tam śledziowa ... i był ... jeszcze bardzo ważny żeby był kompot z suszonych owoców ... (Wilczyn); dżem to jest takie ... se ... so^m takie smażone przyprawy z owoców ... można robić z wszystkich owoców ... (Golina); [Aby zwałczyć zatwardzenie] czasami leki ale można też ... zjeść sliwki ... jakieś owoce ... wodę przygotowaną^m ... (Golina); kista to jest do owoców kładze... kładzenia ... te takie małe kistecki ... (Główiew); no dżem to jest z wszystkich owoców ... (Główiew); ja lubie wszys^tkie ... tak że wodę się gotuje i się kładzie owoce po paru minutach wypłyn^m owoce no i kompocik gotowy ... (Główiew); [Dżem] só^m to zmiksowane owoce ... na przykład truskawki ... zagotowane w słoiku ... (Golina); no dżem to jest zawsze z owoców sezo... se... sezonowych z truskawek z wiśni z borówek z porzeczki czarnej ... (Nowa Wieś); dżem robimy z owoców to jest taka marmolada ... możem... [...] w wiśni z porzeczki z truskawki z maliny ... (Józwin); no na końcu [kolacji wigilijnej] może podawano ... barszcz ... czerwony ... kompot ... [...] z suszonych owoców ... (Święcia); [Dżem] to so^m przetwory zrobione ... zzz ... owoców ... [...] o! dżemy można robić ... ze wszystkie... ze wszystkich owoców ... i zzz z jagód ... i z borówki ... i z truskawek ... i ze sliwki ... (Święcia); obiera się ... warzywo ... y! ... obiera się owoc ... dany czy gruszkę czy jabłko ... kroi się na ... ćwiartki ... i wkłada się na gotowano^m osłodzono^m wodę ... wychodzi kompot ... (Święcia); no racy... raczej owoce i warzywa to ... powiedziałabym że ... że nie działają^m przeciw ... na zatwardze-

nie ... warzywa owoce to ... jabłko to raczej jest takie ... rozluźniają^{ce} ... (Święcia); rolade mie^{no}sno^m czy rolade z ciasta? ... [...] no cia... z ciastem to tu się rozwałkuje i się nakłada czym się chce kremem takim czy innym czy z owocami i się zwija i się poz... z wierzchu posmaruje jajczkiem czy tam czym i i się upiecze ... (Kragola); przynosisz owoce do domu ... myjesz ... zależy ... najlepsz... najlepszy kompot z ... z jabłek to jest po prostu ... żeby ich ... nie obierać ... tylko ... kroić ... razem ... z ... z [ł]upinko^m ... ono wtedy daje lepszy smak ... aromat kompotu ... no i ... o wiele fajniej wygło^{da} w słoiku ... prawda? ... (Kazimierz Biskupi); [Dżem jest] z owoców ... z wiśni z porzeczki ... [...] jagody ... a dżem to jest ... obrane w... owoce ... i w... gotowane w tym ... w garczku ... tak żeby ta woda ... odparowała i ... i później dodajesz cukier i ... kładziesz do słoików ... (Pogorzałki); [Nalewki robiło się?] no ... różnie ... i z orzechów i z kasztanów i ... z owoców i ... ze wszystkiego co się ... dało ... (Józwin); najczę^{ściej} bimber albo deptucha ... [...] w domowych warunkach ... z wody cukru i niekiedy jeszcze jakieś owoce ... (Grzymiszew); konfitury to so^m to jest dżem z owocami ... (Posada); przetwór owoców? ... [...] no gotujesz na przykład kompoty to jest taki przetwor ... (Modła); [Marmolada] no to jest ... z owoców z cukrem przeważnie tak ge^{no}sto gotowane ... (Janów); no wróble ... szpaki ... najbardziej ... id^m szpaki na owoce ... [...] [trzeba] ustawidź jakie strachy różne rzeczy teraz s... i takie ... s... s... szczytały z gazu ... stawiają^m w ... sadownicy w sadach ... żeby dawały szczytał ... (Święcia).

OWOCIK – rzecz., zdr., ‘jadalna część roślin powstała z kwiatu, najczęściej słodka’: poziomka ... no taki o mały owocik to jest poziomka ... (Wyszyna).

OWOCOWY – przym., 1. ‘zrobiony z owoców’: zupa owocowa ... (Ignacewo); (Konin); no zupa owocowa ... no tak normalnie na wodę się kładzie jabłka i tam ... doprawia się ... i zaprawia się śmietanką^m i ... (Milew); [Tradycyjne potrawy wigilijne] no to pierwsze były ... był karp ... później inne ryby ... śledzie w różn... pod różnym ... postaciom ... zupa grzybowa ... kluski z makiem ... grzyby ... kapusta z grochem ... [...] kompot ... owocowy ... [...] u nas tak po prostu stawiano wszystkie ... (Święcia); potraw [na Wigilię] zwykle było dwanaście ... jes ich ... to z... to czea ... ryby ... pierogi ... zupa owocowa ... wszystkich nie jestem w stanie wymienić ... [...] najpier[w] ... poda... podawano zupę owocową^m ... (Ignacewo); po pierwsze musiała pojawić się pierwsza gwiazdka na niebie ... i musiała być dwanaście potraw które oczywiście były postne ... dopuszczalnym mięⁿsem było mięⁿso z ryby ... no i tutaj ... jeszcze co tam było zwioⁿz... zwyczaję ... no to przede wszystkim musiała być ryba ... dopuszczalna zupa to była albo czerwony barszcz albo zupa jakaś owocowa lub też grzybowa ... czy tam śledziowa ... i był ... jeszcze bardzo ważny żeby był kompot z suszonych owoców ... (Wilczyn); dżem to jest takie ... se ... so^m takie smażone przyprawy z owoców ... można robić z wszystkich owoców ... (Golina); są różne herbaty ... zielona i owocowa ... (Krągola); [Rodzaje herbat:] zielono czarna owocowa owoce leśne z pokrzywy ... (Rychwał); oj oj najlepiej z papierka ale tak żeby samemu zrobić galaretkę to można sok owocowy czy ... kompot można sobie wzięⁿś i po prostu z... z żelatyną^m i z tego zrobimy galaretkę ... (Janów); 2. ‘o drzewie: rodzące owoce’: [Najlepsze drzewo do wędzenia to] olchowe lub z z drzew owocowych ... (Rzgów); olchowego ... nie? ... albo z drzew owocowych ... (Dąbrowica); no dobre ... weⁿdzenie zale-

ży od tego ... na jakim drzewie beⁿdzie ... weⁿdzona a ... n... najlepsze byłoby ... owocowe drzewa ... (Konin); [R1:] najlepsze drzewo jes ... jakie? ... do wyⁿdzynia? ... [...] [R2:] jałowiec ... i ... drzewa owocowe takie ... liściaste ... no po prostu musz^om być ... może być ... jabł^on może być ... olszyna ... ol... olszyna ... no przeważnie ... w tym ... z tych drzew ... wyⁿdz^om... [R1:] no ... i wyⁿdzisz tak długo aż ona tako się krucho zrobi ... i tyż na wolnym żeby się czasem nie ugotowa-albo spaliło po prostu wolno ... a tag musi się ... [R2:] no żeby się ... po prostu ... uwyⁿdziła dobrze i żeby była miⁿko ... [R1:] krucho ... [R2:] pare ... ładnych godzin ... musi się wyⁿdzić ... (Golina); [R1:] ja tylko po-em to co pamiⁿcio^m sieⁿgo^m ... no to sól peklowana ... nie? ... [...] i woda ... no i to było zostawione na ... minimum chyba trzy ... [...] dwa tygodnie ... no i po dwóch tygodniach po prostu wtedy wyjmowało się jo^m z tej wody ... no i ... [R2:] i się weⁿdziło ... [R1:] i owijało się po prostu w sznureczek taki do tego ... no i ... i to było później weⁿdzone ... no nie? ... drzewem ... no i ... w zależności jakich kto tam sobie ten ... [...] no trochę jałowca ... trochę drzewa drzewa takiego owocowego no i ... i tym się weⁿdziło ... no nie? ... (Paprotnia); uprawom [zagrażają] dziki ... przeważnie ... [...] bo ryj^om po ... ziemi ... wy... przewróc^om ... całe pole ... [...] no a zajoⁿce to znów kapuste wp... zjedz^om ... króliki ... no zajoⁿce ... to ... marchew ... ale teraz ich też mało że ... kiedyś było ich wieⁿcyj ... to nieroz to tak ... jak tego to ... poobgryzały ... nie? ... dżrzewka ... owocowe ... zajoⁿce ... (Pogorzałki).

OWOCÓWKA – rzecz., ‘zupa zrobiona z owoców’: owocówka ... (Rychwał).

OZDOBA – rzecz., ‘element dekoracyjny, sprawiający, że coś staje się przyjemniej-

sze dla oka': [Święconkę] przystrajało sie bukszpanem ... i różnymi ... takimi ... ozdobami ... zielonymi ... gałozkami ... kwiatkami ... (Wilczyn).

OZDOBIĆ > (ZDOBIĆ).

OZDOBNY – przym., 'będący ozdobą, sprawiający przyjemność swoim wyglądem': ozdobne [rasy gołębi] ... (Rychwał); [R1:] nie wim czy tutej [nie było chmielu] u ty ... koo pocz... koo ty poczty tu ... na tym ogrodzie kiedyś ... kwitnie tag jakoś ... biało czy żółto ... i tak ... roś... na całym płocie było ... w tym roku nie widziolyń tego ale w tam-

tym roku mieli ... [R2:] ale to to mogło bydz jakież ozdobne což a chmielowina to raczy może być takie jak chmiel ... chmiel kiedyś hodowali na piwo ... to już nie koniecznie przy płocie ... [R1:] což było ... a jeszcze jak do Pleszewa jechalim czy gdzieś to tyż tam były ... tam na Grójec czy? ... nie wim ... no gdzieś tam jechałym ... to było do cholery tych słupów ... z tym chmielyń ... (Golina); w celu zabarwienia [jajka] gotowanie w cebuli na przykład ... no tam jakimis̄ farbami ... i później ... drobnym jakimis̄ ... ostrym przedmiotem ... z tego ... wydrapywano ten ... zabarwienie i i i powstawały jakieś takie różne tam ... ozdobne ... (Sompolno).

P

PACIOREK – rzecz., pieszcz., ‘modlitwy odmawiane codzienne’: *no że ... trzeba się odpowiednio ubrać ... zachować post do kolacji ... zmówić paciorek ... no i siadano ... i sianko się wkładało po obrusek ... i siadano ... do stołu ... dawniej przygotowanego ... [...] zakładało się biały obrus ... pod obrus wkładało się sianko ... wystawiało się najlepsz^om zastawę ... serwetki świece ... żeby było uroczyście ... (Golina).*

PALEMKA – rzecz., zdr., ‘gałązka wierzby pokryta puszystymi kuleczkami, którą święci się w Niedzielę Palmową i można wykorzystać do strojenia koszyczka ze święconką’: *no w tej chwili raczej nie ale dawniej to ... palme ... jeśli się przynosiło z kościoła ... po ... zjadało się ... palemke [=bazie] ... [...] no myślę że [miało to zapewnić] ... jako ... dostatek ... (Wilczyn); [R1:] kotki się jadło na szczyⁿście z drzewa ... [R2:] kotki ... kotki to się jadło ... z palemki ... [...] [R1:] a w drugi dzień świoⁿt się dyngusa robiło ... [R2:] a to dro... już drugi dzień świoⁿt to był dyngus ... to były zwyczaję takie ... (Goranin); królik wielkanocny ... ubieranie i przygotowywanie palemek wielkanocnych ... (Podgórz).*

PALMA – rzecz., ‘gałązka wierzby pokryta puszystymi kuleczkami, którą święci się w Niedzielę Palmową i można wykorzystać do strojenia koszyczka ze święconką’:

no w tej chwili raczej nie ale dawniej to ... palme ... jeśli się przynosiło z kościoła ... po ... zjadało się ... palemke [=bazie] ... [...] no myślę że [miało to zapewnić] ... jako ... dostatek ... (Wilczyn).

PALMOWY > NIEDZIELA PALMOWA.

PAN > MŁODY PAN; PAN JEZUS.

PANI > PANI DOMU.

PANI DOMU – fraza, ‘kobieta prowadząca gospodarstwo, zajmująca się domem’: [Kobieta zmywająca naczynia] *powiedziała że by gosposia ... obecnie to pani domu ... tak ... bo zazwyczaj żona ... (Wilczyn).*

PAN JEZUS – fraza, ‘w chrześcijaństwie: ludzkie wcielenie Syna Bożego’: [R1:] *no te wszystkie [zwierzęta mówiły w Wigilię ludzkim głosem] które były przy żłobiu Pana Jezusa czyli krowa ... [R2:] krowy konie ... (Stawiszyn).*

PANNA – rzecz., ‘młoda kobieta, która nie ma (lub nie miała) męża’: [R1:] *a to ... wybijanie przebijanie [żuru] to było tak ... że tam gdzie były dziewczyny ... w których ... [R2:] panny ... [R1:] panny ... to kawalero wie szli i wybijali ... nazywało się to żur na okna ... albo malowali kłamki smarowali ... przestawiali latryny ... takie ... odsta-*

wiali takie ... ka... psikusa wywijali takiego ... [R2:] brame wystawiali o ... [R1:] no ... (Goranin); > PANNA MŁODA.

PANNA MŁODA – fraza, ‘kobieta w dniu swojego ślubu’: w sypialni przede wszystkim ... były ładnie rzeźbione łóżka szafy komody kuferki ... kuferki były dla ... panna młoda jak wychodziła za moⁿż dostawała kuferek ... i w tym kuferku był jej posag przechowywany ... no ... (Kolonja Wilczogóra).

PAPIERÓWKA, PAPIYRÓWKA – rzecz., ‘odmiana jabłek o żółtawych owocach (w pełni dojrzałości prawie białych) i cienkiej skórce’: (Ruda); *jakie tam jabka były ... przede wszystkim to były papierówki ... kosz...tele ... koksy ... zimowe tak zwane ... różne odmiany ... a już nie pamieⁿtam ... (Borowo); [R1:] pierdziołki ... uliⁿżalki ... [...] [R1:] to już ... zleciały to ... nieroz to jo myślałom że to zgnite a óna już tako była ... no mocno dojrzało ... i smakowaa ... to ani ... nie nie była zgnito ... sie jadło to ... w parku były takie dwie ... jeszcze ... a przeważnie ... dużo rosło na miedzach kiedyś ... rolnicy ... [Na Sługocinku całe drogi są zasadzone. Chyba jabłkami] [R1:] no to jabka ... [R2:] czereśnie kiedyś były ... [R1:] kiedyś były czereśnie ... no czereśnie to były tu od Majdan aż ... do Myślborza to już ... cały rzoⁿd cereśni było ... tam dali znowu były jabka ... w Sługocin ... Dolany to już jabka ... [...] no dobre dobre ... no no ... papierówki tam rosnó^m ... (Golina); jabka papierówki kosztele ... tero jakie jeszcze ... jes^t dużo tych odmian ale jak sie chce to pamiyⁿtać to ... no wiyⁿcy nie w tej chwili ci nie powiem wiyⁿcy ... papiyrówki i kosztele ... malinówki ... (Wyszyna).*

PAPIYRÓWKA > PAPIERÓWKA.

PARA – rzecz., ‘dwie osoby’: *no kojarze wiem o o czym mówi^{sz} no to to para młodych jes^t i i wtedy im goście śpiewajó^m gorzko! no to sie całujó^m ... żeby wódkę osłodzić ... (Wyszyna); > MŁODA PARA.*

PASTERKA – rzecz., ‘msza święta o północy w wigilię Bożego Narodzenia’: (Stawiszyn).

PESTKA – rzecz., ‘część niektórych owoców znajdująca się w ich wnętrzu, ma postać twardej łupiny z nasieniem’: [Węgierka] *a to jes ... takie podłużna śliwka i ... tak ... sie ... dobrze przełamuje i odchodzo^m pestki bardzo ... [...] no i fioletowa oczywiście ... (Józwin); weⁿgierki ... wygloⁿdajó^m podobnie jak głubki ... może so^m troche mniejsze i takie ... bardziej majo^m kształt wydłużony ... charakteryzuje sie ... charakteryzujó^m sie one tym że ... pestka ... otworzone ... no jak by tu powiedzieć ... pestka nie jes przytwierdzona do mioⁿższu ... można jo^m łatwo wyjoⁿć ... (Borowo); głubka? ... jes wieⁿksza ... bardziej mieⁿsita ... i pes... bardzij okroⁿgła ... i pestka nie odchodzi od mioⁿższu ... mocno sie czszyma mioⁿższu ... (Borowo); ja znam tylko śliwki głubki to so^m takie stare stare śliwki od których majo^m kolor fioletowy i bardzo dobrze odchodzi pestka i najczeⁿściej jej sie używa do powideł domowych ... (Ruda); to czszeba było je ... sparzyć goroⁿco^m wodą ... ta s... s...kórka z tego pomidora zesza ... przekroić na pół ... wykroić tyn środek ... taki twardy ... no i kład... kłaś do garka i gotować na bardzo bardzo wolnym ogniu żeby to sie rozgotowało ... a żeby jeszcze nie było ... pestków z pomidorowyk ... to sie przez geⁿste sito przecierało ... (Kazimierz Biskupi); tyn bimber? ... [...] raczy [śliwki] bez ... kładó^m ... bez pestek ... (Golina); czszeba dojrzałe zerwadź*

już owoce ... musz^om być ... czarny bez musi być dojrzały czarniutki już taki no ... [...] jak kuleczki małe ... i potym ... obrać te kuleczki ... osobno wrzucić te ... gał^onzki te te ... [...] mama to robi ale to ... bierze i te ... po prostu zaś ... z cukrym chyba gotuje ... [...] bo nieroz to ... sam... żeby nie było tych pesteg ani nic ... ani skórek ... no to przekryⁿcaj^om przez ... tó^m ... sokowirówke czy coś tam takigó ... [...] a no to ... służy ... na przezi^mbienia dobry jest ... do herbaty ... jak czowiek przezi^mbióny to ... zalycaj^om tyn właśnie pić ... z wodó^m goróⁿcó^m ... (Golina).

PIASKOWY > BABKA PIASKOWA.

PICCA – rzecz., ‘danie kuchni włoskiej w postaci płaskiego placka z ułożonymi na nim dodatkami; pizza’: zjadłabym coś przed snem ... tak raczej to określam ... albo ... o musze coś zjeść i dopiero pójde spać ... tak bym to powiedziała ... albo ewentualnie chodź wyskoczmy coś zjeść wieczorem ... to oznacza beⁿdzie kolacja ... zamówie pizze ... (Wilczyn); z tego co pamieⁿtam to [piec chlebowy] był ... to wygłoⁿdało coś podobnie jak teraz jest piec do pizy i tam sie rozpałało węglem czy drewnem ogień ... posypywało sie to właśnie moⁿko^m i wkładało sie tam bochenki chleba ... (Konin).

PIELUN, PIOŁUN – rzecz., ‘roślina o srebrnoszarych, omszałych liściach i łodygach, część łodygi z kwiatami jest zielonawoszara, roślina działa trująco na człowieka’: [Piołun] jest ... roślino^m ... zielono^m ... przybiera ... takó^m ... pod koniec ... przybiera barwe ... to znaczy ja... jag już wyrośnie przybiera barwe takó^m biało-zielono^m ... (Borowo); [Piołun] a to jes taki ... podobny do ... rabarberu liście duże ... i ... i tego ... i ... i ma rzepy ... później ... nie? ... (Józwin); piołun

... wiem że jest smak bardzo gorzki ... mówio^m gorzki jak piołun ... ale ... to jest taka ... srebrno ... roślina taka ... srebrno-siwa ... (Krağola); [R1:] piołun jest to je... jes^t... jes^t to ziele ... [R2:] i gorzkie ... [R1:] no i gorycz ma okropno^m dlatego sie to nazywa piołun ... i szerakawe takie liście ... (Jaroszewice); [Piołun to] roślina chwast ... (Grzymiszew); [R1:] no piołun to jes taki ... [R2:] moż liście ... zielone ... a poc spodem takie srebrne ... i dosyć duże ... [...] no piołun to só^m takie liście jag rabarber coś wygłoⁿdo tylko tyn dziki rabarber czy jak te ... ale to jes piołun ... [R1:] [liście ma] takie srebrne ... (Golina); a piołun ... [...] no zwykła roślina ... która ... tak samo ... zbierasz jo^m ... tylko musisz wiedzieć ... nie pamieⁿtam w którym miesioⁿcu dokładnie w którym miesioⁿcu ... i zalewasz jo^m wódko^m ... tak samo ... jest ... bardzo leczniczy na żoloⁿdek i na jelita ... (Kazimierz Biskupi); pielun ... (Wyszyna).

PIERDNO^ŃC – czas., ‘wypuścić gazy trawienne przez odbył’: (Janów).

PIERDZIAŁKA, PIERDZIOŁKA – rzecz., często w l.mn., ‘owoc polnej gruszy’: pierdziołki ... (Konin); (Goranin); (Rosocha); (Rzgów); (Stawiszyn); (Święcia); (Wardężyn); pierdziałki ... (Rychwał); pierdziołki uleⁿgałki ... (Grodzic); (Dąbrowica); [Owoce] polnej gruszy? ... [...] pierdziołki ... (Wilczyn); pierdziołki lub uleⁿgaw... uleⁿgałki ... (Wilczyn); pierdziołki lub uleⁿgałki ... (Ignacewo); klapsy ... pierdziołki ... (Kolonja Wilczogóra); mówiliśmy kiedyś na nie pierdziołki pierdziuszki ... (Konin); uleⁿgałki ... pierdziałki sie mówiło ... (Milew); uleⁿżałki albo pierdziołki ... (Golina); [Owoce] polnej gruszy ... nie wiem czy to jest prawda ale jedyna nazwa jaka mi sie kojarzy z tego jak dziadkowie mówili to były gruszki pierdziołki ... [Lub...] uleⁿgałki ...

(Wilczyn); [Odmiany grusz:] *cukrówka ... kwaśniora ... jakieś były bery ... klapsy ... wieⁿcej n... lukasówki jakieś ... nie? ... aaal pierdziolki ...* (Borowo).

PIERDZIĆ – czas., ‘wypuszczać gazy trawienne przez odbył’: *pierdzić wzdeⁿcia może mieć ...* (Główwiew); *oj! pierdzić ...* (Główwiew).

PIERDZIEĆ – czas., ‘wypuszczać gazy trawienne przez odbył’: [Jeśli ktoś zje dużo grochówki, to może później] *no właśnie pierdzieć puszczać boⁿki ...* (Ruda); (Borowo); (Golina); (Janów); (Józwin); (Wróblina).

PIERDZIOŁKA > PIERDZIAŁKA.

PIERDZIUSZKA – rzecz., często w l.mn., ‘owoc polnej gruszy’: *mówiliśmy kiedyś na nie pierdziolki pierdziuski ...* (Konin).

PIERNIK – rzecz., ‘ciasto z dużą ilością przypraw korzennych i miodu’: [Na święta pieczono] *o! mazurek makowiec ... [...]* *piernik o! właśnie ...* (Stawiszyn); [Potrawy wigilijne:] *karp ... no na przykład ten barszcz ... sałatka jarzynowa ... kluski z makiem ... ciasta z bardzo dużo^m ilości^m bakalii ... piernik ...* (Wilczyn); *piernik robi się z jaj moⁿki cukru miodu mleka oleju sódki kakao przyprawy do piernika konfitury dżemu orzechów ...* (Posada); *no piernik to tak samo jak każde ciasto tylko też się dodaje kakao ... i na przykład przyprawę do piernika jeszcze ... nie? ...* (Modła); *znowu moⁿka jajka mleko ... na pewno kakao przyprawy korzenne ... no to miód oczywiście można dodać też orzechy no i co się upiecze jes^t piernik tak ...* (Janów).

PIEROŻEK – rzecz., zdr., ‘potrawa z ciasta uformowanego w trójkąt lub półkole i wy-

pełniona farszem’: *no potrawy przygotowywane na Świeⁿta na przykład był ... bigos ... kluski z makiem ... karp ... w galarecie ... karp ... pieczony ... no i ... najróżniejsze jeszcze inne ... pierożki ... z mieⁿsem były ... no ... co jeszcze? ... no tak zależy ... kto ... jeszcze tam ... co ... chciał ...* (Konin); *no to ciasto raczej tak jak na pierogi tylko się robi takie małe pierożki a potem się je zwija w takie małe uszka no nie wiem jak to powiedzieć jak to się zawija no po prostu robi się takie małe pierożki ...* (Janów).

PIERÓG – rzecz., ‘potrawa z ciasta uformowanego w trójkąt lub półkole i wypełniona farszem’: [Tradycyjne potrawy wigilijne to] *barszcz ... pierogi ... śledź ... kapustka ... makielki ... przygotowywano dwanaście potraw ...* (Wilczyn); [Tradycyjne wigilijne potrawy to] *barszcz czerwony z uszkami ... kapusta z grochem ... kluski z makiem ... pierogi ... no było jeszcze wiele różnych innych potraw ...* (Grodziec); [Jakie były tradycyjne potrawy wigilijne?] *to jej jej jej! ... kapusta z grochem groch grzyby zupa grzybowa ... [...]* *ryby ... czerwony barszcz ... [...]* *pierogi uszka ... chleb sól ...* (Gorainin); *potraw [na Wigilię] zwykle było dwanaście ... jes ich ... to z... to czea ... ryby ... pierogi ... zupa owocowa ... wszystkich nie jestem w stanie wymienić ...* (Ignacewo); [Potrawy wigilijne to] *kapusta z grochem ... pierogi z kapusto^m i z grzybami śledzie ryby ... co tam jeszcze ... [...]* *barszcz czerwony z uczkami ... później jeszcze kompot ze suszu ... [...]* *najpierw się podawało zupę grzybowo^m z kluskami a później reszta ... kluski z makiem i... (Rzgów); [Na Wigilię] musiało być dwanaście potraw tak jag zacze [=zawsze] nasza kultura wymaga ... chlyb jabko orzech miód mak śledź ryba barszcz czerwony uszko pieróg ... no ... i jabłuszko orzeszki koniecznie ...* (Kolonja Wilczo-

góra); no oczywiście postna musiała być [wieczera wigilijna] karp tradycyjnie ... i te wszystkie tam klu... nie kluski jak one się tam się nazywały? ... makiełki o! ... makiełki było coś takiego ... [...] dwanaście potraw musiała być ... makiełki były były ... te różki takie ... pierogi ... uszka o! uszka uszka do barszczyku czerwonego no tam takie potrawy no bez oczywiście bez tłuszczu wszystkie ... no i smażone ryby oczywiście stół z rybami był ... (Stawiszyn); [Potrawy wigilijne:] karp ... no na przykład ten barszcz ... sałatka jarzynowa ... kluski z makiem ... ciasta z bardzo dużo^m ilości^m bakalii ... piernik ... co takiego jeszcze charakter?... pierogi i uszka ... (Wilczyn); [Uszka na Wigilię to] coś pod... jak pierogi ... tylko się robi kształt to się robi moⁿke się sypie i dokłada się ziemniaków takich t^uczonych osoli się i to się wygniata dolewa się jak jeś^t za suche ciasto to się trochę dolewa wody ... ale raczej tak ja da... i się wy... gniecie wyrabia się jak się wyrobi to się robi takie rozwałkuje się kształt się robi pierogów a to można robić pierogi można robić uszka z tego ciasta ... (Wróblina); no to ciasto raczej tak jak na pierogi tylko się robi takie małe pierożki a potem się je zwija w takie małe uszka no nie wiem jak to powiedzieć jak to się zawija no po prostu robi się takie małe pierożki ... (Janów); [Postne dania na piątek] no to ryba przynajmniej ... albo no jakieś tam dajmy na to pierogi ... no nie? ... czy ... czy z ten ... [...] zupa śledziowa czy gzik ... no nie? ... takie na ... na postny dania które po prostu ... takie bardziej podstawowe ... no nie? ... no bo może beⁿdo^m so^m inne i bardziej takie wymyślne ... no nie? ... ale z tych takich podstawowych ... nie? ... (Paprotnia).

PIERSZE ŚWIE^NTO, PIERWSZE ŚWIE^NTO – fraza, ‘pierwszy dzień Wielkanocy, Niedziela Wielkanocna’: dopiero na śniadanie

[można było jeść jedzenie przygotowane na Wielkanoc] ... w Piersze Świeⁿto ... (Milew); [Zajaczek przychodzi] no w dzień Pierwszych Świoⁿt ... Wielkanocnych ... w Wielkanoc ... (Święcia); kiedyś tam nie obchodzili za... wielkanocnych zająⁿczków ... [...] było tylko poświęⁿienie za... w Wielkó^m Sobote i je... jedzenia ... no ... ter... a teraz ... masz Wigilie to też tak samo w sobote ... nie? ... robió^m ... n... na zająⁿczka ... nie? ... czyli w... tag jak w Piersze Świeⁿto robió^m różnie bo ... w Piersze Świeⁿto ludzie jak byli w Niemczech ... to tam ... w... było ... [...] to były te zająⁿczki ... pochowane ... nie? ... [...] a kiedyś to nie było ... gdzie tam! ... ktoś tam pomyślał ktoż o zająⁿczku ... prezenty nie ... (Pogorzalki).

PIERWSZY > PIERSZE ŚWIE^NTO.

PIERZAK, PIERZOK – rzecz., ‘wspólne wydzieranie piór gęsiom, które gromadziło przyjaciółki i sąsiadki; towarzyszyło temu opowiadanie historii, żartów, śpiewy, niekiedy także poczęstunek’: to robiono na pierzaku ... (Rychwał); no bo jak się nazbi^y-rało worek czy dwa pierza ... to się schodziły so^msiadki do domu się rozkładało pierze na stole i to było darcie pierza jak się to skonczyło to się robiło jedzenie ... robiło się ciasto no i się robiło taki mały bal czyli pierzok ... (Budziszlaw Kościelny); przy wyrzucaniu mogła jedna robidż ale ... później ... czea było ... jeszcze ... te pióra tam ... obedrzeć z tyj ... twardej czeⁿści ... to już ... tam ... kilka osób się zbierało do tego ... [...] pierzok ... to właśnie chyba to ... chodzi o to ... o te skubanie później ... tego ... pierza ... wyrzucanie tej ... środkowej czeⁿści ... odrzucanie ... żeby te ... pióra były takie ... bardziej ... mieⁿkie ... [...] żarty to ... mogły być żarty tam no bo ... siedzoⁿc kilka godzin ... przy tym ... różne ... opowiadali ... te

osoby ... opowiadały różne tam ... kawały ... tam jakieś ... ciekawe rzeczy ... a żarty to ... robili ... chłopacy bo ... na przykład ... w trakcie tego ... łapali tam ... jakieś ptaki ... powiedzmy sikorki ... i wpuszczali ... czy tam inne ... wpuszczali do środka i wtedy sie zameⁿd robił bo te piór... pierze fruwało po całym miyszkaniu ... (Sompolno); robiło sie chyba taki pierzok czy coś takiego ... (Rychwał); [Na pierzok] kobiety schodziły sie do jednego domu ... i obdzierały pióra czy coś takiego ... (Rychwał); [R1:] no przychodzili so^msiady i do stołu sadali ... [R2:] to raczej kobiety przychodziły ... [R1:] przychodziły ... no so^msiedzi ... [R2:] pierzaki były ... [R1:] pierzaki ... no ... (Milew).

PIERZE > DARCIE PIERZA.

PIERZOK > PIERZAK.

PINDERINDA, PINDERYNDA, PINDYRINDA – rzecz., ‘wystrojona dziewczyna’: no na przykład kiedyś było takie przysłowie o ubrała sie ta pindyrinda ... (Modła); [R1:] a to nie wiem co to jest ta pinderynda ... nieraz sie mówi o ty pinderindo ... no nie? ... jak tam jest dziecko niegrzeczne ... o ty pinderindo! ... na dziewczynke ... ale co tu właściwie oznacza ... to tu ... tego nie wiem ... [R2:] co to oznacza? ... że jest niegrzeczna ... (Paprotnia).

PINDERYNDA > PINDERINDA.

PINDYRINDA > PINDERYNDA.

PIOⁿTEK – rzecz., ‘dzień tygodnia przed sobotą’: no dzisiaj to sie przygotowuje [pisanki] już kiedy sie chce tydzień przed świeⁿtami ale ogólnie to sie zawsze przygotowywało w pioⁿtek przed przed Wielko^m Soboto^m no bo w sobote sie już szło ze świeⁿ-

coⁿko^m chyba ktoś szed^ł na południe to my nieraz z rana malowaliśmy jajka w sobote ... (Nowa Wieś); w Świeⁿta Wielkanocne só^m zawsze poⁿ... niedziela poniedziałek ... nie? ... no to w pioⁿtek to sie tam robiło malowało sie bó w sobote już sie ... czszeba było na świeⁿconke ... ze świeⁿconko^m iś ... [...] malowalim ale to tak ... w naturalnym ... nie? ... tam babcia ... uszykowała tam z... z cebuli z tego ... nie? ... no to wrzucalim sobie i ... nic wieⁿcej ... a dzi... ale ... jag już twoja mama na tego no to już tam tym woskiem ... i malowali dziadek z nimi ... malował ... a ... te pisanki to były ... nie? ... kraszanki pisanki ... (Pogorzałki); [Postne dania na piątek to] ryby śledzie zupy grzybowe barszczyk czerwony ... (Posada); [Na piątek robi się] przeważnie ryby albo śledzie ... ryby smażone albo śledzie ... nie? ... (Modła); [Postne dania na piątek] no to ryba przynajmniej ... albo no jakieś tam dajmy na to pierogi ... no nie? ... czy ... czy z ten ... [...] zupa śledziowa czy gzik ... no nie? ... takie na ... na postny dania które po prostu ... takie bardziej podstawowe ... no nie? ... no bo może beⁿdo^m so^m inne i bardziej takie wymyślne ... no nie? ... ale z tych takich podstawowych ... nie? ... (Paprotnia); [Na piątek] można usmażyć rybki można s... surówko^m z ziemniaczkami można tako^m zupe śledziowo^m zrobić z ziemniakami ... (Janów).

PISAK – rzecz., ‘flamaster’: cebule ... sie obierało [ł]upinki wkładało sie ... wtedy jajko sie zabarwiało na ... żółty kolorek ... pisakami robiono ... dzieci malowały ... pisanki ... (Święcia); [R1:] no mogłeś ... zależy bo mogłeś wzięⁿż na przykład obierki z cebuli ... i ... [R2:] malowało sie zaś ... na różne kolory ... [R1:] obierki z cebuli wzięⁿś wodę zagotowałeś z obierkami z cebuli i kładziesz w to jajko ... no i óno ci sie barwiło na kolor na przykład bróⁿzowy ... i późni

b... brałeś ... te ... jakiś ... żelazno ... coś taki d... nie dłutko tylko takie te i ... mogłeś tam ryc w tym ... nie? ... żeby kolory ... albo może normalnie no ... czymś ... [R2:] pisanek ... [R1:] farbami czy tam pisanekami ... czy czymż no tyż może malować ... czy só^m specjalne farby do malowania ... (Golina).

PISANECZKA – rzecz., piesszcz., ‘malowane jajko wielkanocne’: ojciec ... mama ... dawała dziecio^m pisaneczki ... (Goranin).

PISANKA – rzecz., ‘malowane jajko wielkanocne’: *pisanka ... (Golina); (Goranin); (Podgór); (Rychwał); (Sompolno); (Święcia); pisanki ... [...] gotowało się ... w różnych ... tam ... w cebuli ... w barwnikach ... w zbożu ... (Wilczyn); (Budziśław Kościelny); pisanki szykowano na ... świeⁿta wielkanocne ... (Rychwał); [Pisanki] dawano ... biednym dzieciom ... ludziom którzy nie mieli ... jedzenia ... obdarowywano ich ... (Wilczyn); pisanki o! ... malowanki to pisanki tak ... (Stawiszyn); i w ten czwartek [przygotowywano pisanki] przed wielkanoc^m w sobotę na tó^m świeⁿconkę się wkładało te pisanki ... [...] i to się gotowało w cebuli pamięⁿtam i taki kolor przybierało i tam się późni malowało tylko ... (Stawiszyn); [W święconce są] szyneczka ... kielbaska ... chlebek ... pisanki ... krzan ... sól pieprz ... (Święcia); [Jajko do święcenia] i bywało obrane i bywało po...malowane na pisanki ... (Święcia); no to jest malowanka ... pisanka ... (Grodziec); [Pisanki przygotowywano] w Wielkim Tygodniu ... (Grodziec); [Pisanki dawano dla] tych co się ... so^msiadom ... czy tych co się lubiło ... czy rodzinie ... (Grodziec); to było takie dzielenie się pisanekami po prostu ... wreⁿczanie sobie jajeczka kolorowego na ... (Goranin); czyli było malowanie jajek ... [...] przygotowywanie pisanek było pracochłonne bo częściej było*

ich ... namalować ... lub ... pomalować ... (Konin); no pisanki farbowano ... w cebuli ... w buraczkach ... można było farbami malować ... (Konin); pisanekami ... przysięgo... tak ... można było obdarowywać ... kogo się chciało ... (Konin); można było obdarować tako^m pisanke ... przede wszystkim chłopakom ... chłopakowi ... albo chłopak mógł ... dać ... dziewczynie tako^m pisanke ... (Konin); był taki zwyczaj ... kiedyś bardzo bardzo dawno że ... stukano się pisanekami ... i ... (Konin); to trzeba było pomalować sobie ładnie pisanki ... (Milew); [R1:] dzielono się tymi pisanekami ... [R2:] pisanekami ... bo trzeba było wzięⁿć w koszyczek do świeⁿcenia ... ładne jajka się umalowało do kościoła i świeⁿconka była i ... na Wielkanoc ... na wieczerze się jadło ... na śniadanie te poświęⁿczone jajka malowane ... (Milew); pisanki to się przygotowało dzień przed przed Wielkanoc^m ... (Główiew); pisanki wielkanocne przygotowuje się wraz z świeⁿconkó^m w Wielko^m Sobotę ... (Golina); no dzisiaj to się przygotowuje [pisanki] już kiedy się chce tydzień przed świeⁿtami ale ogólnie to się zawsze przygotowywało w pióⁿtek przed przed Wielko^m Sobotó^m no bo w sobotę się już szło ze świeⁿcoⁿko^m chyba ktoś szedł na południe to my nieraz z rana malowaliśmy jajka w sobotę ... (Nowa Wieś); [Pisanki przygotowywano] w sobotę w wielko^m w Wielko^m Sobotę ... (Józwin); [Pisanki przygotowywano] w Wielko^m Sobotę ... (Święcia); no pisanki to [przygotowywano] w różne dni ... [...] ja nawet miesioⁿc na przód bo zależy ile kto tych jajek przygotowywał ... (Kragoła); [Pisanki przygotowywano] w Wielko^m Sobotó^m kochanie ... (Kazimierz Biskupi); w Świeⁿta Wielkanocne só^m zawsze poń... niedziela poniedziałek ... nie? ... no to w pióⁿtek to się tam robiło malowało się bó w sobotę już się ... częściej było na świeⁿconkę ... ze świeⁿconko^m is ... [...] malowaliśmy ale to tak

... w naturalnym ... nie? ... tam babcia ... uszykowała tam z... z cebuli z tegó ... nie? ... no to wrzucalim sobie i ... nic wieⁿcej ... a dzi... ale ... jag już twoja mama na tegó no to już tam tym woskiem ... i malowali dziadek z nimi ... malował ... a ... te pisanki to były ... nie? ... kraszanki pisanki ... (Pogorzalki); 20.

PIZZA > PICCA.

PLACEK – rzecz., ‘słodkie, upieczone ciasto’: no jabłecznik to jes^t placek z jabkami ... i to ... no są różne rodzaje przekładany tam i różnie ... nie? ... (Stawiszyn); no brytfanna to nie bo brytfanna do miyⁿs ... [...] nie przykrywosz ... do placka ... do placka ... (Golina); jedzenie [na Boże Narodzenie] to było takie że mamcha upiekła placki drożdżowe no i była kiołbaska herbatka masło no i troszeczkę było mieⁿska ... (Główiew); [Kończ to] placek ... [...] na słodko na słodko ... z ciasta drożdżowego na słodko ... ukryⁿcony tak jak wianuszek ... no ... i z miod... miodu czasami dodawali do tego ... to podobne było do chleba ciasto ... do chleba ... nie? ... tylko z miodem było trochę lepsze pulchniejsze już ... (Kolonja Wilczogóra); [Kończ to] placek z moⁿki pszennej lub żytnij ... wypiekany był przeważnie na wesela ... (Dąbrowica); [Na Wielkanoc był] placek drożdżowy z kruszonko^m ... (Budziśław Kościelny); [Na Wielkanoc pieczono] babki ... placek dobry jakiś tam ... rolade ... makowca jekiegós ... [...] sernik ... (Milew); [Do święcenia przygotowywano] [R1:] jajko ... szynke kielbase ... placek ... [R2:] chleb ... chleb ... no ciasto tyż ... no wszystko możesz pośw... wszystkie pokarmy możesz ... przede w... sól pieprz ... o! ... takie najważniejsze ... (Golina); pyzy ... [...] to się wyrabia ciasto ... jak ... jak drożdżowe ... jak na placki drożdżowe ... i formuje

okroⁿgle bułeczki które sie paruje na parze ... (Janów); no ciasto drożdżowe to przede wszystkim drożdże które trzeba po prostu rozpuścić w mleku z dodatkiem trochę cukru i moⁿki żeby ono wyrosło ... a potem na przykład ubijamy jajka ... dodajemy po prostu tłuszcz ... moⁿke ... wyrabiamy ... no i na końcu dodajemy drożdże ... to wszystko musi być dobrze wyrobione ... i wtedy robimy po prostu placek lub no ... no przede wszystkim placek jak ciasto drożdżowe ... no nie? ... do tego i potem robi się kruszonke ... i posypujemy ... można to zrobić z owocami nawet taki placek ... z gruszek^m ja na przykład bardzo lubie czy z jabkiem ... no to w ten sposób ... nie? ... (Paprotnia); gniot albo placek zakalcym ... wyjdzie zakalec ... (Janów); z dyni można zupe z... przyzroⁿdzic ... można dżem przyzroⁿdzic ... można placki przyzroⁿdzic z dyni ... różne przetwory ... (Konin); (Wilczyn); [Z dyni można zrobić] zupe dyniowo^m placek dyniowy ... pamięⁿtam moja mama kładła kiedyś dynie w słoiki z octem ... ale przepisu nie ... nie wiem ... (Konin).

PŁAKAĆ – czas., ‘o człowieku: wylewać, ronić łzy’: smoczek z cukre^m ... [...] no był taki duży ... smocze... butelka od napoju od orenżady ... tak ... i był taki duży gł... smok... smoczek... smoczek nacióⁿgany na tó^m butelke ... a dziecko ... i piło mleko ... jeżeli płakało no to wsepali w to mle... cukier i zasypywali korkim zatykali i dziecku dali do tego ... do do żucio do do ssanio po prostu ... (Kolonja Wilczogóra); ja nie wiem ... no ... to ... można by było ... nie ... nie widziałam tego naocznie ... nie praktykowałam tego ... ale ... po prostu pare kropielek ... były takie rodziny ... które ... dzieci były bardzo płaczoⁿce ... rodzice miały ... chciały ... chcieli mieć spokój ... wieⁿc ... wpuszczano im po pa...re kropielek do mlecza ...

i jak oni to mleczko wypili to spali cało^m noc spokojnie ale przepaszam nie wiem tego dokładnie ... (Kazimierz Biskupi).

PLATEK – rzecz., 1. ‘delikatna, cienka, kolorowa część kwiatu’: *obrywało się te niebieskie ... płatki z kwiatka modraku ... sypało się do butelki^v dosypywało się cukru i wystawiało się na ... okno ... po jakimś czasie ... z ty... occe... oc... przefiltrowano ten płyn i to było winko ... (Borowo); kiedyś to obsypywali pini^mdzmi ... no ryżem a teraz to płat... teraz to kwiaty płatkami kwiatów z tych raców tera^z to so^m różne inne rzeczy ale kiedyś to pienieⁿdzmi głównie się obsypywało ... (Nowa Wieś); [R1:] o to że z modraków to się zrywało same te płatki od modraków w... kładło się w butelkę czy w słoik i to się zalało ... [...] cukrym i wod^om się zalało i to musiało ileś tam odstać ... [R2:] taaa^k ze sześć tygodni ... [R1:] i przeważnie się stawiło w oknie żeby pod słońce było żeby to puściło ładnie ... (Jaroszewice); no to no to to jest zioło albo rumianek taki dziki rumianek jest no to jest kwiatuszek białe listki ma listki zielone oczywiście ale w kwiatku płatki białe i z takim dużym żółtym środkiem ... (Janów); 2. często w l.mn., ‘kawałek czegoś cienkiego’: *gotowało się jajka w ... w płatkach cebuli ... czy w korze ... żeby miały inny kolor ... później się to malowało ... (Grodziec); dawniej jadano wieⁿcej zupy mleczne ... tak ... warke i płatki owsiane ... polewka ... [...] a teraz wieⁿcej się je ... pije kawę zbożow^m z mlekiem ... kanapki się zjada czy buleczke ... i płatki owsiane też ... (Milew); jem pierwszy posiłek ... zjadam śniadanie ... no ale najczeⁿściej określa się u nas że na przykład jem kanapki ... jem ... nie wiem ... płatki z mlekiem ... coś w tym stylu ... podaje się nazwę potrawy po prostu ... (Wilczyn); no kiedyś przede wszystkim [na śniadanie] jadło się chleb z czymś ... czyli na przykład ...**

*nie wiem ... chleb z dżemem ... chleb z masłem ... albo jako^mś zupy mleczno^m ... tak? ... czy chleb z tam jakimś tam ... nie wiem ... no pasztetem może zrobili ... czy z jako^mś szynko^m ... kielbase ... obecnie no to so^m różne na przykład ... no ... jest teraz moda na jedzenie owsianki czy właśnie jakiegoś tam ziarna z owocami ... tak? ... czyli te musli jogurty płatki z mlekiem ... nie wiem ... tosty omlety też so^m popularne ... no mówi się że śniadanie powinno się zjeść bardzo obficie ponieważ jest to podstawowy posiłek dnia ... (Wilczyn); [Co jada się na kolację?] *‘oj to płatki owsiane jakieś jakieś tam zupy mleczne jak się późni^vj najadać ... (Rosocha); kasze so^m jeⁿczmienne ... jest i ... i ... kasza gryczana ... i z tej taterki jest właśnie kasza gryczana a kasza jeⁿczmienna jest z ... z jeⁿczmienia ... jeszcze so^m płatki owsiane ... (Milew); gotowanie kaszy to jest normalne na wodzie albo na mleku ... według swojego upodobania jak kto lubi ... płatki owsiane można ugotować na wodzie a potem dodać mleka ... (Milew); jeżeli ona już jes odsoⁿczone ... to mieⁿso ... no ... no to wtedy ... kochanie ... rozbijamy ... i ... pamieⁿtaj ... to jest najlepszy przepis ... najpierw ... odrobine ... tego ... mieⁿsa ... odsoⁿczonego ... kładziemy do moⁿki ... ale odrobine tylko ... [...] wiesz ... żeby tylko tyle o ile się ... no złapało ... prawda? ... [...] później ... rozbijasz jajka ... moczysz to z to^m moⁿko^m w jajku ... i dopiero kładziesz panierkę ... a z jakiej racji najpierw moⁿke? ... dlatego ... że później jak kładziesz schab na tłuszcz ... wtedy panierka w życiu ci się nie przyklei do patelni i nie odpadnie ... no do tego można ... jeszcze dodawać tam wiesz no płatki kukurydziane czy owsiane ... bardzo dobre jes z ... płatkami owsianymi ... (Kazimierz Biskupi).**

POBEKAĆ – czas., ‘wydawać kilkakrotnie z gardła charakterystyczny odgłos, powsta-

jący w wyniku wytwarzania się gazów po spożytym jedzeniu': *bekanie ... po zjedzeniu niektórzy lubió^m sobie pobekać ...* (Borowo).

POBŁOGOSŁAWIĆ > (BŁOGOSŁAWIĆ).

POCAŁOWAĆ > CAŁOWAĆ.

POCZE^NSTUNEK – rzecz., 'jedzenie, które goście otrzymują od gospodarzy': [Pogrzebiny] *to jest poczeⁿstunek ... po pogrzebie ...* (Golina); [Pogrzebiny] *jest to ... poczeⁿstunek organizowany d[1]a ... najbliższej rodziny na cześ[ć] zmarłego ...* (Golina); *to só^m pogrzebiny to jest ... wyprawiało sie ... przed pandemiom ... poczeⁿstunek gości którzy byli na ... pogrzebie ... rodzinie najbliższó^m ... i troche dalszó^m ... nazywa... no to ... pogrzebinami ...* (Święcia).

PODAĆ > PODAWAĆ.

PODAWAĆ – PODAĆ – czas., 'stawiać na stole jedzenie': [Dawniej] *robili ... dynie na kwaśno zaś na słodko ... w słoiki ... kroilo sie w kostke skarupy sie obierało ... no i sie robiło zupe dyniowo^m ... zupe dywo... dyniowo^m gotowało sie i sie dusiło tarło to^m dynie ugotowano^m soliło i dodawało sie śmietany i do tego były kluski pyry k... pyzy kruski na pyrkach tak zwane ... i i były bardzo dobre kroszone było właśnie kluski były kroszone olejem i cebulko^m i to było podawane jako rarytas na obiad ...* (Kolonja Wilczogóra); *makielki so^m to kluski krojone tak grubiej troche jak makaron i ... i ... ucierany mak z cukrem i troche rodzynków i ... sie tam dokładało do tego ... do tego ... do tej klusek i ... i nawet miodem sie doprawiało ... i też ... na ciepło sie podawało na stół wigilijny ...* (Milew); [R1:] [Na stypie alkohol] *podaje sie ... przeważnie jest ...* [R2:] *to zależy od*

... od zmarłego czy miał życzenie żeby podać czy nie czy ... no wiadomo ... no każdy ma swoje ... to nie jest że u każdego na pewno bo ... bo to w zależności od danej rodziny czy osoby czy ... no nie ... wiem ... (Paprotnia); *no stypa ... pogrzebiny kiedyś mówili ... [...] kiedyś sie podawało a teraz sie nie podaje ... na tym no ... na tych stypach na tych pogrzebinach podawali wódke bo tam było ludzi niedużo bliższa rodzina ...* (Wróblina); *to jest było przeschzczegane i to od razu [wszystkie potrawy wigilijne] były wszyst^tkie podawane ...* (Główiew); *tak tak tak wszyst^tko [podaje się od razu na] stół dwanaście potraw ...* (Józwin); *no na końcu [kolacji wigilijnej] może podawano ... barszcz ... czerwony ... kompot ...* (Święcia); *przy oczepinach może już też podajó^m ... nie? ... przy torcie to już ... jak jest tort to jest ciasto podawane ...* (Krągola); [R1:] [Na stypie alkohol] *podaje sie ... przeważnie jest ...* [R2:] *to zależy od ... od zmarłego czy miał życzenie żeby podać czy nie czy ... no wiadomo ... no każdy ma swoje ... to nie jest że u każdego na pewno bo ... bo to w zależności od danej rodziny czy osoby czy ... no nie ... wiem ...* (Paprotnia); [Słodkie to] *to co podasz do kawy ... może być cukierek ...* (Pogorzałki); *ja jakoś nie spotkałam sie z tym żeby ktoś u nas podał alkohol [niemowlęciu] ...* (Krągola).

PODBIAŁ – rzecz., 'roślina zielna rosnąca do ok. 30 centymetrów wysokości, z żółtymi kwiatami i sercowatymi liśćmi, stosowana jako środek na kaszel': (Golina); ☞ 19.

PODKOZIOŁEK – rzecz., 'ostatni dzień karnawału; też: urządzana tego dnia zabawa, która trwa do północy i kończy się przed Środą Popielcową': [Podkoziółek] *no to właśnie ta zabawa ... prz...ed ... Popielcem ... [...] no tak w... tak kiedyś ... w daw-*

nych ... latach ... mówiono ... teraz bardziej ostatki a ... kiedyś to podkoziółki mówili ... (Święcia); no to jest podkoziółek no to jest zabawa ... [...] nie wiem dlaczego nazywaj... [...] no śpiewali skakali może jak te kozy i dlatego tak ... (Goranin).

PODOBIADEK – rzecz., ‘posiłek między śniadaniem a obiadem’: *śniadanie podobia-
dek i zaś obiad ... i zaś podwieczerek i ko-
lacja ... (Maliniec); (Ignacewo); (Kolonja
Wilczogóra); (Milew); (Rzgów); [Między]
śniadanie a obiad ... podobia-
dek ... (Goli-
na); podobia-
dek myśmy mówili ... no ... albo
drugie śniadanie ale myśmy podobia-
dek mó-
wili no ... (Stawiszyn); drugie śniadanie ...
[...] podobia-
dek też może być ... (Rosocha).*

PODPŁOMYK – rzecz., ‘płaski placek z mąki i wody upieczony na ogniu, blacie kuchni lub blasze’: *podpłomyki ... [...] to robiło się ciasto jak na makaron i k... kro-
iło się takie paski i się smażyło na płycie ... (Rzgów); nazywaliśmy to podpłomykami i to zawsze robi... moja babcia robiła maka-
ron swojej roboty i jak się rozwałkowywało to ... to ciasto się kładło na piec ... babcia miała jeszcze taki piec na weⁿgiel właśnie ... i na jedno^m i drugo^m strone i bardzo to było dobre ... (Konin); podpłomyk ... to były takie... ciast... po... podpłomyk to po ... po prostu rodzaj takiego placuszka ... z moⁿki i wody ... (Borowo); [Podpłomyk] to były cienkie placki pieczone na blacie na kuchni weⁿgłowej ... (Grzymiszew); podpłomyki ... to s^om ... pieczone ... na ... ogniu ... na żywym ogniu ... (Kazimierz Biskupi); no podpłomyk no to na gazie jes^t ... (Wyszyna); podpłomyk to jest ... placek ... z... z zi... z ciasta ziemniaczanego co się ... na blasze ... robiło ... pieca ... bo kiedyś były piece weⁿgłowe ... nie? ... i się ... robiło takie ... podpłomyki ... (Józwin).*

PODWEIČZOREK – rzecz., ‘posiłek między obiadem a kolacją’: *śniadanie podobia-
dek i zaś obiad ... i zaś podwieczerek i kolacja ... (Maliniec); (Golina); (Janów); (Milew); (Rosocha); (Stawiszyn); (Wilczyn).*

PODZIELIĆ SIĘ > DZIELIĆ SIĘ.

POGOŚCINY – rzecz., bez l.poj., ‘podejmowanie, przyjmowanie gości, organizowanie im miejsca, w którym mogą usiąść, zjeść i wypić’: *w domu były wesela ... w domu były pogościny było jedzenie w domu a u so^msiada się tańczyło też w domu ... tak ... (Główiew).*

POGRZEB – rzecz., ‘obrzęd składania ciała zmarłego do grobu’: [Pogrzebiny] *to jest poczeⁿstunek ... po pogrzebie ... (Golina); no to jak ktoś umrze to zaprasza się najbli-
szo^m rodzinie na tako^m herbatę i te pogrzebi-
ny to jes^t takie spotkanie rodziny po pogrze-
bie ... (Nowa Wieś).*

POGRZEBINY – rzecz., bez l.poj., ‘przyjęcie po pochówku dla rodziny i bliskich zmarłego’: (Janów); *pogrzebiny? pogrzebiny to były takie że nie było pogrzebin ... w tym czasie jak ja byłam to pogrzebin nie było ... tylko tak jak to mówio^m ... k^{sio}ⁿdz do domu przyszed^t ... trupa jak pożegno^t mo-
dlitwie odmówi^t trumne się zatka^o włoży^{li} trumne na wóz i wieźli do kościoła a ludzi śli i k^{sio}ⁿdz na nogach ... do kościoła ... i od-
prawio^o się w kościele nabożeństwo i poszło się na cmentarz i trup był zakopany i wszyscy poszlim do domu żadnych pogoścⁱⁿ nie było ... (Główiew); no stypa ... pogrzebiny kiedyś mówili ... [...] kiedyś się podawało a teraz się nie podaje ... na tym no ... na tych stypach na tych pogrzebinach podawali wódkę bo tam było ludzi niedużo bliższa rodzina ... (Wróblina); [Pogrzebiny] to jest*

poczeⁿstunek ... po pogrzebie ... (Golina); pogrzebiny no przychodzi sie już z cmentarza do domu i ... no rodzinka najbliższa sie z... przy stole siada i pije herbatke i to jest takie pogrzebiny ... (Główiew); [Pogrzebiny] jest to ... poczeⁿstunek organizowany d[1]a ... najbliższej rodziny na cześć[ć] zmarłego ... (Golina); no to jak ktoś umrze to zaprasza sie najbliższo^m rodzinie na tako^m herbatę i te pogrzebiny to jest takie spotkanie rodziny po pogrzebie ... (Nowa Wieś); [Pogrzebiny to] stypa ... tak posiłek po pogrzebie ... (Józwin); to só^m pogrzebiny to jest ... wyprawiało sie ... przed pandemiom ... poczeⁿstunek gości którzy byli na ... pogrzebie ... rodzinie najbliższo^m ... i troche dalszo^m ... nazywa...no to ... pogrzebinami ... (Święcia); pogrzebiny teraz to sie chyba nazywa stypa ... to jest poczeⁿstunek po obrzeⁿdzie pogrzebu zmarłej osoby no ... (Krağola); ojejciu! ... pogrzebiny to jest ... zejście sie całej rodziny ... do jednego domu ... no i wspomnianie tej choro... tej ... osoby zmarłej ... bardzo przykre ... spotkanie całej rodziny ... (Kazimierz Biskupi); pogrzebiny ... to jes ... po ... pochówku ... zmarłego ... właśnie ... so^m ... pogrzebiny ... (Pogorzalki).

POKÓJ > DUŻY POKÓJ.

POKRZYWA – rzecz., ‘roślina o parzących liściach’: *kiedyś ... to różnie było ... [mięso] zakopane w ziemi w ... dawnych dawnych czasach ... okrywane pokrzywami ... później gotowane w słoikach ... peklowane ... no a teraz to chłodnia ... (Wardężyn); może być herbata z pokrzywy z lipy ... może być h... herbata ... z czego tu jeszcze ... ze skrzypu ... ze szalwii ... no ... (Józwin); można też herbatę zrobić zaparzyć se z mieⁿt... te... z pokrzywy ... można ... też dodawać do ... do zup ... niektórzy dodawali ... drobno krojⁿc tak ... no ... różnie ... (Józwin); [Zioła*

na herbatę]; rumianek ... melisa ... pokrzywa ... (Borowo); z pokrzyw gotujo^m zupe ... ja osobiście tego nie praktykowałam nigdy ... [...] zdrowa bo zawiera dużo żelaza ... [...] herbatke też sie robi ... (Krağola); [R1:] ususzyc jo^m [=pokrzywę] i coś tak samo zrobić napar do picia ... [R2:] sparzyć na picie ... [R1:] albo ze świeżej też można ... nie? ... (Jaroszewice); [Rodzaje herbat:] zielono czarna owocowa owoce leśne z pokrzywy ... (Rychwał); [Ziołowe herbaty to] mieⁿta rumianek melisa dzisiaj pokrzywa ... (Grzymiszew); herbatę z różnych ziół można pić ... możn... maliny liście ... z malin narwać ... jak só^m młode takie te pyⁿdy ... potym można ... herbatę z miⁿty ... z mieⁿty i z lipy ... no dużo jes teg... no i z czarnego bzu ... tyż tak samo można pić ... [...] z pokrzywy tyż można pić ... (Golina); z łodygi z liści ... z łodyg liści [robi się herbaty] ... z korzenia to ... tyż na ... z korzynia to robió^m ... ale to przeważnie tyn ... pokrzywe jak tnó^m to tyż ... tnó^m te ... od góry liście ... bo robió^m ... z pokrzywy tyż ... tegó ... ale to już jez na co inne nie na herbatę ... pokrzywy myjó^m i zale... zalewajo^m spirytusu tyn korzyń ... [...] i to jes ... nie do smarowania tylko ... do picia na serce ... jes zdrowe ... [...] pijesz to sam sok ... (Golina); [R1:] [Sałatkę z pokrzyw] kiedyż ludzie robili ... [R2:] z młody ... z młody mama moja ... [...] jak była młoda ... pokrzywka taka nieduża co wyszła dopiro z... z tych korzyni młoda ... to sobie siekała tak ... drobnutko ... i chleb z masłym czy tam tegó ... i zaś tó^m pokrzywe z tym jądla ... z tym chlebym ... o i kurczakóm tak samo sie ... siekało ... jak były małe tyż ... [I nie parzyło? Bo pokrzywa parzy] [R2:] parzy ale jak takie małe to może ... ma... pamiⁿtóm moja mama jądla ... to bez niczego ... i ... chyba nie parzy tak ... mocno ... ta staro pokrzywa już to ... chyba najwyⁿcy parzy ... (Golina); pokrzywa jes ...

baardzo dobra ... na przykład ... powiem ci tak ... wczesno^m wiosno^m ... jak wychodzą^m maleńkie pokrzywy ... które mają^m po dwa czasy centymetry ... one ... tak ... w naszej gwarze ... nazywają^m się ... żgawki ... [...] i z tego ... to ścinamy ... płuczemy ... i robimy super sałatke do każdego ... obiadu ... ona jest bardzo pożywna ... czyści jelita ... żołądek wszystko ... a ... później ... to można ... pić tak samo napary z pokrzyw ... suszonych ... a najlepiej by było ... samemu je suszyć a nie kupować ... w sklepach ... (Kazimierz Biskupi).

POLEWA – rzecz., ‘masa, którą leje się na wypieki, by na nich zastygła’: *no rolade ... na s... na słodko no to ... pieczemy ... biszkopt i później ... zawijamy go w ściereczkę żeby go uformować ... nakładamy ... rz... jag ostygnie na... rozwijamy z tej ściereczki i nakładamy ... dżemem czy ... kremem czy śmietaną^m ... w zależności kto z czym ... uwielbia ... no i wychodzi rolada ... smarujemy ją^m na wierzchu później czekoladą^m ... polewom ... lukrem ... też wedle uznania ... (Święcia).*

POLEWANIE – rzecz., ‘wzajemne lanie na siebie wody’: *odwiedziny u rodziny ... a w drugi dzień święt śmingus dyngus ... czyli polewanie się wodą^m ... (Budziszlaw Kościelny).*

POLUKROWAĆ > (LUKROWAĆ).

POŁUDNIE – rzecz., ‘godzina dwunasta w dzień’: *no dzisiaj to się przygotowuje [pisanki] już kiedy się chce tydzień przed świętami ale ogólnie to się zawsze przygotowywało w piątek przed przed Wielką Sobotą^m no bo w sobotę się już szło ze świętamiⁿ chyba ktoś szedł na południe to my nieraz z rana malowaliśmy jajka w sobotę ... (Nowa Wieś).*

POŁYKAĆ – czas., ‘przesuwać pokarm z jamy ustnej do żołądka’: *połyko ... (Wilczyn).*

POMAGAĆ – czas., ‘podejmować działania ułatwiające komuś zrobienie czegoś’: *a to sósniadka robiła rozumiesz jedna drugi pomagała sósniadka sósniadce pomagała nie było żadnych kucharków [na wesele] ... tylko kobity no z domu ... (Główiew).*

POMALOWAĆ > MALOWAĆ.

POMARAŃCZ – rzecz., rodzaj męski, ‘egzotyczny owoc pokryty pomarańczową skórką, o soczystym, słodkim miąższu’: *pomarańcz ... (Stawiszyn).*

POMARAŃCZA – rzecz., ‘egzotyczny owoc pokryty pomarańczową skórką, o soczystym, słodkim miąższu’: [W święconce były] [R1:] *chleb kielbaska jajka ... [R2:] babka ... [R1:] cukiereczki pomarańcze babeczki ... [R2:] baranek ... [R1:] baranek maselko ... (Goranin).*

POMIANA > POMIANA ŚWIATA.

POMIANA ŚWIATA – fraza, ‘coś dziwnego, zaskakującego; zamieszanie’: [R1:] *to co godosz? ... moja mamunia coś tam? ... [R2:] no cało^m nodz mi kusi ... [R1:] aha! ... [R2:] i teraz tak się martwi znowu ... że jak ... [R1:] teraz idziesz spać ... [R2:] tero ide spać? ... nie! ... tero ide gotować obiad ... spróżⁿtnóćⁿ ... W. to jest ... pomiana świata ... wchodzisz ... a ona: bacia co kupiłaś? ... [R1:] no widzisz ... [R2:] baaciaa ... a rozpiździaj taki że ... [...] bałagan rozpiździaj ... (Golina).*

POMOC – rzecz., ‘osoba wykonująca mniej skomplikowane prace, pomagająca innym’:

[Dawniej potrawy na wesele przygotowywały] gospodynie i kucharka była i były pomoce to so^msiadki kto wszyscy ... (Kragola).

POMYWACZKA – rzecz., ‘kobieta, która zmywa naczynia’: *pomywaczka* ... (Janów); (Rosocha).

PO^NCZEK, PÓ^NCZEK – rzecz., ‘nadziewane ciasto drożdżowe w postaci kuli, smażone na głębokim tłuszczu’: *no poⁿczki to moⁿka mleko ... [...] sól jaja żółtka przede wszystkim i na goroⁿcy tłuszcz sie rzuca ... no tyle ... (Stawiszyn); [Na tłusty czwartek przygotowuje się] bigos z kielbaso^m ... różne potrawy ... no oczywście poⁿczek ... (Wilczyn); [Na pączki] robi sie ciasto drożdżowe ... robi sie kuleczki ... na...dziewa sie ... marmoladko^m ... i ... również sie ... rzuca na goroⁿcy tłuszcz ... (Wilczyn); poⁿczki przygotowuje sie ... w sposób taki że czsze... mu... dodaje sie drożdży ... moⁿka ... mleko ... tłuszcz ... żółtka same ... drożdże ... wyrabia sie ... mleko t... sie do... wy... z drożdżami rozpuszcza wyrabia sie ... ocstawia sie żeby u... wyrosły ... wyklada sie na stolnice formuje sie poⁿczki troszke jeszcze podrosno^m ... i wrzuca sie na głe^mboki tłuszcz ... i smaży ... (Święcia); póⁿczki ... [...] no poⁿczki no to trzeba wyrobić ciasto na drożdżah nó ... [...] ciasto na d... ciasto na ... moⁿka ... jajka ... drożdże ... czszeba wyrobić dobrze ciasto żeby urosło ... a późni ładnie sie ... robi ... szklankó^m ... póⁿczki ... czy ... czy tnie ... wtedy ładnie urosno^m i w tłuszczu ... i sie smaży ... (Wilczyn); poⁿczki ... [...] moⁿke rozrabia sie z drożdżami ... (Rychwał); [Kluski na parze] to so^m tak zwane pampuchy ... [...] [przyrządza się je] podobnie jak ... jak ... poⁿczki ... przy czym ... daje sie mniej ... cukru ... (Ignacewo); poⁿczki przyrzoⁿdza sie ... z moⁿki ... jaj ... cukru ... i z dodatkiem*

... kilku...nastu gram spirytusu ... (Ignacewo); [Na tłusty czwartek przygotowuje się] faworki i poⁿczki ... i śledziki ... (Rzgów); poⁿczki robi sie z ciasta drożdżowego z drożdży z żółtek tez spirytusu troche trzeba dać i masło i ... ciasto wyrośnie i robi sie kółki i sie smaży ... po wyrośnieⁿciu ... (Rzgów); [Ruchanki] to so^m ... t... to so^m t... tak jak jak robi sie jak poⁿczki tylko kładzie sie tyżko^m na goroⁿcy tłuszcz ... (Rzgów); ciasto na poⁿczki tak jak na ... oczywście drożdżowe ... i kula sie ... one wyrastajo^m ... i na szmaliec ... na olej ... (Wardężyn); poⁿczki ... [...] no ... trzeba zrobić zaczyn z drożdży to jest cukier moⁿka mleko i drożdże ... drożdże garujo^m a my w tym czasie przygotowujemy moⁿke jajka ... żółtka znaczy sie masło cukier ... wyrobić ... odstawić do wygarowanio ... potem wykrawo sie poⁿczki ... smaży na głe^mbokim tłuszczu ... (Dąbrowica); [Jak się przyrządza pyzy?] z tego co pamieⁿtam to właśnie podobnie jak na poⁿczki jest to moⁿka drożdże troche soli troche cukru ... formowaliśmy jak na poⁿczki tyle że gotowaliśmy wode ... na garnek nakładałam gaze biało^m ... na to kładłam właśnie te pyzy ... i kilka minut trzymałam i one sie parowały ... i były dobre ... (Konin); poⁿczki to też moⁿka rozczyn z drożdży jajka sól troche cukru ... kładzie sie do wyrośnieⁿcia ... jak wyrosno^m to trzeba ukulać ... odstawić również do wyrośnieⁿcia ... i piec na głe^mbokim tłuszczu ... (Konin); [Pampuchy] to so^m takie okroⁿgłe jak poⁿczki tylko bez cukru i gotowane na parze ... (Budziśław Kościelny); pampuchy? ... ja to bym powiedziała pampuchy to so^m poⁿczki ... (Konin); a to to to pyzy tego ... [...] no ... normalnie przyrzoⁿdza sie ciasto takie jak na poⁿczki i tylko z tym że nie nie jest to w tłuszczu tylko no na na na parze ... kie... kiedyś to to to było na lnianej jakies ściereczce ... na garⁿku z gotujoⁿco^m wodo^m ... a teraz to so^m garⁿki takie specjalne ...

(Rosocha); pyzy ... [...] chyba ciasto sie robi tag jag na póⁿczki tylko nie wiym czy ... czy z jajkim ... i to późni ci urosnie i to pier... weźniesz ... garnek z wodó^m i ... no późni czy na sitko czy kładli na ty parze ... (Golina); kiedyś ciasto kładli wykrawali reⁿko^m kładli na reⁿke rozklepywali i na środek kładli te powidełka to nadzianie do poⁿczków i ładnie kulali a teraz to już po upieczeniu to sie wszczykuje ... (Główiew); no dzisiaj to poⁿczki można nadziewać szprycó^m dzisiaj w dziurke sie robi już w upieczonym poⁿczku albo jak sie zarabia poⁿczki to sie taki^vgo placka robi i daje sie na środek łyżeczko^m marmolade i sie zlepia i i sie kula ... (Nowa Wieś); [R1:] parzuchy to so^m takie pyzy na parze ... no sie bierze mleczko troche drożdży i to sie podgrzewa troszke tam cukru soli to sie ciasto wyrosnie sie trzeba zarobić ciasto wyrosnie i sie kula takie małe buleczki jak sie wyparują^m sie kładzie na pare i sie tam robi ... [R2:] na garnku sie zawioⁿzuje gaze i po... to ciasto jest tak jak na póⁿczki prawie tylko że sie nie piecze je na tłuszczu tylko na parze i sie troszeczkę przykryje micsczko^m i one sie uparują^m so^m takie mieⁿ-ciutkie fajne ... [R1:] pyszne ... (Krağola); poⁿczki ... poⁿczki sie ... robi z pszennej moⁿki drożdże ... troszke cukru troszke soli ... no i sie wszystko zagnieto sie mocno czszepie czszepie jajka ... z ciasto sie zostawio do wyrosniⁿcia sie wtedy formuje ... formuje sie wtedy kuleczki i ... i za... znowu sie ponownie pozostawia do wyrosniⁿcia i sie smaży ... (Kolonia Wilczogóra); urabiasz ciasto ... formujesz ... rozgniatasz troche na dłoni ... kładziesz łyżeczke ... bierzesz łyżeczke bierziesz powidla ze słoika ... kładziesz na to zaciszkasz ... przeciez też piekłyśmy poⁿczki to powinnaś wiedzieć ... (Kazimierz Biskupi).

PO^NCZUSZEK – rzecz., zdr., ‘porcja ciasta mająca kształt kuli lub zbliżony do niego’:

pyzy ... [...] z ... pszennego ciasta ... nie-słodkie ... muszó^m wygarować ... i sie kula ... na małe poⁿczuszki ... i wtedy na pare ... i só^m pyzy ... (Wardężyn).

PO^NCZUŚ – rzecz., pieszcz., ‘nadziewane ciasto drożdżowe w postaci kuli, smażone na głębokim tłuszczu’: poⁿczusie to sie bierze moⁿke ... przesiewa sie moⁿke ... robi sie ... re... wa... rozrabia sie rozczyn z drożdży ... ubija sie jajeczka ... wszystkie składniki sie dodaje ... dolewa sie spirytusiku ... wyrabia sie ... zostawia sie do wyrosniⁿcia ... a później sie formuje małe kuleczki ... wyrastają^m ... kładzie sie na tłuszcz ... i już so^m pieⁿkne poⁿczusie ... (Goranin); nabieram ... marmolade na łyżeczke i ... wkładam na środek ... poⁿczusia troche rozgniatam i ... później ściskam i ... i to^m ściśnieⁿto^m ... z... to^m ściśnieⁿto^m ... tym ściśnieⁿtym brzegiem ... ustawiam do spodu ... na stolnicy ... układam ... (Święcia).

PONIEDZIAŁEK – rzecz., ‘dzień tygodnia po niedzieli’: w Świeⁿta Wielkanocne só^m zawsze poⁿ... niedziela poniedziałeg ... nie? ... no to w pióⁿtek to sie tam robiło mało-wało sie bó w sobote już sie ... czszeba było na świeⁿconke ... ze świeⁿconko^m iś ... [...] malowalim ale to tak ... w naturalnym ... nie? ... tam babcia ... uszykowała tam z... z cebuli z tegó ... nie? ... no to wrzucalim sobie i ... nic wieⁿcej ... a dzi... ale ... jag już twoja mama na tegó no to już tam tym woskiem ... i malowali dziadek z nimi ... malował ... a ... te pisanki to były ... nie? ... kraszanki pisanki ... (Pogorzałki); > **PONIEDZIAŁEK WIELKANOCNY**.

PONIEDZIAŁEK WIELKANOCNY – fraza, ‘poniedziałek w trakcie najważniejszych świąt chrześcijańskich, obchodzonych na pamiątkę zmartwychwstania Jezusa’: Po-

niedziątek Wielkanocny ... śmigus dyngus był ... na drugi dzień ... w poniedziałek ... chłopcy ... oblewali dziewczyny ... we wtorek ... odwrotnie ... było ... dziewczyny chłopaków tera to już zanikło prawie ... (Sompolno).

POPIELCOWY > ŚRODA POPIELCOWA.

POPIIELEC – rzecz., ‘przypadający w środek początek Wielkiego Postu’: [R1:] *przed popielk'em to śledzik ... nie? ... przed Popielcem to śledzik ...* [R2:] *śledzik zabawa śledzikowa ...* (Stawiszyn); *no właśnie to so^m te ostatki to były właśnie śledzik to przed Popielcem te te bo późni jes^t post i i w zwioⁿzku z tym to ... przed postem zawsze te ostatnie dni nazywały się ostatki bo późni^ej był post i nie można było je^ć potraw wieⁿc i były ... był t^usty czwartek czyli były wtedy tłuste rzeczy można było późni^ej był post kiedyś to był post bardzo ścisły to ...* (Stawiszyn); [Podkoziółek] *no to właśnie ta zabawa ... prz...ed ... Popielcem ... [...]* *no tak w... tak kiedyś ... w dawnych ... latach ... mówiono ... teraz bardziej ostatki a ... kiedyś to podkoziółki mówili ...* (Święcia).

POPRAWINY – rzecz., bez l.poj., ‘powtórne przyjęcie po weselu’: (Borowo); (Grzymiszew); (Jaroszewice); (Józwin); (Krağola); (Wyszyna).

PORZECZKA – rzecz., ‘niewielkie czarne, czerwone lub białe owoce zebrane w grona; też: krzew, na którym rosną te owoce’: *porzeczki ...* (Golina); (Milew); (Stawiszyn); *kierzek to może być porzeczka rosnoⁿć i agrest może być z ... kierzek ... no ... ta mo ... my ... jak tam ... borówka to jest kierzek ... także ... różne ... różne so^m k... nie so^m drzewa tylko kierzki jak borówka czy ... porzeczka czy agrest ... to się nazy-*

wajo^m kierzki ... (Milew); *białe czarne lub czerwone ... to chyba chodzi o porzeczki ...* (Wilczyn); *kierzek ... to ... przeważnie so^m ... krzewy jak to teraz mówimy ... na przykład krzew ... porzeczki ... i tym podobne ...* (Janów); *no dżem to jes^t zawsze z owoców sezo... se... sezonowych z truskawek z wiśni z borówek z porzeczki czarnej ...* (Nowa Wieś); *dżem robimy z owoców to jes^t taka marmolada ... możem... [...]* *w wiśni z porzeczki z truskawki z maliny ...* (Józwin); *no dżem to ... dżem można zrobić z malin z czarnej porzeczki z truskawczek ... [...]* *z wiśni ze śliwczków ...* (Krağola); [Dżem jest] *z owoców ... z wiśni z porzeczek ... [...]* *jagody ... a dżem to jes ... obrane w... owoce ... i w... gotowane w tym ... w garczku ... tak żeby ta woda ... odparowała i ... i później dodajes cukier i ... kładziesz do słoików ...* (Pogorzałki); *[owoc] tarniny to jes podobny chyba taki do porzeczki czy ...* (Golina).

POSAG – rzecz., ‘majątek dawniej wnoszony przez żonę do małżeństwa’: *w sypialni przede wszystkim ... były ładnie rzeźbione łóżka szafy komody kufereki ... kufereki były dla ... panna młoda jak wychodziła za moⁿż dostawała kuferek ... i w tym kufereku był jej posag przechowywany ... no ...* (Kolonia Wilczogóra).

POSILEK – rzecz., ‘potrawa zjadana przez człowieka’: *posilek ...* (Goranin); *jem pierwszy posilek ... zjadam śniadanie ... no ale najczeⁿściej określa się u nas że na przykład jem kanapki ... jem ... nie wiem ... płatki z mlekiem ... coś w tym stylu ... podaje się nazwę potrawy po prostu ...* (Wilczyn); *no kiedyś przede wszystkim [na śniadanie] jadło się chleb z czymś ... czyli na przykład ... nie wiem ... chleb z dżemem ... chleb z masłem ... albo jako^ms zupe mleczeno^m ... tak? ... czy chleb z tam jakimś tam*

... nie wiem ... no pasztetem może zrobili ... czy z jakoś szynko^m ... kielbase ... obecnie no to so^m różne na przykład ... no ... jest teraz moda na jedzenie owsianki czy właśnie jakiegoś tam ziarna z owocami ... tak? ... czyli te musli jogurty płatki z mlekiem ... nie wiem ... tosty omelety też so^m popularne ... no mówi się że śniadanie powinno się zjeść bardzo obficie ponieważ jest to podstawowy posiłek dnia ... (Wilczyn); na wsi najważniejszym posiłkiem był obiad ... (Borowo); no najważniejszy może być śniadanie bo dostarcza nam energii na cały dzień ale równie dobrze może być najważniejszym posiłkiem obiad żeby go spożywała cała rodzina zależy do czego się tu odniesiemy ... (Ruda); no przed posiłkiem na przykład jak w Wigilie ... nie? ... to się mówi pobłogosław te pokarmy które spożywać będziemy ... nie? ... no tak to ... (Modła); z dawniej niektórzy było że po prostu tam był znak krzyża ... no nie? ... przy tym ... zaczynam się zacząć jeść no to się przeżegnało no i to było właśnie to ... no nie? ... że ... no ... nie zawsze się odmawiało to^m modlitwe tylko wtedy się tylko żegnało a potem przy głównym posiłku no to wtedy było ... (Paprotnia); modlitwe odmawia się w Wigilie ... a raczej ... ludzie się żegnają^m ... przeżegnają^m się i siadają^m do posiłku ... [...] no i później dzieⁿkujo^m za ... za posiłek i żeby go nie brakło ... (Golina); przed posiłkiem się mówi na zdrowko! ... smacznego! przepraszam ... (Główiew); tak dzieⁿkuje się Panu Bogu za ... to jedzonko które będziemy spożywali ... trzeba się przeżegnać i ... [...] można przed każdym posiłkiem się modlić ... (Józwin); [Pogrzebiny to] stypa ... tak posiłek po pogrzebie ... (Józwin).

POST – rzecz., 1. 'religijny zakaz spożywania określonych potraw i produktów w wyznaczonym czasie': (Główiew); [R1:] kiedyś to był post bardzo ścisły to ... [R2:] zakaz

zakaz jedzenia mjeⁿsa ... (Stawiszyn); to zależy ... co kto chciał no ... mógł napić wody przede wszystkim ... no ale jeść [przed rezurekcją] ... nie wolno było ... [...] bo był post jeszcze ... dopiero jak przyszłaś z kościoła to dopiero ... jajeczko i dopiero wszystko mogłaś jeść ... (Konin); no że ... trzeba się odpowiednio ubrać ... zachować post do kolacji ... zmówić paciorek ... no i siadano ... i sianko się wkładało po obrusek ... i siadano ... do stołu ... dawniej przygotowanego ... [...] zakładało się biały obrus ... pod obrus wkładało się sianko ... wystawiało się najlepsz^m zastawę ... serwetki świece ... żeby było uroczyście ... (Golina); już świeconke się przyniosło to już [nie obowiązuje post] to już nie ... (Główiew); no niby tak ale to [=postu] już się nie praktykuje nigdzie jak już się przychodzi ze świeconko^m to już znaczy że wolno jeść wszystko ... (Nowa Wieś); kiedyś tak ... ścisły ... post ... było ... teras mówi^m że po ... świeconce że ni ma postu ... ale ... kiedyś pościli ... i w środy i ... w Wielki ... i w Wielk^m Sobote ... i ... ze świⁿcónko^m i ... my pościmy nadal ... nie? ... że dopiero w ... pierwszy dzień Świon^d jemy ... nie? ... (Pogorzałki); 2. 'okres rozpoczynający się w Środę Popielcową a kończący w Wielkanoc (lub Wielką Sobotę po przyniesieniu święconki); Wielki Post': no właśnie to so^m te ostatki to były właśnie śledzik to przed Popielcem te te bo późni^j jest post i i w zwionⁿzku z tym to ... przed postem zawsze te ostatnie dni nazywały się ostatki bo późni^j był post i nie można było jeść potraw wieⁿc i były ... był tusty czwartek czyli były wtedy tłuste rzeczy można było późni^j był post kiedyś to był post bardzo ścisły to ... (Stawiszyn); ostatki ... [to] zabawa przed ... postem ... (Wilczyn); (Święcia); ostatki to so^m ... to so^m też zapusty ... zapust ... no to so^m po prostu też takie ... imprezowanie jak gdyby przed postem ... o! ... [...] ostatnie

dni przed postem ... (Grodziec); a ostatki to so^m ... [...] ostatnie dni przed postem ... (Goranin); post ... przerywa ... pierwsze świeⁿcenie w kościele ... (Kazimierz Biskupi); > WIELKI POST.

POSTNY – przym., ‘ze względów religijnych niezawierający mięsa’: *postne danie? ... n... no śledzie a co? ... [...] zupa śledziowo ... [...] moczy sie ś... pu... śledzie ... kroj sie śledzie mmm...moczy sie ... soli ... pieprzy ... cebulka ... śmietana ... (Wilczyn); [Na Wigilię] szykowało sie potrawy wszystkie postne ... było ... było ... musiało ich być też dwanaście ... starano sie żeby było ... [...] no sianko pod obrusem ... (Święcia); ^o no było po dwanaście potraw ... postnych ... no i co ... tata czytał ewangelii jakieś tam urywki ... dzieliliśmy sie ^opłatkiem ... składaliśmy sobie życzenia ... i to wszystko ... (Goranin); no oczywiście postna musiała być [wieczera wigilijna] karp tradycyjnie ... i te wszystkie tam klu... nie kluski jak one sie tam sie nazywały? ... makielki o! ... makielki było coś takiego ... [...] dwanaście potraw musiało być ... makielki były były ... te rożki takie ... pierogi ... uszka o! uszka uszka do barszczyku czerwonego no tam takie potrawy no bez oczywiście bez tłuszczu wszystkie ... no i smażone ryby oczywiście stół z rybami był ... (Stawiszyn); po pierwsze musiała pojawić sie pierwsza gwiazdka na niebie ... i musiało być dwanaście potraw które oczywiście były postne ... dopuszczalnym mieⁿ-sem było mieⁿso z ryby ... (Wilczyn); sianko pod obrus ... opłatek ... dzielenie sie opłatkami ... no i i dwanaście potraw postnych no ... (Rosocha); przede wszystkim czszeba groch gotować ... właściwie nie groch tylko fasole sie gotuje od...dzielnie ... kapuste oddzielnie ... potem ... czeⁿś ... fasoli sie^m tłucze tłuczkiem ... a czeⁿś zostawia w całości ... potem te wszystkie czeⁿści sie ... łoⁿczy ...*

mięsza mieⁿsza mieⁿsza mieⁿsza ... no i to jes kapusta z grochym sie nazywa ... nie dodaje sie tłuszczu ... najwyżej oleju troche ... bo to jes ... taka postna ... potrawa ... (Borowo); kapuste z grochem na Wigilie ... napier^w sie moczy groch później sie groch ugotuje i sie pokroi kapuste ugotuje sie kapuste i sie kładzie tyn groch do kapusty miesza sie i troszeczke masełka lub tam margarynki bo to trzeba mieć postne i to jes^t kapusta z grochem ... (Główiew); kapuste z grochem na pewno to jest danie postne na Wigilie wieⁿc szatkujemy kapuste gotujemy w osolonej wodzie i w ostat... w osobnym garnuszku gotujemy groch który właśnie moczymy cało^m noc ... nastę^mpnie jak ugotujemy kapuste odcedzamy jo^m groch musi... możemy lek^o posiekać ale leciutko i mieszamy ... (Ruda); preⁿdzej sie nie usiadło jak sie ustawi... nastawiło sie na s... ko-o ... tego ... podzieli[li]m sie opłatkami dopiero siadaliśmy do ... jedzenia ... [...] i wszystko postne ... (Pogorzalki); [Postne dania na piątek] no to ryba przynajmniej ... albo no jakieś tam dajmy na to pierogi ... no nie? ... czy ... czy z ten ... [...] zupa śledziowa czy gzik ... no nie? ... takie na ... na postny dania które po prostu ... takie bardziej podstawowe ... no nie? ... no bo może beⁿdo^m so^m inne i bardziej takie wymyślne ... no nie? ... ale z tych takich podstawowych ... nie? ... (Paprotnia).

POŚCIC – czas., ‘przestrzegać postu’: *czsza było pościć ... (Wilczyn); zależy w których rejonach ... my [po przyniesieniu już święconki] pościmy ... (Święcia); kiedyś tak ... ścisły ... post ... było ... teras mówio^m że po ... świeⁿconce że ni ma postu ... ale ... kiedyś pościli ... i w środy i ... w Wielki ... i w Wielkó^m Sobote ... i ... ze świⁿcónko^m i ... my pościmy nadal ... nie? ... że dopiero w ... pierwszy dzień Świoⁿd jemy ... nie? ... (Pogorzalki).*

POŚWIE^NCIC > ŚWIE^NCIC.

POŚWI^NCIC > ŚWIE^NCIC.

POŚWIY^NCIC > ŚWIE^NCIC.

POWIDELKA – rzecz., tylko w l.mn., pieszcz., ‘mocno wysmażone owoce (najczęściej śliwki) z dodatkiem cukru’: *naleśnik to jes^t moⁿka jajko moⁿka i mleko i... i to sie rozmieszuje i też sie smaży ... [...] naleśnik można jeść z cukrem z dżemem z powidelkami z serkiem a placek ziemniaczany ja lubie z cukrem ... (Budziszław Kościelny); kiedyś ciasto kładli wykrawali reⁿko^m kładli na reⁿke rozklepywali i na środek kładli te powidelka to nadzianie do poⁿczków i ładnie kulali a teraz to już po upieczeniu to sie wszczykuje ... (Główiec).*

POWIDŁA – rzecz., tylko w l.mn., ‘mocno wysmażone owoce (najczęściej śliwki) z dodatkiem cukru’: *no ze śliwek [powidła] ... no no sie to sie gotowało sie śliweczki i i sie ro... tego i sie prużyło ... tak? ... (Główiec); chlastoki kiedyś mówili ... [...] [robiło się ciasto] tak jak na kluski ... i ... troszke ... grubiej sie wałkowało ... i sie piekło na płycie ... na kuchni ... i na jedno^m na drugo^m strone ... można było posmarować sobie serem ... czy dżemem ... czy powidłami ... (Wardężyn); na kanapke najczeⁿściej to ... na wsi to tam ... weⁿdlin specjalnie ... w tych czasach nie ... nie używano ... bo ... w... w... weⁿdliny były tylko na świeⁿto ... a tak to ... albo smalcem smarowano i ... niczym wieⁿcej tam nie kła... nie nakładano ... zimo^m ... smarowano a latym no ... był ser ... mo... gotowano specjalno^m marmolade z jabłek ... [...] zależy od sezonu ... powidła ... (Borowo); ja znam tylko śliwki głubki to so^m takie stare stare śliwki od których majo^m kolor fioletowy i bardzo dobrze odchodzi*

pestka i najczeⁿściej jej sie używa do powidel domowych ... (Ruda); [Jak umieszcza się powidła w pączku?] włożyć tyżeczko^m zara ... powidła ... czy tam joko^mś jakiś dżem ... i na środeczku ładnie zakreⁿcać ... w czterech czeⁿściach do środka i później ładnie zakreⁿcić i rozkulać ... (Golina); powidła so^m ze śliwek ... smażymy je dosyć długawo ... i możemy dodać przyprawę takó^m do ... do do ... zageⁿszczenia ... (Golina); powidła to nie jes^t to co dżem bo powidła to sie robi tylko ze śliwek ... (Główiec); [Powidła] so^m to zagotowane śliwki ... (Golina); powidła so^m zawsze ze śliwek i śliwki sie smaży gu... w takim wielkim garⁿku i sie dodaje troche cukru i one sie muszo^m wysmażyć żeby sie broⁿzowe mocno takie geⁿste zrobiły ... (Nowa Wieś); powidła to so^m śliwkowe to so^m smażane so^m bardzo długo gotowane wysmażane żeby były geⁿste ... (Józwin); [Ze śliwek są] powidła ... [...] no powidła inaczej sie robi jak dżem bo powidła czszeba gotować ... jag najdłużej sie ... żeby sie jag najdłużej wysmaży... wysz...smażyły do g... takiej konstynstencji geⁿstszej ... (Święcia); o! powidła to so^m ze śliwek ... [...] śliwki sie praży w garczku ... [...] one sie muszo^m dość długo prużyć żeby sie woda odparowała trzeba ja to zawsze mieszam bo ... [...] tak żeby sie nie przypaliły ... i jak już so^m dosyć odpowiednio konsystencje majo^m takó^m zawiesisto^m no to sie w słojeczki nakładzie i sie później zagotuje i już no dobre so^m ... (Krągola); urabiasz ciasto ... formujesz ... rozgniatasz troche na dłoni ... kładziesz tyżeczke ... bierzesz tyżeczke bierzesz powidła ze słoika ... kładziesz na to zaciszkasz ... przecież też piekłyśmy poⁿczki to powinnaś wiedzieć ... (Kazimierz Biskupi); a powidła tylko ze śle... ze śliwek ... śliwki ... śliwki ... wymaż tam ... [...] no to jes smażenie ... śliwki ... długo ... trzy ... czszy dni na pa... na... w garczku ... i później takie już od-

parowane sie wkłada do słoików ... można wrzucić go... goździki ... do tego ... pary... zapach ... (Pogorzałki); dżem powidła marmolada ... (Posada); marmolade to na przykład z dziki róży można zrobić z jabłek można zrobić no ze śliwek to już só^m powidła ... nie? ... (Modła); (Paprotnia); dżem albo powidła ... powidła śliwkowe ... (Janów).

POZIOMKA – rzecz., ‘czerwony, drobny owoc podobny do truskawki’: *nie truskawka tylko? ... poziomka! ... (Wardężyn); (Golina); (Kolonja Wilczogóra); (Wilczyn); [Poziomki są] podobne do truskawek tylko so^m bardzo maleńkie ... (Borowo); poziomki so^m ... podobne do truskawek tylko dużo mniejsze i ... bardziej słodsze ... (Józwin); (Rychwał); poziomki so^m to takie podobne kształtem do truskawek tylko że so^m bardziej ... mieⁿkie ... można powiedzieć ... i mniejsze majo^m owoce ... i so^m sło... [...] słodkie ... [...] małe krzaczkę ... (Kragola); poziomki no to podobne do truskawek tylko mniejszy owoc ma ... mały drobny owoc to jes^t ... (Jaroszewice); [Poziomki to] małe czerwone owoce rosnoⁿce w lesie ... (Grzymiszew); [R1:] no poziomki podobne só^m do malin chyba troszeczkę ... [R2:] do malin albo do truskawki tylko dużo mniejsze só^m i miⁿkiejsze ... [R1:] i słodkie só^m ... (Golina); poziomka ... no taki o mały owocik to jes^t poziomka ... (Wyszyna).*

PÓLLITROWY – przym., ‘mieszczący w sobie pół litra’: *garnuszeg no to tak... taki może półlitrowy ... taki półlitrowy blaszany? ... (Święcia); to tyn garnuszek właśnie ... to był tyn mały a to te półlitrowe ... abo litrowe ... takie co mam ten ten do nabierania to były te garnuszki no garnuszek ... (Pogorzałki).*

PÓŁTORA – licz., ‘jedna sztuka (porcja) i pół’: *naleśnik ... [...] no ja daje półtorej*

szklanki mleka półtorej szklanki wody gazowanej dwa jajka szczypte soli ... półtorej szklanki moⁿki ... i miksuje to wszystko ... ocastawiam na pół godziny do lodówki ... wycioⁿgam po pół godzinie ... przemieszam ... i smaże ... na takiej małej ilości oleju ... to znaczy tam bardziej przecieram serwetko^m patelnie z... niż ... nasoⁿczono^m olejem ... o! ... [można jeść] najczeⁿściej z powidłami ... (Konin).

PÓ^NCZEK > PO^NCZEK.

PRABABCIA – rzecz., ‘matka babci lub dziadka’: *w naszej gwarze tutaj sie bardzo dużo tak nazywa takie kluski ale ... zazwyczaj pamieⁿtam jeszcze jak moja mamusia robiła ... a twoja prababcia ... [...] no to ... tarła ... ziemniaki ... do tego dosypujoⁿc moⁿki ... pszennej ... troche żytniej ... i jeszcze ... moⁿke ziemniaczano^m ... i ... a ... przepraszam ... jak starła te ziemniaki ... było samo ciastó ... ona je wyciskała z tego ... no z tej wody ... prawda? ... bo to dużo wody powstaje ... i później ... po trochu do... sypywała ... moⁿka pszenna ... żytnia ... i odrobina m... moⁿki ... ziemniaczanej ... no i wtedy ... jedni kładli ... żyżko^m ... drudzy ... kulali w reⁿkach ... i na gotujoⁿco^m wodę ... no i ... to wtedy właśnie sie nazywały tak zwane kluski golaki ... (Kazimierz Biskupi).*

PREZENT – rzecz., ‘to, co zostało podarowane; upominek’: *a prezenty [pod choinkę] to takie dostawałam a to... a to takie papcie a to skarpetki a to reⁿkawiczki a to szalik takie były prezenta ... (Główiew); prezenty na zajoⁿczka ... (Wilczyn); zajoⁿc [na Wielkanoc kojarzy się] z prezentami ... z dobrobytem ... (Goranin); Gwiazdka to sie mówiło na właśnie na ten dzień przyjd^z do mnie na Gwiazdke to czyli w dzień wigilijny prezenty na Gwiazdke sie mówiło czyli na ten okolicz-*

ność zwioⁿzano^m ze świeⁿtymi świeⁿtami Bożego Narodzenia ale oczywiście Bożego Narodzenia tylko ... nie? ... (Stawiszyn); kiedyś tam nie obchodzili za... wielkanocnych zająⁿczków ... [...] było tylko poświęⁿienie za... w Wielko^m Sobocie i je... jedzenia ... no ... ter... a teraz ... masz Wigilie to też tak samo w sobocie ... nie? ... robió^m ... n... na zająⁿczka ... nie? ... czyli w... tag jak w Pierwsze Świeⁿto robió^m różnie bo ... w Pierwsze Świeⁿto ludzie jak byli w Niemczech ... to tam ... w... było ... [...] to były te zająⁿczki ... pochowane ... nie? ... [...] a kiedyś to nie było ... gdzie tam! ... ktoś tam pomyślał ktoż o zająⁿczku ... prezenty nie ... (Pogorzałki).

PRYKAĆ – PRYKNOŚĆ – czas., eufem., ‘wypuszczać gazy trawienne przez odbyć’: no prykać gazy mieć wiatry ... (Nowa Wieś); (Józwin); (Posada); pryka ... (Święcia); prykność ... (Janów).

PRYKNOŚĆ > PRYKAĆ.

PRZEBIERAĆ SIE – PRZEBRAĆ SIE – czas., ‘zakładać przebranie, strój charakterystyczny dla kogoś lub czegoś innego’: [W pierwszy dzień wiosny] topiono marmazanne ... przebierano siem ... na kolorowo ... robiono różne takie ... przejścia przez ... miejscowość ... było po prostu z... różne zabawy ... (Wilczyn); śledzik ... [...] tańczo^m przebierajo^m sie hulajo^m śpiewajo^m ... (Goranin); u nas nie było tej tradycji że chodziła ... Gwiazdka ... ale ja myślę że to była pomocnica Mikołaja ... przebrana ... i była Gwiazdko^m ... (Wilczyn); koleⁿdnicy ... [...] koleⁿdowali i starsi ... i młodszy ... i przebrani byli za śmierć i ... i za króla ... różne to były te postacie ... (Goranin).

PRZEBIERANIEC – rzecz., ‘osoba, która zakłada przebranie, strój charakterystycz-

ny dla kogoś lub czegoś innego’: przebieirańcy ... (Stawiszyn); Gwiazdka to byli ... przebieirańcy ... (Grodziec).

PRZEBIJANIE > PRZEBIJANIE ŻURU.

PRZEBIJANIE ŻURU – fraza, ‘zwyczaj praktykowany przed Wielkim Piątkiem polegający na smarowaniu okien w domach panien na wydaniu gęstym, zawieszonym żurem lub inną brudzącą mazią’: [R1:] a to ... wybijanie przebijanie [żuru] to było tak ... że tam gdzie były dziewczyny ... w których ... [R2:] panny ... [R1:] panny ... to kawalerowie szli i wybijali ... nazywało się to żur na okna ... albo malowali klamki smarowali ... przedstawiali latryny ... takie ... odstawiali takie ... ka... psikusy wywijali takiego ... [R2:] brame wystawiali o ... [R1:] no ... (Goranin).

PRZEBRAĆ SIE > PRZEBIERAĆ SIE.

PRZEBRANIE – rzecz., ‘strój charakterystyczny dla kogoś lub czegoś innego, zakładany, by się do tego kogoś lub czegoś upodobnić’: chodzili ... w przebraniu ... i ... odwiedzali ... domy ... śpiewali ... różne ... były ... no takie ... jak gdyby inscenizacje nazywały ... sie to herody ... (Wilczyn).

PRZEŁYK – rzecz., ‘część ciała w postaci rurki łączącej gardło z żołądkiem’: (Golina); [Pożywienie dostaje się] przełykiem do żołoⁿdka ... (Posada); [Jedzenie wpada] do przełyku a potem do żołoⁿdka ... (Janów); (Józwin); (Pogorzałki); (Święcia); no bywa ... bywa że dostaje czkawki ale ... [...] aha no to właśnie chyba takie zatkanie jest jak za szybko na na zje to tutaj tak się robi taki zastój w przełyku ... nie wiem można popić czymś herbato^m wodo^m i to szybciej chyba się przemieści ... (Janów); [Jeśli ktoś jest

pod wpływem alkoholu] *no pokazujesz to na gardło ... czy na przełyk czy na gardło ...* (Modła).

PRZEMIELAĆ – czas., ‘rozdrabniać coś na miazgę, masę lub proszek za pomocą odpowiednich urządzeń lub przyrządów’: *makowiec ... no no można różn... różne sposoby no to zale... w zależności kto ... jaka gospodyni co robi ... mak sie ... dajmy na to zaparza potem sie go gotuje przemiela go sie przez maszynke ze dwa czy trzy razy no i wtedy sie doprawia ...* (Paprotnia).

PRZEMOWA – rzecz., ‘uroczysta wypowiedź’: [Gospodarz w Wigilię] *sianko chował pod stół pod obrus ... no i dzielił sie ze z szystkimi opłatkim i przemowe powiedział ... koleⁿde śpiewali różne rzeczy robili przemowy... wspominali ...* (Kolonia Wilczogóra).

PRZEMÓWIĆ – czas., ‘o istotach niemych: zacząć mówić’: [Opłatki dawano] *krowóm ... owcóm ... psóm ... [Dlaczego tym zwierzętom?] może żeby w Wigilie przemówiły do siebie? ...* (Wilczyn).

PRZEPONA – rzecz., ‘mięsień znajdujący się poniżej płuc, wspomagający proces oddychania’: [Żeby usunąć uczucie zatkania podczas jedzenia, można] *popukać po plecach chociaż tego nie radzo^m ... a można nacisno^hć na przepone i troszeczkę potrzosno^hć ...* (Golina).

PRZESIADYWAĆ – czas., ‘spędzać gdzieś dużo czasu’: *duży pokój? no to jes ... sama ... jak sama nazwa mówi ... duży pokój ... iii ... tam gdzie przynajmniej ... w wiyⁿkszości sie ... przesiaduje ... jada ...* (Sompolno).

PRZESOND – rzecz., ‘przekonanie o wpływie sił nadprzyrodzonych na życie czło-

wieka, oceniane przez innych jako nieprawdziwe’: *przesondy ...* (Milew).

PRZESTRASZAĆ – PRZESTRASZYĆ – czas., ‘wywoływać strach u kogoś’: [Żeby czkawka przeszła] *można kogoś przestraszyć ... a najczeⁿściej to czegoś sie napić ... [...] najczeⁿściej było to ws... wstrzymywanie powietrza albo właśnie to taka metoda że jedno drugiego przestraszało ...* (Ruda); [Żeby czkawka przeszła] *można kogoś przestraszyć ...* (Ruda).

PRZESTRASZYĆ > PRZESTRASZAĆ.

PRZEŚCIRAĆ – czas., ‘zmieniać dziecku pieluchę; prześcierać’: *pieluchy tetrowe nie buło tak jak dzisiejszych czasach ... só^m pieluchy które nie tworzo^m uczuleń nie majó^m nic ... jak kiedyś były tetry ... to jeszcze już były w czasach lepszych były pieluchy tetrowe ... no czym mogli tak właśnie dzieci małe prześcierać tetrowe pieluchy które wymo... wymagały dużo pracy ... bo cześnie było prac płukać gotować prześcierać no to ...* (Kolonia Wilczogóra).

PRZETWÓR – rzecz., 1. często w l.mn., ‘słoik z zapasami żywności’: *przechowuje sie^m tam [=w schowanku] różne przetwory ...* (Rychwał); [Z dyni można zrobić] *zupe przetwory na zime keczup ...* (Rzgów); *o! cała masa tego przetworów i i i ... zupa dyniowa czeⁿsto była stosowana swego czasu ... te te teraz teraz ter... teraz to to dynia rzadziej jes^t używana ale kiedyś bardzo czeⁿsto ... nie? ...* (Rosocha); [Grzyby] *obiera sie czyści przygotowuje sie do przetworów ...* (Rzgów); [Dżem] *to so^m przetwory zrobione ... zzz ... owoców ... [...] o! dżemy można robić ... ze wszystkie... ze wszystkich owoców ... i zzz z jagód ... i z borówki ... i z truskawek ... i ze śliwki ...* (Święcia); *przetwór owoców?*

... [...] *no gotujesz na przykład kompoty to jes^t taki przetwor ... (Modła); (Paprotnia); 2. 'to, co poddano obróbce, by nadawało się to do spożycia lub wydłużyło termin przydatności': cowiek to... robi przetwory ... z mieⁿsa to jes rzeźnik ... (Rychwał).*

PRZEWIJAĆ – czas., 'przeprowadzać jedną rzecz przez środek innej tak, jakby chciało się zrobić supeł': [R1:] *faworki ... chruściki ... [R2:] o! ... chrusty ... [...] [R1:] faworki to sie bierze tłuszcz moⁿke i żółtka i sie zagniata i wałkuje i wycina sie ... [R2:] paski ... [R1:] paseczki ... przecina przewija i ... na głe^mboki tłuszcz i już so^mfaworki ... (Goranin); faworki ... [...] ciasto sie w... zarabia ... z moⁿki z tłuszczu ... wałkuje tak jak na kluski ... i sie w... kroi w paseczki ... przewija sie ... (Wardężyn).*

PRZEŻEGNAĆ > ŻEGNAĆ.

PRZEŻEGNAĆ SIE > ŻEGNAĆ SIE.

PRZYBIERAĆ – czas., 'ozdabiać': *w w koszyczku i sie wkładało w ... serwetke przykrywano sie ładnie i i to zielone tam sie przybierało ... sie nazywało... nie pamiⁿtóm jak sie nazywało zielone takie ... (Stawiszyn).*

PRZYBYSZ – rzecz., 'ten, kto przybywa; tu: niespodziewany gość, dla którego zostawia się wolne miejsce przy wigilijnym stole': *przeważnie siadano do kolacji wigilijnej ... na ... przy stole ... z ... na dwanaście ... przy dwunast... dwanaście potraw stawiano ... co tam było jeszcze ... wieczór ... na stole kładzio... pod sianko ... pod obrus ... dla przybysza zostawiało sie jedno wolne miejsce ... (Janów).*

PRZYJEMNY – przym., 'wywołujący miłe odczucia': [Świeżość jajka sprawdza się]

poprzez ... woⁿchanie ... nakłucie ... i woⁿchanie ... czy nie wydaje jakigoś ... nieprzyjemnego ... zapachu ... (Sompolno).

PRZYJY^NCIE – rzecz., 'spotkanie organizowane dla większej grupy osób połączone ze wspólnym spożywaniem jedzenia': *duży pokój to sie nazywa ... dla gości to był ... stolowy pokój czy ... przyjyⁿcie gości ... tak no ... salon po prostu ... (Milew).*

PRZYSTAWKA – rzecz., 'potrawa niewielkich rozmiarów lub niewielka porcja potrawy między głównymi daniami': [Z dyni można zrobić] *przede wszystkim ... wiele przystawek ... na ... okrez jeziennno... jesienno zimowy ... (Ignacewo).*

PRZYSTRAJAĆ – czas., 'dekorować, ozdobić': [Na Wigilię] *kładziono ... sianko pod ... obrus ... [...] nakładano ... biały obrus ... przy...strajano stół ... i ... konieczna była dodatkowa zastawa ... dla ... gościa ... (Wilczyn); [Święconkę] przystrajało sie bukszpanem ... i różnymi ... takimi ... ozdobami ... zielonymi ... gałⁿzkami ... kwiatkami ... (Wilczyn).*

PSIKUS – rzecz., 'żart, dowcip, kawał': [R1:] *a to ... wybijanie przebijanie [żuru] to było tak ... że tam gdzie były dziewczyny ... w których ... [R2:] panny ... [R1:] panny ... to kawalerowie szli i wybijali ... nazywało sie to żur na okna ... albo malowali klamki smarowali ... przestawiali latryny ... takie ... odstawiali takie ... ka... psikusa wywijali takiego ... [R2:] brame wystawiali o ... [R1:] no ... (Goranin).*

PSIONKA, PSIÓNKA – rzecz., **I.** 'niedojrzały owoc': *psionka to jes taki ... niedojrzały owoc ... troche taki ... z...manierowany owoc ... nie? ... niewy...kształcony ... (Józ-*

win); *psionka to jes^l owoc niedojrzały ... niewyrośnię^{ty} ...* (Jaroszewice); (Rychwał); *psionka no może być ... jak jes ładny owoc ... a jes taki mniejszy to sie takie mówi tako psionka tako ...* (Golina); **2.** ‘dziki owoc’: *jak żeśmy jechali ... do mojej babci na wieś ... to ... przedtem był jakiś taki zwyczaj ... obsadzania takimi dzikimi ... śliwkami ... gruszkami ... na ... miedzach ... [...] miedza ... jes to taka ... czszydzieści czterdzieści centymetrów ... niezaoranej ziemi ... dzieło^c ... jeden pas ... ziemi ... od drugiego ... no to znaczy sie so^msiad dzieli swoje ... tak? ... [...] no ... i to ... tam nad każdej takiej ... wiesz ... a żeby jeszcze nie wje... tak zwane orywanie się ... bo jak orał ... przedtem końmi ... no to zajechał to^m jedno^m skibe ... [...] no i już tó^m ... ziemię zakosił jedno^m sss...kibe na swoje pole ... prawda? ... [...] wieⁿc żeby tego nie robił ... to były tak zwane ... dzikie właśnie te śliwki ... i dzikie gruszki wsadzone ... [...] i właśnie na to mówili psionki ... ale one były bardzo dobre ... tak zwane uleⁿgałki ... jak one bo na drzewie były bardzo takie cierpkie że ... aż jeⁿzyk sztywniał ... ale wiesz ... jak później ... one spadły ... poleżały ... to były tak smaczne że teraz byś zamieniła ... nawet jabłuszko na tako^m gruszkę ...* (Kazimierz Biskupi); **3.** ‘czerecha’: *na wsi ... psionkó^m nazywano ... czereche ...* (Borowo).

PSIÓNKA > PSIONKA.

PTYŚ – rzecz., ‘rodzaj ciastka w kształcie przeciętego woreczka wypełnionego kremem’: (Goranin); (Wilczyn); *ptysie ...* (Grodzic); (Święcia).

PUDER > CUKIER PUDER.

PULCHNY – przym., ‘o cięcie: mający dużo pęcherzyków powietrza’: *przepis na*

naleśnik? ... [...] no ... daje sie ... mleczo ... moⁿke ... jajko ... troszke soli ... i można żeby były takie troszke pulchne można dodać ... mało^m łyżeczke ... proszku do pieczenia ... [...] no ... na różne sposoby można jeść ... jak kto lubi i ... jak kto woli ... można ... je ... jeść ... z d-żemem ... z... ze serkiem ... takim który sie robi ... można osłodzić i tak zagnieś ten serek ... (Konin); [Kołacz to] *placek ... [...] na słodko na słodko ... z ciasta drożdżowego na słodko ... ukryⁿcony tak jak wianuszek ... no ... i z miod... miodu czasami dodawali do tego ... to podobne było do chleba ciasto ... do chleba ... nie? ... tylko z miodem było troche lepsze pulchniejsze już ...* (Kolonja Wilczogóra).

PULPA – rzecz., ‘miążga z owoców lub warzyw’: *potrawy z surowych? ... pulpa ... [...] potrawy z surowych ziemniaków ... placki ... [...] no jakie potrawy mogó^m być z tegó? ... kluski ziemniaczane ...* (Wilczyn); *no melasa to ... melasa to jest ... czekej ... coś sie przerobio na tyn ... jag... melasa to chyba jak ... wyto... wytłoki buraki ... buroki cukrowe do ... do cukrowni ... sie wiezie ... óni przerobiajó^m tak to idzie tako ... tako melasa sie tako robi tako pulpa jak coś takie ... no to na to melasa chyba mówió^m ...* (Golina).

PUPA – rzecz., eufem., ‘część ciała, przez którą usuwane są pozostałości przemiany materii w postaci stałej’: [Przy zaparcu u niemowlęcia] *można kawałeczek mydełka do pupy maluchowi i to jest taki używany od dawien dawna przy... no teraz so^m leki ... nie ... ale przedtem właśnie ... kawałeczek mydełka tam delikatnie ...* (Golina).

PUPKA – rzecz., eufem., piesscz., ‘część ciała, przez którą usuwane są pozostałości przemiany materii w postaci stałej’: *no*

różne sposoby *so^m* i *lewatywka* i ... *mydełko* ... *sie do* ... [dziecku] *wkładało do pupki* ... (Święcia).

PUSZCZAĆ > PUSZCZAĆ BO^NKI.

PUSZCZAĆ BO^NKI – fraza, ‘dać uchodźić gazom trawiennym przez odbył’: [Jeśli ktoś zje dużo grochówki, to może później] *no właśnie pierdzieć puszczac boⁿki* ... (Ruda); [R1]: *puszczac boⁿki* ... [R2]: *mieć wzdeⁿcia sie mówi tak* ... [...] *a a a ... po rusku pukać* ... (Paprotnia).

PYCHA – rzecz., ekspres., ‘coś bardzo smacznego’: *zupe sie gotowało z dyni* ... *sie jo^m obralo z wierzku bo ona miała tako^m grubo^m skóre* *potym sie w kostke kroilo i prosze ciebie do garⁿka i sie tak tako dynia rozgotowała i potym sie troszeczke mlekiem zalolo i i sie osolilo do smaku pycha była jak piorun jeszcze kluski do tego to uuu! byłyby* ... (Maliniec); *goło^mbki to sie najpierw trzeba ryż uparować mieⁿsko zmielić razem wymieszać z przyprawami oczywiście kapustke w mieⁿdzyczasie na sparzyć liście i potem sie kładzie zawija robi takie okroⁿgłe jak roladki sie uklada w garⁿczku sie robi potem może być z z pomidorkami troche sosik i sie dogotowują i pycha* ... (Kragola).

PYCHOTKA – rzecz., ekspres., ‘coś bardzo smacznego’: *zacierki to jest taka zupka mleczna zrobiona z jajka i z moⁿki* ... [...] *do miseczki wło... wsypać włożyć jajko wsypać moⁿke posypać solo^m rozgnieć na takie drobne małe jakby kruszoneczki i to ugotować na wodzie wode odlać ... dolać mleka podgrzać dosypać soli i cukru i pychotka* ... (Budzisław Kościelny).

PYSZNY – przym., ‘wyjątkowo smaczny’: *kiedyś kuchnie budowane z gliny lepióne*

... z kafli ... z dużym wielkim kapturym ... z wycioⁿgiym ... a teraz mamy kuchnie elektryczne lub gazowe ... z kominym wyntylacyjnym pod okapem skromniutko ... pyszne gotowanie ... (Kolonia Wilczogóra); *zupa z owoców ... nie było tam czy zupa wiśniowa czy ... zupa z wiś... suszonych jabłek ... czy suszonych gruszek ... dodawana podlewana śmietanko^m było coś pysznygo wspaniałego dopi^ro do tego kartofle były ... no takie takie* ... (Kolonia Wilczogóra); *właśnie ... kiedyś nie było lodówek ... nie było lodówek ale były za to duże beczki kupowane na jarmarku z obreⁿczami byby... drewniane beki i sie solilo mjeⁿsa ... sie solilo mjeⁿso czoskowało szynke sie peklowało ... tak? ... i sie potem weⁿdziło takie mjeⁿsa to było bardzo pyszne mjeⁿso* ... (Kolonia Wilczogóra); [Z kury] *rosolek jest pyszny pyszna potrawka można upiec* ... (Budzisław Kościelny); *rosół [z gołębi] ... bardzo pyszny* ... [...] *dla wszyscy ... wszystkich moż... mogo^m jeść rosolek ... najwieⁿcyj do młodych małych dzieci ... bo mło... z młodych gołe^mbi jest bardzo smaczny rosolek* ... (Milew); *na pewno zupe z dyni [można zrobić] zupe krem z dyni ... jest ciasto z dyni ... można też dynie włożyć w słoiki tako^m konserwowo^m ... ale jadłam kiedyś bardzo dobro^m konfiture z dyni ... pyszna* ... (Wilczyn); *no ... elegancka jest ... jak sie ma szczaw ... w swoim ... ogrodzie ... jez najlepsza ... zrywa sie szczaw ... myje ... kroi na ... drobno ... pocsmaza sie na maselku go ... zalewa sie bulionem ... i w... ale ... jak kto uważa ... albo z jajkami ... gotowanymi na twardo ... albo z jajkami wlanymi ... roszczszepanymi wlanymi tak ... przez widelec ... no i w... s... przyprawy do niej ... wegetka ... sól pieprz ... i jes pyszna szczawiówka* ... (Święcia); [R1:] *parzuchy to so^m takie pyzy na parze ... no sie bierze mleczko troche drożdzy i to sie podgrzewa troszke tam cukru soli to sie ciasto wyrośnie sie trze-*

ba zarobić ciasto wyrośnie i się kula takie
małe bułeczki jak się wyparują^m się kładzie
na parze i się tam robi ... [R2:] na garnku się
zawioⁿzuje gaza i po... to ciasto jest tak jak
na półⁿczki prawie tylko że się nie piecze je

na tłuszczu tylko na parze i się troszeczkę
przykryje miseczką^m i one się uparują^m so^m
takie miⁿciutkie fajne ... [R1:] pyszne ...
(Kragola).

R

RABARBER – rzecz., ‘roślina o dużych liściach na długich, jadalnych, jasnoczerwonych łodygach, kwaskowa w smaku’: [Piołun] *a to jes taki ... podobny do ... rabarberu liście duże ... i ... i tego ... i ... i ma rzepey ... później ... nie? ...* (Józwin); [R1:] *no piołun to jes taki ...* [R2:] *moż liście ... zielone ... a poc spodem takie srebrne ... i dosyć duże ... [...]* *no piołun to s^m takie liście jag rabarber coś wyglóⁿ do tylko tyn dziki rabarber czy jak te ... ale to jes piołun ...* [R1:] [liście ma] *takie srebrne ...* (Golina).

RACUCH – rzecz., ‘ciasto drożdżowe smażone na głębokim tłuszczu, bez nadzienia i o nieregularnym kształcie powstającym w wyniku rzucania ciasta łyżką na tłuszcz’: *racuchy ... [...]* *no to jes^t drożdżowe ciasto i rzucane na tłuszcz^{cz} łyżko^m i takie wychodziły ...* (Stawiszyn); 13.

RANO – przysł., ‘wtedy, kiedy wschodzi słońce’: *świeⁿconke jadało sie zawsze ... rano ...* (Święcia); *rano ... rezulekcja ...* (Goranin); *robiono zakwas ... na noc ... i rano wyrabiano bochenki ...* (Dąbrowica); *kiedyś odmawiali ludzie [modlitwę przed posiłkiem] ale teraz to nie słyhać ... kiedyś dawniej odmawiali ... [...]* *przed snem tak przed snem sie mówi ... sie rano jak sie wstanie to też ... [...]* *co sie mówi? pacierz ... przed snem ...* (Wróblina); *grochówkę? ... też tak samo wywar sie gotuje na ... na tym ... na na m... na mieⁿ sie ... i na wa-*

rywach ... w k... w kostke sie go...tuje ... wkłada ziemniaki^y dó tej wody ... dó tego wywaru ... no i ... groch musisz namoczyć na noc ja... jak chcesz tam ... nie z puszki ... nie? ... no to ... jak kiedyś sie robiło to ... z... namoczyło sie na noc ... rano sie ugotowało i ... i wrzuciło sie do tej zupy i ... sie gotowała ... [...] *do mieⁿkości ...* (Pogorzałki); *krowa była dojona rano ...* (Kazimierz Biskupi); [R1:] *tradycyjne [potrawy na weselu] to na pewno jest najpierzszy alkohol ... [...]* *bigos żurek ... no nie? ... to na pewno ... no nie? ... jakieś tam golonki ... [...]* *flaki na pewno kluski słoⁿskie ...* [R2:] *bimber ...* [R3:] *barszcz ... czy nie? ...* [R1:] *tak ... na czy ogólnie chyba bardziej żurek ... nie? ... niż barszcz ... bo tak zawsze żurek podawali rano jak już wszyscy mieli troche ten no to bardzo smakował ... no nie? ...* (Paprotnia); *to w tym samym dniu jeździł wozownik który zbierał w... z... to mleko w kany sie wlewało i to na rano na przykład sie wydoiło to ry... rychło wcześniej trzeba było bo ... wozownik jeździł już tam o godzinie szóstej czy siódmej rano i z tymi kanami zawoził do mleczarni tam zlewali z powrotem zaś te kany przywoził żeby były na nastę^mpnym dzień już w co wlać ...* (Jaroszewice); *rano i wieczorem sie krowe doi ...* (Nowa Wieś).

RARYTAS – rzecz., ‘danie, potrawa uważana za wyjątkową i smaczną’: [Dawniej] *robili ... dynie na kwaśno zaś na słodko ... w słoiki ... kroilo sie w kostke skarupy sie*

obierało ... no i sie robiło zupe dyniowo^m ... zupe dywo... dyniowo^m gotowało sie i sie dusiło tarło to^m dynie ugotowano^m solilo i dodawało sie śmietany i do tego były kluski pyry k... pyzy kruski na pyrkach tak zwane ... i i i były bardzo dobre kroszone było właśnie kluski były kroszone olejem i cebulko^m i to było podawane jako rarytas na obiad ... (Kolonia Wilczogóra); no kiedyś wiadomo że te czasy były ... były bardzo ubogie wieⁿc ... te obiady nie były takie obfite w ... typu ... je... pierwsze danie drugie dane ... danie ... kiedyś wydaje mi sie że częⁿściej stawiano na coś właśnie co ... że coś zrobimy z moⁿki ziemniaków ... czyli jakieś kluski jakieś placzki a naleśniki czy placki na pyrach coś w tym stylu ... mięso to był rarytas ... (Wilczyn).

REFLUKS – rzecz., ‘choroba, w której pokarm cofa się z żołądka do przełyku’: oj! zgaga ... bardzo nie refluks ... bardzo niedobre ... (Główiew).

REMIZA – rzecz., ‘budynek straży pożarnej; na wsi często połączony z salą udostępnianą na imprezy okolicznościowe’: a przeważnie w ... była taka remiza strażacka i w te ... w tej remizie strażackiej urzoⁿdzali takie ... imprezki ... (Goranin); kiedyś dawno bardzo dawno no to kobity same robiły gospodynie ale to dawno za moi babci a późni^ej już w moim wieku to już były kucharki takie na wsiach i tam robili po domach wesela albo na na remizach wariowali ... no ... (Wróblina); [Dawniej urządzano przyjęcie weselne] w domach a później w remizach no i teraz w restauracjach ... (Główiew); [Dawniej wesele organizowano] w wiejskiej remizie ... (Golina); no właśnie [wesela dawniej urządzano] w domach w remizach ... na salach właśnie straży takiej ochotniczej straży pożarnej ... (Nowa Wieś); (Święcia); no wuja [...] to nie bo ż ciotkó^m E[...] w no

to w... to mieli [wesele] w remizie ale ... no to ... bo ... to ... dziewczyna ... nie? ... no a tak to my dziewczyny ... i tegó ... i ... no i ciotka M[...] też ... to wszyscy [wesele] mieli w domu ... (Pogorzalki).

RENETA – rzecz., ‘grupa odmian jabłek o winno-kwaskowatym smaku, późno dojrzewających’: [Odmiany jabłek:] no reneta ... złota szara ... lobba ... (Józwin); [Z odmian jabłek] jes^t tak lobo jest eliza jes^t szara reneta ... no jes^t bardzo dużo bardzo dużo papierów... bardzo dużo jes^t właśnie ... (Główiew).

RENGŁODA, RENKŁODA – rzecz., ‘odmiana śliwek o okrągłym kształcie i zielonożółtej, żółtej lub jasnopomarańczowej skórce’: [Odmiany śliwek:] rengłody weⁿgierki ... głubki ... (Józwin); głubki ... damasyny ... weⁿgierki ... ren... ren...kłoddy czy rengłody nawed nie wiem dokładnie jak sie mówi ... n... no ... tak...e ... c... c... wieⁿcej ... raczej tam na wsi nie nie ... wtedy nie uprawiano innych śliw ... (Borowo).

RE^NKAWICZKA – rzecz., ‘okrycie dłoni zabezpieczające je przed zimnem lub wpływem niekorzystnych substancji’: a prezenty [pod choinkę] to takie dostawałam a to... a to takie papcie a to skarpetki a to reⁿkawiczki a to szalik takie były prezenta ... (Główiew).

RENKŁODA > RENGLODA.

REZULEKCJA, REZUREKCJA – rzecz., ‘pierwsza msza odprawiana w Wielkanoc wcześniej rano’: rezurekcja ... (Milew); (Rychwał); (Święcia); msza to nazywała sie rezurekcjo^m ... (Wilczyn); jedzenie zaczynało sie dopiero po ... rezurekcji przj... przychodzoⁿc z kościoła ... (Wilczyn); rezulekcja

... (Grodziec); rano ... rezulekcja ... (Gorani); (Podgór); (Rychwał); [Na rezurekcję] [R1:] *na czczo się szło ... [R2:] i później omdleli ... (Gorani); rezurekcja ... o szósty rano ... (Golina); w Niedziele Wielkanocno^m moja rodzina uczestniczy w porannej rezurekcji ... nastę^mpnie ... wraca do domu dzieli się świeⁿconkó^m składa sobie ... życzenia ... je ... wielkanocny żurek ... sałatki i inne potrawy ... (Golina).*

REZUREKCJA > REZULEKCJA.

REZUREKCYJNY > MSZA REZUREKCYJNA.

RODZAJ – rzecz., ‘typ, odmiana’: *rosół gotuje się z mjeⁿsa różnego rodzaju może to być mjeⁿso wołowe ... drobiowe ... w... wieprzowe wkłada się umyte mjeⁿso wkłada się do zimnej wody dodaje się warzywa i gotuje się na wolnym ogniu ... (Rzgów); [Z kury robi się] no przede wszystkim rosół ... jako ... dodatki ... tego mieⁿsa ... do ... innych rodzajów zup ... jako tam ... pieczenie ... różne ... z grila ... z różna ... (Sompolno).*

RODZICE – rzecz., bez l.poj., ‘mama i tata’: *a ja nie wiem które bo ja nie rozmawiałam z nimi ale od rodziców wiem że nam zawsze opowiadali że ... w tym dniu wigilijnym zwierzeⁿta mówio^m ludzkim głosem ... (Gorani); [Na wesele powinien zapewnić alkohol] pan młody ... albo rodzice ... (Modła); ja nie wiem ... no ... to ... można by było ... nie ... nie widziałam tego naocznie ... nie praktykowałam tego ... ale ... po prostu pare kropolek ... były takie rodziny ... które ... dzieci były bardzo płaczoⁿce ... rodzice miały ... chciały ... chcieli mieć spokój ... wieⁿc ... wpuszczano im po pa...re kropolek do mleczka ... i jak oni to mleczko wypili to spali cało^m noc spokojnie ale przepraszam nie wiem tego dokładnie ... (Kazimierz Biskupi).*

RODZINA – rzecz., ‘osoby związane pokrewieństwem i powinowactwem’: *w kuchni no właśnie to tam były meble ławka wielki duży stół bo rodziny były duże ... to był wielki duży stół ławki przeważnie były do siedzienia ... no i kredensy były ładne staroświeckie tylko podłogi były ... właśnie zgliniane no i piece były gy... gliniane tak samo a późni już były kafelki zez szamotu były robione wykład... wy... wytłaczane w środku szamotym a na wi^rzku kafelkami ... zgliniane ... nie?... ale okapy były na pół mi^eszkania takie wielkie ... nie? ... że na okapie tam mógł położyć i szyntkę weⁿdzono^m powiesić i kawał suchej kielbasy no i takie takie rzeczy były o! ... (Kolonia Wilczogóra); [Pisanki dawano dla] tych co sie ... so^msiadom ... czy tych co się lubiło ... czy rodzinie ... (Grodziec); [W Wigilię były] na pewno ryba karp barszcz czerwony pierogi śledź makaron z makiem ... [...] u nas było ogólnie wszystko na stole ... i zawsze najstarszy z rodziny brał jedną potrawę i później wszyscy braliśmy tą samą potrawę i tak do ostatniej potrawy było ... (Konin); odwiedziny u rodziny ... a w drugi dzień świoⁿt śmingus dyngus ... czyli polewanie się wodo^m ... (Budziśław Kościelny); a sie dzielili ... jedyn drugiemu ... [...] w rodzinie trzeba było się podzielić tym jajkiem świeⁿconym ... (Milew); no najważniejszy może być śniadanie bo dostarcza nam energii na cały dzień ale równie dobrze może być najważniejszym posiłkiem obiad żeby go spożywała cała rodzina zależy do czego sie tu odniesiemy ... (Ruda); [R1:] [Na stypie alkohol] podaje sie ... przeważnie jest ... [R2:] to zależy od ... od zmarłego czy miał życzenie żeby podać czy nie czy ... no wiadomo ... no każdy ma swoje ... to nie jest że u każdego na pewno bo ... bo to w zależności od danej rodziny czy osoby czy ... no nie ... wiem ... (Paprotnia); no stypa ...*

pogrzebiny kiedyś mówili ... [...] kiedyś się podawało a teraz się nie podaje ... na tym no ... na tych stypach na tych pogrzebinach podawali wódkę bo tam było ludzi niedużo bliższa rodzina ... (Wróblina); w Niedziele Wielkanocną^m moja rodzina uczestniczy w porannej rezurekcji ... nastę^mpnie ... wraca do domu dzieli się świeⁿconkó^m składa sobie ... życzenia ... je ... wielkanocny żurek ... sałatki i inne potrawy ... (Golina); [Pogrzebiny] jest to ... poczeⁿstunek organizowany d[1]a ... najbliższej rodziny na cześć[ć] zmarłego ... (Golina); no to jak ktoś umrze to zaprasza się najbliższ^m rodzinę na tak^m herbatę i te pogrzebiny to jest takie spotkanie rodziny po pogrzebie ... (Nowa Wieś); to só^m pogrzebiny to jest ... wyprawiało się ... przed pandemią ... poczeⁿstunek gości którzy byli na ... pogrzebie ... rodzinę najbliższ^m ... i trochę dalsz^m ... nazywa...no to ... pogrzebinami ... (Święcia); ojejciu! ... pogrzebiny to jest ... zejście się całej rodziny ... do jednego domu ... no i wspomnianie tej choro... tej ... osoby zmarłej ... bardzo przykre ... spotkanie całej rodziny ... (Kazimierz Biskupi); ja nie wiem ... no ... to ... można by było ... nie ... nie widziałam tego naocznie ... nie praktykowałam tego ... ale ... po prostu pare kropielek ... były takie rodziny ... które ... dzieci były bardzo płaczoⁿce ... rodzice miały ... chciały ... chcieli mieć spokój ... wieⁿc ... wpuszczano im po pa...re kropielek do mleczka ... i jak oni to mleczko wypili to spali cał^m noc spokojnie ale przepraszam nie wiem tego dokładnie ... (Kazimierz Biskupi).

RODZINKA – rzecz., pieśc., ‘osoby związane pokrewieństwem i powinowactwem’: *pogrzebiny no przychodzi się już z cementarza do domu i ... no rodzinka najbliższa się z... przy stole siada i pije herbatkę i to jest takie pogrzebiny ... (Główiew).*

RODZINNY – przym., ‘taki, w którym uczestniczy rodzina’: *w wieⁿ...kszym gronie ... [je się] w pokoju ... a ... w gr... w gronie rodzinnym w kuchni ... (Wardężyn); nie [odmawia się modlitwy] przed każdym posiłkiem ... zazwyczaj pocztas spotkań rodzinnych ... (Golina).*

RODZYNKI – rzecz., ‘suszone winogrona’: *[Na bigos] kroji się kapuste ... smaży się mieⁿso cebulke daje się przyprawy ... grzybki ... no co ... kto ... bardziej co lubi ... rodzynki ... (Święcia); makiełki so^m to kluski krojone tak grubiej trochę jak makaron i ... i ... ucierany mak z cukrem i trochę rodzynków i ... się tam dokładało do tego ... do tego ... do tej klusek i ... i nawet miodem się doprawiało ... i też ... na ciepło się podawało na stół wigilijny ... (Milew); no to makiełki to jest właśnie chyba odmiana tej maki i to so^m ... taka jakby ... coś co zastę^mpuje nasze kluski z makiem ... to so^m po prostu kluski z bakalią czyli tam z orzechami ... z rodzynkami ... z migdałami ... coś takiego ... (Wilczyn); no sparzyć [trzeba mak] i trochę gotować no i czymś tam doprawia ... nie? ... cukier na przykład rodzynki ... (Modła); można dodawać orzechy migdały rodzynki ... (Paprotnia); makowiec ... [...] no ciasto to ciasto drożdżowe i i mak jest z bakalią się miele go chyba ze trzy razy żeby był taki dobrze zmielony z bakalią orzechami ... no bakalie to to właśnie orzechy rodzynki miód no i to się nakłada i piecze ... zawija oczywiście w rulon ... (Janów).*

ROLADA – rzecz., ‘ciasto z nadzieniem zwinięte w rulon’: *[Na Wielkanoc pieczono] babki ... placek dobry jakiś tam ... rolade ... makowca jekiegós ... [...] sernik ... (Milew); rolade ... nazwa rolada to ... to raczej so^m można we... przyrzoⁿdzać rolade mieⁿsno^m i można przyrzoⁿdzać rolade*

słodko^m ... rolada słodka jest z jajek z te ... nadziewana jakimis^m kremami ... (Golina); [Na roladę] piecze się na krupczatce piecze się biszkopcik taki malutki cieniutki jak się go wycioⁿga z piekarnika już to się taki biszkopcik wyklada na ściereczke i się zwiija taki gorⁿce ciasto i ono wtedy stygnie w takiej pozycji zrolowanej jak ostygnie jak odwiniesz to masz takie coś i wtedy tylko nadziewasz i ciasto już jes^t uformowane żeby się ładnie zawięło i się dociska i ... (Nowa Wieś); no zależy ż czego ... z cias... ta na słodko czy rolady mieⁿsne można przyzroⁿdzać ... [...] no rolade ... na s... na słodko no to ... pieczemy ... biszkobd i później ... zawijamy go w ściereczke żeby go uformować ... nakła... rz... jag ostygnie na... rozwijamy z tej ściereczki i nakładamy ... dżżemem czy ... kremem czy śmietanó^m ... w zależności kto z czym ... uwielbia ... no i wychodzi rolada ... smarujemy jo^m na wierzchu później czekoladó^m ... polewom ... lukrem ... też wedle uznania ... (Święcia); rolade mieⁿsno^m czy rolade z ciasta? ... [...] no cia... z ciastem to tu się rozwałkowuje i się nakłada czym się chce kremem takim czy innym czy z owocami i się zwiija i się poz... z wierzchu posmaruje jajeczkiem czy tam czym i i się upiecze ... (Kragola); i zawinoⁿć i też masz rolade ... do ciasta to znów inaczej ... nie? ... t... też no ... to tam słodkie ... nie? ... biszkoptowe ciasto jes ... rolada ... [...] i krem w środek ... (Pogorzałki).

ROSOŁEK – rzecz., piesscz., ‘wywar z mięsa i warzyw; samodzielna potrawa lub podstawa innych’: o! ja bardzo lubie rosółek wołowy ... (Goranin); [Z kury] rosółek jest pyszny pyszna potrawka można upiec ... (Budziśław Kościelny); z goł^mbia to się gotuje rosółek ... dla niejadków ... (Budziśław Kościelny); [Z gołębi robi się] no przeważnie rosółek ... [...] to dla chorego ... dla ma-

łych dzieci ... nie? ... (Rychwał); rosół [z gołębi] ... bardzo pyszny ... [...] dla wszyscy ... wszystkich moż... mogo^m jeść rosółek ... najwieⁿcyj do młodych małych dzieci ... bo mło... z młodych goł^mbi jest bardzo smaczny rosółek ... (Milew); [Kury hoduje się] na jajka i na rosółek ... (Budziśław Kościelny); (Konin); na pewno gotuje się rosółek i do tego się wrzuca jakieś mieⁿsko ... (Wilczyn); do rosółku ... (Paprotnia); [R1:] ^lo to tak ... to jest taka srebrzysta i ... [R2:] o perliczke chodzi ... [R1:] no ... [R2:] no to jest ptak domowy który no czeⁿsto gości w zagrodach rolnych ... [R1:] i strasznie głośny jest ... [R2:] i jest głośny ... no nie? ... który cioⁿgle ten ... [R1:] nie tylko jak jest niebezpieczeństwo ... [R2:] tak no ... ale w wieⁿkszości ... no nie? ... to ... i bardzo dobry rosółek jest z perliczki ... to można powiedzieć ... (Paprotnia); no indyk indyki to so^m duże ptaki wieⁿksze od kury rosno^m długo so^m delikatne bardzo jak so^m małe trzeba bardzo o nie dbać nie lubio^m deszczu ale jak urosno^m to so^m bardzo dobry rosółek jes^t i to jes^t bardzo zdrowe mieⁿsko ma dużo mikroelementów ... (Kragola).

ROSOŁOWY – przym., ‘związany z rosółem’: czeⁿż rosółowa to jes ta ... górna czeⁿś ... naste^mpnie ... udka ... osobno ... skrzydełka osobno ... cz... mówiłem o tej ... rosółowej czyli ten korpus ... a ... no i wyjmuję się ... odzyskuje się jeszcze ... płuuu... piersi ... nie? ... można osobno można z tego robidź jakieś kot... s... kotlety ... schabowe ... czy coś takigo ... tam ... (Sompolno); to krupnik ... [...] kroi się warzywa ... n... najpierw rosół ... wywar rosółowy czy bulionowy ... roz... kroi się wszystkie warzywka w kosteczke ziemniak w kosteczke ... wsypuje się w... kasze odpowiednie ilości ... iii ... zaprawia się zupke ... przyprawami ... wychodzi zupka ... (Święcia).

ROSÓŁ – rzecz., ‘wywar z mięsa i warzyw; samodzielna potrawa lub podstawa innych’: rosół ... (Milew); (Paprotnia); (Podgórze); (Rychwał); (Święcia); (Wilczyn); [Potrawy z mięsa] rosół zupy ... gulasze ... (Grodziec); rosół gotuje się na bardzo ... wolnym ... ogniu ... składniki to można dać ... kurczak wołowina ... a bardzo bardzo dużo ... warzyw ... i bardzo na wolnym ogniu częściej gotować żeby się nie robiły te szumowiny ... (Konin); najpień w stawiam wodę ... woda się zagotuje ... mięso już jest uszykowane ... wkładam pomału się gotuje dokładam warzywa to co poczeszbe i ... rosół na małym ogniu ugotuje się ... (Maliniec); no przeważnie ... jes ten ... no ... kurczyna i z z tego z karkówki kawałek jaki rosół kombinowany ... (Maliniec); [Jakie zupy gotuje się] w Koninie? ... biały barszcz czerwony barsz ... ten ro... rosół ... to^m grochówkę ogórkową no i ... (Maliniec); [Na rosół] przede wszystkim częściej mieć miⁿso ... albo wołowe albo ... drobiowe ... i do tego ... bardzo dużo warzyw ... gotuje się ... długo na wolnym ogniu ... w warzy... w skład warzyw wchodzi^m ... marchewka pietruszka seler por oraz ... przypalona cebula ... (Ignacewo); [W okolicy gotują] najczęńściej ... rosół co niedziele ... oprócz tego barszcz czerwony żurek ... kapuśniak ... zupa pomidorowa zupa ogórkowa i zupa kalafiorowa ... (Ignacewo); rosół gotuje się z mjeⁿsa różnego rodzaju może to być mjeⁿso wołowe ... drobiowe ... w... wieprzowe wkłada się umyte mjeⁿso wkłada się do zimnej wody dodaje się warzywa i gotuje się na wolnym ogniu ... (Rzgów); rosół gotuje się ... za... do gotujoⁿcej wody ... wkłada się mieⁿsko wody zasolonej ... wkłada się mieⁿsko ... jak się zacznie gotować wkładamy warzywa ... marchewkę ... pietruszkę ... ziele ... angielskie ... pieprz ... wszystko to ... co ... przystoi ... do rosółu ... (Wardężyn); [W tej okolicy

gotuje się] przeważnie rosół ... zupa pomidorowo^m ogórkowo^m kapuśniak krupnik ... sosy ... (Dąbrowica); na przykład pomidorowa ... na wywarze z rosółu ... potem zaprawiam koncentratem albo swoim ... koncentratem ugotowanym z pomidorów ... zaprawiam śmietanko^m moⁿko^m ... i do tego makaron ... albo ryż ... (Dąbrowica); rosół pomidorowa biały barszcz krupnik kapuśniak ... [...] wszystkie te zupy gotowane są na wywarze z mięsa tak jak rosół ... tyle że do pomidorowej dodajemy przesmażane pomidory ... zaprawiamy to śmietano^m z moⁿką ... biały barszcz zaprawiamy kwaśną śmietaną z moⁿką ... krupnik dodajemy ... pokrojone w kostkę ziemniaki do tego ... kasza ... kapuśniak ... kiszona kapusta ziemniaczki w kostkę przesmażamy troszke boczek ... (Konin); no indyka zazwyczaj to się piekło w całości ... ale rosół też można ugotować ... (Budziszław Kościelny); [Z kury robi się] no przede wszystkim rosół ... jako ... dodatki ... tego mięsa ... do ... innych rodzajów zup ... jako tam ... pieczenie ... różne ... z grila ... z różna ... (Sompolno); [Z gołębi robi się] rosół ... delikatne mięⁿso dla ... szczególnie dla ... małych dzieci ... [...] chorego ... (Sompolno); gęś faszzerowana ... pierś z gęsi ... rosół ... czernina ... (Podgórze); rosół z gole^mbi ... gole^mbie z makaronem faszzerowane ... (Podgórze); z kury można przyrzoⁿdzić ... rosół ... (Konin); nie! z indyka czornine nie! ... z indyka rosół ... [...] albo pieczony indyk ... (Milew); rosół [z gołębi] ... bardzo pyszny ... [...] dla wszyscy ... wszystkich moż... mogo^m jeść rosolek ... najwieⁿcyj do młodych małych dzieci ... bo mło... z młodych gole^mbi jest bardzo smaczny rosolek ... (Milew); z kaczki można zrobić rosół ale raczej robimy czarnine ... (Milew); czarnina to jest rosół ... wywar z kaczki ... co się na tym zaprawia czarnine ... dodaje się tej krwi z kaczki ...

(Milew); no można kaczke pieczono^m ... można ugotować rosół z kaczki ... może być czernina z kaczki ... (Janów); czernina ... [...] gotuje się rosół z tej kaczki a następnie się zaprawia ... krwią kaczki ... z mlekiem i z moⁿko^m ... [...] no ja bardzo lubię zwykle kluski cienkie ... ale też ziemniaczane są bardzo dobre do ... takiej zupy ... (Janów); czernina ... [...] jak rosół tylko zaprawia się odpowiednio ... krew z kaczki ... odpowiednio^m domieszko^m octu żeby to się nie zważyło i łoⁿczy się jedno i drugie odpowiednimi proporcjami do tego ... z ... zrobiynie czarniny to to jest dość dość wymagająⁿce no nie każdy to nie każdemu się to udaje ... (Rosocha); szare kluchy so^m zrobione z tartych surowych ziemniaków można je jeść z kapusto^m z białym barszczem zupo^m dyniowo^m a nawet z rosołem ... (Rzgów); zimne nóżki ... [...] gotuje się wywar z kt... z gd... z nóg świński^ej golonki z warzywami i później jak to ostygnie to się kroⁱ mjeⁿsko w kawałeczki zalewa się gorⁿcym tym rosołem i gotowe ... dodać można jajko lub groszek zielony ... (Rzgów); zimne nóżki ... [...] oczyszcza się ... te ... cichobiegi się mówiło ... no i gotuje się normalnie jak wywar na rosół ... potym obiera się ... drobno kraja się na drobne kawałki ... rozpuszczo się żelatynne ... dodaje się do wywaru żelatynne ... i so^m zimne nóżki ... (Dąbrowica); [Najczęściej kupuje się] kurczaki ... czyli udka ... skrzydełka ... pierś czyli filet ... no i coś na rosół ... (Budziśław Kościelny); [Kurczaka] dzieli się na skrzydełka osobno udka ... pierśi no i tam jest kuper i plecy ... drobne czeⁿści się bierze na rosół a grube się bierze do upieczenia ... (Budziśław Kościelny); [Kurę] trzeba sparzyć ... obrać z piórek ... później trzeba dobrze umyć i włożyć do gotujoⁿcej się wody i beⁿdzie rosół ... (Rychwał); no kurczaka rozkrawamy ... na

drobne czeⁿści ... no i robimy zupę czy tam rosół ... (Rychwał); no to ... pierśi inaczej i skrzydełka inaczej ... i te giczki czy jak tam nóżki inaczej ... [...] jedno jest do pieczenia drugie na ... na gotowania na rosół się nadaje ... ale raczyj kurczaka mieⁿso to się wszystko nadaje na ... do rosołu ... (Milew); kluski ze wszystkim można ... z rosołem zjeść ... można ze zupo^m zjeść ... kluski ... bardzo dobro^m zupa pomiodrowo^m ... można z zupo^m poidorowo^m zjeść ... a jeszcze tam jakieś coś też możn... komu ... nawet z kompotem można ... popić ... (Malew); [Kury hoduje się] no na rosół ... do upieczynio ... [...] na jajka ... (Golina); na pewno gotuje się rosolek i do tego się wrzuca jakieś mieⁿsko ... wieⁿc nie wiem ... słyszałam że najczeⁿściej so^m to właśnie nóżki ... ale można też zrobić na zasadz... na udkach drobiowych ... jak to się ugotuje ... chodzi o to żeby ... im wieⁿcej jest mieⁿsa tym po prostu bardziej się później ta cała galaretką czyli tak na prawdę ten rosół ścioⁿga ... (Wilczyn); [Szare kluchy] [R1:] do czarniny bardzo dobre ... do ... do wszyscygó ... do barszczyku czerwonygó bardzo dobre do ... te ... [...] do barszczyku ... zabielanýgó ... do rosołu ... [R2:] do bigosu ... [R1:] też można ... jajko w to wbidź i z bigosy zjeś ... (Golina); salceson robi się również z odpowiedniego mieⁿsa które się długo ... najpierw się pokroi w odpowiednie czeⁿście ... można i gotować w całości a pokroić dopiero po ugotowaniu ... nastę^mpnie zalewa się tym rosołem ... (Borowo); [Kurze szyjki] były dodawane do rosołu normalnie ... (Posada); lane kluski to jest jajeczko troszczeczke wody moⁿka i się roztrzepuje i się leje na gotujoⁿcy rosół czy mleko ... (Posada); ja to gotuje w rosole szyjke ... (Modła); biały barszcz? ... no to się na rosole jak się ugotuje rosół z mieⁿsem to potym się bierze śmietane moⁿke w te śmietane

sie rozbije i sie wylewa na ten rosół i jes^t biały barszcz ... i dolewa sie octu ... nie? ... troche i to jes^t biały barszcz ... nie? ... (Modła); do rosolu ... (Paprotnia); kure sie opalało żeby nie było po oskubaniu zostawały jeszcze takie cienkie włoski na na skórze kury wieⁿc to sie opalało żeby żeby tych włosków nie było w trakcie gotowania żeby one tam nie nie wychodziły do rosolu czy coś takiego ... (Janów); ja zawsze wykorzystywałam [kuzrze szyjki] do ugotowania na na rosół na ... do innych celów nie wykorzystywałam ... (Janów); zupe szczawiowo^m no jedni kupujom^m gotowe zupe gotowo^m w słoiczkach a nie^ektórzy zrywajom^m szczaw na trawie na loⁿce i to podsmażajom^m na patelce ładnie na tłuszczu potem prze... przecierajom^m przez sitko no i do wywaru z rosolu dodajemy ten ten szczaw i potem gotujemy jajeczko na twardo kroimy w kostke czy na połowe i taka zupka zaklepujemy troszke śmietanko^m ... (Główiew); no to jes^t z z kaszo^m to jes^t na pewno krupnik i sie gotuje ... no jes^t to zupa na mieⁿie sie najpierw wywar musi być z mieⁿsa i sie daje kasze ziemniaki i kroi sie w kosteczke marchewke można jo^m zabielić albo jest taka na na na rosole po prostu ... z... musi być też koperek o podstawa koperek czosnek ... (Nowa Wieś); to krupnik ... [...] kroi sie warzywa ... n... najpierw rosół ... wywar rosolowy czy bulionowy ... roz... kroi sie wszystkie warzywka w kosteczke ziemniak w kosteczke ... wysypuje sie w... kasze odpowiednie ilości ... iii ... zaprawia sie zupke ... przyprawami ... wychodzi zupka ... (Święcia); [Tradycyjne potrawy weselne to] rosół czerwony barszcz ... flaczki ... (Posada); galaretke to sie gotuje zim... nóżki ... z ze świni ... nie? ... i tegó i też sie ugotuje i potem sie obierze z kości pokroi sie na drobno i zalewa sie tym rosolem ... (Modła); tradycyjne potrawy to przeważnie rosoly ... nie? ... (Mo-

dła); [Potrawy weselne:] do obiadu jes^t rosół potem na pewno so^m jakieś mieⁿsa na pewno so^m bigos sałatki ... (Janów).

ROZDAWAĆ – czas., ‘dawać w prezencie’: ludziom sie [pisanki] rozdawało ... nie? ... (Rychwał).

ROZNOSIĆ – czas., ‘nosić coś w różne miejsca’: pan młody z... zapewniał wódke ale był ... starosta? ... który ... właśnie roznosił to^m wódke i pilnował ... żeby na stołach wódki był... żeby na stołach była wódka żeby nie brakło ... (Borowo); no teraz tak przeważnie družba roznoszo^m te [=alkohole na weselu] ... nie? ... to zależy gdzie i jak ... nie? ... no niektórzy družba biero^m se i tam w koszykach roznoszo^m ... nie? ... no to jest sprawa pana młodygo pan młody już musi tym ... (Modła).

ROZPIÉDZIAJ – rzecz., ekspres., ‘duży nieporządek’: [R1:] to co godosz? ... moja mamunia coś tam? ... [R2:] no cało^m nodz mi kusi ... [R1:] aha! ... [R2:] i teraz tak sie martwi znowu ... że jak ... [R1:] teraz idziesz spać ... [R2:] tero ide spać? ... nie! ... tero ide gotowadź obiad ... sprzoⁿtnóⁿć ... W. to jes ... pomiana świata ... wchodzisz ... a ona: bacia co kupiłaś? ... [R1:] no widzisz ... [R2:] baaciaa ... a rozpiédziaj taki że ... [...] bałagan rozpiédziaj ... (Golina).

ROZRABIAĆ – czas., ‘rozprowadzać coś w cieczy’: poⁿczusie to sie bierze moⁿke ... przesiewa sie moⁿke ... robi sie ... re... wa... rozrabia sie rozczyn z drożdży ... ubija sie jajeczka ... wszystkie składniki sie dodaje ... dolewa sie spirytusiku ... wyrabia sie ... zostawia sie do wyrośnieⁿcia ... a później sie formuje małe kuleczki ... wyrastajom^m ... kładzie sie na tłuszcz ... i już so^m pieⁿke

poⁿczusie ... (Goranin); poⁿczki ... [...] moⁿ-ke rozrabia sie z drożdżami ... (Rychwał).

ROZWAŁKOWAĆ > WAŁKOWAĆ.

ROZWAŁKOWYWAĆ – czas., ‘rozplaszczać ciasto przy użyciu wałka’: *faworki ... [...] no przygotowuje sie odpowiednio ciasto rozwałkowane ... tnie na paseczki ... każdy paseczek ... sie nacina ... przekłada ... i rzuca na ... goroⁿcy tłuszcz ... (Wilczyn); faworki ... [...] z ... z ciasta ... z kruchego ciasta z dodatkiem cukru ... rozwałkowane sie ... przecina i zaplata w tak zwano^m muszke ... (Ignacewo); nazywaliśmy to podplomykami i to zawsze robi... moja babcia robiła makaron swojej roboty i jak sie rozwałkowywało to ... to ciasto sie kładło na piec ... babcia miała jeszcze taki piec na weⁿgiel właśnie ... i na jedno^m i drugo^m strone i bardzo to było dobre ... (Konin); no jest to ciasto po... robi sie ... no moⁿka wiadomo ... jajko woda ... i rozwałkowane sie ... no i wtedy grodzimy uszka ... ten jest ... grzyby sie poprawia ... no i wtedy lepimy sobie malutkie uszka ... no i to jest w taki sposób ... no to chyba każdy w tym ... już robi tyle no to nie beⁿde tych wszystkich szczegółów ... (Paprotnia); rolade mieⁿsno^m czy rolade z ciasta? ... [...] no cia... z ciastem to tu sie rozwałkowane i sie nakłada czym sie chce kremem takim czy innym czy z owocami i sie zwija i sie poz... z wierzchu posmaruje jajeczkiem czy tam czym i i sie upiecze ... (Kragola).*

ROZWAŁKOWYWAĆ – czas., ‘rozplaszczać ciasto przy użyciu wałka’: *faworki bądź chruściki ... [...] moⁿka kwaśna śmietana ... jajko ... troche soli ... rozwałkowane sie rozcina ... i na głę^mboki olej ... (Konin).*

ROZWOLNIENIE, ROZWOLNINIE – rzecz., ‘dolegliwość organizmu polegają-

ca na częstym oddawaniu luźnego stolca’: *[Laksa] jest to rozwolnienie ... (Konin); (Rzgów); sraczka ... [...] rozwolnienie ... [...] laksa ... (Kolonia Wilczogóra); (Golina); rozwolnienie ... sra... inaczej ... po-spolicie sraczka ... (Wardężyn); (Dąbrowica); laksa to mówili na rozwolnienie ale ... (Sompolno); generalnie jak ktoś sie mało zna [na grzybach] to to niech zbiera ... no go^mbczaste z go^mbko^m od tego ... tam tam so^m ... też takie lek^ko trujoⁿce tak jak szatany i tak dalej no ale najwyżej o rozwolnienie od tego dostano^m a a a blaszkowe sromotniki no to może sie skonczyć śmiercio^m ... nie? ... (Rosocha); [Przy rozwolnieniu pomaga] kartoflanka ... (Golina); [Przy rozwolnieniu pomagają] tabletki z weⁿgla ... (Golina); przy rozwolnieniu to jes^t marchewka pomaga ugotowana jabłuszko pieczone jagody właśnie o ... (Nowa Wieś); kiedyś jak nie było tabletek to [na rozwolnienie] brali kawę ... sucho^m zbożowo^m kawę ... zbożowa kawa ... (Józwin); [Na rozwolnienie może pomóc] gorzka czekolada ... tabletki ... so^m teraz ... (Święcia); [R1:] suszone jagody suszone śliwki ... [R2:] śliwki suszone to przecież jak jest rozwolnienie ... (Kragola); przy rozwolnieniu ... w tej chwili to jes ... no tak ... wiesz? ... no wszystko rozwinieⁿte że najlepszym ... sposobem ... to jes tabletki Stoperan ... (Kazimierz Biskupi).*

ROZWOLNIENIE > ROZWOLNIENIE.**RÓŻA > DZIKA RÓŻA.**

RUCHAĆ SIE – czas., ‘o cieście: rosnąć, zwiększać swoją objętość’: *takie ciasto ... garuje ... a inaczej mówioⁿc ... rucha sie ... (Konin).*

RUCHANKI – rzecz., I. ‘ciasto drożdżowe smażone na głębokim tłuszczu, bez

nadzienia i o nieregularnym kształcie powstającym w wyniku rzucania ciasta łyżką na tłuszcz': [Ruchanki] *to so^m ... t... to so^m t... tak jak jak robi sie jak poⁿczki tylko kładzie sie łyżko^m na goroⁿcy tłuszcz ...* (Rzgów); [Ruchanki] *z tego co wiem ... so^m ... jes to je... okre... naczy ... jes to ... rodzaj placków ...* (Ignacewo); **2.** 'rodzaj klusek': [Ruchanki to] *kluski ...* (Wilczyn); 13.

RUMIANEK – rzecz., 'roślina o długich, silnie rozgałęzionych łodygach i kwiatach z białymi płatkami': [R1:] *no to może zależnie tyż od organizmu każdy organizm na co inⁿygo ale no [na zatwardzenie pomaga] jabłuszko i truskawka i takie ma... a warzywa to nie w^wm no... [...] marchewka ...* [...] [R2:] *ru... rumianek sie piło kiedyś ... rumianek ... no to tyż jakby ...* (Krągola); [Zioła na herbatę:] *rumianek ... melisa ... pokrzywa ...* (Borowo); [Herbaty] *z mieⁿty z rumianku z lipy ...* (Jaroszewice); [Ziołowe herbaty to] *mieⁿta rumianek melisa dzisiaj pokrzywa ...* (Grzymiszew); [Rumianek ma] *białe kwiatki ...* [...] *można zrobić herbatke napar do okładu ...* (Posada); *rumianek to jes^t to so^m takie łodygi troszke takie żółte to sie nazywa rumianek ... bo jes^t w ekspresie ... nie? ... rumianek tyż ale ... no te na łodyżkach takie takie żółte kwiateczki só^m małe drobne ...* (Modła); *no rumianek ... no to to jest mały kwiatek który ma białe listki w koło i jego można ususzyć i pić jako ... na różne dolegliwości lub po prostu ... zaparza sie go i dajmy na to przykłada sie na na oczy które nieraz bolo^m ...* [...] *czy na rany ... do tego no to w takiej ... jest pod tym ... to co ... na dzień dzisiejszy człowiek pamieⁿta ... no nie? ... bo teraz idzie sie do apteki i sie kupi ale rośnie to i można to samemu zerwać ususzyć i zrobić to ... nie? ...* (Paprotnia); *no to no to to jes^t zioło albo rumianek taki dziki rumianek jest no to jest*

kwiatuszek białe listki ma listki zielone oczywiście ale w kwiatku płatki białe i z takim dużym żółtym środkiem ... (Janów); 6.

RUMIANKOWY – przym., 'zrobiony z rumianku': *ziołowe herbaty ... rumiankowa mieⁿtowa lipa ... no ...* [...] *melisa ... szalwia ...* (Krągola); *no dobra herbata rumiankowa ...* (Janów).

RUSZAĆ SIE – RUSZYĆ SIE – czas., 'o drożdżach lub cieście: rosnać, zwiększać swoją objętość': *no drożdżowe ciasto tak osiewam moⁿke ... w... mo... te drożdże pokrusze żeby sie ruszyły mleka doleje i jak sie ruszajo^m zaczo^m już tutaj rosnoⁿć tak do góry to potem sie dodaje mleko ciepłe i tam masło do moⁿki i wlewa sie drożdże ... i i ubija sie do do wyrobienia peⁿcherzyków kopystko^m ... nie? ...* (Modła).

RUSZYĆ SIE > RUSZAĆ SIE.

RYBA > RYBA PO GRECKU.

RYBA PO GRECKU – fraza, 'usmażone kawałki ryby z uduszonymi warzywami': [Potrawy na Wielkanoc to] *sałatka ... jajka ... szynka ... ryba po grecku ... no szy... schaby zwijańce ...* (Wilczyn); [Potrawy wigilijne:] *karp ... no na przykład ten barszcz ... sałatka jarzynowa ... kluski z makiem ... ciasta z bardzo dużo^m ilości^m bakalii ... piernik ... co takiego jeszcze charakter?... pierogi i uszka ... kapusta z grochem ... tak zwana jeszcze makia ... niektórzy też to stawiajo^m ... to jest ... so^m takie kluski po prostu z bakaliami ... co jeszcze? ... no na pewno śledzie ... no myślę co jeszcze co jeszcze tam może być ... no ten kompot z suszonych owoców też można zaliczyć jako danie ... ryba po grecku też bardzo charakterystyczna teraz ... ryba w galarecie ...* (Wilczyn).

S

SALA – rzecz., ‘duże pomieszczenie, w którym może przebywać większa liczba osób’: *w sali oespe ... (Wilczyn); no to „gorzka wódka” to sie wtedy pije żeby sie młodzi pocałowali to jak wszyscy już so^m na sali młodzi też z kościoła przyszedli no to wtedy śpiewajo^m „gorzka wódka” ... (Główiew); [Dawniej wesela urządzano] w domu ... kiedyś jak ... a jak na salach to ... [...] a jak były sale ... no nie wszęⁿdzie były ... nie? ... no to na sali ¹oespe ... (Golina); no właśnie [wesela dawniej urządzano] w domach w remizach ... na salach właśnie straż takiej ochotniczej straży pożarnej ... (Nowa Wieś); [R1:] w domu ... [R2:] dawniej urzoⁿdzano [wesela] w domach ... można było w jednym domu jeść były zastawione stoły a do tańca przychodziło sie do so^msiadów na przykład bo tam mieli duże pomieszczenie i sie tańczyło ... [...] na sali oespe też ale to już so^m takie czasy wcześniej-sze [=późniejsze] no już zaczął w oespe no ... (Kragola).*

SALON – rzecz., ‘reprezentacyjny pokój w mieszkaniu przeznaczony do przebywania w ciągu dnia lub przyjmowania gości’: *salon? ... [...] to jest chyba jakiś pokój ... (Budzisław Kościelny); (Podgór); salon [to] ... jakiś duży ... pok... pokój ... w budyn... w domu ... (Sompolno); duży pokój to jes salon ... (Rychwał); duży pokój no ... można ... powiedzieć że ... salon ... (Konin); duży pokój to sie nazywa ... dla gości to był*

... stołowy pokój czy ... przyjyⁿcie gości ... tak no ... salon po prostu ... (Milew); co to jest salon? ... no to jest pokój do gości ... (Milew); [Salon] ogólnie to jest pokój w którym swobodnie można usioⁿć z gośćmi ... z reguły kojarzy się z tym ... że jest duży stół ... wieⁿcej krzesel ... tak? ... jest to taki pokój w którym sie nie siedzi codziennie ... chyba że ma sie gości ... tak mi sie to kojarzy ... (Konin).

SERNICZEK – rzecz., zdr., ‘ciasto z masy twarogowej’: [Potrawy na Wielkanoc] *no babki i ... sałatka ... bigos ... [...] serniczki tak tak ... gorzółka ... (Goranin).*

SERNIK – rzecz., ‘ciasto z masy twarogowej’: (Golina); [Na Wielkanoc piecze się] *babka wielkanocna ... sernik mazurek ... (Grodzic); [Ciasta na Wielkanoc to] sernik ... makowiec ... babka ... (Wilczyn); [Ciasta na Wielkanoc] [R1:] sernik ... [R2:] mazurek ... [R1:] babka makowiec ... (Goranin); [Na Wielkanoc pieczono] babki ... placek dobry jakiś tam ... rolade ... makowca jekiegós ... [...] sernik ... (Milew).*

SERWETA – rzecz., ‘kawałek tkaniny zdobiący stół, okrywający jego blat’: *skrywało sie bialo^m serweto^m ... (Milew); [W Wigilię] ¹o była biała serweta ... pod serwety sianko ... oplatek ... i to wszystko no ... (Goranin); tak samo jak kiedyś do krochmalnia ... przecież ... jak chcesz dobrze ukrochmalic*

coś ... wy... krochmalem ale nieroz możeż u... cukrym usztywniż na przykład coż na... [Ale pranie cukrem?] nie tyle pranie ... przede wszystkim wiysz co sie robiło? ... przede wszystkim były takie robióne na szydelku serwety ... czy firany mieli robióne kiedyż o! takie coś to wyglóⁿdo jak to bo to to maszynowo tero só^m ... nie? ... ale kiedyż ludzie robili czy serwety takie ... i to sie robióło przeważnie ... teraz z krochmalym a kiedyś to w cukrze ... z cukru sie rob... ciorka... ciotka M. kiedyś taki koszyczek co mi dała z tegó ... to óna w cukrze to robiła ... czy jak ... czy jag robi te ... ale ... w krochmalu tyż ... te takie na Świ... na choinke nieroz ... te aniołki takie robió^m czy takie bómbki robió^m ... no to tyż w cukrze to żeby ci ... (Golina).

SERWETECZKA – rzecz., zdr., ‘niewielki kawałek tkaniny zdobiący stół, okrywający jego blat’: [Jak dekorowano] świeⁿconke? ... [...] koszyczek serwetka ... ładnie przy... [...] przykryte serweteczkó^m ... bukszpan ... (Goranin).

SERWETKA – rzecz., ‘niewielki kawałek tkaniny zdobiący stół, okrywający jego blat’: naleśnik ... [...] no ja daje półtorej szklanki mleka półtorej szklanki wody gazowanej dwa jajka szczypte soli ... półtorej szklanki moⁿki ... i miksuje to wszystko ... ostawiam na pół godziny do lodówki ... wycioⁿgam po pół godzinie ... przemieszam ... i smaże ... na takiej małej ilości oleju ... to znaczy tam bardziej przecieram serwetko^m patelnie z... niż ... nasoⁿczono^m olejem ... o! ... [można jeść] najczeⁿściej z powidłami ... (Konin); w w koszyczku i sie wkładało w ... serwetke przykrywano sie ładnie i i to zielone tam sie przybierało ... sie nazywało... nie pamiⁿtóm jak sie nazywało zielone takie ... (Stawiszyn); [Święconkę dekorowano] przeważnie białym jakimś ... białymi ser-

wetkami ... no i na to było coś zielonego ... (Grodziec); [Jak dekorowano] świeⁿconke? ... [...] koszyczek serwetka ... ładnie przy... [...] przykryte serweteczkó^m ... bukszpan ... (Goranin); [Święconę] dekorowane było ... na przykład ... bukszpanem ... takie ... zie... krzewy ... zielone ... z małymi listkami ro... jakomż ładno^m serwetko^m ... (Sompolno); czyli ubierało sie ... koszyczek ... no ... no według swojego uznania każdy ... różnie ubierał ... te swoje koszyczki ... [...] no mogło być ... przede wszystkim ... była ... biała serwetka ... był ... jakiś kwiatusek jakaś kokardka jakies ... (Konin); [Święconkę przybierano] to ładnymi jeszcze tymi kwiatkami ... borówkami ... [...] wstoⁿżkami ... trzeba było ładnie ubrać i przykryć ... czymś jako^mś ładno^m serwetko^m na wierzku żeby nie było widać ... dopiero w kościele sie¹ odkrywało ... jak miał ksioⁿdz świeⁿcić ... (Milew); no że ... trzeba sie odpowiednio ubrać ... zachować post do kolacji ... zmówić paciorek ... no i siadano ... i sianko sie wkładało po obrusek ... i siadano ... do stołu ... dawniej przygotowanego ... [...] zakładało sie biały obrus ... pod obrus wkładało sie sianko ... wystawiało sie najlepszo^m zastawie ... serwetki świece ... żeby było uroczyście ... (Golina).

SIADAĆ – czas., ‘przybierać pozycję siedzącą’: jak sie zobaczyło pierⁿszo^m gwiazdke to wtedy siadało sie do wieczerzy ... (Stawiszyn); no że ... trzeba sie odpowiednio ubrać ... zachować post do kolacji ... zmówić paciorek ... no i siadano ... i sianko sie wkładało po obrusek ... i siadano ... do stołu ... dawniej przygotowanego ... [...] zakładało sie biały obrus ... pod obrus wkładało sie sianko ... wystawiało sie najlepszo^m zastawie ... serwetki świece ... żeby było uroczyście ... (Golina); modlitwe odmawia sie w Wiglie ... a raczej ... ludzie sie żegnajo^m ... przeżegnajo^m sie i siadajo^m do posiłku ... [...] no

i później dzieⁿkujo^m za ... za posiłek i żeby go nie brakło ... (Golina); pogrzebiny no przychodzi sie już z cmentarza do domu i ... no rodzinka najbliższa sie z... przy stole siada i pije herbatke i to jest^t takie pogrzebiny ... (Główiew); no można sie przeżegnać [przed posiłkiem] można krótko^m modlitwe odmówić no teraz w tych czasach to każdy jest zagnany każdy każdy kiedy indzi jy kiedyś ludzie siadali razem do stołu i odmawiali jeden ojciec czy tam mama modlitwe i wszyscy siadali do śniada... a teraz to to każdy zagóniony prawie w biegu jy śniadanie to tam mo czas sie modlić ... (Krągola); preⁿ-dziej sie nie usiadło jak sie ustawi... nastawiło sie na s... ko-o ... tegó ... podzieli[li]m sie opłatkiem dopiero siadaliśmy do ... jedzenia ... [...] i wszystko postne ... (Pogorzałki).

SIANKO – rzecz., ‘skruszona i wysuszona roślinność trawiasta, którą karmi się zwierzęta; wykorzystywana w celach symbolicznych podczas kolacji wigilijnej’: [Na Wigilię] kładziono ... sianko pod ... obrus ... [...] nakładano ... biały obrus ... przy...strajano stół ... i ... konieczna była dodatkowa zastawa ... dla ... gościa ... (Wilczyn); (Golina); [Na Wigilię] szykowało sie potrawy wszystkie postne ... było ... było ... musiało ich być też dwanaście ... starano sie żeby było ... [...] no sianko pod obrusem ... (Święcia); no czszeba było ... ładnie go [stół wigilijny] ... białym obrusem ... zasłać ... pod obrusem ... sianko położyć ... zawsze ... był ten jeden ... talerz ... wieⁿcej ... [Dla kogo?] tag niespodziewanego gościa ... (Święcia); [W Wigilię] najpierw była modlitwa ... oczywiście na stole dwanaście potraw ... sianko pod obrusem ... (Grodzic); [W Wigilię] ¹o była biała serweta ... pod serwetę sianko ... opłatek ... i to wszystko no ... (Goranin); [Gospodarz w Wigilię] sianko chował pod stół pod obrus ... no i dzielił sie z^ez szystkimi opłatkim i przemowe

powiedział ... koleⁿde śpiewali różne rzeczy robili przemowy... wspominali ... (Kolonia Wilczogóra); [Gospodarz po kolacji wigilijnej] resztki ... pokarmu ¹odłożone nosił ... z... ra... wraz z siankiem ... dzielił ... bydło ... krowy ... (Wardężyn); no stół był nakrywany białym obrusem pod obrus sie kładło sianko ... no i stawiało sie naczynia ... i kilka tych dań ... także był... [...] tak dwanaście dań sie szykowało żeby ... no tak ... taka tradycja była ... (Milew); no że ... trzeba sie odpowiednio ubrać ... zachować post do kolacji ... zmówić paciorek ... no i siadano ... i sianko sie wkładało po obrusek ... i siadano ... do stołu ... dawniej przygotowanego ... [...] zakładało sie biały obrus ... pod obrus wkładało sie sianko ... wystawiało sie najlepszóm zastawie ... serwetki świece ... żeby było uroczyscie ... (Golina); na stół wigilijny najpierw kładziono sianko nastę^mpnie biały obrus ... no i oczywiście na tym obrusie musiało stać świecznik ze świeco^m ... (Wilczyn); przeważnie siadano do kolacji wigilijnej ... na ... przy stole ... z ... na dwanaście ... przy dwunast... dwanaście potraw stawiano ... co tam było jeszcze ... wieczór ... na stole kładzio... pod sianko ... pod obrus ... dla przybysza zostawiało sie jedno wolne miejsce ... (Janów); sianko pod obrus ... opłatek ... dzielenie sie opłatkiem ... no i i dwanaście potraw postnych no ... (Rosocha).

SIEDZIEĆ – czas., ‘przebywać gdzieś dłuższy czas’: [Salon] ogólnie to jest pokój w którym swobodnie można usioⁿść z gośćmi ... z reguły kojarzy się z tym ... że jest duży stół ... wieⁿcej krzesel ... tak? ... jest to taki pokój w którym sie nie siedzi codziennie ... chyba że ma sie gości ... tak mi sie to kojarzy ... (Konin); no raczej przy kolacji wigilijnej dobrze jak wszyscy siedzo^m ale czy czy można było odchodzić od stołu no przecież chyba można było ja nie wiem ... (Nowa

Wież); [Brojlery] *to so^m takie dosyć duże kury które so^m t... po prostu hodowane tylko na mieⁿso dlatego one so^m takie ocieⁿżałe dużo siedzo^m i jedzo^m ...* (Janów).

SKARPETKA – rzecz., ‘okrycie stóp sięgające najczęściej do kostki’: *a prezenty [pod choinkę] to takie dostawałam a to... a to takie papcie a to skarpetki a to reⁿkawiczki a to szalik takie były prezenta ...* (Główiew).

SKRZYP – rzecz., ‘roślina wykorzystywana w ziołolecznictwie, ma łodygę, z której wyrastają liście przypominające igły, rośnie w wilgotnych i zacienionych miejscach’: *może być herbata z pokrzywy z lipy ... może być h... herbata ... z czego tu jeszcze ... ze skrzypu ... ze szalwii ... no ...* (Józwin).

(**SŁAĆ**) – **ZASŁAĆ** – czas., ‘rozkładać materiał na płaskiej powierzchni tak, by tkanina była naciągnięta i prosta’: *no czszeba było ... ładnie go [stół wigilijny] ... białym obrusem ... zastać ... pod obrusem ... sianko położyć ... zawsze ... był ten jeden ... talerz ... wieⁿcej ... [Dla kogo?] tag niespodziewanego gościa ...* (Święcia).

SŁODKIE – rzecz. zbior., ‘ogólne określenie słodkich wypieków, deserów’: [Słodkie to] *ciasta i słodycze ...* (Golina); *no słodkie czyli ciasta ciasteczka ...* (Nowa Wieś); *na wszys^tkie słodycze ... na wszys^tkie słodycze sie mówi słodkie ...* (Józwin); *no właśnie słodkie to i ciasteczka mogo^m być i ciasto i cukierki czy jakiś deserek no ...* (Krągola); [Słodkie to] *to co podasz do kawy ... może być cukierek ...* (Pogorzałki).

SŁODKOŚĆ – rzecz., ‘cukierki, czekolada, słodkie ciastka, przekąski itp.’: (Nowa Wieś); [Kolędników obdarowywano] *przeważnie słodkościami ...* (Grodziec).

SŁODYCZE – rzecz., bez l.poj., ‘cukierki, czekolada, słodkie ciastka, przekąski itp.’: [Kolędników obdarowywano] *słodyczami ... jedzeniem ...* (Wilczyn); [W święconce były] *chlebek ... jajka ... weⁿdlina ... sól pieprz ... babka ... baranek ... no i jeszcze tam różne ... przyprawy ... słodycze ...* (Wilczyn); [Słodkie to] *ciasta i słodycze ...* (Golina); *na wszys^tkie słodycze ... na wszys^tkie słodycze sie mówi słodkie ...* (Józwin); *no dorosłym to jeśli to byli meⁿżczyźni przeważnie no to czekali żeby im dać pół litra wódki ... [...] i przegryche jako^mś kielbaskie czy tam kaszanke czy co ... a dzieciaczko^m to cukierki czy czekolade czy jakieś tam słodycze ... [...] [te przeszkody nazywano] bramy, bramki no bramy ...* (Krągola); [Dawano] *butelke ... [...] wódke ... dorosłym a dzieciom słodycze ... [...] to były bramki ... [...] a nieroz ich było ź dziesieⁿć ...* (Pogorzałki); *słodycze w postaci małych kulek? ... [...] no to só^m cukierki ...* (Modła).

SŁOICZEK, SŁOJECZEK – rzecz., ‘szklane naczynie, które można zakręcić; też: jego zawartość z przetworami’: *no tam [=w piwnicy] były wszystkie zapasy na zime ... bo ponieważ było tam chłodno czyli wszystkie zapasy zrobione w słoiczkach ... na przykład też marchew pietruszke ... chociaż to też czasami zakopywano w ziemi ... było to wymieszane z piaskiem ... bo ziemia też oczywiście do pewnego momentu tam już dalej nie przemarza także takie taka była skrytka ...* (Wilczyn); [Jak robi się własny przecier pomidorowy?] *pruży sie ... taki wiejski typowo to sie pruży w garku rozkrajane na na czoⁿstki pomidory i one muszo^m sie rozgotować ra... łoⁿcinnie z łupinko^m ... precedzamy ... wlewamy w słoiczki ... przewracamy ... goroⁿcy przewracamy w ... do góry dnem ... i tero ... a można również robić no tym mów ... mikserem ...* (Golina); *zupe szcza-*

wiowo^m no jedni kupują gotowe zupę gotową w słoiczkach a niektórzy zrywają szczaw na trawie na łoⁿce i to podsmażają na patelce ładnie na tłuszczu potem przecierają przez sitko no i do wywaru z rosółu dodajemy ten ten szczaw i potem gotujemy jajeczko na twardo kroimy w kostkę czy na połowę i taka zupka zaklepujemy troszke śmietankę ... (Główiew); no to jest super ... własny przecier no to co muszę być pomidorki obrane ze skórki parzone obierane ze skórki no i potem się gotuje i ładnie się blenderuje i do słoiczka gotuje się i to jest przecier ... (Główiew); [Na przecier] gotuje się pomidory ... pruży się ... najpierw można ściongnąć skórke ... parzodź je wodę gotowano skórka się obiera ... później się w... przekrawa na cztery wy... wyd[ł] ubuje się to ... końcówke ...przekrawa się pomidorka na cztery ... uszykuje się w gar ku ... i wtedy się je ... też dość długo pruży ... soli ... i wlewa w słoiczki pasteryzuje ... (Święcia); o! powidła to so^m ze śliwek ... [...] śliwki się praży w garczku ... [...] one się muszę dość długo prużyć żeby się woda odparowała trzeba ją to zawsze mieszam bo ... [...] tak żeby się nie przypaliły ... i jak już so^m dosyć odpowiednio konsystencje mają tak^m zawieszisto^m no to się w słojezki nakładzie i się później zagotuje i już no dobre so^m ... (Krağola); [R1:] to pomidorki się kroją też się w garⁿku je d... [R2:] dusi ... [R1:] przesmaża wydu... dusi żeby woda odparowała i bardzo dobry przecierek troszke soli i w słoiczki ... (Krağola); z wypustków młody sosny to się zrywa te zubeczki zalewa się w tym w słoiczku i tam jakaś proporcja jest tylko nie pamiętam i to zalewa się spirytusem ileś musi to odstać i później na łyżeczke się bierze i to służy jako lek ... (Jaroszewice).

SŁOIK, SŁOJEK, SŁOJIK – rzecz., ‘szklane naczynie, które można zakręcić; też: jego

zawartość z przetworami; też jego zawartość – przetwory: [Dekielek] to przykrycie ... do słojika ... (Święcia); no dekiel oc słoika no ... (Wilczyn); dzem z dyni ... dodaje się ja...bka kroją się dynie dodaje się jabka ... i się ... smaży ... późni w słoiki ... ale jeszcze można dynie zrobić ... w zalewie octowej ... na słodko jest bardzo dobra ... (Konin); schowanka to dzisiejszych czasach mówimy piwnica kom... kiedyś to się mówiło komora schowanko ... tam się przechowywało wszystko... jedzenie i słoiki i i i różne rzeczy ... i moⁿke i cukier we workach i wszystko no ... (Kolonja Wilczogóra); no nie było mjeⁿso się g... gotowało w słoikach ... i się zagotowywało w słoikach żebyś nie się nie popsuły i były przechowywane w tych kopcach w tych piwniczkach ... (Kolonja Wilczogóra); [Dawniej] robili ... dynie na kwaśno zaś na słodko ... w słoiki ... kroilo się w kostke skarupy się obierało ... no i się robiło zupę dyniowo^m ... zupę dywo... dyniowo^m gotowało się i się dusiło tarło to^m dynie ugotowano^m solilo i dodawało się śmietany i do tego były kluski pyry k... pyzy kruski na pyrkach tak zwane ... i i i były bardzo dobre kroszone było właśnie kluski były kroszone olejem i cebulk^m i to było podawane jako rarytas na obiad ... (Kolonja Wilczogóra); kiedyś ... to różnie było ... [mięso] zakopane w ziemi w ... dawnych dawnych czasach ... okrywane pokrzywami ... później gotowane w słoikach ... peklowane ... no a teraz to chłodnia ... (Wardężyn); [Schowanko] to jest takie nieduże pomieszczenie przeznaczone do przechowywania słoików ... może być warzyw ... i tak dalej ... (Dąbrowica); można było na przykład za... [mięso] w słoiki kłaść ... zagotować ... to znaczy pogotować trzeba było ... to było peklowanie ... na przykład na kielbase peklowało się ... robiło się kielbase ... kaszanke ... (Dąbrowica); [Z dyni można zrobić] zupę dyniowo^m placek dy-

niowy ... pamiętam moja mama kładła kiedyś dynie w słoiki z octem ... ale przepisu nie ... nie wiem ... (Konin); z dyni można zrobić zupe i można je zakonserwować w słoikach na zime ... zupe gotujemy z dyni ... ale trzeba je zaprawić potem mlekiem ... i do smaku solo i cukrem ... (Milew); [Z dyni można zrobić] przede wszystkim smaczno zupke ... można też je zrobić w zalewie octowej ... w słoiczki i na zime ... (Golina); na pewno zupe z dyni [można zrobić] zupe krem z dyni ... jest ciasto z dyni ... można też dynie włożyć w słoiki tak konserwowo ... ale jadłam kiedyś bardzo dobro konfiture z dyni ... pyszna ... (Wilczyn); [R1:] wszystkie warzywa można było słoiki też przechowywano [w piwnicy] ... jak ... zależy ... te ... [R2:] no ... tam gdzie nie było tam no to już przechowywało się ... słoiki takie wisz? ... z owocami ... znaczy się tam ... przecir pomidorowy nie przecir pomidorowy ... no słoiki wszystkie no ... (Golina); masło robiło się ze śmietany w takim m... naczyniu zwanym kierzynko... albo w słoiku dużym ... i to się przez poruszanie ... (Rzgów); [Na smalec] topi się słoninę ... smaży ... no i właśnie smaży się odcedzo potem przez skwarki do tego osobno tłuszcz ... tłuszcz idzie osobno to znaczy się oliwa ... to stworniej później i to wszystko się przelewo do gor... słoików czy do czegoż i ... (Kolonja Wilczogóra); ojeju! ... no nie wiem ... jedyne co pamiętam jak babcia kiedyś robiła masło ... to było na tej zasadzie że coś dodała do słoika ... podejrzewam że to było chyba ... mleko ... i tym ... i tym słoikiem cały czas potrzosała aż powstało to masło ... ale co tam jeszcze się wyrabiało to nie mam pojęcia ... (Wilczyn); no też się ... osmaża mięso ... pocsmaża się za... zatego i się do słoika kładzie i się tym tłuszczem zalewa ... (Józwin); ogórki się myje ... zatego ... się słoiki szykuje do słoików się wkłada

wkładasz ... koper chrzan ... i zrobisz ... zalewe z wodą ... wode z... z... ze solo ... no i zalewasz i czekasz ... nie? ... zakrecaż i czekasz aż się ukiszó ... (Józwin); naj... częściej to opiekano to mięso na patelni ... następnie dzielono na części wkładano do ... słoika ... iii ... pasteryzowano ... oczywiście ... p... uprzednio też ... tam osolono pieprzono ... majeranki mien... dokładano ... przyprawy ... jednym słowem różne i następnie ... kład... słoik zamykano ... i ... pasteryzowano ... no ... go ... (Borowo); ogórki czeszeba ... dokładnie umyć ... włożyć je w słoje odpowiednio ... mogą być większe lub mniejsze ... następnie przygotowuje się solankę ... na litr ... wody wsypie się jedno łyche ... soli ... i to jest ... jest to taka ... solanka ... następnie kładzie się do słoika ... ogórki ... układa się odpowiednio ... (Borowo); słoiki mięso to też żeśmy zapiekło... zasilili najpierw było podsmażane ... kładzone do słoika zalewane było tłuszczem i dwie godziny się gotowało pod gumką musiał być słoik ... (Główiew); ogórki ... no jak ogórki kisi się jak kiedyś kisili w beczkach to kładło się liście z tego z chrznanu liście z wiśni czosnek i ... koper i na to się kładło ogórki się układało i tym samym przekładało się znów liście tam czosnek się wrz... i tak warstwami ... a jak się kładzie do słoików no to teraz się kładzie tylko zależy jak kto kładzie bo niektórzy kładli jeszcze z wiśni czy z de...bu ... a pospolicie no to się kładzie czosnek chrzan i koper ... (Główiew); kapuste to się najpierw szatkuje ... no jak w słoiki no to się kładzie kapuste troszeczkę się posoli żeby razem to wymieszać i ubija się w słoiki ... marchewkę się daje jeszcze do tego i ubija się w słoiki aż tak żeby wy... wycisnęła się ta ten sok ... a do beczki no to tak samo jak i też do tego no ... nie! jeszcze w daw... dawnych czasach to no ubijało się kapuste w beczkach nogami ... (Główiew); mięso w słoiki

kroimy w takie duże ... takie kawaleczki podsmażamy zalewamy t^luszczkiem i gotujemy ... (Ruda); [Twist] to jes^t nakreⁿtka na na słoik ... (Główiew); [Dżem] só^m to zmiśowane owoce ... na przykład truskawki ... zagotowane w słoiku ... (Golina); no to też musi być wywar z mieⁿsa z warzywami dodaje się zaś szczawiu albo szczawiu ze słoika i zaprawia się śmietank^m na pewno na to się jajka w... gotuje w koszulkach ... wiesz co to so^m jajka w koszulkach? ... czyli wybija się jajka na gorⁿco^m wodę albo wprost do tej zupy się wylewa i one się tak ścinają^m bo zupa szczawowia jest kwaśna i to so^m jajka które bez skorupki całe wybija się do garⁿka i one się tak ścinają^m ... (Nowa Wieś); [Na przecier] pomidorki się parzy obiera się ze skórki się blenduje się gotuje zalewa się w słoiki i się pasteryzuje ... (Józwin); [R1:] t^list to słojek zakreⁿcany ... może nie tyle zakreⁿcany tylko były kiedyś duże takie słoiki litrowe i miały gumkę i spreⁿżone i to się za... [R2:] zamykało się ... [R1:] gumkę to i się spreⁿżyno^m przycioⁿgało i po zagotowaniu to trzymało no ... (Kragola); t^list ... to jest ... zakreⁿcanie do słoika ... pokrywka do tego ... (Pogorzałki); [Owoce czarnego bzu] no zrywa się i kładzie się czy w słoik ... i przesypuje się cukrem ... [...] no przeciwkaszlowe to jes^t no jako ... jako lek ... (Jaroszewice); rwiesz z dołu nie z samych ... samych czubków [sosny] ... bo tam ... po prostu nie wolno zrywać tegó bo to jes co roku przyrost ... tylko po boku a ... środek żeby szed ... a te młode takie pyⁿdy takie ... na wiosne jak ... to ... zaczyna wyrastać ... to zrywosz ... te pyⁿdy ... i zasypuje się ... dużó^m ilości cukru ... (Golina); bania? ... to jest co się gotuje zupe można kłaść w słoiki to jes^t dynia ... na dynie mówili kiedyś bania ... (Posada); no mieⁿso w słoiki to tak samo no musisz upiec ... i te na patelni i w... potem w słoiki pokłaść i w tych słoikach gotować ...

jeszczy ... nie? ... wlać tam trochę tłuszczu i gotować w słoikach ... nie? ... żeby złapały te dekielka ... (Modła); mieⁿso w słoiki to jest podprużone na patelni i kładzone do słoików zalewane zalewo^m ... doprawiono^m ... i kładzie się ... leje się w słoiki zakreⁿco się słoiki i gotuje się to ... to mieⁿso do mieⁿkości i żeby ono złapało i pozostajo^m ... [...] no na pewno koło godziny bo zależy jakie mieⁿso ... jak jest mieⁿso z ... dajmy na to z geⁿsi no to się gotuje go dłużej żeby to złapało i to mieⁿso było mieⁿkie bo ono musi być przecięż ugotowane uprużone w tyj ... pod to^m temperaturo^m ... no nie? ... (Paprotnia); to się pekluje i i się nakłada w słoiki i wtedy te słoiki się zakreⁿca i zagotowuje się i i wtedy jes^t to miyⁿso w słoikach ... (Wyszyna).

SŁOJECZEK > SŁOICZEK.

SŁOJEK > SŁOIK.

SŁOJIK > SŁOIK.

SŁÓJ – rzecz., ‘szklane naczynie, które można zakręcić; też: jego zawartość z przetworami’: ogórki czszeba ... dokładnie umyć ... włożyć je w słoje odpowiednie ... (Borowo); [Żeby peklować szynkę] robi się zalewem zs... ze stono^m z przyprawami i mieⁿso układa się szczelnie w słojach i zalewa się to^m zalewo^m ... (Posada); rwiesz z dołu nie z samych ... samych czubków [sosny] ... bo tam ... po prostu nie wolno zrywać tegó bo to jes co roku przyrost ... tylko po boku a ... środek żeby szed ... a te młode takie pyⁿdy takie ... na wiosne jak ... to ... zaczyna wyrastać ... to zrywosz ... te pyⁿdy ... i zasypuje się ... dużó^m ilości cukru ... w jakimś słoiku w słoju czy czymś ... (Golina).

SMACZNEGO! – wykrzyk., ‘życzenie przyjemnych doznań przy spożywaniu

posiłku': (Golina); (Główiew); (Janów); (Józwin); (Kazimierz Biskupi) (Krągola); (Paprotnia); (Pogorzałki); (Ruda); (Święcia); (Wyszyna); *życzy sie smacznego ale ... na wsi tego nie używano ...* (Borowo); *można [powiedzieć] no ogółym tak jak jes^t wieⁿ-cej ludzi to smacznego ...* (Wróblina); *przed posiłkiem sie mówi na zdrówko! ... smacznego! przepraszam ...* (Główiew); [Przed posiłkiem się mówi] *no smacznego! czy na zdrowie! ... tak? ...* (Nowa Wies).

SMACZNIE – przysł., 'tak, że ma się przyjemne doznania ze spożywania jedzenia': *idzie na szaber ... [...] czyli ... ukras^o sobie kilka jabłek ... i smacznie je zjeść ...* (Ignacewo).

SMACZNY – przym., 'mający przyjemny smak': *smaczne kartofle ...* (Kolonia Wilczogóra); *rosół [z gołębi] ... bardzo pyszny ... [...] dla wszyscy ... wszystkich moż^o mogo^m jeść rosółek ... najwieⁿcyj do młodych małych dzieci ... bo mło... z młodych gołę^mbi jest bardzo smaczny rosółek ...* (Milew); [Z dyni można zrobić] *przede wszystkim smaczno^m zupke ... można też jo^m zrobić w zalewie octowej ... w słoiczki i na zime ...* (Golina); *kielbase czea ... ze świni dobrać dobre mieⁿso ... pokroić od kości ... no i wołowiny troche razem sie zmeli z ... mieⁿsa sie i wyrabia sie ... soli sie ... [...] doprawi sie pieprzem ... soli troche i ... [...] czosnek ... różne doprawy ... pieprz ... także musi być smaczne wypróbowane na surowo i dopiero sie robi kielbase ...* (Milew); *a prawdziwek to to to jest borowik szlachenty i naj... najbardziej ceniony w tego grzyb tu tu w tych okolicach i w ogóle w Polsce no ... nie nie mówioⁿc o truflach to to to jes^t naj... smaczniejszy grzyb ... gruby trzon pokaźny kapelusz go^mbczasty od spodu go^mbka taka doś^o no nie mieⁿk^a a taka w miare twarda ...* (Rosocha); *lineg jest ... taki ... dosyć ... szczu-*

ply dosyć długawy ... no i bardzo smaczne mieⁿso ma ... (Józwin); *no ... szczupak to ... był dosyć długi ... duży ... wie... najwieⁿkszy z tych ryb ... których tu wymieniałam ... no był bardzo dobro^m rybo^m bardzo smaczno^m rybom ... dosyć tak ... bar...dzo dużo^m głowe miał ... zawsze ... przy... wtedy kiedy czszeba było to^m rybe patroszyć jak sie odrzucilo głowe no to ... bardzo dużo odchodziło wtedy ... nie? ...* (Borowo); *kure opalało sie żeby było żeby nie miała włosków żeby było smaczniejsze mieⁿso czyste ... [...] lało sie spirytus i k... podpalało sie zapateczko^m i sie trzymało kure nad tym płomieniem i obracało jo^m sie żeby sie opaliły włoski ...* (Posada); [R1:] *repeta to nie wiem ... tego nie ...* [R2:] *bardzo smaczna zupa ...* (Paprotnia); *a najlepszy farsz do kaczki ... to wiesz z czego jes? ... mielone woⁿtróбки drobiowe ... do tego ... wkłada się ... jajka żóttka ... do tego wkłada sie mielony boczek ... no to już jes dla ... bardziej taki ... niedietetyczne ... ale ... smaczne ... prawda? ...* (Kazimierz Biskupi); *berbelucha ... to jes pu... płyn... jak by to powiedzieć ... półpłynna substancja ... niby do jedzenia ... ale bardzo niesmaczna ... źle wygłoⁿdajoⁿca ... nieapetycznie ...* (Borowo); *herbata z mlekiem ... [...] próbo- wałam ale to jest niesmaczne ...* (Krągola); *i właśnie na to mówili psionki ... ale one były bardzo dobre ... tak zwane uleⁿgałki ... jak one bo na dźrzewie były bardzo takie cierp- kie że ... aż jeⁿzyk sztywniał ... ale wiesz ... jak później ... one spadły ... poleżały ... to były tak smaczne że teraz byś zamieniła ... nawet jabłuszko na tako^m gruszkę ...* (Kazimierz Biskupi); *a na przykład mówie ale to było smaczne czy placek drożdżowy czy tam coś czy ugotowane ale smakowało mi ... nie? ...* (Modła); > SMACZNEGO!

SMAK – rzecz., 1. 'właściwość pokarmów odbierana przez człowieka podczas ich

spożywania': [Dobre mleko poznaje się] *po smaku ... no może i jeszcze i po zapachu ...* (Konin); *po smaku ...* (Wilczyn); [Do wędzenia brano] *wisnie gruszkę ...* [...] *to był bardzo dobry smak i zapach ...* (Kolonina Wilczogóra); [Dawniej świeże masło zawijano] *w jakieś liście ... chrzanzu ... winogrona ... wszczynywało to ... i zapach ... i i ... długo ... uczszynywało ... no dobry smak ...* (Wilczyn); [Na żurek] *robi się zakwas z moⁿki i kromki chleba ... później to dojrzewa robi się zasmażkę z boczką kielbasy i cebuli zalewa się wodą^m musi się chwile pogotować aby nabrało smaku i zalewa się tym zakwasem należy dodać soli pieprzu i musi się tylko zagotować ... i już gotowe ...* (Rzgów); [Potrawy wigilijne to] *karp ... uszka ...* [...] *susz ... mogli... gotowali susz te^ż ... co tam jeszcze? ... nieroz kutie też zależy jak kto lubi ... uszka ... już mówiłam ... zupa ze śledzia też robili ...* [...] *można zrobić tak^om tradyc... tak^om tego ... tata to tak^om lubi że ... mlecz ... ubijesz tyn mlycz z cebulk^om ... nie? ... i późni w to śmietane i trochę mleka i ... taki smag jes dobry z tego mleczka ... nie? ... tako prawdziwo zupa rybno ... yyy ... śledziowa ...* (Golina); *pamięⁿ tam że za dziecka za dziecka jak ze studni cioⁿgnęliśmy wodę to była najlepsza woda nie gotowaliśmy jo^m ona latem była bardzo chłodna do picia coś w podobie ale dużo lepsza smakiem niż nasza mineralna ...* (Ruda); *przynosisz owoce do domu ... myjesz ... zależy ... najlepsz... najlepszy kompot z ... z jabłek to jes po prostu ... żeby ich ... nie obierać ... tylko ... kroić ... razem ... z ... z [H]upinko^m ... ono wtedy daje lepszy smak ... aromat kompotu ... no i ... o wiele fajniej wygłoⁿ da w słoiku ... prawda? ...* (Kazimierz Biskupi); *piołun ... wiem że jest smak bardzo gorzki ... mówio^m gorzki jak piołun ... ale ... to jest taka ... srebrno ... roślina taka ... srebrno-siwa ...* (Krągo-

la); *no to po prostu na każdy ... nalewke na każde wino jes inny s... sposób ...* [...] *na przykład ... kupujemy ... owoce obojeⁿnie jakie ... kupujemy drożdże winne ... cukier ... woda ... no i to wszystko czekamy ... aż ... kładziemy w szklany balon ... zakładamy rurki ... i czekamy ... aż wyrobi ... jeżeli wyrobi ... zlewamy ... wlewamy do butelek ... i najlepiej jak sobie postoi rok ... wtedy ma prawdziwy ... smak ... i aromat ...* (Kazimierz Biskupi); 2. 'przyjemność znajdująca w jedzeniu': *zupa się gotowało z dyni ... się jo^m obrało z wierzku bo ona miała tak^om grubo^m skó^re potym się w kostkę kroilo i prosze ciebie do garⁿka i się tak tako dynia rozgotowała i potym się troszeczkę mlekiem zalało i i się osoliło do smaku pycha była jak piorun jeszcze kluski do tego to uuu! byłyby ...* (Maliniec); *na zupę dyniowo^m gotuje się obj^era się dynie kroji się w kostkę gotuje się małe ilości wody później zalewa się mlekiem dodaje się imbir gałkę muszkatałkovo^m z... scukier sólⁿ wszystko do smaku ...* (Rzgów); [Na bigos] *kapusta ... dodaje się mieⁿso ... weⁿdline ... przyprawy ... i gotuje się dość długo ... do smaku ...* (Wilczyn); *ze suszonych owoców robi się zupy ...* [...] *śliwki i ... jabłka gruszki ...* [...] *gotuje się te owoce w garku na wodzie ... trochę się wsypie cukru ... i trochę się tam do smaku doprawi solo^m i się zaprawia śmietanko^m i ...* (Milew); [Na ślepe ryby] *pokrojono^m cebulke należy zmorzyć solo^m można jo^m też sparzyć dodać octu do smaku i zalać śmietano^m ...* (Rzgów); *no zacierki? ... zacierki to można powiedzieć że to so^m ... takie ... lane ... kluseczki ... robione ... z jajeczka ... i ...troche ... moⁿki ... i troszeczkę do smaku solo^m ... i się to roszczszepało i się ... lało ... łyżko^m na wodę ...* (Konin); *to inaczej zimne nóżki albo galat ... może być drobiowy może być wieprzowy ...* [...] *kupuje się odpowiednie mieⁿso gotuje ... z warzywami ... jarzyny*

różne ... do smaku soli sie pieprzy i potem obiera sie to mieⁿso ... nakłada w salaterki i zalewa tym wywarem nagotowanym ... (Golina); kaszanka ... albo kiszka ... [...] dolewa się ... krwi ... wymięsza się dos... doprawia do smaku ... majeran...kiem najczeⁿściej solo^m i pieprzem po wymięszaniu ... przy pomocy specjalnej maszynki kładzie się we flaki ... no i potem ... gotuje sie^m to jeszcze ... te ... te kieł... te takie peⁿtka kiszki się gotuje w ... w ... w wodzie to znaczy w ... we wrzoⁿt... nie gotuje sie może tylko sie parzy we wrzoⁿtku o! ... (Borowo); [Na sałatkę] gotuje sie warzywa wszystkie marchew ziemniaki seler w jedⁿym garⁿku dodaje sie jeszcze gotuje sie jajka potrzebne so^m jajka por ... groszek można dodać kukurydze jabłuszko kroji sie w kostke ... no i ten ... majonez musztarde sie doprawia do smaku i sie miesza ... (Nowa Wieś); [Na kompot] ostruże sie jabłuszka jak sie zagotuje woda wrzuca sie na gotujoⁿco^m wode pare minut sie pogotuje i dosładza sie do smaku ... (Józwin); no i ... przyprawia sie to wszystko mieⁿso majerankiem ... pieprzem ... solo^m ... wszystkie przyprawy jakie ktoś toleruje bo nie wszyscy toleruj^om wszystkich przypraw ... no i to sie^m ... upycha tą kaczkę ... ale kaczka tak samo powinna być dwanaście godzin jeszcze ... wymyta wysmarowana w środku ... czosnkiem ... tutaj sie dodaje czosnek ... do tej ... do tego farszu ... nacierasz w środku czosnkiem ... solo^m ... i pieprzem ... a far... do farszu już czosnku nie kładziesz ... boby to ... cały smak zabiło ... (Kazimierz Biskupi); 3. ‘ochota, chęć’: [Mam] na coś smak ... smake ... (Posada); ma smaka ... (Modła); (Paprotnia).

SMAKA – rzecz., ‘ochota, chęć’: [Mam] na coś smak ... smake ... [...] że mam na coś ochote ... (Posada); (Paprotnia); na coś smake ma ... [...] teraz raczej nie [mówi się

już tak] no raczej ochote sie na coś ma albo zachcianki ktoś ma zachcianki jeszcze ewentualnie no ale to to też takie ... (Janów).

SMAKOWAĆ – czas., 1. ‘mieć jakiś smak’: jeżeli chłopcy nałapali tych raków dużo ... było to tako^m frajdo^m ... nie przyznam sie do tego co nie robiłam bo ja uciekałam bo ... na wymioty mnie brało ... ale chłopcy ... wrzucali te raki do ... nie? ... robili ... coś ... z czterech nóg ... mieliśmy tam zawsze garnek w krzakach uszykowany ... podgotowali wode ... rzucili raki do wody ... no i oni ... a ... z domu zakosiliśmy zawsze sól i pieprz ... nie spróbowałam nie wiem jak raki smakujo^m ... ale chłopcy nasi ... bardzo sie zajadali ... (Kazimierz Biskupi); 2. ‘podoać się pod względem smaku’: no zdarzało sie to ale jak to nazywało ... no ... zwykle tego kradzione [jabłka] akurat u takich smyków to lepij^j smakowały tego niż niż ... [...] no szaber to raczej coś poważniejsze na szaber to zaraz po wojnie to sie jeździło ... no na na na poni^emieckie ... (Rosocha); d^ugie ze^mby na coś no to że smakuje chyba ... że coś nie smakuje no ... (Główiew); pierdziołki ... uliⁿżałki ... [...] [R1:] to już ... zleciały to ... nieroz to jo myślałym że to zgnite a ona już tako była ... no mocno dojrzało ... i smakowaa ... to ani ... nie nie była zgnito ... sie jadło to ... w parku były takie dwie ... jeszcze ... a przeważnie ... dużo rosło na miedzach kiedyś ... (Golina); a na przykład mówie ale to było smaczne czy placek drożdżowy czy tam coś czy ugotowane ale smakowało mi ... nie? ... (Modła); bo tak zawsze żurek podawali rano jak już wszyscy mieli troche ten no to bardzo smakował ... no nie? ... (Paprotnia).

SMAKOWY – przym., ‘mający smak czegoś’: no to ... oficjalnie to wiadomo ... z ... z ... woda gotowana plus ... plus ... proszek który mamy gotowy ... no nie? ... w ...

kupiony do tego ... ale można też robić galaretkę samemu tak jak za dawnych moich czasów jeszcze ... że jest woda plus żelatyna i dodaje się sok ... i wtedy jest galaretkę taka ... [...] smakowa ga... czy wiśniowa czy truskawkowa ... w zależności jaki się tam sok no to ... to tak ... (Paprotnia).

SMOCZEK – rzecz., ‘gumowa zabawka, którą niemowlę ssię’: *smoczek ... (Konin); (Rychwał); to był smoczek ... albo szmatka w której zawinieⁿty był cukier ... (Rzgów); smoczek był gumowy ... (Rzgów); smoczek z cukre^m ... [...] no był taki duży ... smocze... butelka od napoju od orenżady ... tak ... i był taki duży gł... smok... smoczek... smoczek nacióⁿgany na tó^m butelkę ... a dziecko ... i piło mleko ... jeżeli płakało no to wyspali w to mle... cukier i zasypywali korkim zatykali i dziecku dali do tego ... do do żucio do do ssania po prostu ... (Kolonia Wilczogóra); [Małemu dziecku dawano do ssania] smoczek ... a z... dawien dawna to ... s... cukier ... w weⁿzelku ... (Wardężyn).*

SMOK – rzecz., ‘gumowa zabawka, którą niemowlę ssię’: *smoczek z cukre^m ... [...] no był taki duży ... smocze... butelka od napoju od orenżady ... tak ... i był taki duży gł... smok... smoczek... smoczek nacióⁿgany na tó^m butelkę ... a dziecko ... i piło mleko ... jeżeli płakało no to wyspali w to mle... cukier i zasypywali korkim zatykali i dziecku dali do tego ... do do żucio do do ssania po prostu ... (Kolonia Wilczogóra); (Golina).*

SOBOTA – rzecz., ‘dzień tygodnia przed niedzielą’: *w Świeⁿta Wielkanocne só^m zawsze poⁿ... niedziela poniedziałek ... nie? ... no to w pióⁿtek to się tam robiło malowało się bó w sobotę już się ... czszeba było na świeⁿconke ... ze świeⁿconko^m iś ... [...] malowaliśmy ale to tak ... w naturalnym ... nie?*

... tam babcia ... uszykowała tam z... z cebuli z tegó ... nie? ... no to wrzucalim sobie i ... nic wieⁿcej ... a dzi... ale ... jag już twója mama na tegó no to już tam tym woskiem ... i malowali dziadek z nimi ... malował ... a ... te pisanki to były ... nie? ... kraszanki pisanki ... (Pogorzałki); > WIELKA SOBOTA.

SOK – rzecz., ‘płyn wyciskany z owoców lub warzyw’: *ja słyszałam że [do masła] dodawano żeby było żótciejsze marchewki ... soku z marchwi ... nie robiłam tego ... (Święcia); biały barszcz ... abo kwas ... inaczej ... abo kwas z... zze soku z kapusty biały barszcz może być też ... (Kolonia Wilczogóra); kapuste to się najpier^w szatkuje ... no jak w słoiki no to się kł... kapuste troszeczkę się posoli żeby razem to wymieszać i ubija się w słoiki ... marchewkę się daje jeszcze do tego i ubija się w słoiki aż tak żeby wy... wycisnęła się ta ten sok ... a do beczki no to tak samo jak i też do tego no ... nik^t jeszcze w daw... dawnych czasach to no ubijało się kapuste w beczkach nogami ... (Główiew); [Na kaca pomaga] sok z kiszonych ogórków ... (Golina); no to zatwardzenie ... zaparcie ... [...] [pomaga] no herbatka na przykład z jakiś ziótek ... dzisiaj można kupić takie sobie tabletki na na takie rzeczy ... można napić się soku z kiszonej kapusty ... (Nowa Wieś); na kaca to praca ... sok z ogórków ... (Święcia); no i później ... jak ten farsz masz zrobiony to m... mielono^m woⁿtróbkę ... wi... mielony boczek ... odrobina cebuli ... najlepiej startce ... starte na tarce ... później jeszcze no sól pieprz majeranek i tak dalej i tak dalej ... przyprawy ... no i to napychasz do środka ... zaszyszasz ... bo z ... jakbyś ... szpilkami przypinała ... to ten tłuszcz i ten farsz by wszystek wyleciał ... a tak ... ten smak znaczy się ten sok ... z tego ... a tak to zaszyszasz bardzo geⁿściutko ... szyjke odwalasz ... skrzydełka do ... te lotki pierw-*

sze uczinasz ... tak? ... (Kazimierz Biskupi); [Cukier wytwarza się] z buraków ... cukrowych tak zwanych buraków cukrowych ... [...] to jes ... cały proces ... przetwarzania ... zaczyna się od mycia buraków potem od cieⁿcia buraków potem od wyduszania ... z nich soku ... a dopiero ten sok poddaje się obróbce i ... powstaje ... wtedy cukier ... w skrócie ... (Borowo); syrop ... z owoców ... ten sok tak ... to owoce czarnego bzu zasypuje się cukrem ... zagotuje ... i zlewa się ... od... oddziela się owoce od soku i później się pasteryzuje ... [...] syrop z czarnego bzu ... stosuje się w przezi^mbieniu ... (Krągola); [R1:] no nalewki to można ze wszystkiego zrobić ... truskawkowo^m z truskawek też możesz zalać ... spirystusom i to już ... spirytusu się wle... [...] maliny jagody ... zalewosz spirytusu... jag już przestanie tak ... for... formyntuje przez jakiś czas ... a żeby zaś się nie zepsuło no to się wleje ... na litr ... [R2:] no cukrym trzeba zasypać żeby sok puściło ... i późni spirytusu się leje ... albo wódki ... (Golina); [R1:] to ta[k] jach ... czarny bez ... też te kwiat mo ... czarny bez to możesz ... [R2:] o! z czarny^g bzo bardzo dobrze nalewka jest ... [...] [R1:] no ... przede wszystkim na przezi^mbinie ale nalewki można zrobić tak samo ... [R2:] to sok ... się robiło ... ale nalewke też można zrobić ... (Golina); z korzynia to robió^m ... ale to przeważnie tyn ... pokrzywe jak tnó^m to też ... tnó^m te ... od góry liście ... bo robió^m ... z pokrzywy też ... tegó ... ale to już jez na co inne nie na herbatę ... pokrzywy myjó^m i zale... zalewają^m spirytusu tyn korzyń ... [...] i to jes ... nie do smarowania tylko ... do picia na serce ... jes zdrowe ... [...] pijesz to sam sok ... (Golina); [R1:] późni taki sog można wzięⁿś to późni ... przycydzidź albo w jakiś sokowirówce i tak ... [R2:] żeby nie było tych fafołów ... (Golina); no to ...

oficjalnie to wiadomo ... z ... z ... woda gotowana plus ... plus ... proszek który mamy gotowy ... no nie? ... w ... kupiony do tego ... ale można też robić galaretkę samemu tak jak za dawnych moich czasów jeszcze ... że jest woda plus żelatyna i dodaje się sok ... i wtedy jest galaretka taka ... [...] smakowa ga... czy wiśniowa czy truskawkowa ... w zależności jaki się tam sok no to ... to tak ... (Paprotnia); oj oj najlepiej z papierka ale tak żeby samemu zrobić galaretkę to można sok owocowy czy ... kompot można sobie wzięⁿś i po prostu z... z żelatyno^m i z tego zrobimy galaretkę ... (Janów); [Żeby ukieścić] no tajczyⁿści tó^m kapuste z główek się oczyszcza i wtedy się szatkuje to^m kapuste ... no i w... się w taki garczek kamienny wkłada warstwami przesypuje się soló^m i dodaje się marchewkę listko laurowe no i się ubija takó^m pałkó^m żeby tó^m kapuste dobrze ubić tak żeby ona wydała wodę sok taki ... (Wyszyna); [Do popicia wódki] no może być i herbata i sok jakiś ... (Wyszyna).

SOKOWIRÓWKA – rzecz., ‘urządzenie do wyciskania soku’: czszeba dojrzale zerwadź już owoce ... muszó^m być ... czarny bez musi być dojrzały czarniutki już taki no ... [...] jak kuleczki małe ... i potem ... obrać te kuleczki ... osobno wrzucić te ... gałóⁿzki te te ... [...] mama to robi ale to ... bierze i te ... po prostu zaś ... z cukrym chyba gotuje ... [...] bo nieroz to ... sam... żeby nie było tych pesteg ani nic ... ani skórek ... no to przekryⁿcajó^m przez ... tó^m ... sokowirówke czy coś tam takigó ... [...] a no to ... służy ... na przezi^mbienia dobry jest ... do herbaty ... jak człowiek przezi^mbióⁿ to ... zalycajo^m tyn właśnie pić ... z wodó^m goróⁿcó^m ... (Golina); [R1:] późni taki sog można wzięⁿś to późni ... przycydzidź albo w jakiś sokowirówce i tak ... [R2:] żeby nie było tych fafołów ... (Golina).

SOKOWNIK – rzecz., ‘urządzenie do wyciskania soku’: [Na syrop z czarnego bzu] zrywa sie bez obiera płucze ... i ... sie ... do sokownika kładzie czy kiedyś tam do garnka wysmażane i ... i precedzane przez sito ... [...] herbatę sie ro... no ... na przezie^mbienie jak jes ... (Józwin).

SO^MSIAD, SÓ^MSIAD – rzecz., ‘osoba mieszkająca w pobliżu, niedaleko’: [R1:] no przychodzili so^msiady i do stołu sadali ... [R2:] to raczej kobiety przychodziły ... [R1:] przychodziły ... no so^msiedzi ... [R2:] pierzaki były ... [R1:] pierzaki ... no ... (Milew); w domu były wesela ... w domu były pogościny było jedzenie w domu a u so^msiada sie tańczyło też w domu ... tak ... (Główiew); śledzik ... [...] no spotykajom sie so^msiedzi ... i ze wsi ... no i sobie ... po prostu sie ... bawiom sie ... o! ... (Grodzic); [Pisanki dawano dla] tych co sie ... so^msiadom ... czy tych co sie lubiło ... czy rodzinie ... (Grodzic); na harende idzi^vmy na harende ... [...] no to sie szło przez ... do so^msiada czy gdzieś właśnie sobie narwać tych tych owoców no ... no i to ale on oczywiście bez wiedzy jego nie to było ... nie? ... to takie dzi[ś] bym powiedziała to jes^t kradzież no teraz to bym powiedziała to jes^t kradzież no ... (Stawiszyn); no to może u so^msiada gubić jajka i sie mówi ze wynosi bo przechodzi do so^msiada przez płot i przychodzi bez jajka a u so^msiada zostawi ... (Główiew); [R1:] w domu ... [R2:] dawniej urzoⁿdzano [wesela] w domach ... można było w jednym domu jeść były zastawione stoły a do tańca przychodziło sie do so^msiadów na przykład bo tam mieli duże pomieszczenie i sie tańczyło ... [...] na sali oespe też ale to już so^m takie czasy wcześniejsze [=późniejsze] no już zaczął w oespe no ... (Krągola); do wyrabiania ciasta? ... [...] to nie była deska to była taka ... kopónka ... [...] kopónka czy

kopónka ... nie wiem dokładnie bo to była taka ... jak ci tu wytłumaczydź jakby łódka była tako okroⁿgło z brzegami na tego to nie było takie duże ... w tym wyrabiali ciastó ... to pamieⁿtam bo chodzili do só^msiadów tam ... i oni mieli piec i ... piekli w tym ... (Pogorzalki); miedza ... jes to taka ... czszydzieści czterdzieści centymetrów ... niezaoranej ziemi ... dziełoⁿc ... jeden pas ... ziemi ... od drugiego ... no to znaczy sie so^msiad dzieli swoje ... tak? ... (Kazimierz Biskupi).

SO^MSIADKA, SÓ^MSIADKA – rzecz., ‘kobieta mieszkająca w pobliżu, niedaleko’: no bo jak sie nazbi^vrało worek czy dwa pierza ... to sie schodziły so^msiadki do domu sie rozkładało pierze na stole i to było darcie pierza jak sie to skonczyło to sie robiło jedzenie ... robiło sie ciasto no i sie robiło taki mały bal czyli pierzok ... (Budziszlaw Kościelny); a to só^msiadka robiła rozumⁱsz jedna drugi pomagala so^msiadka so^msiadce pomagala nie było żadnych kucharków [na wesele] ... tylko kobity no z domu ... (Główiew); [Dawniej potrawy na wesele przygotowywały] gospodynie i kucharka była i były pomoce to so^msiadki kto wszyscy ... (Krągola); na Przyborów ... tam koło autostrady jak sie jedzie to tam też só^mte lasy i tam i właśnie też jeździłam tu ze so^msiadko^m na gryby ... (Wyszyna).

SÓ^MSIAD > SO^MSIAD.

SÓ^MSIADKA > SO^MSIADKA.

SPAĆ – czas., ‘być pogrążonym w śnie’: [R1:] to co godosz? ... moja mamunia coś tam? ... [R2:] no całó^m nodz mi kusi ... [R1:] aha! ... [R2:] i teraz tak sie martwi znowu ... że jak ... [R1:] teraz idziesz spać ... [R2:] tero ide spać? ... nie! ... tero ide gotowadź obiad ... sprzóⁿtnóⁿć ... W. to jes ... pomiana

świata ... wchodzisz ... a ona: bacia co kupiłaś? ... [R1:] no widzisz ... [R2:] baaciaa ... a rozpiździaj taki że ... [...] bałagan rozpiździaj ... (Golina); [Niemowlętom podawano niewielką ilość alkoholu] żeby lepiej spały ... (Borowo); (Grzymiszew); [Niemowlętom podawano niewielką ilość alkoholu] żeby spali^t żeby spały ... (Jaroszewice); ja nie wiem ... no ... to ... można by było ... nie ... nie widziałam tego naocznie ... nie praktykowałam tego ... ale ... po prostu pare kropolek ... były takie rodziny ... które ... dzieci były bardzo płaczo^{nc}ce ... rodzice miały ... chciały ... chcieli mieć spokój ... wie^{nc} ... wpuszczano im po pa...re kropolek do mleczka ... i jak oni to mleczko wypili to spali cało^m noc spokojnie ale przepraszam nie wiem tego dokładnie ... (Kazimierz Biskupi).

SPALĄĆ – czas., ‘niszczyć za pomocą ognia’: skorupki poświe^{nc}one to zazwyczaj się spalało ... (Święcia); w piecu [chlebowym] palono drewnem spalano no spalano drewno resztki niedopalonego drewna usuwano tak zwanym pomietłem ... [...] tak no z pieca sie tak ... i później wsiypywało sie garstke otro^{mb} i jeżeli te otro^{mb}by sie zapłonęły to znaczy że piec był gotowy do pieczenia chleba ... (Rzgów).

SPAŚLOK – rzecz., ‘osoba o nadmiernym apetycie, lubiąca dużo jeść’: (Wyszyna).

SPOTYKAĆ SIE – czas., ‘o ludziach: przychodzić w umówione miejsce, by wspólnie spędzać czas’: śledzik ... [...] no spotykajom sie so^msiedzi ... i ze wsi ... no i sobie ... po prostu sie ... bawiom sie ... o! ... (Grodzicz); [Po kolędowaniu] no spotykali sie ludzie popijali śpiewali bawili sie ... (Goranin).

SRACZKA – rzecz., ‘dolegliwość organizmu polegająca na częstym oddawaniu

łużnego stolca’: (Budzisław Kościelny); (Golina); (Milew); sraczka ... [...] rozwolnynie ... [...] laksa ... (Kolonia Wilczogóra); rozwolnienie ... sra... inaczej ... pospolicie sraczka ... (Wardężyn); laksa to jest ... no biegunka ... czyli potocznie sraczka ... (Podgór).

SSANIE – rzecz., ‘poruszanie wargami i językiem tak jak niemowlę przystawione do piersi matki’: z tego co s... co wiem ... małemu dziecku kiedyś da... zawijano cukier ... w szmatke lniano^m i dawano do ssania ... (Ignacewo); smoczek z cukre^{ym} ... [...] no był taki duży ... smocze... butelka od napoju od orenżady ... tak ... i był taki duży gł... smok... smoczek... smoczek nació^{ng}any na tó^m butelke ... a dziecko ... i piło mleko ... jeżeli płakało no to wyspali w to mle... cukier i zasypywali korkim zatykali i dziecku dali do tego ... do do żucio do do ssanio po prostu ... (Kolonia Wilczogóra); kiedyś jak opowiadały moje babcie to mówiły że ... w takij mały woreczek sypały cukier i to dawały [dziecku] do ssania ... (Dąbrowica).

STAROSTA – rzecz., ‘mężczyzna, który w czasie wesela dba o serwowanie potraw i alkoholu’: pan młody z... zapewniał wódke ale był ... starosta? ... który ... właśnie roznosił to^m wódkę i pilnował ... żeby na stołach wódki był... żeby na stołach była wódka żeby nie brakło ... (Borowo).

STAROŚWIECKI – przym., ‘bardzo stary, charakterystyczny dla poprzedniej epoki’: kiedyś ... były ładne meble w kuchni ... bo były meble staroświeckie rzeźbione ... [...] w kuchni no właśnie to tam były meble ławka wielki duży stół bo rodziny były duże ... to był wielki duży stół ławki przeważnie były do siedzynie ... no i kredensy były ładne staroświeckie tylko podłogi były ... właśnie zgli-

niane no i piece były gy... gliniane tak samo a późni już były kafelki zez szamotu były robione wykład... (Kolonja Wilczogóra).

STE^NGNO^NĆ – czas., ‘stwardnieć po utracie ciepła’: *żeby steⁿgła ... steⁿżała ... (Modła); no to steⁿgnoⁿć to sie zwioⁿzać tak sie zrobi tako galareta ... nie? ... (Modła).*

STE^NGNO^NĆ SIE, STY^NGNO^NĆ SIE – czas., ‘stwardnieć po utracie ciepła’: [Stęgnąć się] *no znaczy steⁿżec sie żeby była twarda żeby szło jo^m [=galaretkę] kroić ... (Posada); (Janów); kiedyś cukierków nie był... jedynie czekolade sie zrobiło to sie zrobiło czekolade bo sie tusz^{cz} i potem sie sypało kakao i sie zrobiło czekolade żeby styⁿgła ale cukierki ... (Modła); [Galaretka musi się stęgnąć] *no żeby ... po prostu ... no była konsystencja ... [...] bardziej ... no sztywna no bo wiadomo że jak beⁿdzie rzadka no to nie beⁿdzie jaka galaretka ... no nie? ... tylko musi mieć tam swojo^m ... [...] swoje steⁿżenie ... no nie? ... wtedy do teg... no ... to to jest moim określeniem ... nie wiem czy dobrze ... (Paprotnia).**

STE^NŻEĆ – czas., ‘stwardnieć po utracie ciepła’: [Galaretka] *steⁿżała ... (Janów); (Paprotnia); (Posada); żeby steⁿgła ... steⁿżała ... (Modła); [Stęgnąć się] *no znaczy steⁿżec sie żeby była twarda żeby szło jo^m kroić ... (Posada).**

STE^NŻENIE – rzecz., ‘stwardnienie po utracie ciepła’: [Galaretka musi się stęgnąć] *no żeby ... po prostu ... no była konsystencja ... [...] bardziej ... no sztywna no bo wiadomo że jak beⁿdzie rzadka no to nie beⁿdzie jaka galaretka ... no nie? ... tylko musi mieć tam swojo^m ... [...] swoje steⁿżenie ... no nie? ... wtedy do teg... no ... to to jest moim określeniem ... nie wiem czy dobrze ... (Paprotnia).*

STUKAĆ – czas., ‘zderzać dwa przedmioty, które wydają przy tym charakterystyczny odgłos’: *był taki zwyczaj ... kiedyś bardzo bardzo dawno że ... stukano sie pisankami ... i ... (Konin).*

STY^NGNO^NĆ SIE > STE^NGNO^NĆ SIE.

STYPA – rzecz., ‘przyjęcie po pochówku dla rodziny i bliskich zmarłego’: *o Jezus! patrz! wiedziałam przyjeⁿcie ... stypa ... (Modła); (Janów); (Paprotnia); (Pogorzałki); (Posada); [R1:] [Na stypie alkohol] *podaje sie ... przeważnie jest ... [R2:] to zależy od ... od zmarłego czy miał życzenie żeby podać czy nie czy ... no wiadomo ... no każdy ma swoje ... to nie jest że u każdego na pewno bo ... bo to w zależności od danej rodziny czy osoby czy ... no nie ... wiem ... (Paprotnia); no stypa ... pogrzebiny kiedyś mówili ... [...] kiedyś sie podawało a teraz sie nie podaje ... na tym no ... na tych stypach na tych pogrzebinach podawali wódke bo tam było ludzi niedużo bliższa rodzina ... (Wróblina); [Pogrzebiny to] *stypa ... tak posilek po pogrzebie ... (Józwin); pogrzebiny teraz to sie chyba nazywa stypa ... to jes^t poczeⁿstunek po obrzeⁿdzie pogrzebu zmarłej osoby no ... (Krągola).***

SUSZ, SZUSZ – rzecz., ‘wysuszone owoce’: *chałaba to jes ... zupa na ... taka^o na Wigilie robióno ... nie zupa tylko taki susz ... chałabat ... chyba ... chałabaj czy? ... (Golina); (Konin); *chałabas chyba ... to jes ... no to robisz z takigó szuszu ... na Wigilie ciotka [...] ile razy robi ... to suszóno śliwki suszóno jabka ... i to gotujeż na wodzie i to wtedy ... do picio ... (Golina); susze wszelkiego rodzaju ... z jabłek susz ... (Stawiszyn); susz ... jabka śliwki ... (Rzgów); [Potrawy wigilijne to] *kapusta z grochem ... pierogi z kapusto^m i z grzybami śledzie ryby ... co tam***

jeszcze ... [...] barszcz czerwony z uczkami ... później jeszcze kompot ze suszu ... [...] najpierw się podawało zupę grzybowo^m z kluskami a później reszta ... kluski z makiem i... (Rzgów); tradycyjne [potrawy wigilijne to] karp makielki ... kompot ze suszu ... smażone ryby ... śledzie ... w occie ... (Dąbrowica); u mnie [na Wigilię] to były makielki to znaczy mo^mka ... bułka przepraszam ... bułka namoczona w mleku i w ... obtoczona w jajku ... kluski z jajkiem ... kluski z makiem przepraszam ... karp ... susz kompot z suszu wigilijnego ... barszcz czerwony z uszkami ... kapusta z grochem ... kasza ... żeby się trzymały pinioⁿżki ... (Golina); [Potrawy wigilijne to] karp ... uszka ... [...] susz ... mogli... gotowali susz te^ż ... co tam jeszcze? ... nieroz kutie tyż zależy jak kto lubi ... uszka ... już mówiłam ... zupę ze śledzia też robili ... [...] można zrobić takó^m tradyc... takó^m tegó ... tata to takó^m lubi że ... mlecz ... ubijesz tyń mlycz z cebulkó^m ... nie? ... i późni w to śmietane i troche mleka i ... taki smag jes dobry z tegó mlecza ... nie? ... tako prawdziwo zupa rybno ... yyy ... śledziowa ... (Golina).

SUSZONKA – rzecz., ‘suszone owoce’: (Rychwał).

SYN – rzecz., ‘męski potomek’: zajmowałem się rolnictwem i pszczołami ... dopóki nie oddałem synowi gospodarstwa ... a pszczołami się zatrudniam do tej pory ... (Milew).

SYROP – rzecz., ‘słodki płyn o gęstej konsystencji’: syrop z mleczu robiło się tam różne syropy ... [...] no to na lekarstwo na przykład ... nie? ... takie syropy mieli ci ludzie ... nie? ... (Modła); to był taki syrop [z kwiatów mlecza i miodu] ... przy przezie^mbieniach przy przeciwko kaszlowi się

robiło ... (Janów); syrop ... z owoców ... ten sok tak ... to owoce czarnego bzu zasypuje się cukrem ... zagotuje ... i zlewa się ... od... oddziela się owoce od soku i później się pasteryzuje ... [...] syrop z czarnego bzu ... stosuje się w przezie^mbieniu ... (Krağola); zbiera się [czarny bez] gotuje się ... dokładnie cukru i robi się na syrop ... zdrowotne ... [...] na syrop ... na przezie^mbienie ... na serce ... (Rychwał); syrop przyrzozⁿdza się z młodych wypustków sosny zalewało się go ... zasypywało się cukrem i chyba służył na stany zapalne gardła ... (Grzymiszew); rwiemy czarny bez ... przynosimy do domu ... płuczemy ... obieramy ... z tak zwanych ... szypulek ... ze wszystkiego ... musi być czarna gładka jagódka ... to zasypujemy cukrem ... i ... to mieszamy co dwa dni ... i dosypujemy z powrotem ... jeżeli ... ten s... cukier i ten ... już się te jagódki czarnego bzu zmniejszo^m ... wtedy ... mamy ... syrop zlewamy ... bardzo super na przezie^mbienie ... z czarnego bzu ... [...] jes bardzo dobry lek na obniżenie ciśnienia! ... (Kazimierz Biskupi).

SZALIK – rzecz., ‘część ubrania w postaci długiego pasa materiału służącego za okrycie szyi, ramion, głowy’: a prezenty [pod choinkę] to takie dostawałam a to... a to takie papcie a to skarpetki a to reⁿkawiczki a to szalik takie były prezenta ... (Główiew).

SZAŁWIA – rzecz., ‘roślina zielna i miododajna w różnych odmianach, ma wzniesione, rozgałęziające się pędy, i czerwone, niebieskie lub fioletowe kwiaty tworzące kłosy’: może być herbata z pokrzywy z lipy ... może być h... herbata ... z czego tu jeszcze ... ze skrzypu ... ze szałwii ... no ... (Józwin); ziołowe herbaty ... rumiankowa mieⁿ-towa lipa ... no ... [...] melisa ... szałwia ... (Krağola); ☞ 11.

SZAMPAN – rzecz., ‘alkohol pity przy specjalnych okazjach, w którym uwalniają się bąbelki powietrza; oryginalnie alkohol produkowany we francuskim regionie – Szampania, ogólnie – każde wino musujące’: [Weselne alkohole to] *ten wódka wino szampan ... (Janów); no wino wódka i piwo ... szampiana też o ... szampiana jeszcze ... na weselu ... (Wyszyna).*

(SZANOWAĆ) – USZANOWAĆ – czas., ‘otaczać szacunkiem’: [Jeżeli upadnie kawałek chleba, trzeba] *podnieść ... no co tam ... chleb trzea uszanować ... (Milew).*

SZARLOTKA – rzecz., ‘ciasto z jabłkami’: *jabłecznik szarlotka no ciasto z nadzieniem jabłkowym ... (Rosocha); (Golina).*

NA SZCZY^ŃŚCIE – fraza, ‘taki (tak), żeby mieć szczęście, żeby życie było dobre i pomyślne’: [R1:] *kotki sie jadło na szczy^Ńście z drzewa ... [R2:] kotki ... kotki to sie jadło ... z palemki ... [...] [R1:] a w drugi dzień świo^Ńt sie dyngusa robiło ... [R2:] a to dro... już drugi dzień świo^Ńt to był dyngus ... to były zwyczajne takie ... (Goranin); [Co robiono ze skorupkami ze święconego jajka?] *czszymało sie żeby sie ... pinió^Ńdze chyba ... nie wim ... [...] pinió^Ńdze czy na szczy^Ńście ... w każdym bó^Ńdź ra... [Ale wszystkie?] nie ... no troche ... no przecie gdzie?! ... [A co z resztą] sie wyrzucało ... (Golina).**

SZCZYPTA – rzecz., ‘niewielka ilość, odrobina’: *naleśnik ... [...] no ja daje półtorej szklanki mleka półtorej szklanki wody gazowanej dwa jajka szczypte soli ... półtorej szklanki mo^Ńki ... i miksuje to wszystko ... ocstawiam na pół godziny do lodówki ... wy-cio^Ńgam po pół godzinie ... przemieszam ... i smaże ... na takiej małej ilości oleju ... to znaczy tam bardziej przecieram serwetko^Ń*

*patelnie z... niż ... naso^Ńczono^Ń olejem ... ol ... [można jeść] najcze^Ńściej z powidłami ... (Konin); *zacierki to była taka zupka mleczna z takimi kluseczkami ... z kruszoneczkó^Ń ... [...] robiło sie kruszonke z jajka i z mo^Ńki ... szczypta soli ... gotowało sie mleko ... i na to mleko wrzucaliśmy właśnie te kruszonki ... chwile sie pogotowało i to była ta zupka ... (Konin); szczypta troszke odrobina ... [...] ździebko też ... rzadziej używane ... (Janów).**

SZKIELETOR – rzecz., ekspres., ‘osoba bardzo chuda’: *szkieletor chudzielec ... (Janów).*

SZMATECZKA – rzecz., zdr., ‘kawałek materiału’: *to w^Ńsz jak dzieciok płakoł kiedyś to było tak ... brało sie materiału ... rozum^Ńsz tak jak o no to to to jest dob... dobre a przed-tym to były takie normalne płótno ... i w to płótno robiło sie prosze ciebie po... tego ... cukru sie nasypało na na szmateczke i troszke zwilżyło to^Ń to żeby jak dzieciok sobie ssal czy coś to żeby miał wilgoć tego i było za-wi^Ńonzywane normalnie nitko^Ń i dzieciokowi do gym^Ńby i ... (Maliniec).*

SZMATKA – rzecz., ‘kawałek materiału’: *szmatka jakaś powó^Ńzka ... (Konin); z tego co s... co wim ... małemu dziecku kiedyś da... zawijano cukier ... w szmatke lnia-no^Ń i dawano do ssania ... (Ignacewo); to był smoczek ... albo szmatka w której zawi-nie^Ńty był cukier ... (Rzgów); szwamka czy szmatka? [Szwamka co to?] nie wim ... (Stawiszyn); pomywa sie [naczynia] jako^Ńś ... kawałek szmatki czy sz... czy tó^Ń gó^Ńmb-ko^Ń do mycia ... (Milew); [Do mycia naczyń jest] go^Ńmbka szmatka ... (Golina).*

SZNEK – rzecz., ‘słodka bułka z ciasta drożdżowego z dodatkami smakowymi’: *sznek z glancym to jes ... takie ciasto ...*

z ciasta drożdżowego to tag upieczóne ... i polukrowane ... (Wilczyn); [R1:] sznek z glancem ... [R2:] jest coś takiego ... ja nie znam ... [R3:] ja nie znam ... tego ... to w górach może nie u nas ... (Goranin).

SZNEKA – rzecz., ‘słodka bułka z ciasta drożdżowego z dodatkami smakowymi’: *szneka to jes^t buł... to jes^t taka drożdżówka która w Kaliszu ... mówi... mówili na to ... ju^ż szneke kup ... to była drożdżowa buleczka ... tu nie ma tego ... w Koninie nie w Koninie nie ... (Konin); [Czy mówi się tutaj szneka z glancem?] to jest prawdopodo... nie ... nie mówi się ... (Grodziec).*

SZPRYCA – rzecz., ‘narzędzie służące do wstrzykiwania jakiejś substancji złożone z tłoka oraz lejka o niewielkim otworze’: *no dzisiaj to poⁿczki można nadziewać szpryco^m dzisiaj w dziurke się robi już w upieczonym poⁿczku albo jak się zarabia poⁿczki to się taki^vgo placka robi i daje się na środek łyżeczko^m marmolade i się zlepia i i się kula ... (Nowa Wieś).*

SZUSZ > SUSZ.

SZYDEŁKO – rzecz., ‘cienki pręcik mający z jednej strony haczyk, służący do wyrobu dzianiny’: *tak samo jak kiedyś do krochmalnia ... przecież ... jak chcesz dobrze ukrochmalić coś ... wy... krochmałem ale nieroz możeż u... cukrym usztywnidź na przykład coś na... [Ale pranie cukrem?] nie tyle pranie ... przede wszystkim wiysz co się robiło? ... przede wszystkim były takie robione na szydełku serwety ... czy firany mieli robione kiedyż o! takie coś to wyglóⁿdo jak to bo to to maszynowo tero só^m ... nie? ... ale kiedyż ludzie robili czy serwety takie ... i to się robiło przeważnie ... teraz z krochmalym a kiedyś to w cukrze ... z cukru się rob... ciorka... ciotka M. kiedyś taki koszyczek co mi dała z tegó ... to óna w cukrze to robiła ... czy jak ... czy jag robi te ... ale ... w krochmalu tyż ... te takie na Świ... na choinke nieroz ... te aniołki takie robió^m czy takie bómbki robió^m ... no to tyż w cukrze to żeby ci ... (Golina).*

Ś

ŚCISŁY – przym., ‘o poście: bardzo rygorystyczny pod względem jakości i ilości jedzenia’: *no właśnie to so^m te ostatki to były właśnie śledzik to przed Popielcem te te bo późni jes^t post i i w zwioⁿzku z tym to ... przed postem zawsze te ostatnie dni nazywały się ostatki bo późni^ej był post i nie można było jes^ć potraw wieⁿc i były ... był t^łusty czwartek czyli były wtedy tłuste rzeczy można było późni^ej był post kiedyś to był post bardzo ścisły to ... (Stawiszyn); [R1:] kiedyś to był post bardzo ścisły to ... [R2:] zakaz zakaz jedzenia mjeⁿsa ... (Stawiszyn); kiedyś tak ... ścisły ... post ... było ... teras mówio^m że po ... świeⁿconce że ni ma postu ... ale ... kiedyś pościli ... i w środy i ... w Wielki ... i w Wielko^m Sobote ... i ... ze świⁿcónko^m i ... my pościmy nadal ... nie? ... że dopiero w ... pierszy dzień Świoⁿd jemy ... nie? ... (Pogorzalki).*

ŚLEDZIK – rzecz., 1. ‘ryba masowo odławiana dla mięsa, które można wędzić, konserwować lub marynować; też: dania z tej ryby’: *no zupka ze śledzia ... [...] kładzie się śledzika śmietanke sól pieprz ... [...] cebulke ... można jabuszko ... (Goranin); śledzik w śmietanie ... [...] myje się ... śledzia ... kroji ... doprawia ... wlewa śmietane ... (Wilczyn); [Na tłusty czwartek przygotowuje się] faworki i poⁿczki ... i śledziki ... (Rzgów); no przekoⁿska jakaś ... tak? ... zagryzka ... [...] może być ... ogórek może być pomidor może być śledzik ... może być*

... weⁿdlna jakaś ... (Józwin); ci ... panowie którzy tam ... na wsi wtedy ... pili wódki to oni tam nie popijali tego ani wodo^m ani niczym tylko ... oni myśleli żeby dostać zagryche najczeⁿściej ... [...] ogórek kiszony ... cebula ... tak ... albo śledzik ... o! ... (Borowo); 2. ‘ostatni dzień karnawału; też: zabawa urządzana tego dnia, która trwa do północy i kończy się przed Środą Popielcową’: śledzik ... (Wilczyn); [R1:] przed popielk^{ie}m to śledzik ... nie? ... przed Popielcem to śledzik ... [R2:] śledzik zabawa śledzikowa ... (Stawiszyn); no właśnie to so^m te ostatki to były właśnie śledzik to przed Popielcem te te bo późni jes^t post i i w zwioⁿzku z tym to ... przed postem zawsze te ostatnie dni nazywały się ostatki bo późni^ej był post i nie można było jes^ć potraw wieⁿc i były ... był t^łusty czwartek czyli były wtedy tłuste rzeczy można było późni^ej był post kiedyś to był post bardzo ścisły to ... (Stawiszyn); śledzik ... [...] no spotykajom się so^msiedzi ... i ze wsi ... no i sobie ... po prostu się ... bawiom się ... o! ... (Grodziec); śledzik ... [...] tańczo^m przebierajo^m się hulajo^m śpiewajo^m ... (Goranin).

ŚLEDZIOWY > ZUPA ŚLEDZIOWA; ZUPKA ŚLEDZIOWA.

ŚLEDŹ – rzecz., ‘ryba masowo odławiana dla mięsa, które można wędzić, konserwować lub marynować; też: dania z tej ryby’: *zupka śledziowa ... [to] mleko miód*

dodaje sie śledzie ... (Konin); (Stawiszyn); zupa śledziowa ... [...] kroi sie cebulke ... soli ... pieprzy ... troszeczke ... dodaje sie ... gotowanej wody ... i wtedy dolewa sie ... śmietane ... wkłada sie śledź ... i jes zupa śledziowa ... (Święcia); no to beⁿdzie zupa śledziowa ... [...] solone śledzie moczymy w wodzie ... później odcedzamy i zalewamy to mlekiem ... i doprawiamy cebulko^m ... sól pieprz ... troszeczke octu ... (Grodziec); postne danie? ... n... no śledzie a co? ... [...] zupa śledziowo ... [...] moczy sie ś... pu... śledzie ... kroi sie śledzie mmm...moczy sie ... soli ... pieprzy ... cebulka ... śmietana ... (Wilczyn); no zupka ze śledzia ... (Gorainin); śledzik w śmietanie ... [...] myje sie ... śledzia ... kroi ... doprawia ... wlewa śmietane ... (Wilczyn); [Tradycyjne potrawy wigilijne to] barszcz ... pierogi ... śledź ... kapustka ... makielki ... przygotowywano dwanaście potraw ... (Wilczyn); wróżby ... nie to przepraszam pomyliło mi sie bo wróżby to kiedy indziej to ... tam [na śledziku, zabawie ostatkowej] normalnie był zawsze na stole śledź tam był czy i i tańce były no ... (Stawiszyn); [Tradycyjne potrawy wigilijne] no to piersze były ... był karp ... później inne ryby ... śledzie w różn... pod różnym ... postaciom ... zupa grzybowa ... kluski z makiem ... grzyby ... kapusta z grochem ... [...] kompot ... owocowy ... [...] u nas tak po prostu stawiano wszystkie ... (Święcia); [Potrawy wigilijne to] kapusta z grochem ... pierogi z kapusto^m i z grzybami śledzie ryby ... co tam jeszcze ... [...] barszcz czerwony z uczkami ... później jeszcze kompot ze suszu ... [...] najpierw sie podawało zupe grzybowo^m z kluskami a później reszta ... kluski z makiem i... (Rzgów); ślepe ryby no nie wi^em ale ryby śle... śle... śledź ślepy to wi^em ... [...] śledź sie to sie kroi cebulke w koske ... i zasypuje sie cukre^om ... i sie ucuro te cebulke z tym dodaje sie do tego

śmietanke i troszke kwasku cytrynowygo i sie ucuro i sól ... i jest wspaniała do zimniaków ... (Kolonia Wilczogóra); [Na Wigilię] musiało być dwanaście potraw tak jag zacze [=zawsze] nasza kultura wymaga ... chlyb jabko orzech miód mak śledź ryba barszcz czerwony uszko pieróg ... no ... i jabłuszko orzeszki koniecznie ... [...] w pirszyj kolejności był opłatek ... opłatek potym dzielinie sie opłatki^om było tradycyjne tag jak zawsze jes do tej chwili ... potym były biały ba... czerwony barsz z uszkami ... kluski z makiem ... no i ryby śledzie ... (Kolonia Wilczogóra); [Na Wigilię] przede wszystkim ... ryba ... śledź ... kluski z makiem ... g... groch ... kapusta z grochem ... to były pocstawowe ... [...] to [podawano] raczej razem ... (Wardężyn); tradycyjne [potrawy wigilijne to] karp makielki ... kompot ze suszu ... smażone ryby ... śledzie ... w ocie ... (Dąbrowica); [W Wigilię były] na pewno ryba karp barszcz czerwony pierogi śledź makaron z makiem ... [...] u nas było ogólnie wszystko na stole ... i zawsze najstarszy z rodziny brał jedną potrawę i później wszyscy braliśmy tą samą potrawę i tak do ostatniej potrawy było ... (Konin); ślepe ryby to jest rozarty ... ze śledzi ... o matko! jak to sie wyjmuje sie ... no ... ikra ... ikre sie wyjmuje z śledzi ... i sie rozciera na misce z cebulko^m z pieprzem ze solo^m i sie doprawia śmietano^m i sie ... można jeść z kartoflami ... tylko kartofle muszo^m być ciepłe ... [...] ja robiłam ale nie ... nie lubiałam ich jeść ... (Milew); [Potrawy wigilijne] kluski z makiem zwane makielki ... z grzy... zupa grzybowa kapusta z grochem śledzie smażone ryby ... czerwony barszczyk z uszkami ... no i co tam jeszcze ... [...] kompot z suszonych owoców ... no to co pamiⁱto^m ... (Milew); [Potrawy wigilijne:] karp ... no na przykład ten barszcz ... sałatka jarzynowa ... kluski z makiem ... ciasta z bardzo du-

żo^m ilości^m bakalii ... piernik ... co takiego jeszcze charakter?... pierogi i uszka ... kapusta z grochem ... tak zwana jeszcze makia ... niektórzy też to stawiajo^m ... to jest ... so^m takie kluski po prostu z bakaliami ... co jeszcze? ... no na pewno śledzie ... (Wilczyn); śledź raczej był ślepy tego ... czyli po prostu z... zupa ta jakby śledziowa bez śledzia o ... czyli z przyprawami te wszystkich tak jak sie do do do zupy śledziowej tego robi tylko że no śledzia brak kiedyś to to to było ... no ... (Rosocha); [Potrawy wigilijne to] śledź kluski z makiem ... w niektórych rejonach kutia ... o ryba ... ryba ... (Rosocha); zupa śledziowo ślepo to mówi^m bo kiedyś to sie z łba robiło czy ... ze śledzia ... z tego ... z mlecza ... a ślepó^m to sie robiło na przykład jak kupiłeś te ... ma... no te matiasy czy jakież ... nie? ... i takó^m ... to mówili ślepo tako zupa ... nie wiem czy to o to chodzi ... [...] to sie nie gotowało ... to normalnie robiłeś tam ze śmietany i ... i te ... troche cebuli ... i takó^m zupe ... i troche mleka kwaśnygo czy coś ... i w to śledzie kładłeś ... (Golina); [Potrawy wigilijne to] karp ... uszka ... [...] susz ... mogli... gotowali susz te^ż ... co tam jeszcze? ... nieroz kutie tyż zależy jak kto lubi ... uszka ... już mówiłam ... zupe ze śledzia też robili ... [...] można zrobić takó^m tradyc... takó^m tegó ... tata to takó^m lubi że ... mlecz ... ubijosz tyn mlycz z cebulkó^m ... nie? ... i późni w to śmietane i troche mleka i ... taki smag jes dobry z tegó mlecza ... nie? ... tako prawdziwo zupa rybno ... yyy ... śledziowa ... (Golina); [Łuski z wigilijnego karpia zachowuje się] na szczeⁿście na pienioⁿdz ... [I Twoja mama też tak zachowywała?] nie ... kiedyż nie było karpi ... [...] jag ja byłam mała to nie ... dopiro jak ... mama ... twoja ... nie? ... no to ... dzieci tak ... [...] a ja jak tego to nie było karpi ... a ryby ... śledzie ... przeważnie śledzie ... ryby jak tam złapałim i tak na tegó to tam były ... nie? ... wieⁿcej

sie ... ale ... tak jak ktoś som złapał ... ale tak to karpie to nie ... pierse to dopiero jak w Koninie ... jak dzieciaki ... ile miały po ... [...] czszy lata ... mama sześ ... (Pogorzałki); [Postne dania na piątek to] ryby śledzie zupy grzybowe barszczyk czerwony ... (Posada); [Na piątek robi się] przeważnie ryby albo śledzie ... ryby smażone albo śledzie ... nie? ... (Modła); > ŚLEPY ŚLEDŹ.

ŚLEPE RYBY – fraza, ‘podawana na zimno zupa na mleku lub śmietanie, której smak nadają śledzie’: [Ślepe ryby] z tego co mi sie kojarzy ... jes to zupa zaste^mpcza ... gotowana z ziemniaków ... i warzyw ... gdzie po prostu ... no ... uda... warzywa ... były krojone w postać ryb ... (Ignacewo); [Na ślepe ryby] pokrojono^m cebulke należy zmorzyć solo^m można jo^m też sparzyć dodać octu do smaku i zalać śmietano^m ... (Rzgów); ślepe ryby no nie wi^em ale ryby śle... śle... śledź ślepy to wiem ... [...] śledź sie to sie kroi cebulke w koske ... i zasypuje sie cukre^m ... i sie uciro te cebulke z tym dodaje sie do tego śmietanke i troszke kwasu cytrynowygo i sie uciro i sól ... i jest wspaniały do zimniaków ... (Kolonja Wilczogóra); ślepe ryby to jest rozarty ... ze śledzi ... o matko! jak to sie wyjmuje sie ... no ... ikra ... ikre sie wyjmuje z śledzi ... i sie rozciera na misce z cebulko^m z pieprzem ze solo^m i sie doprawia śmietano^m i sie ... można jeść z kartoflami ... tylko kartofle muszo^m być ciepłe ... [...] ja robiłam ale nie ... nie lubiałam ich jeść ... (Milew).

ŚLEPY – przym., ‘o potrawach: niezawierający tłuszczu lub mięsa’: zupa śledziowo ślepo to mówi^m bo kiedyś to sie z łba robiło czy ... ze śledzia ... z tego ... z mlecza ... a ślepó^m to sie robiło na przykład jak kupiłeś te ... ma... no te matiasy czy jakież ... nie? ... i takó^m ... to mówili ślepo tako zupa

... nie wiem czy to o to chodzi ... [...] to sie nie gotowało ... to normalnie robię tam ze śmietany i ... i te ... troche cebuli ... i tak^m zupa ... i troche mleka kwaśnygo czy coś ... i w to śledzie kładę ... (Golina); > ŚLEPE RYBY; ŚLEPY ŚLEDŹ.

ŚLEPY ŚLEDŹ – fraza, 1. ‘podawana na zimno zupa na mleku lub śmietanie, której smak nadają śledzie’: *ślepe ryby no nie wi^m ale ryby śle... śle... śledź ślepy to wiem ... [...] śledź sie to sie kroji cebulke w koske ... i zasypuje sie cukre^m ... i sie uciro te cebulke z tym dodaje sie do tego śmietanke i troszke kwasu cytrynowygo i sie uciro i sól ... i jest wspaniała do zimniaków ... (Kolonja Wilczogóra); 2. ‘podawana na zimno zupa na mleku lub śmietanie’: *śledź raczej był ślepy tego ... czyli po prostu z... zupa ta jakby śledziowa bez śledzia o ... czyli z przyprawami te wszystkich tak jak sie do do do zupy śledziowej tego robi tylko że no śledzia brak kiedyś to to było ... no ... (Rosocha).**

ŚLIWA – rzecz., ‘drzewo rodzące owoce pokryte skórka z jedną dużą (najczęściej spłaszczoną) pestką w środku; też: owoce tego drzewa’: *głubki ... damasyny ... weⁿ-gierki ... ren... ren...klody czy renglody nawed nie wiem dokładnie jak sie mówi ... n... no ... tak...e ... c... c... wieⁿcej ... raczej tam na wsi nie nie ... wtedy nie uprawiano innych śliw ... (Borowo).*

ŚLIWECZKA – rzecz., zdr., ‘owoc pokryty skórka z jedną, dużą (najczęściej spłaszczoną) pestką w środku’: *no ze śliwek [powidła] ... no no sie to sie gotowało sie śliweczki i i sie ro... tego i sie prużyło ... tak? ... (Główiew); śliwki weⁿ-gierki granatowe śliweczki od których bardzo dobrze odchodzi pestka i sie ich używa do powideł ... (Ruda); no dżem to ... dżem można zrobić z malin*

z czarnej porzeczki z truskawczek ... [...] z wiśni ze śliweczków ... (Krağola); weⁿ-gierki to so^m nieduże śliweczki takie fioletowe ... (Wyszyna).

ŚLIWKA, ŚLIWKA – rzecz., ‘owoc pokryty skórka z jedną dużą (najczęściej spłaszczoną) pestką w środku; też: drzewo, na którym rosną te owoce’: *naj...lepszym dźrzewem był jałowiec ... t... wiśnia ... śliwka ... z upodobania jak ktoś ... kciał nie? ... to ... ale najlepszym ... dla weⁿ-dzenia jes jałowiec ... (Konin); [Nadzień] do kaczki lub geⁿ-si? ... no ... to ... różne so^m sposoby ... można robić ... ze śliwko^m ... z jabłuszkiem ... (Konin); ze suszonych owoców robi sie zupy ... [...] śliwki i ... jabłka gruszki ... [...] gotuje sie te owoce w garku na wodzie ... troche sie wsypie cukru ... i troche sie tam do smaku doprawi solo^m i sie zaprawia śmietanko^m i ... (Milew); chałabas chyba ... to jes ... no to robisz z takigó szuszu ... na Wigilie ciotka [...] ile razy robi ... to suszone śliwki suszone jabka ... i to gotujez na wodzie i to wtedy ... do picio ... (Golina); no ze śliwek [powidła] ... no no sie to sie gotowało sie śliweczki i i sie ro... tego i sie prużyło ... tak? ... (Główiew); [Tradycyjne potrawy wigilijne to] zupa ze śliwek ... albo czerwony ... barszcz ... karp ... czyli ryba smażóna ... przeważnie karp ... kluski z makiym ... uszki ... ryba jeszczce ... chleb ... [...] kapusta z grochem ... (Wilczyn); suszone ... można wszystkie owoce susz... suszyć najlepiej ... jabka gruszki lub śliwki ... (Ignacewo); susz ... jab^kka śliwki ... (Rzgow); [Suszone owoce wykorzystywano] do zupy ... do pieczenia ciast owoce były śliwki do miyⁿsa ... (Kolonja Wilczogóra); smażone śliwka przeważnie ... i jabko teⁿż ... (Wardężyn); można suszyć jabłka śliwki gruszki ... (Dąbrowica); [Odmiany śliwek:] renglody weⁿ-gierki ... głubki ... (Jóźwin); [Węgierka] a to jes ... takie podłużna śliw-*

ka i ... tak ... sie ... dobrze przełamuje i odchodzo^m pestki bardzo ... [...] no i fioletowa oczywiście ... (Józwin); ja znam tylko śliwki głębki to so^m takie stare stare śliwki od których majo^m kolor fioletowy i bardzo dobrze odchodzi pestka i najczeⁿściej jej sie używa do powideł domowych ... (Ruda); [W sadzie rosna] jabłonie grusze śliwki brzoskwinie wiśnie ... (Posada); powidła so^m ze śliwek ... smażymy je dosyć długawo ... i możemy dodać przyprawę tak^m do ... do do ... zagęⁿszczenia ... (Golina); a rolada mieⁿsna no to jest nadzie... to jest mieⁿso które jest rozłożone ... zwijane w rulon ... też można dodać do niego na przykład śliwki ... (Golina); [Aby zwalczyć zatwardzenie] czasami leki ale można też ... zjeść śliwki ... jakieś owoce ... wodę przygotowano^m ... (Golina); powidła to nie jes^t to co dżem bo powidła to sie robi tylko ze śliwek ... (Główiew); [Powidła] so^m to zagotowane śliwki ... (Golina); [Na zatwardzenie pomagają] śliwki figi i daktyle ... (Golina); powidła so^m zawsze ze śliwek i śliwki sie smaży gu... w takim wielkim garⁿku i sie dodaje troche cukru i one sie muszo^m wysmażyć żeby sie broⁿzowe mocno takie geⁿste zrobiły ... (Nowa Wieś); [Na zatwardzenie ...] jes^t suszone śliwki lub wypić ziółka ksenne ... (Józwin); [Dżem] to so^m przetwory zrobione ... zzz ... owoców ... [...] o! dżemy można robić ... ze wszystkie... ze wszystkich owoców ... i zzz z jagód ... i z borówki ... i z truskawek ... i ze śliwki ... (Święcia); o! powidła to so^m ze śliwek ... [...] śliwki sie praży w garczku ... [...] one sie muszo^m dos^t długo prużyć żeby sie woda odparowała trzeba ja to zawsze mieszam bo ... [...] tak żeby sie nie przypaliły ... i jak już so^m dosyć odpowiednio konsystencje majo^m tako^m zawieszisto^m no to sie w słojeczki nakładzie i sie później zagotuje i już no dobre so^m ... (Krağola); rolade mieⁿsno^m czy rolade z ciasta? ... [...] a rolade z mieⁿsa to

sie bierze schab sie przekrawa rozbija sie tyż sie nakłada śliwkami i tak samo sie zwija i i sie dusi ... (Krağola); [R1:] suszone jagody suszone śliwki ... [R2:] śliwki suszone to przecież jak jest rozvolninie ... (Krağola); a powidła tylko ze śle... ze śliwek ... śliwek ... śliwek ... wymaż tam ... [...] no to jes smażenie ... śliwek ... długo ... trzy ... czszy dni na pa... na... w garczku ... i później takie już odparowane sie wkłada do słoików ... można wrzucić go... goździki ... do tego ... pary... zapach ... (Pogorzałki); [Tarnina] kojarzy mi sie z ... jakby ze śliwko^m ... ale dokładnie nie potrafię określić ... (Krağola); [Owoce tarniny to] małe takie śliwki o fioletowej barwie ... (Grzymiszew); tyn bimber? ... [...] sie bierze ... śliwki ... czy jabka ... owoce takie ... kładziesz do jakigós pojemnika do beczki czy do czegoś ... i ... do tego jeszcze sie ... można wodę przegotować ... z cukrym ... wlać do tego wszystkiego jeszcze wody z cukrym ... no i drożdże ... i potem ... robi ... [...] z poczoⁿtku jak wino sie ... [...] późni to już przestanie ... przestanie to ... jak fyrmentować ... już przestanie ... to przez sitko zlewasz żeby było czyściutkie ... i aparat taki do ... przycyndzynio ... i kładziesz na ... na tyn ... na piecu na gazie i sie gotuje do tymperatury gdzieś ... osimdziesioⁿt stopni ... i tam para sie schłodzo przez te wyⁿżyki ... i ... [...] i sie skrapia ... alkohol ... [...] raczy [śliwki] bez ... kładó^m ... bez pestek ... (Golina); jak żeśmy jechali ... do mojej babci na wieś ... to ... przedtem był jakiś taki zwyczaj ... obsadzania takimi dzikimi ... śliwkami ... gruszkami ... na ... miedzach ... [...] to były tak zwane ... dzikie właśnie te śliwki ... i dzikie gruszki wsadzane ... [...] i właśnie na to mówili psionki ... ale one były bardzo dobre ... tak zwane uleⁿgałki ... jak one bo na drzewie były bardzo takie cierpkie że ... aż jeⁿzyk sztywniał ... ale wiesz ... jak później ... one spadły ... poleża-

ty ... to były tak smaczne że teraz byś zamieniła ... nawet jabłuszko na tako^m gruszkę ... (Kazimierz Biskupi); marmolade to na przykład z dziki róży można zrobić z jabłek można zrobić no ze śliwek to już só^m powiedła ... nie? ... (Modła); no konfitury to można zrobić i ze sływek i z z malin ... (Modła).

ŚLIWKOWY – przym., ‘zrobiony ze śliwek’: powiedła to so^m śliwkowe to so^m smażane so^m bardzo długo gotowane wysmażane żeby były geⁿste ... (Józwin); [R1:] a marmolada ... no marmolade można praktycznie zrobić no z czego by sie chciało ale najbardziej popularno^m to chyba jest ... albo wieloowocowa albo po prostu ... [R2:] i z ... truskawkowa śliwkowa ... (Paprotnia); dżem albo powidłła ... powiedła śliwkowe ... (Janów).

ŚLUBOWAĆ – czas., ‘brać ślub’: no kiedyś nazywali młody pan [powinien zapewnić alkohol na wesele] ... tyn co ślubuje ... (Wróblina).

ŚLYWKA > ŚLIWKA.

ŚMIERĆ – rzecz., 1. ‘ustanie życia’: generalnie jak ktoś sie mało zna [na grzybach] to to niech zbiera ... no go^mbczaste z go^mbko^m od tego ... tam tam so^m ... też takie lekko trujoⁿce tak jak szatany i tak dalej no ale najwyżej o rozwolnienie od tego dostano^m a a a blaszkowe sromotniki no to może sie skonczyć śmiercio^m ... nie? ... (Rosocha); 2. ‘jedna z postaci kołędników bożonarodzeniowych, której atrybutem jest kosa’: koleⁿdnicy ... [...] koleⁿdowali i starsi ... i młodsi ... i przebrani byli za śmierć i ... i za króla ... różne to były te postacie ... (Goranin).

ŚMIETANA > BITA ŚMIETANA.

ŚMIETANKA > BITA ŚMIETANKA.

ŚMIGUS-DYNGUS, ŚMINGUS-DYNGUS – fraza, ‘zwyczaj praktykowany w Poniedziałek Wielkanocny polegający na polewaniu się wodą; dawniej w Poniedziałek Wielkanocny wodą lali chłopacy i mężczyźni, we Wtorek Wielkanocny – dziewczyny i kobiety’: śmigus-dyngus ... (Rychwał); śmingus-dyngus był ... (Stawiszyn); to było też koleⁿdowanie [w Wielkanoc] ... w drugi dzień był śmingus dyngus ... (Grodziec); odwiedziny u rodziny ... a w drugi dzień świo^t śmingus dyngus ... czyli polewanie sie wodo^m ... (Budziśław Kościelny).

ŚMINGUS – rzecz., ‘zwyczaj praktykowany w Poniedziałek Wielkanocny polegający na polewaniu się wodą; dawniej w Poniedziałek Wielkanocny wodą lali chłopacy i mężczyźni, we Wtorek Wielkanocny – dziewczyny i kobiety’: Poniedziałek Wielkanocny ... śmigus dyngus był ... na drugi dzień ... w poniedziałek ... chłopcy ... oblewali dziewczyny ... we wtorek ... odwrotnie ... było ... dziewczyny chłopaków tera to już zanikło prawie ... (Sompolno); > ŚMIGUS-DYNGUS.

ŚMINGUS-DYNGUS > ŚMIGUS-DYNGUS.

ŚNIADAĆ – czas., ‘jeść śniadanie’: śniada sie ... (Rosocha).

ŚNIADANIE – rzecz., ‘pierwszy posiłek zjadany w ciągu dnia’: śniadanie podobiadek i zaś obiad ... i zaś podwieczerek i kolacja ... (Maliniec); (Rosocha); [Między] śniadanie a obiad ... podobiadek ... (Golina); jem śniadanie ... (Janów); jak sie mówi na to sie je śniadanie ... no je sie śniadanie no nie wiem ... (Stawiszyn); [Na śniadanie dawniej jadano] polewke chyba ... nie polewka to na obiad była kiedyś a na śniadanie ... nie wiem co ... (Stawiszyn); jem pierwszy posiłek ...

zjadam śniadanie ... no ale najcze^śściej okre-
 śla sie u nas że na przykład jem kanapki ...
 jem ... nie wiem ... płatki z mlekiem ... coś
 w tym stylu ... podaje sie nazwe potrawy po
 prostu ... (Wilczyn); no kiedyś przede wszyst-
 kim [na śniadanie] jadło sie chleb z czymś ...
 czyli na przykład ... nie wiem ... chleb z dże-
 mem ... chleb z masłem ... albo jako^mś zupe-
 mleczno^m ... tak? ... czy chleb z tam jakimś
 tam ... nie wiem ... no pasztetem może zro-
 bili ... czy z jako^mś szynko^m ... kielbase ...
 obecnie no to so^m różne na przykład ... no
 ... jest teraz moda na jedzenie owsianki czy
 właśnie jakiegoś tam ziarna z owocami ...
 tak? ... czyli te musli jogurty płatki z mlekiem
 ... nie wiem ... tosty omlety też so^m popular-
 ne ... no mówi sie że śniadanie powinno sie
 zjeść bardzo obficie ponieważ jest to podsta-
 wowy posiłek dnia ... (Wilczyn); tylko moż-
 na już było poświeⁿconce jeść wszys^tko a te
 poświeⁿcone sie jadło i sie jada nadal w nie-
 dziele znaczy w pier^wszy dzień świo^t ... na
 śniadanie sie je świeⁿconke ... (Stawiszyn);
 pójście do kościoła ... na msze ... rezurekcyj-
 no^m ... później śniadanie ... to ze świeⁿcon-
 ko^m ... (Święcia); tradycyjna ... zawsze była
 babka ... bo musiaa być w koszyczku też ...
 poświeⁿcona ... i na stole ... przy śniadaniu
 ... (Święcia); [R1:] w pierwsze sie w pierwszy
 dzień Wielkanocy świeⁿcoⁿke jadło ... a ...
 [R2:] dopiero rano na śniadanie ... [R1:] no
 ... to^m świeⁿcoⁿke ... [R2:] na śniadanie wiel-
 kanocne ... [R1:] tak! tak! na śniadanie ... na
 śniadanie wielkanocne ... (Goranin); [R1:]
 dzielono sie tymi pisanekami ... [R2:] pisan-
 kami ... bo trzeba było wzioⁿć w koszyczek
 do świeⁿcenia ... ładne jajka sie umalowało
 do kościoła i świeⁿconka była i ... na Wielka-
 noc ... na wieczrze sie jadło ... na śniadanie
 te poświeⁿcone jajka malowane ... (Milew);
 dopiero na śniadanie [można było jeść je-
 dzenie przygotowane na Wielkanoc] ...
 w piersze świeⁿto ... (Milew); no właściwie

to śniadanie jes^t najważniejsze bo na czczo
 do szkoły czy do pracy nie idziesz ... nie?
 ... (Główiew); (Janów); (Krağola); (Nowa
 Wieś); (Paprotnia); (Posada); (Wróblina);
 no moim zdaniem najważniejszy posiłek to
 jes^t ... śniadanie ... (Główiew); no najwaź-
 niejszy może być śniadanie bo dostarcza nam
 energii na cały dzień ale równie dobrze może
 być najważniejszym posiłkiem obiad żeby go
 spożywała cała rodzina zależy do czego sie tu
 odniesiemy ... (Ruda); śniadanie jest najwaź-
 niejsze ... (Golina); no można sie przeżegnać
 [przed posiłkiem] można krótko^m modlitwe
 odmówić no teraz w tych czasach to każdy
 jest zagnany każdy każdy kiedy indzi jy kie-
 dyś ludzie siadali razem do stołu i odmawiali
 jeden ojciec czy tam mama modlitwe i wszy-
 scy siadali do śniada... a teraz to to każdy za-
 góniony prawie w biegu jy śniadanie to tam
 mo czas sie modlić ... (Krağola); > DRUGIE
 ŚNIADANIE; ŚNIADANIE WIELKANOCNE.

ŚNIADANIE WIELKANOCNE – czas.,
 ‘uroczyste śniadanie zjadane w wielkanoc-
 ny poranek’: śniadanie wielkanocne ... (Bu-
 dzisław Kościelny); (Grodziec); (Milew);
 (Rychwał); (Wilczyn); a no na wielkanoc to
 szło sie do kościoła rano na szóstó^m ... przy-
 szło sie do domu zjadło sie ś... usiadło sie
 jadło sie śniadanie ... jadło sie szynke jadło
 sie kiołbaske jadło sie ja... jajeczko i piło sie
 herbatke ... no ... (Główiew); [Na śniada-
 nie wielkanocne są] przede wszystkim jajka
 ... biała kielbasa ... bigos ... chrzan ... no
 ... i inne potrawy ... (Wilczyn); [Potrawy
 na śniadanie wielkanocne] no jajko po-
 cstawia ... jajko biała kielbasa ... szynka ...
 pieczywo ... (Wilczyn); [R1:] w pierwsze sie
 w pierwszy dzień Wielkanocy świeⁿcoⁿke ja-
 dło ... a ... [R2:] dopiero rano na śniadanie
 ... [R1:] no ... to^m świeⁿcoⁿke ... [R2:] na
 śniadanie wielkanocne ... [R1:] tak! tak! na
 śniadanie ... na śniadanie wielkanocne ...

(Goranin); [Na śniadanie wielkanocne] *no przede wszystkim jajka ... biała kielbaska ... żurek ... no i to nie pamiętam ...* (Budzi-sław Kościelny); [Na] *śniadanie wielkanocne ... [..] no so^m potrawy ... bigos kielbasa szynka jajko chleb sól ...* (Rychwał); [Na śniadanie wielkanocne są] *gotowane jajko kie... gotowana kielbaska ... biała ...* (Pod-gór); *no w czasie śniadania wielka...nocnego ... był ... przede wszystkim ... żurek ... jajka ... kielbaski ... pasztety ... szynki ...* (Konin); *no niektórzy gotują go na Wigilie ... inni na śniadanie wielkanocne ... można też na zwykły dzień i to jest żurek z ukwaszonej moⁿki ... i wody ...* (Golina); [Śniadanie wielkanocne zaczyna się] *od jaje... od jajeczka świeⁿconego ... a później po kolei wszys^tko chlebek kielbaska co tam jes^t w koszyczku ...* (Główiew); *no śniadanie wielkanocne powinno się zaczoⁿć od podzielenia się jajkiem gotowanym a później jes^t żurek biała kielbaska ...* (Nowa Wieś); [Śniadanie wielkanocne zaczyna się] *od jajek białej kielbasy i szynki ...* (Józwin); [Śniadanie wielkanocne zaczynało się] *no ... od postawienia świeⁿconki na ... stół ... podzielenia się ... przeżegnania ...* (Święcia); [Śniadanie wielkanocne zaczyna się] *no od jajka ... i od żurku ... z biało^m kielbasko^m ...* (Krągola); *śniadanie [wielkanocne] od świeⁿconki się zaczyna ... wszysko to co jes na ... jajka ... chlebek sól pieprz ... ocet ... no i ... weⁿ-dłina ... [..] a później się je reszta tam ... co się uszykowało czy tam bigos czy tam ... inne jeszcze weⁿdliny i ... później dopiero ... obiad ... nie? ...* (Pogorzałki).

ŚNIADANKO – rzecz., pieszcz., ‘pierwszy posiłek zjadany w ciągu dnia’: *śniadanko ...* (Milew).

ŚPIEW – rzecz., ‘rytmiczne wypowiedzenie słów do określonej melodii’: *„gorzka wód-*

ka gorzka wódka czszeba ... jo^m osłodzić” ... [..] tak ... nie pamiętam ... bo tak ... niewyraźnie już ... te ... b... te ... śpiewy były ... bo to już po wódce najczeⁿściej było ... wieⁿc ... trudno było nawet zrozumieć ... co to tam dalij oni bełkotali ... bo to najczeⁿściej... śpiewali ci co ... lubili wypić ... (Borowo).

ŚPIEWAC – czas., I. ‘rytmicznie wypowiedzieć słowa do określonej melodii’: *śpiewaliśmy koleⁿdy śpiewaliśmy ... jak i w domu tak i w kościele ...* (Główiew); *chodzili ... w przebraniu ... i ... odwiedzali ... domy ... śpiewali ... różne ... były ... no takie ... jak gdyby inscenizacje nazywały ... sie to herody ...* (Wilczyn); *śpiewa koleⁿdy ...* (Goranin); [Po kolędowaniu] *no spotykali się ludzie popijali śpiewali bawili się ...* (Goranin); *śledzik ... [..] tańczo^m przebierają^m się hulają^m śpiewają^m ...* (Goranin); [Gospodarz w Wigilię] *sianko chował pod stół pod obrus ... no i dzielił się z^ez szyszkami opłatkami i przemowę powiedział ... koleⁿde śpiewali różne rzeczy robili przemowy... wspominali ...* (Kolonja Wilczogóra); *śpiewał koleⁿdy ...* (Dąbrowica); *„gorzka wódka gorzka wódka czszeba ... jo^m osłodzić” ... [..] tak ... nie pamiętam ... bo tak ... niewyraźnie już ... te ... b... te ... śpiewy były ... bo to już po wódce najczeⁿściej było ... wieⁿc ... trudno było nawet zrozumieć ... co to tam dalij oni bełkotali ... bo to najczeⁿściej... śpiewali ci co ... lubili wypić ...* (Borowo); *no to „gorzka wódka” to się wtedy pije żeby się młodzi pocałowali to jak wszyscy już so^m na sali młodzi też z kościoła przyszedli no to wtedy śpiewają^m „gorzka wódka” ...* (Główiew); *co się śpiewa [na weselach jako zachętę do wypicia alkoholu]? ... „sto lat sto lat” albo „kielisiu braciszu gorzoleczka siostra prawa roⁿcza przyjaciółka do mnie cie^m przyniosła” ...* (Jaroszewice); *kiedy się śpiewa? no na uroczystościach przede wszystkim prze-*

ważnie weselnym no może to być przecieź i na inⁿych przyjeⁿciach i „gorzka wódka gorzka wódka trzeba jo^m osłodzić ... albo młody młodo^m pocałuje albo młoda młodego nic nie beⁿ dzie szkodzić” ... albo może być tak że „oni temu winⁿi pocałować sie powinⁿi” ... (Jaroszewice); na weselach najczeⁿściej no to ... ś... „sto lat” sie śpiewa ... młodej parze ... (Święcia); [Na weselach] no to na „sto lat” ... „sto lat” jak śpiewajó^m tyż no kieliszek w górze i ... i to wtedy jest ta zacheⁿta ... (Wyszyna); no kojarze wiem o o czym mówi^{sz} no to to para młodych jes^t i i wtedy im goście śpiewajó^m gorzko! no to sie całujó^m ... żeby wódkę osłodzić ... (Wyszyna); 2. ‘o ptakach: wydawać dźwięki, które ludzie łączą w melodię’: [Kura] gdacze no gdacze ... tak tak ... no śpiewa ... chwali sie że jajko zniesta ... (Milew).

ŚRODA – rzecz., ‘dzień tygodnia między wtorkiem a czwartkiem’: *kiedyś tak ... ścisły ... post ... było ... teras mówió^m że po ... świeⁿconce że ni ma postu ... ale ... kiedyś pościli ... i w środy i ... w Wielki ... i w Wielkó^m Sobote ... i ... ze świⁿcónko^m i ... my pościmy nadal ... nie? ... że dopiero w ... pierszy dzień Świoⁿd jemy ... nie? ... (Pogorzalki); > ŚRODA POPIELCOWA.*

ŚRODA POPIELCOWA – fraza, ‘przypadający w środę początek Wielkiego Postu’: *Środa Popielcowa z później było ... (Stawiszyn).*

ŚRÓDPOŚCIE – rzecz., ‘dawniej okres przypadający 20 dni po Środzie Popielcowej, kiedy to dopuszczalne były psikusy, żarty oraz hałasowanie’: (Goranin).

ŚRÓDPOŚCIK – rzecz., pieszcz., ‘dawniej okres przypadający 20 dni po Środzie Popielcowej, kiedy to dopuszczalne były psikusy, żarty oraz hałasowanie’: (Goranin).

ŚWIAT > POMIANA ŚWIATA.

ŚWIECA – rzecz., ‘kawałek wosku, parafiny lub stearyny z knotem w środku służący jako źródło światła’: *no że ... trzeba sie odpowiednio ubrać ... zachować post do kolacji ... zmówić paciorek ... no i siadano ... i sianko sie wkładało po obrusek ... i siadano ... do stołu ... dawniej przygotowanego ... [...] zakładało sie biały obrus ... pod obrus wkładało sie sianko ... wystawiało sie najlepszó^m zastawę ... serwetki świece ... żeby było uroczyście ... (Golina); na stół wigilijny najpierw kładziono sianko nastę^mpnie biały obrus ... no i oczywiście na tym obrusie musiał stać świecznik ze świeco^m ... (Wilczyn).*

ŚWIECIEĆ – czas., ‘błyszczyć, odbijając światło, być źródłem światła’: *ale jak byłam mała to świeⁿta były takie że choinke sie ubierało świeczuszki sie świeciało po z... z... powieszało sie ciasteczka powieszało sie bombeczki powieszało sie cukiereczki ... jab^lko sie powiesiło i to była choinka ubrana i świeczuszki sie świⁿcialy ... (Główiew).*

ŚWIECZKA – rzecz., ‘kawałek wosku, parafiny lub stearyny z knotem w środku służący jako źródło światła’: *[Na Wigilię] biały obrus siano pod obrusem ... tak św... świeczka ... teraz to Karitasu a przedtem to to ta jakaś zwyczajna ... (Rosocha).*

ŚWIECZNIK – rzecz., ‘podstawka, w której umieszcza się świece’: *na stół wigilijny najpierw kładziono sianko nastę^mpnie biały obrus ... no i oczywiście na tym obrusie musiał stać świecznik ze świeco^m ... (Wilczyn).*

ŚWIECZUSZKA – rzecz., zdr., ‘kawałek wosku, parafiny lub stearyny z knotem w środku służący jako źródło światła’: *ale jak byłam mała to świeⁿta były takie że cho-*

inke sie ubierało świeczuszki sie świeciaoło po z... z... powieszalo sie ciasteczka powieszalo sie bombeczki powieszalo sie cukiereczki ... jabłko sie powiesilo i to była choinka ubrana i świeczuszki sie świⁿciały ... (Główiew).

ŚWIE^NCENIE, ŚWI^NCYNIE – rzecz., ‘kroplenie czegoś wodą święconą i odmawianie modlitwy’: [W św. Szczepana] *no ... sypano sie owsem ... [...] noszono do świeⁿcenia ... zboże ... (Święcia); [R1:] dzielono sie tymi pisankami ... [R2:] pisanekami ... bo trzeba było wzioⁿć w koszyczek do świeⁿcenia ... ładne jajka sie umalowało do kościoła i świeⁿ-conka była i ... na Wielkanoc ... na wieczerze sie jadło ... na śniadanie te poświeⁿcone jajka malowane ... (Milew); [Pisanki przygotowywano] no przed ... przed Wielkanoc^m ... [...] no chyba ... przed samó^m ... przed ... tym ... przed świⁿcynim ... (Golina); po świeⁿceniu pokarmów i powrocie do domu ... pozd już nie obowioⁿzuje ... (Golina); post ... przerywa ... pierwsze świeⁿcenie w kościele ... (Kazimierz Biskupi).*

ŚWIE^NCONE – rzecz., ‘potrawy wielkanocne wkładane do koszyczka do poświęcenia w Wielką Sobotę’: (Budziśław Kościelny); [Święcone] *dekorowane było ... na przykład ... bukszpanem ... takie ... zie... krzewy ... zielone ... z małymi listkami ro... jakomż ładno^m serwetko^m ... (Sompolno); [Na śniadanie wielkanocne] oprócz świeⁿconego ... jakiś ... sałatki ... weⁿdliny ... coś takiego ... (Sompolno).*

ŚWIE^NCONKA, ŚWI^NCÓNKA – rzecz., ‘potrawy wielkanocne wkładane do koszyczka do poświęcenia w Wielką Sobotę’: *świeⁿ-conka ... (Golina); (Goranin); (Konin); (Podgór); (Rychwał); (Stawiszyn); (Święcia); (Wilczyn); świⁿcónka ... (Wilczyn); po świeⁿcoⁿce ... (Sompolno); po świeⁿcóⁿce*

... (Goranin); ze świeⁿconko^m ... (Wilczyn); [W święconce były] chlebek ... jajka ... weⁿ-dlina ... sól pieprz ... babka ... baranek ... no i jeszcze tam różne ... przyprawy ... słodycze ... (Wilczyn); i w ten czwartek [przygotowywano pisanki] przed wielkanoco^m w sobote na tó^m świeⁿconke sie wkładało te pisanki ... [...] i to sie gotowało w cebuli pamieⁿtam i taki kolor przybierało i tam sie późni malowało tylko ... (Stawiszyn); tylko można już było poświeⁿconce jeść wszys^kko a te poświeⁿcone sie jadło i sie jada nadal w niedziele znaczy w pier^wszy dzień świoⁿt ... na śniadanie sie je świeⁿconke ... (Stawiszyn); [W święconce są] szyneczka ... kielbaska ... chlebek ... pisanki ... krzan ... sól pieprz ... (Święcia); no już taka tradycja była jak ... jak była przyniesiona świeⁿ-conka do domu to można już było spożyć ... (Święcia); świeⁿconke jadało sie zawsze ... rano ... (Święcia); pójście do kościoła ... na msze ... rezurekcyjno^m ... później śniadanie ... to ze świeⁿconko^m ... (Święcia); świeⁿ-conka [...] no przede wszystkim chleb ... masło jakieś weⁿdliny ... no i oczywiście jajka ... (Grodziec); [Pisanki przygotowywano] cały tydzień przed w... świeⁿconko^m ... (Goranin); [Jak dekorowano] świeⁿconke? ... [...] koszyczek serwetka ... ładnie przy... [...]przykryte serweteczko^m ... bukszpan ... (Goranin); [R1:] w pierwsze sie w pierwszy dzień Wielkanocy świeⁿcoⁿke jadło ... a ... [R2:] dopiero rano na śniadanie ... [R1:] no ... to^m świeⁿcoⁿke ... [R2:] na śniadanie wielkanocne ... [R1:] tak! tak! na śniadanie ... na śniadanie wielkanocne ... (Goranin); dzielenie sie świeⁿconką ... (Rychwał); [W święconce były] szynka kielbasa jajko chleb ... masło sól pieprz ... (Podgór); [R1:] dzielono sie tymi pisankami ... [R2:] pisanekami ... bo trzeba było wzioⁿć w koszyczek do świeⁿcenia ... ładne jajka sie umalowało do kościoła i świeⁿconka była i ... na Wiel-

kanoc ... na wieczerze sie jadło ... na śniadanie te poświeⁿcane jajka malowane ... (Milew); już świeⁿconke sie przyniosło to już [nie obowiązują post] to już nie ... (Głów-wiew); pisanki wielkanocne przygotowuje się wraz z świeⁿconko^m w Wielko^m Sobote ... (Golina); w Niedziele Wielkanocno^m moja rodzina uczestniczy w porannej rezurekcji ... nastę^mpnie ... wraca do domu dzieli sie świeⁿconko^m składa sobie ... życzenia ... je ... wielkanocny żurek ... sałatke i inne potrawy ... (Golina); no dzisiaj to sie przygotowuje [pisanki] już kiedy sie chce tydzień przed świeⁿtami ale ogólnie to sie zawsze przygotowywało w pioⁿtek przed przed Wielko^m Soboto^m no bo w sobote sie już szło ze świeⁿcoⁿko^m chyba ktoś szed^l na południe to my nieraz z rana malowaliśmy jajka w sobote ... (Nowa Wieś); no niby tak ale to [=postu] już sie nie praktykuje nigdzie jak już sie przychodzi ze świeⁿcoⁿko^m to już znaczy że wolno jeść wszystko ... (Nowa Wieś); już można jeść po przyniesieniu [święconki] można jeść ... (Józwin); [Śniadanie wielkanocne zaczynało się] no ... od postawienia świeⁿconki na ... stół ... podzielenia sie ... przeżegnania ... (Święcia); no raczej ob... od świeⁿconki to już można było spożywać pokarmy po świeⁿconce wszystkie ... (Krągola); w Świeⁿta Wielkanocne só^m zawsze poń... niedziela poniedziałek ... nie? ... no to w pioⁿtek to sie tam robiło malowało sie bó w sobote już sie ... czeszeba było na świeⁿ-conke ... ze świeⁿconko^m iś ... [...] malowalim ale to tak ... w naturalnym ... nie? ... tam babcia ... uszykowała tam z... z cebuli z tegó ... nie? ... no to wrzucalim sobie i ... nic wieⁿcej ... a dzi... ale ... jag już twoja mama na tegó no to już tam tym woskiem ... i malowali dziadek z nimi ... malował ... a ... te pisanki to były ... nie? ... kraszanki pisanki ... (Pogorzałki); kiedyś tak ... ścisły ... post ... było ... teras mówio^m że po ...

świeⁿconce że ni ma postu ... ale ... kiedyś pościli ... i w środy i ... w Wielki ... i w Wielko^m Sobote ... i ... ze świⁿcónko^m i ... my pościmy nadal ... nie? ... że dopiero w ... pierwszy dzień Świoⁿd jemy ... nie? ... (Pogorzałki); śniadanie [wielkanocne] od świeⁿ-conki sie zaczyna ... wszystko to co jes na ... jajka ... chlebek sól pieprz ... ocet ... no i ... weⁿdlina ... [...] a później sie je reszte tam ... co sie uszykowało czy tam bigos czy tam ... inne jeszcze weⁿdliny i ... później dopiro ... obiad ... nie? ... (Pogorzałki).

ŚWIE^NTA BARBARA – fraza, ‘wspomnienie świętej Barbary przypadające 4 grudnia’: były takie powiedzenia ... że jeżeli świeⁿta Barbara pooo ... wodzie ... to Boże Narodzenie po lodzie ... (Wilczyn).

ŚWIE^NTO – rzecz., ‘uroczysty dzień ustanowiony dla uczczenia ważnego wydarzenia lub osoby’: na kanapke najczeⁿściej to ... na wsi to tam ... weⁿdlin specjalnie ... w tych czasach nie ... nie używano ... bo ... w... w... weⁿdliny były tylko na świeⁿto ... a tak to ... albo smalcem smarowano i ... niczym wieⁿcej tam nie kła... nie nakładano ... zimo^m ... smarowano a latym no ... był ser ... mo... gotowano specjalno^m mar-molade z jabłek ... [...] zależy od sezonu ... powiedła ... (Borowo); a. ‘Boże Narodzenie’: ale jak byłam mała to Świeⁿta były takie że choinke sie ubierało świeczuszki sie świeciało po z... z... powieszało sie ciasteczka powieszało sie bombeczki powieszało sie cukiereczki ... jab^lko sie powiesiło i to była choinka ubrana i świeczuszki sie świⁿciały ... (Głów-wiew); no potrawy przygotowywane na Świeⁿta na przykład był ... bigos ... klu-ski z makiem ... karp ... w galarecie ... karp ... pieczony ... no i ... najróżniejsze jeszcze inne ... pierożki ... z mieⁿsem były ... no ... co jeszcze? ... no tak zależy ... kto ... jeszcze

tam ... co ... chciał ... (Konin); Gwiazdka to sie mówiło na właśnie na ten dzień przyjdź do mnie na Gwiazdke to czyli w dzień wigilijny prezenty na Gwiazdke sie mówiło czyli na ten okoliczność zwioⁿzano^m ze świeⁿtymi świeⁿtami Bożego Narodzenia ale oczywiście Bożego Narodzenia tylko ... nie? ... (Stawiszyn); **b.** 'Wielkanoc': tylko można już było poświeⁿconce jeść wszys^tko a te poświeⁿcone sie jadło i sie jada nadal w niedziele znaczy w pier^wszy dzień świoⁿt ... na śniadanie sie je świeⁿconke ... (Stawiszyn); [R1:] nie mielim specjalnych potraw [na Wielkanoc] tam ... tłuste zawsze ... [R2:] domowe obiady ... [R1:] no takie tłuste rzeczy bo to Świeⁿta to już takie makowce o takie ... [R2:] ciasto ... (Stawiszyn); [R1:] kotki sie jadło na szczyⁿście z drzewa ... [R2:] kotki ... kotki to sie jadło ... z palemki ... [...] [R1:] a w drugi dzień świoⁿt sie dyngusa robiło ... [R2:] a to dro... już drugi dzień świoⁿt to był dyngus ... to były zwyczajnie takie ... (Goranin); odwiedziny u rodziny ... a w drugi dzień świoⁿt śmingus dyngus ... czyli polewanie sie wodo^m ... (Budziśław Kościelny); pisanki szykowano na ... świeⁿta wielkanocne ... (Rychwał); (Podgór); no dzisiaj to sie przygotowuje [pisanki] już kiedy sie chce tydzień przed świeⁿtami ale ogólnie to sie zawsze przygotowywało w pioⁿtek przed przed Wielko^m Soboto^m no bo w sobote sie już szło ze świeⁿcoⁿko^m chyba ktoś szed^t na południe to my nieraz z rana malowaliśmy jajka w sobote ... (Nowa Wieś); uważam że [zajacek przychodzi] w pier^wszy dzień Wielkanocy w pier^wszy dzień Świoⁿt ... (Krażgola); w Świeⁿta Wielkanocne só^m zawsze poⁿ... niedziela poniedziałek ... nie? ... no to w pioⁿtek to sie tam robiło malowało sie bó w sobote już sie ... czszeba było na świeⁿconke ... ze świeⁿconko^m is ... [...] malowalim ale to tak ... w naturalnym ... nie? ... tam babcia ... uszykowała tam z...

z cebuli z tegó ... nie? ... no to wrzucalim sobie i ... nic wieⁿcej ... a dzi... ale ... jag już twoja mama na tegó no to już tam tym woskiem ... i malowali dziadek z nimi ... malował ... a ... te pisanki to były ... nie? ... kraszanki pisanki ... (Pogorzałki); kiedyś tak ... ścisły ... post ... było ... teras mówi^m że po ... świeⁿconce że ni ma postu ... ale ... kiedyś pościli ... i w środy i ... w Wielki ... i w Wielko^m Sobote ... i ... ze świⁿcónko^m i ... my pościmy nadal ... nie? ... że dopiero w ... pier^wszy dzień Świoⁿd jemy ... nie? ... (Pogorzałki); > PIERWSZE ŚWIE^NTO.

ŚWIE^NTY > ŚWIE^NTA BARBARA; ŚWIE^NTY JAN; ŚWIE^NTY MIKOŁAJ.

ŚWIE^NTY JAN – fraza, 'w kościele katolickim wspomnienie narodzin świętego Jana Chrzciciela (24 czerwca)': [Na święty Jan...] jagodów dzban ... (Rychwał); na świeⁿty Jan ... jagód pełen dzban ... (Ignacewo); [Na święty Jan] jagód pełen dzban ... (Dąbrowica); (Golina); (Janów); (Milew); (Rzgów); (Stawiszyn); [Na święty Jan] jeżyn pełen dzban ... (Wilczyn).

ŚWIE^NTY MIKOŁAJ, ŚWIY^NTY MIKOŁAJ – fraza, 'postać przynosząca prezenty 24 grudnia, ubrana w czerwony strój, chodząca z workiem z prezentami': [Prezenty 24 grudnia przynosi] świeⁿty Mikołaj ... no nie wiem ... w różnych kulturach nazywany różnie ... Dziadek Mróz ... w poznańskiej gwarze jest to też jako Gwiazdor ... no nie wiem jeszcze jak to inaczej gdzieś jest ... (Wilczyn); Gwiazdka wydaje mi sie że to jest pomocnica świeⁿtego Mikołaja ... ale no nie wiem ... (Wilczyn); świⁿty Mikołaj ... (Rosocha).

ŚWIE^NCIC – OŚWIE^NCIC – POŚWIE^NCIC, POŚWI^NCIC, POŚWIY^NCIC – czas., 'kropić coś wodą święconą i odmawiać

modlitwę: *świeⁿcone ...* (Budziśław Kościelny); *a sie dzielili ... jeden drugiemu ... [...]* w rodzinie trzeba było sie podzielić tym jajkiem *świeⁿconym ...* (Milew); [Śniadanie wielkanocne zaczyna się] *od jaje... od jajeczka świeⁿconego ... a później po kolei wszys^tko chlebek kielbaska co tam jes^t w koszyczku ...* (Główiew); *oświeⁿcić ...* (Wilczyn); *poświeⁿcić ...* (Budziśław Kościelny); (Goranin); (Grodziec); (Konin); (Podgór); (Rychwał); (Sompolno); (Stawiszyn); (Święcia); (Wilczyn); *poświeⁿcone ... skorupki poświeⁿcone to zazwyczaj sie spalało ...* (Święcia); (Grodziec); (Konin); (Rychwał); (Sompolno); (Wilczyn); *poświⁿcone ...* (Wilczyn); *poświⁿcone ...* (Podgór); *tylko można już było poświeⁿconce jeść wszys^tko a te poświeⁿcone sie jadło i sie jada nadal w niedziele znaczy w pier^wszy dzień świoⁿt ... na śniadanie sie je świeⁿconke ...* (Stawiszyn); [Gdy pokarmy były] *poświeⁿcone ... można było wtedy jeść już kielbaseczki ...* (Goranin); [R1:] *dzielono sie tymi pisanekami ...* [R2:] *pisankami ... bo trzeba było wzięⁿć w koszyczek do świeⁿcenia ... ładne jajka sie umalowało do kościoła i świeⁿcon-*

ka była i ... na Wielkanoc ... na wieczerze sie jadło ... na śniadanie te poświeⁿcone jajka malowane ... (Milew); *ksioⁿdz poświeⁿcił wszystkie pokarmy ...* (Milew); [Na Wielkanoc] *najpierw było zjedzone wszystko to co poświeⁿcone ... wszystkie potrawy ... wszystkiego po trochu ... a potem dopiero reszta trzeba było z... dołożyć z... nieświeⁿcone zjeść ...* (Milew).

ŚWI^NCÓNKA > ŚWIE^NCONKA.

ŚWI^NCYNIE > ŚWIE^NCENIE.

ŚWIO^NTECZNY – przym., ‘przygotowany na święta’: *świoⁿteczny baraneg? ... [był] z masła ... [...]* sie we formie ... we forymce ... (Wilczyn); *świoⁿteczny baranek był robiony z masła ...* (Rychwał); *świoⁿteczny baranek można było zrobić samemu na przykład z maselka ... [...]* no był [też] z cukru baranek robiony który można było kupić ... był chle... był z chlebka robiony baranek taki ... (Konin); *no świoⁿteczny baranek to mógł być z wosku też zrobiony ... albo kupiony był z jakijś czekolady ...* (Milew).

T

TABLETKA – rzecz., ‘sproszkowany lek w postaci małego krążka’: [Przy rozwolnieniu pomagają] *tabletki z weⁿgla ... (Golina); no to zatwardzenie ... zaparcie ... [...]* [pomaga] *no herbatka na przykład z jakiś ziółek ... dzisiaj można kupić takie sobie tabletki na na takie rzeczy ... można napić sie soku z kiszonej kapusty ... (Nowa Wieś); kiedyś jak nie było tabletek to [na rozwolnienie] brali kawę ... sucho^m zbożowo^m kawę ... zbożowa kawa ... (Józwin); [Na rozwolnienie może pomóc] gorzka czekolada ... tabletki ... so^m teraz ... (Święcia); przy rozwolnieniu ... w tej chwili to jes ... no tak ... wiesz? ... no wszystko rozwinie^{te} że najlepszym ... sposobem ... to jes tabletki Stoperan ... (Kazimierz Biskupi).*

TACKA – rzecz., ‘płaski przedmiot z uchwytemi lub bez, na którym można postawić kilka przedmiotów lub je przemieścić’: *no w tej chwili [święconkę] sie nosi w koszyczku a ... kiedyś były to duże kosze ... gdzie ... brano bardzo dużo jedzenia ... wszelkiego ... i ... na takich dużych tackach ... (Wilczyn).*

TANIEC – rzecz., ‘ruchy ciała wykonywane do muzyki’: *wróżby ... nie to przeproszam pomyliło mi sie bo wróżby to kiedy indziej to ... tam [na śledziku, zabawie ostatekowej] normalnie był zawsze na stole śledź tam był czy i i tańce były no ... (Stawiszyn); [R1:] w domu ... [R2:] dawniej urzoⁿdzano [we-*

sela] w domach ... można było w jednym domu jeść były zastawione stoły a do tańca przychodziło sie do so^msiadów na przykład bo tam mieli duże pomieszczenie i sie tańczyło ... [...] na sali oespe też ale to już so^m takie czasy wcześniejsze [=późniejsze] no już zaczął w oespe no ... (Krągola).

TAŃCZYĆ – czas., ‘ruszać się w rytm muzyki’: *w domu były wesela ... w domu były pogościny było jedzenie w domu a u so^msiada sie tańczyło też w domu ... tak ... (Główiew); śledzik ... [...] tańczo^m przebierajo^m sie hulajo^m śpiewajo^m ... (Goranin); [R1:] w domu ... [R2:] dawniej urzoⁿdzano [wesela] w domach ... można było w jednym domu jeść były zastawione stoły a do tańca przychodziło sie do so^msiadów na przykład bo tam mieli duże pomieszczenie i sie tańczyło ... [...] na sali oespe też ale to już so^m takie czasy wcześniejsze [=późniejsze] no już zaczął w oespe no ... (Krągola).*

TARNINA – rzecz., ‘owoc śliwy rosnący na ciernistych krzewach, ma granatowy kolor i cierpki smak’: *owoc tarniny ... to so^m jagody ... takie ciemne ... (Józwin); [Tarnina] kojarzy mi sie z ... jakby ze śliwko^m ... ale dokładnie nie potrafię określić ... (Krągola); [Owoce tarniny to] małe takie śliwki o fioletowej barwie ... (Grzymiszew); [owoc] tarniny to jes podobny chyba taki do porzeczeki czy ... (Golina); owoc ... tarniny ... tak? ... [...] czekaj ... ta... tarka tarka ... tak ... to*

... no to też przeważnie były ... obsadzone rowy ... i ten owoc ... tarniny też był zbierany ... też na j... na jakieś tam robienie syro... lekarstwa ... (Kazimierz Biskupi).

TATA – rzecz., ‘mężczyzna, który spłodził dziecko’: *o no było po dwanaście potraw ... postnych ... no i co ... tata czytał ewangelii jakieś tam urywki ... dzielił się oplatkiem ... składaliśmy sobie życzenia ... i to wszystko ...* (Goranin); [R1:] *ja zjadłam [wierzbowe kotki] osobiście ... [...] zjadanie bazi polegało na tym ... mama nam zawsze mówiła że ... beⁿdziemy zdrowsi ... i że ile ile zjemy tych ... kotków ... tyle lat beⁿdziemy żyć ...* [R2:] *o kurde! ... ale tata też coś ... chyba też jedliśmy kotki te ... jak byłam młodsza ...* (Goranin); [Potrawy wigilijne to] *karp ... uszka ... [...] susz ... mogli... gotowali susz te^ż ... co tam jeszcze? ... nieroz kutie tyż zależy jak kto lubi ... uszka ... już mówiłam ... zupe ze śledzia też robili ... [...] można zrobić tak^om tradyc... tak^om tegó ... tata to tak^om lubi że ... mlecz ... ubijesz tyn mlycz z cebulkó^m ... nie? ... i późni w to śmietane i troche mleka i ... taki smag jes dobry z tegó mlecza ... nie? ... tako prawdziwo zupa rybno ... yyy ... śledziowa ...* (Golina).

TATUŚ – rzecz., pieszcz., ‘mężczyzna, który ma dzieci i je wychowuje’: [R1:] *a takie takie jakby takie ... nasz tatuś to kiedyś kupił i kazał mi to jeść ... takie ciemne ... no i jakby ... no nie wiem jak mam to opisać ... ale w sensie to było takie ble ble! ...* [R2:] *bób ...* (Wilczyn).

TEKTURKA – rzecz., ‘gruby papier złożony z kilku sklejonych ze sobą warstw’: [Wielkanocny baranek był] *z masła lub z cukru pudru ... [...] z masła to był tak wykrawany ... a z cukru pudru to w taką foremke ...*

robiło się z takiej sztywnej tekturki i tam sie wkładało ten cukier puder taki usztywniony i sie tak odciskało ... (Budziśław Kościelny).

TŁIST – rzecz., 1. ‘zakręcany słoik do przetworów’: *tłist to jes^t zakreⁿcany słoik tak ...* (Nowa Wieś); (Józwin); [R1:] *tłist to słojek zakreⁿcany ... może nie tyle zakreⁿcany tylko były kiedyś duże takie słoiki litrowe i miały gumke i spreⁿżyne i to sie za... [R2:] zamykało sie ... [R1:] gumke to i sie spreⁿżyno^m przycioⁿgało i po zagotowaniu to trzymało no ...* (Krągola); 2. ‘nakrętka słoika’: [Twist] *to jes^t nakreⁿtka na na słoik ...* (Głó-wiew); [Twist] *to jez inaczej nakreⁿtka ... na ... weko ...* (Golina); *wek ... do weków ... sie kładzie ... a zakreⁿcanie tlist ... tlist ... tlist ...* (Pogorzałki); *tlist ... to jest ... zakreⁿcanie do słoika ... pokrywka do tego ...* (Pogorzałki).

TŁUSTY > TŁUSTY CZWARTEK.

TŁUSTY CZWARTEK – fraza, ‘ostatni czwarteK w karnawale, kiedy urząda się zabawy i je słodkie oraz tłuste potrawy, np. pączki’: [Na tłusty czwarteK przygotowuje się] *bigos z kielbaso^m ... różne potrawy ... no oczywiście poⁿczek ...* (Wilczyn); *no właśnie to so^m te ostatki to były właśnie śledzik to przed Popielcem te te bo późni jes^t post i i w zwioⁿzku z tym to ... przed postem zawsze te ostatnie dni nazywały sie ostatki bo późni^ej był post i nie można było jeść^e potraw wieⁿc i były ... był t^lusty czwarteK czyli były wtedy tłuste rzeczy można było późni^ej był post kiedyś to był post bardzo ścisły to ...* (Stawiszyn); *na tłusty czwarteK poⁿczki ... [...] faworki ... [...] to też sie na tłusty czwarteK robiło chru... chruściki ... no ... [...] móⁿ-ka cukier jajko śmietana ... no i to wszystko sie zagniała i sie na gły^mbokim tłuszczu smaży ...* (Kolonja Wilczogóra).

TOFI – rzecz., ‘słodka, gęsta, twardawa masa sporządzona z mleka i cukru’: *domowym [sposobem] to takie sie robiło krówki albo coś podobne do tofi to to sie z mleka i cukru z z masłem czy z margaryno^m sie gotowało taki geⁿsty i wlewało do właśnie do steⁿżenia do zastygnięⁿcia i kroilo w kostki ... to były jakieś cukierki mleczne wtedy wychodziły ... (Janów).*

TORT – rzecz., ‘rodzaj ciasta, przełożonego masą i przybranego z wierzchu kremem, owocami itd.’: *przy oczepinach może już też podajo^m ... nie? ... przy torcie to już ... jak jest tort to jest ciasto podawane ... (Krągola);* 📖 16.

TORTOWY – przym., 1. ‘o mące: służąca do wypieku pulchnych ciast, np. lekkiego pieczywa i ciast biszkoptowych’: *no moⁿki so^m pszenne żytnie i i ... no i ni ma moⁿk ... tam jest moⁿka tortowa bo moⁿki sie tyż na gatunki ... ale jest moⁿka tortowa jest tam krupczatka ... jest takie jeszcze różne ... (Milew); moⁿka żytnia moⁿka pszenna ... moⁿka razowa kukurydziana ... i potym tam majo^m no róż... różne nazwy ... moⁿka tortowa ... zależy jaka firma jo^m tam produkuje ... (Golina); [R1:] ziemniaczana ... móⁿka pszenna ... moⁿka ... [R2:] tortowa ... móⁿka ... ta co do tego do kluseg jak sie mówi? ... [R1:] zymniaczana ... [R2:] żytnia ... (Golina); 2. ‘taki, z którego powstał tort’: *ciasto tortowe ... (Główiew).**

TRAWIĆ – czas., ‘o organizmach żywych: wchłaniać substancje pokarmowe’: *trawi ... (Goranin).*

TROCHE, TROCHE – przysł., ‘nie za dużo’: *jak były z kartofli kluski gotowane rozumi^vsz? ... te kartofle sie tarkło na tarce potem sie dodawało troche tam osoliło ...*

to i dodało sie troche tej moⁿki ... [woda po ugotowanych kluskach] wyływana była na zimna na dwór bo to były takie kluszczónki od tyk ... od tych kartofli startych to tam woda zaś była taka wi^vsz gr... grubsza troche jak to sie mówi to była wyływana płukane były te kluski a woda była wyływano gdziekolwiek ... (Maliniec); placek ziemniaczany to ściiera sie ziemniaki ... dodaje sie troche moⁿki jajko soli i i cebuli i sie smaży na patelni ... (Budziśław Kościelny); [Rośliny wiosną nie chcą wschodźć, bo] majo^m za zimno troche ... (Konin); a no tam [=w jajku] miejsce jest powietrze żeby jak młody sie kurczak tak ... wylęze to tam ma powietrze troche ... jeszcze nie wykluje sie a już ma powietrze tam troszke ... do małego kurczaka ... (Milew); kaczka nadziana ... to sie tam robi taki farsz ... farsz ... no sie tam mieli woⁿtróbbki i troche ... [...] troche mieⁿsa i taki pasztet sie zrobi i to w środek sie kładzie i zaszywa kaczke i ... i sie kładzie do pieca ... (Milew); no ja na przykład robie sałatke z makaronem ... gotuje makaron ... gotuje brokuł na parze z odrobinko^m masełka ... troche sole to^m wode ... czekam aż i makaron i brokuł wystygnie ... w mieⁿdzyczasie sobie kroje jajko które wcześniej ugotowałam ... ogórek zielony pomidor ... robie taki sos majonezowo-jogurtowy ... sól pieprz czosnek ... dużo czosnku ... no i potem jag już tak to w miare ten ... to wszystko ostygnie ... ten ... moge łoⁿczyć składniki ... albo se moge jeszcze klopsiki z brokuła ... (Konin); ze suszonych owoców robi sie zupy ... [...] śliwki i ... jabłka gruszki ... [...] gotuje sie te owoce w garku na wodzie ... troche sie wsypie cukru ... i troche sie tam do smaku doprawi solo^m i sie zaprawia śmietanko^m i ... (Milew); [R1:] no to czszeba troche um... to ... [R2:] tylko umyż to ... [R1:] troche wyczyścić ... (Golina); [Żeby zrobić placki] ziemniaczki sie obierało ... ścierało

na tarce ... dokładała jajko ... przyprawy sól pieprz ... troche moⁿki ... i smażyło się na ... tłuszczu ... (Wilczyn); [Jak się przyrządza pyzy?] z tego co pamięⁿtam to właśnie podobnie jak na poⁿczki jest to moⁿka drożdże troche soli troche cukru ... formowaliśmy jak na poⁿczki tyle że gotowaliśmy wodę ... na garnek nakładałam gazę biał^m ... na to kładłam właśnie te pyzy ... i kilka minut trzymałam i one się parowały ... i były dobre ... (Konin); kaszanke [jak się robi] to tag dokładnie nie wiem ale wiem że ... no kasze czsza mieć gotowano^m ... to^m krew ... któro^m tam się odzyskało ... ze świni ... ale proporcji nie znam ... i ... woⁿtróbkki troche do ... do tego się ... kroi ... i ... majeranek sól tam ... czosku nie ... i ... tak wyproduk... wymieszano^m ... z to^m krwio^m ... to^m kasze ... z tymi dodatkami ... tak samo jak kielbase się nawleka ... w jelita ... tu można nawet w cienkie można ... w grube jelita ... napchadź i ... i to ... się tam parzy też ... ale nie wiem dokładnie ile ... ile to ... (Sompolno); polewka to jest taka zupa ... na mleku ... roszcześnie troche moⁿko^m ... iii ... zalana do mleczka ... i to jest polewka ... (Konin); [R1:] a tak sól żeby się nie krzepła [krew] ... nie? ... bo jag od kaczkki to ... troche octu dajesz ... [R2:] sól ... sól się wysypywało tam ... no ... garstke soli tam czy łyżke ... czy ... łyche soli ... [R1:] a do czarniny to i tak się robi ... ocet daje dlatego się do czerniny ... możesz dadź i octu a tam jag na kaszanke ... to późni z octym by nig nie jodł ... bo późni tó^m krew się brało na kaszanke ... (Golina); ciasto na pyzy to się przyrzoⁿdza z wody ... z mleka z moⁿki pszennej można wbić jajka ... i troche cukru ... i soli ... (Milew); [R1:] a to mogó^m być te ... szagówki ... ale to nie z samych zimniaków ... no tak ... [R2:] troche móⁿki ... [...] [R1:] kartofle gotowane ... i kładziesz do tygó móⁿki ... normalne^y móⁿki i jajko

do tegó ... i to tag je zagniatoż i późni kułoż i na szage ... tniesz takie ... szagówki ... (Golina); no takie s... troche z karpowiatych jest ... małe ... nie? ... płotki so^m przeważnie nie za wielkie ... (Józwin); zalewajka to jest zupa zalana ziemniaczana zalana mlekiem ... [...] ściera się ziemniaki i troche wody i z moⁿki i zalewa się mleczkiem ... (Posada); no posole jó^m [=szynkę] peklosolo^m ... [...] a no i potym jak na przykład na drugi dzień bym chciała ugotować to te sól musze troche s... jó^m obmyć i swoimi przyprawami tam przyprawić ... nie? ... (Modła); lane kluski to gotuje się mleko i na i na to mleko się robi takó^m ... mieszo się moⁿke z jajkami ... i się takie robi się takie ... nie geⁿsty nie rzadkie te te te zaprawe i się jak się gotuje mleko to tak się powoli wlewa ... tak jo robie ... troche się osoli ... (Wróblina); naworka ... no to jest taka zupa mleczna ... na... zagotowuje się tam troche wody na na tego z moⁿke się zasypuje to się robio^m takie troche kuleczki troche się zageⁿszcza i się to jest zalewane mlekiem ... i z mlekiem ugotowane ... (Janów); urabiasz ciasto ... formujesz ... rozgniatasz troche na dłoni ... kładziesz łyżeczke ... bierzesz łyżeczke bierzesz powidła ze słoika ... kładziesz na to zaciszkasz ... przecież też piekłyśmy poⁿczki to powinnaś wiedzieć ... (Kazimierz Biskupi); (Posada); no ciasto drożdżowe to przede wszystkim drożdże które trzeba po prostu rozpuścić w mleku z dodatkiem troche cukru i moⁿki żeby ono wyrosło ... (Paprotnia).

TROCHE > TROCHE.

TROSZECZKE – przysł., ‘nie za dużo’: no to beⁿdzie zupa śledziowa ... [...] solone śledzie moczymy w wodzie ... później odcedzamy i zalewamy to mlekiem ... i doprawiamy cebulko^m ... sól pieprz ... troszeczkę octu ... (Grodziec); zupe się gotowało z dyni

... sie jo^m obralo z wierzku bo ona miała tako^m grubo^m skóre potym sie w kostke kroilo i prosze ciebie do garⁿka i sie tak tako dynia rozgotowała i potym sie troszczeczke mlekiem zalolo i i sie osolilo do smaku pycha była jak piorun jeszcze kluski do tego to uuu! byłyby ... (Maliniec); kopiec wykopywało sie troszczeczke taki dół ... i tam sie przechowywało też ziemniaki na zime ... tako^m wieⁿkszo^m ilość ... przysypywało sie to piaskiem ... i przykrywało sie jakimiś szmatami ... grubymi ... i to miało przetrwać przez zime ... (Konin); no kluski słoⁿskie no ... z jajkiem w środku moⁿkó^m ziemniaczano^m odrobino^m maselka dla ten ... kulasz robisz dziurke gotujesz chwileczke i troszczeczke sosiku na to^m dziureczke ... no ... niebo w ge^mbie ... (Konin); jedzenie [na Boże Narodzenie] to było takie że mamcha upiekła placki drożdżowe no i była kiołbaska herbatka masło no i troszczeczke było mieⁿska ... (Główiew); faworki ... albo chrusty no ... [...] robi sie takie ciasto jak na makaron z jaj... z żółtek śmietany i później wybija sie to^m wałkiem żeby nabrało powietrza ... dodaje sie jeszcze spirytus ... i troszczeczke masła ... (Rzgów); no zacierki? ... zacierki to można powiedzieć że to so^m ... takie ... lane ... klusieczki ... robione ... z jajeczka ... i ...troche ... moⁿki ... i troszczeczke do smaku solo^m ... i sie to roszczeszepało i sie ... lało ... łyżko^m na wode ... (Konin); zależy czy chleb wypiekamy na zakwasie czy na drożdżach ... jeżeli na drożdżach to musimy na pewno drożdże rozpuścić w czymś ciepłym ... na przykład nie wiem ... w mleku czy wodzie ... do tego dodać troszczeczke cukru i moⁿki ... (Wilczyn); [Kozak ma] lekko broⁿzowy ... łypek ... korzeń ... chropowaty troche taki ... także go trzeba troszczeczke obrać ... (Janów); smażonke sie przyrzoⁿdzalo kroilo sie takie wieⁿksze kawałki i kładło sie do garⁿka jak sie podsmażyło podlewałiśmy troszke wodo^m

posolilim popieprzylim i pokruszylim troszczeczke chleba wymieszalim i była smażonka ... (Główiew); lane kluski to jest jajeczko troszczeczke wody moⁿka i sie roztrzepuje i sie leje na gotujoⁿcy rosół czy mleko ... (Posada); no to wybierzemy [kompot] z gruszek ... obieramy gruszki ... kroimy na ćwiartki ... dodajemy cukier ... i troszczeczke wody ... nie za dużo ... (Golina); a kluski nagusy to moim zdaniem to so^m kartofle surowe utarte na tar^tce i jest dołożone troszczeczke moⁿki i kulane i kładzione na wode gotujoⁿco^m ... (Główiew); no we wode w garczek sie ugotuje [jabłka] ja zawsze dodaje troszczeczke odrobinke cynamonku i potem troszke cukru i pyszny kompocik zdrowy ... (Kragola).

TROSZKE – przysł., ‘nie za dużo’: rosół pomidorowa biały barszczyk krupnik kapuśniak ... [...] wszystkie te zupy gotowane są na wywarze z mięsa tak jak rosół ... tyle że do pomidorowej dodajemy przesmażane pomidory ... zaprawiamy to śmietano^m z moⁿką ... biały barszczyk zaprawiamy kwaśną śmietaną z moⁿką ... krupnik dodajemy ... pokrojone w kostke ziemniaki do tego ... kasza ... kapuśniak ... kiszona kapusta ziemniaczki w kostke przesmażamy troszke boczku ... (Konin); [Na] naleśnik ... [...] czszeba mleko mieszać ... zmiksować z moⁿko^m jajkiem ... troszke można dodać wody ... soli ... (Podgór); przepis na naleśnik? ... [...] no ... daje sie ... mleczko ... moⁿke ... jajko ... troszke soli ... i można żeby były takie troszke pulchne można dodać ... mało^m łyżeczke ... proszku do pieczenia ... [...] no ... na różne sposoby można jeść ... jak kto lubi i ... jak kto woli ... można ... je ... jeść ... z d-żemem ... z... ze serkiem ... takim który sie robi ... można osłodzić i tak zagnieś ten serek ... (Konin); a no tam [=w jajku] miejsce jest powietrze żeby jak młody sie kurczak tak ... wyleże to tam ma

powietrze troche ... jeszcze nie wykluje sie a już ma powietrze tam troszke ... do małego kurczaka ... (Milew); czarnina ... [...] przygotowuje sie śmietanke i ... wsypuje sie troszke moⁿki ... i sie dolewa tej krwi z kaczki ... i na ten wywarze co sie gotuje mięso sie to^m ... to^m ... przyprawie wlewa i troche tam octu i cukru i soli i sie doprawia ... według swojego upodobania ... nie? ... (Milew); no kupuje sie słoninke i bierze sie do gara troszke podlewa i sie smaży aż zrobio^m sie skwarczki a bialo^m czeⁿść do smalec ... tłuszcz ... (Golina); poⁿczki ... poⁿczki sie ... robi z pszennej moⁿki drożdże ... troszke cukru troszke soli ... no i sie wszystko zagnio sie mocno czszepie czszepie jajka ... z ciasto sie zostawio do wyrośnięⁿcia sie wtedy formuje ... formuje sie wtedy kuleczki i ... i za... znowu sie ponownie pozostawia do wyrośnięⁿcia i sie smaży ... (Kolonja Wilczogóra); smażonke sie przyrzoⁿdzało kroilo sie takie wieⁿksze kawalki i kładło sie do garⁿka jak sie podsmażyło podlewalimy troszke wod^mo posolilim popieprzyłim i pokruszyłim troszczke chleba wymieszałim i była smażonka ... (Główiew); ja robie swój naturalny ... żurek mam ... zakwas robie ... [...] troszke troszke zakwasu zostawiam dolewam letniej wody i dokładam żytniej ... moⁿki ... (Józwin); a kotled mielony no to jest bez ... kaszy bez ryżu ... samo mieⁿsko ... jajeczko ... o! jakiegoś tam troszke ... u... z jedno^m bułke namoczon^m ... w mleczku ościśnieⁿto^m ... przyprawy ... tak samo ... majeranek wegetka ... pieprz sól ... (Święcia); szczypta troszke odrobina ... [...] ździebko też ... rzadziej używane ... (Janów).

TRUSKAWECZKA – rzecz., pieszcz., ‘słodki, czerwony owoc rosnący na małych krzaczkach’: no dżem to ... dżem można zrobić z malin z czarnej porzeczki z tru-

skawczek ... [...] z wiśni ze śliweczków ... (Krağola).

TRUSKAWKA – rzecz., ‘słodki, czerwony owoc rosnący na małych krzaczkach’: na pewno [zupa] z wiśni ... i truskawki ... czy z czegoś innego ... soⁿdze że chyba nie ... z tych mi wiadomo ... (Wilczyn); nie truskawka tylko? ... poziomka! ... (Wardężyn); [Poziomki są] podobne do truskawek tylko so^m bardzo maleńkie ... (Borowo); [Dżem] só^m to zmiksowane owoce ... na przykład truskawki ... zagotowane w słoiku ... (Golina); no dżem to jest zawsze z owoców sezo... se... sezonowych z truskawek z wiśni z borówek z porzeczki czarnej ... (Nowa Wieś); dżem robimy z owoców to jest taka marmolada ... możem... [...] w wiśni z porzeczki z truskawki z maliny ... (Józwin); [Dżem] to so^m przetwory zrobione ... zzz ... owoców ... [...] o! dżemy można robić ... ze wszystkie... ze wszystkich owoców ... i zzz z jagód ... i z borówki ... i z truskawek ... i ze śliwki ... (Święcia); [R1:] no to może zależnie też od organizmu każdy organizm na co inⁿyo ale no [na zatwardzenie pomaga] jabłuszko i truskawka i takie ma... a warzywa to nie wi^vm no... [...] marchewka ... [...] [R2:] ru... rumianek sie piło kiedyś ... rumianek ... no to też jakby ... (Krağola); poziomki so^m ... podobne do truskawek tylko dużo mniejsze i ... bardziej słoczsze ... (Józwin); poziomki so^m to takie podobne kształtem do truskawek tylko że so^m bardziej ... mieⁿkie ... można powiedzieć ... i mniejsze majo^m owoce ... i so^m sło... [...] słodkie ... [...] małe krzaczki ... (Krağola); poziomki no to podobne do truskawek tylko mniejszy owoc ma ... mały drobny owoc to jest ... (Jaroszewice); no nalewki to można ze wszystki^go zrobidź możesz ... nalewke to możesz sobie zrobić ... truskawkowo^m z truskawek też

możesz zalać ... spirystusom i to już ... spirytusu sie wle... (Golina).

TRUSKAWKOWY – przym., ‘przygotowany z truskawek’: *no nalewki to można ze wszystkich zrobić możesz ... nalewke to możesz sobie zrobić ... truskawkowo^m z truskawek tyż możesz zalać ... spirystusom i to już ... spirytusu sie wle...* (Golina); *gruszka banan ... z owoców leśnych ... wiśniowa ... truskawkowa ... jes ich naprawdę ogrom ... jes ... no bardzo dużo jes kaw ... herbat przepraszam ...* (Kazimierz Biskupi); *no to ... oficjalnie to wiadomo ... z ... z ... woda gotowana plus ... plus ... proszek który mamy gotowy ... no nie? ... w ... kupiomy do tego ... ale można też robić galaretkę samemu tak jak za dawnych moich czasów jeszcze ... że jest woda plus żelatyna i dodaje sie sok ... i wtedy jest galaretkę taka ... [...] smakowa ga... czy wiśniowa czy truskawkowa ... w zależności jaki sie tam sok no to ... to tak ...* (Paprotnia); [R1:] *a marmolada ... no marmolade można praktycznie zrobić no z czego by sie chciało ale najbardziej popularno^m to chyba jest ... albo wieloowocowa albo po prostu ...* [R2:] *i z ... truskawkowa śliwkowa ...* (Paprotnia).

TRZEJ KRÓLOWIE – fraza, ‘w chrześcijaństwie mędrcy ze Wschodu, którzy przybyli oddać pokłon nowonarodzonemu Jezusowi’: *no trzej królowie ...* [...] *Kacper ... Melchior ... i Baltazar ...* (Święcia); *koleⁿdnicy ...* [...] [przebrani jako] *trzej królowie ...* (Grodziec).

TRZY > TRZEJ KRÓLOWIE.

TYDZIEŃ, TYDZIŃ – rzecz., ‘siedem dni’: *no kwoka ... w[y]prowadza je [=kurczęta] matka ... wyleⁿgła ... musiaa trzy tygodnie*

siedzieć na nich na jajkach i wyleⁿgła młode ... i zaś wyprowadza ... (Milew); [Pisanki przygotowywano] *cały tydzień przed w... świeⁿconko^m ...* (Goranin); *a szynke no to ... to znowu ... tylna czeⁿś ... świni ... ta górna ... powyżej kolana ... to jes ... tak zwana ... szynka ... i z tego mieⁿsa ... porcuje sie takie ... mniejsze ka... na kilka czeⁿści bo to ... żeby nie w jednym ... wioⁿ... najpierw ... czea to ... mieⁿso musi ... gdzieś ... z tydzień ... z półtora tygodnia ... w taki salance ... leżeć ...* (Sompolno); [Pisanki przygotowywano] *przed Wielkanoco^m ... z tydzień ...* (Sompolno); [R1:] *no tylnie giry ... no co? ... [...] odcinasz stopy i ... i mosz szynke ... nie? ... i wycinasz kości ze środka ...* [R2:] *tylno szynka ... no ... łop... nie ... no łopatka tyż ... może być ...* [R1:] *łopatka od przodu ... z łopatki tyż może być ... no ... i to nasalaż miyⁿso ... nie? ... pieprz ... pieprz nie ... tyż! ... robisz takó^m ... [...] i wody ... wode ze soló^m i takó^m solanke robiż i to ileś tam z tydzień czy ileś postoi ...* [R2:] *a gdzie tydzień ... tam czszy dni ...* [R1:] *zależy ... kiedyś ... kładło sie wiyⁿcy ... i to późni wyⁿdzisz ...* (Golina); *że znosi jajka ...* [...] *siedzi kura siada na tych jajkach i za ileś tam tygodni wyleⁿgajo^m sie piskleⁿta z tych jajeczek ...* (Ruda); [R1:] *ja tylko po-em to co pamiⁿ-cio^m sieⁿgo^m ... no to sól peklowana ... nie? ...* [...] *i woda ... no i to było zostawione na ... minimum chyba trzy ...* [...] *dwa tygodnie ... no i po dwóch tygodniach po prostu wtedy wyjmowało sie jo^m z tej wody ... no i ...* [R2:] *i sie weⁿdziło ...* [R1:] *i owijało sie po prostu w sznureczek taki do tego ... no i ... i to było później weⁿdzzone ... no nie? ... drzewem ... no i ... w zależności jakich kto tam sobie ten ...* [...] *no troche jałowca ... troche drzewa drzewa takiego owocowego no i ... i tym sie weⁿdziło ... no nie? ...* (Paprotnia); *tera^z sie kupuje ale kiedyś sie*

TYDZIŃ

robiło ... to kładło sie troszeczke moⁿki wody i drożdże i to^ć czy... trzeba było trzymać około tygodnia i to był taki zakwas do chleba ... (Główiew); zajoⁿc [przychodzi] tydzień przed Wielkanoco^m ... (Główiew); no dzisiaj to sie przygotowuje [pisanki] już kiedy sie chce tydzień przed świeⁿtami ale ogólnie to sie zawsze przygotowywało w pioⁿtek przed przed Wielko^m Soboto^m no bo w sobote sie już szło ze świeⁿcoⁿko^m chyba ktoś szed^t na południe to my nieraz z rana malowaliśmy jajka w sobote ... (Nowa Wieś); bimber ... [...] kładzie sie sypie sie cukier leje sie wode kładzie sie drożdże przykrywa sie w ciepłym miejscu żeby to wygarowało po ileś tam tygodniach sie zlewa i sie gotuje i wtedy wychodzi bimber ... (Jaroszewice); > WIELKI TYDZIEŃ.

TYDZIŃ > TYDZIEŃ.

TYŁEK – rzecz., ‘część ciała, przez którą usuwane są pozostałości przemiany materii w postaci stałej’: [Żeby sprawdzić, czy kura będzie miała jajko] *no wkładało sie palec w tyłek kurze ... (Budzisław Kościelny); a no ... musi palec włożyć w tyłek jej [=kurze] żeby mierzyła ... żeby tam poczuła ... poczuje że bydzie miaa jajko ... [...] jak to wygloⁿdało? ... no musi jo^m złapać kure ... i przytrzymać i dopiero ... do tyłka włożyć ... palec ... a wieⁿc poszukać jajka ... (Milew); [Przy zaparciu] wkładało sie [dziecku mydełko] w tyłek ... (Józwin).*

UBIERAĆ – UBRACĆ – czas., ‘ozdabiać coś, dekorować’: *czyli ubierało sie ... koszyczek ... no ... no według swojego uznania każdy ... różnie ubierał ... te swoje koszyczki ... [...] no mogło być ... przede wszystkim ... była ... biała serwetka ... był ... jakiś kwiatusek jakaś kokardka jakieś ... (Konin); ale jak byłam mała to świeⁿta były takie że choinka sie ubierało świeczuszki sie świeci^ały po z... z... powiesz^ała sie ciasteczka powiesz^ała sie bombeczki powiesz^ała sie cukiereczki ... jab^lko sie powiesi^o i to była choinka ubrana i świeczuszki sie świeci^ały ... (Główiew); [Święconkę przybierano] to ładnymi jeszcze tymi kwiatkami ... borówkami ... [...] wstoⁿżkami ... trzeba było ładnie ubrać i przykryć ... czymś jako^ms ładno^m serwetko^m na wierzku żeby nie było widać ... dopiero w kościele sie ^odkrywało ... jak miał ksioⁿdz świeⁿcić ... (Milew).*

UBRAĆ > UBIERAĆ.

UKROCHMALIĆ > (KROCHMALIĆ).

ULEⁿGAŁKA – rzecz., często w l.mn., ‘owoc polnej gruszy’: *pierdziołki uleⁿgałki ... (Grodziec); (Janów); pierdziołki lub uleⁿgaw... uleⁿgałki ... (Wilczyn); pierdziołki lub uleⁿgałki ... (Ignacewo); (Dąbrowica); uleⁿgałki ... pierdziałki sie mówiło ... (Milew); [Owoce] polnej gruszy ... nie wiem czy to jest prawda ale jedyna nazwa jaka mi sie kojarzy z tego jak dziadkowie mówili to były gruszki pierdziołki ... [Lub...] uleⁿgałki ...*

(Wilczyn); miedza ... jes to taka ... czyszy-dzieści czterdzieści centymetrów ... niezaora-nej ziemi ... dzieloⁿc ... jeden pas ... ziemi ... od drugiego ... no to znaczy sie so^msiad dzieli swoje ... tak? ... [...] no ... i to ... tam nad każdej takiej ... wiesz ... a żeby jeszcze nie wje... tak zwane orywanie się ... bo jak orał ... przedtem końmi ... no to zajechał to^m jedno^m skibe ... [...] no i już tó^m ... ziemie zako-sił jedno^m sss...kibe na swoje pole ... prawda? ... [...] wieⁿc żeby tego nie robił ... to były tak zwane ... dzikie właśnie te śliwki ... i dzikie gruszki wsadzane ... [...] i właśnie na to mó-wili psionki ... ale one były bardzo dobre ... tak zwane uleⁿgałki ... jak one bo na dźrze-wie były bardzo takie cierpkie że ... aż jeⁿzyk sztywniał ... ale wiesz ... jak później ... one spadły ... poleżały ... to były tak smaczne że teraz byś zamieniła ... nawet jabłuszko na tako^m gruszke ... (Kazimierz Biskupi).

ULEⁿŻAŁKA, ULIⁿŻAŁKA – rzecz., często w l.mn., ‘owoc polnej gruszy’: *uleⁿżałki albo pierdziołki ... (Golina); [R1:] pierdziołki ... uliⁿżałki ... [...] [R1:] to już ... zleciały to ... nieroz to jo myślał^ym że to zgnite a ona już tako była ... no mocno dojrzało ... i smakowaa ... to ani ... nie nie była zgnito ... sie ja-dło to ... w parku były takie dwie ... jeszcze ... a przeważnie ... dużo rośło na miedzach kiedyś ... rolnicy ... [Na Sługocinku całe drogi są zasadzone. Chyba jabłkami] [R1:] no to jabka ... [R2:] czereśnie kiedyś były ... [R1:] kiedyś były czereśnie ... no czereśnie*

ULI^NŻAŁKA

to były tu od Majdan aż ... do Myślborza to już ... cały różⁿd cereśni było ... tam dali znowu były jabka ... w Sługocin ... Dolany to już jabka ... [...] no dobre dobre ... no no ... papierówki tam rosnó^m ... (Golina).

ULI^NŻAŁKA > ULE^NŻAŁKA.

UMALOWAĆ > MALOWAĆ.

(UMIERAĆ) – UMRZEĆ – czas., ‘tracić życie’: *biały dla ludzi różowy i opłatek był dla zwierzo^t ... bo był taki zwyczaj taka kultura kiedyś że jak zwierzy^mtom sie nie da opłatka to wieczorem przyjdzie krowa czy zwierze zacznie mówić ... i jak gospodarz wyjdzie to go pokarze to umrze ... i musie... dlatego musieli spożywać opłatek dawać zwierze^mtom ... (Kolonja Wilczogóra); no to jak ktoś umrze to zaprasza sie najbliższo^m rodzinie na tako^m herbatę i te pogrzebiny to jeś^t takie spotkanie rodziny po pogrzebie ... (Nowa Wieś).*

UMRZEĆ > (UMIERAĆ).

(UPADAĆ) – UPAŚĆ – czas., 1. ‘lecieć bezwładnie w dół’: *no jeśli kawałek chleba upadnie na podłogę to czszeba go podnieść i ... przede wszystkim ... pocałować ... (Kopin); my byliśmy nauczeni że jak upadł kawałek chlebka to trzeba było podnieść i pocałować ... (Goranin); 2. ‘o placku: opaść’: tak osełka tak osełka wyszła osełka czasym jak jak tak sie nie dopieczę upadnie to wtedy sie mówi taka osełka wyszła ... (Janów).*

UPAŚĆ > (UPADAĆ).

UPOMINEK – rzecz., ‘niewielki prezent będący oznaką czyjejś pamięci o kimś’: *dawano im [=dzieciom na Wielkanoc] ... jakieś drobne ... upominki ... (Wilczyn); [Para młoda dawała gościom jako podziękowa-*

nie za przybycie] no jakiś upominek czy czy ... w postaci cukierka czy w... jakiegoś słonika ... (Święcia); zajoⁿczek tam ... podkładał ... jakieś drobne upominki ... (Święcia).

UROCZYSTOŚĆ – rzecz., ‘specjalna okazja, wyjątkowy dzień’: *kołacz to ... [...] to jest tak zwany chleb weselny ... okroⁿgły ... na jakiejś uroczystości przeznaczony ... (Golina).*

UROCZYŚCIE – przysł., ‘odsświętnie, wyjątkowo’: *no że ... trzeba sie odpowiednio ubrać ... zachować post do kolacji ... zmówić paciorek ... no i siadano ... i sianko sie wkładało po obrusek ... i siadano ... do stołu ... dawniej przygotowanego ... [...] zakładało sie biały obrus ... pod obrus wkładało sie sianko ... wystawiało sie najlepszo^m zastawę ... serwetki świece ... żeby było uroczyscie ... (Golina).*

USTA – rzecz., tylko w l.mn., ‘u człowieka: wargi lub jama znajdująca się za nimi ograniczona językiem, gardłem i podniebieniem’: [Żeby czkawka przeszła, trzeba] *ściskoⁿć nos ... żeby powietrza nie dostać i nie otwierać buzi ... no mówie zatykać nos i nie otwierać ust ... albo wystraszyć ... (Główiew).*

USZANOWAĆ > (SZANOWAĆ).

USZKO > ^lUSZKO.

UWIELBIAĆ – czas., ‘bardzo lubić, darzyć bardzo pozytywnym uczuciem’: *no zależy z czego ... z cias...ta na słodko czy rolady mieⁿsne można przyrzoⁿdzać ... [...] no rolade ... na s... na słodko no to ... pieczemy ... biszkobd i później ... zawijamy go w ściereczkę żeby go uformować ... nakła... rz... jąg ostygnie na... rozwijamy z tej ściereczki i nakładamy ... dżżemem czy ... kremem czy śmietano^m ... w zależności kto z czym ... uwielbia ... (Święcia).*

WAFELEK – rzecz., ‘ciasto w postaci cienkiego płątka’: *no to mogo^m być andruty ... [...] [to są] właśnie cienkie wafelki ... (Józwin); no z cienkich wafelków rurki ... (Jaroszewice); andruty ... [...] wafelki cieniutkie podobne do opłatka ... (Rychwał); (Grzymiszew);* 17.

WAŁKOWAĆ – ROZWAŁKOWAĆ – czas., ‘rozpłaszcza ciasto przy użyciu wałka’: *chruściki ... [...] zarabia sie ... zarabia sie ... ciasto wygniata ... wałkuje na cienko ... kroi ... w szage ... przekłada sie ... dziurke na środku przekłada je sie ... i na d... głe^m-boki tłuszcz ... smaży ... (Święcia); chruściki ... [...] ugniata sie ciasto ... moⁿka z masłem ... z kwaśno^m smietano^m ... wałkuje sie wałkiem ... później sie wykrawa takie fajne kwadraciki ... i to sie smaży na tłuszczu ... (Grodziec); [R1:] faworki ... chruściki ... [R2:] o! ... chrusty ... [...] [R1:] faworki to sie bierze tłuszcz moⁿke i żółtka i sie zagniata i wałkuje i wycina sie ... [R2:] paski ... [R1:] paseczki ... przecina przewija i ... na głe^mboki tłuszcz i już so^m faworki ... (Gorainin); faworki ... [...] ciasto sie w... zarabia ... z moⁿki z tłuszczu ... wałkuje tak jak na kluski ... i sie w... kroi w paseczki ... przewija sie ... (Wardężyn); chlastoki kiedyś mówili ... [...] [robiło się ciasto] tak jak na kluski ... i ... troszke ... grubiej sie wałkowało ... i sie piekło na płycie ... na kuchni ... i na jedno^m na drugo^m strone ... można było posmarować sobie serem ... czy dźże-*

mem ... czy powidłami ... (Wardężyn); a to były kopytka albo szagówki ... szagówki! ... myśmy mówili szakó... szagówki ale tutaj jak przyjechałam to kopytka ... [...] w Koninie kopytka ... [...] no to zi^mniaki razem z moⁿko^m i jajko i i to sie ugniata i sie takie wałkuje takie wałki sie robi skośnie sie kroi i to so^m właśnie one ... (Stawiszyn); [Makaron się robi] z moⁿki jajka ... można troche wody dolać ... ugniata sie ... ciasto ... potem sie wałkuje placek ... kroi sie na czeⁿści albo sie zwija ... no i po prostu się ... go kroi nożem ... po pok... po pokrojeniu ... roz... roztatrac go czszeba ... no i ... wrzucić do garnka gotować ... albo suszyć ... (Borowo); makaron ... [...] no moⁿ... moⁿke sie jajka do tego wbija do... dodaje sie wody i to sie wyrabia dokładnie i później już www... wałkuje sie wyrobi sie takie wałeczki i zaś kroi sie drobnutko nożem ... (Jaroszewice); do moⁿki dodawało sie dużo^m liczbe jajek i troche wody i sie wyrabiało ciasto potem sie wałkowało i wkroiło nożem na drobny na cienkie lub grubsze kluski ... (Grzymiszew); faworki ... [...] moⁿke jajko cukier i dobrze trzeba ubić ... żeby były kruche ... i rozwałkować ... (Dąbrowica); [Na kopytka trzeba] zmielone ziemniaki troche moⁿki sól żółtko ... rozwałkowuje w rulonik z ukosa kroje gotuje na wodzie ... to wszystko ... (Konin).

WARIOWAĆ – czas., ‘bawić się, szaleć’: *kiedyś dawno bardzo dawno no to kobity same robiły gospodynie ale to dawno za moi bab-*

ci a późni^ej już w moim wieku to już były kucharki takie na wsiach i tam robili po domach wesela albo na na remizach wariowali ... no ... (Wróblina).

WAWRZYNEK – rzecz., ‘słabo rozgałęziony krzew, dorastający do ok. 150 cm wysokości, mający niewielkie, kuliste, intensywnie czerwone owoce; wawrzynek wilczelyko’: [Do jagody jest podobny] wawrzynek ... (Ignacewo).

WEK – rzecz., ‘hermetycznie zamknięty słoik ze szklaną porkrywką i gumowym pierścieniem służący do przechowywania przetworów’: (Krağola); *wek ... do weków ... sie kładzie ... a zakreⁿcanie tłist ... tłist ... tłist ... (Pogorzałki); no z jabłek? ... to wkładasz to ... kroisz ... jabka na cztery czeⁿści ... wy... i w... wkładasz do... do tego ... do garka zagotujesz później w słoiki bo ... przeważnie ... przedtym to robili że z... wkładali do ... słoików jabka ... i późni zalewali wodom ... już ... tego i ... cukier ... cz... tam jakieś tam przyprawy możesz tam cy... cynamon czy goździg i ... kiedyś jeszcze jak tegó to nie były to były te weki właśnie ... nie? ... że pod gumke i spryⁿżynka była do tegó ... i wkładało sie w garnek sie zagotowały ... i wtedy czszymały całó^m zime ... [...] i to był kompot ... (Pogorzałki).*

WEKO – rzecz., ‘hermetycznie zamknięty słoik ze szklaną porkrywką i gumowym pierścieniem służący do przechowywania przetworów’: [Twist] *to jez inaczej nakreⁿtka ... na ... weko ... (Golina); (Główiew); (Święcia).*

WE^NGIERKA – rzecz., ‘odmiana śliwki o ciemnofioletowej skórce i podłużnym kształcie’: [Odmiany śliwek:] *renglody weⁿgierki ... głubki ... (Józwin); weⁿgierki*

to so^m nieduże śliweczki takie fioletowe ... (Wyszyna); [Węgierka] a to jes ... takie podłużna śliwka i ... tak ... sie ... dobrze przelamuje i odchodzo^m pestki bardzo ... [...] no i fioletowa oczywiście ... (Józwin); głubki ... damasyny ... weⁿgierki ... ren... ren...klody czy renglody nawed nie wiem dokładnie jak sie mówi ... n... no ... tak...e ... c... c... wieⁿcej ... raczej tam na wsi nie nie ... wtedy nie uprawiano innych śliw ... (Borowo); weⁿgierki ... wygloⁿdajo^m podobnie jak głubki ... może so^m troche mniejsze i takie ... bardziej majo^m kształt wydłużony ... charakteryzuje sie ... charakteryzuj^m sie one tym że ... pestka ... otworzone ... no jak by tu powiedzieć ... pestka nie jes przytwierdzona do mioⁿższu ... można jo^m łatwo wyjoⁿć ... (Borowo); [Odmiany śliwek to] weⁿgierka głubka morela brzoskwinia to chyba by były wszys^tkie już ... (Główiew); so^m takie pod^lużne ... weⁿgierki ... (Główiew); śliwki weⁿgierki granatowe śliweczki od których bardzo dobrze odchodzi pestka i sie ich używa do powideł ... (Ruda).

WE^NZELEK – rzecz., ‘kawałek materiału złożony tak, by tworzył sakiewkę, w której można coś umieścić’: [Małemu dziecku dawano do ssania] *smoczek ... a z... dawien dawna to ... s... cukier ... w weⁿzelku ... (Wardężyn).*

WESELE – rzecz., ‘przyjęcie wyprawiane z okazji ślubu’: *na wesele to sie to przyżydzali wozym i kóniami ... tak ... (Główiew); na weselu to jedli tak kapusta z grochym kiołbasa na ciepło i były różne kotlety czy zrazy nie wiem jak powiedzieć ... bo to kiedyś godali zrazy na kotlety ... zrazy były no i kurze miyⁿso ... placek drożdżowy był kaszanka była i i chleb i herbata i to wszystko ... (Główiew); w domu były wesela ... w domu były pogościny było jedze-*

nie w domu a u so^msiada sie tańczyło też w domu ... tak ... (Główiew); zatrzymywali wesela jak zatrzymywali dzieci wesela takie chłoposzki tak pietnaście szesnaście lat ... nie? ... to dawali cukierki ... a jak zatrzymywali dorośli meⁿzczyźni to dawali wódkę ... widzisz ... [...] to jak w... na wesele to tak jak zatrzymywali jak jechała bo młodo para jechała od kościoła pier^wszo na bryczce to mieli taki sznurek i tak na jednym boku jedyn stojał na drugim boku drugi stojał chłopczyk i tyn sznurek trzymali i były takie wstóⁿżeczki poprzypizrane na tym sznurku no i to ta młodo para stanyła ... dzieciom dała cukierków takó^m bo to mo... kiedyś to nie m... tero^z to mówió^m torybke a kiedyś mieli tytkę takó^m tytkę cukierków ... no dali dzieciom ... a jak już zatrzymywali starsze no to dawali wódkę ... tak ... (Główiew); [Kołac^z to] placek z moⁿki pszennej lub żytnij ... wypiekany był przeważnie na wesela ... (Dąbrowica); [Świński ogon wykorzystywano] do stawiania na stół na wesela ... przed młodo^m pare ale dlaczego nie pamięⁿ-tam ... (Budziszław Kościelny); [Na weselu podaje się] wódkę ... przeważnie ... wino też ... (Józwin); no kiedyś [na weselu] to było różne i bimber był robiony tak jak kogoś było stać no teraz to już sobie nie pozwalajo^m bo jes^z jes^t wódka ekstra jes^t wódka bimber jes^t i wszys^tko kiedyś tego nie było ... (Główiew); tyn młody pan który sie żeni no to ón stawia wód... ón kupuje wódkę i stawia na wesele ... (Wróblina); no właśnie [wesela dawniej urządzano] w domach w remizach ... na salach właśnie straży takiej ochotniczej straży pożarnej ... (Nowa Wieś); [Dawniej potrawy na wesele przygotowywały] gospodynie i kucharka była i były pomoce to so^msiadki kto wszyscy ... (Krągola); [R1:] w domu ... [R2:] dawniej urzoⁿdzano [wesela] w domach ... można było w jednym domu jes^t były zastawione stoły a do tańca przychodzi-

ło sie do so^msiadów na przykład bo tam mieli duże pomieszczenie i sie tańczyło ... [...] na sali oespe też ale to już so^m takie czasy wcześniejsze [=późniejsze] no już zaczął w oespe no ... (Krągola); [R1:] kiedyś dawno to takiej mody nie było że [dawano coś gościom weselnym jako podziękowanie za przybycie] ... nic to nie nie tylko [młodzi] dzieⁿko-wali raczej słownie ... [R2:] słownie ... [R1:] a na końcu jak ktoś był to już to już może nie so^m takie dawne czasy już na końcu wesela jak sie młodemu zostało to jak śli ludzie do domu to może nie wiem czy wszyskim ale dawali czy winko czy wódkę czy co ten ... [R2:] wódkę czy jako^mś kiełbaske czy coś tam takiego ... [R1:] no ... ciasto ... (Krągola); no wuja [...] to nie bo z ciotko^m E[...] w no to w... to mieli [wesele] w remizie ale ... no to ... bo ... to ... dziewczyna ... nie? ... no a tak to my dziewczyny ... i tegó ... i ... no i ciotka M[...] też ... to wszyscy [wesele] mieli w domu ... (Pogorzałki); [Ciasto podaje się] po obiedzie ... najczy... po ... po daniu głównym ... [...] to znaczy ... to zależy ... kiedy to wesele ... sie zaczyna bo jeżeli sie zaczyna wcześniej to sie idzie na obiad ... a po obiedzie jes ciasto ... nie? ... a jak późno to zaczyna sie chyba ... od zakoⁿseg a potem sie podaje dania ... teraz ... wszysko jes pokreⁿcone ... (Borowo); no to zależy też od imprezy od towarzystwa ... na przykład ... na weselu ... [ciasto] podaje sie ... w nocy ... o dwunastej ... czy tam o którejs ... prawda? ... na imieninach ... podaje się ... po ... podaniu ... po zjedzeniu pierwszego dania ... podaje sie drugie surówki ... czściecie podaje sie ciasto i kawę ... (Kazimierz Biskupi); [R1:] tradycyjne [potrawy na wesele] to na pewno jest najpierszy alkohol ... [...] bigos żurek ... no nie? ... to na pewno ... no nie? ... jakies tam golonki ... [...] flaki na pewno kluski sloⁿskie ... [R2:] bimber ... [R3:] barszcz ... czy nie? ... [R1:] tak ... na

czy ogólnie chyba bardziej żurek ... nie? ... niż barszcz ... bo tak zawsze żurek podawali rano jak już wszyscy mieli trochę ten no to bardzo smakował ... no nie? ... i przede wszystkim było ... no mówie rosół tradycyjny to już był no na weselnym to wiadomo że podstawa ... no nie? ... (Paprotnia); co sie śpiewa [na weselach jako zachętę do wypicia alkoholu]? ... „sto lat sto lat” albo „kielisiu bracisiu gorzoleczka siostra prawa roⁿczka przyjaciółka do mnie cie^m przyniosła” ... (Jaroszewice); na weselach najczeⁿściej no to ... ś... „sto lat” sie śpiewa ... młodej parze ... (Święcia); gorzka wódka? ... no to to ... na weselach ... (Pogorzałki); no wino wódka i piwo ... szampana też o ... szampana jeszcze ... na weselu ... (Wyszyna).

WESELNY – przym., ‘związany z weselem’: kołacz to ... [...] to jest tak zwany chleb weselny ... okroⁿgły ... na jakiejś uroczystości przeznaczony ... (Golina); kołacz ... to ... nazwa pochodzi od zaokroⁿgłego kształtu ... a to było niby takie ciasto ... jakby weselny kołacz pozywane takie ... oj zapomniałam sformułowania ... ale to coś ... coś w takim rodzaju ... (Janów); no dzieciom to dawali cukierki czy czekolade no a młodszym wia... a starszym wiadomo ... [...] no zatrzymanie taka bramke robiliśmy ... no bramka weselna ... sama to robiłam ... (Główiew); [Para młoda dawała gościom weselnym jako podziękowanie za przybycie] weselno^m wódke i ciasto ... (Golina); tradycyjne potrawy to przeważnie rosoly ... nie? ... (Modła); [Potrawy weselne:] do obiadu jeś^t rosół potem na pewno so^m jakieś mieⁿsa na pewno so^m bigos sałatki ... (Janów); kiedy sie śpiewa? no na uroczystościach przede wszystkim przeważnie weselnych no może to być przecie^z i na inⁿych przyjeⁿciach i „gorzka wódka gorzka wódka trzeba jo^m osłodzić ... albo młody młodo^m pocałuje albo młoda młodego

nic nie be^hdzie szkodzić” ... albo może być tak że „oni temu winⁿi pocałować sie powinⁿi” ... (Jaroszewice).

WIANUSZEK – rzecz., ‘tu: okrąg’: [Kołacz to] placek ... [...] na słodko na słodko ... z ciasta drożdżowego na słodko ... ukryⁿ-cony tak jak wianuszek ... no ... i z miod... miodu czasami dodawali do tego ... to podobne było do chleba ciasto ... do chleba ... nie? ... tylko z miodem było trochę lepsze pulchniejsze już ... (Kolonia Wilczogóra).

WIATR > MIEĆ WIATRY.

WIECZERZA – rzecz., ‘uroczysty posiłek zjadany 24 grudnia’: wieczerza ... (Dąbrowica); (Kolonia Wilczogóra); (Konin); (Milew); (Rychwał); (Stawiszyn); (Rzgów); (Święcia); (Wilczyn); jak sie zobaczyło pier^wszo^m gwiazdke to wtedy siadało sie do wieczerzy ... (Stawiszyn); wieczerza ... kolacja wigilijna ... (Golina); > WIECZERZA WIGILIJNA.

WIECZERZA WIGILIJNA – fraza, ‘uroczysty posiłek zjadany 24 grudnia’: (Rosocha); myślę że teraz to sie zagubiło ale ogólnie rozmu... odmawiało sie kiedyś [modlitwę przed posiłkiem] bardzo czeⁿsto sie odmawiało tutaj mamy przykład wieczerzy wigilijnej gdzie odmawiamy to^m modlitwe ... [Co się wtedy mówi?] no tutaj nie wiem bo nie odmawiamy modlitwy ... (Ruda).

WIECZÓR – rzecz., ‘część doby między zmierzchem i nocą’: [Na pierzok] wieczorami skupiało sie wiele osób w jednym pomieszczeniu najczeⁿściej były to kobiety ... no i ... skubały pierze ... (Podgórz); [Do kolacji wigilijnej zasiadano] wieczorem ... (Stawiszyn); biały dla ludzi różowy i oplatek był dla zwierzo^t ... bo był taki zwyczaj taka

kultura kiedyś że jak zwierzyⁿtom sie nie da opłatka to wieczorem przyjdzie krowa czy zwierze zacznie mówić ... i jak gospodarz wyjdzie to go pokarze to umrze ... i musie... dlatego musieli spożywać opłatek dawać zwierzeⁿtom ... (Kolonia Wilczogóra); krowa była dojona rano ... mleko cedzone ... i wpuszczane do studni na łańcuchu ... [...] i później ... wieczorem ... było ... tako samo ... do... przepraszam ... pomyliłam najpierw było wieczorem dojone ... wpuszczane do studni ... później rano były krowy wydajone ... cedzone mleko i tak dalej ... i sie dolewało do tego ... i z tó^m kano^m wystawiało sie do wozaka który odwoził ... mleko do mleczarni bo ... przedtem były takie punkty które skupowały mleko ... a później dopiero przychodziły duże samochody i zabierały ... (Kazimierz Biskupi); rano i wieczorem sie krowe doi ... (Nowa Wieś).

WIELKA NIEDZIELA – fraza, ‘niedziela w trakcie najważniejszych świąt chrześcijańskich, obchodzona na pamiątkę zmartwychwstania Jezusa’: a w Wielko^m Niedziele ... (Sompolno).

WIELKANOC – rzecz., ‘najważniejsze święta chrześcijańskie przypadające zawsze na niedzielę i poniedziałek, obchodzone na pamiątkę zmartwychwstania Jezusa’: [Pisanki przygotowywano] przed Wielkanoco^m ... (Wilczyn); a no na Wielkanoc to szło sie do kościoła rano na szóstó^m ... przyszło sie do domu zjadło sie ś... usiadło sie jadło sie śniadanie ... jadło sie szynke jadło sie kiołbaske jadło sie ja... jajeczko i piło sie herbatke ... no ... (Główiew); (Rychwał); i w ten czwartek [przygotowywano pisanki] przed Wielkanoco^m w sobote na tó^m świeⁿconke sie wkładało te pisanki ... [...] i to sie gotowało w cebuli pamieⁿtam i taki kolor przybierało i tam sie późni malowało

tylko ... (Stawiszyn); no so^m rejony gdzie ... [bazie z wierzby] zjadają^m ... [...] no ... różnie mówiono ... i ... i na z... i wzgleⁿdem zdrowia ... i ... ile kto zje baziów to później w Wielkanoc zjada jajek ... to takie różne były ... mówienia ... (Święcia); no u nas to było tak że ... kto ile zjadł bazi ... tyle zjadł później jajek na Wielkanoc ... (Grodzic); [Pisanki przygotowywano] no chyba dzień ... przed ... nie? ... przed Wielkanocó^m ... (Wilczyn); [R1:] w pierwsze sie w pierwszy dzień Wielkanocy świeⁿcoⁿke jadło ... a ... [R2:] dopiero rano na śniadanie ... [R1:] no ... to^m świeⁿcoⁿke ... [R2:] na śniadanie wielkanocne ... [R1:] tak! tak! na śniadanie ... na śniadanie wielkanocne ... (Goranin); szary barszcz ... to ja bym powiedziała że ... inaczej zalewajka ... bo to też można z żurku ... no bo to ... szaly ... szary barszcz ... [...] barsz właśnie taki to raczej ... na Wielkanoc z jajkiem ... [...] [gotowało się go] też tak jak ... po prostu ... na wode ... barszcz ... z... zarobiony ... tam czy z butelki w tej chwili kupiony a kiedyś sie zarabiało z bułki od chlebka ... n... no i to ... (Wardężyn); [Pisanki przygotowywano] dzień przed Wielkanoco^m ... (Budziszław Kościelny); [Pisanki przygotowywano] przed Wielkanoco^m ... z tydzień ... (Sompolno); [Malowane jajko] to symboli... symbolizowało ... że jest ... Wielkanoc ... (Konin); pisanki przygotowywano na Wielkanoc ... (Konin); [R1:] dzielono sie tymi pisankami ... [R2:] pisankami ... bo trzeba było wzięⁿć w koszyczek do świeⁿcenia ... ładne jajka sie umalowało do kościoła i świeⁿconka była i ... na Wielkanoc ... na wieczerze sie jadło ... na śniadanie te poświeⁿczone jajka malowane ... (Milew); [Pisanki przygotowywano] no przed ... przed Wielkanocó^m ... [...] no chyba ... przed samó^m ... przed ... tym ... przed świⁿcynim ... (Golina); no ciasta ... babke ... przede wszystkim ... no ... najwiyⁿcy ...

na Wielkanoc to babke ... baby wielkanocne ... (Golina); *zajoⁿc* [przychodzi] *tydzień przed Wielkanoco^m* ... (Główiew); *pisanki to sie przygotowało dzień przed przed Wielkanoco^m* ... (Główiew); [Zajączek przychodzi] *no w pier^wszy dzień Wielkanocy* ... (Nowa Wieś); [Zajączek przychodzi] *w sobot...* *w Wielkanoc* ... (Józwin); [Zajączek przychodzi] *no w dzień Pierwszych Świo^t* ... *Wielkanocnych* ... *w Wielkanoc* ... (Święcia); *uwazam że [zajączek przychodzi] w pier^wszy dzień Wielkanocy w pier^wszy dzień Świo^t* ... (Krągola); [Zajączek przychodzi] *w ... dzień Wielkanocy* ... (Kazimierz Biskupi).

WIELKANOCNY – przym., ‘mający związek z Wielkanocą’: [Na Wielkanoc piecze się] *babka wielkanocna ... sernik mazurek* ... (Grodziec); [Na Wielkanoc pieczono] *ciasta ... mazurek wielkanocny ... jakieś ba... babki* ... (Sompolno); (Milew); [Na Wielkanoc przygotowuje się] *bigos jajka babka wielkanocna sałatki* ... (Rychwał); *królik wielkanocny ... ubieranie i przygotowywanie palemek wielkanocnych* ... (Podgór); *babka wielkanocna mazurek ... wielkanocny* ... (Podgór); *no ciasta ... babke ... przede wszystkim ... no ... najwyⁿcy ... na Wielkanoc to babke ... baby wielkanocne* ... (Golina); *świnobicie no to jes sie ... zabija świniaka ... nie? ... przychodzi rzeźnik czy tam ... kiedyś ... zabijał ojciec dziadek ... no to było ... świnobicie ... przeważnie na świeⁿta wielkanocne Bożego Narodzenia ... to sie biło ... świnobicie było* ... (Józwin); *zajoⁿczek wielkanocny przychodzi w Niedziele Wielkanocno^m* ... (Golina); *pisanki wielkanocne przygotowuje się wraz z świeⁿconko^m w Wielko^m Sobote* ... (Golina); *kiedyś tam nie obchodzili za... wielkanocnych zajóⁿczków* ... (Pogorzałki); > NIEDZIELA WIELKANOCNA; PONIEDZIAŁEK WIELKANOCNY.

WIELKA SOBOTA – fraza, ‘sobota bezpośrednio poprzedzająca najważniejsze święta chrześcijańskie, obchodzone na pamiątkę zmartwychwstania Jezusa’: *i w ten czwartek [przygotowywano pisanki] przed wielkanoco^m w sobote na tó^m świeⁿconce sie wkładało te pisanki* ... [...] *i to sie gotowało w cebuli pamieⁿtam i taki kolor przybierało i tam sie późni malowało tylko* ... (Stawiszyn); [Pisanki się przygotowuje] *w Wielko^m Sobote* ... (Święcia); *pisanki wielkanocne przygotowuje się wraz z świeⁿconko^m w Wielko^m Sobote* ... (Golina); *no dzisiaj to sie przygotowuje [pisanki] już kiedy sie chce tydzień przed świeⁿtami ale ogólnie to sie zawsze przygotowywało w pioⁿtek przed przed Wielko^m Soboto^m no bo w sobote sie już szło ze świeⁿcoⁿko^m chyba ktoś szedł na południe to my nieraz z rana malowaliśmy jajka w sobote* ... (Nowa Wieś); [Pisanki przygotowywano] *w sobote w wielko^m w Wielko^m Sobote* ... (Józwin); [Pisanki przygotowywano] *w Wielko^m Sobote* ... (Święcia); [Pisanki przygotowywano] *w Wielko^m Sobote^m kochanie* ... (Kazimierz Biskupi); *kiedyś tam nie obchodzili za... wielkanocnych zajóⁿczków* ... [...] *było tylko poświęⁿcenie za... w Wielko^m Sobote i je... jedzenia* ... (Pogorzałki); *kiedyś tak ... ścisły ... post ... było ... teras mówio^m że po ... świeⁿconce że ni ma postu ... ale ... kiedyś pościli ... i w środy i ... w Wielki ... i w Wielko^m Sobote ... i ... ze świⁿcónko^m i ... my pościmy nadal ... nie? ... że dopiero w ... pierszy dzień Świoⁿd jemy ... nie? ...* (Pogorzałki).

WIELKI > WIELKA NIEDZIELA; WIELKA SOBOTA; WIELKI CZWARTEK, WIELKI POST; WIELKI TYDZIEŃ.

WIELKI CZWARTEK – fraza, ‘czwartek bezpośrednio poprzedzający najważniejsze święta chrześcijańskie, obchodzone

na pamiątkę zmartwychwstania Jezusa': *i w ten czwartek [przygotowywano pisanki] przed wielkanoc^m w sobotę na tó^m świeⁿ-conke sie wkładało te pisanki ... [...] i to sie gotowało w cebuli pamieⁿtam i taki kolor przybierało i tam sie późni malowało tylko ...* (Stawiszyn).

WIELKI POST – fraza, 'okres rozpoczynający się w Środę Popielcową a kończący w Wielkanoc (lub Wielką Sobotę po przyniesieniu święconki); Wielki Post': *Wielki Post ...* (Grodziec); (Wilczyn).

WIELKI TYDZIEŃ – fraza, 'tydzień między Niedzielą Palmową a nieszporami Wielkiej Niedzieli': [Pisanki przygotowywano] w *Wielkim Tygodniu ...* (Grodziec).

WIELOOWOCOWY – przym., 'wytworzony z wielu owoców': [R1:] *a marmolada ... no marmolade można praktycznie zrobić no z czego by sie chciało ale najbardziej poularno^m to chyba jest ... albo wieloowocowa albo po prostu ...* [R2:] *i z ... truskawkowa śliwkowa ...* [R1:] *tak ... no z wielu owoców ... nie? ...* (Paprotnia).

WIGILIA – rzecz., 1. 'uroczysty dzień przypadający 24 grudnia': [Przepowiada-no pogodę:] *każdy dzień od Wigilii to był dzień miesiąca następnego roku ...* (Grodziec); *wieczera to na Wigilie ...* (Milew); *Gwiazdka to to to to właśnie określenie tego ... Wigilii ...* (Rosocha); *z takiego celu że sie je [=łuski z wigilijnego karpia] ładnie myje ... jag już s... ci sie zostały ... wyciera i kładzie sie do portfela ... to jes ... cały ... rok ... do nastę^mpnjej Wigilii ... nie? ... s... nie? ... beⁿdziesz miała pienioⁿżki w portfelu ... zababón ... czy prawda? ... nie wiem ... ale ja też tag robie mam jeszcze ... miałam do tego czasu do dwa tysioⁿce ... dwudziestego ...*

dwa tysioⁿce dwudziestego pierwszego zmieniłam na nowe ... (Kazimierz Biskupi); 2. 'uroczysty posiłek zjadany 24 grudnia': (Ignacewo); (Rosocha); *chałaba to jes ... zupa na ... taka^o na Wigilie robióno ... nie zupa tylko taki susz ... chałabat ... chyba ... chałabaj czy? ...* (Golina); *chałabas chyba ... to jes ... no to robisz z takigó szuszu ... na Wigilie ciotka [...] ile razy robi ... to suszone śliwki suszone jabka ... i to gotujeż na wodzie i to wtedy ... do picio ...* (Golina); *jak sie pier^wsza gwiazdka zapalała to wtedy zaczynała sie Wigilia i siadali ...* (Stawiszyn); [Szary barszcz] *to jes zupa z... ze suszonych owoców ... [...] owoce gotuje sie i zalewa sie śmietano^m ... śmietanko^m ... [...] kiedy? ... na Wigilie ...* (Rzgów); *no niektórzy gotujom^m go na Wigilie ... inni na śniadanie wielkanocne ... można też na zwykły dzień i to jest żurek z ukwaszonej moⁿki ... i wody ...* (Golina); *no dzielenie sie opłatkiem ... karpie ... tam ... różne te potrawy takie co ... na Wigilie ...* (Golina); *kapuste z grochem na Wigilie ... napier^w sie moczy groch później sie groch ugotuje i sie pokroi kapuste ugotuje sie kapuste i sie kładzie tyn groch do kapusty miesza sie i troszeczkę maselka lub tam margarynki bo to trzeba mieć postne i to jes^t kapusta z grochem ...* (Główiew); *kapuste z grochem na pewno to jest danie postne na Wigilie wieⁿc szatkujemy kapuste gotujemy w osolonej wodzie i w ostat... w osobnym garnuszku gotujemy groch który właśnie moczmy cało^m noc ... nastę^mpnie jak ugotujemy kapuste odcedzamy jo^m groch musi... możemy lek^o posiekać ale leciutko i mieszamy ...* (Ruda); *no przed posiłkiem na przykład jak w Wigilie ... nie? ... to sie mówi pobłogostaw te pokarmy które spożywać beⁿdziemy ... nie? ... no tak to ...* (Modła); *modlitwe odmawia sie w Wiglie ... a raczej ... ludzie sie żegnajom^m ... przeżegnajom^m sie i siadajom^m do posiłku ...* (Golina);

nie wolno było się klócić [podczas Wigilii] dlatego bo cały rok potem się klóćliśmy ... (Główiew); no raczej nie [można się klócić podczas Wigilii] bo wtedy to chyba symbolizowało że cały rok beⁿdzie niezgoda albo coś tam ... (Nowa Wieś); nieraz się przeżegna [przed posiłkiem] ale ... no rzadko ... jak przy ... tym ... we Wigilie ... to ... odmawiamy ... nie? ... [...] [dawniej] też nie [moldono się przed posiłkiem] ... przeżegnać tak ... to się przeżegnali to tak ... (Pogorzalki); 3. 'wieczór po uroczystym posiłku 24 grudnia': [Opłatki dawano] krowóm ... owcóm ... psóm ... [Dlaczego tym zwierzętom?] może żeby w Wigilie przemówiły do siebie? ... (Wilczyn).

WIGILIARZ, WILIARZ – rzecz., często w l.mn., 'kołédnik odwiedzający domy między Bożym Narodzeniem a Trzema Królami': *wigiliarze ... (Stawiszyn); za wiliarzy ... (Stawiszyn).*

WIGILIJNY – przym., 'mający związek z Wigilią': *a ja nie wiem które bo ja nie rozmawiałam z nimi ale od rodziców wiem że nam zawsze opowiadali że ... w tym dniu wigilijnym zwierze^{ta} mówio^m ludzkim głosem ... (Goranin); Gwiazdka to sie mówiło na właśnie na ten dzień przyjd^z do mnie na Gwiazdke to czyli w dzień wigilijny prezenty na Gwiazdke sie mówiło czyli na ten okoliczność zwioⁿzano^m ze świeⁿtymi świeⁿtami Bożego Narodzenia ale oczywiście Bożego Narodzenia tylko ... nie? ... (Stawiszyn); makielki so^m to kluski krojone tak grubiej troche jak makaron i ... i ... ucierany mak z cukrem i troche rodzyneków i ... sie tam dokładało do tego ... do tego ... do tej kluski i ... i nawet miodem sie doprawiało ... i też ... na ciepło sie podawało na stół wigilijny ... (Milew); u mnie [na Wigilię] to były makielki to znaczy moⁿka ... bułka*

przepraszam ... bułka namoczona w mleku i w ... obtoczona w jajku ... kluski z jajkiem ... kluski z makiem przepraszam ... karp ... susz kompot z suszu wigilijnego ... barszcz czerwony z uszkami ... kapusta z grochem ... kasza ... żeby sie trzymały pinioⁿżki ... (Golina); na stół wigilijny najpierw kładziono sianko nastę^mpnie biały obrus ... no i oczywiście na tym obrusie musiał stać świecznik ze świeco^m ... (Wilczyn); luskę ... z wigilijnego karpia ... powinno się zachować i włożyć do portfela ... aby ... przycioⁿgała i trzymała pienioⁿdze ... (Golina); no raczej przy kolacji wigilijnej dobrze jak wszyscy siedzo^m ale czy czy czy można było odchodzić od stołu no przecież chyba można było ja nie wiem ... (Nowa Wieś); 15; > KOLACJA WIGILIJNA; WIECZERZA WIGILIJNA.

WIKLINOWY – przym., 'zrobiony z wikliny': [Jedzenie do pracujących na polu noszono] *w koszach ... takich koszach wiklinowych ... (Wilczyn); no rozłożyć [grzyby] na tym na na stole w każdym bóⁿdź razie w żadnej ani ani w plastikowym wiaderku ani tym bardziej plastikowych torebkach tego nie nosić w koszyku najlepiej wiklinowym ... i i i to w miare luźno żeby nie zaparowały ... (Rosocha).*

WILIARZ > WIGILIARZ.

WINNY > ONI TEMU WINNI...

WINOGRONO – rzecz., 'kuliste owoce zebrane w grona rosnące na roślinie o właściwościach pnących': [Dawniej świeże masło zawijano] *w jakieś liście ... chrzanu ... winogrona ... wszczymywało to ... i zapach ... i i ... długo ... uczszymywało ... no dobry smak ... (Wilczyn); oj serduszko jeżeli sie szpaki znorowio^m i nie majo^m co jeść ... to ... jes bardzo trudno bo ... wiesz ... no też ...*

ze wsi ... przypadek ... były za... pozakładane takie ... dzwonienia ... takie różne ... co z tego? ... one pierwszy drugi dzień czsteci uci... uciekały a czwarty dzień sobie to ... po prostu nic z tego nie robiły że im coś tam dzwoni ... prawda? ... tak że ... no szpaki ... na przykład kosy jeszcze ... chociaż nie za dużo ... ale kos ... najbardziej uwielbia winogrono ... (Kazimierz Biskupi).

WIŚNIA – rzecz., ‘czerwone, niewielkie, okrągłe owoce z pestką; też: drzewo, na którym rosną te owoce’: naj...lepszym drzewem był jałowiec ... t... wiśnia ... śliwka ... z upodobania jak ktoś ... kciał nie? ... to ... ale najlepszym ... dla weⁿdzenia jes jałowiec ... (Konin); normalne drzewo ... powinno powinno być jak so^m wiśnie czy czereśnie drzewa to takie były najlepsze miyⁿso ... uweⁿdzone bo to jes^t zapach ... (Maliniec); [Do wędzenia brano] wiśnie gruszkę ... [...] to był bardzo dobry smak i zapach ... (Kolonja Wilczogóra); na pewno z wiśni ale jakiego jeszcze innego [drewna używano do wędzenia] to też nie wiem ... (Konin); i to jes s... jes to taka ... solanka ... nastę^mpie kładzie się do słoika ... ogórki ... układa się odpowiednio ... dodaje się ... przede wszystkim ... koper ... czosnek ... można ... dodać również chrzan ... niektórzy dodają^m liście wiśni ... no ... i ... czosnek można dać ... bar... dosyć ważny ... no i to sie zalewa to^m solanko^m ... zakrywa się ... i czeka ... aż ... zakiśnie ... no ... (Borowo); ogórki ... no jak ogórki kisi się jak kiedyś kisili w beczkach to kładło się liście z tego zz chrzanu liście z wiśni czosnek i ... koper i na to sie kładłło ogórki sie układało i tym samym przekładało się znów liście tam czosnek sie wrz... i tak warstwami ... a jak sie kładzie do słoików no to teraz sie kładzie tylko zależy jak kto kładzie bo niektórzy kład^m jeszcze z wiśni czy z de^mbu ... a pospolicie no to sie kładzie czo-

stek chrzan i koper ... (Główiew); [W sadzie rosną] jablonie grusze śliwki brzoskwinie wiśnie ... (Posada); no so^m [sady] ale be... ale bardzo małe tam w gospodarstwach so^m tam po dwie trzy tam jablonki czy tam wiśnie ... nie? ... czy gruszki ... nie? ... (Modła); kiszone ogórki? ... no ogórki to ... potrzebny jest koper ... chrzan wode trzeba i obmyć ogórki włożyć w słoiki dodać chrz... chrzan koper ... no co jeszcze ... no żebym nie zapomniała o czymś ... no i wode trzeba przegotować osolona woda musi^m być i zalać te ogórki to^m gorⁿcó^m wodó^m no i wtedy słoiki sie zakreⁿca i so^m kiszone ogórki no i jeszcze ró... różne doprawy niektórzy to liście z wiśni liście z dy^mbu dodawają^m ... (Wyszyna); no z wiśni była ... [...] była ale była bardzo dobro ... zupa wiśniowa wiysz? ... i i zaś sie ugotowały te wiśnie to była taka ta woda ale bordowa taka była ... nie? ... i potem sie brało to^m troche śmietany troche mleka jakiś garczek za... zamoⁿciło sie tym koziełki^em zasypało sie moⁿki no i to sie tako^m zaprawe do garka ws... wyspało ... (Maliniec); no zupa wiśniowa była zupa czeⁿść z wiśni zupa jagodowa z jagód ... (Stawiszyn); na przykład wiśnie sie wrzucało w... do wody i one sie zagotowały cukru i moⁿki zi^emniaczanej sie dokładało żeby to zageⁿścić i już była zupa wiś... wiśniowa ... (Stawiszyn); [Zupy robi się] z jagód ... z wiśni ... (Golina); na pewno [zupa] z wiśni ... i truskawki ... czy z czegoś innego ... soⁿdze że chyba nie ... z tych mi wiadomo ... (Wilczyn); [R1:] z wiśni [zupę robi się] ... [R2:] no z naj... z najróżniejszych ... jak jak sie ktoś uprze to i z gruszki zrobi owo... zupe ... (Rosocha); jabłka wiśnie śliwki ... (Dąbrowica); no dżem to jes^t zawsze z owoców sezo... se... sezonowych z truskawek z wiśni z borówek z porzeczeki czarnej ... (Nowa Wieś); dżem robimy z owoców to jes^t taka marmolada ... możem... [...] w wiśni z po-

rzeczki z truskawki z maliny ... (Józwin); no dżem to ... dżem można zrobić z malin z czarnej porzeczki z truskaweczek ... [...] z wiśni ze sliweczków ... (Krągola); [Dżem jest] z owoców ... z wiśni z porzeczek ... [...] jagody ... a dżem to jes ... obrane w... owoce ... i w... gotowane w tym ... w garczku ... tak żeby ta woda ... odparowała i ... i później dodajes cukier i ... kładziesz do słoików ... (Pogorzałki); [Syrup z czarnego bzu robi się] tak jak ... z wiśni ... czszeba gotować ... z cukrem ... a potem ... odfiltrować ... [...] [dobry jest] na przezie^mbienie ... lekarstwo by było lekarstwo na przezie^mbienie ... (Borowo).

WIŚNIOWY – przym., ‘taki, któremu smak nadają wiśnie’: no z wiśni była ... [...] była ale była bardzo dobro ... zupa wiśniowa wiysz? ... i i zaś sie ugotowały te wiśnie to była taka ta woda ale bordowa taka była ... nie? ... i potem sie brało to^m troche śmietany troche mleka jakiś garczek za... zamoⁿciło sie tym koziełki^m zasypało sie moⁿki no i to sie tako^m zaprawe do garka ws... wyspało ... (Maliniec); zupa z owoców ... nie było tam czy zupa wiśniowa czy ... zupa z wiś... suszonych jabłek ... czy suszonych gruszek ... dodawana podlewana śmietanko^m było coś pysznygo wspaniałygo dopi^vro do tego kartofle były ... no takie takie ... (Kolonja Wilczogóra); zupa wiśniowa ... (Wardężyn); no zupa wiśniowa była zupa czeⁿś z wiśni zupa jagodowa z jagód ... (Stawiszyn); na przykład wiśnie sie wrzucało w... do wody i one sie zagotowały cukru i moⁿki zi^emniaczanej sie dokładało żeby to zageⁿścić i już była zupa wiś... wiśniowa ... (Stawiszyn); jagodowe zupy ... wiśniowe zupy ... (Janów); nalewki można zrobić wiśniowo^m tako^m ... malinowo^m ... różne różne so^m nalewki ... (Krągola); gruszka banan ... z owoców leśnych ... wiśniowa ... truskaw-

kowa ... jes ich naprawdę ogrom ... jes ... no bardzo dużo jes kaw ... herbat przepraszam ... (Kazimierz Biskupi); no to ... oficjalnie to wiadomo ... z ... z ... woda gotowana plus ... plus ... proszek który mamy gotowy ... no nie? ... w ... kupiony do tego ... ale można też robić galaretkę samemu tak jak za dawnych moich czasów jeszcze ... że jest woda plus żelatyna i dodaje sie sok ... i wtedy jest galaretka taka ... [...] smakowa ga... czy wiśniowa czy truskawkowa ... w zależności jaki sie tam sok no to ... to tak ... (Paprotnia).

WIUKAĆ – czas., ‘mieć czkawkę’: [Jeśli człowiek nałyka się powietrza przy jedzeniu, to zaczyna] wiukać ... odbija mu sie tam czy tam ... czka! ... o ... albo czkawka ... nie? ... (Józwin).

WŁOSKI > ORZECH WŁOSKI.

WODZIREJ – rzecz., ‘tu: mężczyzna, który w czasie wesela dba o serwowanie alkoholu’: (Paprotnia).

WOLNY – przym., ‘niezajęty’: przeważnie siadano do kolacji wigilijnej ... na ... przy stole ... z ... na dwanaście ... przy dwunast... dwanaście potraw stawiano ... co tam było jeszcze ... wieczór ... na stole kładzio... pod sianko ... pod obrus ... dla przyszysza zostawiało sie jedno wolne miejsce ... (Janów).

WOSK – rzecz., ‘miękką, topliwą substancja, używana do produkcji świec i w procesie zdobienia pisanek’: go ... je [=jajko] gotowało sie z dodatkiem łupiny ... na przykład cebuli ... w wosku ... (Podgór); no świoⁿteczny baranek to mógł być z wosku też zrobiony ... albo kupiony był z jakijś czekolady ... (Milew); w Świeⁿta Wielkanocne só^m

zawsze poń... niedziela poniedziałek ... nie?
... no to w pióⁿtek to sie tam robiło malo-
wało sie bó w sobote już sie ... czszeba było
na świeⁿconke ... ze świeⁿconko^m is ... [...] malowalim ale to tak ... w naturalnym ...
nie? ... tam babcia ... uszykowała tam z...
z cebuli z tegó ... nie? ... no to wrzucalim
sobie i ... nic wieⁿcej ... a dzi... ale ... jag
już twoja mama na tegó no to już tam tym
woskiem ... i malowali dziadek z nimi ...
malował ... a ... te pisanki to były ... nie? ...
kraszanki pisanki ... (Pogorzałki).

WÓDKA > GORZKA WÓDKA.

WRE^NCZANIE – rzecz., ‘przekazywanie
komuś prezentu do rąk’: to było takie dzie-
lenie sie pisankami po prostu ... wreⁿczanie
sobie jajeczka kolorowego na ... (Goranin).

WRÓŻBA – rzecz., ‘próba przepowiadania
przyszłości’: wróżby ... nie to przepraszam
pomyliło mi sie bo wróżby to kiedy indziej
to ... tam [na śledziku, zabawie ostatekowej]
normalnie był zawsze na stole śledź tam był
czy i tańce były no ... (Stawiszyn).

WSPANIAŁY – przym., ‘wyjątkowy, bu-
dzący podziw’: zupa z owoców ... nie było
tam czy zupa wiśniowa czy ... zupa z wiś...
suszonych jabłek ... czy suszonych gruszek
... dodawana podlewana śmietanko^m było
coś pysznygo wspaniałygo dopi^oro do tego
kartofle były ... no takie takie ... (Kolonja
Wilczogóra).

WSPOMINAĆ – czas., ‘myśleć o osobach,
przedmiotach, wydarzeniach z przeszło-
ści’: [Gospodarz w Wigilię] sianko chowoł
pod stół pod obrus ... no i dzielił sie z^ez szyst-
kimi oplątkim i przemowe powiedział ...
koleⁿde śpiewali różne rzeczy robili przemo-
wy... wspominali ... (Kolonja Wilczogóra).

WSTO^NŻKA – rzecz., ‘długi kawałek mate-
riału’: [Święconkę przybierano] to ładnymi
jeszcze tymi kwiatkami ... borówkami ...
[...] wstoⁿżkami ... trzeba było ładnie ubrać
i przykryć ... czymś jako^ms ładno^m serwet-
ko^m na wierzku żeby nie było widać ... do-
piero w kościele sie¹ odkrywało ... jak miał
ksioⁿdz świeⁿcić ... (Milew).

WSTRE^NTNY – przym., ‘budzący wstręt,
niechęć, odpychający’: [Dania z kaczki] no
kaczka to pieczona z jab^lkami ja tylko widze
tako^m ... kaczke ... aha! i czarnina o właśnie
tera mi sie przypomniało której nie lubie ...
z reszto^m to jes^t krew tam jakoś sie jo^m gotuje
coś tam ... sie^m doprawia coś słyszałam maj-
rankiem jab^lkami ale to jes^t takie wstreⁿt-
ne... (Stawiszyn).

WSZCZYKIWAĆ – czas., ‘używać szprycy
do umieszczenia nadzienia w środku po-
trawy’: kiedyś ciasto kładli wykrawali reⁿ-
ko^m kładli na reⁿke rozklepywali i na środek
kładli te powidelka to nadzianie do poⁿcz-
ków i ładnie kulali a teraz to już po upiecze-
niu to sie wszczykuje ... (Główiew).

WTOREK – rzecz., ‘dzień tygodnia po
poniedziałku’: Poniedziałek Wielkanoc-
ny ... śmigus dyngus był ... na drugi dzień
... w poniedziałek ... chłopcy ... oblewali
dziewczyny ... we wtorek ... odwrotnie ...
było ... dziewczyny chłopaków tera to już
zanikło prawie ... (Sompolno).

WUJA – rzecz., ‘brat ojca lub matki albo
mąż siostry ojca lub matki’: (Paprotnia); no
wuja [...] to nie bo ż ciotkó^m E[...] w no to
w... to mieli [wesele] w remizie ale ... no to
... bo ... to ... dziewczyna ... nie? ... no a tak
to my dziewczyny ... i tegó ... i ... no i ciot-
ka M[...] też ... to wszyscy [wesele] mieli
w domu ... (Pogorzałki).

WYBIJANIE > WYBIJANIE ŻURU.

WYBIJANIE ŻURU – fraza, ‘zwyczaj praktykowany przed Wielkim Piątkiem polegający na smarowaniu okien w domach panien na wydaniu gęstym, zawiesistym żurem lub inną brudzącą mazią’: [R1:] *a to ... wybija- nie przebijanie [żuru] to było tak ... że tam gdzie były dziewczyny ... w których ... [R2:] panny ... [R1:] panny ... to kawalerowie szli i wybijali ... nazywało się to żur na okna ... albo malowali kłamki smarowali ... przedsta- wiali latryny ... takie ... odstawiali takie ... ka... psikusa wywijali takiego ... [R2:] brame wystawiali o ... [R1:] no ... (Goranin).*

WYDRAPYWAĆ – czas., ‘za pomocą ostrego narzędzia rysować na jakiejś powierzchni znaki’: *w celu zabarwienia [jaj- ka] gotowanie w cebuli na przykład ... no tam jakimś farbami ... i później ... drob- nym jakimś ... ostrym przedmiotem ... z tego ... wydrapywano ten ... zabarwienie i i i powstawały jakieś takie różne tam ... ozdobne ... (Sompolno).*

WYGAROWAĆ > GAROWAĆ.

WYGNIATAĆ – czas., ‘łączyć składniki cia- sta przez ich mieszanie i ściskanie’: *czeba było włożydź [świeżo zrobione masło] na miseczke ... wytarto^m solo^m żeby nie przywie- rało ... i wtedy się ... wlewało zimnej wody ... troche ... i je się wygniatało kopystko^m ... aż s... się nie wycisła ... wszystka ta serwatka ... i później się ładnie ... jo^m ... obk... obto- czyło w tako^m ... kuleczke ... na talerzyg ład- nie jo^m się tam ozdobiło ... i to było maselko ... (Święcia); chruściki ... [...] zarabia się ... zarabia się ... ciasto wygniata ... wałkuje na cienko ... kroi ... w szage ... przekłada się ... dziurke na środku przekłada je się ... i na d... głe^m boki tłuszcz ... smaży ... (Święcia); to*

kluski ... szagówki inaczej ... kopytka ... [...] z moⁿki pszennej i gotowanych ziemniaków ... ziemniaki się robi na piure ... i bierze się trzy czeⁿści moⁿki a tó^m czwartó^m ... dzieli się na cztery i tó^m czwartó^m czeⁿść robi się moⁿki ... to się wygniata wbija się jajko i sól ... i się gotuje ... (Golina); [Uszka na Wigilię to] coś pod... jak pierogi ... tylko się robi kształt to się robi moⁿke się sypie i dokłada się ziem- niaków takich t^uczonych osoli się i to się wy- gniata dolewa się jak jeś^t za suche ciasto to się troche dolewa wody ... (Wróblina).

WYMIOTOWAĆ – czas., ‘wydalać przez usta zawartość żołądka’: (Kazimierz Biskupi).

WYMIOTY – rzecz., bez l.poj., ‘substancja wydalana przez człowieka z żołądka przez usta’: *no i najwieⁿkszo^m naszó^m frajdó^m było ... chodzenie na łapanie raków nad Jezioro Głodowskie ... na ... przy wsi ... Głodów ... i to ... [...] to jes ... około dwóch i p⁶eł ... czszy kilometry [od Kazimierza] ... [...] ale lasem ... idoⁿc ... szło nas zawsze pieⁿ- ciu siedmiu ... a może i wieⁿcej ... w tym ... czasie śpiewaliśmy piosenki harcerskie ... bo harcerstwo było bardzo rozwinieⁿte w szkole ... [...] chłopcy nam robili ... kółka ... z ... dźrzewa ... my żeśmy tam zawsze jako^ms siatke w do... z domu zakosili ... no i ... po- szliśmy nad to Jezioro ... Głodoskie ... woda była bardzo czysta nie taka jak teraz że jes ... sinica i tak dalej i tak dalej ... i ... te raki pływały ... myśmy ... na przykład ja ... bo były dziewczyny odważne ... ale ja nie ... bo ja się raków bardzo bałam ... wchodzi- li si... wchodziłi do wody ... no i tak ... bo rak ... zawsze ... ucieka ... do tyłu ... i ... czszeba było umieć go ... to tak był ... tak zwany ... kaszorek ... i tym kaszorkiem ... były łapanie te raki ... wieⁿc tak ... później ... jeżeli chłopcy nałapali tych raków dużo ... było to tako^m frajdo^m ... nie przyznam się*

do tego co nie robiłam bo ja uciekałam bo ... na wymioty mnie brało ... ale chłopcy ... wrzucali te raki do ... nie? ... robili ... coś ... z czterech nóg ... mieliśmy tam zawsze garnek w krzakach uszykowany ... podgotowali wodę ... rzucili raki do wody ... no i oni ... a ... z domu zakosiliśmy zawsze sól i pieprz ... nie spróbowałam nie wiem jak raki smakujo^m ... ale chłopcy nasi ... bardzo się zajądali ... (Kazimierz Biskupi).

WYPRAWIAĆ – czas., ‘urządzać, organizować’: to só^m pogrzebiny to jest ... wyprawiało się ... przed pandemiom ... poczeⁿstunek gości którzy byli na ... pogrzebie ... rodzinie najbliższó^m ... i trochę dalszó^m ... nazywa... no to ... pogrzebinami ... (Święcia).

WYRABIANIE – rzecz., ‘mieszanie lub ugniatanie, by nadać czemuś pożądaną konsystencję’: (Konin); wyrabianie ciasta ... (Wilczyn).

WYRASTAĆ – czas., ‘o cieście: zwiększać swoją objętość’: wyrasta ... (Rychwał); poⁿ-czusie to się bierze moⁿke ... przesiewa się moⁿke ... robi się ... re... wa... rozrabia się rozczyn z drożdży ... ubija się jajeczka ... wszystkie składniki się dodaje ... dolewa się spirytusiku ... wyrabia się ... zostawia się do wyrośnieⁿcia ... a później się formuje małe kuleczki ... wyrastajo^m ... kładzie się na tłuszcz ... i już so^m pieⁿkne poⁿczusie ... (Goranin); ciasto na poⁿczki tak jak na ... oczywiście drożdżowe ... i kula się ... one wyrastajo^m ... i na szmalc ... na olej ... (Wardężyn); [Ciasto] wyrasta ... albo garuje ... (Dąbrowica); no właśnie tego zakwasu ... na tym zakwasie to [=ciasto na chleb] wyrastało ... (Stawiszyn).

WYSKOCZYĆ – czas., ‘opuszczyć dom i udać się gdzieś dla przyjemności’: zjadłabym coś

przed snem ... tak raczej to określałam ... albo ... o musze coś zjeść i dopiero pójde spać ... tak bym to powiedziała ... albo ewentualnie chodź wyskoczmy coś zjeść wieczorem ... to oznacza beⁿdzie kolacja ... zamówie pizzę ... (Wilczyn).

WYSKROBAĆ > WYSKROBYWAĆ.

WYSKROBYWAĆ – WYSKROBAĆ – czas.,
1. ‘rysować za pomocą jakiegoś ostrego narzędzia znaki na jakiejś powierzchni’: gotowało się jajeczka w ... w kolorowych tych ... łupinkach od cebulki albo w tym ... w owies ... były zielone ... a w cebulce były żółte broⁿzowe takie ... i później się wyskrobywało igielko^m ... czy czymś tam takim ostrym różne wzorki na tym ... (Goranin);
2. ‘czyścić jakąś powierzchnię, przesuwając po niej nożem’: wyrzucić to co jest w środku [=wnętrznosci świni] wymyć i wyszlamować ... [...] wyszlamować czyli wyskrobać nożem żeby tam nie było tego szlamu ... (Budziśław Kościelny).

WZDE^NCIE, WZDY^NCIE – rzecz., ‘nadmierna ilość gazów w jamie brzusznej wywołująca uczucie dyskomfortu’: pierdzić wzdeⁿcia może mieć ... (Główiew); (Pogorzalki); (Wyszyna); [Jeśli ktoś zje dużo grochówki, to może] wzdyⁿcie brzucha mieć ... a wzdyⁿcie brzuszka albo tak cie po prostu dmie że ... (Modła); [R1]: puszczać boⁿki ... [R2]: mieć wzdeⁿcia się mówi tak ... [...] a a a ... po rusku pukać ... (Paprotnia); o! jak człowiek je za szybko to się może nałykać powietrza i i w ogóle i zo... tak szybko to zo... i wzdeⁿcie może być i potym możesz się źle czuć ... powinⁿo się jeść wolno i dobrze żuć ... (Kragoła).

WZDY^NCIE > WZDE^NCIE.

Z

ZABARWIAĆ – czas., ‘nadawać czemuś jakiś kolor’: *cebule ... sie obierało [H]upinki wkładało sie ... wtedy jajko sie zabarwiało na ... żółty kolorek ... pisakami robiono ... dzieci malowały ... pisanki ... (Święcia).*

ZABARWIENIE – rzecz., ‘nadanie czemuś jakiegoś koloru’: *w celu zabarwienia [jajka] gotowanie w cebuli na przykład ... no tam jakimiś farbami ... i później ... drobnym jakimś ... ostrym przedmiotem ... z tego ... wydrapywano ten ... zabarwienie i i i powstawały jakieś takie różne tam ... ozdobne ... (Sompolno).*

ZABAWA – rzecz., ‘zebranie towarzyskie z muzyką, tańcami, poczęstunkiem’: *ostatki ... [to] zabawa przed ... postem ... (Wilczyn); [W pierwszy dzień wiosny] topiono marzanne ... przebierano siem ... na kolorowo ... robiono różne takie ... przejścia przez ... miejscowość ... było po prostu z... różne zabawy ... (Wilczyn); [R1:] przed popielk'iem to śledzik ... nie? ... przed Popielcem to śledzik ... [R2:] śledzik zabawa śledzikowa ... (Stawiszyn); [Podkoziółek] no to właśnie ta zabawa ... prz...ed ... Popielcem ... [...] no tak w... tak kiedyś ... w dawnych ... latach ... mówiono ... teraz bardziej ostatki a ... kiedyś to podkoziółki mówili ... (Święcia); no to jest podkoziółek no to jest zabawa ... [...] nie wiem dlaczego nazywaj... [...] no śpiewali skakali może jak te kozy i dlatego tak ... (Goranin).*

ZACHCIANKA – rzecz., ‘krótkotrwała ochota na coś’: *na coś smake ma ... [...] teraz raczej nie [mówi się już tak] no raczej ochote sie na coś ma albo zachcianki ktoś ma zachcianki jeszcze ewentualnie no ale to to też takie ... (Janów).*

ZACISKAĆ – czas., ‘łączyć coś ze sobą poprzez ściskanie’: *[Jak umieszcza się powidłą w pączku?] roz...plaszcza sie i sie robi dziureczke i sie za...ciska i sie kula i jest już umieszczone no ... (Kragola).*

ZADŁAWIĆ SIE – czas., ‘zacząć się dławić; jedząc, zacząć się dusić’: *[Gdy człowiek je za szybko] no może sie zadławić ... (Józwin); [Gdy człowiek je za szybko] może czkawki dostać może sie zakrztusić można sie zało... zadławić ... (Ruda); [Gdy człowiek je za szybko] może sie zadławić zakrztusić ... (Posada); (Modła); [Gdy człowiek je za szybko] no można sie zadławić albo nabyć sie ... [...] choroby ... wrzodów albo jakiś tam ... no nie ... wiem ... niestrawności ... (Paprotnia); no zadławi sie po prostu ... (Główiew); może sie zadławić ... może sie zakrztusić ... (Nowa Wieś); [Gdy człowiek je za szybko] może sie zadławić ... i beⁿdzie później na żołoⁿdeg narzekał ... (Kazimierz Biskupi).*

ZAGNIATAĆ, ZAGNIOTAĆ – ZAGNIEŚĆ – czas., I. ‘naciskając z góry, mieszać i łączyć składniki ciasta’: *[R1:] faworki ... chrusciki ... [R2:] o! ... chrusty ... [...] [R1:]*

faworki to sie bierze tłuszcz moⁿke i żółtka i sie zagniata i wałkuje i wycina sie ... [R2:] paski ... [R1:] pasczki ... przecina przewija i ... na głę^mboki tłuszcz i już so^m faworki ... (Goranin); na tłusty czwartek poⁿczki ... [...] faworki ... [...] to też sie na tłusty czwartek robiło chru... chruściki ... no ... [...] móⁿka cukier jajko śmietana ... no i to wszystko wszystko sie zagniata i sie na gły^m-bokim tłuszczu smaży ... (Kolonia Wilczogóra); a zacierka ... to raczej ... czszeba zagniatać ... tak...ie ... ciasto ... i ... to sie ... kruszyło tak^m ... takie kruszonki robiło i to sie na mleko i to była za... taka ... zacierka ... (Wardęzyn); [Na chleb] sie brało drożdże ... móⁿke ... zakwas sie robi... z drożdży sie robiło zakwas taki ... nie? ... no ... i to sie zagniatało i ... (Golina); [R1:] a to mog^m być te ... szagówki ... ale to nie z samych ziemniaków ... no tak ... [R2:] troche móⁿki ... [...] [R1:] kartofle gotowane ... i kładziesz do tyg^o móⁿki ... normalne^j móⁿki i jajko do teg^o ... i to tag je zagniatoż i późni kuloż i na szage ... tniesz takie ... szagówki ... (Golina); też bierzemy ... stolnice bie... sypiemy moⁿke i ... jajka wody troche ... soli ... no i zagniatamy późni rozkolujemy to ... wałkim i ... sie robi z tego tnie makaron ... nie? ... (Józwin); to makaron chyba ... [...] moⁿke pszenno^m przesiewam przez sito ... w środek robie dołek ... wbijam jajka ... zagniatam ciasto ... (Krągola); 2. ‘naciskając na coś, skruszyć to’: przepis na naleśnik? ... [...] no ... daje sie ... mleczko ... moⁿke ... jajko ... troszke soli ... i można żeby były takie troszke pulchne można dodać ... ma^om tyżeczke ... proszku do pieczenia ... [...] no ... na różne sposoby można jeś ... jak kto lubi i ... jak kto woli ... można ... je ... jeś ... z d-żemem ... z... ze serkiem ... takim który sie robi ... można osłodzić i tak zagnieś ten serek ... (Konin).

ZAGNIEŚĆ > ZAGNIATAĆ.

ZAGNIOTAĆ > ZAGNIATAĆ.

ZAJO^NC – rzecz., ‘symboliczna postać roznosząca dzieciom drobne upominki w okresie wielkanocnym’: zajoⁿc [na Wielkanoc kojarzy się] z prezentami ... z dobrobytem ... (Goranin); (Grodziec); (Paprotnia); zajoⁿc [przychodzi] tydzień przed Wielkanoco^m ... (Główiew).

ZAJO^NCZEK – rzecz., pieszcz., ‘symboliczna postać roznosząca dzieciom drobne upominki w okresie wielkanocnym’: zajoⁿczek tam ... podkładał ... jakieś drobne upominki ... (Święcia); prezenty na zajoⁿczka ... (Wilczyn); (Goranin); zajoⁿczek wielkanocny przychodzi w Niedziele Wielkanocno^m ... (Golina); [Zajączek przychodzi] no w pier^wszy dzień Wielkanocy ... (Nowa Wieś); [Zajączek przychodzi] w sobot... w Wielkanoc ... (Józwin); [Zajączek przychodzi] no w dzień Pierwszych Świoⁿt ... Wielkanocnych ... w Wielkanoc ... (Święcia); uważam że [zajączek przychodzi] w pier^wszy dzień Wielkanocy w pier^wszy dzień Świoⁿt ... (Krągola); [Zajączek przychodzi] w ... dzień Wielkanocy ... (Kazimierz Biskupi); kiedyś tam nie obchodzili za... wielkanocnych zajoⁿczków ... [...] było tylko poświęⁿienie za... w Wielk^om Sobote i je... jedzenia ... no ... ter... a teraz ... masz Wigilie to też tak samo w sobote ... nie? ... robi^om ... n... na zajoⁿczka ... nie? ... czyli w... tag jak w Piersze Świeⁿto robi^om różnie bo ... w Piersze Świeⁿto ludzie jak byli w Niemczech ... to tam ... w... było ... [...] to były te zajoⁿczki ... pochowane ... nie? ... [...] a kiedyś to nie było ... gdzie tam! ... ktoś tam pomyślał ktoż o zajoⁿczku ... prezenty nie ... (Pogorzałki).

ZAKALEC – rzecz., ‘nieudany wypiek, w którym część ciasta się nie upiekła, nie

wyrośla': (Paprotnia); (Posada); o Jezus! patrz no nieudane ... [...] tak też może być zakalec no ... (Modła); a klucha no to tyż ... albo sie upiekło z kluchom ... no nie? ... albo zakalcem przyjmijmy ... ale niektórzy lubio^m ciasto z zakalcem ... so^m tacy co ... [Ja lubie właśnie] no bo ten ... no bo jednak ... bo to było tak że jedna ... jeden chłopak mówi przyszedł do dziewczyny i mówi czy umiesz piec ... no mówi ale mówi ... ten ... ale mam zakalec ... mó-i no to dobrze bo ja lubie sam zakalec ... (Paprotnia); gniot albo placek zakalcym ... wyjdzie zakalec ... (Janów).

ZAKLEJAĆ – czas., 'ściskając, łączyć coś i zamykać dostęp do wnętrza': *bierze ciasto ... do kulania ... roz...kładasz na reⁿce i ... wkładasz w środek [pączka dżem] i za...klejasz z powrotem ... (Pogorzałki).*

ZAKONICA – rzecz., 'kobieta należąca do zakonu': [Opłatki roznosił] [R1:] *kiedys ksiądz ... [R2:] lub zakonica ... (Stawiszyn).*

ZAKRZTUSIĆ SIE – czas., 'zacząć się dławić; jedząc, zacząć się dusić': [Gdy człowiek je za szybko] *może czkawki dostać może sie zakrztusić można sie zało... zadławić ... (Ruda); może ... sie^m ... zakrztusić ... (Borowo); [Gdy człowiek je za szybko] może sie zadławić zakrztusić ... (Posada); może sie zakrztusić? ... zapchać inaczej mówili ... zapchać ... (Wróblina); może sie zadławić ... może sie zakrztusić ... (Nowa Wieś); [Jeśli ktoś się zakrztusi] *nigdy nie podnosi sie roⁿk do góry ... bo gdy podniesiesz reⁿce do góry ... to to zamias ... ci sie cofnoⁿć ... to ono ci sie ... z powrotem ... cofa do żołoⁿdka ... najlepiej jes ... przegioⁿć sie ... u kogoś przez kolano ... albo gdzieś na czymś ... i dobrze by było żeby cie ktoś tak ... czszepnął po plecach ... (Kazimierz Biskupi).**

ZALOTY – rzecz., bez l.poj., 'starania o względy kobiety': *kawalerowie zaczęli uderzać do dziewczyn ... coś takiego ... takie zaloty były takie ... (Goranin).*

(ZAMAWIAĆ) – ZAMÓWIĆ – czas., 'prosić w lokalu gastronomicznym o podanie potrawy lub napoju': *zjadłabym coś przed snem ... tak raczej to określam ... albo ... o musze coś zjeść i dopiero pójde spać ... tak bym to powiedziała ... albo ewentualnie chodź wyskoczmy coś zjeść wieczorem ... to oznacza beⁿdzie kolacja ... zamówie pizze ... (Wilczyn).*

ZAMÓWIĆ > (ZAMAWIAĆ).

ZAPARCIE – rzecz., 'nieoddawanie stolca przez dłuższy czas': (Głównie); [Przy zaparcu u niemowlęcia] *można kawałeczek mydełka do pupy maluchowi i to jest taki używany od dawien dawna przy... no teraz so^m leki ... nie ... ale przedtem właśnie ... kawałeczek mydełka tam delikatnie ... (Golina); no najlepsza to by była dietka [na zaparcie] ... ale tak to jabłuszko nalepsze jes^t kiwi do zjedzenia ... (Głównie); [Przy zaparcu u dzieci] *no kiedys to tarlim jabłuszko na drobnom i tak dawalim ... (Głównie); no to zatwardzenie ... zaparcie ... [...]* [pomaga] *no herbatka na przykład z jakiś ziółek ... dzisiaj można kupić takie sobie tabletki na na takie rzeczy ... można napić sie soku z kiszanej kapusty ... (Nowa Wieś); [Gdy zaparcie ma niemowlę lub dziecko, można] *zrobić lewatywe ... (Józwin); [Przy zaparcu] wkładało sie [dziecku mydełko] w tyłek ... (Józwin); [Dziecku na zaparcie robiło się] lewatywke ... [...]* bo małemu dziecku nie dasz ani marchewki ani takiej żeby sie najad^t dużo bo za małe ... nie? ... [...]* no mydełko kiedys to robili z mydełka w ciepłó^m wode i sie zrobiła taki płyn my-*

dlany i to sie nacioⁿgało w tako^m gruszczenie co sie nazywa do lewatywki i sie robiło wsuwało sie to^m końcóweczke do odbytu i sie wpuszczalo i to obluzało tam troche o! poślizg był i można było dziecku pomóc w ten sposób ... (Krągola); [Gdy zaparcie ma niemowlę lub dziecko, można zrobić wodę z koperkiem? ... (Pogorzałki).

ZAPASY – bez l.poj., ‘surowce, produkty gromadzone i przechowywane do czasu, gdy będą potrzebne’: *no tam [=w piwnicy] były wszystkie zapasy na zime ... bo ponieważ było tam chłodno czyli wszystkie zapasy zrobione w słoiczkach ... na przykład też marchew pietruszke ... chociaż to też czasami zakopywano w ziemi ... było to wymieszane z piaskiem ... bo ziemia też oczywiście do pewnego momentu tam już dalej nie przemarza także takie taka była skrytka ... (Wilczyn).*

ZAPCHAĆ SIE – czas., ‘dławić się; nie móc oddychać po spożyciu pokarmu’: *może sie zakrtusić? ... zapchać inaczej mówili ... zapchać ... (Wróblina).*

ZAPLATAĆ – czas., ‘przeprowadzać jedną rzecz przez środek innej tak, jakby chciało się zrobić supeł’: *faworki ... [...] z ... z ciasta ... z kruchego ciasta z dodatkiem cukru ... rozwałkowuje sie ... przecina i zaplata w tak zwano^m muszke ... (Ignacewo).*

ZAPRASZAĆ – ZAPROSIĆ – czas., ‘uprzejmie zwracać się do kogoś, by przybył w określonym czasie na wyznaczone miejsce, np. w odwiedzinie lub na imprezę okolicznościową’: *no to jak ktoś umrze to zaprasza sie najbliższo^m rodzinie na tako^m herbatę i te pogrzebiny to jest takie spotkanie rodziny po pogrzebie ... (Nowa Wieś); reⁿko^m [się zaprasza do picia] ... albo sie zaprasza do stołu ... mówi ... [...] puka sie*

kieliszek ... kieliszkiem w kieliszek ... (Golina); zazwyczaj sie nie zaprasza tag nikogo do ... picia alkoholu ale ... no nie wiem jaki to gest ... wypijemy! ... (Święcia); [Żeby zaprosić kogoś na picie alkoholu, to] kiwa sie reⁿko^m ... chodź! ... chodź! ... (Borowo).

ZAPROSIĆ > ZAPRASZAĆ.

ZAPUST – rzecz., ‘kilka ostatnich dni karnawału’: *ostatki to so^m ... to so^m też zapusty ... zapust ... no to so^m po prostu też takie ... imprezowanie jak gdyby przed postem ... o! ... [...] ostatnie dni przed postem ... (Grodziec).*

ZAPUSTY – rzecz., tylko w l.mn., ‘kilka ostatnich dni karnawału’: [Zapusty to] *ostatki ... (Grodziec); ostatki to so^m ... to so^m też zapusty ... zapust ... no to so^m po prostu też takie ... imprezowanie jak gdyby przed postem ... o! ... [...] ostatnie dni przed postem ... (Grodziec).*

ZASIADAĆ – czas., ‘przybierać pozycję siedzącą’: [W Wielkanoc] *po mszy schodzili sie ... wszyscy bliscy ... zasiadali z... do stołu i gościli sie ... (Wilczyn).*

ZASŁAĆ > (SŁAĆ).

ZASTAWA – rzecz., 1. ‘komplet naczyń, serwis’: *zastawa stołowa ... lub talerze ... (Janów); (Golina); (Rosocha); no że ... trzeba sie odpowiednio ubrać ... zachować post do kolacji ... zmówić paciorek ... no i siadano ... i sianko sie wkładało po obrusek ... i siadano ... do stołu ... dawniej przygotowanego ... [...] zakładało sie biały obrus ... pod obrus wkładało sie sianko ... wystawiało sie najlepszóm zastawę ... serwetki świece ... żeby było uroczyście ... (Golina); [Krupy] to to głównie teraz to zastawa tego stołowa ... (Rosocha); 2. ‘nakrycie dla jednej osoby’: [Na*

Wigilię kładziono ... sianko pod ... obrus ... [...] nakładano ... biały obrus ... przy...strajano stół ... i ... konieczna była dodatkowa zastawa ... dla ... gościa ... (Wilczyn).

ZATKANIE – rzecz., ‘problem z przełykaniem po spożyciu pokarmu’: *no bywa ... bywa że dostaje czkawki ale ... [...] aha no to właśnie chyba takie zatkanie jest jak za szybko na na zje to tutej tak sie zrobi taki zastój w przełyku ... nie wiem można popić czymś herbatom wodom i to szybciej chyba sie przemieści ...* (Janów).

ZATWARDZENIE – rzecz., ‘nieoddawanie stolca przez dłuższy czas’: [Aby zwalczyć zatwardzenie] *czasami leki ale można też ... zjeść śliwki ... jakieś owoce ... wode przygotowano ...* (Golina); [Na zatwardzenie pomagają] *śliwki figi i daktyle ...* (Golina); *no to zatwardzenie ... zaparcie ... [...] [pomaga] no herbatka na przykład z jakiś ziółek ... dzisiaj można kupić takie sobie tabletki na na takie rzeczy ... można napić sie soku z kiszzonej kapusty ...* (Nowa Wieś); [Na] *zatwardzenie ... [...] jesć suszone śliwki lub wypić ziółka ksenne ...* (Józwin); (Święcia); *no racy... raczej owoce i warzywa to ... powiedziałybym że ... że nie działająm przeciw ... na zatwardzenie ... warzywa owoce to ... jabłko to raczej jest takie ... rozluźniające ...* (Święcia); [R1:] *no to może zależnie tyż od organizmu każdy organizm na co inⁿyo ale no [na zatwardzenie pomaga] jabłuszko i truskawka i takie ma... a warzywa to nie wi^m no... [...] marchewka ... [...] [R2:] ru... rumianek sie piło kiedyś ... rumianek ... no to tyż jakby ...* (Krągola); [Na] *zatwardzenie ... [pomaga] [...] po prostu ... picie si... siemia lnianego ...* (Kazimierz Biskupi); (Pogorzałki).

ZATYKAĆ – czas., ‘wkładając coś w otwór, sprawiać, że nie ma dostępu do jakiegoś wnętrza’:

trza’: smoczek z cukrem ... [...] no był taki duży ... smocze... butelka od napoju od orenżady ... tak ... i był taki duży gł... smok... smoczek... smoczek naciógany na tó^m butelke ... a dziecko ... i piło mleko ... jeżeli płakało no to wysypali w to mle... cukier i zasypywali korkim zatykali i dziecku dali do tego ... do do żucio do do ssanio po prostu ... (Kolonja Wilczogóra).

(ZDOBIĆ) – OZDOBIĆ – czas., ‘dekoro- wać’: *czeba było włożydź [świeżo zrobione masło] na miseczke ... wytarto^m solo^m żeby nie przywierało ... i wtedy sie ... wlewało zimnej wody ... troche ... i je sie wygnia- tało kopystko^m ... aż s... sie nie wycisła ... wszystka ta serwatka ... i później sie ładnie ... jo^m ... obk... obtoczyło w tako^m ... kulecz- ke ... na talerzyg ładnie jóm sie tam ozdobiło ... i to było masełko ...* (Święcia).

ZGAGA, ŻGAGA – rzecz., ‘uczucie palenia w przełyku wywołane cofaniem się treści żołądkowej’: *oj! zgaga ... bardzo nie refluks ... bardzo niedobre ...* (Główiew); (Golina); (Józwin); (Krągola); (Nowa Wieś); (Świę- cia); *żgaga ... z... żga... zga... ż... zga... ga ... zgaga ...* (Pogorzałki).

ZGNITY – przym., ‘taki, który zgnił’: *pier- dziołki ... uliⁿżałki ... [...] [R1:] to już ... zle- ciały to ... nieroz to jo myślałom że to zgnite a ona już tako była ... no mocno dojrzało ... i smakowaa ... to ani ... nie nie była zgni- to ... sie jadło to ... w parku były takie dwie ... jeszcze ... a przeważnie ... dużo rosło na miedzach kiedyś ... rolnicy ...* (Golina).

ZGROMADZIĆ SIE > (GROMADZIĆ SIE).

ZIELE – rzecz., ‘roślina o pędach nie- zdrewniałych lub przygotowany z niej susz wykorzystywany w celach spożywczych’: [R1:] *piołun jest to je... jes^t... jes^t to ziele*

... [R2:] i gorzkie ... [R1:] no i gorycz ma okropno^m dlatego sie to nazywa piołun ... i szerakawe takie liście ... (Jaroszewice).

ZIOŁO – rzecz., ‘roślina o pędach niezdrewniałych lub przygotowany z niej susz wykorzystywany w celach spożywczych’: (Jaroszewice); *to jest marynata z mieⁿsa mielonego która ... do której dodaje sie różnego rodzaju zioła ... warz... owoce ... (Podgórz); (Jaroszewice); herbatę z różnych ziół można pić ... możn... maliny liście ... z malin narwać ... jak só^m młode takie te pyⁿdy ... potem można ... herbatę z miⁿty ... z mieⁿty i z lipy ... no dużo jes teg... no i z czarnego bzu ... tyż tak samo można pić ... [...] z pokrzywy tyż można pić ... (Golina); ze ziółów ... (Wyszyna); no to no to to jes^t zioło albo rumianek taki dziki rumianek jest no to jest kwiatusek białe listki ma listki zielone oczywiście ale w kwiatku płatki białe i z takim dużym żółtym środkiem ... (Janów).*

ZIOŁOWY – przym., ‘przyrządzany z ziół’: *sery ziołowe ... (Święcia); ziołowe herbaty ... rumiankowa mieⁿtowa lipa ... no ... [...] melisa ... szalwia ... (Kragola).*

ZIOŁKA – rzecz. zbior., ‘mieszanka ziół’: [Na] *zatwardzenie ... [...] jeść suszone sliwki lub wypić ziółka ksenne ... (Józwin).*

ZIOŁKO – rzecz., ‘roślina o pędach niezdrewniałych lub przygotowany z niej susz wykorzystywany w celach spożywczych’: *no to zatwardzenie ... zaparcie ... [...] [pomaga] no herbatka na przykład z jakiś ziółek ... dzisiaj można kupić takie sobie tabletki na na takie rzeczy ... można napić sie soku z kiszzonej kapusty ... (Nowa Wieś).*

ZLEPIAĆ – czas., ‘ściskając, łączyć dwa brzegi miękkiego tworzywa’: *no dzisiaj to*

poⁿczki można nadziewać szpryc^m dzisiaj w dziurkę sie robi już w upieczonym poⁿczku albo jak sie zarabia poⁿczki to sie taki^ygo placka robi i daje sie na środek łyżeczko^m marmolade i sie zlepia i i sie kula ... (Nowa Wieś); tak pier^wsze roz... rozplaszcz placuszek włoży [nadzienie] w środek [pączka] i i i zlepiam ... (Józwin).

ZMIKSOWAĆ > MIKSOWAĆ.

ZMROK – rzecz., ‘ciemność, która zapada po zachodzie słońca’: *guła ... nie wiem ... wyd... ja bym obstawiała że guła czyli dosłowne znaczenie słowa guła czyli ktoś łamażny to jest kura ponieważ ona po zmroku nic nie widzi no i jest po prostu ... no totalnie niezdarne i zależne od człowieka ... (Wilczyn).*

ZMYWACZKA – rzecz., ‘kobieta, która zmywa naczynia’: *zmywaczka ... (Golina).*

ZO^MB > MIEĆ DŁUGIE ZE^MBY.

Z RANA – przysł., ‘wtedy, kiedy wschodzi słońce’: *no dzisiaj to sie przygotowuje [pisanki] już kiedy sie chce tydzień przed świeⁿtami ale ogólnie to sie zawsze przygotowowało w pioⁿtek przed przed Wielko^m Soboto^m no bo w sobotę sie już szło ze świeⁿ-coⁿko^m chyba ktoś szed^t na południe to my nieraz z rana malowaliśmy jajka w sobotę ... (Nowa Wieś).*

ZUPA > ZUPA ŚLEDZIOWA.

ZUPA ŚLEDZIOWA – fraza, ‘podawana na zimno zupa na mleku lub śmietanie, której smak nadają śledzie’: *zupa śledziowa ... [...] kroi sie cebulke ... soli ... pieprzy ... troszczke ... dodaje sie ... gotowanej wody ... i wtedy dolewa sie ... śmietane ... wkłada sie*

śledź ... i jes zupa śledziowa ... (Święcia); no to beⁿ dzie zupa śledziowa ... [...] solone śledzie moczemy w wodzie ... później odcedzamy i zalewamy to mlekiem ... i doprawiamy cebulk^m ... sól pieprz ... troszeczke octu ... (Grodziec); po pierwsze musiała pojawić się pierwsza gwiazdka na niebie ... i musiało być dwanaście potraw które oczywiście były postne ... dopuszczalnym mieⁿsem było mieⁿso z ryby ... no i tutaj ... jeszcze co tam było zwioⁿz... zwyczaję ... no to przede wszystkim musiała być ryba ... dopuszczalna zupa to była albo czerwony barszcz albo zupa jakaś owocowa lub też grzybowa ... czy tam śledziowa ... i był ... jeszcze bardzo ważny żeby był kompot z suszonych owoców ... (Wilczyn); śledź raczej był ślepy tego ... czyli po prostu z... zupa ta jakby śledziowa bez śledzia o ... czyli z przyprawami te wszystkich tak jak się do do do zupy śledziowej tego robi tylko że no śledzia brak kiedyś to to to było ... no ... (Rosocha); zupa śledziowo ślepo to mówio^m bo kiedyś to się z łba robiło czy ... ze śledzia ... z tego ... z mleczka ... a ślepó^m to się robiło na przykład jak kupiłeś te ... ma... no te matiasy czy jakież ... nie? ... i takó^m ... to mówili ślepo tako zupa ... nie wiem czy to o to chodzi ... [...] to się nie gotowało ... to normalnie robiłeś tam ze śmietany i ... i te ... troche cebuli ... i takó^m zupe ... i troche mleka kwaśnygo czy coś ... i w to śledzie kładęś ... (Golina); [Potrawy wigilijne to] karp ... uszka ... [...] susz ... mogli... gotowali susz te^yż ... co tam jeszcze? ... nieroz kutie tyż zależy jak kto lubi ... uszka ... już mówiłam ... zupe ze śledzia też robili ... [...] można zrobić takó^m tradyc... takó^m tegó ... tata to takó^m lubi że ... mlecz ... ubijosz tyn mlycz z cebulkó^m ... nie? ... i późni w to śmietane i troche mleka i ... taki smag jes dobry z tegó mleczka ... nie? ... tako prawdziwo zupa rybno ... yyy ... śledziowa ... (Golina); [Postne dania na piątek] no to ryba przynajmniej ...

albo no jakieś tam dajmy na to pierogi ... no nie? ... czy ... czy z ten ... [...] zupa śledziowa czy gzik ... no nie? ... takie na ... na postny dania które po prostu ... takie bardziej podstawowe ... no nie? ... no bo może beⁿdo^m so^m inne i bardziej takie wymyślne ... no nie? ... ale z tych takich podstawowych ... nie? ... (Paprotnia); [Na piątek] można usmażyć rybki można s... surówko^m z ziemniaczkami można tako^m zupe śledziowo^m zrobić z ziemniakami ... (Janów).

ZUPKA > ZUPKA ŚLEDZIOWA.

ZUPKA ŚLEDZIOWA – fraza, ‘podawana na zimno zupa na mleku lub śmietanie, której smak nadają śledzie’: zupka śledziowa ... [to] mleko miód dodaje się śledzie ... (Konin).

ZWILŻYĆ – czas., ‘dodając wody, uczynić coś wilgotnym’: to wi^řsz jak dzieciok płakół kiedyś to było tak ... brało się materiału ... rozumi^řsz tak jak o no to to jest dob... dobre a przedtym to były takie normalne płótno ... i w to płótno robiło się prosze ciebie po... tego ... cukru się nasypało na na szmateczke i troszke zwilżyło to^m to żeby jak dzieciok sobie ssał czy coś to żeby miał wilgoć tego i było zawioⁿzywane normalnie nitkó^m i dzieciokowi do gym^{by} i ... (Maliniec).

ZWYKŁY – przym., 1. ‘niespecjalny, nieodsświętny, niewyróżniający się niczym’: no niektórzy gotujo^m go na Wigilie ... inni na śniadanie wielkanocne ... można też na zwykły dzień i to jest żurek z ukwaszonej moⁿ-ki ... i wody ... (Golina); 2. ‘o odmianach zwierząt i roślin: pospolity, przeciętny, nieszlachetny, nierasowy’: no nie bardzo umie je wy... w... powiedzieć jakie odmiany [gołębi] na pewno te zwykłe dachowe takie ale jak óne się nazywajó^m nie wiem ... (Janów).

Ż

ŻDZIEBKO – przysł., ‘trochę, niewiele, nie za dużo’: *szczypta troszke odrobina ... [...]*

żdziebko też ... rzadziej używane ... (Janów); (Paprotnia).

Ż

ŻARŁOCZNY – przym., ‘mający duży apetyt’: *no jedzy ... ina... inaczyj no tak kiedyś babcie mówiły ... jecy ... nie? ... no ... jedzy ... żarłoczny ... (Józwin).*

ŻARŁOK – rzecz., ‘osoba o nadmiernym apetycie, lubiąca dużo jeść’: (Borowo); (Grzymiszew); (Kazimierz Biskupi); (Rychwał); [Kałmuk to] *żarłok ... (Budzisław Kościelny); [Kałmuk] [R1:] taki co dużo je ... albo żre ... [R2:] żarłok ... (Golina); (Józwin).*

ŻART – rzecz., ‘kawał, dowcip, psikus’: *przy wrywaniu mogła jedna robidź ale ... później ... czea było ... jeszcze ... te pióra*

tam ... obedrzc z tyj ... twardej czeⁿści ... to już ... tam ... kilka osób sie zbierało do tego ... [...] pierzok ... to właśnie chyba to ... chodzi o to ... o te skubanie później ... tego ... pierza ... wrywanie tej ... środkowej czeⁿści ... odrzucanie ... żeby te ... pióra były takie ... bardziej ... mieⁿkie ... [...] żarty to ... mogły być żarty tam no bo ... siedzoⁿc kilka godzin ... przy tym ... różne ... opowiadali ... te osoby ... opowiadały różne tam ... kawały ... tam jakieś ... ciekawe rzeczy ... a żarty to ... robili ... chłopacy bo ... na przykład ... w trakcie tego ... łapali tam ... jakieś ptaki ... powiedzmy sikorki ... i wpuszczali ... czy tam inne ... wpuszczali do środka i wtedy sie zameⁿd robił bo te

piór... pierze fruwało po całym miyszkaniu ... (Sompolno).

ŻEGNAĆ – POŻEGNAĆ – PRZEŻEGNAĆ – czas., ‘robić znak krzyża na czymś’: [Chleb przed pierwszym ukrojeniem] *żegna sie ... (Golina); pogrzebiny? pogrzebiny to były takie że nie było pogrzebin ... w tym czasie jak ja byłam to pogrzebin nie było ... tylko tak jak to mówió^m ... kśioⁿdz do domu przyszed^l ... trupa jak pożegnał modlitwe odmówił trumne sie zatkało włoży^lli trumne na wóz i wieźli do kościoła a ludzi śli i kśioⁿdz na nogach ... do kościoła ... i odprawiło sie w kościele nabożeństwo i poszło sie na cmentarz i trup był zakopany i wszyscy poszlim do domu żadnych pogoścín nie było ... (Główiew); z dawniej niektórzy było że po prostu tam był znak krzyża ... no nie? ... przy tym ... zaczym sie zaczęło jeść no to sie przeżegnało no i to było właśnie to ... no nie? ... że ... no ... nie zawsze sie odmawiało to^m modlitwe tylko wtedy sie tylko żegnało a potym przy głównym posiłku no to wtedy było ... (Paprotnia); modlitwe odmawia sie w Wigilie ... a raczej ... ludzie sie żegnajo^m ... przeżegnajo^m sie i siadajo^m do posiłku ... (Golina); nożem go [=chleb] przeżegnać ... prze ... zaczym sie go ukroiło to trzeba było pierw ... [...] krzyżyk zrobić na bochynku chleba ... od spodu ... po spodnij skórcie ... (Milew); [Przed posiłkiem] no albo sie przeżegna albo mówi sie no ... ojczy nasz i to wystarczy ... (Główiew); no to zależy kto i jak ... nie? ... niektórzy odmawiajo^m [modlitwę przed każdym posiłkiem] niektórzy tylko przeżegnajo^m ... nie? ... (Modła); (Golina); tak dzieⁿkuje sie Panu Bogu za ... to jedzonko które beⁿdziemy spożywali ... trzeba sie przeżegnać i ... [...] można przed każdym posiłkiem sie modlić ... (Józwin).*

ŻEGNAĆ SIE – PRZEŻEGNAĆ SIE – czas., ‘robić znak krzyża na swoim cieie (doty-

kając ręką czoła, klatki piersiowej, lewego i prawego ramienia’: [Przed posiłkiem modlitwy] *nie odmawiano u nas ... [...] najwyżej sie żegnano tam w niektórych domach ... nie? ... ale modlitwy żadnej to nie słyszałam żeby gdzieś tam ... odmawiano ... (Borowo); [Przed posiłkiem] co sie mówi? ... na przykład przeżegna sie ... (Modła); no jak sie jes katolikiem to ... to sie [modlitwę przed posiłkiem] odmawia ... [...] no ... czszeba sie przeżegnać i ... jako^ms tam modlitewke ... zmówić ... (Święcia); no można sie przeżegnać [przed posiłkiem] można krótko^m modlitwe odmówić no teraz w tych czasach to każdy jest zagnany każdy każdy kiedy indzi jy kiedyś ludzie siadali razem do stołu i odmawiali jeden ojciec czy tam mama modlitwe i wszyscy siadali do śniada... a teraz to to każdy zagóniony prawie w biegu jy śniadanie to tam mo czas sie modlić ... (Krągola); nieraz sie przeżegna [przed posiłkiem] ale ... no rzadko ... jak przy ... tym ... we Wigilie ... to ... odmawiamy ... nie? ... [...] [dawniej] też nie [modlono się przed posiłkiem] ... przeżegnać tak ... to sie przeżegnali to tak ... (Pogorzałki).*

ŻENIĆ SIE, ŻYNIĆ SIE – czas., ‘o mężczyźnie: brać ślub’: *tyń młody pan który sie żeni no to ón stawia wód... ón kupuje wódke i stawia na wesele ... (Wróblina); hajtnó^ć to tyż mówili że ja... nieroz mówió^m ... sie byde hajta^o ... jak sie żynisz ... (Golina).*

ŻGAGA > ZGAGA.

ŻGAWKA – rzecz., ‘roślina o parzących liściach’: *pokrzywa jes ... baaardzo dobra ... na przykład ... powiem ci tak ... wczesno^m wiosno^m ... jak wychodzó^m maleńkie pokrzywy ... które majo^m po dwa czszy centymetry ... one ... tak ... w naszej gwarze ... nazywajo^m sie ... żgawki ... [...] i z tego*

... to ścinamy ... płuczemy ... i robimy super sałatke do każdego ... obiadu ... ona jest bardzo pożywna ... czyści jelita ... żółtoⁿdek wszystko ... a ... później ... to można ... pić tak samo napary z pokrzyw ... suszonych ... a najlepiej by było ... samemu je suszyć a nie kupować ... w sklepach ... (Kazimierz Biskupi).

ŻONA – rzecz., ‘zamężna kobieta w stosunku do swojego partnera’: [Kobieta zmywająca naczynia] powiedziała że by gosposia ... obecnie to pani domu ... tak ... bo zazwyczaj żona ... (Wilczyn).

ŻUR > PRZEBIJANIE ŻURU; WYBIJANIE ŻURU.

ŻURAWINA – rzecz., ‘owoc podobny do jagody, ale czerwony; po przetworzeniu wykorzystywany np. jako dodatek do mięs’: (Konin); (Rosocha).

ŻYCZENIE – rzecz., 1. ‘słowa, którymi ktoś komuś czegoś życzy’: [W Wigilię] składało się życzenia ... najbliższym ... (Wilczyn); ^lo no było po dwanaście potraw ... postnych ... no i co ... tata czytał ewangelii jakieś tam urywki ... dzielił się ^lopłatkiem ... składaliśmy sobie życzenia ... i to wszystko ... (Goranin); w Niedziele Wielkanocno^m moja rodzina uczestniczy w porannej rezurekcji ... nastę^mpnie ... wraca do domu dzieli się świeⁿconko^m składa sobie ... życzenia ... je

... wielkanocny żurek ... sałatke i inne potrawy ... (Golina); życzenia się składało [w Wigilię] to się nie kłóciło ... najwieⁿksza zgoda ... nie ma ... kłótni ... (Pogorzałki); 2. ‘opinia, zdanie’: [R1:] [Na stypie alkohol] podaje się ... przeważnie jest ... [R2:] to zależy od ... od zmarłego czy miał życzenie żeby podać czy nie czy ... no wiadomo ... no każdy ma swoje ... to nie jest że u każdego na pewno bo ... bo to w zależności od danej rodziny czy osoby czy no nie ... wiem ... (Paprotnia).

ŻYCZYĆ – czas., ‘mówić komuś, że chciałoby się dla niego spełnienia dobrych rzeczy’: życzy się smacznego ale ... na wsi tego nie używano ... (Borowo).

ŻYC – czas., ‘istnieć, oddychać, rosnąć, odżywiać się’: na przykład kurom się przycina [pióra] ... żeby nie latały ... to jeszcze jak żyjo^m ... nie? ... (Konin); [R1:] ja zjadłam [wierzbowe kotki] osobiście ... [...] zjadanie bazi polegało na tym ... mama nam zawsze mówiła że ... beⁿdziemy zdrowsi ... i że ile ile zjemy tych ... kotków ... tyle lat beⁿdziemy żyć ... [R2:] o kurde! ... ale tata też coś ... chyba też jedliśmy kotki te ... jak byłam młodsza ... (Goranin); w gniazdach no ... lampy[?] sroka wrona ... jaszcz^mbie też w gniazdach żyjó^m ... (Jaroszewice).

ŻYNIĆ SIE > ŻENIĆ SIE.

AUTORZY ZDJĘĆ

Błażej Osowski: 5, 7–13, 15, 17, 19.

Katarzyna Zagłoba: 1–4, 6, 14, 16, 18.

Domena publiczna, bez przypisanego autorstwa: 20.

ŹRÓDŁA ZDJĘĆ

Archiwum prywatne: 1–19.

Internet (pxhere.com): 20.

**1. BASIA; BAZIE KOTKI;
KOTEK**

2. BUKSZPAN

3. DZIKA RÓŻA – OWOC

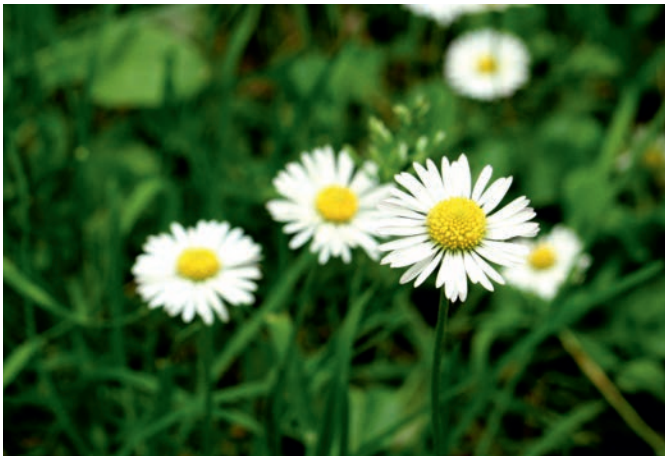

4. DZIKA RÓŻA –
WNĘTRZE OWOCU

5. DZIKA RÓŻA –
KRZEW I KWIATY

6. RUMIANEK

7. BARANEK

8. JABŁOŃ – KWIATY

9. JABŁOŃ – OWOCE;
PAPIERÓWKA

10. JABŁOŃ – DRZEWKO;
PAPIERÓWKA

11. SZAŁWIA

12. JEŻYNA

13. RACUCH; RUCHANKI

14. CHOINKA

15. MAKIELKI;
STÓŁ WIGILIJNY

16. TORT

17. ANDRUT I WAFELEK

18. LETNIA KUCHNIA

19. **PODBIAŁ**

20. **KRASZANKA;
MALOWANKA; PISANKA**

W serii *Wielkopolskie słowniki regionalne*
ukazały się:

- *Gospodarz. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego*, pod red. B. Osowskiego, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 2018.
- *Gospodyni. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego*, pod red. B. Osowskiego, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 2018.
- *Słownik języka mieszkańców okolic Czarniejewa. Praca na roli i w gospodarstwie*, pod red. J. Kobus i M. Stępień, Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Poznań 2018.
- *Słownik języka mieszkańców okolic Gniezna. Święta, wierzenia, przesądy*, pod red. J. Kobus i T. Gniazdowskiego, Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Poznań 2018.
- *Słownik języka mieszkańców Pobiedzisk. Praca na roli i w gospodarstwie*, pod red. J. Kobus i A. Migdałek, Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Poznań 2021.
- *Słownik języka mieszkańców Pobiedzisk. Przyroda*, pod red. J. Kobus i A. Migdałek, Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Poznań 2023.
- *Słownik języka mieszkańców ziemi łukowskiej. Praca na roli i w gospodarstwie*, pod red. J. Sierociuka, Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Poznań 2019.
- *W kuchni u Pleszewian. Słownik języka i kultury mieszkańców powiatu pleszewskiego*, pod red. B. Osowskiego, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 2019.
- *Produkty roślinne i zwierzęce oraz grzyby w kuchni. Słownik języka i kultury mieszkańców powiatu pleszewskiego*, pod red. B. Osowskiego, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 2023.